

La meua vida

Lev Trotski

Versió catalana feta per Alejo Martínez des de *Mi vida (autobiografía)*, Editorial Zero, Algorta, 1972 i *Ma vie*, Gallimard, París, 1970. “L’advertiment final” des de la secció francesa del MIA

INTRODUCCIÓ d’Alfred Rosmer a l’edició francesa de 1953)	4
LA MEUA VIDA	5
PRÒLEG	5
IANOVKA	10
LA MEUA FAMÍLIA	22
ELS NOSTRES VEÏNS. PRIMERS ESTUDIS	28
LA FAMÍLIA I L’ESCOLA	38
LECTURES I PRIMERS CONFLICTES	52
LA CIUTAT I L’ALDEA	66
L’ANY CRÍTIC	76
LA MEUA PRIMERA ORGANITZACIÓ REVOLUCIONÀRIA	82
LES MEUES PRIMERES PRESONS	89
PRIMERA DEPORTACIÓ	96
PRIMERA EVASIÓ	102
PRIMERA EMIGRACIÓ	108
EL CONGRÉS DEL PARTIT I L’ESCISSIÓ	114
RETORN A RÚSSIA	124
1905	130
PROCÉS, DEPORTACIÓ, EVASIÓ	138
LA SEGONA EMIGRACIÓ I EL SOCIALISME ALEMANY	148
PREPARANT L’ALTRA REVOLUCIÓ	161
ESCLATA LA GUERRA	169
PARÍS I ZIMMERWALD	175
EXPULSAT DE FRANÇA	182
A TRAVÉS D’ESPANYA	186
NOVA YORK	195
AL CAMP DE CONCENTRACIÓ	201
EN PETROGRAD	207
SOBRE ELS CALUMNIADORS	215
DE JULIOL A OCTUBRE	222
LA NIT DECISIVA	229
EL “TROTSKISME” EN 1917	234
AL PODER	238
A MOSCOU	248
NEGOCIACIONS EN BREST-LITOVSK	257
LA PAU	269
UN MES EN SVIASK	280
EL TREN	291
DEFENSA DE PETROGRAD	299
L’OPOSICIÓ MILITAR	309
DISSENSIONS SOBRE L’ESTRATÈGIA DE GUERRA	320

SOBRE LA NOVA POLÍTICA ECONÒMICA I LES MEUES RELACIONS AMB	
LENIN.....	326
MALALTIA DE LENIN	333
EL COMLOT DELS EPÍGONS.....	347
LA MORT DE LENIN I EL DESPLAÇAMENT DEL PODER	356
EL DARRER PERÍODE DE LA LLUITA DINS DEL PARTIT	367
DEPORTAT.....	381
L'EXILI	394
EL PLANETA SENSE VISAT	401
Advertiment final a l'edició abreujada de <i>La meua vida</i> (1933)	413

Quan em trobava just a meitat d'aquest nou treball d'aportació de l'obra de Trotski a la llengua catalana, morí el company, l'antic camarada durant molts anys i l'amic de sempre, Francesc Santacatalina. Tots dos junts encetàrem aquesta feina amb la co-traducció del *Programa de Transició*. 'Paco' portava lluitant contra una greu malaltia ja alguns anys; el seu ànim i dedicació al treball, a la causa i a la vida no decaigué, però, per molts mals moments de salut que passés. Era ell que ens animava força vegades als altres. Em permet dedicar a la seua memòria tant aquest treball com l'aportació completa que he fet a la secció catalana del MIA. A bon segur que el seu record esperonarà el meu ànim per tal de completar aquesta feina.

Alejo Martinez

Bétera, 31 d'agost de 2010

INTRODUCCIÓ d'Alfred Rosmer a l'edició francesa de 1953

L'assaig autobiogràfic publicat sota el títol La meua vida fou el primer llibre que Lev Trotski escrigué durant el seu exili. Li fou proposat per un editor alemany, el director de Fischer Verlag, que viatjà fins Constantinoble amb aquest objectiu i fou suficientment persuasiu per tal d'assolir-ne el consentiment. Trotski no havia pensat mai en aquest gènere de obres. Malgrat estar acostumat a totes les formes d'escrits, des de l'article de diari, les controvèrsies polèmiques fins als assajos teòrics i històrics, dubtà abans d'acceptar l'oferta que hom li feia: el desplaïa la necessitat en què es trobaria de posar-se constantment al centre de la narració; sempre que havia de fer-ho estava a disgust. Per altra banda, la seua primordial preocupació aleshores era organitzar, sota noves condicions que li eren imposades, la lluita que, des de la mort de Lenin, menava l'oposició comunista contra els nous dirigents del regim soviètic.

Amb tot, reflexionant-hi, l'autobiografia se li presentava com un mitjà per a prosseguir la batalla que mai havia deixat de menar avant al llarg del trenta anys de la seua activitat política. Bé que la redacció del primers capítols consagrat a la infància, al medi familiar, el produí maldecaps (li costà molt de temps, tornava a escriure allò que ja havia escrit, remenava, retocava) se sentí perfectament a gust tot just des que començà a descriure els seus contactes amb els mitjans socialistes i obrers de Nikolaiev (aleshores tenia divuit anys) i la llarga cadena d'esdeveniments decisius, personals i històrics, que hi seguiren. L'autobiografia esdevé, sota la seua ploma, un esbós del moviment obrer i de la revolució russa durant "mig segle": estava a punt d'arribar als cinquanta anys i aquest era el títol que ell volia per a l'obra; s'hagué de resignar a l'altre, més banal, que era el que preferia l'editor.

La traducció francesa fou publicada per Éditions Rieder en tres toms que aparegueren successivament durant l'any 1930. Igualment que feu per a la reimpressió de la Història de la Revolució Russa, m'ha estat possible d'establir un text revisat i corregit per l'autor. Durant el sojorn que feu a la casa de Coyoacán en 1939-1940, Trotski preparava l'organització dels seus arxius per a confiar-los a la Harvard Library on estarien més segurs que no a sa casa que sabia amenaçada sempre d'un atemptat. També pensava en la reimpressió de les seues obres; els pocs exemplars que en quedaven en vigílies de la guerra havien estat descoberts i destruïts per la Gestapo. Havia tornat a llegir, corregit i anotat l'edició en llengua francesa de l'assaig autobiogràfic; la present reimpressió, feta d'acord amb les seues correccions i recomanacions, ha d'ésser, doncs, considerada como l'edició definitiva.

Alfred Rosmer

Abril 1953

LA MEUA VIDA

PRÒLEG

Potser que mai hagen abundat tant com avui els llibres de memòries. És que hi ha molt a contar! L'interès que desperta la història del dia es fa més apassionat com més dramàtica i més accidentada és l'època en què hom viu. Als deserts del Sàhara no pogué néixer la pintura paisatgista. Ens trobem en un moment de transició entre dues èpoques, i és natural que sentim la necessitat de mirar a un ahir, que, d'ésser-ho, queda ja tan llunyà, amb els ulls dels qui el visqueren activament i afanyadament. Tal és, al nostre parer, la causa del gran auge que ha pres, des de la guerra ençà, la literatura autobiogràfica. I en això pot raure també, potser, la justificació d'aquest llibre.

Ja el mer fet que es puga publicar obeeix a una pausa en la vida política activa del seu autor. En el procés de la meua vida, Constantinoble representa una etapa imprevista, encara que gens casual. Acampat en el bivac (i no és aquesta la primera parada en el meu camí) espere sense pressa allò que ha de venir. La vida d'un revolucionari seria inconcebible sense una certa dosi de "fatalisme". Siga com siga, cap moment millor que aquest entreacte de Constantinoble per a fer una ullada enrere, fins que les circumstàncies ens permeten reprendre la marxa interrompuda.

La meua primera idea fou limitar-me a traçar, ràpidament, uns quants esbossos autobiogràfics, que veieren la llum en els periòdics. Advertiré que, des del meu retir, no m'ha estat possible vigilar la forma en què aqueixos assajos arribaren a les mans del lector. Com tot treball, però, té la seua lògica, quan els articles periodístics anaven tocant a la seua fi, era tot just quan jo començava a aprofundir en el tema. En vista d'això, decidí escriure un llibre, escometent de nou el treball sobre una escala molt major. Els primitius articles publicats en els periòdics i el present llibre de memòries, no serven més afinitat que la del tema. Fora d'açò, es tracta d'obres perfectament distintes.

M'he detingut especialment en el segon període de la revolució dels soviets, que s'inicia amb la malaltia de Lenin i el començament de la campanya contra el "trotskisme". La lluita entaulada pels epígons en torn del poder, no té, com pretenc demostrar ací, un caràcter purament personal, sinó que revela una fase política: la reacció contra el moviment d'octubre i els primers símptomes del gir termidorià. I així sorgeix, gairebé espontàniament, la pregunta que tantes vegades he escoltat: "Però, com se les arranjà vostè per a perdre el poder?"

L'autobiografia d'un polític revolucionari forçosament ha de tocar una sèrie de problemes teòrics, relacionats uns amb l'evolució social del seu país, i d'altres amb la marxa de la humanitat, i molt especialment amb aqueixos períodes crítics a què donem el nom de revolucions. Com es comprèn, aquestes pàgines no eren el lloc més adequat per a aprofundir en problemes teòrics tan complexos. L'anomenada teoria de la revolució permanent, que tanta influència ha tingut en la meua vida, i que està cobrant un interès tan gran en l'actualitat per als països orientals, ressona al llarg de les pàgines d'aquest llibre com un remot *leitmotiv*. El lector a qui açò no li baste s'haurà de conformar de saber que l'anàlisi detinguda del problema de la revolució serà objecte d'una altra obra, en la qual tractaré de deduir i exposar les experiències teòriques més importants d'aquests darrers decennis.

Per aquestes pàgines desfilaran molts personatges enfocats amb una il·luminació un poc diferent d'aquella amb què als mateixos interessats els hauria plagut de veure la seua persona o el seu partit. I així, és natural que més d'un títol les meues memòries de poc objectives. Ha bastat que els periòdics publicaren alguns fragments d'aquesta obra, perquè començaren a sonar les protestes i refutacions. Era inevitable. Un llibre autobiogràfic com aquest, tanmateix que l'autor hagués assolit fer-ne (i no s'ho proposà, ni de bon tros) un fred daguerreotip de la seua vida, no podia deixar de despertar, en publicar-se ara, un ressò d'aquelles polèmiques que acompanyaren en viu les col·lisions que hi són relatades. Però aquestes memòries no són una fotografia inanimada de la meua vida, sinó un tros. En les seues pàgines, l'autor continua menant el combat que omple la seua existència. L'exposició és anàlisi i és crítica; el relat és alhora defensa i atac, i més aquest que aquella. Crec sincerament que és l'única manera d'imprimir a una biografia una elevada objectivitat; és a dir, de donar-li una fisonomia en què visquen els trets d'una persona i d'una època.

L'objectivitat no consisteix en aqueixa fingida imparcialitat i indiferència amb què una hipocresia avariada tracta l'amic i l'adversari, procurant suggerir solapadament al lector allò que seria incorrecte dir-li a la cara. D'aquesta mentida i d'aquesta trampa convencional (que no són una altra cosa) jo no pense servir-me'n. Ja que m'he sotmès a la necessitat de parlar de mi mateix (fins avui no sé que ningú haja assolit escriure una autobiografia sense parlar de la seua persona), no tinc per què ocultar les meues simpaties i les meues antipaties, els meus amors i els meus odis.

He escrit un llibre polèmic. En ell es reflecteix la dinàmica d'una societat fonamentada tota ella sobre antagonismes i contradiccions. Insolència de l'estudiant envers el seu professor; els agullons de l'enveja amagats entre les reverències dels salons; en el comerç, una rabiosa competència, i com en el comerç en la tècnica, en la ciència, en l'art, en l'esport; xocs parlamentaris sota els que palpitaven fondos conflictes d'interessos; la furiosa guerra diària de la premsa; vagues obreres; manifestants metrallats als carrers, maletes carregades de gasos asfixiants amb què s'obsequien mútuament pels aires les nacions civilitzades; les llengües de foc de les guerres civils, que no deixen d'assotar un instant la superfície del nostre planeta: heus aquí altres tantes formes i modalitats de "polèmica" social, que van des d'allò quotidià, normal, consuetudinari, i, a força d'ésser-ho, tot i la seua intensitat, quasi imperceptible, fins a aqueix grau: monstruós, explosiu, volcànic, de polèmica que culmina en les guerres i les revolucions. És la imatge de la nostra època. De l'època en què ens criem, en què respirem i vivim. Impossible no ésser polèmics sense trair-la.

Però hi ha un altre criteri, un criteri més concís i elemental, i és el que consisteix a exposar conscienciosament els fets. Així com el revolucionari més intransigent no pot girar l'esquena a les circumstàncies de lloc i temps, el polemista més fogós ha de guardar les proporcions de les persones i les coses. Confie que hauré sabut mantenir-me fidel en el conjunt de l'obra i en els seus detalls a aquesta norma.

A vegades, poques, reproduïsc en forma dialogada antigues converses. A ningú se li ocellerà exigir una reproducció literal, després de tants anys. No està tampoc en el meu propòsit assignar-los aqueix valor. Alguns dels diàlegs tenen caràcter purament simbòlic. Però hi ha certes converses (tothom ho sap) que es graven amb especial relleu en la memòria. Les comunica un als amics i acostats. I a força de repetir-les, les paraules es queden indelebles en el record. Em referisc, en primer terme, naturalment, a les converses de caràcter polític.

Jo sóc home acostumat a fiar en la memòria. Totes les vegades he que contrastat objectivament els meus records, els he trobat justos. En efecte; encara que la meua memòria topogràfica (i no en parlem de la musical) és força feble, i la plàstica i la lingüística prou mediocres, la meua capacitat retentiva per a les idees sobresurt considerablement sobre el nivell mitjà. I les idees, el desenvolupament de les idees i les lluites dels homes entorn d'elles, omplen la part principal d'aquesta obra.

Cert que la memòria no és una màquina registradora que funcione automàticament. Ni té res de desinteressada. Tendeix ben sovint a descartar o deixar pudorosos en un racó ombriu aquells episodis que no li semblen favorables a l'instint vital que la vigila, i clar està que no ho fa generalment per altruisme. Però deixem aquestes qüestions a la "psicoanàlisi", enginyosa i divertida a estones, encara que més arbitrària i capritxosa que amena quasi sempre.

No cal dir que he procurat revisar gelosament les dades de la memòria sobre les peces documentals de què disposava. Tanmateix totes les traves i dificultats que se m'oferiren per a poder consultar les biblioteques i els arxius, les dades més importants en què es basa aquest treball han estat objecte de comprovació.

Des de 1897, he batallat quasi sempre amb la ploma a la mà. Gràcies a açò, els episodis de la meua vida han anat deixant, durant més de trenta-dos anys, un rastre gairebé ininterromput en el paper imprès. Amb l'any 1903, comencen les lluites intestines dins del partit, riques en duels personals. Ni els meus adversaris ni jo defugírem mai els cops, i en la lletra d'impremta han quedat les cicatrius. Des de l'aixecament d'octubre, la història del moviment revolucionari comença a ocupar lloc preeminent en les investigacions dels historiadors i instituts històrics russos. Dels arxius de la revolució i del departament de policia dels tsars van sortint a la llum i lliurant-se a la impremta, amb notes i comentaris aclaridors, tots els materials que tenen algun interès. En els primers anys, quan encara no hi havia per què ocultar ni disfressar res, aquest treball es portava conscienciosament. Les "Edicions de l'Estat" han publicat les obres completes de Lenin i part de les meues, proveïdes de notes que omplen dotzenes de pàgines de cada volum i contenen les dades indispensables per tal de situar l'activitat dels seus autors i els successos de l'època que comprenen. Açò m'ha ajudat molt, naturalment, en guiar-me amb segura orientació en la trama cronològica dels fets i alliberant-me d'incórrer, com a mínim, en errors importants.

No negue que la meua vida no ha discorregut pels camins més normals. Però les causes d'això no cal cercar-les en mi mateix, sinó en les condicions de l'època en què la meua vida s'ha desenrotllat. Per descomptat, que per a portar a terme la tasca, bona o roïna, que em tocà en sort, calien determinades dots personals. Però, en un altre ambient històric, aquests dots haurien dormisquejat tranquil·lament, com tantes i tantes capacitats i passions humanes que no tenen sortida en el mercat de la vida social. En canvi, és possible que haguessen sorgit en mi altres condicions, avui anul·lades o cohibides. Per damunt de la subjectivitat s'alça allò objectiu, que és sempre, en última instància, allò que decideix.

El curs conscient de la meua vida, que comença cap als dasset o els divuit anys, ha estat una constant lluita per idees determinades. En la meua vida personal no hi ha res que meresca per si mateix la publicitat. Tot allò que en el meu passat puga haver de més o menys extraordinari, es troba associat íntimament a les lluites revolucionàries i en rep el seu relleu i valor. És l'única raó que, pot justificar que es publique aquesta autobiografia.

Però, la raó és alhora la dificultat. Els successos de la meua vida personal estan de tal manera sobrepostos en la trama dels fets històrics, que és gairebé impossible arrancar-los-hi. No obstant això, aquest llibre no pretén fer història. No destaca els fets pel que en si mateixos objectivament signifiquen, sinó en allò que tenen de contacte amb les vicissituds de la vida de l'autor. Res tindrà, doncs, d'estrany, que en la pintura de moments o etapes senceres hi manquen les proporcions que serien de rigor en una obra històrica. Per a traçar la línia divisòria entre l'autobiografia i el procés de la revolució, no hem tingut més remei que procedir d'una manera empírica. Sense convertir per això el relat d'una vida en un estudi d'història, s'havia d'oferir al lector un punt de suport en els fets que informaren el gir d'aquella. Donant per suposat, naturalment, que qui llegís aquestes pàgines coneix les línies generals de la nostra revolució i que n'és prou d'avivar ràpidament en el seu record els fets històrics i les seues conseqüències.

Quan aquest llibre surta a la llum, hauré complert cinquanta anys. El meu aniversari coincideix amb el dia de la Revolució d'Octubre. Un pitagòric o un místic argüïrien amb aquest motiu grans conclusions. La veritat és que jo no m'he adonat d'aquesta curiosa coincidència fins que ja havien passat tres anys de les jornades d'octubre. Fins a l'edat de nou anys, visqué sense interrupció en una aldea apartada del món. Passí vuit estudiant a l'institut. A l'any de sortir de les seues aules, fui detingut per primera vegada. Les meues universitats foren, com les de tants altres en aquella època, la presó, el desterrament i l'emigració. Dues vegades estiguí pres a les presons tsaristes, per espai de quatre anys en total; les deportacions de l'antic règim em tocaren altres tantes vegades, la primera dos anys, si fa o no fa, la segona unes setmanes. Les dues vegades poguí fugir de Sibèria. He viscut emigrat, en junt, uns dotze anys, en uns quants països d'Europa i Amèrica: dos anys abans d'esclatar la revolució de 1905 i cap a deu després de la seua repressió. Durant la guerra, fui condemnat a presó en rebel·lia en l'Alemanya dels Hohenzoller (1905); al següent any, expulsat de França a Espanya, on, després de breu detenció a la presó de Madrid i un mes d'estada a Cadis sota la vigilància de la policia, m'expulsaren de nou rumb a Amèrica del Nord. Allí, em sorprengueren les primeres notícies de la revolució russa de febrer. De tornada a Rússia, al març de 1917, fui detingut pels anglesos i internat durant un mes en un camp de concentració del Canadà. Participí activament en les revolucions de 1905 i 1917, i ambdós anys fui president del Soviet de Petrogrado. Intervinguí molt de prop en l'aixecament d'octubre i participí al Govern dels Soviets. En funcions de comissari del poble per a les relacions exteriors, dirigí en Brest-Litovsk les negociacions de pau entaulades amb Alemanya, Àustria-Hongria, Turquia i Bulgària. Ocupí el Comissariat de Guerra i Marina, i des d'ell dediqué cinc anys a l'organització de l'Exèrcit Roig i la reconstrucció de la flota. L'any 1920, m'encarreguí, a més, de dirigir els treballs de reorganització dels ferrocarrils, que estaven sota la major descurança.

Fent a una banda els anys de la guerra civil, la part principal de la meua vida l'omple la meua activitat d'escriptor i militant dins del partit. Les "Edicions de l'Estat" emprengueren en 1923 la publicació de les meues obres completes. D'aleshores ençà, han vist la llum, sense comptar els cinc toms en què es col·leccionen els meus treballs sobre temes militars, tretze volums. La publicació fou suspesa en el 1927, quan començà a aguditzar-se la campanya de persecució contra el "trotskisme".

Al gener de 1928 m'envià al desterrament l'actual govern rus, i haguí de passar un any a prop de la frontera xinesa. Al febrer de 1929 fui expulsat a Turquia, i escric aquestes línies a Constantinoble.

No pot dir-se que la meua vida, fins i tot presentada en tan ràpida síntesi, tinga res de monòtona. Més bé podria hom afirmar, pel nombre de viratges bruscos, sobtats canvis i aguts conflictes, pels vaivens que en ella tant abunden, que és una vida pletòrica d'“aventures”. I, no obstant això, permeta hom afirmar que no hi ha res que repugne tant les meues naturals inclinacions com una vida aventurera. El meu amor a l'ordre i els meus hàbits conservadors pot dir-se que ranegen en allò pedantesc. Ame i sé apreciar el mètode i la disciplina. No amb ànim de paradoxa, sinó perquè és veritat, diré que m'indignen la destrucció i el desordre. Fui sempre un deixeble aplicat i puntual, dues condicions que he servat al llarg de tota la vida. Durant els anys de la guerra civil, quan en el meu tren cobria distàncies diverses vegades iguals a l'Equador, em recreava veure, de tram en tram, una palissada nova de taules de pi. Lenin, que em coneixia aquesta petita feblesa, solia burlar-se afectuosament de mi a causa d'ella. Per a mi, els millors i més cars productes de la civilització han estat sempre (i ho continuen essent) un llibre ben escrit, en les pàgines del qual hi haja algun pensament nou, i una ploma amb bon tall amb què poder comunicar als altres els meus propis. Mai m'ha abandonat el desig d'aprendre, i quantes vegades, enmig dels tràfecs de la meua vida, m'ha atabuixat la sensació que la tasca revolucionària m'impedia d'estudiar metòdicament! No obstant això, quasi un terç de segle d'aquesta vida s'ha consagrat completament a la revolució. I si comencés a viure de nou, faria, sense vacil·lar, el mateix camí.

Em veig obligat a escriure aquestes línies en l'emigració, la tercera de la sèrie, mentre els meus millors amics, que lluitaren amb intrepidesa decisiva per veure implantada la República dels Soviets, poblen les seues presons i les seues estepes, presos els uns i els altres deportats. Alguns cal vacil·len, retrocedeixen i es rendeixen a l'adversari. Uns, perquè estan moralment exhaurits; d'altres, perquè, confiats a les seues soles forces, són incapaços per a trobar una sortida a aquest laberint en què els col·locaren les circumstàncies; d'altres, en fi, per por de les sancions materials. És la tercera vegada que presencie una deserció en massa de les banderes revolucionàries. La primera fou després del reprimat moviment de 1905; la segona, en esclatar la guerra. Conec força bé, per experiència, què són aquestes marees i refluxos. I sé que estan regits per lleis. No val impacientar-se, perquè no han de canviar de rumb a força d'impaciència. I jo no sóc d'aqueixos que acostumen a enfocar les perspectives històriques amb l'angle visual dels seus personals interessos i vicissituds. El deure primordial d'un revolucionari és conèixer les lleis que regeixen el successos de la vida i saber trobar, en el curs que aquestes lleis tracen, el seu lloc adequat. És, al mateix temps, la més alta satisfacció personal que pot abellir qui no uneix la missió de la seua vida al dia que passa.

Lev TROTSKI
Prinkipo, 14 de setembre de 1929

IANOVKA

Té hom a la infància per l'època més feliç de la vida. Ho és, realment? No ho és més que per a alguns, molt pocs. Aquest mite romàntic de la infància té el seu origen en la literatura tradicional dels privilegiats. Aquells que gaudiren d'una infància folgada i radiant al si d'una família rica i culta, sense freturar de res, entre carícies i jocs, solen servir d'aquells temps el record d'una praderia plena de sol que s'obrís al començament del camí de la vida. És la idea perfectament aristocràtica, de la infància, que trobem canonitzada en els grans senyors de la literatura o en els plebeus a ells infeudats. Per a la immensa majoria dels homes, si s'escau que giren els ulls cap aquells anys, la infància és l'evocació d'una època ombrívola, plena de fam i de subjecció. La vida descarrega els seus colps sobre el feble, i ningú més feble que el xiquet.

La meua no fou una infància gelada ni famolenca. Quan jo nasquí, la meua família havia conquerit ja el benestar. Però era aqueix dur benestar dels qui han sortit de la misèria a força de privacions i no volen quedar-se a meitat de camí. En aquella casa, tots els músculs estaven tensos, tots els pensaments dirigits cap a una preocupació: treballar i acumular. Ja es comprèn que, en tals condicions, no quedava molt de temps lliure, per a dedicar-lo als xiquets. I si és veritat que no sabérem el que era la misèria, tampoc coneguérem l'abundància ni les carícies de la vida. Per a mi, els anys de la infància no foren ni la praderia assolellada dels privilegiats ni l'infern adust, fet de fam, violència i humiliació, que és la infància per a la majoria. Fou la infància monòtona, incolora, de les famílies modestes de la burgesia, soterrada en una aldea, en un racó ombrívol del camp, on la naturalesa és tan rica com ho són de mesquins i limitats els costums, les idees i els interessos.

L'atmosfera espiritual que envoltà els meus primers anys i aquella en què havia de discórrer la meua vida des que tinguí ús de raó, són dos mons distints entre els que s'alcen, a banda de les distàncies i els anys, una serralada de grans esdeveniments i tota una sèrie de commocions interiors, que no per quedar pudoroses són menys decisives per a la vida de qui les experimenta. Quan per primera vegada em posí a esbossar aquests records, m'assetjava, obstinadament, la sensació que no era la meua pròpia infància que evocava, sinó un viatge ja quasi oblidat per llunyanes terres. I fins i tot arribí a pensar a posar el relat en tercera persona. Però m'abstinguí de fer-ho, perquè aquesta forma convencional no fos a donar un cert aire "literari" als meus records, perquè res hi ha que em preocupe tant com fugir de fer en ells literatura.

Malgrat, però, que es tracte de dos mons antagònics, hi ha no sé quines sendes subterrànies per què la unitat de persona es trasplanta d'un a l'altre. És el que explica, en general, l'interès per les memòries i autobiografies d'homes que, per una raó o altra, arribaren a ocupar llocs destacats en la societat. Intentaré, doncs, referir amb algun detall allò que foren la meua infància i les meues primeres lletres, procurant no incórrer en anticipació ni perjudici; és a dir, no donar als fets un enfocament predeterminat, sinó exposar-los senzillament, tal com foren, o tal com, almenys, s'han servat en la meua memòria.

Més d'una vegada m'ha succeït creure recordar fins i tot els temps en què caminava penjat del pit de ma mare. Cal suposar, no obstant això, que traslladaria inconscientment a al meu passat la suggestió del que més tard haguí d'observar en els meus germans petits. Serve un record confús de no sé quina escena que degué desenrotllar-se sota d'un pomera, en un hort, tenint jo uns divuit mesos. Tampoc, però, aquest record és segur. En canvi, se'm fixà prou bé en la memòria el següent esdeveniment: havia anat amb ma mare de visita a casa de

la família Z. de Bobrinez, que tenia una xiqueta de dos o tres anys. Em digueren que jo era el seu nuvi. Ens posàrem a jugar en una sala, sobre el pis encerat. Al poc, desapareix la xiqueta i el xiquet es queda sol, acostat a una còmoda: viu un moment de sorpresa, com en un somni. Entra ma mare amb la senyora de la casa. Ma mare es queda mirant vers el xiquet, després per a un tolet que hi ha junt a ell, torna a mirar el xic, meneja el cap amb gest de reprotxe, i diu:

-No et fa vergonya?

El xiquet mira la mare, es mira a si i mira el toll, com a quelcom que res tingués a veure amb ell.

-Per Déu, deixa-ho; no té cap importància! [diu la senyora de la casa]. Els pobres, estaven distrets jugant...

El xiquet no se sent avergonyit ni penedit. Quina edat podia tenir? Uns dos anys, potser tres.

Fou llavors quan, passejant amb la criada per l'hort, viu la primera colobra.

-Mira, mira, Liova [digué la xica, apuntant vers quelcom que brillava entre l'herba]; mira on està enterrada una tabaquera! I agafant un palet, es posà a furgar.

La mainadera era també una xiqueta, perquè no tindria més de setze anys. La tabaquera, en furgar-la, es desenrotllà i va resultà ésser una colobra, que lliscà xiulant per entre la mala herba de l'hort. La mainadera, tota espantada, trencà a cridar, m'agafà del braç i sortírem corrent. A mi, em costava molt encara moure les cames de pressa. Tot panteixant, els contí als de casa com havíem cregut trobar entre l'herba una tabaquera i n'havia resultat ésser una colobra.

Em recorde també perfectament d'una altra escena ocorreguda per aquells anys a la cuina "blanca". Els meus pares han sortit i a la cuina estan la criada, la cuinera i una visita. Està també Alexandre, el meu germà major, que ha vingut a casa a passar les vacances. El meu germà s'encimbella amb els dos peus en la part alta d'una pala de fusta, prenent-la a mena de xanques, i es posa a caminar a saltets pel pis de fang de la cuina. Li demane que em deixi la pala, prove de fer-ho jo també, caic de morros contra el sòl i em pose a plorar a crits. Alexandre m'alça, em besa i, en braços, em treu de la cuina.

Potser tindria quatre anys quan em muntaren dalt una egua gran, de pelatge gris, mansa com un corder; estava a pèl, sense fre ni cadira, amb un ramal al bescoll només. Obria les cames tot el que poguí i m'aferrí a la crin amb les dues mans. L'egua em portà, amb un caminar molt suau, i encertà a passar per davall d'una perera, una de les branques de la qual m'assotà al ventre. Sense adonar-me del que passava, rellisquí pel llom de l'animal i aní a parar amb el cos entre l'herba. No em dolgué, però no sabia com explicar-m'ho.

Joguets de botiga, a penes en tinguí mai cap. Únicament un cavallet de cartó i una pilota que ma mare em portà un dia de Kharkov. La meua germana petita i jo jugàvem amb nines casolanes de drap, que ens feien tia Fenja i tia Raisa, germanes de mon pare, i a les que la tia Fenja pintava amb llapis ulls, boca i nas. Aquelles nines em semblaven a mi quelcom d'extraordinari, i encara em sembla estar veient-les. Una vesprada d'hivern, Ivan Vasilievitx,

el mecànic de la finca, em féu un cotxe de cartó amb finestres i les rodes apegades amb verrim. El meu germà major, que estava a casa passant el Nadal, digué que un cotxe com aquell el feia ell en un no res. Com a primera providència el desmuntà, s'armà de regle, llapis i tisores i estigué dibuixant llargament, però després, en retallar els dibuixos, en resultà que no casaven.

Els parents i coneguts que sortien de viatge em solien preguntar:

-Què vols que et portem de Ielisavetgrad o de Nikolaiev?

Els ulls se'm saltaven. Què els demanaria? Algú venia en el meu auxili, i m'aconsellava: un cavallet o llibres, o llapis de colors, o uns patins.

-Uns patins! (concloïa jo). Però que siguen de tal marca (i deïa una que li havia escoltat al meu germà).

Els viatgers, però, a penes creuaven el llindar, s'oblidaven de la promesa. I jo vivia dies i setmanes senceres alimentant la meua esperança, per a després turmentar-me amb el desengany.

A l'hort que hi havia davant de casa es posà una abella sobre una flor de gira-sol. Jo sabia que les abelles picaven i que s'havia d'anar amb compte. Arranquí, doncs, una fulla de sàlvia i agafí amb ella l'animalet. De sobte sentí una punxada horrible, i sortí corrent i cridant pel corral endavant fins al taller en què treballava Ivan. Aquest em tragué l'agulló i m'untà el dit amb un líquid, que em llevà els dolors.

Ivan Vassilievitx tenia un got amb tarantel·les posades en oli de gira-sol. Era el remei que es considerava més eficaç contra les picadures. Les tarantel·les les havíem caçat Vitia Gertopanov i jo, amb un fil que tenia lligat a un dels extrems un pedacet de cera i que es ficava al forat. La tarantel·la es quedava apegada amb les potetes a la cera. Després, la guardàvem en una caixa de mistos. Però no assegure que açò de caminar a la caça de tarantel·les no ocorregués ja en una època més tardana.

Em recorde d'haver escoltat parlar en una d'aquelles xerrades amb què es distreien les llargues vetllades hivernals, de com i quan havien comprat els meus pares la finca de Ianovka, de l'edat que teníem aleshores els xiquets i de quan Ivan havia entrat al servei de la casa.

-A Liova (digué ma mare, mirant-me amb ulls de malícia) el portàrem ja llest de l'alqueria.

Jo faig els meus comptes per a mi i dic després, en veu alta:

-Llavors, jo nasquí a l'alqueria?

-No (em contesten); nasqueres ací, en Ianovka.

-Però, no diu mamà que em portaren llest de l'alqueria?

-Ho ha dit per dir-ho, per fer una broma...

No obstant això, l'explicació no em satisfà del tot, i pense que és una broma un poc estranya; però res dic. Em basta de llegir en la cara de les persones majors que em rodegen aqueix somriure característic i insuportable dels iniciats. Del record d'aquella vetllada junt amb el te hivernal, en què ningú té pressa, brolla una cronologia. Perquè havent-hi jo nascut el 26 d'octubre, això vol dir que els meus pares es degueren traslladar de l'alqueria a la finca de Ianovka a la primavera o a l'estiu de 1879.

Fou l'any en què esclataren les primeres bombes de dinamita contra el tsarisme. El 26 d'agost de 1879, dos mesos abans de néixer jo el partit terrorista Narodnaia Wolia, que s'acabava de crear, decretà la mort d'Alexandre II. El 19 de novembre esclatà la bomba al pas del tren reial. I començà la croada de terror que el dia 1er de març de 1881 havia de costar-li la vida al tsar, al mateix temps que exterminava el mateix partit executor.

Un any abans havia acabat la guerra russoturca. A l'agost de 1879, Bismarck posava la primera pedra de l'aliança germanoaustríaca. Fou el mateix any en què Zola publicà aquella novel·la *Cançó de bressol* on apareixia el futur organitzador de l'Entente, aleshores príncep de Gal·les, lluint el seu talent de conquistador d'artistes d'opereta. El vendaval de la reacció, que havia crescut des de la guerra francoprussiana i la repressió de la Comuna de París, seguia apoderat de la política europea. En Alemanya regien ja les lleis d'excepció dictades per Bismarck contra el socialisme. En el mateix any (1879) Víctor Hugo i Lluís Blanc presentaven a la Cambra francesa la petició d'amnistia a favor dels *communards*.

Però al llogaret on jo vinguí al món i passí els nou primers anys de la meua vida no arribaven ni el ressò dels debats parlamentaris, ni el de les transaccions diplomàtiques, ni fins i tot ni tan sols el que alçaven les explosions de la dinamita. En les estepes immenses de la província de Kherson i en tota Novorosia regnaven amb regne indiscutible, i regit per les seues pròpies lleis, el blat i les ovelles. La seua dilatada extensió i la falta de comunicacions les tenien immunitzades contra tota possible infecció política. Innúmers monticles esteparis eren clar indicatiu de la gran emigració dels pobles vessada en temps sobre aquelles comarques.

Mon pare era un terratinent que començà treballant en condicions molt modestes i anà engrandint la seua hisenda a poc a poc, a força de sacrificis. S'havia emancipat de xic amb la seua família del sòl jueu on nasqué, a la província de Poltava, per a provar sort en les estepes lliures del Sud. A les províncies de Kherson i Iekaterinoslavia hi havia aleshores unes quaranta colònies agrícoles jueves, poblades per vint-i-cinc mil ànimes aproximadament. Fins a l'any 1881, l'agricultor jueu es trobava equiparat al mugic, no sols en drets, sinó en pobresa. A força de treballar infatigablement, durament i inexorable sobre la primera terra adquirida, amb els seus braços i els aliens, mon pare sortí endavant a poc a poc.

A la colònia de Gromoklei no portaven el Registre Civil amb gran rigor. Moltes partides es registraven a mesura que anaven convenint. Els meus pares decidiren que ingressés en una escola graduada, i com resultà que no tenia edat legal, en el certificat, s'hagué d'anticipar el naixement un any, del 79 al 78. De manera que s'havia de portar el compte dels meus anys per partida doble: una per a l'edat oficial i una altra per a l'autèntica.

Durant els nou primers anys de la meua vida, pot dir-se que a penes traspassí la ratlla del llogaret patern. Aquest tenia el seu nom, Ianovka, de l'anterior propietari Ianovki, a qui mon pare comprés la terra. De soldat ras havia arribat a coronel, i com gaudia del favor dels seus superiors, li donaren a escollir, regnant Alexandre II, 500 desiatines de terra en les

estepes, encara ermes, de la província de Kherson. El coronel alçà en l'estepa un casinyot de fang ensostrat de palla i una granja igualment primitiva. Però no assoli de tirar endavant l'explotació. La seua família, en morir ell, se'n tornà a Poltava. Mon pare els comprà unes 100 desiatines, prenent, a més a més, en arrendament sobre unes 200. Encara em recorde perfectament de la coronela, una vella seca, que solia presentar-se en la nostra casa una o dues vegades a l'any a cobrar la renda i a veure com marxaven les coses. Calia enviar-li el "cotxe" a cercar-la a l'estació i posar-li una cadira perquè pogués descendir-hi més còmodament. Era un carro al que li havien posat molls habilitant-lo per a "cotxe", perquè fins molt més tard no tinguérem faetó i un bon tir de cavalls. A la coronela li posaven caldo de gallina i freses blanques. La vella sortia a passejar a l'hort amb la meua germana, i encara em sembla veure arrapar amb les seues ungles seques la resina quallada als troncs dels arbres i menjar-se-la, perquè assegurava que era una deliciosa llepolia.

Gradualment s'anava dilatant en la nostra possessió la superfície de terra cultivable i el nombre de cobles i caps de bestiar. Mon pare intentà aclimatar a la finca les merines, però l'assaig no reeixí. En canvi, teníem una porcada gran de porcs, que es movien a gust pel corral, barrigant-ho tot i acabant amb l'hort. L'explotació es portava gelosament, però a l'antiga. Ningú s'hi preocupava d'esbrinar més que a ull i per tempteig quines branques rendien beneficis i quines pèrdues. Pel mateix, es feia també impossible totalment de taxar la hisenda. Tota la nostra fortuna estava a la terra, en les espigues, en el blat; i aquest, amuntonat en les paneres o camí del port. Moltes vegades, mon pare se'n recordava de sobte a l'hora del te o del sopar, i deia:

-Apunta que avui s'han rebut 1.300 rubles del comissionista, 660 s'han enviat a la coronela i 400 li'ls he donat a Dembovski. I apunta, a més, que li doní cent rubles a Feodosia Antonovna la primavera passada, quan estiguí en Ielisavetgrad.

Aqueix era, si fa o no fa, el mètode de comptabilitat que s'hi portava. I, malgrat tot, mon pare anava tirant endavant, lentament i porfidiosament.

Vivíem en el mateix casot de fang que havia construït el nostre antecessor. Estava cobert de palla, i sota del ràfec albergava innumerables nius de teuladins. Per fora, les parets estaven totes clivellades i eren niu de colobres. No ens cansàvem de tirar en els badalls aigua bullint del samovar. Quan plovia fort, l'aigua es colava pel sostre, que era molt baix, sobretot en el portal. Per a recollir-la, posaven al sòl gibrells i palanganes. Les habitacions eren petites, els vidres de les finestres tèrbols, els sòls dels dos dormitoris i de l'habitació dels xiquets, de fang, on niuaven a gust les puces. El menjador estava entarimat i totes les setmanes fregaven el sòl amb arena. El de l'habitació principal de la casa, que mesurava vuit passos de llarg i al que donaven el pompós nom de "saló", estava encerat. En aquesta sala era on s'allotjava, quan venia, la coronela. En el jardinet que hi havia davant la casa s'alineaven unes quantes acàcies grogues i rosers blancs i rojos, i a l'estiu grans mates de "faves d'Espanya". El pati o corral no estava tancat amb palissada. En un pavelló gran de fang, ensostrat amb teula i construït ja per mon pare, s'hi albergaven el taller, la cuina per al personal i l'habitació de la servitud. A continuació estava el graner "petit", de fusta, i després venia el graner "gran" i de seguida el "nou", tots amb sostrada de canya. Perquè no hi pogués penetrar l'aigua i el blat no es podrís, els graners estaven aixecats sobre pedres. En la canícula i en l'època dels gels s'hi recollien, entre el sòl i les taules, els gossos, els porcs i les aus. Les gallines cercaven, per a posar, els racons més pudorosos. Moltes vegades, havia d'anar jo, arrossegant-me per entre les pedres, a treure els ous del niu, perquè el cos d'un adult no hauria pogut esmunyir-s'hi. Sobre la sostrada del graner gran venien a niuar, tots els anys, les

cigonyes, i alçant al cel el seu pic roig, s'engolien granotes i colobres. Era molt desagradable de veure. Es veia penjar el cos de la colobra i semblava com si estigués devorant per dins l'ocell. En el graner, dividit en uns quants compartiments, s'amuntonaven l'olorós blat candial, l'ordi, d'aspres arestes; les llavors del lli, suaus, esvaroses, quasi fluides; les negres perles de la colza, amb els seus reflexos blavosos; l'avena, prima i lleugera.

Quan a casa hi ha una visita de respecte, als xics ens és permès anar a jugar a l'amagatall als graners. I heu-me ací, enfilant pel barandat d'un dels compartiments, llançant-me a l'alt d'un munt de blat i deixant-me relliscar per l'altre vessant. Els braços s'enterren fins al colze i les cames fins al genoll a l'allau de blat, les sabates, no poques vegades foradades, i la camisa s'omplen de grans. La porta del graner està tancada; algú ha penjat per fora el cademat, per a dissimular, però sense tirar la clau, perquè així ho requereixen les regles del joc. Em veig tombat en la frescor del graner, enterrat entre el blat, respirant el polset vegetal, i escolte a Sènia W. o a Sènia Tx. o a Sènia S., a la meua germana Lisa o a qualsevol dels altres rondar pel corral i descobrir als que s'han amagat; però amb mi, enterrat entre el blat fresc, no assoleixen fer-se.

Les quadres i els estables dels cavalls, les vaques i els porcs i les gàbies de les aus estan a l'altra banda de la casa. Tot construït primitivament, amb argamassa de fang, brancatge i palla. Com a uns cent passos de la casa està el pou, i darrere una presa que rega els horts dels camperols. Totes les primaveres la crescuda trencava la presa, i hom havia de tornar a reforçar-la amb palla, terra i bonyigues seques. En un petit altell, junt amb la presa, s'alçava el molí, una barraca de fusta que donava alberg a una petita màquina de vapor de deu cavalls de força, i a dos cures. Ací es passava ma mare la major part de la seua afanyosa vida, durant els primers anys de la meua infància. El molí no treballava només per a la finca, sinó per a quants volguessen venir-hi a moldre, en deu o quinze vertstes a la redona. Els camperols acudien amb els seus sacs de blat i pagaven un delme per la mòlta. En temps de calor, abans de la batuda, el molí treballava les vint-i-quatre hores del dia, i quan jo sabí ja escriure i comptar, m'enviaven força vegades pesar el blat dels camperols i calcular allò que s'havia de separar per la moltura. Una vegada arreplegada la collita, el molí es tancava i s'emprava la màquina per a trillar. Més endavant, instal·laren un motor fix, i les parets del nou molí eren de pedra i la sostrada de teula. L'antic casot del coronel cedí també el lloc a una casa gran de rajola amb sostrada de xapa ondulada. Però tot açò ocorria quan jo tenia ja prop de dasset anys. Recorde que en les últimes vacances havia intentat calcular la distància entre les finestres i la mesura de les portes, però no ho vaig aconseguir. Quan torní al llogaret, ja estaven fets els fonaments, de pedra. No es tornà a presentar-se'm ocasió d'habitar el nou domicili, on avui té la seua seu una escola dels soviets...

Moltes vegades, els camperols havien de romandre setmanes senceres esperant la mòlta. Els que vivien prop, posaven els sacs al voltant i se n'anaven a les seues cases. Però els que tenien la casa lluny, s'acomodaven als seus carros, i quan plovia dormien damunt dels sacs, en el molí.

A un d'aquests pobletans li desaparegué un dia una brida de l'aparell. Algú li digué que havia vist un xicot, fill d'un altre camperol, caminar amb el seu cavall. En escorcollar al carro de son pare, aparegué la brida amagada entre el fenc. El pare del lladregot, un pobletà barbut de rostre ombrívol, se senyà girant-se vers Orient i jurà que la culpa era tota del maleït xicot, que era un pillet, que ell no tenia art ni part en el robatori i que anava a arrancar-li les entranyes. Però l'altre no el creia. Llavors, el pare, agafant el xic pel bescoll, el llançà a terra i es posà a assotar-lo despietadament amb el cos del delicte. Jo observava aquesta escena per

entre les esquenes dels majors, que feien rogle. El xicot clamava i jurava que no tornaria a fer-ho. I aquelles ànimes de Déu escoltaven impassibles els crits de la víctima, fumant tranquil·lament els cigarrets embolicats per la seua mà i remugant per a les seues barbes que l'altre donava d'assots el xiquet per a descarregar sobre ell la culpa, però que a qui s'havia d'assotar era el pare.

Darrere dels graners i els estables s'alçaven els coberts, sostrades gegantines de més de setanta peus de llarg (unes de palla i d'altres de canya), sostingudes sobre estaques, i sense murs. Sota d'aquests coberts s'amuntonaven grans batudes de blat, que després, en el temps de pluja o de tempestat, s'esventaven o trillaven. Darrere dels coberts estava l'era, on es feia la batuda. I més enllà, separat per una rasa, la pleta, feta tota de fem sec.

La meua infància es troba tota associada la casot del coronel i al vell sofà del menjador. En aquest sofà, xapat de fusta roja imitant caoba, era on jo m'asseia per a prendre el te, per a menjar, per a sopar, on jugava amb la meua germana a les nines i on, més tard, em lliurava a la lectura. La tela estava trencada per dos llocs. Tenia un foradet petit del costat on s'asseia Ivan Vassilievitx i un altre, prou major, on jo prenia seient junt amb mon pare.

-Ja va essent hora de posar-li una altra tela al sofà-, diu Ivan.

-Sí, ja va essent hora -assenteix ma mare-. No hem tornat a folrar-lo des de l'any en què mataren el tsar.

-No porte una altra cosa en el pensament -al·lega mon pare- quan baixes a la vila. Ja sabeu, però, el que ocorre, s'afarta un de córrer d'ací cap enllà, el cotxer escorxa u, no es mira més que sortir-ne com més aviat millor, i tot es deixa oblidat.

Sostenint el sostre abaldufat, corria al llarg del menjador una biga pintada de blanc, en la que se solien col·locar els objectes més diversos: plats amb menjar, perquè no els atrapés el gat, claus, cordes, llibres, un tinter taponat amb paper, un portaescuradents amb una ploma vella, tota oxidada. En aquella casa, no abundaven les plomes. Hi havia setmanes en què s'havia de tallar amb un ganivet de taula una ploma de fusta, per a copiar els cavallets que venien en les il·lustracions d'uns quants números vells de *Niva*. Dalt, en la part alta del sostre, en un ixent fet per a recollir el fum, habitava el gat. Allí portava al món les seues cries, i, quan premia la calor, baixava amb elles entre les dents, fent un salt magnífic. Les visites un poc altes ensopegaven irremissiblement amb el cap contra la biga, en alçar-se de la taula, i era costum advertir-les del perill, dient-les: Atenció!, al mateix temps que s'apuntava amb la mà cap amunt.

El moble més notable que hi havia en la saleta, ocupant un espai considerable, era el piano. Aquest piano havia entrat a casa en una època que jo recorde ja perfectament. Una propietària arruïnada que vivia a unes quinze o vint verstes de la nostra finca, se n'anà a viure a la vila i posà a la venda els mobles. Nosaltres li compràrem un sofà, tres cadires vieneses i un piano vell i avariats que portava ja la mar de temps arraconat en el graner amb les cordes trencades. Ens costà setzè rubles i el portaren a Ianovka en un carro. En desarmar-lo, apareguren davall de la caixa de ressonància dos ratolins morts. Durant unes quantes setmanes d'hivern, el taller no tingué més ocupació que arreglar el piano. Ivan Vassilievitx netejava, encolava, brunyia, treia les cordes, les posava tenses, les afinava. Les tecles tornaren a ocupar el seu lloc, i als pocs dies el piano sonava a la sala, amb un timbre prou trencat, però irresistible. Els meravellosos dits d'Ivan passaren dels registres de l'acordió a

les tecles del piano, arrencant a les seues cordes els acords de la *Kamarinskaia*, un polca i el cuplet d'*El meu estimat Agustí*. La meua germana major es posà a estudiar música, i a vegades esquellejava també al piano el meu germà Alexandre, que havia estudiat violí en Ielisavetgrad un parell de mesos. Al cap d'algun temps, jo em posí també a voler lletrejar amb un dit les notes per les quals havia estudiat el meu germà. Però no tenia oïda, i el sentit de la música se'm quedà dormit i impotent tota la vida.

A la primavera, el corral es convertia en un mar de fang. Ivan caminava en socs de fusta, que eren vertaders coturns, de la seua pròpia confecció, i jo, per la finestra, el veia entusiasmat, perquè els socs afegien més de mitja arqueta a la seua estatura. A poc, es presentà a la finca un talabarder vell, el nom del qual no coneixia segurament ningú. Tindria els seus bons vuitanta anys. Havia servit vint-i-cinc anys en l'exèrcit, regnant el tsar Nicolau I. De talla gegantina, ample de muscles, barba i cabell blancs, alçant amb treball les cames del sòl, anava camí del graner, on havia muntat el seu taller ambulat...

-Aquestes cames ja no regeixen!

Fa deu anys que el vell es lamenta amb les mateixes paraules. Però, en canvi, les seues mans, que olen sempre a cuir, són robustes com a tenalles. Les ungles, com a puntes d'ivori, dures i punxegudes.

-Vols veure Moscou?

-Doncs clar que volia veure'l!

I el vell m'agafa amb els seus didassos per de sota les orelles i m'alça en suspens. Sent que les terribles ungles se'm claven en la carn, i em pose a plorar. M'han enganyat. Camege, i li mane que m'abaixe.

-Ah, no vols? -torna a preguntar el vell-. Doncs bé, allà tu!

Però, tot i l'engany de què m'ha fet víctima, no me'n vaig del seu costat.

-Puja per l'escala al graner, i mira a veure què és allò que s'hi albira, tirat al sòl.

Jo sospite que és un nou reclam i titubege. I resulta que "allò" és Constantí, el moliner, un mosso jove, i Katiuska, la cuinera. Els dos bells i amb ganes d'enjogassar, els dos bons peons.

-Quan vas a casar-te amb Katiuska? -li pregunta ma mare al moliner.

-Per a què? Ens va ben bé així! -respon Constantí-. Casar-se costa deu rubles, i per aqueix diners preferisc comprar-li unes sabates a Katia.

Després de l'ardorós i fatigant estiu de l'estepa, que culmina en les feines de la recol·lecció en els llunyans camps, s'apropa, primerenca, la tardor, amb la seua càrrega, que es resumeix tot un any de treballs forçats. La batuda està en el seu apogeu. Ara, el centre de tota l'activitat és l'era, situada com a un quart de versta de la casa. Un núvol de polset de palla s'estén sobre ella. El tambor de la màquina trilladora eixorda l'espai. Felip, el moliner, armat d'ulleres, l'alimenta. Té la barba negra coberta de polset gris. Des de l'alt del carro li

allarguen les gavelles, que ell pren sense aixecar la vista, les deslliga, les escampa un poc i les deixa lliscar tambor endins. La màquina s'ha engolida la gavella i udola com a gos que ha fet presa en un os. Pels canals, va sortint la palla trillada, mentre la mànega vomita la pelussa. La palla és arrossegada al molador. Jo, de peu a la vora d'una post, m'agafe a la corda.

-Vés en compte, no vages a caure! -em crida mon pare.

Però és ja la desena vegada que caic, ja contra la palla, ja entre el blat. Un núvol espès de pols grisenca s'amuntona sobre l'era, el tambor brogeix, la pelussa se li cola a u per la camisa i el nas, provoca l'esternut.

-Eh, tu, Felip, més lentament! -ordena mon pare, des de baix, quan el tambor trenca a retronir amb massa fúria.

M'agafe a la corretja, i aquesta se solta de sobte amb tota la seua força i em dóna en els dits. I és un dolor tan fort, que se m'ennuola la vista i no hi veig res. A rossegons, m'aparte a un costat perquè no em vegen plorar, i escape corrents a casa. Ma mare em llava la mà amb aigua freda i m'embena el dit. Però el dolor no cedeix. Aní amb el dit unflat diversos dies, que foren dies de tortura.

Els sacs de blat omplen els graners i les eres, i s'apilen sota un tendal, al pati. I no és rar veure l'amo de la finca plantat davant de la garbella, entre les estaques, ensenyant a la seua gent com cal donar al volant perquè l'aire se'n porte el garbís i després, amb un colp sec, caiga sobre la lona el blat net, sense que se'n perda ni un sol de gra. En les eres i en els graners, a l'abric de l'aire, treballen les màquines separadores i de classificar. El blat surt net, en disposició de llançar-se al mercat.

Es presenten els tractants, amb les seues mesures i balances de metall en estotjos de fusta envernissada. Examinen el blat, proposen un preu, fan moltíssim per lliurar una quantitat en senyal. Els amos de la finca els reben cortesament, els obsequien amb te i llesques de pa untat de sagí, però el blat es queda sense vendre. Aquests traficants ja no estan a l'altura de la nostra explotació. Mon pare ha sobrepassat els mètodes tradicionals i té el seu agent propi en Nikolaiev.

-No em corre pressa vendre -diu mon pare-. El blat no va a podrir-se.

Als vuit dies arriba una lletra de Nikolaiev, o tal vegada un telegrama, anunciant que el preu del blat ha pujat en cinc copecs el pud.

-Així com així -comenta mon pare-, ens hem guanyat mil rubles, que no se'ls troba un tirats al carrer...

Clar que, a vegades, succeïa també el contrari, que els preus baixaven. Els misteriosos efluvis del mercat universal arribaven fins a Ianovka. De tornada de la vila, mon pare vingué dient un dia, amb gest aombrat:

-Diuen que... com s'anomena?... Ah, sí, l'Argentina, ha llençat enguany al mercat molt de blat.

En l'hivern tot és quietud a l'aldea. Només el molí i el taller treballen incansablement. En les estufes es crema palla, que els criats porten en grans braçades, regant-la pel camí, per a recollir-la després. Dóna gust ficar la palla a la llar i veure com hi crema. Un dia, l'oncle Grigori vingué a treure'ns del menjador, que estava tot ple de fum blavós, a Olia, la meua germana menuda, i a mi. Jo no podia ja tenir-me en peu. Caminava atordit, sense distingir els objectes, i caiguí desmaiàt en escoltar la veu de l'oncle, que em cridava.

Els dies d'hivern solíem quedar-nos tots sols a casa, sobretot, quan mon pare estava de viatge, i tot el govern de la finca corria a càrrec de ma mare. Jo m'estava moltes vegades a la penombra, premut contra la meua germaneta petita, reclinats els dos al sofà amb els ulls molt oberts, sense atrevir-nos a respirar. De tant en tant, irrompia en l'ombrívol menjador, deixant entrar una glopada de gel, un colós calçat amb gegantines botes de feltre i folrat en una pellissa gegantina, amb un coll imponent, gorra de pell i guants voluminosos, amb la barba farcida de caramells i cridant en l'ombra amb veu de gegant:

-Bona vesprada, xicots!

Arrupits en un cantó del sofà, plens de por, no trobàvem forces per a contestar-li. El gegant encenia un misto i ens descobria amagats en un racó. I, llavors, resultava que el gegant era el nostre veí. Quan la soledat del menjador se'ns feia ja intolerable, jo sortia corrent al portal, malgrat el fred que feia, obria la porta, saltava damunt de la pedra (una pedra gran i llisa que hi havia davant del llindar) i em posava a cridar amb totes les meues forces, en les tenebres de la nit:

-Maska, Maska, vine al menjador, vine al menjador!

Cridava moltes, moltíssimes vegades, sense aconseguir que Maska acudís en el nostre socors, perquè a aquella hora la xicota estava ocupada a la cuina, a l'habitació de la servitud o en un altre lloc amb els seus quefers. Per fi, arribava ma mare del molí, encenia el llum, i el samovar començava a tirar fum.

A la nit, ens estàvem generalment en el menjador fins que, ens rendia la son. Era un constant anar i venir, portar i emportar fonts i plats, donar ordres i fer preparatius per a l'endemà. Durant aquestes hores, les meues germanes i jo, i a vegades també la mainadera, vivíem en un món subjecte al dels majors, oprimits per ells. De tant en tant, aquests pronunciaven una paraula que evocava en nosaltres no sé què especials suggeriments. Llavors, jo guinyava l'ull a la germaneta, i aquesta es posava a riure dissimuladament, sota les mirades distretes dels majors. Li acluque els ulls altra vegada, ella s'esforça per amagar la rialla davall del tapet d'hule, i es dóna amb la front contra la taula. Açò em contagia i, a vegades, contagia també la meua germana major, que procura comportar-se amb la dignitat d'una doneta de tretze anys i oscil·la entre els petits i les persones majors. Potser la rialla es fa ja massa escandalosa, i, llavors, he d'amagar-me davall de la taula, lliscar per entre les cames dels grans i anar a encobrir-me, després d'haver aixafat la cua al gat, a l'habitació del costat, que anomenaven "l'habitació dels xiquets". Als pocs minuts tornava a reproduir-se la tempestat de rialla. Els dits, crispats, ens tremolaven, i no hi havia manera de sostenir un got. El cap, els llavis, els braços, les cames, tot es desmadeixava i fonia en aquell mar de rialles.

-Què vos passa? -ens preguntava ma mare, amb un gest de fatiga.

Per un moment s'encreuaven els dos mons, el de dalt i el de baix. Els majors es quedaven mirant inquisitivament els xiquets, amb mirada afectuosa unes vegades i d'altres, les més, amb les celles arrufades. En aquest instant, la rialla, sobtadament sorpresa i continguda, tornava a esclatar. Olia tornava a amagar el cap sota la taula, jo em deixava caure sobre el sofà, Lisa es mossegava el llavi i la mainadera desapareixia.

-Els xiquets al llit! -deia la veu dels majors.

Però no ens n'anàvem, sinó que ens amagàvem pels racons, temorosos de mirar-nos a la cara. A la germaneta petita l'agafaven i se la portaven; jo em quedava, generalment, dormit al sofà, fins que venia algú i m'agafava en braços. A vegades, mig en somnis, trencava a plorar a crits. Em veia assetjat de gossos o de serps que xiulaven, o era una quadrilla de lladres que m'assaltaven en despoblat. El malson del xiquet envaïa per un instant el món dels majors. Pel camí, em tranquil·litzaven, m'acariciaven i em besaven. Tal era la cadena: de la rialla al son, d'aquest al malson, del malson al despertar i tornada al son, aquesta vegada entre els edredons de la tèbia alcova.

L'hivern era l'estació en què es feia més vida de família. Hi havia dies en què ni mon pare ni ma mare sortien de casa. Els germans majors venien a passar amb nosaltres les vacances de Nadal. Els diumenges solia presentar-se Ivan armat de pinta i tisoires, ben llavat i pentinat, i ens tallava el cabell, primer a mon pare, després a Satxa, el que estudiava a l'institut, i, per fi, a mi.

-Sap vostè el tall de cabell *à la Capoul*? -pregunta l'estudiant novell.

Tots es queden mirant-lo, i Satxa conta com de meravellosament li havia tallat el cabell un perruquer en Ielisavetgrad i com això li valgué l'endemà una severa reprensió de l'inspector del col·legi.

Després de tallar-nos el cabell, ens assentàvem a menjar. Mon pare i Ivan ocupaven les dos butaques de les capçaleres de la taula i els xiquets ens acomodàvem al sofà, amb la mamà davant. Ivan s'assegué sempre a taula amb nosaltres fins que es casà. Els dinars, a l'hivern, discorrien lentament i amb llargues sobretauls. Ivan es posava a fumar i llençava a l'aire graciosos anells de fum. A vegades, manaven a Satxa o a Lisa que llegiren en veu alta. Mon pare dormisquejava en el banc de l'estufa, i li molestava que li sorprenguérem cabotejant. A la nit, en acabant de sopar, alguns dia, es jugava a les cartes, a un joc familiar molt graciós, entre xanxes i rialles, encara que hi posàvem molta passió, i no faltaven, de tant en tant, les disputes. El que més ens temptava era fer-li trampes a mon pare, que jugava sense parar atenció i es tirava a riure si perdia; en canvi, ma mare jugava millor, s'apassionava per les jugades i posava tots els seus cinc sentits en no deixar-se enganyar pel germà major.

De Ianovka a l'oficina de correus més pròxima hi havia 23 quilòmetres, fins a la més propera estació de ferrocarril, 35. Vivíem lluny de les autoritats, del comerç, dels centres urbans, i molt més lluny encara dels grans esdeveniments històrics. Allí, la vida estava regida exclusivament pel ritme de les tasques del camp. Tota la resta era indiferent. Tot, menys els preus del mercat de grans. Aleshores encara no arribaven a les aldees periòdics ni revistes. Açò, succeï molt després, quan jo estudiava ja a l'institut. I només de tard en tard, quan es presentava l'ocasió d'enviar-les mitjançant algú, es rebien lletres. Potser, un parent o un veí a qui lliuraven en Bobrinez una lletra per a nosaltres la portava en la butxaca un parell de

setmanes. En aquells temps, rebre una lletra era un esdeveniment, i rebre un telegrama no diguem-ne, una catàstrofe.

M'havien assegurat que els telegrames anaven per un filferro, però jo veia pels meus propis ulls que el despatx el portava de Bobrinez un ordinari a cavall, a qui li donaven pel servei dos rubles i cinquanta copecs. Els telegrames eren paperets amb unes quantes paraules escrites a llapis. Com havia de passar allò pel filferro empentat pel vent? És per electricitat, m'explicaren. Però l'explicació ho feia encara més fosc. El meu oncle Abraham s'esforçà un dia en aclarir-me el misteri.

-Mira, pel filferro passa un corrent i marca signes en una cinta de paper. A veure, repeteix-ho!

-El corrent -torne a dir jo- passa pel filferro i marca signes en una cinta paper.

-Entès?

-Entès... Però, llavors, d'on surt la lletra? -li preguntí, amb el pensament posat en el paperet blau del telegrama.

-La lletra ve a banda, em contestà l'oncle.

Jo no m'explicava per a què el corrent, si la "lletra" havia de portar-la un propi a cavall. El meu oncle començà a enutjar-se i a cridar.

-Deixa estar la lletra, xiquet. Estic explicant-li el telegrama, i ell torna que torna amb la lletra!

I el misteri romangué sense aclarir.

Recorde que teníem a casa de visita una senyora jove de Bobrinez, Polina Petrovna, amb uns grans pendents i un floc de cabell que li queia sobre el front. Ma mare l'acompanyà en el seu viatge de tornada a la vila i em portà amb ella. En girar l'alt, com a unes onze verstes de l'aldea, veiérem els pals del telègraf i els filferros començaren a bronzir.

-Com es posa un telegrama? -li preguntí a ma mare.

-Pregunta-li-ho a Polina Petrovna; ella t'ho dirà -em contestà ma mare, un tant perplexa.

Heus aquí l'explicació de Polina:

-Els signes que apareixen en la cinta representen lletres, el telegrafista les escriu en un paper i el repartidor, a cavall, el porta al punt de destí.

Açò ja s'entenia.

-I per on va el corrent, que no es veu? -torní a preguntar, apuntant cap als fils.

-El corrent va per dins –em contestà la senyora-. Els filferros són una espècie de tubets que porten per dins el corrent.

També açò s'entenia. Per algun temps, em quedí tranquil. Allò dels fluids electromagnètics dels que, anys més tard, havia de parlar-nos-en el professor de física, em semblà prou menys fàcil de comprendre.

LA MEUA FAMÍLIA

Els meus pares, de caràcter tan distint, es portaven prou bé, encara que en una vida de tragí com la seua no hi podia mancar, naturalment, alguna que altra desavinença. Ma mare descendia d'una d'aqueixes modestes famílies burgeses de les ciutats que miren amb desdeny els pobletans de mans encallides. En els seus anys mossos, mon pare havia estat un home bell, esvelt, de rostre enèrgic i viril. A força d'estalvis, assolí reunir alguns diners, amb els que més tard adquirí la finca de Ianovka. La seua dona, trasplantada de sobte de la capital provinciana a l'estepa, trigà en adaptar-se a les dures condicions de la vida del camp, fins que s'hi lliurà completament, per a no deixar ja, en prop de quaranta-cinc anys afanyosos, el jou del treball. Dels vuit fills que tingué només en visqueren quatre. Jo era el cinquè. Quatre moriren de xiquets, uns de la diftèria, d'altres de l'escarlatina, inadvertits quasi, com els que quedàvem. La terra, el bestiar, el molí, la recol·lecció, absorbién totes les energies i preocupacions d'aquella casa. Les estacions se succeïen, i la rotació de les feines no deixava temps ni humor per a emprar-los en la vida de família. Allí no hi havia (no les hi hagué, almenys, en els primers anys) carícies ni tendreses. Però entre els meus pares regnava aqueixa profunda unió que fa la comunitat en el treball.

-Dóna-li a ta mare una cadira -solia dir-nos mon pare, tan aviat com aquella apareixia al lllindar, de tornada del molí, tota coberta de farina.

-Prepara de pressa el samovar, Maska! -ordenava ella, a penes entrava a casa- que ton pare arribarà d'un moment a un altre.

Els dos sabien bé el que era estar treballant del matí a la nit i tornar a casa exhaurits per la fatiga.

Mon pare era, indubtablement, superior a ma mare, el mateix en intel·ligència que en caràcter. Era més profund, més ponderat, més sociable. Tenia un colp de vista sorprenentment precís, igual per a les coses que per a les persones. En els primers anys sobretot, en ma casa es compraven molt poques coses, perquè s'hi coneixia el valor dels diners; però mon pare sabia sempre allò que comprava. El mateix donava que es tractés de teles, de barrets o de sabates, que d'un cavall o una màquina; encertava sempre en escollir allò que era bo.

-No cregues que ame els diners -solia dir-me anys més tard, disculpant-se del seu esperit estalviador-, allò que no m'agrada és veure'm en mancança.

Parlava una barreja rara de rus i ucraïnès, en què predominava el dialecte regional. A les persones les jutjava per les seues maneres, per la cara, pel seu mode de comportar-se, i rars vegades s'equivocava.

Els molts infantaments i treballs acabaren per emmalaltir ma mare, que hagué d'anar-se'n a consultar amb un metge de Kharkov. Un viatge d'aquests constituïa un esdeveniment magne per al que calia preparar-se amb gran antelació. Ma mare estigué diversos dies proveint-se de diners, pots de sagí, una saqueta de bescuits, pollastres torrats i què sé jo quantes coses més. Es preparaven grans desemborsaments. El metge cobrava tres rubles per la consulta. Era una quantitat inaudita, i ens ho comptàvem els uns als altres i s'ho referíem a les visites amb gest molt solemne; un gest que expressava el respecte que sentíem per la ciència i el dolor que costés tan cara, al mateix temps que un cert orgull de poder resistir tarifes tan considerables. Tots esperàvem ansiosament la tornada de la viatgera. Aquesta es presentà abillada amb un vestit nou, que posà una nota de greu solemnitat en el menjador pobletà.

De petits, mon pare ens tractava amb més dolçor, i d'una manera més igual que ma mare, la qual se sentia moltes vegades irritada, de vegades sense saber per què, i descarregava sobre nosaltres el seu cansament o el mal humor que li causaven els revessos econòmics. D'antuvi era més assenyat entendre's amb mon pare que amb ella. Però amb els anys, també ell anà fent-se més sever. Hi contribuïen les dificultats dels negocis, les preocupacions, que augmentaven conforme s'anava estenent la hisenda, i que s'aguditzaren especialment en sobrevénir la crisi agrària de l'últim quart de segle, i els disgustos i desenganys que li donaven els fills.

En les llargues hores de l'hivern, quan la neu de l'estepa envoltava per totes les bandes l'aldea, arribant fins a l'ampit de les finestres, a ma mare li agradava lliurar-se a la lectura. S'asseia en el banquet triangular de l'estufa que hi havia en el menjador, amb les cames posades en una cadira, o s'acomodava a la butaca de mon pare, junt a la finestra coberta de gel, ja a l'horabaixa, i es posava a llegir, remugant la lectura en veu alta, una novel·la tota toquejada, portada de la biblioteca pública de Bobrinez, i conforme llegia, anava passant per les línies els seus dits encallits. Moltes vegades, perdia les paraules i es detenia en les frases més difícils. I no era rar que algun dels seus fills li interpretés de paraula allò que havia llegit, encara que canviant el sentit d'arrel. No importa; ella continuava llegint, obstinadament i incansable, i en les hores lliures dels tranquils dies hivernals, ja des de la porta s'escoltava el rítmic remugar de la seua lectura.

Mon pare aprengué a lletrejar de vell, per a poder, si més no, desxifrar els títols dels meus llibres. En 1910, estant a Berlín, m'emocionava veure aquell home que feia esforços porfidiosos per entendre el títol de la meua obra sobre la socialdemocràcia alemanya. En esclatar la revolució d'octubre, mon pare gaudia ja d'una posició prou folgada. Ma mare morí en 1910, però ell arribà encara a conèixer el règim soviètic. En l'apogeu de la guerra civil, tan furiosa i tan llarga a les regions del sud, i acompanyada d'un etern canvi de governs, hagué de recórrer a peu, als setanta-cinc anys, centenars de quilòmetres, fins a trobar refugi, per poc de temps, a Odessa. Havia de fugir dels rojos, que el perseguïen per ésser gran terratinent, i dels blancs, que no podien oblidar que era mon pare. Quan les tropes soviètiques s'apoderaren del sud i el netejaren de blancs, es pogué traslladar a Moscou. La revolució el desposseí, naturalment, de tot allò que tenia. Estigué dirigint més d'un any una petita fàbrica de farines de l'estat, situada als voltants de la capital. Zuriupa, que regia llavors el Comissariat de Subsistències, agradava de departir amb ell sobre assumptes econòmics. Mon

pare morí del tifus a la primavera de 1922, en el precís moment en què jo desenrotllava un informe davant el Quart Congrés de la Internacional Comunista.

El lloc més important de Ianovka era, sens dubte, el taller en què treballava Ivan Vassilievitx Grebeni. Havia entrat a servir amb els meus pares als vint anys, precisament l'any en què nasquí jo. Ens tutejava tots els germans, fins i tot els majors, i nosaltres el tractàvem de vostè i li diem Ivan Vassilievitx. Quan li arribà l'edat d'entrar en files, se n'anà mon pare amb ell a la ciutat, subornà no sé qui i aconseguí que Ivan romangués a la finca. Era home de gran valdre i bella estampa; duia bigot de color castany i pera. Els seus coneixements mecànics eren universals: reparava igualment màquines de vapor i netejava calderes que tornejava boles de metall i de fusta, o fonia bronze i construïa cotxes de molls; arreglava rellotges, afinava pianos i entapissava els mobles, i havia arribat a construir, peça per peça, una bicicleta, a la que només li mancaven els pneumàtics. En aquesta bicicleta aprenguí jo a muntar durant les vacances que tinguí entre l'ensenyament primari i l'ingrés a l'institut. Els colons alemanys dels voltants portaven al taller les seues màquines segadores i agarbadores perquè Ivan les reparava, i prenien el seu consell abans de decidir-se a comprar una màquina trilladora o de vapor. Mon pare els servia de conseller en qüestions econòmiques; Ivan era el seu assessor tècnic. Al taller treballaven oficials i aprenents. I en no poques coses, jo era aprenent dels aprenents.

Era força amè allò de forjar cargols i claus, perquè de seguida veia hom entre les mans, tangible, el fruit del seu treball. A vegades, em posava a batre colors sobre una pedra ben polida, però aviat em cansava i no cessava de preguntar si ja era prou. Ivan, tocava la barreja greixosa amb la punta dels dits i movia negativament el cap. I jo, que no podia més, lliurava la tasca a un dels aprenents.

Algunes estones, Ivan Vassilievitx s'asseia en un racó damunt de la caixa de la ferramenta, darrere del banc, i es posava a fumar amb la mirada distreta, potser pensatiu o lliurat als seus records, potser simplement descansant sense pensar en res. Jo solia apropar-me a ell de costat i em posava a retòrcer-li suaument una de les guies del seu magnífic bigot, o em quedava mirant amb atenció les seues mans, aquelles mans estranyes de mestre i d'obrer. Tenien tota la pell esguitada de puntets negres: esberles gairebé invisibles que es quedaven, allí enterrades. Els dits, durs com a arrels, però sense ésser aspres, amples en la molla i rapidíssims de moviment; el polze, prou separat dels altres i un poc arquejat. Cada un d'aquells dits semblava posseir una consciència pròpia, vivia i es movia a la seua manera, i tots junts formaven un falansteri extraordinari. Tot i ésser tan petit, jo veia i comprenia que aquelles mans empunyaven el martell i les tenalles de manera diferent de les dels altres. Una cicatriu li creuava al biaix el polze de la mà esquerra. El mateix dia en què jo nasquí, Ivan s'havia donat un colp amb la destrat en el dit que li quedà penjant, adherit res més per un trosset de pell. El maquinista, que era llavors molt jove, col·locà la mà sobre una taula, i ja es disposava a tallar el dit del tot, quan mon pare, que el veié des de lluny, li cridà:

-Ei, quiet, que el dit es tornarà a unir!

-Creu vostè que es tornarà a unir? –li preguntà el maquinista, fent a una banda la destrat.

I en efecte, el dit tornà a adherir-se i treballava conscienciosament, tanmateix que no assolía de doblegar-se tant com el de la mà dreta.

Ivan havia refet per a perdigó la vella carrabina d'espurna, i provava la precisió del tir. Tots foren desfilant per torn; la prova consistia en apagar una vela encesa disparant a uns

quants passos. Però no tots ho aconseguien. Per casualitat, es presentà mon pare i volgué provar també la seua punteria. Les mans li tremolaven i sostenia feixugament l'escopeta. No obstant això, apagà el ciri. Tenia per a tot un ull precís, i Ivan ho sabia. Entre ells, no sorgien mai disputes ni diferències, i això que mon pare era d'un caràcter prou ordenancista i donat a la crítica i la censura.

Jo no mancava mai d'ocupació al taller. Unes vegades estirava la manxa (era un sistema de ventilació inventat per Ivan, en què el ventilador no estava a la vista, sinó que quedava ocult al sòl, cosa que causava l'admiració de tots els visitants) i d'altres vegades li donava, fins que no podia més, al torn del banc, sobretot quan es tractava de tornejar boles de fusta seca d'acàcia per a jugar al croquet. Al taller s'escoltaven converses força interessants, en les quals no sempre es respectaven els límits de l'honor. Al contrari, moltes vegades s'hi faltava obertament. Els meus horitzons anaven dilatant-se per dies i per hores. Foma ens contava les finques en què havia servit i inacabables aventures dels seus senyors i de les seues senyores. I no sembla que sentís gran simpatia envers ells. Felip, el moliner, enfilava en aquest tema els records dels seus temps de soldat. Ivan Vassilievitx feia preguntes, hi tercejava, completava.

Iaska, el fogoner, que a vegades exercia també funcions de ferrer, home ros i sec com d'uns trenta anys, no sabia estar quiet molt de temps en el mateix lloc. Quan l'escometia l'arravatament, fos a la tardor o a la primavera, desapareixia, per a reparèixer després de mig any. Bevia poques vegades, però quan bevia era a grans dosis i alcohol molt fort. Sentia una passió cega per la caça, però havia convertit la carrabina en aiguardent. Foma contava que un dia s'havia presentat en una botiga de Bobrinez descalç, amb els peus coberts de terra negra, demanant pistons per a cartutxos de caça. Deixà caure la caixa que estava sobre el mostrador, s'acatxà a recollir els pistons caiguts, i com el que no vol la cosa, posà el peu damunt d'un i se l'emportà pegat a la terra.

-És veritat això? -preguntà Ivan.

-Doncs clar que ho és -contestà Iaska-. Què volia vostè que fes, si no tenia un copec?

A mi, aquest procediment per a aconseguir un objecte abellit o necessari em semblava plausible i digne d'ésser imitat.

-Ha vingut el nostre Ignasi -digué Maska la criada- i Dunika s'ha anat a sa casa a passar les festes.

Li deien Ignasi, al fogoner, "el nostre" per a distingir-lo d'Ignasi el geperut, antecessor de Tarass a l'alcaldia de l'aldea.

"El nostre" Ignasi, que havia entrat en cinquenes, tornava de la ciutat. Ivan li mesurà el pit abans de marxar i assegurà que el donarien per inútil. La comissió de reclutament el tingué un mes reclòs a l'hospital, en observació. Ací féu coneixement amb uns quants obrers i decidí de provar sort en una fàbrica. Ignasi tornava ara a l'aldea, calçat amb botes urbanes, cobert amb una pellissa amb voltes de color. Passà tot un dia al taller parlant de la ciutat, del treball, de l'ordre, dels torns, dels jornals.

-Clar, una fàbrica!...-l'interrompé Foma, grunyint.

-Has de saber que una fàbrica no és un taller -intervingué Felip. I les mirades de tots vagaren distretament més enllà del taller.

-Molts torns? -preguntà cobdiciós Víctor.

-Semblava un bosc.

I jo, que escoltava sense pestanyejar aquella conversa, m'imaginava la fàbrica com un atapeït bosc de màquines: màquines dalt i baix, a dreta i esquerra, davant i darrere, i movent-

se per entre elles, Ignasi, cenyit per un cinturó de cuir. A més, Ignasi havia portat de la seua excursió un rellotge que passava de mà en mà, entre l'admiració de tots.

A entrada de fosc, mon pare es passejava pels voltants de la casa amb el nouvingut, seguits ambdós per l'inspector de la finca. Jo els seguia afanyat, ja al costat de mon pare com ja al del fogoner.

-Bé, i el menjar? No has de comprar-te el pa i la llet i pagar l'habitació?

-Sí, és cert -assentia Ignasi-, cal pagar-ho tot... però el jornal dóna per a això.

-Ja sé, ja sé que els jornals són majors que a l'aldea, però tot el que hom guanya ho despèn en mantenir-se.

-Doncs mire vostè -s'hi debatia Ignasi amb tenacitat-, malgrat tot, en el mig any que hi sóc ja m'he fet un poc de roba i he comprat un rellotge. Ací el té vostè -i tornava a treure el mecanisme. Aquest argument era irrefutable. El patró servava silenci un moment, per a tornar de seguida a l'atac:

-I digues, Ignasi, no t'has aficionat a beure? No faltaran bons mestres que t'ensenyen...

-No, no em dóna per l'aiguarent.

-I què, penses emportar-te amb tu Dunika? -li pregunta ma mare. Ignasi somriu, com si defugís la pregunta sabent que és culpable, i no contesta.

-Ah, ja veig -torna a dir ma mare- que t'has fet amb una altra per allà! Confessa-ho, bergant!

I Ignasi se n'anà definitivament a treballar a la ciutat.

Als xiquets ens estava prohibit entrar a l'habitació de la servitud. Però quan no ens veia ningú, ens hi introduíem. Sempre hi havia alguna novetat interessant. Durant molt de temps, tinguérem de cuinera una dona de pòmuls ixents i nas mig en runes. El seu marit, un vell de cara quasi paralítica, era pastor. Els anomenaven "kazaps", perquè eren oriünds d'una província de l'interior. Tenien una xiqueta d'uns vuit anys, molt bonica, rossa, d'ulls blaus, que estava acostumada que els seus pares estigueren sempre discutint.

Els diumenges, les xicones s'ocupaven en mirar el cap als xics i elles entre si. Damunt d'un manoll de palla, a l'habitació de la servitud, descansaven una al costat d'una altra, les dues Tatianes, la gran i la petita. Afanassi, el matalot, fill de Pud l'inspector i germà de Paraska, la cuinera, s'asseia entravessat entre les dues, amb les cames posades damunt de la petita i el cap recolzat en la major.

-Què et sembla, quin gandul! -deia envejosament l'inspector jove- No és hora d'anar a donar de beure els cavalls?

Aquest Afanassi, el ros, i Mutusok, el morè, eren els esperits roïns que em turmentaven. Sempre que m'hi presentava a l'hora de repartir la *kander* o la *katxa*, sonava inevitablement la mateixa veu burlanera:

-Per què no t'asseus a menjar amb nosaltres, Liova?- O bé: Anem, Liovita, ves a dir-li a la teua mamà que ens envie uns pollastres...

Jo em retirava, perplex. En Pasqua, els posaven pastissos pasquals i ous durs pintats. La meua tia Raïssa era mestra en açò de pintar ous. Un dia, portà diversos de la colònia, i em donà dos. Darrere del celler, en un poc de pendent, estaven jugant als ous tirant-los a rodar perquè xocaren i veure quin de tots era el més fort. Jo arribí ja al final; tots se havien marxat, menys Afanassi.

-Mira que bonic! -li diguí, ensenyant-li un dels ous que m'havia regalat la tia.

-No està malament –replicà l'altre, en to displicent-. Vols que els tirem a renyir a veure quin és més fort?

No m'atreví a rebutjar el repte. Afanassi llençà els dos ous a rodar, i el meu es pelà per la punta.

-Ha vençut el meu-, digué el meu contrincant. Vegem ara l'altre.

Sense atrevir-me a replicar, li lliurí el segon, i Afanassi repetí la prova.

-També aquest és meu.

I guardant-se els dos ous s'allunyà molt tranquil·lament sense mirar cap enrere. Jo el seguí amb la vista, tot sorprès i a punt de trencar a plorar; però la cosa no tenia remei.

Els obrers que treballaven a la finca tot l'any eren pocs. La majoria dels que feien les feines de la recol·lecció, que arribaven a centenars, eren obrers de temporada, de les províncies de Kiev, Txernigov i Poltava, als que s'ajustava fins a l'1 d'octubre. Quan la collita venia bona, la província de Kherson ocupava fins a 200.000 o 300.000 jornalers d'aquests. Els segadors cobraven de 40 a 50 rubles pels quatre mesos de l'estiu, i mantinguts, i les dones de 20 a 30 rubles. Dormien a camp ras, i en temps de pluja en els pallers. Els donaven de menjar, a mig dia una espècie de pot, el *bortx*, i la *katxa*, i per a sopar una farinetes de mill. Carn, no la veien mai, i el greix era tot vegetal, i tampoc molt abundant. El menjar donava lloc, a vegades, a petites insubordinacions. Els jornalers abandonaven els camps, es congregaven al pati, es tombaven boca per avall a l'ombra dels graners amb les cames nues, totes picades i arrapades per la palla, i esperaven tranquil·lament. Els donaven llet quallada o melons, o mig sac de peix sec, i es tornaven al treball, a vegades cantant. Així ocorria en totes les finques. Hi havia segadors vells, nerviüts, torrats pel sol, que portaven deu anys venint a Ianovka, perquè sabien que per a ells mai macava treball. Aquests cobraven uns quants rubles més que els altres i se'ls donava, de tant en tant, un gotet de vodka, perquè eren els que portaven el ritme del treball. Molts portaven darrere a les seues nombroses famílies. Venien a peu des de les seues províncies, caminant un mes sencer moltes vegades, alimentant-se de pa i dormint el cel ras. Un estiu, tots els jornalers emmalaltiren de ceguesa nocturna. En fer-se de nit perdien la vista i es movien lentament, amb els braços estesos. Un nebot de ma mare, que estava amb nosaltres passant uns dies, envià un article a un periòdic sobre el cas, i no passà desapercebut, perquè als pocs dies el zemstvo envià un inspector. Mon pare i ma mare volien molt l'articulista, però allò no els agradà. Tampoc ell estava content. No obstant això, la cosa no portà conseqüències desagradables. De la inspecció en resultà que la malaltia era deguda a la falta de greix en l'alimentació i que estava estesa per gairebé tota la província, perquè per tot arreu s'hi donava el mateix menjar als jornalers, i en alguns llocs encara pitjor.

Al taller, a l'habitació de la servitud, als racons del pati, la vida m'oferia una faç distinta i més gojosa que al si de la família. La pel·lícula de la vida no té fi, i jo estava començant. La meua presència, mentre fui petit, no destorbava ningú. Les llengües es deslligaven, sobretot quan no estaven davant Ivan ni l'administrador, perquè aquests dos pertanyien ja, en part, al cercle dels senyors. Il·luminats per la resplendor de la farga o de la cuina, els meus pares, familiars i veïns canviaven d'aspecte. Moltes de les converses escoltades aleshores se m'han quedat gravades per sempre en la memòria. I no poques de les coses que hi escolté tiraren els fonaments sobre els quals havia d'aixecar-se més tard l'actitud adoptada envers la societat.

ELS NOSTRES VEÏNS. PRIMERS ESTUDIS

Situada a una versta, o potser menys, de Ianovka, estava la finca dels Dembovski. Mon pare portava unes terres seues en renda i mantenia amb ells relacions de negocis des de feia molt de temps. La finca pertanyia a Feodosia Antonovna, una vella gran terratinent polonesa, que havia estat en temps majordoma. En morir el seu primer marit, un home ric, es casà amb el seu administrador, Casimir Antonovitx, vint anys més jove que ella. Però ja feia molt de temps que no vivia amb ell, encara que el Casimir continuava administrant la finca com abans de casar-se. Era un polonès alt, alegre i bulliciós, amb grans bigots. Diverses vegades l'havíem vist assegut a la nostra taula prenent el te i contant sorollosament històries insubstancials, sempre les mateixes, repetint diverses vegades algunes paraules i esclafint els dits.

Casimir Antonovitx tenia grans ruscós, prou allunyades de les quadres del bestiar, perquè les abelles no toleren l'olor de cavall. Aquelles abelles libaven dels arbres fruiters, de les acàcies blanques, de la colza, del blat, fins a emborratxar-se. De tant en tant, el mateix Casimir venia a portar-nos, en un tovalló, entre dos plats, un bella bresca de mel, nedant en or fluid.

Un dia, anàrem a la seua finca Ivan i jo, a recollir uns coloms per a la cria. Casimir ens obsequià amb te en un habitacioneta d'aquella casa espaiosa i buida. A la taula, hi havia uns quants plats humits amb sagí quallat i mel. Jo beguí el te pel plat i em posí a escoltar la lenta conversa.

-No se'ns farà tard?- li preguntí en veu baixa a Ivan.

-No, tin paciència -contestà Casimir Antonovitx-, cal donar-los temps a què es calmen al colomer. No té compte les que hi han!

Jo anhelava anar-me'n, com més aviat millor. Per fi, ens arrossegàrem, llanternes en mà, pel sòl del colomer.

-Ara, ves en compte -em digué el de la finca.

Eren unes golfes llargues, fosques, creuades per bigues en totes direccions. Podia a ratolí, a pols, a teles d'aranya i a colomassa. Apagàrem la llanterna.

-Ací estan, agafa-les vostè! -digué Casimir, en veu baixa.

A penes havia pronunciat aquestes paraules, ocorregué quelcom indescriptible. Enmig d'aquella profunda tenebra, començà una tabola infernal; les golfes brunzien i s'agitaven com en un remolí. Per un moment, em semblà que el món s'estavellava, que tot estava perdut. A poc a poc, aní tornant en mi i escoltí veus contingudes:

-Encara hi ha més, per ací, per ací... fique-les vostè al sac... Ea, ja en tenim prou!

Ivan Vassilievitx es tirà el sac al coll, i durant tot el camí de tornada, l'agitació de les golfes prosseguia sobre les seues esquenes.

Instal·làrem el colomer sota la teulada del taller. Jo pujava, enfilant, a visitar els coloms ben bé deu vegades al dia, els portava aigua, mill, blat, molles de pa. Com a la setmana, aparegueren dos ouets en un niu. Però no havíem tingut temps a alegrar-nos d'aquest fet, quan ja els coloms havien tornat volant, una parella rere una altra, al seu vell colomer. Només hi romangueren tres parelles que tenien les ales tallades i que, després d'altres vuit dies, quan els tornà a créixer, abandonaren també el bell colomer nou, construït pel sistema de corredors. Així acabà l'assaig de criar coloms en la nostra finca.

Mon pare arrendà unes terres prop de Ielisavetgrad, de propietat d'una senyora vídua, la T-skaia, de quaranta anys, forta de caràcter. Vivia amb ella un popa, també vidu, aficionat a la música, al naip i a moltes altres coses. Un dia, la propietària es presenta amb el "paret" en Ianovka, a examinar les condicions de l'arrendament. Els instal·len a la sala i a l'habitació del costat. Per a menjar, els posen un pollastre torrat i licor i pastissos de cirera. Jo romanc a la sala després d'alçar-se les tovalles, i veig que el popa s'apropa a la senyora i li diu a l'orella una gràcia. Després, arromangant-se la sotana, treu de la butxaca dels pantalons un estoig d'argent amb inicials; encén un cigarret, i donant-li elegants xuplades, s'aprofita d'una breu absència de la senyora a qui acompanya, per a contar d'ella que en les novel·les no llegeix més que els diàlegs. Els presents somriuen tots per cortesia, però es guarden de comentar, perquè saben que el "paret" s'ho contaria de seguida a la senyora, adornant el conte a la seua manera.

Mon pare prengué unes terres en renda a la T-skaia junt amb Casimir Antonovitx. Llavors, ja Casimir havia enviudat, i el seu aspecte canvià de sobte, per art d'encantament. Desaparegué el color gris de la seua barba. Començà a posar-se colls durs i elegants corbates adornades amb agulles de cap. En la butxaca portava el retrat d'una dama. I encara que reia un poc, com tots, de l'oncle Grigori, era l'únic a qui feia confidències del que passava en el seu cor; un dia li ensenyà el retrat, traient-lo d'un sobre:

-Bo, i què li sembla a vostè la dama? -digué el galant a l'oncle Grigori, que es fonia d'entusiasme. I li contà que un dia li havia dit: senyora, els vostres llavis s'han fet per a besar i ésser besats. Per fi, Casimir Antonovitx s'hi casà, però a l'any o any i mig d'ésser casat, un bou el matà d'una cornada a la finca de la T-skaia que portava en arrendament...

Com a unes vuit verstes de distància de la nostra, estava la finca dels germans F-ser, que comprenia milers de desiatines de terra. La casa en què vivien els amos tenia forma de castell, i estava instal·lada luxosament, amb nombroses habitacions per als hostes, una sala de billars i tot allò que era abellidor. Eren dos germans (Lev i Ivan), que havien heretat la possessió de son pare Timofei i que, a poc a poc, anaven acabant amb ella. La finca estava completament en mans d'un administrador, i, malgrat portar la comptabilitat per partida doble, no retia més que pèrdues.

-David Leontievitx, encara que visca en una caseta de fang, és més ric que jo -solia dir el germà major, referint-se a mon pare, que donà mostres d'agradar-li molt el dia quan s'ho contaren.

Un dia es presentà en la nostra finca Ivan, el germà menor, acompanyat per dos caçadors amb les carrabines a la bandolera i un coble de gossos blancs de caça. En Ianovka no s'havia vist mai res semblant.

-Aviat, aviat han d'acabar amb tot el que tenen -deia mon pare, amb gest de reprotxe.

Aquestes famílies senyorials de la província de Kherson tenien els dies comptats. Totes marxaven ràpidament vers la ruïna, el mateix les de la noblesa hereditària i les d'antics funcionaris recompensats pels seus serveis, que les dels polonesos, alemanys i jueus als qui havia estat concedit adquirir terres abans de 1881. Els fundadors de moltes d'aquestes dinasties de l'estepa eren, a la seua manera, homes extraordinaris, cavallers de fortuna i, en rigor, vertaders bandits. Jo no arribí a conèixer-ne personalment cap, perquè en el meu temps ja havien desaparegut tots de l'horitzó. Molts d'ells havien començat a viure en el no-res, arribant a fer-se amb riqueses fabuloses mitjançant audaços colps de mà, que no poques vegades queien de ple dins de la llei penal. La segona generació es criava ja en un ambient de senyoriu acabat de forjar, amb les seues converses en francès, el seu billar i tota mena de dissipacions. La crisi agrària que sobrevingué en l'últim quart de segle, provocada per la competència d'Amèrica, portà la seua ruïna, i caigueren tots, com cau el fulla seca de l'arbre. La tercera generació no era ja més que una multitud d'estafadors arruïnats, de ganduls indolents i de vells prematurs i caducs.

La família Gertopanov era el prototip del llinatge noble arruïnat. La seua finca, Gertopanovka, havia donat nom a una gran parròquia i a una comarca extensa, pertinença tota ella, en un altre temps, de la família. Ara, l'antiga propietat quedava reduïda a 400 desiatines, i fins i tot aquestes carregades d'hipoteques i gravàmens. Mon pare, que portava la terra arrendada, havia de lliurar les rendes a un banc. Timofei Issaevitx, l'amo de la finca, vivia d'escriure lletres, instàncies i memorials per als camperols. Quan alguna vegada venia de visita a la nostra casa, s'emportava d'amagat en les mànegues tabac i sucre. I el mateix la seua dona. Aquesta, esguitant saliva, ens contava els seus records de joventut, d'aquells temps en què vivia rodejada d'esclaves, pianos, sedes i perfums. Dels seus fills, dos es criaven quasi com a analfabets: el més petit, Víctor, estava d'aprenent en el nostre taller.

A cinc o sis verstes de la nostra casa, vivia un gran terratinent jueu anomenat M-ski: Aquella era una família fantàstica i mig boja. El vell, Moisès Kharitonovitx, home d'uns seixanta anys, havia estat educat a la manera noble; parlava francès de correguda, sabia tocar el piano i coneixia quelcom de literatura. A penes podia manejar la mà esquerra, però li bastava amb la dreta, segons ell, fins per a donar concerts. Les seues ungles abandonades sonaven com a castanyoles sobre les tecles del vell piano. Començava per una polonesa d'Oginski, i d'ella es passava imperceptiblement a una rapsòdia de Liszt, per a acabar amb l'*Oració d'una verge*. I el mateix era en la conversa, saltava constantment d'uns temes a altres. De sobte, deixava de tocar, se n'anava a l'espill i, si ningú el veia, amb un cigarret encès es cremava la barba per totes les bandes, per a donar-li forma. Fumava incessantment, panteixant i fent gestos de fàstic. Feia com a mínim quinze anys que no canviava paraula amb la seua dona, una vella obesa. Tenia un fill de trenta-cinc anys, anomenat David, que caminava sempre amb una bena blanca en la cara, i un ull convuls, tot injectat, damunt de l'embenat; era un suïcida fracassat. En el servei li digué no sé quina insolència, davant de la tropa, a l'oficial, i aquest li pegà. David, li contestà amb una bufetada, se n'anà corrent al quarter i es pegà un tret amb un fusell. La bala li sortí per la galta; per això caminava sempre amb l'embenat blanc. Al soldat l'amenaçava un sever càstig. Però llavors vivia encara el fundador de la dinastia, el vell Khariton, un dèspota ric, influent i mig analfabet, que remenà tota la província fins a assolir que declararen el seu nét incapaç. Declaració, d'altra banda, que potser no estigués molt lluny de la veritat. Des d'aleshores, David caminava pel món amb la galta travessada per una bala i un salconduit d'idiota.

La decadència d'aquesta família seguia el seu curs en una època de què jo em recorde ja perfectament. Essent jo un xiquet menut, Moisès Kharitonovitx caminava encara en un faetó tirat per cavalls de luxe molt brillants. Tindria jo uns quatre o cinc anys quan estiguí de visita amb el meu germà major a la finca dels nostres veïns. Recorde un jardí gran i ben atès, on hi havia fins i tot paons. Era la primera vegada que veia aquells ocells meravellosos, que tenien corones sobre el seu cap voluble, preciosos espillets en la cua, que semblava cosa de conte, i esperons en la pota. A poc a poc, foren desapareixent els paons i moltes coses més. La tàpia que encerclava el jardí caigué a trossos. El bestiar desenterrà els arbres fruiters i es menjà les flors. Moisès Kharitonovitx ja no venia a visitar-nos en el luxós faetó, sinó en un cotxet tirat per dos cavallets pobletans. Els fills intentaren alçar la finca explotant-la al mode camperol.

-Comprarem cavalls per a llaurar, i demà mateix sortirem al camp, com fan els nostres veïns -deien, referint-se a nosaltres.

-Ja veureu com no en surt res, -comentava mon pare.

Enviaren David a la fira de Ielisavetgrad, a comprar cavalls per a la labor. El mosso féu unes quantes voltes pel firal, examinà amb ull de cavaller els cavalls que hi havia a la venda, i n'escollí tres. Era ja fosquejat quan es presentà a l'aldea. La casa estava plena de visites, abillades amb lleugers vestits d'estiu. Abraham sortí, llum en mà, a revistar els animals, i amb ell unes quantes dames, estudiants, joves. David, que es veia en el seu element, començà a cantar les excel·lències dels cavalls, u per u, i en especial les d'aquell que tenia, segons digué, cert semblat amb una senyoreta. Abraham es rascava la barba i deia, una vegada i una altra:

-Els cavallets m'agraden...

La festa acabà menjant i bevent. David, llevant-li la sabata a una de les dames, molt bonica, l'omplí de cervesa i se la portà als llavis.

-Però de veres va vostè a beure-la? -li va preguntar la dama, entre espantada i entusiasmada.

-Jo, que no tinguí por, quan m'havia de pegar un tret!...-replicà l'heroi, bevent-se d'una tirada la cervesa de la sabata.

-Fos millor que no et jactares de les teues gestes -intervingué, inesperadament, la mare, una senyora alta, desmadeixada, sobre la qual pesava tot el treball de la casa i que no solia parlar en les reunions.

-Açò és blat hivernal, cert? -li preguntà un dia Abraham a mon pare, per a demostrar-li el seu interès per les coses de l'agricultura.

-Home, clar, no serà blat estiuenc!

-És *nikopolka*?

-Ja hem dit que és blat d'hivern.

-Ja ho sé, que és blat d'hivern, però de quina classe: *nikopolka* o *ghiska*?

-És la primera vegada que escolte dir que la *nikopolka* siga un blat d'hivern. Potser ho serà en altres llocs, ací en la meua finca no. En la meua finca, ho és la *sandomirka*.

Com es veu, els esforços dels nostres veïns no prosperaven. A l'any, la finca estava arrendada en mans de mon pare.

Els colons alemanys formaven grup a banda. Entre ells, hi havia alguns riquíssims, i aquests se sostenien fermes. Els seus costums familiars eren durs; rares vegades enviaven els fills a la ciutat, i les filles sortien a treballar també al camp. Les seues cases eren de rajola, amb teulada de llautó pintat de verd o de roig, els seus cavalls de sang, tenien els arreu sempre en ordre, i els cotxes de molls solien anomenar-se, en la nostra regió, "cotxes alemanys".

El colon alemany més pròxim a nosaltres eren Ivan Ivanovitx Dorn, un home gros i àgil, de cabell gris, que caminava en sabates baixes i sense calcetins, amb les galtes assaonades i aclivellades. Feia sempre les seues excursions en un cotxe impecable, pintat de flors clares i tirat per dos cavalls negres com corbs, que feien ressonar la terra amb les seues ferradures.

Hi havia molts Dorn en aquella comarca: era un llinatge nombrós. Però per damunt de tots sobresortia la figura de Falz-Fein, una mena de rei de les ovelles, el *Kanixtverstan* de l'estepa.

Es veien creuar ramats infinits.

-De qui són aqueixes ovelles?

-De Falz-Fein.

Passen criats i criats amb carros carregats de palla, de fenc, de roges.

-De qui? De Falz-Fein, naturalment.

Creua veloç un tir de tres cavalls arrossegant un ampli trineu sobre el qual s'alça una piràmide de pells. És l'administrador de Falz-Fein. O discorre una caravana de camells, semblant la por amb el seu aspecte i els seus mugits. Només podia ésser de Falz-Fein. De Falz-Fein, que tenia poltres portats d'Amèrica i bous de Suïssa.

El fundador d'aquest llinatge, un Falz sense Fein encara, havia estat rabadà amb un Duc d'Oldenburg, a disposició del qual posà el govern grans quantitats per a la cria de bestiar de llana. El Duc contragué prop d'un milió de rubles de deutes, però l'assaig fracassà. Falz li comprà el negoci, i es posà a administrar els ramats, però no a la manera d'un Duc, sinó amb els mètodes d'un rabadà. I els ramats cresqueren, i amb els ramats els pastos i les finques. Casà la seua filla amb un criador d'ovelles anomenat Fein, i així s'uniren en una les dues dinasties de ramaders. El nom de Falz-Fein evocava les petjades de mils i milions de potes d'ovelles i el bel de corders innumerables, els xiulits i els crits dels pastors de l'estepa, amb les seues llargues gaiates, i els lladrucs d'innúmers gossos de ramats. Era com si la pròpia estepa pronunciés aquest nom, davall els aclaparadors calors i gels inhumans.

He deixat enrere els primers cinc anys de la meua vida. La meua experiència es va dilatant. La vida és increïblement rica en idees i en troballes, que el mateix es teixeixen afanyosament en el més apartat racó que en les grans cruïlles del món. Els esdeveniments es precipiten sobre mi, un rere l'altre.

Un dia, porten del camp una jornalera mossegada per un escurçó. La xicota plora, inconsolable. Li lligaren la cama, unflada ja, per damunt del genoll i li ficaren el peu en un gibrell ple de sèrum de llet. La portaren a l'hospital de Bobrinez, i al poc de temps tornà i es posà a treballar de nou. Portava la cama del mos ficada en una calça bruta i trencada, i els jornalers, ara, la tractaven sempre de senyoreta.

Un porc senglar mossegà al front, els muscles i el braç un xicot que s'apropà a encebar-lo. Era un porc senglar gegantí que havien portat per a regenerar la porcada. El xicon passà un por horrorosa, i sanglotava com una criatura. També el portaren a l'hospital.

Dos jornalers joves es llençaven, d'un carro a un altre, tridents de ferro per a manejar el fenc. Jo bevia amb els ulls aquell espectacle. Un dels tridents se li clavà en el costat a un dels dos mossos, que caigué del carro donant crits.

Tot açò passà en el transcurs d'un estiu, i no hi havia cap que transcorregués sense esdeveniments.

En una nit de tardor, la barraca de fusta en què s'albergava el molí s'enfonsà sobre l'estany. Ja feia molt de temps que estaven podrits els pivots, i la tempestat arrossegà les taules com les veles d'un vaixell. El motor, el molí d'ordi, la màquina classificadora apareixien nus, enmig de les runes. I per enmig les posts saltaven a cada moment rates de molí, d'una grandària imponent.

Un dia, m'escapí amb l'aiguader a caçar fures. La caça consisteix a tirar aigua al cau, procurant no fer-ho massa de pressa ni molt lentament, i esperar, pal en mà, que aguaita el morro de l'animalet, amb la seua pell suau i humida. Una fura vella resisteix molt de temps, tapant el clot amb el cul, però al segon poal d'aigua es lliura i surt a cercar la mort. Després, es tallaven les potetes a la víctima i es lligaven amb una corda, perquè el zemstvo pagava un copec per cada fura morta. Al primer, bastava presentar la cua, però els hi havia tan hàbils, que feien una dotzena de cues de la pell de l'animal. Per això ara, exigien que es presentaren les potes. Torní a casa tot mullat i ple de terra. Els meus pares no veien amb bons ulls aquestes escapades; preferien que m'estigués en el menjador, assegut al sofà, copiant aquells dibuixos que representaven Èdip el cec i Antígona.

Em recorde que una vegada tornava amb ma mare de Bobrinez, la vila pròxima a la nostra aldea. Cegat per la resplendor de la neu i bressolat pels vaivens del trineu, em quedí mig dormit. En un viratge, bolca el trineu, i caic boca per avall. Quede davall d'una manta, i un munt de fenc. Escolte els crits de por de ma mare, però no encerte a respondre. El cotxer (que és nou), un pallard corpulent i ros, alça la manta i dóna amb mi. Tornem a instal·lar-nos en el trineu i reprenem el viatge. Jo comence a queixar-me que el fred em corre per l'esquena com un formiguer.

-Un formiguer? -exclama el pallard de barba rossa, girant-se vers mi i deixant al descobert les seues dents blanques i fortes.

Jo el mire a la boca, i li dic:

-Sí, com si fos un formiguer, sap vostè?

El cotxer es riu:

-No té importància, aviat arribarem -i arria el cavall.

A la nit següent el cotxer ha desaparegut amb la bèstia. A la finca hi ha gran alarma, i es reuneix una expedició de gent muntada, amb el meu germà major al capdavant, per a sortir a donar caça al lladre. Ensella *Mutz* i vomita amenaces contra el bergant, dient que farà.

-Primer, hauràs d'agafar-lo -li diu mon pare, amb cara ombrívola.

Passen dos dies sense que tornen els perseguidors. El meu germà torna queixant-se de la boira, que li ha impedit descobrir el criminal. De manera que aquell mosso jovial i alegre era un lladre de cavalls? Amb les dents tan blanques?

M'atabuixa la febre i em rebolque en el llit. Em destorben els braços, les cames i el cap; sembla com si se m'unflaren i ensopegaren contra el sostre, contra la paret, i no hi ha manera d'alliberar-se d'aquests obstacles, perquè vénen de dins. Em dol la gola, em crema el cos. Ma mare em mira les angines, després ve mon pare i fa el mateix; semblen molt preocupats, i acorden donar-me a la gola un toc amb nitrat d'argent.

-Tinc por -diu la meua mare- que el xiquet no tinga la diftèria.

-Si tingués la diftèria, a aquestes hores ja estaria llest.

Vagament, m'adone que allò d'"estar llest" és ésser mort, com la meua germana Rososka. Però no se m'acut que pugui referir-se a mi, i escolte la conversa tranquil·lament. Després de molt meditar-ho, decideixen emportar-me a Bobrínz. Ma mare, encara que no té res de devota, no es decideix a posar-se en viatge un dissabte camí de la ciutat. M'acompanya, doncs, Ivan Vassilievitx, i anem a parar a casa de Tatiana, la petita, que havia estat servint amb nosaltres i que ara viu casada a la vila. Com no té xiquets, no hi ha perill de contagi. El doctor Txatunovski em mira la gola, em pren la temperatura i, com de costum, es reserva el diagnòstic. Tatiana em dóna, per a distraure'm, una botella buida, en l'interior de la qual està formada, amb taletes i trossets de fusta, una església. Les cames i els braços deixaren d'aclaparar-me. Tornava a estar sa i bo. Quan ocorria açò? Poc abans de descobrir el còmput del temps.

La cosa succeí de la manera següent: El meu oncle Abraham, un vell egoista que no solia dignar-se perdre una sola paraula amb els xiquets, em cridà en un moment de bon humor, i em l'pregunta:

-Veiem, digues, sense pensar-ho: en quin any estem? Ah, no ho saps? L'any 1885. Repeteix-ho, i no ho oblidés, que he de tornar a preguntar-t'ho.

Jo no sabia què significava allò.

-Sí, estem l'any 1885 -em digué la meua cosina Olga la silenciosa-, i després vindrà l'any 1886.

Jo no podia creure-ho, doncs que, fins i tot suposant que el temps tingués un nom, em semblava que l'any 1885 havia de durar eternament, és a dir, molt, molt de temps, com aquella pedra gran que estava davant de la porta de casa fent d'escaló, com el molí, com jo mateix. Betia, la germana menuda d'Olga, no sabia a qui creure. Els tres teníem la sensació d'aixafar en un terreny desconegut, i era com si de sobte algú, creuant a la carrera, hagués obert de bat a bat la porta d'un habitació buida, plena de penombra, on tothom parla en veu baixa. Al capdavant, no tinguí més remei que cedir. Tots es posaven del costat d'Olga. I així, l'any 1885 fou el primer any numerat que entrà en la meua consciència, posant fi al temps informe i caòtic, a la prehistòria de la meua vida. Amb aquest incident, comença la meua era. Tenia jo aleshores sis anys. Fou, per a Rússia, un any de mala collita i de crisi, en què esclataren els primers disturbis obrers d'alguna consideració. Jo m'esforçava infatigablement per descobrir la relació misteriosa entre la xifra i el temps. Prompte, els anys començaren a entreseguir-se, primer amb lentitud i després a una marxa cada vegada més veloç. No obstant això, aquell any de 1885 es destaca entre tots com el més antic, com l'any inicial. Amb ell comença la meua era.

Heus aquí el que un dia m'ocorregué: m'asseguí al pescant del cotxe que estava davant de la porta de casa i entre tant arribava mon pare agafí les regnes. Els cavalls, que eren nous, es posaren al trot, deixaren enrere la casa, el graner, l'horta i es ficaren camp a través, sense guia, en la direcció de la finca de Dembovski. Escoltí crits darrere de mi. Davant, s'obria una rasa. Ara, els cavalls galopaven desbocats. Ja a la vora de la rasa, feren un viratge bruscat cap a un costat i s'aturaren en sec, bolcant quasi el cotxe. Acudí corrent el cotxer, darrere alguns jornalers, de seguida mon pare, i allà lluny s'escoltava cridar ma mare, i es veien les meues germanes fent gestos d'espant. Ma mare continuava cridant quan em llencí corrent cap a ella. Faré constar que mon pare, pàl·lid com la mort, em donà dues bufetades. No s'ho prenguí a mal doncs que tot allò em semblava quelcom extraordinari.

Seria probablement el mateix any en què feu un viatge amb mon pare a Ielisavetgrad. Sortírem a l'alba i marxàrem a poca marxa fins a Bobrinez, on donàrem pinso als cavalls, per a arribar a boqueta de nit a una aldea que tenia per nom encara que per cortesia l'anomenaven Vtxivaia (encara que, per cortesia, l'anomenaven Txvivaia) on passàrem la nit, perquè per els voltants del poblat pul·lulaven els bandits. Cap gran capital (ni París ni Nova York) havia de produir-me, en passar el temps, la impressió que em causà la vila de Ielisavetgrad, amb les seues voreres, les seues teulades verdes, els seus balcones, les seues botigues, els seus guàrdies i aquells balons rojos subjectes per fils. Durant diverses hores, poguí mirar a la cara de la civilització amb els ulls oberts.

A l'any de descobrir el còmput del temps començaren els meus estudis. Un matí, entrí al menjador, després d'espolsar la son i rentar-me a corre-cuita (en Ianovka tothom es rentava a corre-cuita), paladejant ja per anticipat el nou dia, especialment el te amb llet i el pa blanc amb sagí, i veí ma mare asseguda amb un cavaller desconegut, un home flac que somreia tristament i es desvivia força per aparèixer servicial. Pel mode com em miraren els dos, comprenguí que estaven parlant de mi.

-Dóna els bon dia, Liova em digué ma mare-, perquè aquest senyor serà el teu mestre.

En escoltar allò, mirí el cavaller amb un certa por, no exempta de curiositat, i ell em saludà amb aqueixa dolçor amb què tots els mestres saluden els seus futurs deixebles en presència dels pares. Ma mare, davant de mi, es posà a arranjar la part financera de l'assumpte: per tants i tants rubles i tants i tants puds de farina, el mestre s'obligava a ensenyar-me a la seua escola de la colònia, llengua russa, aritmètica i la Bíblia en hebreu. No obstant això, les matèries sobre què havia de versar l'ensenyament només es tocaren vagament, perquè mon mare no estava molt fort en aqueixes coses. Aquell matí, el te amb llet em deixà al paladar un regust rar, que era el del canvi que experimentarien d'un moment a un altre els meus destins.

Al diumenge següent, mon pare em portà amb cotxe a la colònia, a casa de la meua tia Raquel, equipat amb unes quantes saques de farina, mill i d'altres productes.

Gromoklei distava de Ianovka quatre verstes. La colònia s'estenia als dos costats d'una rasa: d'un costat estaven les famílies jueves i de l'altre les alemanyes. Era difícil confondre els dos barris. Al barri alemany, les cases ressaltaven per la seua neteja, unes estaven cobertes de teules i d'altres de canya; s'hi veien cavalls ben encebats i vaques molt brillants. Al barri jueu, les cases estaven totes mig ruïnoses, les teulades plenes de forats, el bestiar era míser.

A primera vista, sembla rar que només serve records molt vagues dels meus primers anys d'escola. Una pissarra en què aprenguí a escriure els primers caràcters russos, l'índex del mestre encorbat sobre la ploma, les lectures de la Bíblia a cor, un xicot castigat per lladre; records molt confusos, taques nebuloses, en les que no es destaca cap imatge clara. Amb una excepció, potser: la dona del mestre, una senyora alta i grossa, que de tant en tant, i sempre inesperadament, envaïa la vida escolar. Recorde que un dia entrà a la classe a queixar-se al seu marit que la farina que acabaven de comprar podia malament, i quan el mestre hi apropà el seu nas aguilenc a la mà, l'empolvorà tota la cara. Era una broma que volia gastar-li. Tots, xics i xiques, ens tiràrem a riure. L'únic que no reia era el mestre. A mi em feia pena veure'l enmig de la classe amb el rostre enfarinat.

Vivia amb la meua bona tia Raquel, sense advertir gairebé la seua presència. A l'edifici principal, que donava al mateix pati, vivia entronitzat l'oncle Abraham, completament indiferent cap als seus nebots. A mi em distingia alguna que altra vegada i m'invitava, convidant-me amb un os, i dient:

-Aqueix os no el donaria jo per deu rubles.

La casa del meu oncle estava quasi a l'entrada de la colònia. A l'altre extrem, vivia un jueu alt, flac i negre, del que deien que es dedicava a robar cavalls i a altres negocis bruts. Tenia una filla, de la que corria també mala fama. No lluny de sa casa, s'hi veia, assegut a la màquina, al gorreter, un jueu jove amb una barbata roja com el foc. Un dia la dona del gorreter es presentà al delegat governatiu de la colònia, que en els seus viatges d'inspecció s'allotjava a casa del meu oncle, a queixar-se que la filla del seu veí li volia robar el marit. No sé, però em figure que el delegat no sabia què aconsellar-li. Un altre dia, tornant de l'escola, viu un tropell de gent que cridava, vociferava i escopia arrossegant pel carrer una dona jove, que era la filla del que deien lladre de bestiar. Aquesta escena bíblica se'm quedà gravada per sempre en la memòria. Pocs anys després, el meu oncle Abraham es casava amb aquella dona. A son pare l'havien desterrat a Sibèria a instància dels colons, amputant-lo de la societat com a membre malsà.

Maska, la que havia estat la meua mainadera, estava de criada a casa del meu oncle. Sempre que podia, corria a la cuina a refugiar-me junt amb ella, perquè aquella dona mantenia viu en mi el record de Ianovka. De tant en tant, entraven homes, i quan la visita era molt impacient, com a vegades ocorria, em tirava fora de la cuina, empentant-me suaument pels muscles. Un bon dia, al matí, els xics de la casa ens assabentàrem que Maska havia tingut un xiquet, i força excitats i contents xiuxiuejàvem comentant la notícia pels racons. Als pocs dies, es presentà ma mare i se n'anà a la cuina a veure la nostra antiga criada i el xiquet. Jo m'esmunyí darrere ella. Maska portava un mocador que quasi li tapava els ulls; el xiquet estava gitat damunt d'un banc. Ma mare féu una ullada a Maska, després girà la vista al xiquet, i sense dir res, mogué el cap amb un gest de reprotxe. L'antiga mainadera estava silenciosa, mirant al sòl, fins que parà la vista en la criatura, i digué:

-Mire què bell és i com reclina la galta en la maneta, com si fos una persona!...

-Et fa pena pel xiquet? -li preguntà ma mare.

-Per Déu! -contestà Maska-. Tot se'm fa igual.

-No és veritat... -li replicà ma mare, ja amb to conciliador-. No negues que et fa pena...

A la setmana, el xiquet de bolquers moria amb el mateix misteri amb què havia vingut al món.

Jo anava ben sovint a l'aldea, passant setmanes senceres amb els meus pares. No feu amistat amb cap dels xics de l'escola, perquè no parlava el jueu. Als pocs mesos, m'hi tragueren, i açò explica potser els pocs records que serve d'aquell col·legi. No oblide, no obstant això, que Schufer perquè així s'anomenava el pedagog de Gromoklei m'ensenyà a llegir i escriure, dues coses que havien de prestar-me magnífics serveis en la vida. Açò sol és suficient per a que serve un record agraït del meu primer mestre.

Comencí a debatre'm amb la lletra impresa. Copiava poesies. Feia versos. Poc de temps després em lliurava amb el meu cosí Senia Ch. a la redacció d'una revista. Però era una senda plena d'obriülls. A penes sabí escriure, s'apoderà de mi la temptació de l'escriptura. I quan em deixaven sol en el menjador, em posava a traçar sobre el paper en lletres de a puny aquelles paraules misterioses que havia escoltat al taller i a la cuina i que al si de la família ningú pronunciava. La intuïció em deia que allò no estava bé, però precisament allò que tenien de prohibit era el que feia temptadores aquelles paraules. Un dia, decidí ficar el paperet fatal en una caixa de mistos i enterrar la caixa en un pou molt fondo, davall del graner. Però encara no havia acabat de redactar el meu document, quan entrà en el menjador la major de les meues germanes i volgué veure el que hi havia escrit. Molt de pressa, arrabassí el paper de la taula. Darrere de la meua germana, entrà ma mare. A tota força volien que els ensenyés el paper. Encès de vergonya, el llencí darrere del sofà. La meua germana es va acatxar a agafar-lo, però li cridí, amb crits d'histèric, que l'agafaria jo. Em fiquí a arrastrons sota el sofà i feu trossos el paperet. La meua desesperació i el meu plor no tenien fi.

Per Nadal (seria probablement l'any 1886, perquè ja sabia jo escriure), estàvem prenent el te, quan irrompé en el menjador una colla d'emascarats. La cosa fou tan sobtada, que caiguí tan llarg com era en el sofà en què estava assegut, sense poder dominar el terror. Em tranquil·litzaren, i als pocs moments estava escoltant ansiosament un parlament de

l'emperador Maximilià. Per primera vegada, s'obria davant els meus ulls el món del fantàstic, amb la vestidura de la realitat escènica, i quina no fou la meua sorpresa, quan em digueren que el principal personatge el representava Prokhor, un jornalero que havia estat soldat! L'endemà, immediatament en acabant de dinar, m'introduí furtivament a l'habitació de la servitud, armat de paper i llapis, i demanà a l'"emperador Maximilià" que em dictés el seu monòleg. Prokhor no volia, però jo li preguí, li supliquí, li exigí, no cedí a les seues excuses. Fins que per fi ens asseguérem junt a la finestra, i prenent el brut marc d'aquesta per pupitre, em posí a escriure els versos que anava dictant-me l'improvisat comediant. A penes havien passat cinc minuts quan aparegué a la porta ma pare, i veient l'escena que s'estava desenrotllant junt a la finestra, digué amb veu severa:

-Liova, ves-te'n d'ací immediatament!

Em passí tota la vesprada al sofà plorant.

Els meus versos d'aleshores potser testimoniarien el primerenc amor que despertà en mi la paraula, però és segur que no auguraven grans dots poètiques per a l'esdevenidor. Per la meua germana major sabé dels meus versos ma mare, i per ella arribà la notícia a orelles de mon pare. Quan teníem visita, s'encabotaven que li'ls llegís. Allò em torturava. Per a vèncer la meua negativa, insistien amb paraules que de primer eren afectuoses i després esdevenien dures, per a acabar en amenaces. Moltes vegades, sortia corrent. Però les persones majors no cedien fins no veure el seu desig assolit. I amb el cor tot agitat i llàgrimes als ulls, no tenia més remei que posar-me a llegir els meus versos, avergonyint-me dels plagis i de la mala rima.

Però havia mossegat ja de l'arbre de la ciència, i açò era l'important. La vida anava obrint-me els seus horitzons per dies i per hores. D'aquell sofà foradat del menjador partien una sèrie de fils invisibles cap a altres mons. La lectura obre una nova època en la meua vida.

LA FAMÍLIA I L'ESCOLA

L'any 1888 portà a la meua vida grans esdeveniments. Fou l'any en què m'enviaren a estudiar a Odessa.

Heus aquí com succeí:

Havia vingut a passar l'estiu a l'aldea un nebot de ma mare, Moisès Filipovitx Spenser, home de vint-i-vuit anys, bo i intel·ligent, que en el seu temps havia "sofert lleument per la causa" com s'hi deia llavors, i que, per actuar en ella, no assolí entrar a la Universitat. En l'actualitat, es dedicava un poc al periodisme i un altre poc a l'estadística. Havia vingut a l'aldea per a enfortir-se contra la tuberculosi, que l'amenaçava. Tant per la seua intel·ligència com pel seu caràcter, Monia, que així li dèiem afectuosament, era l'orgull de sa mare i de les seues nombroses germanes. També en la nostra casa gaudia de gran consideració. Tots s'alegraren quan saberen que venia. I jo sentia també, en el meu interior, gran alegria. En

entrar el nostre hoste en el menjador, jo estava junt a la porta del que anomenaven habitació dels xiquets, una habitació petita que donava al menjador, sense gosar moure'm, perquè no em veiés les sabates, trencades. No era indicatiu de pobresa, perquè aleshores la meua família ja gaudia d'una posició prou folgada, sinó de despreocupació rústica, d'aclapament de treball i del modest nivell en què es movien les nostres necessitats domèstiques.

-Bon dia, xicot –em digué Moisès Filipovix-, vine cap ací...!

-Bon dia -contestà el xicot, sense moure's del lloc.

Amb una rialla un poc avergonyida, li explicaren la raó del meu retraïment, i llavors vingué a treure'm alegrement de la meua difícil situació, agafant-me i abraçant-me.

A l'hora de menjar, tota l'atenció estava reconcentrat en l'hoste. Ma mare li posava al plat les millors bocades, i li preguntava si li agradava o desitjava una altra cosa.

A boca de fosc, quan ja el bestiar estava recollit, Monia vingué a mi i em digué:

-Vine, fes-ho de pressa, prendrem un got de llet acabada de muntar! Apa, agafa els gots..., però no els agafes per dins sinó per fora.

Ell m'ensenyà moltes coses de les que jo no en tenia ni idea: com s'agafaven els gots, com calia rentar-se, com es pronunciaven determinades paraules i per què la llet acabada de muntar era bona per al pit. Spenser sortia a passejar, escrivia, jugava a les bitlles i m'ensenyava aritmètica i rus, preparant-me per a ingressar a l'institut. Jo l'adorava, tot i que no deixava d'inspirar-me un cert temor, perquè darrere de la seua persona pressentia el principi d'una imperiosa disciplina. Eren les primeres manifestacions de la cultura urbana.

Monia era amable amb tots els parents de l'aldea, bromejava molt i cantava amb una suau veu de tenor. Però de tant en tant, el seu tarannà s'aombrava, i s'asseia a menjar silenciós i abstret. Preocupats de veure'l així, li preguntàvem què tenia, si estava malalt, però ell defugia les preguntes amb monosíl·labs. Quan ja s'apropava el dia de la seua marxa, em semblà descobrir vagament la causa d'aquells retraïments, i era que alguna grolleria o injustícia pobletana havia ferit la seua sensibilitat. No és que els meus pares fossen especialment severs, no. El seu mode de tractar els jornalers i els camperols no era pitjor que el que empraven en altres cases. Però tampoc millor. Era, doncs, un tracte aspre, brusc. Un dia en què l'administrador assotà el pastoret amb un fuet, per haver deixat els cavalls a l'abeurador fins fosquejat, Monia empal·lidí i digué, mossegant-se els llavis i entre dents: Quina brutalitat! Sí, també jo comprenia que era una brutalitat. No sé si, de no estar-hi ell, ho hagués comprès. Potser sí. De tota manera, ell m'ajudà a comprendre-ho, i basta açò perquè tota la vida li serve un sentiment de gratitud.

Spenser anava a casar-se, d'un dia a l'altre, amb la directora de l'escola oficial de xiquetes jueves d'Odessa. En Ianovka no la coneixia ningú, però sense conèixer-la, tots estaven segurs que seria una persona de mèrit, tant pel seu càrrec com per ésser la dona escollida per Monia. I hom acordà portar-me a Odessa a la primavera, a casa del nou matrimoni, i posar-me a estudiar el segon ensenyament.

Marxí de l'aldea equipat pel sastre de la colònia i amb un calaix ple de pots de sagí, gots de confitura i d'altres regals per als parents de la ciutat. El comiat fou llarg i penós; jo

plorava amargament, plorava ma mare, ploraven les meues germanes, i per primera vegada compreguí l'afecte que tenia a Ianovka i a tots els que quedaven en aquella casa. Anàrem amb cotxe fins a l'estació de ferrocarril, per l'estepa, i fins que no arribàrem al camí principal no se'm netejaren els ulls de llàgrimes. El tren ens portà des de Novi Bug fins a Nikolaiev, on seguïrem viatge embarcats. Els xiulits del vapor em donaven calfreds i ressonaven en mi com l'anunci d'una vida nova. De moment navegàvem pel riu Bug, amb el mar davant. I amb el mar, moltes, moltíssimes altres coses. Heus aquí el port, el cotxe de lloguer, el carreró de Pokrovski, amb el vell edifici que donava alberg a l'escola de xiquetes i a la seua directora. Em miren, m'examinen per totes bandes, em besen, al front, en les galtes, primer una dona jove, després una vella, mare de l'altra. Moisès Filipovitx bromeja com sempre, em pregunta per Ianovka, pels seus habitants i fins i tot per algunes vaques de les que encara se'n recorda. Però a mi les vaques em semblen ara éssers tan insignificants, que m'averkonyisc d'haver de parlar-ne entre gent tan culta i elevada. L'habitatge no és gran. Em preparen l'allotjament en un racó del menjador, darrere d'una cortina. Allí passí els quatre primers anys de la meua vida de col·legial.

Des del primer dia, caiguí completament sota el domini d'aquella disciplina, atraient però imperiosa, que ja a l'aldea irradiava Moisès Filipovitx. El règim de vida en aquella família, no era sever, però estava reglamentat: per això al principi em semblà sever. A les nou, em manaven gitar-me, i fins que no avancí en els estudis, no em canviaren l'hora. Gradualment, foren ensenyant-me a saludar al matí en alçar-me, a portar les mans i les ungles netes, a donar les gràcies a la xicota quan em servia quelcom, a no menjar amb el ganivet, a ésser puntual i a no parlar malament de la gent en la seua absència. I sabí que dotzenes i dotzenes de paraules que a l'aldea semblaven evidents no eren paraules russes, sinó ucraïneses desfigurades. No passava dia sense que a la meua vista s'obrís, a retalls, un ambient més conreat que aquell en què discorregueren els nou primers anys de la meua vida. Fins i tot el taller començà a empal·lidir i a perdre els seus encants davant la magnificència de la literatura clàssica i la meravella llegendària del teatre. A poc a poc, anava convertint-me en un petit home de la ciutat. Però de tant en tant, en la meua consciència reapareixia l'aldea, amb colors vius i brillants, i em temptava com un paradís perdut. En aquells moments de nostàlgia, no trobava, assossec, em consolava escrivint en els vidres de les finestres amb el dit el nom de ma mare, i a la nit plorava sobre el coixí.

La família amb qui vivia portava una vida modesta, perquè no estava sobrada de recursos. Monia no tenia ocupació fixa: traduïa tragèdies gregues i els posava notes, escrivia contes per a xiquets, estudiava les obres de Schlosser i d'altres historiadors, amb la intenció de formar unes taules cronològiques, i ajudava la seua dona a dirigir l'escola. Més tard, fundà una petita editorial, que en els primers anys visqué difícilment, fins que un dia començà a pujar. En el transcurs de deu o dotze anys, esdevingué l'editor més prestigiós del sud de Rússia, i arribà a tenir una gran impremta i casa pròpies. Sis anys passí amb aquesta família, que coincidiren amb la primera època de l'editorial. M'aní familiaritzant amb les caixes, les correccions, la impressió, amb el plegador i els quadernets. Corregir proves era la meua ocupació favorita. D'aquells llunyans anys de col·legial, data el meu amor per la tinta d'impremta.

Com en totes les famílies burgeses, i molt especialment en les de la petita burgesia, els criats ocupaven en la meua vida un lloc important, encara que no fos visible. Datxa, la primera criada, tenia amb mi una gran amistat confidencial i em confiava els seus secrets. Després del menjar de migdia, quan tot el món estava lliurat al descans, lliscava furtivament a la cuina, i Datxa, sense deixar el seu treball, anava contant-me tota la seua vida i el seu primer amor. Després de Datxa, tinguérem una criada jueva de Jitomir, divorciada del seu marit. Era un bandit, un fàstic!, em deïa, referint-s'hi. Li ensenyí a llegir i escriure, i tots els dies es passava almenys mitja hora asseguda a la meua taula, iniciant-se en els misteris de les lletres i en els seus enllaços per a formar paraules. A casa hi havia ja un xiquet, a qui calgué buscar-li ama. Aquesta em manà escriure-li una lletra, en què contava les seues penes al marit, emigrat a Amèrica. Em féu pintar-li les seues penes amb els més negres colors, i jo, pel meu compte, hi afegia al final que "el nostre xiquet és l'única estrella que enllumena amb llum pura l'ombrívol horitzó de la meua vida". Açò l'entusiasmà. Jo mateix li llegí la lletra, encantat de fer-ho, si bé el final, en què es parlava de l'enviament de dòlars, m'era desagradable. Quan acabàrem, em digué, suplicant:

-Ara, vas a escriure'm una altra lletreta.

-Per a qui? -li preguntí, preparant ja la inspiració.

-Per a un cosí -em contestà l'ama, un xic insegura.

Aquesta lletra parlava també de les seues penes i dificultats, però no al·ludia a l'estrella, i acabava declarant que estava disposada a anar-se'n amb ell tan prompte com li ho demanés. A penes s'havia anat l'ama amb les lletres, quan es presentà la criada, la meua deixeblla, que segurament havia estat escoltant darrere de la porta.

-No és per al seu cosí, no la cregues! -em murmurà a cau d'orella, indignada.

-Doncs, per a qui és?

-Per a un altre...

Allò em donà matèria per a pensar en com eren de complicades les relacions humanes.

A la taula, escoltí que Fany Solomonovna em deia, somrient d'una manera especial:

-No vols que et pose un altre poc de sopa, escriptor?

-Com, escriptor? -li preguntí, inquiet.

-Doncs naturalment! Que no escrius lletres per a l'ama? Perquè ets un escriptor... Com era allò de "l'única estrella que brilla en l'ombrívol horitzó?" Ja veig que ets tot un poeta! -I es posà a riure.

-Les lletres estan ben escrites -digué Moisès Filipovitx per a tranquil·litzar-me-, però no seguisques escrivint-se-les, saps? Val més que ho faça Fany.

Però els desmanegaments del revers de la vida, que ni la família ni els professors s'avenien a sancionar, no deixaven per això d'existir, i eren tan vius i tan potents, que l'atenció d'aquell xicot de deu anys no podia sostreure-s'hi. I com no els deixaven entrar per la classe ni per la porta ampla, havien de fer un volta i entrar per la cuina.

L'any de 1887, El govern havia posat la taxa del deu per cent per a l'ingrés de xicots jueus en l'ensenyament de l'estat. Aconseguir entrar en un Gimnàs era gairebé impossible, perquè per a això calia comptar amb moltes influències o despendre molts diners per a aplanar el camí. Els instituts tècnics es diferenciaven dels gimnasos en què el pla d'ensenyament no incloïa les llengües clàssiques i exigia, per contra, més matemàtiques, ciències naturals i idiomes moderns. I encara que la "taxa" regia també per a aquests instituts, l'afluència de xics era ací menor i majors, doncs, les possibilitats d'ingrés. En periòdics i revistes se sostenien grans polèmiques sobre els avantatges de l'educació clàssica i la tècnica. Els conservadors defensaven el criteri que el classicisme desenrotllava l'esperit de disciplina; o per a dir-ho sincerament, donaven per descomptat que el ciutadà que en primerenca edat passava pel suplici del grec, sabia suportar pacientment, quan fos home, el règim tsarista. Els liberals, sense repudiar el classicisme, que no en va és germà de llet del liberalisme, perquè els dos s'alletaren en el Renaixement, fomentaven alhora l'ensenyament tècnic. En l'època del meu ingrés, ja s'havien emmudit aquestes polèmiques per una circular en què es prohibia discutir sobre els avantatges de l'un i l'altre sistema d'ensenyament.

A la tardor, m'examiní per a l'ingrés en el primer curs de l'Institut de Sant Pau. Fiu un examen mediocre: en rus em donaren un tres i en aritmètica un quatre.

No bastava, perquè la "taxa" feia que la selecció fos molt rigorosa, i els suborns contribuïen a què el rigor s'accentués. Llavors s'acordà d'enviar-me a una escola preparatòria incorporada a l'institut amb el caràcter de col·legi privat, de la que es passava, després, a aquell, sempre amb aplicació de la coneguda taxa per als alumnes jueus, però amb preferència respecte als externs.

L'Institut de Sant Pau era, pels seus orígens, un col·legi alemany. Procedia de l'escola de la parròquia luterana, i hi acudien els molts alemanys establerts a Odessa i el seu districte. I, tot i que era un establiment oficial, com només tenia sis cursos, en arribar al setè s'havia hom de matricular en un altre institut per a poder després ingressar a la Universitat. És probable que d'aquesta manera es confiés a contrarestar durant l'últim curs l'excés d'esperit alemany recollit en els anteriors. No obstant això, a l'Institut de Sant Pau, l'ambient germànic anava desapareixent progressivament d'any en any. La proporció d'alumnes alemanys era de menys de la meitat, i de les càtedres es procurava allunyar atentament els professors d'aqueixa estirp.

El primer dia de classe fou un dia de tortura, però després vingueren dies millors. Sortí de casa camí de l'escola amb el meu uniforme flamant, una gorra nova amb cinta groga i una preciosa escarapel·la de metall que ostentava, entre dues fulles de trèvol, les inicials de l'institut, i a l'esquena un morral també nou, amb els nous textos magníficament folrats i una bella capseta amb el llapis acabat de tallar, goma d'esborrar i portaescuradents acabat de comprar. Anava jo, carrer d'Uspenskaia avall, amb el meu bagatge meravellós, molt content que la travessia no fos curta, i semblava que tots s'aturaven a veure'm passar amb admiració i alguns fins i tot amb enveja. Mirava ple de confiança i curiositat les cares dels que s'encreuaven amb mi. Però heus aquí que de sobte, sense saber com, un xaval alt i flac, com d'uns tretze anys (que segurament treballaria en un taller, perquè portava a la mà un objecte de ferro), es plantà a dos passos davant d'aquell col·legial tan polidament equipat, féu enrere el cap, tossí fent molt de soroll i llençant una escopinada amb totes les seues forces contra les muscleres de la meua brusa nova, em mirà menyspreadorament i seguí el seu camí sense ni dir paraula. Llavors, allò em semblà inexplicable, però avui ja no m'ho sembla tant. Aquell xicot, desdenyat per la sort, de camisa esgarrada i pantalons trencats, descalç, brut, obligat a trotar carrers per a servir els seus senyors, mentre el senyoret, molt orgullós, es passejava lluint el seu uniforme nou i brillant, segellà en mi la seua protesta social. La veritat, però, és que la impressió que aquell matí em deixà el fet distava molt d'aquestes teories. Estiguí un estona fregant-me els muscles amb fulles de castany, doní regna solta a la meua impotent indignació i caminé el que em faltava de camí trist i malhumorat.

Al pati de l'escola m'esperava el segon revés.

-Piotr Paulovitx, ací en ve un altre -cridaven de tot arreu-, i ve també d'uniforme, el pobret!

Com, què passava? Doncs passava que, com l'escola preparatòria tenia caràcter de col·legi privat, als col·legials els estava terminantment prohibit usar uniforme. Piotr Paulovitx, que era un inspector de barba negra, m'ho explicà, advertint-me que per ara havia de prescindir de l'escarapel·la, la cinta groga i la sivella de metall, canviant els botons d'uniforme per altres senzills, d'os. Aquell dia, tot foren malaurances.

Per ser l'obertura de curs, no hi hagué classes. Els alumnes alemanys i molts d'altres que no ho eren, es reuniren a l'església luterana que donava nom a l'institut. Immediatament, caiguí sota la jurisdicció d'un xicotot fornit que no havia assolit d'ingressar encara a l'institut, i que coneixia bé les ordenances. M'assegué al seu costat en un banc de l'església. Era la primera vegada que escoltava l'orgue, els sons del qual m'ompliren d'espant. Després, aparegué un home alt i tot afaitat, tocat de blanc, i la seua veu ressonava en les voltes de l'església, assotant les ones d'aire, que semblaven cavalcar al galop unes sobre altres. La llengua misteriosa decuplicava la gravetat i la força del sermó.

-De què parla? -li preguntí al meu veí, molt emocionat.

-És el pastor Binnemann -m'explicà Karlson-, un home molt llest, el més llest de tota Odessa.

-I què diu?

-Home, doncs allò que ve al cas -em digué, ja amb menys entusiasme, el meu veí- que cal ésser bon estudiant, aplicar-s'hi molt i viure en bona harmonia amb els companys...

Després resultà que aquest rodanxó admirador del pastor protestant era un gandul de set soles i un gran busca-raons, que en els descansos no feia més que repartir punyades a tort i dret.

-El segon dia fou millor. Destaquí en els comptes i copí a satisfacció les lletres de l'encerat. El professor m'elogià davant tota la classe i em posà dos cincs. Açò em reconciliava ja amb els botons d'os. L'ensenyament de l'alemany en les primeres classes estava a càrrec del mateix director, Cristian Cristianovix Schwannebach. Era un buròcrata polític i meticulós, que havia pogut arribar a aquell lloc per ésser gendre del pastor Binnemann. La primera cosa que féu, fou mirar-nos les mans a tots; les meues les trobà satisfactòries. Després, quan veí que havia copiat bé tot allò que estava a la pissarra, m'elogià i em posà un cinc. De manera que el segon dia torní a casa del col·legi condecorat amb tres notes màximes. Les portava guardades al morral com un preciós tresor, i no corria, sinó que volava pel carreró de Pokrovski endavant, esperonat per la cobdícia de l'homenatge familiar.

Tals foren els començaments de la meua vida de col·legial. M'alçava enjorn, bevia molt de pressa el te, em tirava a la butxaca de l'abric el desdèjuni envoltat en un paper i sortia corrent vers l'escola, per a no perdre el primer rés. Mai arribava tard. M'estava molt quiet en el banc, seguia atentament les lliçons i copiava amb gran atenció allò que posaven a la pissarra. De tornada a casa, preparava aplicadament les lliçons i escrivia els temes. I me n'anava al llit a l'hora reglamentària, per a tornar a prendre el te de pressa al matí següent i córrer de nou a l'escola temorós de perdre el primer rés. A poc a poc, i puntualment, anava guanyant llocs. Als professors, amb els qui m'encreuava al carrer, els saludava respectuosament.

El contingent d'homes rars i maniàtics és molt gran en el món, però en cap professió abunda tant com entre el professorat. A l'Institut de Sant Pau, el nivell professoral potser despuntés sobre l'usual. L'institut tenia bona fama, i no era immerescuda, perquè el règim que s'hi seguia era sever i feia als xics treballar, i cada any se sostenien més tenses les regnes, sobretot des del dia en què la direcció passà de mans de Schwannebach a les de Nikolai

Antonovitx Kaminski. El nou director, especialitzat en física, avorria per temperament el gènere humà. No mirava mai a la cara la persona amb qui parlés, lliscava sense fer soroll, aixafant sobre les seues soles de goma, pels corredors i les classes i tenia una veueta prima i càlida de falset que, quan s'elevava, infonia espant. I encara que per fora aparentava serenitat, interiorment estava sempre irritat i de mal humor. La seua actitud, fins i tot amb els millors alumnes, era una espècie d'estat de neutralitat armada, i aqueixa era també la que adoptava envers mi.

Kaminski havia inventat un aparell per a provar la llei de Boyle-Mariotte sobre l'elasticitat dels gasos. I ja se sabia: sempre que arribava el moment de demostrar el funcionament de la màquina, hi havia dos o tres xics que, en veu baixeta molt ben calculada i com si comentaren la cosa entre si, deien:

-Vaja, que és un aparell bonic, no?

Al poc, un d'ells s'alçava un tant vacil·lant i formulava aquesta pregunta:

-Qui n'és l'inventor, d'aquest aparell?

I el professor, amb to displicent i en càlid falset, hi contestava:

-L'he construït jo.

Tota la classe es mirava, plena de sorpresa, i com més pitjor estudiant era un xic, més sonor era el sospir d'admiració que llençava.

Substituït Schwannebach per Kaminski, per convenir així a la russificació de l'institut, nomenaren per a la inspecció al professor de literatura, Anton Vassilievtx Kriskhanovski. Era un tipus de barba rossa i expressió astuta, antic seminarista i home accessible als regals, amb un tint, gairebé imperceptible, de liberalisme i que tenia gran manya per a encobrir les seues intencions darrere d'una aparent innocència molt ben simulada. Tan aviat com obtingué el càrrec d'inspector, prengué un caire més conservador i sever. Kriskhanovski ensenyava Llengua i Literatura Russes des del primer curs. A mi em distingia, pels coneixements que demostrava i pel meu amor al llenguatge. Solia llegir els meus treballs de composició davant de la classe i posar-me un cinc, fent de mi grans elogis.

Iurtxenko era un home flemmàtic i fornit, a qui havien posat de malnom el *Carreter*. Tutejava tots els alumnes, el mateix als petits que als dels últims anys, i no era precisament polític en les seues expressions. La seua grolleria continguda infonia un cert respecte; però amb el temps, aquest anà decaient, perquè ens assabentàrem que era persona subornable. Més o menys, i cadascú a la seua manera, tots els professors ho eren. I quan algun alumne foraster no avançava, no hi havia més que posar-lo de pupil amb el professor de qui això en depengués. Si es tractava d'un xic d'Odessa, es posava a donar lliçó, pagant-la bé, amb el més perillós.

Zlotxanski, el segon professor de Matemàtiques, era tot el contrari de l'altre: flac, amb un bigot dret sobre una cara entre verda i groguenca, amb la mirada sempre trista i gest de fatiga, com si acabés de despertar-se, sempre tossint i escopint. Havíem esbrinat que tenia darrere de si una història malaurada i que vivia lliurat a la vagància i la beguda. No era mal

matemàtic, però a penes s'interessava pels xics, per l'ensenyament ni per les matemàtiques mateixes. Als pocs anys d'açò, es feia un tall al coll amb una navalla d'afaitar.

Les meues relacions amb els dos professors de matemàtiques eren excel·lents, i els dos sentien predilecció envers mi, perquè aquesta assignatura era el meu fort. Fins al punt que quan estudiava els últims cursos tenia decidit dedicar-me a les matemàtiques pures.

De la Història estava encarregat Liubimov, un home alt i de continent digne, sobre la nasset del qual penjaven les ulleres d'or i que tenia la cara redona orlada per una barbata escassa i viril. Però quan somreia, fins a nosaltres mateixos compreníem que aquell continent de dignitat no era més que aparent i que, en els fons, es tractava d'un home sense voluntat, tímid, aborronat interiorment per alguna preocupació i que vivia en constant angoixa que es pogués saber o esbrinar quelcom roí d'ell. Jo em lliurava a l'estudi de la Història amb interès creixent, encara que difús. Gradualment, procurava anar dilatant l'horitzó dels meus estudis, per a la qual cosa feia a una banda els míseros textos oficials i tirava mà dels llibres universitaris o dels grossos volums de Schlosser. En el meu entusiasme per la Història lliscava, evidentment, quelcom d'esport: només per posar el professor en un compromís quan l'ocasió es presentés, m'aprenia una quantitat de noms rars i detalls inútils, que no feien més que recarregar-me la memòria. Liubimov no tenia dots per a dirigir l'ensenyament. S'interrompia moltes vegades, alçava el cap i mirava en torn, ple de còlera com si cerqués en el xiuxiueig dels alumnes alguna paraula injuriosa envers ell. La classe, llavors, emmudia i es posava en guàrdia. Liubimov era també professor d'un gimnàs femení, on no trigaren a descobrir, com nosaltres, les seues manies. La cosa acabà en què un dia, en un atac de bogeria, es penjà del marc d'una finestra.

A Khukovski, el professor de Geografia, li teníem tots un pànic tremend. Suspenia automàticament, com una màquina, i durant la classe s'havia de mantenir un silenci sepulcral. Ben sovint, interrompia la contestació del xic, estirant les orelles, com a fera que conjectura un perill. Tots sabíem el que allò significava i ens quedàvem quiets com a marbres, contenint la respiració. No em recorde que Khukovski afluixés les regnes més que una vegada, un dia del seu aniversari, si no m'equivoque. Un alumne li digué no sé quina cosa de caràcter semiprivat, és a dir, que no tenia relació directa amb l'ensenyament. El professor ho deixà passar. Açò era ja un esdeveniment. De seguida, s'aixecà Wacker, que era un adulator, i digué, amb un somriure untuós:

-Tothom diu que Liubimov no val ni per a lligar-li les sabates a vostè.

La cara de Khukovski era tota expectació.

-Com? Assegue's vostè!

I es produí aquell silenci especial que només podia regnar a la classe de Geografia. Wacker s'assegué com si li haguessen fuetejat. De totes parts es giraven a ell cares amb gest de reprotxe o de repugnància.

-Sí, senyor, és veritat -insistia a dir, a mitja veu, l'adulator, que fins i tot no renunciava del tot a l'esperança d'ablanir el cor del geògraf, el qual el tenia molt mal considerat.

El vertader professor d'Alemanya era Struve, un germànic gegantí, amb un cap voluminós i una barba que li arribava fins a la cintura. Sobre els seus peus diminuts, quasi infantils, oscil·lava aquell cos gràvid que semblava un got omplert de bondat. Struve era una boníssima persona; li dolia que els alumnes no progressaren en la seua assignatura, s'excitava a cada pas i procurava reparar de seguida amb bones paraules els estralls de la seua indignació. Cada "dos" que posava (perquè mai es decidí a posar a ningú un "un": no tenia forces per a tant) li costava un disgust, i es desviava per no castigar ningú. Havia assolit ficar a l'institut al nebot de la seua cuinera, que era aquell Wacker de què hem fet esment, i que resultà ésser un xicot poc intel·ligent i menys agradable. Struve tenia quelcom de còmic, però era, en general, una figura simpàtica.

L'ensenyament del Francès estava a càrrec de Gustav Samoïlovitx Burnand, un suís flac i de perfil aixafat, com si l'hagueren passat pel laminador, ja un poc calb, de llavis prims, blavosos i pèrfids, nas punxegut i una cicatriu gran i misteriosa en forma d'x al front. Era un professor que a tots ens queia antipàtic, i amb raó. Patia de l'estómac, es passava tota la classe xuplant pastilles i veia en tot alumne un enemic personal. Aquella cicatriu del front era font inesgotable d'hipòtesis i conjectures. Corria el rumor que el professor s'havia batut en duel de jove, quedant assenyalat per sempre per l'espasa del seu adversari. A la volta d'alguns mesos començà a córrer una altra versió, i era que la cicatriu no procedia d'un duel, sinó d'una operació quirúrgica, que li havien llevat un tros de carn del front per a corregir el nas. Els alumnes contemplaven molt atents el nas del francès, i en efecte, els més gosats afirmaven que es veien clarament els punts. Els esperits menys romàntics s'inclinaven a cercar la solució de l'enigma en un accident de la infància, i sostenien que havia caigut per l'escala, produint-se aquella ferida. Però aquesta explicació no es podia admetre, perquè era massa prosaica. A més, no hi havia manera de representar-se a aquell home de xiquet.

Hi havia a l'escola altre personatge que tenia un paper considerable en els nostres destins, i era el conserge, Anton, un alemany inflexible, amb unes patilles grises imponents. Les funcions del conserge, quan algun arribava tard o es quedava castigat o patia pena de presó, eren, aparentment, subalternes; però de fet, gaudia d'un poder molt gran, de manera que no hi havia més remei que conrear la seua amistat. No obstant això, jo em mantenia en un pla d'indiferència respecte a aquest funcionari (com ell respecte a mi), perquè no em comptava entre els seus clients: jo arribava sempre puntual a la classe, tenia sempre en ordre la motxilla, i el "carnet" d'estudiant net i disposat en la butxaca esquerra de la jaqueta. No podien dir el mateix molts altres, que havien de viure constantment de la tolerància del conserge i guanyar-se per diferents procediments la seua bona voluntat. Anton era una de les més fermes columnes de l'Institut de Sant Pau. Imagine el lector quina no seria la nostra sorpresa quan, en tornar un any de vacances, ens assabentàrem que el vell conserge, gelós de la filla d'un bidell, una xicota de divuit anys, li havia disparat un tret i estava reclòs a la presó.

Eren totes petites catàstrofes personals que irrompien en la vida monòtona del col·legi, com en la vida política de l'època, retreta sota l'opressió, i que deixaven en l'esperit una impressió exagerada, com quan es crida en una nau deserta.

A l'església de Sant Pau estava assignat un asil d'orfes, al que es destinava un cantó del pati de l'institut. Els asilats sortien a jugar al pati amb les seues bruses de percala blava, desfetes a força de rentades, i amb les seues cares tristes; rondaven penosament, com apletats, pel cantó de la seua assignació i tornaven a pujar tristament les escales que menaven a l'asil. I encara que el pati era comú i la zona destinada als orfes no estava fitada per cap tanca, els

col·legials i els “hospicians”, com els anomenàvem, formaven dos mons perfectament distints. Totes les vegades que volguí fer conversa amb els xicots del mandil blau, em contestaven amb una arrufada de celles i de mala gana, afanyant-se a apartar-se de mi: els estava rigorosament prohibit barrejar-se per a res amb nosaltres. I durant els set anys que rondí per aquell pati, no poguí conèixer el nom d'un sol dels orfes. Estic segur que el pastor Binnemann usava la més curta de les fórmules per a donar-los la benedicció en la festa de l'Any Nou.

En la banda del pati que afrontava amb el cantó reservat a l'asil s'hi veien una sèrie d'artefactes rars per a fer gimnàstica: anelles, perxes, escales verticals i perpendiculars, trapezis, barres, etc. Poc després d'estar a l'escola, volguí repetir un exercici que havia vist fer a un dels asilats. Pugí per l'escala vertical, i, posant-me cap per avall, enganxí les puntes dels peus al travessar més alt i m'agafí amb les dues mans del barrot més baix de què poguí; l'exercici consistia en quedar dret sobre el sòl amb un salt elàstic, després de descriure en l'aire un arc de 180 graus. Però no encertí a soltar les mans a temps i peguí amb tot el cos contra l'escala. Era com si em tenallaren el pit amb dolors i, sense poder a penes respirar, em regirava en terra com un cuc; agafí per les cames els xicots que em rodejaven i perdí el coneixement. Des d'aleshores, he procurat parar més atenció a l'hora de fer gimnàstica.

Vivia apartat quasi completament de la vida del carrer i de la plaça, i a penes gaudia de cap joc ni diversió a l'aire lliure. Procurava compensar la manca d'exercici durant les vacances, a l'aldea. La ciutat semblava feta per a l'estudi i la lectura. I quan veia els xics esbatussar-se als carrers m'indignava, encara que mai en faltaren ocasions.

Als estudiants del gimnàs els havien posat per malnom “els arengs”, pels seus botons i escarapel·les d'argent brillant, i als de l'institut, que els usaven de color rogenc, els anomenaven “les sardines fumades”. Un dia, de tornada de l'escola, anava jo per la Iamskaia camí de ma casa, seguit de prop per un xic alt, estudiant del gimnàs, que no cessava de turmentar-me amb aquesta pregunta:

-A quant ven vostè les sardines fumades?

I com no obtingués contestació, acabà pegant-me al muscle.

-Què desitja vostè? -li preguntí, panteixant i molt cortès.

L'altre es quedà perplex i pensatiu per un instant, i em digué:

-Té vostè tirador?

-Tirador? -repetí jo-. No sé el que és això.

Llavors, el xic del gimnàs, sense dir res, tragué de la butxaca un petit mecanisme: una agulla de ganxo de fusta amb unes gomes i un tros de plom.

-Amb açò tire des de les finestres als coloms de la teulada, i després me'ls menge torrats.

Mirí el meu interlocutor amb un gest de sorpresa. Aquella ocupació no em semblava malament, encara que un tant inoportuna i fins i tot incorrecta per a una ciutat.

Hi havia molts xics que se n'anaven al mar amb barca a pescar a línia. Jo no hi participava mai. I cosa rara, el mar no havia tingut encara cap paper en la meua vida, tot i que portava set anys vivint-ne a la vora. Durant tot aquest temps, no posí el peu en una barca ni llencí a l'aigua un ham, ni tinguí amb el mar més relacions que les meues travessies de la ciutat a l'aldea i d'aquesta a la ciutat. Els dilluns, apareixia Karlson amb el nas torrat pel sol i la pell tota aclivellada, jactant-se de com de bé ho havia passat pescant; a mi, aquests plaers em semblaven remots i aliens per complet a la meua vida. Encara no havia apuntat en mi la gran passió per la caça i la pesca.

A l'escola preparatòria fiu gran amiatat amb Kostia, fill d'un metge. Tenia un any menys que jo, i era baix d'estatura, molt retret, astut i bergant, amb ulls penetrants. Tenia apamada la ciutat, cosa en què em treia gran avantatge. No es distingia gran cosa per l'aplicació; jo, en canvi, treia sempre, des del primer dia, les millors notes. Aquest Kostia estava parlant sempre a la seua casa de mi, i un dia, sa mare, una senyora petita i flaca, acudí a la dona del meu cosí a pregar-li que permetés als dos xicots fer junts els temes i exercicis. Sotmès l'assumpte a debat, en el que fou consultat el meu parer, s'hi decidí assentir a allò que se sol·licitava. Compartírem per espai de dos o tres anys el mateix banc, fins que haguérem de separar-nos, per quedar-se l'altre enrere. Però encara continuàrem essent amics durant molt de temps.

Kostia tenia una germana, de dos anys més que jo, que estudiava al gimnàs. La germana tenia amigues, i aquestes germanes. Les xiques estudiaven música i els xics feien la cort a les amigues de les seues germanes. En les festes d'aniversari, els pares rebien els seus invitats, i a poc a poc anava formant-s'hi un món de simpaties i rivalitats, valsos, jocs, enemistats i enveges. Centre d'aquest món era la família de A., un comerciant ric, que vivia en la mateixa casa i en el mateix pis que la de Kostia, de manera que els dos habitatges donaven a la mateixa galeria sobre el pati, on se celebraven tota una sèrie de trobades si fa o no fa casuals. En aquesta família surava una atmosfera força diferent de la que jo estava acostumat a respirar a casa dels meus parents. Molts estudiants i estudiantes de batxillerat flirtejaven a totes hores davall el benèvol somriure de la senyora de la casa. En les converses apareixia sense parar el tema de l'amor. Jo manifestava davant aquestes qüestions el major desdeny, encara que, certament, el tal desdeny no tenia res de sincer.

-Si alguna vegada s'enamora vostè –em digué, amb to d'iniciada, la germana major de la casa, una estudianta de catorzes anys- no deixes de dir-m'ho de seguida.

-Ben bé que puc prometre-s'ho, ja que sé que a res m'obligue -li contestí jo, amb aqueixa displicent majestat de qui està segur de si, perquè no en va cursava ja segon any d'institut.

No haurien passat dues setmanes d'açò, quan les xiques organitzaren una representació de quadros plàstics. Davant d'un gran drap negre esguitat d'estrelles de paper d'estany, que li servia de fons, la germana menuda, amb els braços enlaire, simbolitzava la Nit.

-Que n'és de bonica!, veritat? –em digué la germana major, pegant-me amb el colze.

Alcí la vista, i assentint en el meu interior, decretí sobtadament arribada l'hora de complir la meua promesa. Poc després, la germana major em sotmetia a un interrogatori:

-No té vostè res a dir-me?

-Sí... –li contestí, amb la mirada baixa.

-I qui és ella?...

Però la llengua no volia obeir-me. Em demanà que li digués tan sols la primera lletra. Açò no costava cap treball. La germana major es deia Ana, la petita Berta. La lletra que apuntaren els meus llavis no fou la primera de l'alfabet, sinó la segona.

-Bé? -repetí la xica, visiblement decebuda. Allí acabà la conversa.

L'endemà aní, com tots els dies, a casa Kostia i travessí, com de costum, el llarg corredor del tercer pis que separava els dos habitatges. Des de l'escala viu ja les dues germanes assegudes amb sa mare a la galeria, davant de la porta. I pocs metres abans d'arribar al grup, sentí clavades en mi, com agulles, les seues mirades. La petita, en compte de somriure com les altres dues, girava els ulls amb una expressió de terrible indiferència. No necessitava més, per a convèncer-me que el meu secret havia estat burlat. La mare i la germana major em saludaren amb un gest que volia dir quelcom així com açò: “Vaja, vaja, jovenet, que ja sabem el que hi ha de sota de tanta serietat!” La petita m'allargà la mà morta, sense mirar-me a la cara ni estretir la meua. Tenia davant quasi tota la galeria i el llarg corredor, que haguí de recórrer sota les mirades torturadores de les tres dones, que semblaven enastar la meua esquena com agulles. En vista d'aquella traïció imperdonable, decidí trencar per complet amb tota aquesta gent i no tornar a visitar-les, oblidant-les i esborrant-les per sempre del meu cor. Les vacances, que no trigaren en començar, m'ajudaren a portar aquesta decisió a la pràctica.

Inesperadament per a mi, un dia resultà que era miop. Em portaren a un oculista, i l'oculista em receptà ulleres. No crega hom que aquest esdeveniment m'entristí gens ni mica; ben al contrari, doncs que les ulleres em donaven, al meu entendre, gran importància, i ja assaboria, anticipant-me als fets, la gran sensació que havia de causar a l'aldea quan m'hi presentés amb el meu nou aparell. Però mon pare no pogué suportar-ho. Per a ell, les ulleres no eren més que luxe i petulància, i categòricament m'exigí que en prescindís. En va m'esforcí en convèncer-lo que en classe no assolia a distingir les lletres de la pissarra ni al carrer podia llegir els rètols de les botigues. A l'aldea únicament podia posar-me-les quan ell no em veia

No obstant això, durant aquestes temporades de vacances, em sentia més valent, animat i emprenedor. A penes aixafar el poble, em desposseïa automàticament de la disciplina de la ciutat. Molts matins, tot sol, me n'anava a cavall fins a Bobrínez, i tornava en fosquejar. Eren 50 quilòmetres de camí. Ací, a la vila, podia passejar-me tranquil·lament amb les meues ulleres, donant-me aires de gran importància. En Bobrinez no hi havia més que una escola municipal graduada. El gimnàs més pròxim era el de Ielisavetgrad, que estava a 50 quilòmetres d'allí. En canvi, hi havia un gimnàs femení amb quatre cursos. Durant el curs, les xiques badoquejaven amb els alumnes de l'escola graduada. Però a l'estiu es canviaven les tornes, perquè tornaven de vacances, triomfant per la brillantor dels seus uniformes i la finor dels seus modals, els estudiants de l'institut de Ielisavetgrad que deixaven en l'ombra els de l'escola. Regnava un antagonisme cruel. Els xics de l'escola, ofesos, formaven petits escamots, en què, a vegades, a més del pal i la pedra, sortia l'arma blanca. Un dia, estava jo

assegut, sense pensar en res de roí, a la branca d'una morera que hi havia a l'hort d'una família amiga, menjant mores, quan de l'altra banda de la tàpia em llençaren una pedrada al cap. No era més que un petit episodi d'aquella tenaç campanya, a estones sagnant, que no cessava fins que els privilegiats es tornaven a les seues classes, acabades les vacances. I en Ielisetgrad ocorria quelcom de semblat: durant el curs, els batxillers manaven als carrers i en els cors. Però, en arribar l'estiu, retornaven de Kharkof, d'Odessa i d'altres universitats més llunyanes els estudiants, i els xics de l'institut s'havien de batre en retirada. Es desencadenava una lluita cruel. La infidelitat de les xiques no tenia nom. No obstant això, allí era rar que sortiren d'altres armes que les de l'esperit.

A l'aldea jugàvem al croquet i a les bitlles, i jo dirigia els jocs de penyores i deia insolències a les xiques. Un estiu, aprenguí a muntar en la bicicleta que havia construït Ivan Vassilievitx. Aquest aprenentatge em donà ànims per a muntar després, a Odessa, en una bicicleta aquàtica. A més m'arrossegava a guiar, sense ajuda de ningú, un cavall de raça enganxat a un cotxet. Ja hi havia en Ianovka bons cavalls de luxe. Un dia, li proposí a l'oncle Brodski, el cerveser, muntar amb mi.

-Supose que no em tiraràs, eh? -em preguntà el vell, poc aficionat a les aventures arriscades.

-Per Déu, oncle! -li repliqué amb tal to d'indignació, que l'oncle, sense murmurar, tot i que fent un gran sospir, es decidí a pujar al cotxe.

Prenguí les regnes, i cotxe i cavall avançaren deixant enrere el molí per la calçada, que acabava de netejar i allisar un núvol d'estiu. El cavall, ansiós de posar-se al galop i nerviós d'haver d'anar costa amunt, pretén encabritar-se. Li tire de les brides, i, recolzant-me amb els peus contra el ferro de la llança, m'alce prou perquè l'oncle no s'adone del que ocorre. Però el poltre té també el seu orgull, i és com a mínim vuit anys més jove que jo. Surt corrent camí endavant, com a gat a qui lliguen una llanda a la cua. Observe que el meu oncle, a la meua esquena, ha deixat de fumar, respira més precipitadament i es prepara a enviar-me un ultimàtum. En vista d'açò procure acomodar-me millor en el seient, afluixe les brides i faig un esclafit amb la llengua molt alegre, com si animés més encara el cavall.

-Compte amb el que fem, amiguet! -li dic afectuosament a la bèstia, quan observe que va a posar-se al galop. I òbric els braços amb gran parsimònia. Note que l'oncle s'ha tranquil·litzat i torna a fer xuplades al seu cigarret. Està guanyada la partida, però el cor em palpita com el ventre del cavall.

De tornada a la ciutat, torne a rendir el bescoll al jou de la disciplina. No em costa gran treball. Els jocs i els esports cedeixen el pas als llibres, i, de tant en tant, al teatre. Insensiblement, quasi sense raonaments, vaig sotmetent-me a la ciutat. La vida urbana passa per davant de mi sense que a penes la senta. I no sols per davant de mi, perquè tampoc les persones majors s'atrevien a treure el cap més del compte per la finestra.

Odessa era aleshores, segurament, la ciutat més famosa en allò tocant a policia de tota la Rússia policíaca. El comandant de la ciutat, un antic contraalmirall a qui anomenaven Seleni II, era un personatge importantíssim, en el que s'unien un poder sense límits i un temperament desenfrenat. Sobre ell corrien innumerables anècdotes, que els atemorits habitants d'Odessa, es contaven en veu baixa. Per aquells anys, una impremta de l'estranger publicà un llibre en què es referien tota una col·lecció d'heroïcitats del tal contraalmirall. No

recorde haver-lo vist més que una vegada, i d'esquena, però em fou suficient. L'heroi es dreçava tan alt com era al seu cotxe, maleint a tort i a dret amb veu tonant i amenaçant amb el puny. Al seu pas els policies i els porters es quadraven, i saludaven militarment i es llevaven la gorra, i darrere de les cortines i gelosies aguaitaven cares d'espant. Jo ajustí les corretges de la motxilla i apressí el pas tot el que poguí.

I sempre que evoque la imatge de l'estat rus en els anys de la meua infància se'm representen les esquenes fornides del cap de la policia d'Odessa i el seu puny amenaçador, i acudeixen a les meues orelles aquelles grolleries, que no es troben en els diccionaris.

LECTURES I PRIMERS CONFLICTES

La naturalesa i els homes no han ocupat mai en el meu esperit un espai tan gran com els llibres i les idees, i aquesta supremacia, que ja s'afermava a l'escola, seguí mantenint-se durant tota la meua joventut. Tanmateix haver nascut al camp, no sentia la naturalesa. Passaren molts anys abans que nasqués en mi l'interès i la intel·ligència envers ella, passada ja la infància i la primera part de la joventut. Durant molts anys, els homes desfilaven per la meua consciència com a ombres sense rumb. Les meues mirades es concentraven al meu interior i als llibres, de les pàgines dels quals només hi sortia, novament, el problema de la meua vida i del meu esdevenidor.

Les meues lectures daten de l'any 1887, en què Moisès Filipovitx es presentà en Ianovka amb un paquet de llibres, entre els quals estaven els contes populars de Tolstoi. Al principi, aprofundir en la lectura tenia més de fatigós que no de divertit. Cada nou llibre presentava nous problemes: paraules ignorades, relacions inintel·ligibles, els vagues contorns que separen el món de la realitat del món de la fantasia. La majoria de les vegades, no tenia ningú a qui dirigir-me perquè m'aclarís els dubtes. M'enredava tot, tornava a començar, ho deixava de nou per a tornar una altra vegada a l'atac, i en aquestes vicissituds, l'alegria tèrbola del coneixement s'hi barrejava amb la por misteriosa a allò desconegut. Les meues lectures d'aquells anys eren quelcom així (no trobe res millor a què comparar-les) com els viatges nocturns per les estepes: cruixir de les rodes, veus que s'encreuen, resplendor de les fogueres trencant les tenebres a la vora del camí, tot en una mescla estranya d'intimitat i de misteri, en què hom no sap què ocorre ni qui és el viatger que passa, ni vers on s'encamina, doncs que a penes si sap un mateix cap a on es dirigeix, ni si avança o retrocedeix. Amb la diferència que en la lectura no hi ha ningú que li explique a un el viatge com l'oncle Grigori en l'estepa i li diga: aquell carro que veus allí carregat de messes és un dels els nostres.

A Odessa, la selecció de les lectures era incomparablement més nodrida, i la direcció també més amable i intel·ligent. Em lliurí als llibres amb ardor. A l'hora del passeig, havien d'arrencar-me a viva força. Pel camí anava vivint allò que havia llegit, per a retornar al llibre en arribar de tornada. A les nits, abans de colgar-me, suplicava que em deixaren un altre quart d'hora, o almenys cinc minuts més, fins a acabar el capítol començat. No hi havia nit en què no ens debatérem sobre el tema.

L'anhel de veure, de saber, de comprendre-ho tot, que començava a despertar-se en mi, cercava un fuga en aquella ànsia devoradora de lletra impresa, les mans i els llavis infantils es llençaven al torrent de les paraules. Tot allò que després en la vida havia d'oferir-me l'experiència d'interès o d'entusiasme, d'alegries o de tristeses, es contenia ja en les emocions d'aquelles lectures, com en ombra o en promesa, a manera d'aquarel·la o dibuix esbossat.

Les hores, o millor dit mitges hores, de lectura en veu alta durant les vetllades a Odessa entre la fi de la jornada i el son, foren les més belles de la meua infància. El meu cosí ens llegia generalment a Puixkin o Nekrassov, amb preferència a aquest. Però arribava l'hora reglamentària i Fany deia:

-És hora d'anar-se'n al llit, Liovuska.

Jo la mirava amb ulls suplicants.

-Cal anar a colgar-se, jovenet -deia el cap de la casa.

-Altres cinc minuts res més! -imprecava jo.

Me'ls concedien. Després, m'acomiadava dels dos amb un bes i me n'anava al llit, segur que el mateix hauria pogut continuar escoltant tota la nit, per a caure dormit com una pedra a penes posava el cap al coixí.

Sofia, una parenta llunyana que cursava el vuitè any de gimnàs, vingué a passar unes setmanes a casa del meu cosí, per a guarir-se d'un atac d'escarlatina. Era una xica molt intel·ligent i de molta lectura, tanmateix que privada de caràcter i originalitat, que no trigà en anar-se'n apagant a poc a poc. Jo estava entusiasmat amb ella, cada dia li descobria nous coneixements i capacitats, i en presència seua m'adonava de la meua nul·litat. Li copí el programa d'exàmens i l'ajudí en d'altres diverses coses, a canvi de tot això, ella, durant la migdiada, quan tots es retiraven a descansar, em llegia en veu alta; junts composàrem un poema satíric en vers titulat *Viatge a la Lluna*. Durant aquest treball, jo no trobava assossec. A penes exterioritzava qualsevol modesta iniciativa, la meua col·laboradora s'apoderava de la idea, la desenrotllava ràpidament, hi introduïa les més diverses variants i li posava de pressa la rima; jo anava sempre a remolc. Passades les sis setmanes de la quarantena, Sofia se'n tornà als seus estudis, i em quedí una altra vegada sol; era com si m'hagués emancipat.

Entre els coneguts notables dels meus parents s'hi trobava Sergi Ivanovitx Sytxovski, vell periodista, romàntic i intèrpret de Shakespeare, molt conegut en el sud. Era un home de talent, però molt donat a la beguda. Açò feia que adoptés davant els homes, i fins i tot els xiquets, l'actitud de qui se sent culpable. Coneixia Fany des de la seua infància i l'anomenava Faniuska. A mi, m'agafà gran afecte des del primer moment. Després de preguntar-me què havíem donat a l'escola em posà per tema una comparació entre *El poeta i el llibrer*, de Puixkin, i *El poeta i el ciutadà*, de Nekrassov. Em posí a tremolar. La segona obra ni tan sols sabia que existís, però allò que més por em feia era haver d'haver-me-les amb Sergi Ivanovitx Sytxovski, un escriptor. Aquesta paraula ressonava en les meues oïdes com caiguda d'una altura inaccessible.

-De seguida llegirem tot açò... -digué Sergi Ivanovitx

Començà la lectura. Llegia admirablement.

-Has entès? Doncs bé, seu ara i escriu.

Em portà al despatx i posaren en les meues mans les obres de Puixkin i Nekrassov, tinta i paper.

-Però si no puc... què és el que he d'escriure?

-No et poses nerviós –em digué la meua cosina, acariciant-me el cap-; escriu la cosa com l'has entès... escriu simplement.

La seua mà era suau, i la seua veu dolça. A poc a poc aní tranquil·litzant-me, o més ben dit tranquil·litzant el meu atemorit orgull, i comencí a escriure. A l'hora aproximadament em cridaren. Em presentí amb un plec gran, tot cobert d'escriptura, i amb un espant com mai l'havia sentit a l'escola, i allarguí el meu treball a l'escriptor. Sergi Ivanovitx passà els ulls per algunes línies, i al poc, amb ulls molt brillants, exclamà:

-Escolteu, el que ha escrit ací, és magnífic!...-i es posà a llegir en veu alta- “El poeta vivia amb la naturalesa, que tant estimava, i cadascú dels sons de la qual, els alegres com els tristos, trobava ressò en la seua ànima.”

Sergi Ivanovitx aixecà un dit.

-Està admirablement dit: “Cadascú dels sons de la qual, els alegres com els tristos, trobava ressò en l'ànima del poeta.”

Tan profundament em commogueren aquestes paraules, que se m'han quedat gravades per sempre.

A l'hora del menjar, el periodista bromejava amb tots, i, animat per la beguda, perquè per a ell no hi mancava mai vodka en aquella taula, ens contà un munt d'anècdotes i records. De tant en tant, mirava vers mi, i em deia:

-Has estat admirable, mereixes que et faça una besada.

I, després de netejar-se atentament la boca i els bigots amb el tovalló, s'alçava de la cadira i, amb pas vacil·lant, donava la volta a la taula. Jo el veia apropar-se, com si sobre mi s'anés a desencadenar una catàstrofe, encara que fos una catàstrofe anhelada.

-Aixecat, Liuvoska, i fes-li una besada –m'ordenava en veu baixa Moisès Filipovitx.

De sobretaula, Sergi ens recità de memòria la sàtira *El somni de Popov*. Jo l'escoltava sense llevar-li ull, amb l'atenció concentrada en aquell bigot gris del que brollaven les paraules que em gaubaven. La fatxa del periodista mig embriagat, no disminuïa en gens ni mica la seua autoritat als meus ulls, perquè els xiquets tenen una gran força d'abstracció.

Alguns dies, abans d'enfosquir, Moisès Filipovitx em treia de passeig, i si estava de bon humor anàvem xerrant d'allò diví i allò humà. En un d'aquests passejos em contà l'argument de l'òpera *Faust*, que li agradava extraordinàriament. Jo xuplava cobdiciosament

les seues paraules i somiava de veure representada la funció al teatre. El to que de sobte prengué la veu enmig del relat em féu sospitar que hi havia algun misteri ocult. Ja temia, compartint l'emoció que en la veu palpitava, quedar-me sense saber com acabava allò quan Moisès, dominant-se, prosseguí, com si no fos res: “Doncs bé, passà que Margarita infantà una criatura abans de casar-se...” Després de sortejar aquest escull, els dos ens sentíem alleujats, i el relat pogué arribar a la fi sense majors ensopegades.

Estant una vegada enllitat, amb la gola embenada em donaren a llegir, per a entretenir-me, l'*Oliveri Twist*, de Dickens. Aquell passatge en què el metge de l'asil de parteres observa que la dona no porta anell de casada, em ficà en un mar de confusions.

-Què vol dir açò? -li preguntí a Moisès-. Quin anell és aquest de què s'hi parla?

-És -m'explicà el meu parent, un tant confús- que les dones casades porten un anell per a distingir-se de les solteres.

Em recordí de la Margarita de *Faust*, i, en la meua imaginació, la tragèdia de *Twist* voltava tota ella entorn d'un anell, entorn d'aquell nen que no existia. Dels llibres anava alçant-se a empentes en la meua consciència el món interdit de les relacions humanes, i moltes de les coses que havia escoltat, gairebé sempre de forma grollera i repel·lent, cobraven ara, davall la vestidura literària, un relleu de noblesa i generalitat, com si els llibres l'exaltaren a una esfera superior.

Llavors, anava la gent molt preocupada amb el drama de Tolstoi, *El poder de les tenebres*, que acabava d'aparèixer. Tothom en parlava com d'una cosa extraordinària i formulava el seu judici. Pobedonosev aconseguí que el tsar Alexandre III prohibís la seua representació. Em constava que, en retirar-me jo a dormir, Moisès i la seua dona es quedaven a l'habitació del costat llegint el drama; a les meues oïdes arribava el murmurí de la lectura.

-No puc llegir-lo jo també? -els preguntí.

-No, amiguè, és un poc massa prompte encara per a tu -digueren, amb to tan categòric, que no intentí ni tan sols replicar-hi. Però observí que el llibret, flamant i prim, reposava sobre aquella cornisa que jo coneixia tan bé. I aprofitant-me de l'absència de les persones majors, en uns quants dies llegí l'obra sencera. El cèlebre drama no em produí, ni de lluny, la impressió que als encarregats de la meua educació semblava causar. Els passatges més tràgics, com aquell en què estrangulen el xiquet i en què un dels personatges parla de com cruixien els ossos, no se'm representaven com una realitat espantosa, sinó com una fantasia de llibre i una invenció escènica; és a dir, que en realitat no els sentí.

Durant les vacances, descobrí a casa dels meus pares, guardat en un armari vell, pegant quasi al sostre, un llibret petit que havia portat de Ielisavetgrad el meu germà major. En obrir-lo, tinguí de seguida el pressentiment que estava davant de quelcom extraordinari i misteriós. Era la relació d'un procés per violació i assassinat d'una xica. Recorde que llegí aquelles pàgines, esguitades de detalls mèdics i detalls jurídics, amb la mateixa emoció que si caminés perdut de nit per un bosc, errant entre els arbres il·luminats amb fantàstica resplendor per la lluna, sense trobar-hi la sortida. Però aquesta sensació no trigà a esborrar-se. L'ànima humana, i sobretot la del xiquet, disposa de tota una sèrie de ressorts, frens, vàlvules i amortidors que funcionen a la meravella, i que ens defensen de les commocions massa fortes o prematures.

Entrí per primera vegada en un teatre quan estudiava encara a l'escola preparatòria. Allò fou quelcom immens, i no trobava paraules amb què descriure-ho. M'havien enviat amb Grigori Kholod, el porter de l'escola, a veure una representació ucraïnesa. M'asseguí davant l'escenari, blanc d'emoció (així li ho contà després el meu acompanyant a Fany), turmentat per una alegria que no encertava a dominar. Als entreactes, anava amb molt de compte de moure'm del lloc, per a no perdre res de la funció. Al final feren una espècie de sainet en un acte, titulat *L'inquilí de la trompeta*. Ara, la tensió del drama saltava en riallades sorolloses. Tot em tornava pegar voltes al seient, amb el cap rígid i els ulls clavats a l'escenari. De tornada a casa, els contí l'argument del sainet, esforçant-me a recarregar els detalls, per a arrencar les mateixes riallades de què acabava d'ésser testimoni i actor. Però haguí de resignar-me amb amargor en veure que no encertava a assolir-ho.

-I què, el *Nazar Stodolia* no t'ha agradat, pel que veig? -em preguntà Moisès.

Comprenguí que en aquella pregunta batejava un secret reprotxe. Llavors em vingué al record el drama de Nazari, ofegat per la rialla, i diguí:

-Sí, ja ho crec, era molt bell.

Abans d'entrar en el tercer curs, passí una temporada d'estiu prop d'Odessa, a casa del meu oncle, i hi presencií una funció d'aficionats, en la que un xicot de la meua escola anomenat Krugliakov tenia un paper de criat. Era un xic feble del pit i ple de grans, amb ulls intel·ligents, i molt malalt. Conquerí de seguida tota la meua simpatia, i li supliquí que em deixés representar amb ell una funció. Escollírem *El cavaller avar*, de Puixkin. A mi em correspongué el paper del fill i al meu amic el del pare. Lliurat en cos i ànima a la seua direcció, dedicava els dies sencers a aprendre'm de memòria els versos del poeta. Era una emoció indicible! Però aviat se n'anà tot a terra, perquè els pares del meu amic li prohibiren participar en les funcions, que li causaven malbé. En reprendre les classes, únicament pogué assistir a l'escola les primeres setmanes. Jo l'esperava tots els dies a la sortida, i tornàvem junts a casa parlant de temes literaris. Aviat Krugliakov desaparegué per a no tornar. Sabí que estava enllitat, i als pocs mesos arribà la notícia que havia mort tuberculós.

La fascinació del teatre em posseí durant diversos anys. Després, comencí a apassionar-me per l'òpera italiana, que era l'orgull d'Odessa. Estant en el sisè curs, donava una lliçó amb l'únic i exclusiu fi de treure diners per al teatre. Durant uns quants mesos estiguí secretament enamorat d'una soprano, que tenia un nom misteriós: Giuseppina Huguette, i que em semblava un ésser caigut del cel sobre les taules de l'escenari.

Em tenien prohibida la lectura del periòdic, però com que el règim en aquest punt no era molt sever, a poc a poc aní assolint que em retiraren la prohibició, principalment per als fulletons. La premsa de la ciutat tenia l'interès concentrat al teatre, i, molt principalment, en l'òpera; l'opinió pública d'Odessa estava aleshores polaritzada gairebé tota ella per la passió teatral. Eren els únics temes en què els estava permès als periòdics apassionar-se un poc.

Per aquells dies, es cotitzava prou el nom de l'assagista Dorotxevitx, que no trigà en erigir-se en àrbitre de tots els pensaments, malgrat que els seus temes eren quasi sempre banals i indiferents. Tenia, indubtablement, talent d'escriptor, i en els seus fulletons, per innocents que fossen, s'obria una petita vàlvula a l'ambient d'opressió en què vivia la ciutat sota el ceptre policíac de Seleni II. Jo em llençava tots els dies amb ardor sobre el periòdic,

cercant la signatura de Dorotxevitx. En l'entusiasme pels seus articles coincidien llavors els pares, liberals moderats, i els fills, que encara no havien tingut temps per a rebel·lar-se.

Des de la meua primerenca infància s'acompanyà sempre, unes vegades més i d'altres menys, encara que sempre afermant-se, l'entusiasme per la paraula: escriptors, periodistes, actors, encarnaven als meus ulls el més atractiu dels mons, al que només els escollits tenien accés.

En el segon curs començarem a editar una revista. Moisès Filipovitx, el meu parent, amb qui canvií llargament impressions sobre l'assumpte, ens proposà el seu nom: *La Gota (Kaplja)*. El nom volia significar que els alumnes del segon curs de l'Institut de Sant Pau contribuïen amb la seua gota a l'oceà de la literatura. Per a explicar açò escriguí una poesia, que havia de fer, a més a més, funcions d'article programàtic. En la nova revista es publicaven versos i relats, compostos per mi la majoria d'ells. Un dibuixant s'encarregà de decorar la coberta amb un complicat ornament. Com algú proposés que se l'ensenyàrem a Kriskhanovski, s'encarregà d'aquesta missió J., l'alumne que vivia a la seua casa. El nostre delegat complí la seua comesa de meravella: s'alçà del seient, es plantà davant de la taula del professor, i, posant *La Gota* damunt, amb gest segur i ferm, féu una reverència cortès i se'n tornà al seu banc, amb caminar pausat i solemne. Tothom es quedà aterrit, pensant en el que passaria. El professor s'aturà a contemplar la coberta, féu una carassa amb el bigot, amb les celles i amb la barba, i començà a llegir. A la classe regnava un silenci absolut; només les pàgines de la revista cruixien de tant en tant. A la poca estona, Kriskhanovski s'aixecà de la butaca i, amb molt de sentiment, llegí en veu alta la meua poesia *La gota pura*.

-Què vos sembla? -preguntà.

-Molt bé –hi contestaren alguns xics a cor, amb veu prou unànime.

-Està bé –digué el professor-, però l'autor d'aquesta poesia no sap el que és mesurar un vers. Vejam, digues, saps el que són dàctils? -preguntà, girant-se vers mi, perquè de seguida m'endevinà darrere del clar pseudònim.

-No senyor, no ho sé –haguí de confessar.

-Molt bé, perquè vaig a explicar-vos-ho.

I fent a banda la gramàtica i la sintaxi, Kriskhanovski dedicà unes quantes hores a iniciar els alumnes del segon curs en els secrets de la mètrica.

-I en allò tocant la revista -concloué, després d'aquella digressió-, no fa cap falta que siga una revista; deixeu estar en pau l'oceà de la literatura, i utilitzeu-la senzillament com a quadern per als vostres exercicis.

Importa saber que les revistes d'estudiants estaven prohibides. Però aviat havia de prendre un altre caire el problema, perquè poc després d'açò, el curs pacífic dels meus estudis patia una sobtada interrupció i em veia expulsat de l'institut.

En la meua vida abunden, ja des de la infància, els conflictes nascuts, com diria un jurista, de la protesta contra el dret escarnit. Aquest motiu influïa també, moltes vegades, en les meues amistats i enemistats amb els companys. Seria cosa de mai acabar, si fos a contar

ací tots aquells episodis. Però hi ha dos conflictes d'una certa importància en la meua vida escolar que no puc passar per alt.

El més important dels dos m'ocorregueren, cursant ja segon any, a la classe de Burnand, a qui anomenàvem el francès, encara que era suís. L'ensenyament de l'alemany feia la competència, en certa manera al rus. En canvi, el francès es quedava prou ressagat. La majoria dels xics l'aprenien ja a l'escola, i per als de la colònia alemanya el seu estudi resultava difícil i espinós. Burnand no podia veure els alemanys. La seua víctima favorita era Wacker, mal estudiant, cal reconèixer-ho. Però un dia molts, si no tots, tinguérem la impressió que li havia posat una mala nota sense raó ni motiu. Aquell dia, el professor estava furiós i no feia més que engolir pastilles.

-Anem a fer-li un concert!

Aquesta veu passà de banc en banc, i els alumnes ens transmetíem la consigna fent l'ullet i pegant-nos amb el colze. Jo no m'encobria, i potser fos dels més gelosos agitadors. No era la primera vegada que organitzàvem un d'aquests concerts; al professor de dibuix, a qui no podíem veure, perquè ens estava sempre castigant, li havíem fet ja diversos. El concert consistia a posar-se a brunzir a cor amb la boca tancada, en acabar la classe, quan el professor girava l'esquena i es dirigia a la porta; no s'havien de separar els llavis, per a no descobrir-se. A Burnand l'havíem corejat ja dues vegades, encara que en to molt baix, perquè li teníem por. Però aquesta vegada ens armàrem de valentia, i a penes "el francès" es posà el periòdic sota el braç, des dels últims bancs s'aixecà un remor estrepitos, que anà estenent-se fins a arribar als que estaven junt a la porta. Jo, per la meua banda, procurava contribuir al clamor en allò que podia. El professor, que havia aixafat ja el llindar de la classe, es girà de sobte, es plantà enmig de l'aula i es quedà mirant cara a cara l'enemic, amb la cara verda d'ira, llençant llamps pels ulls, però sense pronunciar paraula. Els alumnes, sobretot aquells que estaven en els primers bancs, procuraren posar cara d'innocència. Els de darrere es posaren a remoure les motxilles, com si no hagués passat res. No havia transcorregut mig minut, quan "el francès" es dirigí de nou a la porta, amb pas furiós; els faldons del frac aletejaven, com si volgueren alçar el vol. La retirada del professor fou seguida per un estrèpit unànimе i arrabassat, que l'acompanyà corredor avant.

En començar la classe següent es presentaren a l'aula Burnand Schwannebach i Maier, l'inspector, a qui anomenàvem "el moltó", pels seus ulls vidriats, el seu front dur i la seua gran estupidesa. Schwannebach en féu una espècie de discurs preparatori, en què procurà sortejar el millor que pogué les trampes dels verbs i els casos de la llengua russa, que no dominava. L'inspector anava passant revista amb els seus ulls de carner a les cares dels alumnes, i als que tenien fama de rebels els anomenava pel nom i els deia:

-Segurament que tu estaves en l'olla.

Uns protestaven lleument, d'altres servaven silenci. Per aquest procediment escolliren uns quinze alumnes, als que condemnaren a una o dues hores de reclusió. Als altres ens deixaren anar, entre ells a mi, tot i que Burnand, en passar llista, se'm quedà mirant (o almenys em semblà que ho feia) amb ulls inquisitius. Jo no havia fet res per a quedar lliure, però tampoc havia confessat. Sortí de la classe més afligit que content, perquè semblava que hauria estat més divertit quedar castigat amb els altres.

Al matí següent (a penes havia tornat a recordar-me de l'episodi del dia anterior) m'esperava a la porta de l'escola un company dels castigats:

-Avui te la carregaràs, perquè Danilov t'acusà ahir a l'inspector i aquest anà amb el conte al "francès"; poc després arribà el director i estigueren deliberant, i crec que van a tirar-te a tu la culpa de tot.

Se m'encongí el cor. Viu que un altre inspector, Pere Paulovitx, s'apropava a mi i em deia:

-El senyor director l'espera a vostè.

El fet que m'estigués esperant a l'entrada i el to amb que em digué allò no auguraven res de bo. Preguntí als bidells el camí, i per un corredor que mai havia aixafat arribí davant el despatx del director i em quedí aturat a la porta. El director creuà per davant de mi i em mirà amb aire de misteri, movent el cap. Jo estava més mort que viu. A la poca estona tornà a sortir i escoltí que remugava: "Bé, bé!" Comprehenguí que allò no prometia res de bo.

Passats uns minuts, els professors foren sortint, un rere l'altre, de la sala en què estaven reunits; la majoria d'ells es dirigiren ràpidament a les seues classes, sense advertir la meua presència. Kriskhanovski contestà a la meua salutació amb una carassa que venia a dir: "En bona t'has ficat! Em fa llàstima de tu, però res puc fer-hi." Burnand, en canvi, havent-lo saludat jo cortesament, se m'apropà anquejant-se i tocant-me quasi la cara amb la seua barbata odiosa, em digué, i en dir-ho agitava els braços:

-El millor alumne del segon curs és un monstre d'immoralitat!

Estigué un moment tirant-me el seu alè impur, i tornà a repetir:

-Un monstre d'immoralitat -féu la volta i s'allunyà.

De seguida li tocà el torn al "moltó". Aquest em digué amb visible fruïció:

-Vaja una peça que estàs fet! Ara, ara veuràs tu!

Les hores que seguiren foren una llarga tortura. A l'aula, a la que no em deixaren passar, havien suspès les classes per a prendre declaració als alumnes. Burnand, el director, Maier i Kaminski, un altre inspector, s'havien constituït en jutges investigadors en el sumari d'aquell "monstre d'immoralitat".

La cosa havia començat perquè un dels que es quedà castigats el dia anterior li digué a Maier:

-A nosaltres ens deixen castigats i el culpable es marxa tranquil·lament. A Bronstein, que atià els altres i es cansà de cridar, el deixen anar-se'n a casa; aquest -que era Karlson- pot dir-ho.

-Impossible -digué Maier-. Bronstein és un xicot molt bo.

No obstant això, Karlson, qui tan calorosament em recomanés al pastor protestant com l'home més savi d'Odessa, confirmà la denúncia, i després d'ell altres. En vista d'açò, Maier manà a cercar Burnand, i com els animaren i esperonaren des de dalt, contagiats, a més a més, els uns i els altres per l'exemple, no faltaren deu o dotze xics que s'oferiren com a delators.

Ara sortia a col·lació tot: el curs anterior, Bronstein, durant un descans, havia dit tal i tal cosa del director; Bronstein havia apuntat l'examen a tal i tal altre xic; Bronstein havia intervingut en el "concert" organitzat contra Smigrodski. Wacker, el que havia estat causa de tot, declarà tranquil·lament el que segueix:

-Com sap tothom, quan el professor em posà la mala nota, em posí a plorar; Bronstein se m'apropà, em passà la mà pel muscle i em digué: "No plores, no sigues ximple, escriurem una lletra al rectorat del districte perquè expulsen Burnand..."

-Escriure a qui? -li preguntaren.

-Al rectorat del districte.

-No és possible. I què li digueres tu?

-Jo, res; què anava a dir-li?

-Sí, sí -intervingué Danilov-. Bronstein ens proposà que escriguérem una lletra al rectorat, però sense signatura, perquè no ens expulsaren. Digué que en compte de la signatura posàrem tots una lletra al peu de la lletra.

-Home, no està malament! -va exclamar Burnand, sense poder contenir l'entusiasme-. De manera que una lletreta, eh?

Prengueren declaració a tots els xics. Alguns negaren rotundament allò que ocorregué i allò que no ocorregué. Entre aquests es trobava Kostia R., que plorava amargament quan veié com tractaven de sotmetre el seu millor amic, el primer deixeble de la classe. Però els delators rebutjaren la negativa obstinada en què es tancaven aquests testimonis, dient que eren amics del reu. A la classe regnava el pànic. A la majoria dels xics no els arrencaven paraula del cos. Danilov, aquell matí, estava al capdavant de la classe, cosa que no havia assolit fins aleshores ni tornà a aconseguir mai després. Entre tant, jo esperava en el corredor, a la porta del despatx del director, junt amb l'armari groc i brunyit, com si fos un criminal perillós. Els acusadors foren posats cara a cara a l'acusat en una espècie d'acarament. A la fi, em manaren anar-me'n a casa i dir als meus pares que es presentaren a l'institut.

-Els meus pares viuen al camp, lluny d'ací.

-Llavors, als encarregats de la seua educació.

Fa vint-i-quatre hores era, sense disputa, el primer deixeble de la classe, i molt a la saga de mi venia el segon. Al meu setial no arribaven ni els recels de l'inspector Maier. I heus aquí que de sobte em veig precipitat a l'avenc i he d'aguantar que Danilov, un gandul i un perdut, m'aixafe davant tota la classe i davant el claustre en ple. Què he fet per a merèixer aquest tracte? Defensar amb una energia excessiva un company atropellat, que ni era amic

meu ni em simpatitzava? Fiar-me més d'allò que es degut de la solidaritat dels meus companys? Conforme m'apropava a casa, anava sentint-me menys animós. S'ho contí tot, tal com havia ocorregut, amb el rostre desencaixat i el cor agonitzant, desfet en plor. Els meus parents em consolaren com millor pogueren, perquè la veritat és que la notícia els deixà gelats. Fanny se n'anà a veure el director, a Kriskhanovski, a Iurtxenko; féu moltíssim per explicar-los, per convèncer-los, posant per testimoni la seua pròpia experiència pedagògica, tot sense que jo me n'assabentés. Passaren diversos dies. Jo, assegut en un racó, al meu costat, damunt de la taula, tancada i immòbil, la motxilla dels llibres, (estava inconsolable). Com acabaria tot allò? El director digué que convocaria una junta de professors i els sotmetria la qüestió, perquè ella decidís. Però açò tenia més d'amenaça que de promesa. Es celebrà la junta i Moisès anà a informar-se del resultat. L'emoció amb què, corrent el temps, havia d'esperar a conèixer la sentència d'un tribunal tsarista no té punt de comparació amb la que aquell dia em dominava, esperant la tornada del meu parent. Per fi, sonà la porta del carrer i escolté els passos familiars per l'escala amunt. S'obrí la porta que donava al menjador, i en aquest moment sortí de l'altra habitació Fany. Fiu a una banda, un poquet res més, la cortina, darrere de la qual tenia el meu refugi.

-Expulsat -digué Moisès amb fatigat to.

-Expulsat? -tornà a preguntar Fany, a qui quasi li faltava l'alè.

-Sí, expulsat -corroborà Moisès, en veu més baixa encara.

Jo no moguí els llavis. Mirí cap a Moisès i Fany i torní a refugiar-me darrere de la cortina. La dona del meu cosí, que anà a Ianovka a passar les vacances d'estiu, contava que, en escoltar això de l'expulsió, m'havia posat groc com la cera, i que havia tingut por que em passés quelcom. Però no plorí; em sentia dominat per un gran desassossec.

En el consell de disciplina que em formaren, el debat girà entorn de tres formes d'expulsió: una, em privava de dret a cursar en cap establiment d'ensenyament del regne; una altra, em tancava les portes de l'Institut de Sant Pau, i una altra, finalment, em deixava obert el camí per a tornar a les seues aules. A la fi, s'hi acordà la fórmula més benigna. Jo tremolava pensant en com anirien a prendre la cosa els meus pares. Els meus parents feren tot el possible per a preparar-los i amortir el colp. Fany escrigué una llarga i detallada lletra a la meua germana major, donant-li instruccions sobre el mode com havia de transmetre la notícia als meus pares. Fins a finalitzar el curs romanguí en Odessa, i me n'aní a l'aldea, (com sempre) en temps de vacances. Durant les llargues vetllades, quan ja els meus pares estaven en el llit, em dedicava a pintar-los a la meua germana i al meu germà major el desenrotllament de l'assumpte, imitant els alumnes i professors que hi havien intervingut. I com encara tenien frescos els records dels seus anys d'escola, i, a més, em tractaven com una criatura, tan prompte movien el cap amb gest de reprotxe com, d'altres ocasions, es tiraven a riure per a celebrar les meues gràcies. De la rialla, la meua germana passava al plor i s'estava llarga estona xanglotant, amb el cap recolzat a la taula. Conveniren que me n'anés de viatge a algun lloc per una o dues setmanes, perquè, durant la meua absència, ella ho fes saber a mon pare. La meua germana tremolava només de pensar en aqueixa entrevista. Davant el fracàs dels estudis del meu germà major, mon pare havia dipositat en mi totes les seues il·lusions i després dels primers anys, plens de promeses, tot s'enfonsava.

Quan, passats vuit dies, torní a casa amb el meu amic Grisxa, comprenguí que ja ho sabien tot. Ma mare saludà el meu amic amb grans mostres d'afecte i a mi féu com si no em

veié. En canvi, mon pare em tractava com si res hagués ocorregut. Fins a uns quants dies després, tornant del camp, després d'una jornada abrasadora, i seient a descansar en el fresc vestíbul de la casa, no féu la menor referència a allò que havia passat.

-Vejam –em digué, en presència de ma mare-; explica'm com vas xiular al director. Fou així, ficant dos dits a la boca? -i alhora que ho feia, es tirava a riure.

Ma mare, sorpresa, passejava la vista d'un a l'altre, i en la seua cara, el somriure lluitava amb la indignació: ¿com era possible parlar amb tal lleugeresa de coses tan terribles? Però mon pare no desistia en el seu interès:

-Vinga, xicot, digues com li xiulares -i reia cada vegada amb més ganes.

Malgrat de com estava d'afligit, li complaïa, evidentment, pensar que el seu fill, indiferent a la seua jerarquia, perquè no en va era el primer deixeble de la classe, s'hagués atrevit a xiular-li al director de l'institut. Fou inútil que m'esforcés a convèncer-lo que no havíem xiulat, sinó simplement brunit, i sense grans extrems d'audàcia. Mon pare s'entossudeix a sortir-se'n amb la seua. I, al final, va acabar tot en què ma mare es posà a plorar.

Durant l'estiu, a penes agafí un llibre ni em preocupí de preparar els exàmens. Allò que havia passat em llevà per a una temporada el gust vers l'estudi. Passí un estiu desassossegat, disputant i irritant-me a cada moment, i em torní a Odessa dues setmanes abans de començar els exàmens. Tampoc, però, a la ciutat sentia grans desitjos d'estudiar. Preparí gelosament l'examen de francès, però Burnand es limità a fer-me unes quantes preguntes superficials. Els altres professors feren el mateix, i fui admès en el tercer curs. Ací torní a trobar-me amb la majoria dels companys, dels quals uns m'havien traït, d'altres defensat i altres abandonat en caut silenci. El record del que havia passat fou, durant molt de temps, norma d'amistats i antipaties. Hi havia molts a qui no parlava ni saludava, i en canvi, em sentia íntimament compenetrat amb els que m'havien recolzat en els moments difícils.

Fou, en certa manera, la meua primera experiència política. Aquells tres grups que cristal·litzaren al voltant de l'episodi estudiantil: els espietes i envejosos d'una banda, i d'una altra els amics, braus i nobles, i, surant entre els dos, la massa neutral dels vacil·lants i indecisos, no es diferenciaven gran cosa del que després havia d'ensopegar-me repetidament en la vida, davall les més diverses circumstàncies.

Els carrers estaven encara cobertes de neu, però començava a anar-se'n el fred. Les teulades, els arbres i els teuladins, respiraven ja primavera. L'alumne del quart curs de l'Institut de Sant Pau marxava camí de casa, agafant amb la mà, contra totes les regles de la conveniència, una de les corretges de la motxilla, que tenia trencada la sivella. El llarg abric li pesava ja sobre el cos, lleugerament suat. A més, el xicot sentia avui una vaga nostàlgia. Ho veia tot i es veia a si mateix banyat en una llum nova. El sol primaveral li deia que hi havia en el món quelcom immensament més gran i misteriós que les classes i l'inspector i aquella motxilla que li ballava sobre l'esquena, més gran que l'estudi i els escacs i el berenar i fins i tot que les lectures i el teatre i la vida de cada dia. I la nostàlgia d'alguna cosa ignorada i imperiosa que s'alça sobre l'home, qui vullga que siga, s'apoderava avui de tot l'ésser del xicot, li calava els ossos i despertava al seu interior una sensació dolorosa i dolça d'exhauriment.

Quan entrà a casa, li brunzia el cap, i el turmentava una música en els polsos. Llençà la motxilla sobre la taula, es tirà damunt del llit, enfonsà el cap al coixí i, sense saber per què, trencà a plorar a soles. Per a trobar una justificació a aquelles llàgrimes, es posà a evocar les escenes tristes dels llibres llegits i de la seua pròpia vida, i era com si afegís nou combustible al seu càlid cos. Aquelles llàgrimes eren les de la nostàlgia de la primavera. El xicot tindria llavors uns catorze anys.

Des de la meua infància, patia d'una malaltia, que els metges havien diagnosticat oficialment com un refredat crònic del tub digestiu, i que havia d'enllaçar-se íntimament a la meua vida. Havia d'estar prenent a cada pas medicines i fent dieta. Qualsevol excitació nerviosa em produïa trastorns intestinals. Estant en el quart curs, la malaltia se m'aguditzà de tal manera, que haguí de suspendre els estudis. Després d'un llarg i infructuós tractament, decidiren enviar el malalt al camp.

La sentència dels doctors, en conèixer-la, em causà més satisfacció que no pena. Perquè fos executiva, però, s'havia d'aconseguir la ratificació dels meus pares. No hi havia més remei que cercar a l'aldea algú que em digués les lliçons, si no volia perdre un any. Açò augmentava les despeses, cosa que en Ianovka no es veia mai amb bons ulls. No obstant això, tot s'arranjà, gràcies a Moisès Filipovitx, que cercà, perquè em digués lliçó, un antic estudiant, G., un homenet petit amb una gran cabellera, esguitada ja de cabells blancs en els polsos. Era de la casta dels fracassats, un tant de vanitós i fantàstic, força xerrador i sense cap caràcter, amb un poc de cultura universitària. Feia versos, i fins i tot havia arribat a publicar-ne dos en un periòdic d'Odessa. Portava sempre amb si els dos números del periòdic en què s'havien publicat les seues poesies, i a cada oportunitat els anava ensenyant. Les meues relacions amb ell eren de caràcter violent i tendien per moments a empitjorar. Al principi, adoptà una actitud molt familiar amb mi i no es cansava de dir, vingués o no a conte, que volia ésser el meu amic. Com a prova d'amistat sens dubte, m'ensenyà el retrat d'una tal Clàudia, i em parlà de no sé de què complicades relacions que mantenia amb ella. De sobte, començà a mostrar-se clos i a exigir de mi el respecte del deixeble envers el professor. Aquest insensat estira-i-arronsa finí malament, perquè un dia tinguérem una disputa sorollosa i trencàrem per sempre. Tampoc, però, aquest episodi havia estat estèril per a mi. L'homenet dels polsos canosos m'havia iniciat, al capdavant, en els misteris de les seues relacions amb una dona que, vista en el retrat, em semblà imponent. Amb açò, ja em tenia jo per un home.

En els últims cursos, l'ensenyament de la literatura passava de mans de Kriskhanovski a les de Gamov. El tal Gamov era un home ros, jove encara, esponjós, enormement curt de vista i malaltís, que no espurnejava mai ni sentia el menor amor vers l'ensenyament. La classe anava trotant darrere d'ell, tota avorrida, de capítol en capítol. A més, estava endarrerit en tot i deixava sempre per a última hora la revisió els nostres temes. En el cinquè curs, era obligació fer quatre temes escrits. Jo em lliurava amb passió a aquests treballs, i no sols llegia les fonts recomanades pel professor, sinó que consultava molts llibres més, prenia nota de dades i de citacions, emprava i modificava les frases que m'agradaven i treballava amb el major entusiasme, sense detenir-me sempre als límits del plagi candorós. No era l'únic alumne de la classe que prenia amb interès aquests treballs escrits. Esperàvem plens d'emoció (uns amb por i d'altres amb esperança) que el professor ens els tornés qualificats. Però, passaven els dies i no els vèiem. En arribar el segon trimestre, es repetí la cosa. En el tercer trimestre, lliurí al professor un quadern, ple. Passaren dos, tres setmanes, i el professor no ens fornava notícia dels nostres treballs. S'ho recordàrem, com més discretament que poguérem, i ens contestà amb una evasiva. L'endemà, Khablonovski, un dels que amb més entusiasme preniem aquells treballs, li preguntà al professor, sense embuts, com era que no teníem la

menor notícia sobre la sort dels temes escrits i què n'havia ocorregut. Gamov li llevà la paraula grollerament. Però el xic no s'acovardí. Obrí desmesuradament els ulls, coberts d'espesses celles, es mogué nerviosament en el banc, i repetí, aixecant encara més la veu, que d'aquesta manera no es podia treballar.

-Vol vostè tenir la bondat de seure i servir silenci? -li digué el professor.

Khablonovski no féu ni una cosa ni l'altra.

-Faça vostè el favor de sortir de classe! -li cridà, des de l'alt de la càtedra.

Tanmateix que feia molt de temps que no mantenia bones relacions amb Khablonovski i que l'aventura de la classe del "francès" m'havia ensenyat a ésser caut, compreguí que no havia de callar, i diguí, girant-me al professor:

-Vostè perdone, Khablonovski té raó, i tots estem al seu costat...

-Sí, senyor, sí, senyor -s'escoltà dir ací i allà.

El professor servà un moment silenci, confús, però esclatà la seua còlera:

-Com, què és açò? -bramava-. Jo sé molt bé el que he de fer, sense rebre lliçons de ningú... Estan vostès faltant a l'ordre...

L'haviem tocat en el punt més sensible.

-El que volem és veure els treballs, ni més ni menys! -digué un altre, alçant-se.

El professor estava indignadíssim:

-Khablonovski, surta vostè de classe!

Però el xic no s'hi movia.

-Surt, home, surt!, què en perds? -li deien d'unes quantes bandes.

Al final, Khablonovski, sortí de l'aula alhora que arronsava les esquenes, obria molt els ulls i talonejava. En sortir del tot, tancà la porta amb estrèpit.

En començar la classe següent, aparegué a l'aula Kaminski, aixafant sense fer soroll sobre els seus tacons de goma. La cosa no prometia gens de bo. A la classe regnava gran silenci. El director, amb la seua veu càlida de falset en què s'endevinava l'home que bevia, i després d'una breu amonestació, però severa, en la qual ens amenaçava amb l'expulsió, decretà les penes per l'esdeveniment: a Khablonovski, vint-i-quatre hores de presó i una mala nota en comportament; a mi vint-i-quatre hores de presó, i al tercer dotze hores; era la segona pedra que s'alçava en el camí dels meus estudis. Però la cosa no tingué pitjors conseqüències. El professor no ens tornà els treballs i haguérem de renunciar-hi.

Aquell any morí el tsar. La notícia ens semblà quelcom immens i inversemblant, però llunyà; quelcom així com un terratrèmol ocorregut en llunyanes terres. No recorde que ni jo

ni els meus companys sentírem la menor compassió o simpatia envers el tsar malalt, ni indici de dolor per la seua mort. En entrar a l'institut, l'endemà, observí que hi regnava un pànic gran i immotivat. Ha mort el tsar!, es deien els xics els uns als altres, sense saber com comentar allò. No trobaven paraules amb què expressar el que sentien, perquè els faltava una idea clara sobre l'esdeveniment. El que sí que sabíem era que no hi havia classes i tothom se n'alegrava, encara que l'alegria era major en els que no havien estudiat les lliçons i temien que els cridaren. En arribant els alumnes, el porter els enviava al paranimf, on estava tot preparat per a dir un ofici de difunts. El popa, amb les seues ulleres d'or, pronuncià un petit sermó de circumstàncies. Entre d'altres coses, digué que si els fills no tenen consol quan mor un pare, indicible havia d'ésser el dolor de tots davant la mort del pare d'un poble. No obstant això, ningú sentia el dolor més mínim. L'ofici de difunts era interminable, fatigós i avorrit. Hom féu circular ordres perquè ens posàrem un crespó a la mànega esquerra i un llacet de dol en l'escarapel·la de la gorra. Després, tornà tot a la normalitat.

En el cinquè any, començarem ja a parlar dels estudis universitaris i del camí que pensàvem seguir en la vida. El tema predilecte eren els exàmens d'ingrés a la universitat, com de molt suspenien els professors de Sant Petersburg i les trampes que paraven als examinats; es deia que hi havia a la capital vertaders artistes que preparaven els estudiants per a l'examen.. A Odessa coneixíem diversos xics que anaven tots els anys a Sant Petersburg a examinar-se i tots els anys tornaven suspesos, i havien de continuar la seua preparació. Pensant en la sort que els esperava, hi havia molts als qui se'ls paralitzava el cor de terror dos anys abans.

El sisè curs transcorregué sense contratemps. Tothom anhelava emancipar-se com més aviat millor del jou de l'institut. Els exàmens de batxillerat se celebraven amb gran solemnitat i es feien al paranimf, davant un tribunal del que formaven part diversos professors d'universitat del districte. El director procedia a obrir solemnement, en començar cada sessió, el sobre on es contenien els temes per a l'exercici escrit, formulats per les autoritats del districte acadèmic. En conèixer-los, exhalàvem tots un sospir, com si ens llençàrem a un pou d'aigua freda. Dominats per l'excitació nerviosa, aquells temes ens semblaven inassequibles, però, a poc a poc, compreníem que la cosa no era tan greu. I així que anava expirant el termini de dues hores de què disposàvem, els professors ens ajudaven a burlar la vigilància de la comissió examinadora. Quan acabí el meu treball, no el lliurí, sinó que, seguint les instruccions si fa o no fa tàcites de Kriskhanovski, l'inspector, romanguí a la sala, per a ajudar els necessitats d'assistència.

Hi havia un setè curs complementari, però com a l'Institut de Sant Pau no es trobaven organitzades els seus ensenyaments, havíem de passar a un altre establiment. Ja érem ciutadans lliures. Prèviament, ens havíem equipat per al cas amb robes civils. El mateix dia en què ens lliuraren les paperetes d'examen, marxàrem, formant un gran grup, al jardí d'una cerveseria, una espècie de cafè cantant, on tenien rigorosament prohibida l'entrada els alumnes de l'institut. Anant endreçats de corbata i amb el cigarret a la boca, ens asseguérem al voltant d'una taula davant de dues botelles de cervesa. Interiorment, estàvem espantats de la nostra gesta. Encara no havíem obert la primera botella, quan s'hi presentà Guillem, un vigilant de l'institut, a qui dèiem "cabreta", perquè la seua veu semblava un bel. Instintivament, férem gest d'alçar-nos, i qui més qui menys, tots ens sentírem dominats per un lleu terror. Però no passà res.

-Què, ja esteu ací? -ens digué Guillem, amb un lleu tint de nostàlgia i estretint-nos a tots la mà, com si amb això ens fes un favor.

El més vell de tots, K., que portava un anell en el dit menut, l'invità cínicament a un got de cervesa. Açò era ja massa. Guillem refusà la invitació amb molta dignitat, s'acomiadà molt de pressa i seguí el seu camí, a veure si atrapava algun xic que s'hagués aventurat a creuar la tanca de la cerveseria. Entre tant, nosaltres ens lliuràrem a la cervesa, amb el sentiment de la nostra pròpia dignitat realçat per aquell incident.

Els set anys que, incloent-hi el de l'escola preparatòria, haguí de passar a l'institut, no deixaren de tenir els seus encants, però foren més els turments. En general, el record dels temps d'escola se'm representa tenyit de color gris, per no dir negre. Per damunt de tots els episodis escolars, els alegres com els tristos, s'alçava aquell règim lamentable de formalisme burocràtic i d'absència d'esperit. Crec que no hi ha un sol professor de qui puga recordar-me amb vertader afecte. I això que aquell institut no era dels pitjors. No obstant això, a les seues aules m'equipí amb els coneixements elementals i aprenguí a estudiar d'una manera sistemàtica i a tenir una certa disciplina de conducta, condicions totes per a les que havia de trobar ocupació més tard. A més a més, els anys d'institut, encara que no fos aqueixa la seua verdadera missió, posaren en mi els primers gèrmens d'hostilitat envers l'ordre existent. I aquests gèrmens puc assegurar que no caigueren en terreny erm.

LA CIUTAT I L'ALDEA

Els nou primers anys de la meua vida els passí a l'aldea. En els set anys que seguiren hi passaria els estius, i a vegades les vacances de Pasqua i de Nadal. Fins als divuit anys, aproximadament, em sentí íntimament unit a Ianovka i al seu ambient i veïns. En els primers anys de la meua infància, l'aldea exercí un influx omnipotent sobre la meua vida. En els següents hagué de lluitar amb la ciutat per la primacia, fins que al final s'emportà aquesta la victòria.

L'aldea em familiaritzà amb l'agricultura, amb el molí, amb la garbelladora americana; féu desfilar davant els meus ulls els camperols, els del lloc i els seus voltants, els que portaven al molí la seua mòlta i els que acudien de les llunyanes terres ucraïneses a cercar treball a la finca, amb la dalla i el fardell a coll. Molt del que m'ensenyà l'aldea caigué més tard en l'oblit o s'esfumà poc a poc en la memòria, però a cada nou vaivé de la meua vida, surt a la superfície, ve en el seu auxili, un tros d'aquell passat. A l'aldea li dec haver conegut en la realitat els tipus de l'antiga noblesa decadent i de la riquesa capitalista en potència. Aquells anys em presentaren, també, en la seua natural rudesia, no pocs aspectes de les relacions humanes, preparant-me així, per contrast, per a sentir amb major força el tipus de cultura, més elevat encara que més contradictori, de les ciutats.

L'antagonisme entre la ciutat i el camp s'alçà ja davant la meua consciència en les primeres vacances. Una gran impaciència em dominava, quan comencí el viatge. El cor em saltava de goig. Sentia ànsia de tornar a veure l'aldea, que tornaren a veure'm tots. En Novi Bug em trobí amb mon pare, que sortia a rebre'm. Li ensenyí les meues magnífiques notes i li expliquí que era ja estudiant d'institut i necessitava un uniforme de gala. Un carro envelat ens

portava a través de la nit; no el menava el cotxer, sinó un home jove, administrador de la finca. En l'estepa bufava un fred humit; m'envoltaren en un ampli abric de drap. El viatge, el canvi d'ambient, els records i les impressions em tenien com embriagat. Sense servir ni un moment de silenci, parlant incessantment, aní contant-li a mon pare els records de l'escola, de la casa de banys, del meu amic Kostia R., del teatre; en arribar a aquest punt li relatí l'argument del *Nazar Stodolia* i de *L'inquilí de la trompeta*. Mon pare m'escoltava, a estones es quedava dormit i es despertava sobresaltat; després, es dibuixava en la seua cara un somriure de satisfacció. L'home que conduïa movia de tant en tant el cap i es girava a l'amo, com dient: vaja coses magnífiques que ens conta! Cap a l'alba em quedí dormit i em despertí en Ianovka. Trobí la casa lamentablement petita, el pa de sègol negre, i la vida completa de l'aldea, familiar i estranya alhora. A ma mare i als meus germans els contí també això del teatre, però ja no posí en el relat l'entusiasme de la primera vegada. Al taller, Vítia i David em semblaren enormement canviats, quasi no els coneguí; havien crescut i s'havien fet homes. També jo els semblava un altre. Com que em tractaren de vostè, volguí protestar.

-Com vol vostè que el tractem –em contestà David, morè, flac i retret-, si ara és vostè una persona d'estudis?

Ivan Vassilievitx s'havia casat durant la meua absència. La cuina de la servitud, que estava al costat del taller, havia estat reformada per a habitatge seu, i la cuina estava ara en una espècie de cabanya nova darrere d'aquell.

Però aquests canvis eren el menys important. Entre mi i els records, associats amb la meua infància s'aixecava ara un no sé què nou que era com un mur. Tot em semblava el mateix i canviat. Els objectes i les persones. I quelcom havia canviat, indubtablement, durant l'any que havia estat fora. Però més que la realitat havia canviat el prisma a través del qual la veia. A partir d'aquell dia en què arribí a l'aldea comencí a sentir-me com distanciat de la meua família; i aquesta crisi, que començà per res, amb el temps acabà essent seriosa i profunda.

La influència canviant de la ciutat i l'aldea entelà tota una primera època dels meus estudis. A la ciutat, em sentia molt més encaixat en les meues relacions, i excepció feta d'alguns conflictes aïllats, tot i que turbulents, com el del "francès" o el del professor de literatura, em deixava portar insensiblement a la saga de la disciplina familiar i escolar. Això no es devia només al règim de la família amb qui vivia, en casa de la qual regnaven normes intel·ligents i un nivell relativament alt en allò tocant les relacions personals, sinó a l'autoritat que sobre mi exercien els hàbits de la vida urbana. A la ciutat, encara que les contradiccions no eren menors que al camp, sinó al contrari, apareixien, no obstant això, encobertes, reglamentades, subjectes a un ordre. Els representants de les diferents classes socials només entraven en contacte per a algun assumpte, desapareixent després als ulls dels altres. A l'aldea, tot es desenrotllava davant la mirada dels altres. Els lligams de dependència que lligaven uns homes amb altres apareixien al descobert, com els molls d'un sofà esventrat. A l'aldea, jo em mostrava molt més insubmís i busca-raons. Fins i tot amb Fany Solomonovna, quan venia a visitar-nos, havia de discutir i mostrar-me groller, si se li ocorria, discretament, prendre partit a favor de ma mare o de les meues germanes; en canvi, a la ciutat mai m'animaren envers ella més que sentiments de bondat i de tendresa. Moltes vegades, sorgien conflictes per res, encara que eren més freqüents els que tenien un fonament seriós.

Heus-me aquí vestit amb un vestit de llenç acabat de llavar, la cintura cenyida per un cinturó de cuir amb sivella de metall i la gorra blanca adornada amb una escarapela groga

que refulgeix al sol. Una meravella! Ansiós que tothom em veiés (era als dies més calorosos de la collita) sortí amb mon pare als camps. Al capdavant de la quadrilla d'onze segadors i dotze agarbadores coronava la cima el més vell de tots. Arkhipo, un home de mirada dura, encara que bla de caràcter. Ja tallen les messes i l'aire és foc. Arkhipo porta les cames ficades en calçotets subjectes per un botó d'os. Les jornaleres porten faldetes trencades, i algunes només visten una camisa bruta. A la llunyania, s'escolten xiular les dalles, com si hi cantés la canícula.

-Porta ací -diu mon pare-, veuré com està el blat!

I agafant la dalla que li allarga el segador, ocupa el seu lloc.

Em quede mirant-lo sense llevar-li ull. Mou els braços sense fer el menor esforç, com si no treballés, com si es disposés a treballar tan sols suaument, i a cada vegada fa un pas curt, com si temptés el sòl, cercant un lloc per a aixafar. Es veu que sega amb gran facilitat, sense cap ostentació, i encara que no tinga la seguretat de moviments del segador, el seu tall és cenyit i igual; el camp queda, rapat i les messes van formant un munt ben perfilat a la seua esquerra. Arkhipo el mira de reüll i se li nota que el treball de mon pare no li desagrada. Els altres el contemplen a la seua manera, uns amb simpatia i admiració, d'altres fredament, com si pensaren: fa bé a segar, doncs que és el seu blat; a més, no ho fa més que per lluir-se. És possible que llavors no traduís en paraules tan precises aquells gestos, Però m'adonava perfectament de la complicada mecànica de relacions que hi alenava. Quan mon pare s'hagué allunyat per a inspeccionar una altra part del camp, jo intentí agafar la dalla.

-Atenció, les messes s'agafen amb el tall, amb el tall, i a la punta se la deixa camp lliure, sense estrènyer.

Però l'emoció no em deixa trobar el tall, i al tercer colp claví la punta en terra.

-A aqueix pas -em diu el segador vell-, aviat va vostè a acabar amb la dalla; aprenga de son pare!

Veig la burla que balla en la mirada irònica de les jornaleres morenes i cobertes de pols i m'afanye a retirar-me, amb la meua escarapel·la en la gorra, xorrant suor.

-Vés amb la teua mamà, a menjar pastissos! -em crida allà a la llunyania una veu de burla.

És la veu de Mutusok, un segador negre com el betum, que porta ja tres estius treballant en la nostra finca. Ve de la colònia i és un home expeditiu i de llengua solta; fa un estiu, en presència meua, i perquè jo ho escoltés, digué unes quantes coses mordaces, però molt exactes, sobre els senyors. Mutusok em simpatitza, pel seu atreviment i la seua destresa, però al mateix temps desperta en mi, amb les seues burles, que no encobreix, un cert odi. Voldria dir quelcom que guanyés la seua simpatia, o si no cridar-li a l'ordre i humiliar-lo, però no se m'acut res.

En tornar del camp, veig davant de la nostra porta una dona descalça. Està asseguda al costat de la pedra, recolzada contra la paret, perquè a la pedra no s'atreveix a asseure's; és la mare d'Ignasi, un pastoret mig idiota. Ha vingut caminant set verstes a cercar el ruble que li

donen de jornal, però no hi ha a casa ningú per a pagar-li i s'estarà esperant fins fosquejar. Se m'encongeix el cor veient aquella figura, encarnació viva del servilisme i la misèria.

L'any següent, les coses no canviaren, ni de bon tros. Tornant un dia de jugar al croquet, em trobí al corral amb mon pare, que tornava del camp, cansat, de mal humor, cobert de pols, assetjat per un pobletanet descalç i brut, amb els peus negres.

-Per Déu, deixem-vostè la vaca! -li suplicava, jurant que no tornaria a deixar-la entrar en els blats.

-No és tant el que menja -li contestà mon pare- com el que espatlla.

El pobletà repetia una vegada i una altra les mateixes paraules, i en les seues súplices palpitava l'odi. Aquesta escena em produí una gran impressió i commogué fins a l'última fibra del meu cos. L'alegria amb què tornava del joc entre les pereres, després de derrotar les meues germanes, desaparegué, arrossegada per una aguda crisi de desesperació. Lliscuí per davant de mon pare, correguí a la meua habitació, enfonsí el cap entre els coixins i trenquí a plorar amargament..., sense recordar-me que era ja un alumne de l'institut. Mon pare creuà el llinard i entrà al menjador, seguit sempre per l'homenet. Escoltí veus. A poc, el pobletà es retirà. Tornà ma mare del molí, l'escoltí parlar i escoltí el soroll de plats; estaven parant la taula; ma mare em cridà a menjar...; no hi contestí; continuava plorant. A poc a poc, les llàgrimes anaven asserenant-me. S'obrí la porta de l'habitació i viu a ma mare que s'inclinava sobre mi.

-Què tens, Liuvoska?

No hi contestí. Els meus pares es posaren a xiuxiuejar.

-Plores perquè et fa pena del pobletà? Ja li hem lliurat la vaca sense posar-li cap pena.

-No, no plores per això -sonà la meua veu entre els coixins, avergonyit i turmentat per la causa del meu plor.

-No li hem posat cap pena -repetí ma mare.

Fou mon pare qui s'adonà de les vertaderes raons i se les explicà. En veure'm passar, amb només una mirada ràpida, pogué adonar-se de moltes coses.

Un dia, estant fora mon pare, es presentà el *uriadnik*, un subjecte vulgar, cobdiciós i cínic, i demanà els passes dels jornalers. A dos d'ells els havia expirat ja el termini. Manà que els portaren immediatament i els capturà, per a enviar-los, d'etapa en etapa, al seu districte. Un d'ells era un vell, amb el coll morè ple de grans arrugues; l'altre un jove, nebot del primer. En arribar al vestíbul, ficaren els ossuts genolls en terra, primer el vell i després el jove, i tocant quasi el sòl amb el cap, suplicaren:

-Deixem-vostè, per Déu, tinga vostè compassió!

L'*uriadnik*, fornit i suat, s'entretenia a jugar amb el sabre mentre bevia el got de llet freda que li havien pujat del celler:

-Jo no gaste compassió més que als dies de festa, i avui no em toca.

Jo, que estava com sobre brases, m'aventurí a pronunciar, amb veu insegura, unes quantes paraules de protesta.

-Amb vostè, jove, no va açò –em digué el gendarme, amb to clar i sever, i la meua germana major em féu amb el dit senyal que callés. L'*uriadnik* s'emportà els obrers conduïts.

Durant les vacances, m'encarregaven de portar els llibres, és a dir, d'assentar, rellevant-me amb el meu germà i la meua germana majors, els jornalers que treballaven a la finca, els seus salaris i els pagaments fets en productes i en diners. Moltes vegades, ajudava mon pare a fer la paga, i la presència dels obrers donava freqüent ocasió a petits xocs i incidents velats entre nosaltres. No és que se'ls fera objecte de cap engany, però les condicions fixades eren mantingudes amb gran rigor. Els jornalers, particularment els vells, no trigaren a observar que el xic tendia a afavorir-los, i açò irritava mon pare.

Quan la desavinença era molt aguda, agafava un llibre i me n'anava, i moltes vegades no em presentava a menjar. En unes d'aquestes crisis m'agafà una vegada, enmig del camp, una tempestat; no cessava de tronar i plovia en abundància, com sol fer-ho en l'estepa; els rajos que queien per tot arreu, semblaven apuntar tots vers mi. Jo m'estava impertèrrit, calat fins als ossos, amb les sabates entollades i la gorra xorrant. Quan torní a casa, tot el món se'm quedà mirant en silenci i de reüll. La meua germana em donà roba perquè em mudés, i de menjar.

En acabar les vacances, solia emportar-me mon pare a Odessa. En el canvi de tren no preniem mosso; carregàvem nosaltres amb l'equipatge. Mon pare agafava els paquets de més pes, i per les esqueses i els braços engarrotats es veia el treball que li costava. Em feia pena d'ell i procurava carregar amb tot el que podia. Únicament avisàvem un mosso quan portàvem una caixa gran amb regals per als parents d'Odessa. Mon pare el retribuïa ronyosament i el mosso, se n'anava descontent movent el cap i grunyint. A mi, això em dolia molt. I si anava jo sol, i, havia de valdre'm dels serveis del mosso d'equipatges, no trigava a quedar buida l'escarsella; sempre estava temorós de donar poc i mirava el mosso als ulls, preocupat. Era la reacció contra els hàbits estalviadors que imperaven a casa dels meus pares, i mai arribí a dominar aquests excessos.

En l'aspecte religiós i patriòtic, no existia contradicció entre la ciutat i l'aldea, sinó al contrari, l'una i l'altra es complementaven, cadascuna a la seua manera. Els meus pares no tenien res de religiosos. Al principi, procuraven servir les aparences; acudien a la sinagoga de la colònia en les grans festes i el dissabte ma mare deixava la costura, com a mínim en públic. Però aquestes pràctiques rituals foren desapareixent en passar el temps, conforme augmentava la família i el seu benestar. Mon pare havia deixat de creure en Déu ja en els seus anys mossos, i quan era vell, solia parlar-ne sin encobrir-se davant de la dona i dels fills. Ma mare preferia eludir el tema i alçava els ulls al cel sempre que l'ocasió es presentava.

No obstant això, quan jo tenia set o vuit anys, la fe en Déu era, oficialment, cosa descomptada. Recorde que un dia, una visita que teníem, a la que em presentaren els meus pares com de costum, obligant-me a ensenyar-li els dibuixos i els versos, em preguntà:

-Veiem, què és Déu?

-Déu -li contestí sense vacil·lar- és una espècie d'home.

La visita mogué el cap amb gest de reprotxe:

-No, Déu no és un home.

-Doncs, què és, llavors? –preguntí jo, doncs no essent homes no coneixia més que animals i plantes.

La visita i els meus pares es miraren amb aqueix somriure de perplexitat que tenen quan els xiquets intenten furgar en els incommovible llocs comuns.

-Déu és un esperit -em digué l'altre.

Ara era jo qui els mirava amb un somriure de sorpresa, volent llegir en les seues cares si es mofaven de mi; però no, no era mofa. No quedava més remei que resignar-s'hi. I així, aní fent-me a la idea que Déu era un esperit. I com concordà amb un petit salvatge, l'identificava amb el meu propi "esperit" al que anomenava ànima, i sabia ja que l'esperit, o siga la respiració, acabava amb la mort. Aleshores no sabia que aquesta creença s'anomenava la teoria de l'animisme.

Durant les primeres vacances que passí a l'aldea, tinguí una conversa sobre Déu amb l'estudiant S., que estava de visita en Ianovka, a qui trobí estès al sofà, en anar jo a tombar-m'hi a dormir. Llavors, ja no creia més que a mitges en l'existència de Déu; no m'havia aturat especialment a pensar-hi i volia arribar a una conclusió ferma.

-I digues, què se'n fa, de l'ànima, després de la mort? -li preguntí, doblegant ja el cap sobre el coixí.

-I durant el son, què creus que se'n fa? -em respongué l'interpel·lat.

-Home!...-li repliqué, ja mig dormit.

-I l'ànima del cavall, on anirà a parar quan estira la pota? –hi afegí l'estudiant.

Aquesta objecció em satisfiu plenament, i em quedí dormit sense majors inquietuds.

A casa d'Spenzer ningú sentia la menor preocupació religiosa, exceptuada la tia vella, que no comptava. No obstant això, mon pare s'entossudí que conegués la Bíblia en el seu text original; era una coentor del seu orgull patern, i haguí de fer lliçons d'hebreu bíblic a Odessa, amb un vell erudit. L'ensenyament, que no durà més que uns quants mesos, no em fortificà gran cosa en la fe dels majors. Un dia en què descobrí en les paraules del professor una certa ambigüitat respecte al text que ens tocava, formulí, amb cautela i diplomàcia, aquesta pregunta:

-Si admetérem, com pensen molts, que no hi ha Déu, com creuríem que s'havia fet el món?

-Hum! -grunyí el professor-. Pregunte-li-ho vostè a ell!

Això fou el que em contestà. Em bastaren aquelles paraules astutes per a comprendre que el meu professor de religió no hi creia tampoc, en Déu, i ja em quedí decididament tranquil.

Els alumnes de l'institut, tenien diferents nacionalitats i religions. L'ensenyament religiós variava segons la confessió de cadascú; als ortodoxos els dia classe un popa, als protestants un pastor, als catòlics un capellà, i als jueus un rabí. El popa, que era nebot del bisbe i, segons es deia, el favorit de les dames, tenia una bella cara de crist ros, però molt de saló, amb ulleres d'or, cabellera daurada molt abundant i una untuositat insuportable en els gestos. En arribar la classe de religió, els alumnes se separaven i els que tenien una altra confessió sortien de l'aula, passant per davant dels nassos del popa. Aquest posava sempre una cara molt curiosa i es quedava contemplant els dissidents amb una expressió de menyspreu, suavitzat per la tolerància del vertader cristià.

-On aneu? -preguntà a un dels que se n'anaven.

-Som catòlics -hi contestà el xic.

-Ah, sí, catòlics -repetí l'altre movent el cap-; sí... sí... sí...! I vostès?

-Som jueus.

-Jueus, jueus, ja... ja... ja...!

D'adoctrinar als catòlics s'encarregava el capellà, que es presentava sempre a la porta de la classe sense que ens adonàrem, com una ombra negra, i es retirava imperceptiblement, com havia vingut, fins al punt que en tants anys no poguí mai observar detingudament el seu rostre afaitat. Un senyor bondadós anomenat Ziegelmann ensenyava als alumnes jueus la Bíblia i la història del poble de Judes. Aquestes lliçons no les prenia ningú seriosament.

Les diferències de raça no pesaven gran cosa sobre la meua consciència, perquè en la vida diària eren gairebé insensibles. D'acord amb les lleis restrictives dictades en 1881, mon pare no podia comprar noves terres, com hauria desitjat, i havia de portar-les arrendades de sotamà, però a mi açò no m'importava gran cosa. Com a fill d'un gran terratinent acomodat, pertanyia més bé al grup dels privilegiats que al dels oprimits. En la meua família i a la finca es parlava el rus ucraïnès. I encara que a les escoles només admetien els xics jueus fins una certa taxa, per la causa de la qual haguí de perdre un any, com era sempre el primer de la classe, per a mi no regia aquella limitació. A l'institut, no existia, almenys obertament, fanatisme nacionalista de cap mena. I era difícil que existís, tot i que no fos més que per la gran varietat de nacionalitats, entre professors i alumnes. Hi havia, no obstant això, un xovinisme pudorós, que es palesava de tard en tard. Un dia, Liubimov li preguntà a un alumne polonès, recalcant molt les paraules, sobre les persecucions dels polonesos contra els ortodoxos, en la Rússia blanca i Lituània. Miskevitx, que era l'interpel·lat, un xicot morè i prim, empal·lidí, tancà la boca i no pogué contestar paraula.

-Vinga, diga vostè -l'animava Liubimov amb visible fruïció-, per què està callat?

Un dels xics no pogué contenir-se i cridà des del seu seient:

-És que Miskevitx és polonès i catòlic.

-A... a... h! -exclamà el professor fingint sorpresa-. Ací no hi ha diferències.

A mi em molestaven tant les grolleries encobertes del professor d'història contra els polonesos, com la irritació de Burnand, "el francès" contra els alemanys i el menyspreu del popa envers els jueus. És força probable que aquestes desigualtats racials contribuïren a estimular el meu descontent amb el règim existent; però aquesta causa s'esfumava en contacte amb altres manifestacions de la injustícia social, i no exercí sobre mi cap influència decisiva ni independent.

El sentiment de primacia del tot sobre les parts, de la llei sobre el fet i de la teoria sobre l'experiència personal començà a desenvolupar-se en mi molt prompte, i no ha fet més que afermar-se amb el transcurs del temps. Aquest sentiment, que havia d'ésser la base de les meues idees, el dec molt principalment a la ciutat. Escoltar un xic estudiant de física o de ciències naturals, fer consideracions supersticiosos sobre el mal averany del dilluns o a propòsit del popa amb qui ens encreuàvem, em produïa profunda indignació i semblava que allò era traïr la intel·ligència. Per tal de guarir-los de les seues supersticions, estava disposat a fer totes les coses imaginables.

Una vegada, en estar en Ianovka turmentant-se per a mesurar les dimensions d'un camp en forma de trapezi, apliqué el mètode d'Euclidi, i als dos minuts l'havia mesurat. Però els resultats del meu càlcul no coincidien amb els de "la pràctica", i no em cregueren. Aní a cercar un llibre de geometria, jurí sobre ell en nom de la ciència, m'indigní i diguí què sé jo quantes insolències; em desesperava veient la impossibilitat de convèncer aquells homes.

Tinguí una violenta disputa amb Ivan Vassilievitx, el nostre mecànic, que no renunciava a l'esperança de construir un *perpetuum mobile*. Per a ell, la llei de conservació de l'energia era una invenció que no tenia res a veure amb la realitat. "Els llibres són una cosa i la pràctica n'és una altra...", solia dir. No assolí explicar-me, ni m'hi resignava, que en nom de la rutina o del capritx es rebutjaren tan lleugerament les veritats incommovibles.

El sentiment de superioritat del tot sobre el detall havia d'ésser, en passar el temps, un dels elements més constants de la meua activitat d'escriptor i del meu credo polític. Res m'era més odiós que l'estúpid empirisme i l'adoració envers el fet, moltes vegades purament imaginari o mal comprès. La meua preocupació era cercar les lleis dels fets. Açò em portava moltes vegades, naturalment, a generalitzacions prematures i equivocades, sobretot en aquells anys, en què em faltaven encara la cultura i l'experiència necessàries. Però no hi havia absolutament cap camp en què sabés moure'm amb soltesa si no era guiat pel fil d'una visió total. El radicalisme revolucionari i social, que havia d'ésser el nervi de la meua vida sencera, nasqué, precisament, d'aquesta enemistat intel·lectual envers l'empirisme que viu de molles, envers tot allò espiritualment informe i teòricament dispers.

Intentaré girar la mirada vers els meus primers anys. De xicot, era, indubtablement, orgullós, irascible, i a ben segur que també intransigent. En ingressar a l'institut, no m'animava probablement cap sentiment de superioritat sobre els altres xics del meu temps. A l'aldea, on em presentaven sempre a les visites perquè lluís els meus talents, no hi havia possibilitats de comparació, perquè els joves de la ciutat, que es presentaven en Ianovka de tant en tant, tenien sempre la superioritat inassequible dels batxillers, a qui s'unia la dels seus anys, de manera que havia de mirar-los sempre de baix dalt. L'institut era un camp de rivalitats incruentes. A partir del moment en què, alhora que deixava molt enrere el segon,

passí a ésser el primer de la classe, el xic de Ianovka compregué que valia més que els altres. Els companys que el rodejaven es rendien a la seua superioritat. Açò no pogué menys que influir en el meu caràcter. Els professors em lloaven; alguns, com Kriskhanovski, posaven de relleu els meus mèrits davant de la classe. En general, els mestres em tractaven bé, encara que amb sequedat. Els companys es dividien en amics incondicionals i enemics ardorosos.

No crega hom que el xicot no exercia sobre si una crítica atenta. No cessava d'analitzar-se. Els seus coneixements i les qualitats del seu caràcter no el satisfien, ni de bon tros, i el descontentament creixia, així que augmentava en anys. Es vigilava despietadament per tal de sorprendre's en falta, davant alguna mentida, i si per casualitat escoltava parlar com del domini corrent d'un llibre que no hagués llegit, no s'ho perdonava. Era, naturalment, una conseqüència del seu orgull. La idea que s'havia d'ésser millor, més elevat de sentiments i més culte, no deixava de treballar en ell. Estava constantment preocupat amb el problema del destí de l'home en general i del seu en particular. Recorde que una nit em preguntà Moisès Filipovitx, de passada:

-Que, amiguè; també tu medites sobre la vida?

El meu parent acudia ben sovint a aquestes frases dites de broma, en un to irònic i teatral. Però aquella vegada havia fet diana. Sí, estava cavil·lant precisament sobre la vida, encara que no hagués sabut anomenar pel seu nom aquella meua preocupació de xicot respecte a l'esdevenidor. Es diria que Moisès havia estat escoltant el que passava en el meu interior.

-He encertat? -digué ja en un altre to, i, donant-me una palmadeta al muscle, desaparegué per la porta de la seua habitació.

Hi havia algunes idees polítiques en la família amb què visqué a Odessa? En aquella casa, imperava un liberalisme moderat alimentat d'humanisme; Moisès Filipovitx tenia, a més a més, vagues simpaties socialistes, a la manera tolstoiana. Quasi mai parlaven de política, sobretot estant jo davant; és possible que els contingués la por que fos a contar quelcom als meus amics, perquè en aquells temps era perillós anar-se'n de la llengua. Quan en les converses de les persones majors sortia a col·lació, rarament, un succés revolucionari, com quan per exemple, deien: "fou l'any en què assassinaren el tsar Alexandre II", semblava com un ressò d'un passat molt remot, quelcom així com si digueren: l'any del descobriment d'Amèrica. La política era completament aliena a l'ambient en què jo vivia, i romanguí sense idees polítiques, ni la necessitat tenir-les, tot el temps que cursí estudis a l'institut. Però, inconscientment, tot en mi tendia a la rebel·lió. Sentia una aversió profunda contra l'ordre existent, contra l'arbitrarietat i la injustícia. D'on provenia? De l'ordre de coses imperant en l'època d'Alexandre III, del règim policíac de l'explotació dels obrers del camp, de la venalitat dels empleats públics, de l'estretor de les idees nacionalistes, de les injustícies dels professors i del carrer, del contacte íntim i familiar amb les gents del camp, els criats i els jornalers, de les converses escoltades al taller, de l'ambient humà que respirava a casa dels meus parents d'Odessa, de les poesies de Nekrassov i d'altres llibres, de l'atmosfera social tota. Haguí d'adonar-me'n, d'aquest esperit de rebel·lia, al contacte amb dos companys de l'institut, Rodsevitx i Kologrivov.

Vladimir Rodsevitx, fill d'un coronel, fou durant molt de temps el segon de la classe. Demanà permís als seus pares per a invitar-me a sa casa un diumenge. Em reberen bé, però

amb sequedat. El coronel i la seua dona canviaren amb mi unes poques paraules, en to inquisitiu. En les tres o quatre hores que hi estiguí, experimentí per dues vegades una sensació d'estranyesa i desassossec, fronterera en l'hostilitat: fou en tocar els temes de l'autoritat i la religió. En aquella família regnava un to de devoció conservadora que m'oprimia el pit. Els pares de Vladimir no li donaren permís per a visitar-me i acabaren aquí les nostres relacions. Un Rodsevix què guanyà gran popularitat a Odessa, en la secta dels Cent Negres, arran de la primera revolució, seria segurament d'aquest llinatge.

El segon xoc fou encara més fort. Kologrivov havia ingressat en el segon curs a meitat d'any, i era com un element estrany entre nosaltres; era un xic alt, tosc i enormement aplicat. S'aprenia de memòria tot allò que podia. El primer mes s'havia ja fet un vertader embolic en el cap. Si el professor de geografia el treia al mapa, Kologrivov començava a recitar tot seguit sense pausa alguna, sense esperar que li preguntaren: "Els manaments de la llei de Déu, que El nostre Senyor Jesucrist donà al món..." Després de la classe de geografia, venia, pel que es veu, la de religió. Doncs bé, parlant un dia amb aquest tal Kologrivov, el qual es mostrava molt respectuós amb mi, perquè no en va era el millor alumne de la classe, se m'acudí fer, incidentalment, no sé quina observació crítica sobre el director.

-No sé com pots parlar així del senyor director –em digué l'altre, amb una estranyesa que no era fingida.

-Per què no? -li repliqué al meu torn amb sorpresa menys fingida encara.

-Perquè és un superior. I si un superior li mana a un caminar de cap, cal fer-ho sense replicar-hi.

Tals foren les seues paraules. Ni més ni menys. Em quedí estupefacte davant la fórmula, que era perfecta. Aleshores no podia adonar-me que el xicot no feia més que repetir allò que estaria escoltant tots els dies en la seua família de serfs. Jo no tenia encara idees pròpies però una veu molt clara em deia que hi havia idees que no estaven fetes per a mi, com no estaven fets per al meu estómac els aliments cucats.

Al costat d'aquesta vaga hostilitat envers el règim polític imperant a Rússia, s'alçava en mi, insensiblement, una tendència a idealitzar tot allò estranger, l'Europa occidental i Amèrica del Nord. A força d'observacions i comentaris, completats per la fantasia, anà formant-se en mi la imatge d'una cultura augusta, universal i harmònica. Més tard, vingué a unir-s'hi la d'una democràcia ideal. El neoracionalisme ensenyava que la comprensió clara d'una cosa era ja el principi de la seua realització. Així, havia de semblar forçosament inversemblant que a Europa regnés encara la superstició, que l'Església hi gaudís d'una influència extraordinària i que als Estats Units es perseguís els negres. Aquest idealisme, herència de l'ambient liberal i petit burgès en què m'havia format, es mantingué adherit per molt de temps a les meues conviccions, fins i tot en una època en què ja començava a afirmar-se en mi la mentalitat revolucionària. Segurament que en aquells temps m'hauria quedat perplex si algú m'hagués dit, si s'hagués atrevit a dir-me, que una república alemanya coronada per un govern de socialdemòcrates pot concedir asil polític a tota una casta de monàrquics, però es nega a concedir-li'l a un revolucionari. Afortunadament, la vida m'ha ensenyat a no sorprendre'm de moltes coses. La vida, que és una gran escola de dialèctica, s'ha encarregat de matar en mi aquell racionalisme de la joventut. Avui, ja no és capaç de meravellar-me ni un Hermann Müller.

L'ANY CRÍTIC

Des de mitjans del segle precedent, el procés polític de Rússia es compta per decennis. El dels 60 (que segueix a la guerra de Crimea) fou una mena de període enciclopedista, quelcom així com el nostre breu segle XVIII. En el decenni següent, la intel·lectualitat intentà treure les conseqüències d'aquelles idees i portar-les a la pràctica; aquesta dècada començà amb una croada de compenetració amb el poble i de propaganda revolucionària i finí en el terrorisme. És el període que ha quedat en la història sota el signe de la *Narodnaia Volia*. El millor d'aquesta generació es consumí al foc de la dinamita. L'enemic mantingué totes les seues posicions. Vingué la dècada de la depressió, del desgany i del pessimisme, de la recerca moral i religiosa: el decenni dels 80. No obstant això, a l'ombra de la reacció, les forces del capitalisme foren organitzant-se en silenci. Amb el decenni següent, de l'any 90 en avant, aparegueren les vagues obreres i les idees marxistes. La nova onada culminà en la primera dècada del segle següent, en l'any 1905.

Pels anys de 1880 i següents, Rússia visqué sota Pobedonozev, el procurador Suprem del Sant Sínode, en qui troben clàssica expressió les doctrines de l'absolutisme i de l'estancament general. Els liberals el consideraven com un perfecte buròcrata, aliè a la vida, però la veritat era tota una altra. Pobedonozev tenia dels antagonismes que vivien ocults al si del poble una visió més seriosa i més objectiva que no els liberals. Sabia que si s'afluixaven les regnes, la commoció de baix llençaria per terra els de dalt i, així, reduiria a cendres tot allò que ell, i amb ell els mateixos liberals, acataven com les més fermes columnes de la cultura i la moral. A la seua manera, Pobedonozev veia molt més enllà que els caps del partit progressiu. No era culpa seua que el procés històric del país fos més fort que aquell sistema bizantí en la defensa del qual s'entossudia amb tanta energia el mentor d'Alexandre III i Nicolau II.

En aquells anys grisos, quan els liberals ho donaven tot per mort, Pobedonozev percebia, per de sota de la superfície, les raneres i els cops reprimits. No se sentí tranquil ni fins i tot en els anys més tranquils del regnat d'Alexandre III. "Ha estat i és dur (per amarga que es faça la confessió), i ho continuarà essent", escrivia als seus íntims. "No se'm lleva el pes de damunt de l'ànima, veient i sentint per moments el gir que prenen les coses i els homes... Comparant els temps presents amb els del remot passat, té hom la sensació de viure en un altre món, en què tot torna per regressió al caos primitiu... i enmig d'aquesta fermentació se sent hom impotent." Pobedonozev aconseguí encara l'any 1905, que aquells batecs subterranis que tant el preocupaven sortiren a la superfície, i en què començaren a vacil·lar els fonaments i a esquerdar-se els robustos murs del vell edifici. L'any de 1891, any de mala collita i de fam, ha quedat oficialment en la història como l'any en què s'inicia el viratge polític. No és Rússia l'únic país que comença a girar, a finals de segle, entorn de la qüestió obrera. En 1891, el partit socialdemòcrata alemany aprova el programa d'Erfurt. El Papa Lleó XIII escriu una encíclica consagrada a la situació dels treballadors. El kàiser Guillem II es deixa portar també d'idees socials, unes idees en què es barreja la nècia incultura amb el romanticisme burocràtic. L'aproximació del tsar a França assegura l'afluència de capitals al mercat rus. Witte és nomenat ministre d'hisenda, i aquest

nomenament obre l'era del proteccionisme industrial. El ràpid i turbulent desenvolupament del capitalisme fomenta aquell "esperit de l'època" que tant turmentava, amb els seus pressentiments amenaçadors, l'ànim de Pobedonozev.

Els cercles de la intel·lectualitat foren els primers a sentir el desplaçament polític cap al terreny actiu. Comencen a aparèixer, cada vegada en nombre més gran i amb actitud més resolta, joves escriptors marxistes. Al mateix temps que açò ocorria, tornava a fer senyals de vida el moviment del populisme, que estava apagat. En 1893, apareix en la premsa pública el primer llibre marxista, que porta a la tapa el nom de Pere Struve. Anava jo a complir llavors catorze anys i encara navegava molt lluny d'aquest continent.

En 1894 mor el tsar Alexandre III. Com ocorre sempre en tals casos, les esperances liberals van a cercar refugi en l'hereu de la corona. Aquest les contestà amb un potada. En el discurs pronunciat davant els representants dels zemstvos, el nou tsar qualificà les esperances constitucionals d'"il·lusions sense sentit". El discurs aparegué publicant en tots els periòdics. De boca en boca, correu el rumor que en el text llegit pel tsar deia "il·lusions sense fonament"; en la seua excitació, l'emperador havia emprat una expressió més forta que la primitiva. Tenia jo aleshores quinze anys. Sense saber per què ni parar-me a analitzar-ho, les meues simpaties estaven de part de les "il·lusions sense sentit" i no de part del tsar. Creia, instintivament, en un procés gradual que hauria de portar la Rússia reaccionària el progrés d'Europa. A açò es reduïen aleshores les meues idees polítiques.

La ciutat d'Odessa, ciutat activa i comercial, pintoresca, agitada, plena de gent de les més distintes races, estava, políticament, molt a la saga d'altres centres. En Sant Petersburg, a Moscou, en Kiev, existien ja llavors nombrosos grups socialistes organitzats en els establiments d'ensenyament. A Odessa no es coneixia ni un a soles. En 1895 mor Frederic Engels. En moltes ciutats russes, els estudiants i les associacions estudiantils es reuneixen secretament a deliberar sobre la mort del mestre del socialisme. Anava jo a complir setzè anys. No coneixia el nom d'Engels i m'hauria vist en un compromís per a dir quelcom concret de Marx; és possible que no en tingués la menor noció.

Els meus sentiments polítics, a l'institut, eren confusos sentiments de rebel·lia, però res més. En el meu temps, els problemes polítics quedaven fora d'aquells murs. Ens contàvem en veu baixa que, al gimnàs privat de Novak, un txecoslovac, s'havien format no sé quins grups que havien donat lloc a detencions, per la raó de les quals el txec, que nos feia classe de gimnàstica, havia estat expulsat, substituint-lo per un militar. Al cercle de relacions que jo freqüentava a través de la família amb qui vivia, hi regnava descontent envers el règim, però hom el considerava incommovible. Els més audaçs arribaven a somiar amb una constitució que es conqueriria després de molts anys. I de Ianovka no en parlem. Quan torní a l'aldea ja amb el meu títol de batxiller i el cap ple de confuses idees democràtiques, mon pare es posà en guàrdia de seguida i em digué malhumorat:

-Això no ho veuran ni els que visquen tres segles després que nosaltres.

Estava fermament convençut de l'esterilitat de totes les aspiracions de reforma i patia por per la sort del seu fill. Per l'any 1921, quan, estant jo en el Kremlin, vingué mon pare amb mi, després d'escapar del perill blanc i del perill roig, li preguntí, bromejant:

-S'acorda vostè de quan em deia que el règim tsarista duraria tres segles més?

Mon pare, ja vell, somrigué astutament, i em contestà en ucraïnès:

-Vaja, per una vegada, potser que hauràs encertat...

En començar l'última època del segle, anaven ja desapareixent, entre la intel·lectualitat, a poc a poc, les idees tolstoianes. El marxisme començava a triomfar sobre el moviment populista. El duel entre aquestes dues direccions omplia amb els seus ressons les columnes dels periòdics de tots els matisos. Per tot arreu sonaven els noms d'aquells joves segurs de si mateixos que s'anomenaven materialistes. Jo m'adoní per primera vegada que existia tot açò l'any 1896.

Els problemes de la moral privada, tan íntimament units a la ideologia passiva de la dècada anterior, em sortiren a l'encontre en aqueix període en què la "perfecció interior de l'home" és, més que una escola, una necessitat orgànica de l'esperit en gestació. Però aquesta tendència no trigà a portar-me de la mà al problema d'una "concepció del món", que em posà davant el dilema del populisme o el marxisme. El duel entre aquestes dues tendències s'apoderà de mi amb un retard de pocs anys, en comparació amb el gir general que anava prenent l'esperit del país. En el moment en què jo m'apropava a l'*abc* de la ciència econòmica i em debatia amb el problema de si Rússia hauria de passar forçosament per la fase del capitalisme, els marxistes de la generació anterior a mi havien fet ja el camí que portava als obrers i estaven convertits en socialdemòcrates.

La primera gran cruïlla de la meua vida m'agafà molt poc preparat políticament, fins i tot per als meus desset anys. Eren massa els problemes que s'alçaven davant al mateix temps, i en aquest tràngol es feia impossible servir l'ordre i la lògica necessaris. Passava d'un problema a un altre sense assossec. Allò que sí que pot assegurar-se és, però, que la vida havia fet ja arrelar en la meua consciència unes magnífiques reserves de protesta social. En què consistien? En un sentiment de solidaritat envers els oprimits i d'indignació davant la injustícia. Potser fos aquest segon sentiment el que predominés. La desigualtat humana es destacava, ja des de la meua més primerenca infància, en les seues formes més rudes i descarnades, enmig de les impressions que la vida quotidiana anava deixant en mi; la injustícia es revelava sovint amb el caràcter d'un franc abús en què la dignitat humana apareixia escarnida. Baste recordar la pena del fuet que es feia patir al mugic. Aquestes impressions foren assimilades enèrgicament per la meua consciència abans que vingueren les teories, i hi acumularen un dipòsit de materials de gran força explosiva. Potser per açò precisament vacil·lí algun temps davant aquelles magnes conseqüències que es desprenien ineludiblement de les observacions d'aquest primer període de la meua vida.

Però en el procés de la meua formació hi ha encara un altre aspecte. No és rar que en la successió de diverses generacions, els morts perduren en els vius. Tal ocorregué amb aquella generació de revolucionaris russos que hagué de viure la seua primera joventut a l'atmosfera d'opressió dels anys vuitanta i següents. Malgrat les grans perspectives que obria el nou ensenyament, els marxistes, en la realitat, es revelaven presoners de l'ambient conservador de l'època: eren incapaços de tota iniciativa audaç, defallien davant els obstacles, projectaven la revolució sobre un vague demà i propendien a veure en el socialisme el fruit d'una evolució secular.

Al si d'una família com aquella amb qui jo vivia, la veu de la crítica política hauria ressonat amb més claredat, tard o d'hora, uns anys més avant. A mi em tocaren els anys pitjors. A casa, rares vegades es parlava de política, i els grans problemes s'eludien

atentament. Un altre tant succeïa a l'institut. Indubtablement, aquesta atmosfera de l'època hagué d'influir en mi. Anys després, quan ja anava formant-se en mi el revolucionari, comprenguí que em posseïa una desconfiança instintiva envers l'acció de masses, que adoptava una actitud llibresca, abstracta i, per tant, escèptica, davant la revolució. I haguí de lluitar interiorment amb aquell estat d'esperit (mitjançant la reflexió, la lectura i, sobretot, l'experiència), fins a sobreposar-me a aquest estancament psicològic.

Però no hi ha mal que per bé no vinga. A la necessitat de combatre conscientment l'empremta que en mi deixés l'ambient de la primera joventut, dec segurament haver aprofundit d'una manera, seriosa i concreta en els problemes fonamentals de l'acció de masses. Només allò que es conquesta lluitant té valor i consistència. Però en realitat, açò és ja matèria dels capítols següents.

El setè curs haguí d'estudiar-lo en Nikolaiev, abandonant Odessa. Nikolaiev era una ciutat petita, pobletana, i el seu institut deixava prou que desitjar. No obstant això, l'any que hi romanguí (fou el de 1896) es decidí la meua joventut, perquè haguí d'enfrontar-me amb el problema del lloc que em corresponia en la societat humana. Aní a viure amb una família en què hi havia fills majors afiliats ja a les noves idees. És curiós que en les nostres primeres converses refusés resolutament les "utopies socialistes". Me les donava d'escèptic, com si res ja pogués sorprendre'm. En matèries polítiques reaccionava sempre amb un to de superioritat irònica. La senyora amb qui vivia estava encantada de mi i, encara que no molt convençuda, em presentava com a model als seus fills, que eren quelcom majors que jo i tenien idees radicals. Per la meua banda, allò no era més que una lluita desigual per afirmar la meua independència. Estava resolt a no deixar-me influir personalment per aquells xics socialistes amb els qui m'havia ajuntat el destí. El forcejament durà uns quants mesos. Les idees que suraven en l'aire eren més fortes que jo. I la veritat era que en el fons del meu cor cremava en desitjos de lliurar-m'hi. Als pocs mesos d'estar en Nikolaiev, canvià radicalment la meua actitud. Llencí la careta conservadora i posí proa a l'esquerra amb una violència que no deixava d'espantar alguns dels meus nous amics i correigionaris.

-Com -deia la patrona-, així que després de posar-lo per model als meus fills, se'n surt vostè amb això?

Comencí a descuidar els estudis. Els coneixements que portava d'Odessa em bastaven, en realitat, per a sostenir oficialment el primer lloc. Faltava molt a les classes. Un dia, es presentà a casa l'inspector de l'institut a indagar les causes d'allò. La visita d'inspecció m'humilià moltíssim. Però l'inspector era un home cortès, i es convencé que, tant en la família amb qui vivia com en la meua habitació, hi regnava un ordre perfecte; amb aquesta convicció es retirà en pau. No veié els fullets clandestins que tenia amagats sota del matalàs.

En Nikolaiev, a banda dels xics joves, que s'inclinaven vers el socialisme, coneguí per primera vegada diversos antics deportats que vivien vigilats per la policia. Eren tipus insignificants de l'època decadent dels populistes. Els socialistes no havien tingut encara temps de tornar de Sibèria, perquè començaven a enviar-los llavors. Aquests dos corrents encontrats formaven una espècie de remolí espiritual, en què fiu voltes durant una temporada. El populisme feia ja una olor de floridura. El marxisme, per la seua banda, em repel·lia per la seua "estretor". *Esperonat per la inquietud, cremava en desitjos d'agafar la idea per la banda del sentiment.* La cosa no era tan fàcil. No hi havia al voltant ningú en qui pogués

confiar perquè em guiés. I, a més, a cada nova conversa se'm revelava, amarg, dolorós i desesperant, el convenciment de la meua incultura.

En aquestes condicions, coneguí Svirgovski, un hortolà txecoslovac, i fiu amistat amb d'ell. Era el primer obrer amb qui tenia tractes, un obrer que llegia periòdics, sabia alemany, coneixia els clàssics, participava en les discussions dels marxistes i els populistes, sense afiliar-se a cap dels dos corrents. Tenia una espècie de cabanya enmig de l'horta, que constava d'una sola habitació, i s'hi reunien els estudiants d'universitat de pas cap a Nikolaiev, els antics deportats en la Sibèria i la joventut. Svirgovski facilitava als seus amics els llibres prohibits. En les converses dels desterrats apareixien els noms de militants del Partit del Poble: Xeliabov, Perovskaia, Figner, però no com els herois d'una llegenda, sinó com a éssers de carn i ossos amb els qui havien conviscut, si no aquests mateixos desterrats, d'altres més vells, amics i companys seus. Jo tenia la sensació d'incorporar-me a una gran cadena com un anella molt modesta.

Temorós que no em bastaria una vida sencera per a preparar-me a l'acció, em llençí àvidament sobre els llibres. Les meues lectures eren nervioses, impacients, molt poc sistemàtiques. Dels fullets clandestins de l'època anterior saltí a la *Lògica*, de Stuart Mill, i abans d'haver llegit la meitat del llibre, ja m'havia passat a un altre: *Les formes primitives de la cultura*, de Lippert. L'utilitarisme de Bentham em semblava llavors l'última paraula del pensament humà. Per espai d'alguns mesos em considerí un benthamista incommovable. No era menor el meu entusiasme envers l'estètica realista de Txernitxevski. Abans d'haver acabat amb el llibre de Lippert, em llençí a la *Història de la Revolució Francesa*, de Mignet. Cada llibre vivia una vida a banda, sense lligam sistemàtic amb els altres. La lluita per conquerir un sistema tenia un caràcter tenaç, obstinat, fronterer a vegades en la desesperació. Però al mateix temps, el marxisme em repel·lia, precisament per ésser un sistema tan tancat.

Aleshores comencí també a llegir periòdics, però no com els llegia a Odessa, sinó a través del prisma polític. El que aleshores gaudia de major autoritat era un periòdic liberal de Moscou, el *Russkia Viedomosti*. Més que llegir-lo, pot dir-se que l'estudiàvem, començant pels gemegosos articles de fons dels professors i acabant pels fulletons científics. L'orgull d'aquest periòdic eren les correspondències de l'estranger, principalment les de Berlín. Per mitjà d'ell tinguí la primera visió de la vida política de l'Europa occidental, i principalment dels partits parlamentaris. Difícilment podria avui imaginar-se l'emoció amb què seguíem els discursos de Bebel i fins i tot els d'Eugeni Richter. Encara recorde perfectament de la frase que llençà Daszinski al rostre dels policies que havien envaït el parlament: "qui gosa tocar el representant de trenta mil obrers i camperols galicians?" Llegint açò, ens representàvem la figura titànica d'un revolucionari d'aquelles regions. La perspectiva escènica del parlamentarisme ens il·lusionava cruelment. Els triomfs del socialisme alemany, les eleccions presidencials d'Amèrica del Nord, els incidents del parlament vienès, les intrigues dels realistes francesos, ens interessaven força més que les vicissituds personals de qualsevulla de nosaltres.

Entre tant, les meues relacions amb la família anaven presentant mal carés. Mon pare vingué a Nikolaiev a vendre el blat i s'assabentà, no sé per quin conducte, de les meues noves amistats. Pressentí el perill que aguaitava darrere elles, i intentà desviar-lo posant en joc la seua autoritat paterna. Açò fou motiu d'una violenta discussió entre pare i fill. Jo defensava rabiosament la meua independència, el dret a traçar-me el camí de la meua vida. La cosa acabà renunciant a l'ajuda material de la meua família i abandonant la pensió en què estava per a anar-me'n a viure a ca Svirgovski, l'hortolà, que portava ara en arrendament una altra

horta amb habitacions més espaioses. Érem sis persones a viure juntes, formant una “comuna”. Durant l’estiu, se’n vingueren també amb nosaltres alguns estudiants tuberculosos a reposar-se. Jo deia lliçons. Vivíem com a espartans, sense robes de llit, menjant sopa que nosaltres mateixos ens fèiem. Caminàvem vestits amb bruses blaves i usàvem barrets de palla redons i un bastó negre. La gent creia que ens havíem afiliat a una secta misteriosa. Llegíem desgavelladament, disputàvem incessantment, ens apassionàvem mirant al demà i érem, al nostre mode, feliços.

Al cap d’algun temps, fundàrem una societat per a difondre entre el poble llibres profitosos. Férem una col·lecta, compràrem llibres barats, però no sabíem com repartir-los. Svigovski tenia empleats al jardí un aprenent i un jornalero. A ells consagràrem, per de sobte, totes les nostres energies civilitzadores. Després, resultà que el tal jornalero era un policia encobert que ens hi havien colat perquè ens vigilés. Es deia Ciril Txorstxevski. Posà l’aprenent en relacions amb la policia i assolí que li portés un paquet de llibres dels destinats a ésser repartits entre el poble. La nostra primera empresa fou, doncs, un fracàs innegable. No obstant això, posàrem les més fermes esperances en l’esdevenidor.

Per a un periòdic que publicaven els populistes a Odessa, escriguí un article atacant la primera revista mensual del marxisme. En aquest article hi havia un munt de citacions, epigrames, i força verí. Fora d’açò, l’abundància d’idees en ell no era gran. L’envií per correu, i als vuit dies me n’aní a rebre personalment la contestació. El director del periòdic contemplà, amb una certa simpatia, a través d’unes ulleres molt grosses, l’autor, que tenia una bella cabellera, però sense indici de borriçol en la cara. L’article no arribà a veure la llum. Ningú en perdé res i l’autor menys que ningú.

La direcció de la biblioteca pública, proveïda per sufragi, decidí augmentar la quota anual, que era de cinc rubles, a sis; se’ns antullà que açò era un atac a la democràcia i ventàrem les campanes. Durant unes quantes setmanes no férem una altra cosa que preparar l’assemblea general de socis de la biblioteca. Buidàrem totes les nostres butxaques democràtiques i férem una col·lecta de rubles i monedes de deu copecs, per a inscriure al nombre més gran possible d’amics radicals, molts dels quals no disposaven dels sis rubles ni dels vint anys marcats pel reglament. Convertírem el llibre que estava a disposició dels lectors per a registrar les seues peticions en una fogosa manifestació de protesta. En l’assemblea anual entaularen batalla dos bàndols: en u, hi formaven els funcionaris, els professors, els grans terratinents liberals i els oficials de la marina; en un altre, nosaltres, és a dir, la democràcia. Triomfàrem en tota la línia; tornaren a rebaixar la quota a cinc rubles i elegiren a un nou comitè directiu.

Saltant d’una cosa a una altra, acordàrem crear una universitat basada en un règim d’ensenyament mutu. Ens reunirem com uns vint alumnes. A mi m’encomanaren la càtedra de sociologia. El nom era magnífic. Preparí el meu curs com millor poguí. A les dues lliçons, que es desenrotllaren prou bé, resultà que se m’havien acabat les provisions doctrinals. El segon conferenciant, encarregat del curs de Revolució Francesa, s’embrollà a les primeres paraules i prometé preparar la conferència per escrit. No ho féu, naturalment, i allí finí l’assaig.

En unió d’aquest segon “professor”, el major dels dos germans Sokolovski, decidí posar-me a escriure un drama. Per a poder treballar-hi millor, arribàrem fins i tot a abandonar provisionalment la “comuna” i anàrem a refugiar-nos a una habitació l’adreça de la qual no donàrem a ningú. El nostre drama estava omplert de tendències socials i tenia per fons el duel

de les generacions. I tot i que els dos ens manteníem encara amb un cert recel envers el marxisme, la veritat era que el populista que apareixia en escena feia una trista figura, i la bravura, l'agudesia i l'esperança es concentraven en els joves personatges marxistes. Era la consigna i la força de l'època. L'element romàntic del drama consistia en el fet que el revolucionari vell, assotat per la vida, s'enamorava d'una marxista, la qual el rebia amb un discurs desprietat sobre l'enfonsament dels populistes.

No es crea que el treball que allò ens imposà era petit. A vegades escrivíem junts, estimulants-nos i corregint-nos l'un a l'altre, i altres vegades dividíem les escenes i ens separàvem a compondre, cadascú pel seu compte, una part o un monòleg. Els monòlegs no escassejaven. Sokolovski tornava a boqueta de nit dels seus treballs, que li deixaven lliure el temps necessari per a pintar a gust les lamentacions d'aquell heroi polític de la generació anterior, tan castigat per la vida. Jo tornava de l'horta de Svigovsko o de dir les meues lliçons, la filla de la patrona ens entrava el samovar. El meu col·laborador treia de la butxaca un tros de pa i un tros de salsitxa. I aïllats del món exterior per una cuirassa misteriosa, passàvem la resta de la vetllada treballant febrilment. Per fi, arribàrem a veure acabat el primer acte, incloent-hi un final de molt d'efecte abans que caigués el teló. Per als quatre actes restants no teníem més que apunts. Però com més avançàvem, més anava decaient el nostre interès. Al cap d'alguns temps, decidírem liquidar aquella habitació secreta i deixar per a més endavant l'acabament del drama. Sokolovski portà a guardar a no sé quina casa les quartilles escrites. Estant reclosos a la presó d'Odessa, intentà recobrar-les per mitjà dels seus parents. Potser pensés que el desterrament era lloc més apropiat per a portar a terme el drama. Però no hi hagué manera de fer-se amb l'original. Havia desaparegut sense deixar rastre. És probable que la gent a qui el donaren a guardar cregués prudent llençar-lo al foc en vista de l'empresonament dels seus malaurats autors. Jo me'n console pensant que en el transcurs, no sempre llis i pla de la meua vida, se m'han perdut d'altres originals d'importància incomparablement major.

LA MEUA PRIMERA ORGANITZACIÓ REVOLUCIONÀRIA

A la tardor de 1896 em decidí, malgrat tot, a visitar l'aldea. Però de la visita no en resultà més que un petit armistici amb la meua família. Mon pare volia a totes passades que fos enginyer. Jo continuava vacil·lant entre les matemàtiques pures, per les que sentia gran afició, i la revolució, que m'atreia cada dia amb més força. Cada vegada que es tocava aquest punt, sobrevenia una crisi aguda. Tots posaven cara de patiment i mal humor, la meua germana major es posava a plorar desconsoladament, i ningú sàvia com sortir del tràngol. Un oncle, enginyer i propietari d'una fàbrica d'Odessa, que havia vingut a l'aldea a visitar-nos, s'obstinava que fos a viure amb ell una temporada. Després de tot, era una manera de sortir d'aquell compromís. Passí amb ell unes quantes setmanes. Discutíem a totes hores sobre el benefici i la plusvàlua. Però el meu oncle era més hàbil a aconseguir beneficis que no en argumentar per a la seua defensa. No m'apressava en matricular-me a la universitat per a la carrera de matemàtiques. M'hi estava, a Odessa, vivint i cercant. Què era allò que cercava? Em cercava, en primer lloc, a mi mateix. Feia relacions amb obrers, a l'atzar, anava a la caça de lectures clandestines, deia lliçons i conferències secretes als alumnes veterans de l'Escola

d'Arts i Oficis, discutia amb els marxistes, resistint-me encara a cedir. A la fi agafí l'últim vapor que sortia cap a Nikolaiev i torní a instal·lar-me a l'horta de Svigovski.

Tornàrem a fer la mateixa vida. Discutíem sobre els últims quaderns de les revistes radicals i disputàvem sobre el marxisme, ens preparàvem per a quelcom que no sabíem concretament, esperàvem. Què fou allò que m'impulsà directament a lliurar-me a la propaganda revolucionària? Difícil és contestar a aquesta pregunta. Fou, per descomptat, un estímul interior. En els mitjans intel·lectuals amb què jo em relacionava no hi havia ningú que s'ocupés seriosament en aquests treballs. Teníem la clara consciència que entre aquelles discussions inacabables al costat de la tassa de te i les vertaderes organitzacions revolucionàries hi havia un abisme. Sabíem que per a entrar en contacte amb els obrers calia conspirar en gran escala. Aquesta paraula, "conspirar", la pronunciàvem amb una gran serietat i un gran respecte, amb una unció gairebé mística. No dubtàvem que arribaria un moment en què passàriem de la tassa de te al treball de conspiració, però ningú deia clarament quan ni com seria això. Per a disculpar-nos de la demora ens estàvem dient constantment: cal preparar-se. I la cosa no estava faltada de raó.

Però quelcom havia canviat a l'atmosfera que accelerà bruscament el nostre trànsit a la propaganda revolucionària. Aquest canvi no es produí directament en Nikolaiev, sinó en tot el país, i, principalment, en els grans centres, des d'on influí sobre nosaltres. En 1896 esclataren a Sant Petersburg les famoses vagues de teixidors. Açò infongué ànims a la intel·lectualitat. Quan veieren estremir-se i despertar les pesades reserves, els estudiants se sentiren més audaços. Durant l'estiu, per Nadal i en Pasqua, es presentaren en Nikolaiev dotzenes d'estudiants que ens portaven un llampada de les fogueres de Sant Petersburg, Moscou i Kiev. Alguns d'aquests estudiants havien estat expulsats de la universitat, i, als pocs mesos de deixar l'institut, tornaven nimbats amb l'aurèola de campions. Al mes de febrer de 1897 es cremà incendiant els seus vestits, a la fortalesa de Sant Pere i Sant Pau, l'estudianta superior Vetrova. Aquesta tragèdia, que mai arribà a explicar-se degudament, commogué tots els esperits. A les ciutats universitàries començaren les revoltes; les detencions i deportacions es multiplicaven ràpidament. Per aquells dies de les manifestacions en homenatge a Vetrova fou precisament quan jo m'inicií en la tasca revolucionària. Anava pel carrer amb Gregori Sokolovski, un xicot de la meua edat aproximadament, el més jove dels que vivíem en la "comuna".

-Per què no comencem d'una vegada? -li diguí.

-Sí -em contestà-, ja és hora de començar.

-Però, com?

-Sí, aquí està la cosa, com?

-Cal cercar obrers i no esperar per ningú ni preguntar ningú. Quan tinguem obrers, a començar!

-Això no crec que siga difícil -digué Sokolovski-. Jo conec ací al vigilant d'una horta, que és evangelista. Veuré si el trobe.

En efecte, aquell mateix dia el meu amic se n'anà al bulevard a la cerca del seu evangelista. Però aquest ja feia molt de temps que no existia. Sortí a rebre'l una dona que

tenia un conegut afiliat a la mateixa secta. Per mediació d'aquest conegut d'aquella dona a qui no coneixíem, Sokolovski, el mateix dia, entrà en relacions amb uns quants obrers, entre ells Ivan Andreievitx Mutxin, el qual no trigà a posar-se al capdavant de la nostra organització. Sokolovski tornà amb els ulls llençant foc.

-És una gent magnífica! Vaja quina gent!

L'endemà estàvem asseguts en una taverna formant un grup com d'unes cinc a sis persones. Al nostre costat, la caixa de música feia un soroll infernal i protegia la nostra conversa d'oïdes alienes. Mutxin, un home flac, amb pera, guinyà astutament el seu intel·ligent ull esquerre, es quedà mirant amb gest bonàs, encara que no sense els seus dubtes, la meua cara barbaclara, i em digué, en to sobri i accentuant les pauses:

-En aquestes coses, l'Evangeli és per a mi una gran ajuda. De la religió passe després a la vida. Aquests dies he guanyat per a la causa un estundista amb ajuda d'un grapat de faves blanques.

-Un grapat de faves blanques?...

-Sí, és força senzill. Mira, aquesta que pose damunt de la taula, és el tsar; ara la rodege d'aquestes altres, que són els ministres, els bisbes, els generals; després ve l'aristocràcia, el comerç, i aquest munt que veus ací és el poble. Dic, vegem, quin és el tsar? I va i apunta a la del mig. I els ministres? I apunta a les que li fan rogle. Vos estic explicant com li preguntí i em contestà. Però ara, espera... (En arribar ací, Ivan Andreievitx, fa l'ullet amb cara encara més astuta i fa una pausa.) Vaig i mescle les faves d'un manotada. I ara, vejам, a què no encertes quin és el tsar i quins són els ministres? "És impossible", em diu, "no hi ha manera." Doncs clar que no, ací està el quid! Has vist? *Perquè això és el que cal fer, mesclar totes les faves d'un manotada.*

Escoltant Ivan Andreievitx, *no podia contenir el meu entusiasme*. Al fi, després de tant de cavil·lar i vacil·lar, havíem trobat allò que cercàvem. L'orguenet continuava tocant; *érem uns vertaders conspiradors*, i aquell home, que tirava per terra la mecànica de les classes amb un grapat de faves, un propagandista revolucionari de primera força.

-Sí, però el cas està a saber com donem la manotada -digué ara Mutxin, ja en un altre to i mirant-me de front, amb gest sever-. Açò ja no són faves. Eh, què dius tu?

I es posà a esperar la meua resposta.

Des d'aquell dia, ens lliuràrem al treball en cos i ànima. No teníem caps experimentats que ens guiaren, i la nostra experiència personal era molt escassa, amb tot, a penes si trobàvem dubtes o dificultats. Les coses anaven desenrotllant-se amb la mateixa lògica que en la conversa de Mutxin, en la taula de la taverna.

A finals del segle passat, la vida econòmica de Rússia tendia a desplaçar-se a poc a poc cap a les regions del Sud-est. En el Sud s'alçaven, una rere l'altra, grans fàbriques; en Nikolaiev hi havia dos." En 1897, Nikolaiev albergava uns 8.000 obrers fabrils i sobre uns 2.000 artesans. El nivell de cultura dels obrers i els seus jornals eren relativament alts. La proporció d'analfabets era molt petita. Fins a un cert punt, venien a ocupar el lloc de les organitzacions revolucionàries les sectes religioses, que donaven la batalla, amb prou bons

resultats, a l'Església ortodoxa oficial. I com no hi havia grans disturbis, la policia de Nikolaiev sestejava tranquil·lament. Gràcies a açò, poguérem treballar amb un cert desembaràs. D'una altra manera, hauríem anat a la presó a la primera setmana. Però cal tenir en compte que nosaltres érem pioners, i gaudíem de tots els avantatges que açò suposa. No despertàrem la policia fins que no havíem ja despertat els obrers.

A Mutxin i als seus amics em presentí amb el nom de Lvov. Aquesta primera mentida de conspirador no se'm féu fàcil, perquè semblava imperdonable “enganyar” d'aquesta manera als qui hom anava a consagrar-se junts a una causa tan gran i tan bella. El nom de Lvov se'm quedà, al cap de pocs dies, i fins i tot jo mateix m'aní acostumant-hi.

Els obrers acudien en tropell a nosaltres, com si les fàbriques ens haguessen estat esperant des de feia molt de temps. Tots venien amb un amic, alguns acudien amb les seues dones, i hi havia obrers vells que es presentaven en les reunions acompanyats dels seus fills. No els cercàvem, venien ells a nosaltres. I com érem uns cabdills joves i inexperts, aviat començàrem a ofegar-nos en el moviment que havíem provocat nosaltres mateixos. No hi havia paraula que no trobés ressonància i acollida. En les nostres lliçons i discussions secretes, que se celebraven unes vegades sota teulada i d'altres en el bosc o al riu, solien congregar-se de vint a vint-i-cinc persones, i a vegades més. La majoria d'elles eren obrers de primera fila, que guanyaven jornals prou crescuts. A les drassanes de Nikolaiev regia ja la jornada de vuit hores. A aquests obrers no els interessava la vaga, sinó que cercaven la veritat en les relacions socials. Alguns d'ells es titulaven “anabaptistes”, altres estundistes, s'altres “cristians evangèlics”. Però no es tractava de sectes basades en dogmes. Eren obrers que s'havien separat de l'Església Ortodoxa, i l'“anabaptisme” representava per a ells una etapa breu en el camí revolucionari. Durant les primeres setmanes de les nostres reunions, estaven usant constantment girs religiosos i acudint, com a comparació, als temps dels primers cristians. Però no trigaren a emancipar-se d'aquesta fraseologia, que als obrers més joves els feia riure.

Algunes d'aquelles figures, les més destacades, s'han quedat per sempre en la meua memòria. Korotkov era un fuster que usava bolet i s'havia emancipat feia ja molt de temps de tot misticisme; era un gran bromista i un poc poeta. “Jo sóc “racalista” (racionalista)”, solia dir amb una certa solemnitat. Taras Savelitx, un vell evangelista que tenia ja néts, es posava a parlar per centèsima vegada dels primers cristians que es reunien secretament com nosaltres, i llavors Korotkov agafava el bolet i el tirava amb gest de ràbia a l'alt d'un arbre, dient:

-Així faig jo amb les teues teologies!

Al cap d'un estona anava a cercar tranquil·lament el barret. Açò ocorria en el bosc, als afores de la ciutat.

Molts obrers, inspirant-se en les noves idees, feien versos. Korotkov escrigué una “marxa proletària”, que començava així:

“Som l'alfa i l'omega, el principi i la fi.”

Nesterenko, un altre fuster, que formava part amb el seu fill del grup d'Alexandra Lvovna Sokolovskaia, compongué una cançó popular ucraïnesa sobre Karl Marx, que cantàvem tots a cor. Aquest Nesterenko acabà malament, puix que, en haver caigut a mans de la policia, assetjat, ens traí tots.

Iefimov era un jornalero jove, de talla gegantina, cabell ros molt clar i ulls blaus, que descendia d'una antiga família d'oficials; sabia llegir i escriure perfectament i fins i tot tenia alguna cultura; vivia en un dels barris míseros de la ciutat. Doní amb ell en una taverna miserable. Treballava de carregador al moll, no bevia, no fumava, era morigerat i cortès, però aquell home servava algun secret estrany, que donava al seu rostre de vint-i-un anys un aspecte ombrívol. Poc de temps després, em confessà que mantenia relacions amb una organització secreta dels *narodovolsti* i em proposà que ens reuníem amb ells. Un dia, estàvem asseguts els tres (Mutxin, Iefimov i jo), prenent te en la sorollosa taverna *Rossia*, atordits amb la música de l'orguet i esperant. Per fi Iefimov apuntà amb els ulls un home alt i fort, amb barbata de mercader:

-És ell!

L'al·ludit estigué una llarga estona prenent el seu te en una taula a banda, s'aixecà, agafà l'abric i, plantant-se davant de la icona, se senyà amb gest automàtic.

-Ací teniu el que és un revolucionari! -exclamà en veu baixa Mutxin, aterrit.

El "revolucionari" defugí tot tracte amb nosaltres i ens féu arribar, per mitjà de Iefimov, unes quantes paraules vagues. No arribàrem mai a explicar-nos clarament l'aventura. Poc després d'açò, Iefimov es llevà la vida, enverinant-se amb àcid carbònic. És molt possible que aquell gegant d'ulls blaus no fos més que un joguet en mans d'un espia, encara que cabrien també d'altres hipòtesis pitjors...

Mutxin, que era d'ofici electrotècnic, havia muntat a la seua casa un complicat sistema de senyals per a prevenir una sorpresa policíaca. Tenia vint-i-set anys, tossia un poc, amb esputs sanguinolents, era home de gran experiència, ple de sentit pràctic i veient-lo es diria un vell. Romangué fidel tota la vida a les idees revolucionàries. Després d'un primer desterrament, estigué algun temps empresonat, i després tornaren a deportar-lo per segona vegada. Al cap d'una separació de vint-i-tres anys torní a trobar-me amb ell al congrés del partit comunista ucraïnès que es celebrà en Kharkov. Estiguérem llargament asseguts en un racó, furgant en el passat, recordant episodis dels temps vells i contant-nos un a un altre la sort que havien corregut aquells camarades amb els qui treballàvem en l'aurora de la revolució. El congrés votà Mutxin per a la comissió central de control del partit ucraïnès, ja que ho tenia àmpliament merescut per la seua vida al servei de la causa. Però, poc després d'acabar les sessions, s'enllità per a no alçar-se més.

Poc de temps després de conèixer-nos, Mutxin em posà en relació amb el seu amic Babenko, també de la secta i que tenia una caseta amb unes quantes pomeres al pati. Era un home coix, molt lent en els seus moviments, que mai bevia, i ell fou qui m'ensenyà a prendre el te amb un pedacet de poma en compte de llima. Babenko fou empresonat amb tots els altres; i, després d'una llarga presó, retornà a Nikolaiev. Després, el perdí de vista. En 1925 m'assabentí, per casualitat, llegint un periòdic, que vivia en el Cuban, paralític de les dues cames. I encara que llavors no em fos ja fàcil, aconseguí que el traslladaren a Essentuki per a posar-lo a guarir. Al cap d'algun temps les seues cames començaren a moure's. Li feu una visita al sanatori. Babenko, ignorava que Trotski i Lvov fossen una mateixa persona. Tornàrem a prendre te amb pedacets de poma i parlàrem del passat. M'imagina quin seria la seua sorpresa quan, poc després d'açò, s'assabentés que el seu amic Trotski era un terrible contrarevolucionari.

En Nikolaiev hi havia moltes figures interessants, i seria impossible enumerar-les totes. Hi havia uns magnífics xicots, molt eixerits, preparats a l'escola tècnica de les drassanes, als qui bastava mitja paraula per a comprendre. D'aquesta manera, la propaganda revolucionària es feia força més fàcil del que en els nostres somnis més atrevits haguérem pogut imaginar. Estàvem entusiasmats i sorpresos de l'increïble rendiment de la nostra tasca. Sabíem, pels informes dels revolucionaris, que la propaganda només anava conquerint els obrers u per u, i qui sabia atreure's dos o tres ho considerava ja com un triomf. Però nosaltres ens trobàvem que els obrers que pertanyien als grups o volien afiliar-se no es podien comptar. Allò que faltava eren guies i llibres. Els caps de grup es disputaven l'únic exemplar manuscrit que teníem del *Manifest Comunista* de Marx i Engels, copiat a Odessa amb què sé jo quantes classes de lletra i innumerables errates i mutilacions.

En vista d'açò, començàrem a escriure nosaltres mateixos. Ací comença, en realitat, la meua carrera d'escriptor, coincidint amb els meus primers passos de propagandista revolucionari. M'asseia a escriure les proclames o els articles, que després jo mateix m'encarregava de copiar en caràcters d'impremta per al copista. Les màquines d'escriure no sabíem encara ni que existien. M'entretenia a traçar les lletres amb la major meticulositat, perquè tenia la coentor que cap obrer, encara que només sabés lletrejar, deixés d'entendre les proclames i manifestos sortits de les nostres "premses". Cada pàgina em demanava com a mínim dues hores. A vegades, em passava setmanes senceres amb les esquenes doblegades i no m'alçava de la taula més que per a assistir a alguna reunió o dirigir un curs obrer. Tot ho donava per ben emprat quan arribaven els informes de fàbriques i tallers contant l'ansietat amb què els obrers devoraven aquell full misteriós amb les lletres de color violeta, passant-se-les els uns als altres i discutint acaloradament el seu contingut. Per a ells, l'autor d'aquests fulls volanders devia ésser un personatge important i misteriós que sabia penetrar en totes les indústries, que esbrinava tot el que ocorria entre els obrers i sortia a la trobada dels successos per mitjà d'un full nou en el termini de vint-i-quatre hores.

Al principi, foníem la gelatina i trèiem les còpies a la nit en la nostra habitació. Un es quedava al pati muntant la guàrdia. En la fogona de l'estufa estaven sempre preparats els mistos i el petroli per a fer desaparèixer tots els indicis en cas de perill. Les nostres precaucions no podien ésser més simplistes. Però la policia de Nikolaiev ens guanyava encara en allò tocant a neciesa. Més tard, instal·làrem la copiadora a casa d'un obrer vell que havia perdut la vista en un accident del treball. Posà sa casa a la nostra disposició sense el menor inconvenient. "Per a un cec tot el món és presó", ens digué somrient plàcidament. A poc a poc, hi anàrem reunint grans existències de glicerina, gelatina i paper. Treballàvem a la nit. L'habitació, tota abandonada i amb el sostre a arran dels nostres caps, tenia un aspecte míser, lamentable. Preparàvem l'aliment revolucionari damunt d'una estufa de ferro i l'esteníem sobre un fulla de llanda. El cec, que ens ajudava, es movia amb més seguretat que ningú per l'habitació envoltada en ombres. Un obrer jove i una obrera se'm quedaven mirant amb admiració i sorpresa quan em posava a treure les còpies tot just impreses. ¿Què hauria pensat qualsevol persona "entenimentada" que hagués posat la mirada des de l'alt en aquell grup de mossos apinyats a la penombra al voltant del míser copiadore, sabent que els hi congregava el propòsit de derrocar un estat poderós i secular? I, no obstant això, a penes transcorregué una generació sense que el propòsit es realitzés: fins a 1905, no passaren més que vuit anys; fins a 1917, no foren ni vint complets.

En canvi, la propaganda per la paraula no em valia encara, llavors, les mateixes satisfaccions que l'escripta. Els coneixements eren insuficients, i, a més, em faltava la pràctica

necessària per a saber emprar bé els que tenia. Entre nosaltres, no es coneixien encara els discursos en el vertader sentit de la paraula. Només una vegada, l'1 de maig, em veí en el tràngol d'haver de pronunciar en el bosc quelcom semblat a un discurs. Açò em causà una gran perplexitat. Totes les paraules que se m'acudien semblaven falses i insuportables, fins i tot abans de pronunciades. Allò de què no em sortia del tot malament eren els debats en els grups. La tasca revolucionària anava vent en popa. Jo m'encarregava de mantenir i desenrotllar les relacions amb Odessa, a on em traslladava amb la major freqüència possible. Anava al port a boqueta de nit, prenia un bitllet de tercera, que em costava un ruble, i em gitava sobre la coberta del vapor el més prop possible de la xemeneia. Posava la jaqueta de coixí i em tapava amb l'abric. Al matí següent, quan em despertava, estàvem a Odessa, on em dirigia a les persones a què havia de veure. La nit següent la passava també al vaixell i, d'aquesta manera, no perdia cap dia de viatge. Les meues relacions a Odessa s'enriquieren quan menys ho l'esperava, a la porta de la biblioteca pública. Fou allí on feu coneixement amb Albert Poliak, obrer caixista, organitzador de la que havia d'ésser la famosa impremta central del partit. Ens trobàrem entrant a la biblioteca, ens miràrem l'un a l'altre i ens compenguérem. Aquesta trobada obre tota una època en la vida de mostra organització. Als pocs dies, retornava ja a Nikolaiev amb una maleta plena de publicacions clandestines, aparegudes en l'estranger. Eren tots opuscles nous d'agitació, amb uns folres vius i alegres. No ens cansàvem d'obrir la maleta per a admirar aquell tresor. Els opuscles foren ràpidament repartits i contribuïren a reforçar l'autoritat de què gaudíem entre els treballadors.

Per Poliak sabí un dia, casualment, que Srenzel, un tècnic que es feia passar per enginyer i feia molt de temps que anava rondant per a apropar-se a nosaltres, era un antic agent provocador. Es tractava d'un homenet ximple i importú, que portava no sé quina insígnia en la gorra. Havíem recelat d'ell instintivament, però, no obstant això, sabia prou coses de nosaltres. L'invitàrem a què vingués a casa de Mutxin. Una vegada reunits, em posí a contar, amb tots els pèls i senyals, la seua biografia, sense anomenar-lo, i aconseguí que perdés els estreps. L'amenaçàrem de llevar-lo del mig si ens denunciava. I de quelcom degué servir l'amenaça, perquè ens deixà en pau durant gairebé tres mesos. Però més tard, quan ja ens havien detingut, Srenzel es despatxà al seu gust contant horrors de nosaltres.

Donàrem a l'organització el nom de Lliga Obrera del Sud de Rússia, perquè teníem la intenció d'atreure'ns altres ciutats. Jo m'encarreguí de redactar els estatuts amb un sentit socialdemòcrata. Les direccions de les fàbriques intentaren plantejar-nos batalla exhortant els obrers. L'endemà, contestàrem amb noves proclames. Aquest duel no sols tenia en tensió els obrers, sinó a gran part de la ciutat. Ara, ja parlava tothom dels revolucionaris, que tenien les fàbriques inundades de fulls i manifestos. Ja s'escoltava pronunciar els nostres noms per tot arreu. Però la policia continuava vacil·lant: no podia creure que "els bojós aquells de l'horta" fossen capaços d'organitzar una campanya semblant i sospitava que darrere de nosaltres s'amagava gent més experta. Les sospites requeien segurament sobre els antics deportats. Gràcies a açò, poguérem continuar actuant encara dos o tres mesos més. Però aviat començaren a vigilar-nos amb més atenció, i la policia anà descobrint un grup rere un altre. En vista d'açò, acordàrem sortir de Nikolaiev per unes setmanes, per a veure si la policia perdia la pista. Jo me n'aniria amb els meus pares al camp, la Sokolovskaia a Ekaterinoslav, amb el seu germà, i així successivament. Però, al mateix temps, acordàrem resoludament que, cas de procedir a detencions en massa, no ens amagaríem, sinó que ens deixaríem capturar, perquè la policia no pogués dir als obrers que els seus caps els havien traït.

Abans de marxar, Nesterenko volgué que lo deixés un paquet amb proclames i em cità, a la nit, a una hora ja avançada, darrere del cementeri. Hi havia prou neu. Era una nit de

lluna. M'esperava en un paratge solitari. En el moment en què treia el paquet de sota de l'abric i li l'allargava, es destacà de la tàpia del cementeri una figura que passà junt a nosaltres i el tocà amb el colze.

-Qui és? -li preguntí sorprès.

-No sé –em contestà Nesterenko, seguint amb la mirada l'altre.

Era evident que estava en relacions amb la policia. No obstant això, llavors no se m'acudí sospitar d'ell.

El 28 de gener de 1898 es decretaren una sèrie de detencions en massa. En juny, foren portats a la presó uns dos-cents homes. Començava l'ajust de comptes. A un dels detinguts, el soldat Sokolov, l'aterriren de tal manera, que es llençà des del segon pis pel corredor de la presó, produint-se greus ferides. Un altre dels detinguts, Levandovski, es tornà boig. I no foren aquestes les úniques víctimes.

Entre els empresonats hi havia molts que a penes havien participat en el moviment. Gent de la que ens havíem fiat es desentengué de nosaltres i fins i tot arribaren a traïr-nos. En canvi, d'altres que a penes s'havien destacat, demostraren gran fortalesa de caràcter. Al torner August Dorn, un alemany d'uns cinquanta anys, que no ens havia visitat més que una o dues vegades, el detingueren també i el tingueren molt de temps empresonat. Era un home magnífic, i a la presó es dedicava a cantar amb veu potent alegres cançons alemanyes, en les que no sempre brillava l'honestetat, feia acudits en un rus molt divertit i mantenia en peu la moral dels joves. A la presó de dipòsit de Moscou ens posaren en una cel·la comuna. Una de les gràcies del torner consistia a parlar amb el samovar, volent convèncer-lo que vinguéss a la seua trobada i tancant el diàleg amb aquestes paraules:

-Què, no vols? Doncs llavors anirà Dorn a cercar-te!

Aquesta escena, tot i que es repetia diàriament, causava la rialla de tots.

La nostra organització havia sofert un fort colp, però no havia mort. Prompte arribaren altres a substituir-nos. Ara, els revolucionaris i la policia procuraven parar ja més atenció.

LES MEUES PRIMERES PRESONS

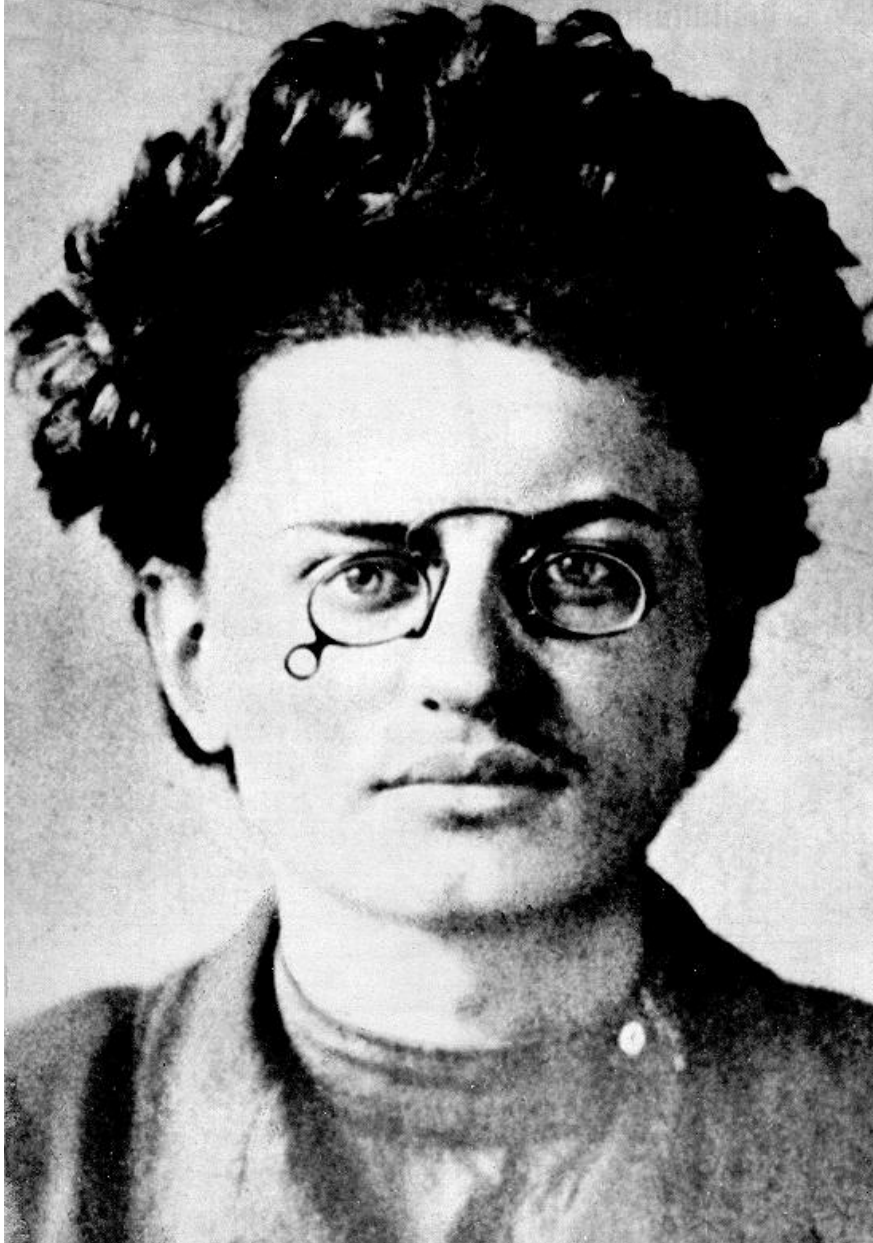
També jo fui detingut en la batuda general de l'any 1898, però no en Nikolaiev, sinó en una finca de Sokovnin, un gran terratinent amb què estava de criat Svigovski, l'hortolà. Tornant de Ianovka a Nikolaiev, em detinguí a visitar Svigovski. Portava una gran carpeta plena d'originals, dibuixos, lletres i tota mena de papers clandestins. A la nit, l'hortolà soterrà el perillós paquet en una rasa amb cols i, a l'alba, abans de sortir a fer plantacions d'arbres, el tragué per a lliurar-me'l. En aquest moment aparegueren els gendarmes. Svigovski pogué encara amagar el paquet junt a la porta, darrere d'un barril d'aigua. A la criada que ens serví de menjar, sota les mirades dels gendarmes, li digué en veu baixa que veiés el mode de

llevar-hi el paquet i amagar-lo en un altre indret millor. A la vella no se li ocorregué una altra cosa que anar a soterrar-lo a la neu. Nosaltres confiàvem, naturalment, que els documents no fossen a parar a mans de l'enemic. Arribà la primavera, es fongué la neu, i l'herba tornà a cobrir el paquet, unflat per les aigües primaverals. Ja estàvem nosaltres empresonats. Arribà l'estiu. Un jornalero es posà a segar l'herba de l'horta, i dos xics seus, que jugaven al costat, descobriren el paquet i se'l donar al pare; aquest, el portà a casa dels amos, i el propietari de la finca, que era un liberal, mort de por, es presentà amb els papers en Nikolaiev i sense pèrdua de temps els posà en mans del cap de policia. Els autògrafs serviren d'indici contra diverses persones.

La vella presó de Nikolaiev no estava preparada per a rebre presos polítics, sobretot en tan gran nombre. A mi em ficaren en una cel·la amb Iavitx, un jove enquadrador. Era una cel·la grandíssima, capaç per a trenta persones, completament desmantellada i sense a penes calefacció. A la porta hi havia un gran forat quadrat que s'obria sobre el corredor, el qual estava obert i donava al pati. Queien les gelades pròpies del mes de gener. Per a dormir, ens tiraven al sòl uns sacs de palla, que treien a les sis del matí. Aixecar-se i el vestir-se era una tortura. Envoltats en els abrics i amb els barrets i els esclòps posats, ens estàvem asseguts en terra, junts muscle amb muscle, les espatlles arrimades a la tèbia estufa, i així somiàvem o dormisquejàvem una o dues hores. Eren, potser, les més belles del dia. No ens cridaven mai a declarar. Fèiem carreres d'un racó a un altre de la cel·la per a calfar-nos i ens alimentàvem de records, conjectures i esperances. Comencí a estudiar amb Iavitx. Així passaren unes tres setmanes, fins que sobrevingué un canvi. Un dia, em tragueren de la cel·la amb el meu fardell, em portaren a les oficines de la presó i em lliuràrem a dos gendarmes alts, que em menaren en un carruatge fins a la presó de Kherson. Aquesta estava instal·lada en un casalot encara mes vell. La cel·la era espaiosa i tènica una finestra estreta i impracticable, amb barrots de ferro, que a l'hivern estava tota entelada i no deixava passar a penes la llum. La soledat hi era completa, absoluta, desesperant. No hi havia passejos ni veïns. No m'entraven res de fora. No tenia te ni sucre. Una vegada al dia, al migdia, m'allargaven la sopa carcerària. El desdèjuni i el sopar: consistien en un tros de pa negre amb sal. M'interpel·lava a mi mateix llargament sobre si tindria o no dret a augmentar la ració del desdèjuni a costa del sopar. Tots els arguments del matí em semblaven insensats i criminals en arribar la nit. A la nit sentia un odi mortal, contra qui havia desdèjunit al matí. No tenia roba interior per a mudar-me. Estiguí tres mesos amb la mateixa roba. No tenia sabó. Els insectes carceràris em menjaven viu. Em proposí per empresa fer mil cent onze passos en sentit diagonal. No havia complert encara els dinou anys. Mai visqué en un aïllament tan complet, tot i haver conegut vint presons. No tenia ni un sol llibre, ni llapis ni paper. La cel·la mai s'airejava. Si volia adonar-me de l'aire que s'hi respirava, no tenia més que mirar la cara que feia el carceller quan entrava quelcom. Després de fer un mosset al pa de la presó, em posava a passejar de dalt a baix, en sentit diagonal, i a compondre poesies. Transformí en una *makinuxka* (*el cant de la màquina*) proletària *El bastó* (*dubinuska*) dels populites. Componguí també una *kamarinskaia*. Aquests versos, prou mediocres, estaven cridats a conquerir una gran popularitat. Encara circulen per ací, reproduïts en les col·leccions de cantares. Però hi havia moments en què mossegava en mi l'amarga malenconia de la soledat. En aquests instants, aixafava amb una fermesa un xic exagerada sobre les gastades soles, en mesurar els mil cent onze passos reglamentaris. Al final del tercer mes, quan ja el pa de la presó, el sac de palla i els polls que em devoraven s'havien fet part inseparable de la meua existència com el dia i la nit, s'obrí la porta (era en capvespre) i el carceller em posà davant una muntanya d'objectes procedent d'un altre món, d'un món fantàstic: roba neta, una manta, un coixí, pa blanc, sucre, te, pernil, conserves, pomes i fins i tot unes quantes taronges grans i llueents... Han passat trenta-un anys des d'allò, i encara és el dia en què no encerte a enumerar sense emoció tots

aquests objectes meravellosos, i fins i tot advertisc que he omès un got amb fruita en conserva, sabó i un panet.

-Açò, que li ho envia la seua mare –em digué el carceller. I, tot i que jo no sabia llegir encara molt bé en les ànimes humanes, compreguí de seguida, pel seu to de veu, que l’havien subornat.

Poc de temps després, em portaren embarcat a la presó cel·lular d’Odessa, que havia estat construïda anys abans d’acord amb els últims mètodes de la tècnica. Per a qui com jo venia de Nikolaiev i de Kherson, la presó cel·lular d’Odessa era una institució ideal. Hi havia converses pel sistema de percussió, paperets que circulaven de cel·la en cel·la, “telèfon”, o siga, transmissió directa de en finestra. Les comunicacions circulaven quasi sense interrupció. Percudí al meu veí de cel·la les poesies de la presó de Kherson, i a canvi d’allò rebí, pel mateix conducte, una sèrie de notícies. Svigovski em féu saber, a través de la finestra, que la policia estava en possessió del famós paquet, i d’aquesta manera pogué desfer sense cap esforç els plans del comandant Dremluga, que tractava de tendir-me una trampa. Convé

advertir que aleshores encara no havíem adoptat (com férem anys més tard), el sistema de negar-nos a declarar.

La presó estava abarrotada de presos, a conseqüència de les detencions en massa que s'havien verificat per tot el país durant la primavera. L'1 de març de 1898, estant jo a la presó de Kherson, es reuní a Minsk el congrés fundacional del partit socialdemòcrata rus. El formaven, en conjunt, nou persones, i no trigà a ésser arrossegat per l'onatge dels empresonaments. Als pocs mesos, ja ningú en parlava. No obstant això, els efectes estan avui patents en la història de la humanitat. El manifest aprovat en aquest congrés traçava la següent perspectiva de la croada política: "...Com més s'avança cap a l'Orient d'Europa, més covarda i envilida políticament és la burgesia i majors els problemes polítics i culturals que s'aixequen davant el proletariat." No deixa d'ésser curiós, històricament, el fet que l'autor d'aquest manifest fos aqueix Pere Struve, personatge prou conegut, a qui, en passar el temps, havíem de veure figurar entre els cabdills del liberalisme i més tard entre els defensors de la reacció monàrquica i clerical.

Durant els primers mesos que passí a la presó d'Odessa, no rebí cap llibre de fora i haguí d'acontentar-me amb el que ofería la biblioteca de la presó, que eren quasi exclusivament les col·leccions d'una sèrie de revistes històriques i religioses de tipus conservador. A falta d'una altra cosa, em lliurí al seu estudi amb un insaciable afany. Aviat em sabia de memòria totes les sectes i heretgies antigues i modernes, tots els avantatges de la religió ortodoxa, els arguments més poderosos contra el catolicisme, el protestantisme, el darwinisme i les teories de Tolstoi. A la *Galeria Ortodoxa* venia un article en què es deia que la consciència cristiana estimava les vertaderes ciències, incloent-hi les ciències naturals, com a aliades espirituals de la fe, i que, ni fins i tot col·locant-se en el punt de vista d'aquestes, es podria contradir un miracle com el de la burra de Balaam, la que discutí amb els profetes, ja que "també hi ha papagais i fins i tot canaris que parlen". Aquest argument, emprat per l'arquebisbe Nikanor, no se m'esborrà del cap durant diversos dies, i fins i tot hi somiava a les nits. Aquelles investigacions sobre els mals esperits i els dimonis i el seu príncep Satanàs i l'ombrívol regne del mal, tota aquella estupidesa que havien anat codificant els segles, era l'admiració i la sorpresa del jove racionalista. Recorde una descripció molt detallada del Paradís, de la seua geografia interior i del lloc en què es trobava, a què l'autor posava fi amb la nota malenconiosa següent: "No es pot indicar amb seguretat el lloc en què es troba el Paradís." No em cansava de repetir aquestes paraules magnífiques, el mateix a mig dia que a l'hora del te, que als passejos: els geògrafs ignoren el grau de latitud a què es troba la benaventurança paradisiàca, magnífic! A totes hores estava discutint amb un sotsoficial de gendarmes anomenat Miklin sobre temes teològics. Aquest Miklin era un home avariciós, pèrfid, cruel, molt versat en els sants llibres i extraordinàriament devot. Pujava i baixava els estridents escalons de ferro cantant sempre en veu baixa coses d'església.

-Només per dir "Mare de Crist" en compte de "Mare de Déu", li llevaren el cap a l'heretge Àries –em digué un dia Miklin.

-I com és que avui els caps dels heretges estan sans i al seu lloc?

-Avui... avui...-contestà Miklin-, avui són altres temps.

Demaní a la meua germana, que havia vingut de l'aldea a veure'm, que em portés quatre exemplars dels *Evangelis* en llengües estrangeres. Valent-me dels coneixements d'alemany i francès que tenia de l'escola, aní llegint aquests i comparant-los, versicle per

versicle, amb els que estaven en anglès i en italià. Al cap d'alguns mesos, havia avançat prou, per mitjà d'aquest procediment. He de dir, no obstant això, que el meu talent lingüístic és prou mediocre. No he arribat a dominar amb perfecció cap idioma estranger, tot i haver viscut llargues temporades en uns quants països d'Europa.

Els locutoris a què ens treien per a rebre les visites dels familiars eren una espècie de gàbies de fusta estretes, separades del visitant per dues reixes de ferro. Quan mon pare em visità per primera vegada, cregué que els presos estàvem ficats tot el temps en aquells calaixos, i fou tal el seu terror, que no podia parlar. Apressat per les meues preguntes, movia els pàl·lids llavis sense articular paraula. Mai se m'esborrarà del record aquella cara. A ma mare l'havien preparada i estava més serena.

A les nostres cel·les arribava, per fragments, un ressò llunyà dels successos del dia. La guerra sud-africana a penes ens interessava. Érem encara provincians, en el més estricte sentit de la paraula. Tendíem a interpretar la lluita dels anglesos contra els bòers gairebé exclusivament amb el criteri d'un triomf inevitable del capitalisme. El procés de Dreyfus, que assolía llavors el seu apogeu, ens apassionava en allò que tenia de dramàtic. Un dia, arribà a nosaltres el rumor que a França havia tingut lloc un colp d'estat que havia restablert la monarquia. *Aquesta notícia ens omplí de vergonya i humiliació.* Els carcellers anaven i venien sense parar pels ferris corredors i escales, tractant de calmar aquella tempestat de colps i crits. Era una nova protesta contra el ranxo malmès? No, l'ala política de la presó protestava sorollosament contra la restauració de la monarquia francesa.

Els articles sobre la maçoneria que venien en les revistes teològiques m'interessaren prou. D'on procedia aquest estrany moviment?, em preguntava. Com ho explicaria el marxisme? Em resistí durant prou de temps a acceptar el materialisme històric, aferrant-me a la teoria de la varietat dels factors històrics, que, com és sabut, continua prevalent encara en les ciències socials. Els homes donen el nom de "factors" a una sèrie d'aspectes de la seua activitat social, infonent-li a aquest concepte un caràcter suprasocial i explicant després supersticiosament la seua pròpia activitat com a un producte de l'acció mútua d'aquelles forces independents. L'eclecticisme oficial no es preocupa d'investigar com hagen nascut aquells "factors"; és a dir, davall l'imperi de quines condicions hagen brollat de la societat humana primitiva. Aconseguírem entrar de contraban a la presó dos cèlebres opuscles del vell hegelianista italià Antoni Labriola, traduïts al francès, la lectura dels quals m'entusiasma. Labriola manejava com pocs escriptors llatins la dialèctica materialista al camp de la filosofia de la història, si bé en qüestions polítiques no podia ensenyar res. Sota el brillant diletantisme de les seues doctrines, s'ocultaven profundes veritats. Labriola despatxa d'una manera magnífica aqueixa teoria de la complexitat de factors que regnen en l'Olimp de la història i presideixen des d'allí els destins de l'home. Malgrat els trenta anys transcorreguts des que llegí els seus *Assajos*, encara recorde perfectament la seua argumentació i aquell el seu refrany constant de "les idees no cauen del cel". Al costat d'aquest autor, com empal·lidien els teòrics russos com Lavrov, Mikhailovski, Kareiev i d'altres apologistes de la teoria clàssica! Passats molts anys, encara no podia explicar-me que hagués marxistes en els qui causés sensació l'obra del professor alemany Stammler *Economia i Dret*, aqueix llibre tan estèril que s'esforça, com tants i tants d'altres, en comprimir en els estrets cercles d'eternes categories el gran procés històric i natural que va des de l'ameba fins a l'home, i més enllà de l'home; en realitat, aqueixes categories no són més que el reflex d'aquell procés viu al cervell d'un pedant.

Com dic, comencí a interessar-me per la maçoneria. Em passí uns quants mesos llegint afanyadament tots els llibres que els parents i amics pogueren trobar a la ciutat sobre la història dels francmaçons. ¿Per què, a títol de què, els comerciants, els artistes, els banquers, els advocats i els funcionaris s'agrupaven en aquest moviment, des dels primers anys del segle XVII, restablint-hi els ritus dels temps medievals? Per a què tota aquesta estranya mascarada? A poc a poc, anà aclarint-se'm el misteri. Els antics gremis no sols fornien la norma per a la vida econòmica sinó, també, per a la moral i els costums. Els gremis, principalment els del ram de construcció, compostos per gent meitat artesana, meitat artista, governaven en tots els seus aspectes la vida de les ciutats. L'enfonsament del règim gremial equivalia a la crisi moral d'una societat que trencava amb els motlles de l'Edat Mitjana. Però la nova moral no es desenvolupava amb la mateixa rapidesa amb què se sepultava l'antiga. D'ací l'esforç (gens rar en la història de la humanitat) en servir aquelles formes de disciplina ètica la base social de les quals (en aquest cas era el règim gremial de producció) havia estat soterrada feia molts anys pel procés històric. La maçoneria productiva esdevenia una maçoneria "especulativa". Però, com sol ocórrer en tals casos, en aquelles formes morals supervivents a què s'aferraven els homes, s'havia plasmat, sota l'imperi de la vida, un contingut totalment nou. En certes branques de la maçoneria, com per exemple a la branca escocesa, predominaven encara, visiblement, els elements de la reacció feudal. En el segle XVIII les formes francmaçonnes adopten en una sèrie de països un contingut de lluita per la cultura, d'idees racionalistes polítiques i religioses, per on aquest moviment desenrotlla una acció prerevolucionària, creant, a la seua ala esquerra, la campanya dels carbonaris. Entre els francmaçons es comptava Lluís XVI, però també es comptava el doctor Guillotin, l'inventor de la guillotina. En el sud d'Alemanya, la maçoneria abraça obertament la revolució; en canvi, a la cort de l'emperadriu Catalina de Rússia no fa més que reproduir de forma carnavalesca les jerarquies de la noblesa i la burocràcia. L'emperadriu maçona envia a Sibèria el maçó Novikov.

Avui, en l'època dels vestits barats i de confecció, a ningú se li ocorre vestir-se amb els dels seus avis; en canvi, al terreny de l'esperit abunden encara els vestits i les modes del passat. El missatge de les idees es transmet de generació en generació, encara que els coixins i les mantes de les àvies s'abandonen per arnades i inservibles. I fins aquells que es veuen obligats per qualsevol causa a canviar d'opinions, procuren, sempre que poden, abillar-les amb les formes tradicionals. La tècnica de la nostra producció havia deixat molt enrere, amb els seus canvis, la tècnica mental, que sol preferir els pedaços i retocs als edificis de nova planta. Així s'explica que aqueixos parlamentaris francesos de la petita burgesia, entossudits a oposar a la força dissolvent de la societat moderna una xarxa de relacions morals entre els homes, no se'ls ocorregués res millor que cenyir-se un davantal blanc i armar-se d'un compàs i d'una plomada. Però no perquè intenten erigir un edifici nou, sinó perquè els sembla que és el millor camí per a entrar en aqueix vell edifici que s'anomena parlament o gabinet ministerial.

Com a la presó per tal d'aconseguir un quadern nou s'havia de tornar l'altre ple, demaní per a les meues lectures sobre la maçoneria un quadern de mil pàgines numerades en què, amb lletra diminuta, anava extractant els llibres que llegia i registrant les meues idees pròpies sobre els francmaçons i el materialisme històric. Aquest treball em portà, en total, un any. Una vegada acabat un capítol, el redactava, el copiava en un quadernet de contraban i li l'enviava als camarades que ocupaven les altres cel·les, perquè el llegiren. Per a açò, ens valíem d'un sistema prou complicat, que cridàvem el "telèfon". Si el destinatari habitava en una cel·la no lluny de la meua, lligava l'extrem d'una corda un objecte pesant i feia oscil·lar l'aparell allargant la mà per entre els ferros de la finestra tot el que podia. Advertit per un

colpet, jo treia per la meua finestra la granera, i quan el pes que penjava a l'extrem de la corda s'havia enrotllat al mànec, estirava la granera i lligava a la corda el quadernet. En els casos en què el destinatari quedava lluny, hom repetia la mateixa maniobra en diverses etapes, la qual cosa dificultava, naturalment, el transport.

Quan em tragueren de la presó d'Odessa, aquell voluminós quadern d'apunts, autoritzat per la signatura del vell Ussov, sotsocial de gendarmes, s'havia convertit en un vertader centó de ciències històriques i d'idees filosòfiques. Ignore si avui es podria donar a la impremta amb la seua redacció primitiva. Al meu cap acudien a un temps massa coses, portades dels més diversos camps, èpoques i països, i tem que en aquell primer treball haja volgut jo dir molt d'una sola vegada. No obstant això, crec que les idees fonamentals i les argumentacions eren exactes. Llavors, ja tenia jo la sensació d'aixafar en terreny ferm, i aquesta sensació anava confirmant-se en el transcurs del treball. Donaria quelcom de bo per trobar el voluminós quadern. M'acompanyà al desterrament, on deixí les investigacions sobre la maçoneria per a consagrar-me a l'estudi del sistema econòmic en Marx. Estant refugiat en l'estranger després de la meua fugida, Alexandra Lvovna me'l remeté per conducte dels meus pares, que em visitaren a París l'any de 1903. El quadern es quedà en Ginebra amb el meu modest arxiu d'emigrat, en traslladar-me clandestinament a Rússia, i passà a formar part de l'arxiu d'*Iskra*, on prematurament perí. Després de la meua segona fugida de Sibèria, estant novament a l'estranger, intentí descobrir el parador d'aquells apunts. El més probable és que la senyora suïssa a qui donàrem en dipòsit els papers emprés el meu quadern com a combustible o li donés un altre destí. No puc menys de retreure ací la conducta d'aquella honorable patrona.

Haver-me vist obligat a fer aquells estudis sobre la maçoneria a la presó i sense disposar, doncs, més que d'uns quants llibres, em fou molt profitós. Fins aleshores, no havia tingut ocasió de consultar les obres fonamentals del marxisme. Els treballs de Labriola eren escrits filosòfics de caràcter polèmic. Exigien coneixements que jo no tenia, i em veia obligat a suplir-los per mitjà de conjectures. De les investigacions de Labriola sortí amb una multitud d'hipòtesis en el cap. Els estudis sobre la maçoneria em donaren ocasió per a contrastar i revisar les meues idees. No havia descobert res de nou. Totes les argumentacions metodològiques a què arribí, feia llarg temps que estaven descobertes i aplicades. Però el cas era que jo havia arribat a trobar-les pel meu compte (fins cert punt) i temptejant en l'ombra. Em figure que açò tingué una certa importància per al desenvolupament posterior del meu esperit. Més tard, trobí en Marx, en Engels, en Plekhanov, en Mehring, confirmació del que a la presó cregués idees meues pròpies i a les que llavors no havia pogut contrastar ni donar fonamentació. La forma primera en què assimilí el materialisme històric no fou dogmàtica. En un principi, la dialèctica no se'm revelà en fórmules abstractes, sinó com ressort viu latent en el procés històric, on el descobria per poc que m'esforcés en estudiar-lo.

Entre tant, Rússia començava a aixecar-se. Ací sí que la dialèctica històrica laborava seriosament, d'una manera pràctica i en gran escala. El moviment estudiantil descarregava la seua tensió en constants manifestacions. El fuet dels cosacs queia sobre les esquenes dels estudiants. Els liberals s'indignaven que s'ofengués així els seus fills. La socialdemocràcia s'enfortia, en fondre's cada vegada més íntimament amb el moviment obrer. La revolució deixà d'ésser ocupació reservada als cercles intel·lectuals. Creixia el nombre d'obres empresonats. A les presons, tot i estar abarrotades, s'hi respirava millor. A finals del segon any d'empresonament ens fou comunicada la sentència recaiguda en el nostre procés: els quatre principals acusats érem condemnats a quatre anys de desterrament a Sibèria. Però haguérem de passar un altre mig any a la presó de dipòsit de Moscou. Fou un període de

treball teòric intensiu. Estant en aquesta presó, em parlaren per primera vegada de Lenin, i em posí a estudiar el seu llibre sobre l'evolució del capitalisme rus, que acabava d'aparèixer. A més, escriguí un opuscle sobre el moviment obrer de Nikolaiev, que assolírem fer arribar a mans dels nostres amics i fou publicat poc de temps després en Ginebra. De la presó de dipòsit de Moscou sortírem, per a ser transportats a Sibèria, a l'estiu. Després de fer alt en viàries presons del camí, arribàrem al lloc del nostre desterrament a la tardor de l'any 1900.

PRIMERA DEPORTACIÓ

Anàvem riu Lena avall. El corrent del riu arrossegava lentament les barques en què anaven els presoners i l'escorta. A la nit feia un fred de gel, i al matí els abrics de pells amb què ens envoltàvem apareixien coberts de rosada blanca. Pel camí, els presoners eren desembarcats i deixats en els punts de destí, individualment o per parelles. Trigàrem en arribar a l'aldea d'Ust-Kut, si mal no recorde, unes tres setmanes. En arribar ací em desembarcaren en unió d'Alexandra Lvovna, amb qui estava en íntimes relacions i a qui també havien condemnat al desterrament pels successos obrers de Nikolaiev. Alexandra Lvovna ocupava un dels primers llocs en la nostra Lliga Obrera del Sud. Profundament lliurada al socialisme, amb un absolut menyspreu de tot el que li fos personal, gaudia d'una autoritat moral indiscutible. El treball comú per la causa ens havia unit íntimament, i perquè no ens desterraren a llocs distints, havíem fet que ens esposaren a la presó de dipòsit de Moscou.

L'aldea a què anàvem desterrats estava formada per unes cent cases de fusta, en l'última de les quals ens albergàrem. En torn, s'estenia el bosc i en la part baixa discorria el riu. Cap al nord, al llarg del Lena, estaven les mines d'or, el reflex de les quals ballava en les aigües del riu. L'aldea d'Ust-Kut havia conegut dies millors, dies d'orgies salvatges, saquejos i robatoris. Quan nosaltres hi arribàrem, ja estava tot tranquil. No quedaven més que les borrarxeres. El patró i la patrona de la cabanya en què vivíem estaven sempre beguts. Era una vida ombrívola, estúpida, aïllada del món. A les nits, les arnes omplien la casa d'un soroll desagradable; es llençaven sobre la taula, sobre el llit, sobre la cara d'u. No hi havia més remei que abandonar la casa per a tenir les portes i finestres obertes durant un o dos dies, amb trenta graus sota zero. A l'estiu, hi havia una plaga de mosques. Com seria, que acaçaren i arribaren a matar (literalment) una vaca extraviada en el bosc. Els camperols portaven damunt de la cara una xarxa feta de cerres de cavall i untada de brea. Durant la tardor i la primavera, l'aldea desapareixia quasi davall el fang. En canvi, el paisatge era magnífic. Però en aquells anys, jo sentia una indiferència absoluta envers la naturalesa. Semblava imperdonable perdre el temps contemplant-la. Vivia entre el bosc i el riu gairebé sense assabentar-me. Els llibres i les relacions personals omplien la meua vida. Passava els dies estudiant Marx, amb les pàgines del llibre infestades d'arnes.

El riu Lena era la gran via fluvial dels desterrats. Aquells que havien complet ja la pena retornaven riu amunt, camí del sud. La comunicació entre els diversos nuclis de desterrats, que anaven augmentant alhora que creixia la revolució, rares vegades s'interrompia. Anaven i venien lletres, que creixien fins a convertir-se en vertaders tractats

teòrics. El governador d'Irkutsk autoritzava els trasllats d'un lloc a un altre amb relativa facilitat. En unió d'Alexandra Lvovna, em traslladí a unes dues-centes cinquanta verstes cap a orient, a la vora del riu Ilim, on vivien uns amics nostres. Ací, estiguí algun temps empleat a l'oficina d'un mercader milionari, els magatzems de pells del qual, botigues i tavernes ocupaven, dispersos, una superfície tan gran com la de Bèlgica i Holanda juntes. Era un poderós senyor feudal del comerç. Tenia sotmesos milers de tungusos, als qui anomenava "els meus tungusets". I aquest home no sabia posar ni tan sols el seu nom i havia de signar amb una creu. Es passava tot l'any menjant míserament, com un avar, per a malgastar tota una fortuna a la fira de Nihni-Novgorod. Estiguí al seu servei mes i mig. Fins que un dia anotí un pud de "negre d'Alemanya" en compte d'anotar una lliura, i passí un compte monstruós a un client llunyà. Aquesta relliscada minava considerablement la meua fama, i decidí deixar el càrrec. Ens en tornàrem a Ust-Kut. Fou un hivern terrible, el fred arribà a quaranta-quatre graus Reaumur. El carreter que ens menava arrencava amb les seues mans enguantades els caramells que penjaven del morro dels cavalls. Jo portava damunt de la falda una xiqueta de deu mesos que ens havia nascut. La criatura respirava per una espècie de xemeneia que li havíem fet damunt de la cara entre les pells. En arribar a una estació la movíem atentament, temerosos que s'hagués ofegat. No obstant això, el viatge finí feliçment. Però no estiguérem molt de temps en Ust-Kut. Passats alguns mesos, el governador ens autoritzà a traslladar-nos un poc més al sud, a Verkholsk, on teníem també amics.

L'aristocràcia del desterrament la constituïen els vells populistes, que havien acabat instal·lant-se ací, uns d'una manera i altres d'una altra. Els joves marxistes formaven grup a banda. Per aquella època arribaren al nord els primers obrers condemnats per delictes de vaga; havien estat escollits a l'atzar entre la massa, i molts d'ells eren mig analfabets. Per a aquests obrers, el desterrament fou una escola preciosa de política i de cultura. Igualment que on vullga hom que es reuneixen homes subjectes per la força, les diferències d'opinió prenen moltes vegades forma d'agres disputes. Conflictes d'ordre privat i caràcter sentimental acabaven ben sovint en drames. No eren rars els suïcidis. En Verkholsk ens rellevàvem per a vigilar un estudiant de Kiev. Un dia, viu brillar damunt de la seua taula uns trossos de metall; després, resultà que havia estat tornejant bales de plom per a la seua escopeta de caça. No poguérem evitar-ho. Es recolzà el canó contra el pit i premé el gallet amb un dit del peu. El soterràrem en silenci, en la part alta d'un tossal. Llavors, encara defugíem els discursos com quelcom fals. En totes les colònies importants de desterrats hi havia tombes de suïcides. Alguns deportats, principalment a les ciutats, es deixaven guanyar per l'ambient. D'altres es donaven a la beguda. En el desterrament com a la presó, no hi havia més àncora de salvació que el treball intel·lectual intens. Pot dir-se que els marxistes eren els únics que treballaven teòricament.

Esperàvem amb la major emoció l'arribada o el pas de les noves conduccions. En les aigües del Lena coneguí, en aquells anys, a Dzerzinski, a Uritski i a molts altres revolucionaris joves als qui esperava un gran esdevenidor. Recorde que en una nit fosca de primavera, junt a una foguera que havíem encès a la vora del Lena, sortit de llit aquell any, ens llegí Dzerzinski un poema que havia compost en llengua polonesa. El gest i la veu eren magnífics, però el poema valia poc. Corrent el temps, també la vida d'aquest home s'havia de convertir en un poema ombrívol.

Poc després d'arribar a Ust-Kut, comencí, a col·laborar en un periòdic d'Irkutsk, anomenat *Revista Oriental*. Era un periòdic provincià autoritzat per la censura, que els vells populistes crearen en el desterrament i del que, de moment, s'havien apoderat els marxistes. Jo comencí enviant correspondències de l'aldea, esperí amb una certa emoció a què

aparegués la primera i, animat pels redactors, em passí als assajos i la crítica literària. Obrí a l'atzar un diccionari italià per a veure si trobava un pseudònim i doní amb la paraula "antídoto"; durant molts anys signí els meus articles amb aquest nom (Antid Oto). Als meus amics li ho explicava de broma, dient que es tractava de posar un poc de contraverí marxista en la premsa autoritzada. Quan menys ho esperava, el periòdic em pujà els honoraris de dos a quatre copecs la línia. Què millor mostra de reconeixement? Els meus articles versaven sobre els camperols i els clàssics russos, sobre Ibsen, Hauptmann i Nietzsche, sobre Maupassant i Estaunié, sobre Leònides Andreiev i Gorki. Em passava les nits en clar polint les quartilles línia a línia, a la recerca de la idea precisa o de la paraula adequada. I així, aní fent-me escriptor.

Des de l'any 1896, que em resistia encara a acceptar les idees revolucionàries, i des del 97, que, laborant ja com a revolucionari, defugia el marxisme, portava un bon tram de camí fet. Quan em desterraren, el marxisme era ja, definitivament, la base de les meues idees i del mètode dels meus raonaments. En el desterrament procurí anar analitzant amb el criteri que ja començava a dominar aqueixos temes que s'anomenen "eterns" de l'existència humana: l'amor, la mort, l'amistat, l'optimisme, el pessimisme, etc. L'home ama, odia o espera de distint mode, segons les distintes èpoques i els distintos mitjans socials en què es mou. I així com l'arbre nodreix les fulles per mitjà de les arrels i les flors i els fruits s'alimenten de les substàncies de la terra, la personalitat humana troba en els fonaments econòmics de la societat l'aliment per als seus sentiments i les seues idees, fins i tot els més "elevats". En els articles que escriguí aleshores sobre la literatura, a penes sabia tractar, en realitat, més que un tema: la personalitat i la societat. No fa molt que aquests articles han vist la llum col·leccionats en un volum. Si hagués d'escriure'ls avui, els escriuria indubtablement altrament, però caldria canviar grans coses, en allò tocant al seu contingut.

El marxisme que podríem anomenar oficial o autoritzat, travessava llavors, a Rússia, una forta crisi. Jo mateix podia veure sobre exemples vius amb quant de desembaràs les noves necessitats socials es feien una moda intel·lectual de la matèria teòrica destinada a fins molt distints. Fins a l'última dècada del segle, una grandíssima part de la intel·lectualitat russa continuava combregant amb les idees dels "populistes", renegant del progrés capitalista i exaltant la comuna camperola. Entre tant, el capitalisme anava cridant a totes les portes i obrint davant els intel·lectuals les perspectives de grans avantatges positius i d'un esdevenidor polític important. Els intel·lectuals burgesos necessitaven l'esmolat ganivet de les teories marxistes per a tallar el cordó umbilical del "populisme", que els unia a un passat ara molest. Així s'explica que aquelles idees es difongueren i triomfaren amb tal rapidesa en els últims anys del passat segle. Quan ja la teoria de Marx havia complert aquesta comesa, els intel·lectuals començaren a sentir-se oprimits per ella. La dialèctica els havia vingut bé per a demostrar la tendència de progrés dels mètodes d'evolució capitalista, però tan aviat com es girava contra el capitalisme resultava un obstacle i calia deixar-la per inservible. En la intersecció dels dos segles (l'època que coincideix amb els meus anys de presó i de desterrament) la intel·lectualitat russa travessa per un període de crítica general del marxisme. Bé estaven aquestes teories en quant servien per a legitimar històricament la societat capitalista; allò que no es podia acceptar era la seua repudiació revolucionària del capitalisme. I així, fent un volta, els intel·lectuals arcaicopopulistes esdevingueren portaveus de la burgesia liberal.

Els crítics europeus del marxisme trobaven ara gran mercat a Rússia, qualsevulla que ells fossen. Baste dir que Eduard Bernstein fou un dels guies més populars en aquest trànsit del socialisme al liberalisme. La filosofia normativa anava imposant-se victoriosament sobre

la dialèctica materialista. L'opinió pública de la burgesia, que s'estava forjant, necessitava normes inflexibles que l'empararen no sols contra els abusos de la burocràcia absolutista sinó, també, contra el desenfrenament de les masses revolucionàries. Però tampoc Kant es pogué sostenir dempeus per molt de temps, després d'haver derrocat Hegel. El liberalisme rus, que advingué tard a la vida, visqué des del primer moment sobre un volcà. L'imperatiu categòric era per a ell una defensa massa abstracta i insegura. Calia recórrer a recursos més eficaços contra les masses revolucionàries. Els idealistes transcendents acabaren per convertir-se en cristians ortodoxos. Bulgakov, un professor d'economia política que havia començat per la revisió del marxisme en la qüestió agrària, es passà després a les files del liberalisme per a acabar vestint la sotana de capellà. Cert que això de la sotana ocorregué uns anys més tard, però no importa.

Durant els primers anys del segle, Rússia era un gegantí laboratori d'ideologies socials. Els meus estudis sobre la història de la maçoneria m'havien equipat amb el bagatge necessari per a comprendre la funció subalterna de les idees en el procés històric. "Les idees no cauen del cel", repetia jo amb el vell Labriola. Ara, no es tractava ja d'una investigació de pura ciència, sinó d'escollir un camí polític. La batalla que s'entaulava pertot arreu entorn del marxisme ens ajudà, a mi i a molts d'altres revolucionaris joves, a concentrar les idees i a agusar les armes. Per a nosaltres, el marxisme no venia només a acabar amb el "populisme", amb el que a penes si havíem entrat en contacte, sinó, i sobretot, a encendre una guerra sense quarter i en el seu propi terreny contra el capitalisme. Lluitant contra els revisionistes s'afermà la nostra personalitat teòrica i política. I d'aquest duel en sortírem convertits en revolucionaris *proletaris*.

Per aquell temps, haguérem de xocar amb la crítica d'esquerra. En una de les colònies del nord, en Viluisk si mal no recorde, vivia desterrat Makhaiski, que poc després havia d'adquirir prou celebritat. Makhaiski començà fent la crítica de l'oportunisme socialdemòcrata. El seu primer quadern hectografiat, encaminat a desemascarar l'oportunisme larvat en la socialdemocràcia alemanya, tingué gran èxit entre els desterrats. El segon quadern portava una crítica del sistema econòmic de Marx, per a arribar al resultat peregrí que el socialisme era un ordre social basat sobre l'explotació de l'obrer pels intel·lectuals de professió. El tercer quadern, orientat en un sentit anarcosindicalista, pretenia justificar l'apoliticisme. Les doctrines de Makhaiski concentraren durant uns quants mesos l'atenció dels desterrats de la zona del Lena. Per a mi, allò fou una espècie de vacuna prou eficaç contra l'anarquisme, molt valent en les paraules, però inhibit i fins i tot covard davant els fets.

A la presó del dipòsit de Moscou coneguí el primer anarquista de carn i ossos. Era un mestre d'escola dit Luzin, home retret, parc en paraules, dur. Sentia una especial predilecció pels presos de delictes comuns i seguia amb gran interès el que li comptaven sobre els seus robatoris i assassinats. Les discussions teòriques les acceptava de mala gana. Una vegada, com jo li estigués sempre preguntant com s'anaven a regir els ferrocarrils en l'estat anarquista, em contestà:

-I per a què diable necessite jo viatjar amb tren quan triomfe l'anarquisme?

Aquesta contestació em bastava.

Luzin feia el possible per guanyar la convicció dels obrers cap a la seua causa, i entre nosaltres es menava un duel encobert i no sempre amb armes nobles. Férem junts la travessia

a Sibèria. En l'època de les grans inundacions se li ocorregué creuar el Lena en una barca. Crec que estava un poc begut, i em llençà un repte. Jo no tinguí inconvenient en acompanyar-lo. En l'altra vora suraven, enmig de grans remolins, troncs d'arbres i cadàvers d'animals. L'excursió, encara que prou emocionant, es desenrotllà sense contratemps. Luzin, amb les selles arrufades, em rendí no sé quin homenatge; em digué que era un bon camarada, o quelcom així. Allò suavitzà un poc les nostres relacions. Al poc de temps, hagué de seguir camí cap al nord. Uns mesos després ens assabentàrem que havia apunyalat un *ispravnik*. Aquest no era cruel, i la ferida no tenia res de greu. Portat davant els tribunals, Luzin declarà que, personalment, no tenia motiu de queixa contra l'*ispravnik* i que havia volgut únicament protestar en la seua persona contra el despotisme de l'estat. Fou condemnat a treballs forçosos.

Mentre en les llunyanes colònies de la Sibèria, cobertes de neu, els desterrats discutien apassionadament sobre les diferències existents entre els camperols russos, sobre les *tradeunions* angleses i de la relació entre l'imperatiu categòric i els interessos de classe, entre el darwinisme i el marxisme, en les esferes governamentals s'entaulava un altre duel ideal. Al febrer de l'any 1901, Tolstoi era excomunicat pel Sant Sínode de l'Església Ortodoxa. Tots els periòdics publicaven el decret d'excomunió. De sis crims distints acusaven Tolstoi: 1er, de “negar la persona del Déu viu, entronitzat en la Santíssima Trinitat”; 2on, de “negar Crist, Fill de l'Home, ressuscitat d'entre els morts”; 3er, de “negar la Immaculada Concepció i la virginitat de Maria abans i després del part”; 4art, de “negar la resurrecció després de la mort i el judici final”; 5è, de “negar la virtut i la gràcia de l'Esperit Sant”; 6è, de “profanar el misteri de la Santa Eucaristia”. Aquells metropolitans barbuts i encanudits, i el seu inspirador Pobedonozev, amb totes les altres columnes de l'estat, que ens titllaven a nosaltres, els revolucionaris, no sols de criminals, sinó de bojós fanàtics, i que es tenien per la defensa i salvaguarda del bon seny recolzat en l'experiència històrica de la humanitat sencera, volien exigir al gran escriptor realista que cregué en el dogma de la Concepció Immaculada i en l'Esperit Sant, revelat en el pa de la comunió. No ens cansàvem de llegir aquella enumeració dels “errors i heretgies” de Tolstoi. La llegíem amb sorpresa creixent, i ens dèiem: *No, no són ells, sinó nosaltres que ens recolzem en l'experiència de la humanitat, que representem l'esdevenidor; els que ens governen des de dalt no són només criminals, sinó dements. I estàvem segurs que, tard o d'hora, acabaríem amb aquell manicomi.*

La vella fàbrica de l'estat començava a cruixir per totes les juntes. Els estudiants continuaven atiant la foguera. Apressats per la impaciència, es desbordaven en actes de terrorisme. Quan sonaren els trets de Karpovitx i Balmatxev, els desterrats ens estremírem com si hagués sonat un trompetada d'alarma. Es posà a discussió la tàctica del terrorisme. Després d'algunes vacil·lacions aïllades, la fracció marxista es declarà contra aquests procediments, per entendre que l'acció química dels explosius no podia suplantar la força de les masses i que peririen molts en la lluita heroica sense haver assolit posar en peu la classe obrera. La nostra missió (dèiem) no és llevar del mig uns quants ministres tsaristes, sinó escombrar revolucionàriament el sistema. Davant aquest problema, començaven a separar-se els socialistes i els socialrevolucionaris. La presó m'havia servit per a formar-me una cultura teòrica; el desterrament em servia. Ara per a contrastar les meues idees polítiques.

Així passaren dos anys de la meua vida. Durant aquests dos anys, havia corregut molta aigua sota els ponts de Sant Petersburg, de Moscou i de Varsòvia. El moviment començava a abandonar els amagatalls i a vessar-se sobre els carrers de les ciutats. En moltes regions començaven a agitar-se també els camperols. Fins i tot en Sibèria foren formant-se, al llarg de la línia del ferrocarril organitzacions socialdemòcrates. Aquestes organitzacions es

posaren en relació amb mi, i jo els enviava proclames i manifestos. Després d'una interrupció de tres anys, tornava a llençar-me a la lluita activa.

Ja els desterrats no volien seguir en el desterrament. Començaren les fugides en massa. No hi havia més remei que servir un torn. A penes hi havia aldea en què hom no ensopegués amb algun pobletà influït de jove pels revolucionaris de la vella generació. Aquests pobletans s'encarregaven de transportar en barques, carros o trineus als presos polítics, reexpedint-se'ls dels uns als altres. La policia siberiana era quasi tan impotent com nosaltres mateixos. En aquelles distàncies gegantines tenia alhora un enemic i un aliat. No era fàcil agafar els fugitius. El perill estava a perir ofegat al riu o mort de fred a la taigà.

El moviment revolucionari anava guanyant en latitud, però mancava encara de coordinació. Cada ciutat, cada comarca, lluitava pel seu compte. La unitat de la repressió donava gran avantatge al tsarisme. No hi havia més remei que crear un partit centralitzat, i aquesta idea treballava en molts cervells. Jo escriguí una memòria sobre aqueix tema, que circulà en còpies per les colònies de desterrats i fou calorosament discutida. Ens semblava

que els camarades que vivien a Rússia o emigrats en l'estranger no prestaven a açò prou atenció. Però ens equivocàvem; l'assumpte era objecte de les seues preocupacions, i no sols deliberaven, sinó que obraven. A l'estiu de 1902 rebia, via Irkutsk, uns quants llibres que portaven ocultes en el folre, impreses en paper finíssim, les últimes publicacions dels emigrats russos. Per elles, sabérem que havia estat fundat en l'estranger un periòdic marxista, *Iskra*, la missió del qual era servir d'òrgan central als revolucionaris professionals, units per la disciplina fèrria de l'acció. En l'enviament venia el llibre que Lenin acabava de publicar en Ginebra amb el títol de *Què fer?*, consagrat completament a aquesta qüestió. Comparades amb la nova i grandiosa missió que se'ns oferia, aquelles les meues memòries manuscrites, proclames i articles de periòdic destinades a la "Lliga Siberiana", havien de semblar per força insignificants i mesquines. No hi havia més remei que conquerir un nou camp on treballar. Calia fugir-hi.

Llavors, ja teníem dues xiquetes, la menor de les quals no havia complert encara quatre mesos. La vida a Sibèria era dura. La meua fuga hauria de fer-se-la doblement difícil a Alexandra Lvovna. Ella fou qui decidí que calia fer-ho. *Els deures revolucionaris pesaven més sobre el seu esperit que tota altra consideració, principalment si aquesta era d'ordre personal.* Ella havia estat la primera a parlar de la possibilitat d'una fugida, quan veiérem les grans perspectives que s'obrien davant nosaltres. Aplanà tots els dubtes que s'oposaven a la realització d'aquest projecte i sabé disfressar feliçment als ulls de la policia, per espai de tres dies, la meua absència. Des de l'estranger m'era extraordinàriament difícil fer-li arribar les meues lletres. Després, hagué de patir encara un segon desterrament i passaren molts anys en què només poguérem veure'ns incidentalment. La vida ens havia separat, però sabé mantenir incommovible les nostres relacions intel·lectuals i la nostra amistat.

PRIMERA EVASIÓ

S'apropava la tardor i amb ella, imminent, l'època dels camins intransitables. Per tal d'accelerar la meua fuga, es decidí que els dos desterrats que estaven de torn d'espera s'escaparen junts. Un amic de l'aldea prometé treure'm de Verkholsk en unió d'E. G., la traductora de Marx. Sortírem al camp, de nit, i el pobletà que havia de menar-nos ens tapà amb palla i tendals de llenç, com si fóssem una càrrega de mercaderies. Mentre, per tal de treure-li dos dies de davantera a la policia, la meua dona ficava un nin en el llit, exercint el paper de malalt. El pobletà arriava els cavalls a la manera siberiana, és a dir, a una velocitat de vint verstes per hora. Les meues costelles anaven comptant els clots del camí i a les meues oïdes arribaven els gemecs de la meua veïna de viatge. Canviàrem el tir dues vegades. Abans d'arribar a l'estació del ferrocarril, em separí de la meua companya d'expedició, per tal de no augmentar les sospites i els possibles entrebancs. Sense grans contratemps poguí prendre el tren, a on els amics d'Irkutsk m'havien enviat una maleta amb camises emmidonades, una corbata i altres atributs de la civilització. Portava a la mà un tom d'Homer traduït en hexàmetres russos per Gnieditx i en la butxaca un passaport estès a nom de Trotski, nom que havia escrit a l'atzar, sense sospitar ni de bon tros que havia de quedar-me amb d'ell per a tota la vida. El tren siberià em portava rumb a Occident. Els gendarmes de guàrdia em deixaven passar sense fixar-se en mi. Les granades dones siberianes sortien a les estacions

amb pollastres i porcs torrats, botelles de llet, muntanyes de pa acabat de fer. Les andanes semblaven exposicions de l'abundància d'aquella terra. Els viatgers del cotxe anaren tot el camí bevent te i menjant els barats panets siberians amerats de greix. Jo, mentre, llegia els hexàmetres homèrics i somiava amb l'estranger. L'evasió no tenia res de romàntic; acabava en una vulgar bacanal de te.

Em detinguí en Sàmara, on aleshores residia l'estat major d'*Iskra* al país (que no ha de confondre's amb la dels emigrats). Al capdavant d'aquest grup, i davall el nom suposat de Claire, estava l'enginyer Krikhanovski, actual president del Gosplan. Ell i la seua dona eren amics de Lenin des dels anys de 1894 a 95, en què havien actuat junts en la socialdemocràcia de Sant Petersburg, i des del desterrament a Sibèria. Poc després d'ésser reprimida la revolució de 1905, Claire abandonà el partit, com milers i milers d'afiliats, i anà a ocupar com a enginyer un lloc important en el món industrial. Els obrers clandestins es queixaven que els negava fins i tot l'auxili que abans els prestaren els liberals. Després de deu o dotze anys, Krikhanovski tornà a ingressar en el partit, quan ja aquest estava al poder. Heus aquí la senda recorreguda per bon nombre d'intel·lectuals, que són avui el suport més important amb què compta Stalin.

En Sàmara m'incorporí oficialment, per dir-ho així, a l'organització d'*Iskra* amb el nom suposat de "Ploma", que Claire m'assignà com a homenatge als meus èxits de periodista a Sibèria. *Iskra* prendre a càrrec seu l'organització del partit. El primer congrés, celebrat a Minsk al març de 1898, no havia assolit crear una organització centralitzada. A més a més, les detencions en massa havien vingut a tallar els fils que es començaven a tendir, quan encara no havien tingut temps per a afermar-se al país. A conseqüència d'açò, el moviment es desenrotllà en forma de llars revolucionàries aïllades i adquirí un caràcter provincial. Al mateix temps que açò ocorria, descendia el nivell intel·lectual de la propaganda. En el seu afany per conquerir les masses, els socialdemòcrates anaven deixant enrere els seus postulats polítics. Sorgí l'anomenada tendència "econòmica", que es nodria del potent auge que estaven prenent el comerç i la indústria, i del gran moviment de vagues. Cap a les acaballes del segle sobrevingué una crisi que aguditzà tots antagonismes del país i que donà gran impuls a la campanya política. *Iskra* començà a menar una enèrgica batalla contra els "economistes" provincials per la implantació d'un partit revolucionari centralitzat. Els principals directors del grup residien en l'estranger i asseguraven la cohesió ideològica de l'organització.

Aquests directors havien estat elegits entre els anomenats "revolucionaris professionals", units estretament entre si per la unitat de la teoria i de l'acció. En aquella època, els partidaris d'*Iskra* eren, majoritàriament, intel·lectuals, que lluitaven per la conquesta dels comitès socialdemòcrates locals i preparaven l'organització d'un congrés del partit, en el qual aspiraven a què triomfaren les idees i els mètodes del seu grup. Era quelcom així com el primer assaig d'aquella organització revolucionària que, a força de desenrotllar-se i temperar-se, d'atacar i retrocedir, de cercar sempre i cada vegada més íntimament el contacte amb les masses obreres, abraçar empreses cada vegada més gosades, havia de derrocar, després de quinze anys, la burgesia i apoderar-se del poder.

Per encàrrec de l'organització de Sàmara visití en Kharkov, Poltava i Kiev, una sèrie de revolucionaris, alguns dels quals pertanyien ja a *Iskra*, mentre que a d'altres calia convèncer-los perquè ingressaren en el grup. Torní a Sàmara sense haver assolit gran cosa; en el sud, es feia força difícil travar relacions; les adreces que m'havien donat per a Kharkov resultaven ésser falses, i en Poltava haguí de lluitar contra el patriotisme local. Aquella

campanya no admetia presses, sinó que reclamava un treball seriós i reposat. Mentre, Lenin, que mantenía assídua correspondència amb l'organització de Sàmara, m'exhortava a què sortís com més aviat millor a l'estranger. Claire m'equipà amb els diners necessaris per al viatge i instruccions per a passar la frontera austríaca pels voltants de Kamenez-Podolsk.

La cadena d'aventures, més còmiques que tràgiques, començà a l'estació de Sàmara, en prendre el tren. Per a no presentar-me al gendarme per segona vegada, decidí entrar a l'andana en l'últim minut, quan el tren estigués a punt de sortir. L'estudiant Soloviev, un dels actuals directors del sindicat del petroli, era l'encarregat de reservar-me el lloc i esperar-me amb la maleta. Fent temps fins a l'hora de sortida del tren, me n'aní tranquil·lament a passejar a un camp, a curta distància de l'estació, i estava mirant el rellotge, quan de sobte escolte el segon senyal per a la sortida. M'adoní que m'havien informat mal sobre l'hora i arranquí a córrer tot el que poguí. Soloviev, que m'havia estat esperant conscienciosament, saltà del vagó amb la maleta a la mà quan ja el tren estava en moviment i es veié assetjat immediatament pels gendarmes de servei i els empleats de l'estació. Però en aquell moment veieren venir un viatger panteixant que es llençava al tren en marxa, i aquest viatger, que era jo, desvià l'atenció de l'altre. I l'atestat amb què havien amenaçat l'estudiant es dissolgué en les burles cruels de què haguérem d'ésser víctimes els dos.

Fins a arribar a la zona fronterera tot marxà bé. Un policia em demanà en l'última estació el passaport. I quina no fou la meua sorpresa quan viu que no posava el menor inconvenient a aquell document fabricat per mi! Resultà que l'encarregat de guiar-me per a passar ocultament la frontera era un estudiant de batxillerat. Avui és un químic prestigiós que està al capdavant d'un institut científic de la República dels Soviets. Les simpaties del batxiller estaven de banda dels socialrevolucionaris. Quan s'assabentà que jo pertanyia a l'organització d'*Iskra* prengué un to terrible i sever d'acusació:

-Ignora vostè potser que, en els seus últims números, *Iskra* ataca vergonyosament el terrorisme?

Ja em disposava a entrar en una discussió doctrinal, quan el batxiller, muntant en còlera, hi agregà aquestes paraules:

-No seré jo el que l'ajude a vostè a passar la frontera!

Aquest argument, pel que tenia d'expeditiu, em deixà estupefacte. I no obstant això, era perfectament conseqüent. Quinze anys més tard ens calgué arrencar el poder als socialrevolucionaris amb les armes a la mà. Però en aquell moment, confesse que no estava com per a pensar en perspectives històriques. Intentí convèncer-lo que no era lògic que volgués fer-me a mi responsable dels articles d'*Iskra* i declarí, com a rematada, que no faria un pas mentre no tingués un guia. Per fi, el batxiller s'ablaní.

-Està bé -digué-, però faça vostè saber-los que és l'última vegada.

Em portà a passar la nit a l'habitació d'un viatjant de comerç, solter, l'amo de la qual, segons em digué, no estaria de tornada fins a l'endemà. Em recorde confusament que haguérem d'entrar a l'habitació, que estava tancada, saltant per una finestra. A la nit, quan menys ho esperava, em despertà una llum i viu inclinat sobre el llit, contemplant-me, un homenet petit i insignificant amb un barret dur en el cap, una ciri a la mà i en l'altra un bastó. Des del sostre descendia cap a mi una gran taca d'ombra coronada per un bolet gegantí.

-Qui és vostè? -li preguntí, indignat.

-Home, no està malament! -em contestà el desconegut, en to tràgic-. El trobe gitat al meu llit i em pregunta qui sóc!

Ja no podia dubtar que tenia davant l'amo de l'habitació. En va pretenguí explicar-li que no havia d'haver tornat fins a l'endemà.

-Jo sé perfectament quan he de tornar, perquè per a això és ma casa! -em replicà l'home, no sense raó.

La situació era un xic embrollada.

-Ja comprenc! -exclamà el legítim propietari d'aquell habitatge, sense deixar d'enllumenar-me la cara amb la ciri. És una altra brometa de l'Alexandre aqueix. Ja ens les entendrem amb ell demà! Jo, naturalment, recolzí molt convençut aquella idea feliç que feia recaure la culpa de tot sobre el tal Alexandre. La resta de la nit la passí al costat del viatjant, que fins i tot m'obsequià amb te.

Al matí següent, després d'una sorollosa polèmica amb l'amo de l'habitació, el batxiller em lliurà a un contrabandista de l'aldea de Brodi. Haguí de passar tot el dia amagat entre la palla del graner d'aquell camperol ucraïnès, que m'alimentà amb melons d'Alger. A la nit, plovent, em portà fins a l'altra banda de la frontera. Estava molt fosc i s'hi havia de caminar a les palpentes un llarg tram.

-Puge vostè a coll meu -em digué el guia-, que cal passar un rierol.

Jo no volia.

-És que no li convé a vostè presentar-se a l'altra banda mullat -insistí l'home.

No tinguí més remei que fer al seu coll una part del viatge, i tot i així m'entrà aigua a les sabates. Després d'uns quinze minuts, entràrem a eixugar-nos en una cabanya jueva, que estava ja en territori austríac. Allí m'asseguraren que el guia m'havia menat pel rierol per a treure'm més diners. Per la seua banda, el pobletà, en acomiadar-se, em previngué afectuosament dels "jueus", que eren molt capaços de demanar-me el triple del que valien les coses. El cas és que els meus recursos s'anaven exhaurint rapidíssimament. Encara havia de recórrer vuit quilòmetres dins la foscor de la nit, abans d'arribar a l'estació. Els més difícils i perillosos eren els dos primers, fins a la carretera, per un camí ple de fang que anava vorejant la frontera. Em portà un obrer jueu vell en un cotxet petit de dues rodes.

-Ja veurà vostè com un dia o altre acabe deixant-m'hi la pell per ficar-me en aquests fregats -grunyí.

-I com?

-Els soldats li fan a hom l'alto, i si no s'hi contesta desapareixen. Allí es veu foc. Afortunadament, tenim una bona nit.

Era, en efecte, una nit magnífica, una nit de tardor, negra com a boca de llop; la pluja persistent ens assotava el rostre i les ferradures del cavall esclafien sobre la terra reblanida. Anàvem costa amunt; el cotxet, tot desmanegat, crugia, el vell arriava el cavall en veu baixa, amb càlid accent, les rodes s'enfonsaven en els clots i el feble carruatge es feia cada vegada més a un costat, fins que per fi bolcà. El fang era com havia d'ésser al mes d'octubre: fred i abundant. Jo caiguí tan llarg com era, m'enfonsí al fang fins gairebé la cintura i perdí els lents. Però el més espantós del cas era que, a penes bolcar, sonà un crit penetrant, no se sabia on, allí prop de nosaltres; un crit de desesperació, clamant auxili, invocant l'ajuda del cel; enmig d'aquella nit obscura i plujosa, no hi havia manera de saber d'on sortia la misteriosa veu, una veu plena d'expressió i que, no obstant això, no era una veu humana.

-Ja veurà vostè com ens porta la desgràcia, ja ho veurà –mussità rabiosament el vell-; ja veurà com ens perd!...

-Però què és? -li preguntí, contenint la respiració.

-És un maleït gall que la meua dona em donà per al carnisser, per a degollar el dissabte...

Ara, els crits se succeïen per intervals regulars.

-Aquest maleït gall ens va a perdre, perquè estem a dos-cents passos del lloc de vigilància, i veurà vostè com aviat se'ns presenta un soldat.

-Retorça-li vostè de seguida el bescoll! -li aconsellí, ja furiós, en veu baixa.

-A qui?

-Home, al gall!

-I com vol vostè que done amb ell, si estarà davall de què sé jo quantes coses?

I els dos ens posàrem a cercar a quatre grapes enmig de la nit, temptejant entre el fang, davall la pluja, maleïnt el gall i la nostra sort. Per fi, el vell alliberà la desgraciada víctima, que estava sota de la meua manta. L'animalet, agraït, deixà de cridar. Entre els dos aconseguírem alçar el cotxe, i seguírem viatge. A l'estació, tinguí tres hores per a eixugar-me i netejar-me, abans que arribés el tren. Quan haguí canviat els diners, resultà que no m'abastava per a arribar fins al punt de destí, és a dir, fins a Zuric, on havia de presentar-me a Axelrod. En vista d'açò, traguí bitllet fins a Viena; ja hi veuria com me les arranjava.

A la capital d'Àustria, allò que més em sorprengué fou que, tot i haver estudiat alemany a l'institut, no assolí entendre ningú i els altres, majoritàriament, em tornaven el canvi. A males penes, aconseguí fer comprendre un home vell, de gorra encarnada, que volia anar a la redacció de l'*Arbeiter-Zeitung*. Havia decidit presentar-me personalment a Víctor Adler, cap de la socialdemocràcia austríaca i fer-li veure que la causa de la revolució russa reclamava la meua presència a Zuric. El guia digué que ell m'acompanyaria. Caminàrem per espai d'una hora i després resultà que el periòdic no estava allí feia dos anys. Caminàrem una altra mitja hora. Quan arribàrem al nou edifici, el porter ens digué que no era dia de visita. Imagine hom la meua situació. No podia gratificar el meu acompanyant, estava mort de fam i (el que importava més que res) havia de continuar viatge immediatament cap a Zuric. Viu

abaixar l'escala a un cavaller alt, d'aspecte res acollidor. M'hi dirigí preguntant-li per Víctor Adler.

-Com, no sap vostè quin dia és avui? -em preguntà, amb to sever.

No ho sabia. Entre el viatge, l'aventura del habitació del viatjant, el graner del camperol ucraïnès i la lluita amb el gall enmig de la nit, havia perdut el compte dels dies.

-Avui és diumenge! -digué el cavaller alt, subratllant molt la paraula, i féu gest de seguir el seu camí.

-Fa igual, necessite veure'l.

Llavors, el cavaller em contestà amb una veu terrible, com si manés un batalló a l'assalt:

-Ja se li ha dit a vostè que els diumenges el doctor Adler no rep!

-Però és que porte un assumpte urgent -li contestí, sense rendir-me.

-No importa! Encara que fos deu vegades més urgent encara! Ho entén vostè?

El que així parlava era el mateix Fritz Austerlitz en persona, el terror de la seua pròpia redacció, les paraules del qual (hauria dit Víctor Hugo) no eren paraules, sinó llamps.

-Encara que portés vostè, em comprèn?, la notícia de l'assassinat del mateix tsar i que havia esclatat la revolució a Rússia, em comprèn vostè?, no tindria vostè dret a venir a torbar el descans del doctor en un diumenge!

Vertaderament, aquest cavaller m'imposava, amb la seua veu. Però semblava que no estava dient més que ximpleries. ¿Com era possible que el descans dominical de ningú fos més important que els postulats de la revolució? Resolguí no cedir. Era necessari, a totes passades, seguir viatge a Zuric, on m'esperava la redacció d'*Iskra*. A més, jo venia fugit de Sibèria, la qual cosa em sembla que tenia la seua importància. Em plantí, doncs, al peu de l'escala, tancant el pas a aquell cavaller malhumorat, fins que, per fi, aconseguí el que desitjava, perquè Austerlitz s'avingué donar-me l'adreça de Víctor Adler, a la casa del qual em traslladí, acompanyat sempre pel meu guia.

Sortí a rebre'm un home d'estatura regular, encorbat, quasi geperut, amb ulls unflats i cara de fatiga. A Viena s'estaven celebrant aleshores les eleccions al Landtag. La nit anterior Adler havia parlat en diversos mítings i s'havia estat fins a l'alba escrivint articles i proclames. No ho sabí fins una hora després, en què m'ho digué la seua nora.

-Perdone vostè, doctor, que vinga a interrompre el seu descans en un diumenge...

-Seguisca, seguisca vostè!...-digué el meu interlocutor amb una certa severitat externa, però en un to que no era per a imposar, sinó, per contra, que animava. Aquell home resplendia esperit per totes les arrugues de la cara.

-Sóc un rus...

-No necessitava vostè dir-m'ho, perquè ja havia tingut temps sobrat per a comprendre-ho.

Li contí, mentre m'estudiava ràpidament amb la mirada, la conversa que havia tingut en el portal del periòdic.

-Ah, sí? Això li han dit a vostè? I qui pot haver estat? Alt? I cridava molt? Ah, era Austerlitz! Diu vostè que cridava? Sí, era Austerlitz, no hi ha dubte! No li done vostè importància. Portant-me notícies de la revolució russa, pot vostè trucar a la meua porta a qualsevol hora de la nit... Katia!, Katia! -es posà a cridar.

De seguida, acudí la seua nora, que era russa.

-Amb ella s'entendrà vostè millor -digué Adler, sortint del habitació.

Ja estava assegurat el meu viatge.

PRIMERA EMIGRACIÓ

Arribí a Londres (des de Zuric, passant per París) en la tardor de l'any 1902; crec que fou a l'octubre, un matí primerenc. Lloguí un *cab*, més per gestos que amb paraules, i amb ajuda d'una adreça escrita en un paper, aconseguí que em deixés en el meu punt de destí. El punt de destí era l'habitació de Lenin. A Zuric m'havien donat instruccions de com havia de trucar a la porta tres vegades amb la picaporta. Sortí a obrir-me Nadexda Konstantinovna, a la que probablement havia arrencat del son la meua trucada. Era molt enjorn i qualsevol que tingués la menor idea del que era el tracte social, hauria esperat tranquil·lament a l'estació una o dues hores, per a no presentar-se a trucar en una casa desconeguda a l'alba. Però jo no acabava de convèncer-me de què ja no era el fugitiu siberià. Amb els mateixos modes bàrbars m'havia presentat a Zuric a casa d'Axelrod a torbar el seu descans a altes hores de la nit. Lenin estava encara en el llit, i en la seua cara, tot i que em rebés amb afecte, es reflectia una certa sorpresa. Sota aquestes condicions, se celebrà la nostra primera entrevista i la nostra primera conversa. Vladimir Ílitx i Nadexda Konstantinovna em coneixien ja per les lletres de Claire i m'esperaven. Em rebérem, doncs, amb aquestes paraules:

-*Ploma* ha arribat.

Sense esperar a més, comencí a desembagular les meues succintes impressions sobre la situació a Rússia. Diguí que en el sud les relacions eren fluixes, que les adreces de Kharkov estaven equivocades, que la redacció del *Iuxni Rabotxi* (L'Obrier del Sud) s'oposava a la fusió, que la frontera austríaca estava en mans d'un estudiant de batxillerat que es negava a ajudar els d'*Iskra*. En si, els fets no tenien molt d'encoratjador; però, en canvi, la fe en el demà era magnífica.

Aquell mateix matí, o potser al següent, fiu un gran passeig amb Lenin pels carrers de Londres. Des d'un pont, m'ensenyà l'Abadia de Westminster i d'altres edificis notables. No recorde, exactament, les seues paraules, però el sentit era aquest:

-Heus aquí el seu famós Westminster!...

Aquell "el seu" no es referia als anglesos, sinó a les classes governants. Era el matís, mai recercat, sinó profundament orgànic i reflectit principalment en el to de veu; que es percebia en les paraules de Lenin sempre que parlava dels valors culturals o de les noves conquestes de la ciència, del tresor de llibres del British Museum de les informacions dels grans periòdics europeus, i anys més tard, de l'artilleria alemanya o l'aviació francesa; ells poden, ells tenen, ells fan, ells aconsegueixen... vaja adversaris! L'ombra invisible de la classe dominant es projectava sobre tots els aspectes de la civilització humana, i els ulls de Lenin percebien aquesta ombra en tot moment amb la mateixa claredat de la llum del dia. Em figure que jo no posaria gran interès aleshores en contemplar l'arquitectura londinenca. Per a un home que acabava de saltar de Sibèria a l'estranger, sense transició, per primera vegada, que havia passat per Viena, per París i caminava ara per Londres quasi sense assabentar-se'n, "detalls" com el de l'Abadia de Westminster no tenien gran importància. A més, Lenin no m'havia invitat a fer aquest gran passeig per a ensenyar-me obres d'art. El que volia era conèixer-me de prop i sotmetre'm a un examen, sense que ho advertís. I, en efecte, l'examen inclogué "tot el programa".

Li contí les nostres discussions a Sibèria, principalment sobre el tema d'una organització central i la memòria que jo havia escrit a aquest propòsit; els meus xocs violents amb els vells anarquistes d'Irkutsk, on havia passat unes quantes setmanes; li parlí dels tres quaderns de Makhaiski, i així successivament. Lenin sabia escoltar.

-I què tal estan vostès de teoria?

Li diguí que a la presó de dipòsit de Moscou havíem estudiat col·lectivament el seu llibre sobre el desenvolupament del capitalisme a Rússia, i que en el desterrament ens havíem posat a treballar sobre *El Capital*, però sense passar del segon tom. Li diguí també que seguíem amb gran atenció i remuntant-nos a les fonts originals, la polèmica entre Bernstein i Kautsky. Bernstein, a penes tenia partidaris entre nosaltres. En matèria filosòfica, gaudia de gran predicament el llibre de Bogdanov, que relacionava el marxisme amb la teoria del coneixement de Mach i Avenarius. A Lenin també li semblava aleshores encertat aquest llibre.

-Jo no sóc filòsof -recorde que em digué, preocupat-, però Plekhanov rebutja la filosofia de Bogdanov, perquè hi veu una variant disfressada de l'idealisme.

Anys més tard, Lenin consagrà un extens estudi a la filosofia de Mach i Avenarius, que arribava substancialment als mateixos resultats de Plekhanov.

Li diguí, en el transcurs de la conversa, que als desterrats ens havia causat sorpresa la massa enorme de materials estadístics recollits en el seu llibre sobre el capitalisme rus.

-Sí, però cal tenir en compte que m'hi dediqué diversos anys...-contestà Vladimir Ílitx, un poc perplex.

Se li veia, no obstant això, la satisfacció que li causava el que els camarades joves compreguem l'esforç gegantí que representava la més important de les seues investigacions econòmiques.

En aquesta primera conversa només es parlà molt vagament de la meua comesa. Em digué que passés algun temps en l'estranger, que estudiés els llibres interessants, que observés, i ja es veuria després el que feia. Jo, no obstant això, tenia el propòsit de tornar a Rússia clandestinament, passat algun temps, per a lliurar-me de nou a la tasca revolucionària.

Nadexda Konstantinovna em cercà allotjament uns quants carrers més enllà del seu, en una casa en què vivien Vera Ivanovna Zassulitx, Martov i Blumenfeld, el regent de la impremta d'*Iskra*. Es pogué aconseguir un habitació per a mi. Les habitacions, seguint el costum anglès, no estaven en el mateix pis, sinó en pisos distints: en el de baix vivia la patrona, i en els altres, els inquilins. Hi havia, a més, una espècie de sala comuna en què preniem cafè, fumàvem, xerràvem incessantment, i en què regnava un gran desordre a què no eren aliens la Zassulitx ni Martov. La primera vegada que hi fou de visita, Plekhanov se n'anà dient que aquella sala era una cova de gitanos.

Així començà la breu etapa londinenca de la meua vida. Devorí ansiosament tots els números publicats d'*Iskra* i els opuscles de *Zaria*, publicada per la mateixa redacció. Eren uns articles magnífics, en què la profunditat científica no cedia a la passió revolucionària, ni aquesta a aquella. M'enamori vertaderament d'*Iskra*, avergonyit de la meua incultura i fermament decidit a sortir-hi molt de pressa. Comencí aviat també jo a col·laborar en el periòdic. Al principi, amb notícies breus, a les que després seguiren els assajos polítics i els articles de fons.

Per aquells dies també participí en una discussió en Whitechapel, on haguí de contendre amb el patriarca de l'emigració russa, Txaikovski, i amb l'anarquista Txerkesov, que ja no era tampoc cap jove. Estava vertaderament sorprès de veure els puerils arguments amb què aquells ancians venerables intentaven polvoritzar les teories marxistes. Em recorde que torní a casa molt content, gairebé corrent. Com a element d'enllaç amb Whitechapel i amb el món que em voltava em servia Alexeiev un emigrat marxista que portava molt de temps vivint a Londres i simpatitzava amb la redacció d'*Iskra*. Ell fou qui m'inicià en la vida anglesa i m'equipà amb una sèrie de coneixements molt útils. Alexeiev parlava sempre de Lenin amb gran respecte. "No sé, però crec que Lenin té més importància per a la revolució que Plekhanov", em digué un dia. A Lenin no li ho contí, naturalment, però sí a Martov. Aquest ho escoltà sense fer el menor comentari.

Un diumenge aní amb Lenin i Nadexda Kostantinovna Krupskaia a una església de Londres, on se celebrava un míting socialdemòcrata alternant amb càntics de salms. Pujà a la tribuna un caixista que havia estat a Austràlia, i parlà de la revolució social. De seguida, s'aixecaren tots i començaren a cantar: "*Oh, Déu totpoderós, fes que no hi haja reis ni haja rics!*" Jo no en feia fe de les meues oïdes ni dels meus ulls. Quan sortírem de l'església, recorde que digué Lenin:

-En el proletariat anglès estan dispersos una sèrie d'elements socialistes i revolucionaris, però tan barrejats amb idees i prejudicis conservadors i religiosos, que aquests no els deixen manifestar-se ni generalitzar-se.

De tornada de l'església socialdemòcrata, dinàrem en la petita cuina, que era alhora saló, de la casa de dues habitacions en què vivien. Com de costum, bromejàrem sobre si encertaria a trobar la meua pensió sense preguntar ningú; jo m'orientava molt malament pels carrers, donant a aquesta malaptesa (en l'afany de sistematitzar-ho tot) el nom de "cretinisme topogràfic". Més tard, feu alguns progressos, però el meu treball em costà.

Els meus modestos coneixements d'anglès, que havia adquirit a la presó d'Odessa, no augmentaren gran cosa durant el temps que romanguí en Londres. Estava massa absorbit pels assumptes russos. El marxisme apuntava a penes. La socialdemocràcia tenia llavors el seu eix espiritual en Alemanya, i seguíem amb la major atenció el duel que s'estava produint entre els ortodoxos i els revisionistes.

A Londres, com més tard en Ginebra, veia amb més freqüència Vera Zassulitx i Martov que a Lenin. A Londres vivíem, com he dit, en la mateixa casa i en Ginebra solíem dinar i sopar en el mateix petit restaurant, i ens vèiem diverses vegades al dia; Lenin, en canvi, feia vida de família, molt recollida i ordenada, i reunir-se amb ell, fora de les sessions oficials, era un petit esdeveniment. No compartia, ni de bon tros, els costums i els gustos de la bohèmia, a què tan aficionat era Martov; sabia que el temps, tot i la seua relativitat, és el més absolut dels valors. Es passava dies sencers a la biblioteca del British Museum, investigant, i hi solia escriure també els seus articles per als periòdics. Amb la seua ajuda,

poguí aconseguir accés a aquest santuari, on penetrí amb una fam insaciable de lectura i estudi, esponjant-me en aquella abundància de llibres. Però aviat haguí d'abandonar-lo per a tornar al continent.

En vista de l'assaig de Whitechapel, m'enviaren a dir diverses conferències a Brussel·les, Lieja i París. La tesi era la defensa del materialisme històric contra les crítiques de l'anomenada escola subjectiva russa. Lenin estava molt interessat en el tema. Li doní a llegir els apunts que tenia presos i m'aconsellà que escrigués amb ells un article per al pròxim opuscle de *Zaria*. Però no tinguí valor per a sortir a la palestra amb una investigació purament teòrica, al costat de Plekhanov i dels mestres.

Estant a París, em cridaren telegràficament a Londres. Havien convingut enviar-me clandestinament a Rússia, d'on es queixaven de les detencions en massa i de la manca d'homes, demanant la meua tornada. Però ja abans d'arribar a Londres, havien canviat de pla. Deutsch, que aleshores vivia a Londres i m'apreciava molt, em contà que havia "intercedit" per mi, fent-los veure que el "xicot" (sempre em deia així) havia de seguir algun temps en l'estranger estudiant, a la qual cosa havia assentit Lenin. Tanmateix de com de temptador era anar-se'n a treballar en l'organització russa d'*Iskra*, jo tenia, certament, desitjos de seguir algun temps en l'estranger. Retorní a París, on hi havia allò que no existia a Londres (una gran colònia d'estudiants russos). Els partits revolucionaris forcejaven durament per guanyar-se, cadascú per a la seua causa, els estudiants. Em permet reproduir ací un passatge de les memòries de N. I. Sedova, d'aquella època:

"A la tardor de 1902 abundaren les discussions a la colònia russa. Del grup d'*Iskra* al que jo pertanyia, hi desfilaren primer Martov i després Lenin. Els trets es dirigien contra els "economistes" i els socialrevolucionaris. En el nostre grup es parlava de la vinent arribada d'un camarada jove, fugit de Sibèria. Es presentà a l'habitació de Caterina Mikhaïlovna Alexandrovna, que havia estat antigament entre els populistes i pertanyia ara a *Iskra*. Els "joves" sentíem gran simpatia envers Caterina Mikhaïlovna, l'escoltàvem amb gran interès i ens deixàvem influir per ella. Caterina m'encarregà de cercar per allí prop una habitació per al jove col·laborador d'*Iskra* que acabava d'arribar a París. Per dotze francs al mes trobàrem una en la mateixa casa en què jo vivia; però era tan petita, estreta i fosca, que més que habitació semblava un calabós. Li pintí a Caterina Mikhaïlovna les condicions de l'habitació, fil per randa. Però ella m'interrompé dient:

-Basta, basta; està bé, ja s'arreglarà; que s'instal·le-hi.

Quan ja el nou camarada (el nom del qual no ens digué ningú) estava instal·lat a la seua habitació, em preguntà Caterina:

-I què, es prepara per a la conferència?

-No sé, segurament -diguí jo-; anit, quan pujava per l'escala, escoltí xiular suaument a la seua habitació.

-Doncs diga-li vostè que en compte de xiular procure preparar-se.

Caterina estava preocupadíssima amb el seu discurs. No tenia per què. Fou un gran èxit, i la colònia estava entusiasmada, perquè el jove col·laborador d'*Iskra* superà totes les esperances."

Estudií a París força més atentament que a Londres. Era la influència de N. I. Sedova. I encara que nascut i criat al camp, fou a París on comencí a interessar-me per la naturalesa. Ací fou també on, per primera vegada, se'm revelà el vertader art. Però no crega hom que em fos fàcil obrir els sentits a la naturalesa i a la cultura. Vegeu el que en deia N. I. Sedova en les seues memòries:

“Tota la impressió que ha tret de París és aquesta: semblat a Odessa, encara que Odessa és molt més bella. Aquest judici, vertaderament peregrí, només s'explica sabent que L. D. viu tan lliurat als problemes polítics, que només s'adona que hi ha altres coses quan aquestes se li fiquen pels ulls, i fins i tot llavors s'hi resigna com una càrrega, com a quelcom inevitable. Jo, que no compartia ni de bon tros aquesta apreciació de París, reia un poc d'ell.”

Sí, així era. Entrí a l'atmosfera del centre del món a la força i de mala gana. Els primers dies “negava” París i m'esforçava en ignorar-lo. En els fons, tot açò eren els esforços del bàrbar per afermar la seua personalitat. Pressentia que per a conèixer bé París i comprendre'l degudament, s'hi havia de consagrar molt de temps. I jo tenia una missió que complir, una missió absorbent, gelosa, que no tolerava rivalitats: la revolució. A poc a poc, i a força de fatigues, aní sentint-me guanyat per l'art. Em repel·lien el Louvre, el Luxemburg i les Exposicions. Trobava Rubens massa magnífic i satisfet, a Puvis de Chavannes massa pàl·lid i asceta. Els quadres de Carrières, amb el seu misteri de penombra, m'irritaven. Un altre tant m'ocorria amb l'escultura i l'arquitectura. En realitat, em resistia a acceptar l'art com abans m'havia resistit a acceptar la revolució i el marxisme, i com, per espai de diversos anys, em resistí contra Lenin i contra els seus mètodes. La revolució de 1905 vingué a interrompre el procés de la meua assimilació d'Europa i la seua cultura. Ja en la meua segona emigració intimí més amb l'art: viu i llegí tot allò que poguí sobre açò, i fins i tot arribí a escriure quelcom, però no he passat mai d'ésser un diletant.

A París escoltí parlar a Jaurès. Era en l'època del Gabinet Waldeck-Rousseau, que Millerand exercia la cartera de Comunicacions i Gallifet la de Guerra. Participí a les manifestacions de carrer dels guesdistes i, unint la meua veu als altres, cridí què sé jo quantes coses a Millerand. Llavors, Jaurès no em produí una gran sensació, potser perquè hi veia massa descarnadament l'adversari. Fins a uns quants anys més tard no sabí apreciar en el seu vertader valor aquesta gran figura, encara que sense canviar per això d'actitud respecte al jauresisme.

A petició dels estudiants marxistes, Lenin vingué a dir tres conferències sobre el problema agrari, a la universitat que havien fundat a París els professors expulsats de Rússia. Els universitaris liberals pregaren al conferenciant, persona poc grata, que prescindís en la mesura que pogués de donar a les seues conferències un to polèmic. Però Lenin, en aquest punt, no admetia condicions i començà la primera lliçó declarant que el marxisme era una teoria revolucionària i, per tant, polèmica per naturalesa. Em recorde que estava molt excitat abans de posar-se a parlar. Però a penes aixafà la càtedra, s'assenenà, almenys exteriorment. El professor Gamdarov, que havia acudit a escoltar-lo, comunicà la seua impressió a Deutsch amb aquestes paraules: “Un vertader professor!” En els seus llavis, era segurament la millor alabança.

Havíem convingut portar Lenin a l'Opera, i encarregàrem d'açò a N. I. Sedova. Lenin es presentà en l'Opera Comique amb la mateixa cartera dels papers amb què havia acudit a la conferència. Ens asseguèrem tots junts dalt a la galeria. A més de Lenin, Sedova i jo, crec que estava també Martov. Per cert que, d'aquella funció, se m'ha quedat associat un record que té molt poc de musical. Lenin s'havia comprat a París unes botes i després resultà que

l'estrenyien. Volgué el destí que jo estigués també vivament necessitat de calçat nou. Proví les botes de Lenin, i com semblava que m'anaven a la meravella, em quedí amb elles. Fins a arribar al teatre no anà malament la cosa, però una vegada allí, començà el martiri. A la tornada sofrí moltíssim; Lenin anà rient tot el camí de mi, i la seua rialla era doblement cruel en qui, com ell, havia caminat torturat durant diverses hores per la mateixa causa.

Des de París recorreguí, en viatge de conferències, les colònies d'estudiants russos de Brussel·les, Lieja, Suïssa i algunes ciutats alemanyes. En Heidelberg escoltí explicar al vell Kuno Fischer, però, decididament, les doctrines kantianes no m'atreien. La filosofia normativa em repel·lia d'una manera orgànica. A què llançar-se sobre una pila de fenc, quan al costat creix l'herba verda i sucosa?... La Universitat de Heidelberg era la predilecta dels estudiants russos que simpatitzaven amb l'escola idealista. Entre ells es trobava Avxentiev, que, més tard, havia d'ésser ministre de l'interior sota la presidència de Kerenski. En Heidelberg rompí més d'una llança, lluitant ardorosament, en defensa de la dialèctica materialista.

EL CONGRÉS DEL PARTIT I L'ESCISSIÓ

Quan Lenin sortí a l'estranger tenia trenta anys i era ja un home format. A Rússia (igualmente als cercles estudiantils que entre els primers grups socialdemòcrates i les colònies de desterrats) s'havia destacat sempre en el primer lloc. Podia tenir consciència del seu poder, perquè tots aquells amb qui parlava o treballava se'l reconeixien. Sortí a l'estranger equipat ja amb un gran bagatge teòric i amb grans reserves d'experiència revolucionària. En l'estranger havia de col·laborar amb el Grup de l'Emancipació de Treball i, sobretot, amb Plekhanov, intèrpret brillantíssim de Marx, mestre de diverses generacions, teòric, polític, publicista i orador de fama europea, relacionat amb els socialistes de tota Europa. Amb Plekhanov estaven dos grans autoritats: la Zassulitx i Axelrod. Vera Ivanovna Zassulitx tenia una personalitat preeminent (que no devia tan sols al seu passat heroic) perquè era una pensadora de gran agudesia i posseïa grans coneixements, principalment d'història, i una intuïció psicològica poc comú. Vera Zassulitx servia d'element d'enllaç entre "el grup" i el vell Engels. A diferència de Plekhanov i la Zassulitx, que mantenien relacions molt estretes amb el socialisme dels països llatins, Axelrod representava dins del "grup" les idees i experiències de la socialdemocràcia alemanya. Aquells anys assenyalen ja el començament de la decadència de Plekhanov. La personalitat d'aquest home decreixia al contacte amb la mateixa causa que infonia força a la de Lenin: la proximitat de la revolució. Tota l'obra de Plekhanov té un caràcter de preparació ideològica. Plekhanov era un propagandista i polèmic del marxisme, però no un polític revolucionari del proletariat. Així que anava apropant-se la revolució, començava a perdre la fermesa en el caminar. Ell mateix havia d'adonar-se'n, i d'ací la seua irritabilitat contra la gent jove.

Iskra estava dirigida políticament per Lenin. El millor redactor que tenia el periòdic era Martov, que escrivia amb la mateixa facilitat i fluïdesa amb què parlava. Martov no se sentia, palesament, molt a gust al costat de Lenin, de qui era, llavors, el més íntim col·laborador. Seguien tractant-se de tu, però les seues relacions eren ja força fredes. Martov

vivia al dia, lliurat als temes quotidians: els seus interessos efímers, els temes literaris d'actualitat, els articles, les novetats i les converses absorbien la seua vida. Lenin aixafava amb peu ferm en el dia d'avui, però el seu pensament es remuntava al dia de demà. Martov era home d'idees innumerables, moltes vegades enginyosíssimes, d'hipòtesis, de projectes, dels quals ben sovint ni ell mateix tornava a acordar-se'n. En canvi, Lenin assimilava tan sols allò que necessitava i a mesura que ho necessitava. La palesa fragilitat de les idees de Martov feia a Lenin, moltes vegades, moure el cap preocupat. Aleshores, no s'havien destacat encara, ni tan sols revelat, els respectius rumbos polítics. Més tard, en produir-se l'escissió en el segon congrés, el grup d'*Iskra* es divideix en els "durs" i els "tous". Aquests termes, gaire corrents en un principi, testifiquen que, tot i que no existís encara una línia de separació ben marcada, mitjançaven ja diferències de punt de vista, de tremp, de conseqüència i decisió en el manteniment de la causa. Aplicant-los aquests termes, podem dir que Lenin, fins i tot abans de l'escissió i del congrés, era dels "durs" i Martov dels "tous". I ambdós ho sabien. Lenin, que apreciava molt Martov, el contemplava inquisitivament i amb un cert recel, i Martov, que comprenia aquella mirada, se sentia aclaparat davall ella i als seus muscles esquilats hi havia un tremolor nerviós. En les seues xerrades, quan coincidien en algun lloc, no es percebia ja cap nota cordial ni la menor broma, com a mínim en la meua presència. Lenin no mirava Martov quan parlava, i els ulls d'aquest s'amagaven, apagats, darrere de les seues lents torçudes i sempre brutes. Quan Lenin em parlava de l'altre, la seua veu tenia una entonació rara: "ah, sí!, això ha dit Juli?", i pronunciava el nom d'un mode especial, amb una lleugera inflexió, com si volgués prevenir hom i dir-li: "És un home excel·lent, magnífic; però compte!, molt bla." És probable que en l'actitud de Martov envers Lenin influís també, psicològicament, encara que no d'una manera política, Vera Ivanovna Zassulix.

Lenin havia anat concentrant en les seues mans les comunicacions amb Rússia. La secretaria de la redacció estava a càrrec de la seua dona, Nadexda Kostantinovna Krupskaja. Krupskaja era el centre de tot el treball d'organització, l'encarregada de rebre els camarades que arribaven a Londres, de despatxar i donar instruccions als que partien, d'establir-hi la comunicació, d'escriure les lletres, xifrant-les i desxifrant-les. A la seua habitació olia quasi sempre a paper cremat, de les lletres i papers que constantment havia de fer desaparèixer. A vegades, se l'escoltava queixar-se, amb la seua veu dolça però insistent, del poc que escrivien, que canviaven la clau, que no sabien emprar bé la tinta química, que no hi havia mode de desxifrar aquelles línies, etc.

La preocupació de Lenin, en la seua tasca diària d'organització i de política, era anar-se'n emancipant el més possible dels vells, i sobretot de Plekhanov, amb qui ja havia tingut diversos xocs durs, principalment a propòsit de la redacció del projecte de programa del partit. Plekhanov criticà implacablement el primitiu projecte de Lenin presentat contra el seu, i ho féu amb aqueix to d'ironia displicent que sabia emprar en semblants casos. Però a Lenin era difícil acovardir-lo ni desanimar-lo. El duel cobrà un caràcter molt dramàtic, i hagueren d'intervenir-hi com a mediadors Zassulix i Martov. La primera al costat de Plekhanov, i el segon a favor de Lenin. Ambdós mediadors estaven animats d'un esperit molt conciliador, a banda que eren bons amics. Vera Ivanovna li digué, segons em contà ella mateixa, a Lenin:

-Jordi (Plekhanov) és un llebrer que, tot i mossega i sacsa, solta allò que agafa; però vostè és un gos de presa, les seues arpades són mortals.

Recorde que quan Vera Ivanovna em referí aquesta conversa, hi afegí el comentari següent:

-A Lenin li agradà molt la comparació i repetí, amb complaença, això de les “arpades mortals”. I era graciós escoltar-la imitar la pronúncia i la erra arrossegada de Lenin.

Tots aquests incidents havien ocorregut abans d'arribar jo, sense que ni en tingués sospita. Com tampoc sabia que les relacions entre els membres de la redacció s'havien agrit per causa meua. Als quatre mesos d'estar jo en l'estranger, Lenin escrigué a Plekhanov la lletra següent:

“París, 2 de març 1903

Propose a tots quants componen la Redacció que incorporem-hi “Ploma” per cooptació i amb plenitud de drets. (Al meu entendre, per al nomenament per cooptació, no basta la majoria, sinó que en cal unanimitat.) Ens és molt necessari un nou redactor que faça el número set, tant per a facilitar les votacions (6 és número parell) com per a ajudar-nos en els treballs. “Ploma” escriu en tots els números des de fa més d'un mes, treballa per a *Iskra* amb la major energia i diu conferències (acompanyades de gran èxit). No sols ens és força útil, sinó indispensable per a la redacció d'articles i notícies sobre temes d'actualitat. És, indiscutiblement, home enèrgic i de condicions, de talent extraordinari, que farà carrera. També pot ajudar-nos molt en matèria de traduccions i en treballs literaris de vulgarització.

Possibles objeccions: 1) que és massa jove; 2) que està (probablement) exposat a haver de tornar aviat a Rússia; 3) que la seua ploma (sense cometes) serva empremtes de l'estil fulletonesc, té excessives preocupacions d'elegància, etc.

Ad 1) No se li proposa per a exercir un lloc personal, sinó per a entrar en un organisme col·legiat. Açò li servirà precisament per a adquirir experiència. Tenint ja, com indubtablement té, l'“instint” d'un home de partit i de fracció, el saber i l'experiència són coses que es poden adquirir. També és indubtable que estudia i treballa. Aquest nomenament és necessari per a captar-lo definitivament i per tal d'encoratjar-lo.

Ad 2) Si l'interessem en aquest treball, potser no se'n vaja tan aviat. I cas d'haver d'anar-se'n, les seues relacions organitzadores amb la Redacció, a la que estaria subordinat, més bé acreixen considerablement que disminueixen el seu valor.

Ad 3) Els defectes d'estil no tenen gran importància. Ja actualment accepta en silenci (encara que no de molt bon grau) les “correccions”. Al si de la Redacció es produiran debats i votacions, i les “instruccions” cobraran la forma i el caràcter de coses necessàries.

Propose, doncs: 1er; Elegir “Ploma” redactor, per cooptació entre les sis persones que avui la formen; 2on; Cas que siga elegit, que es procedisca a establir, d'una manera definitiva, el règim intern de la Redacció i de les votacions i a redactar un reglament detallat. *El necessitem*, i té la seua importància per al Congrés.

P. S. Consideraria com *equivocat i maldestre en el més alt grau* que s'ajornés l'elecció; en “Ploma” es nota ja *prou* descontent encara que, naturalment, no el palese d'una manera pública, perquè li sembla que no aixafa encara en terreny ferm i que el menyspreem com a un “xicot”. Si no ens en fem càrrec i d'ací a un mes, per exemple, se'n torna a Rússia, es considerarà desdenyat per nosaltres. Podem malgastar l'ocasió, la qual cosa seria lamentable.”

Reproduïsc gairebé íntegra (ometent-hi només alguns detalls d'ordre tècnic) aquesta lletra, de la que jo mateix no en tinguí notícia fins fa poc, perquè reflecteix molt bé les circumstàncies en què es movia en aquells temps la Redacció d'*Iskra* i dona idea de Lenin i de la seua actitud envers mi. Ja queda dit que jo no sabia absolutament res de quel que

s'estava portant avant a les meues esqueses entorn del meu nomenament de redactor. Per descomptat, no és cert, com diu Lenin, ni tal era aleshores el meu estat d'esperit, que jo estigués "prou descontent" per no ingressar en la Redacció. La veritat és que no se m'havia passat pel cap semblant cosa. Em mantenia respecte a la Redacció del periòdic en l'actitud del deixeble amb els mestres. Jo tenia llavors vint-i-tres anys (el redactor més jove, que era Martov, tenia set anys més que jo, Lenin m'avançava en deu anys) i estava entusiasmat que la sort m'hagués posat en contacte amb aquest magnífic grapat d'homes. Del menor d'ells podia jo aprendre i estava ansiós d'aprendre.

En què es basava, doncs, Lenin per a parlar del meu descontent? M'incline a creure que era, senzillament, un colp de tàctica. Tota la lletra està animada per l'aspiració de demostrar, de convèncer, de sortir-se'n amb la seua. Es veu que vol espantar els altres redactors amb el meu suposat descontent i amb el perill que em separe d'*Iskra*. És un argument més del que en fa ús. I igualment pot dir hom de l'al·lusió que fa a això del tracte de "xicot". Deutsch era l'únic que usava amb mi, de tant en tant, aquest tractament, i a ell, que no influïa ni podia influir per a res en mi políticament, m'unia una bona amistat. Aquest és un altre argument a què Lenin acudeix per a suggerir als vells la necessitat que em consideren com home políticament adult. Deu dies després de la lletra de Lenin, Martov li escrivia a Axelrod la següent:

"Londres, 10 març 1903. Vladimir Ílitx ens proposa nomenar "Ploma" membre de la Redacció amb plenitud de drets. Els seus treballs literaris revelen indubtable talent. Per les seues tendències és absolutament "nostre". Està consagrat de ple als interessos d'*Iskra* i gaudeix de gran predicament ací (en l'estranger) mercè a les seues dots oratòries, que són considerables. Parla meravellosament; no es pot fer-ho millor. N'estic fermament convençut, igual que Vladimir Ílitx. Posseeix coneixements i treballa per completar-los. Jo m'adherisc incondicionalment a la proposta de Vladimir Ílitx".

En aquesta lletra, en què Martov és el ressò fidel de Lenin, no apareix ja cap referència al meu descontent. Martov, que vivia en la mateixa casa que jo, paret per mig, tenia sobrades ocasions d'observar-me, i no podia sospitar en mi cap impaciència per conquerir un lloc de redactor.

I per què Lenin insistia tant a incorporar-me a la Redacció? Senzillament, perquè volia conquerir una majoria segura. Davant una sèrie de qüestions d'interès, la Redacció es dividia en dos bàndols: en u, hi figuraven els vells (Plekhanov, Zassulitx i Axelrod); en un altre, els joves (Lenin, Martov i Potressov). Lenin creia fermament que jo estaria al seu costat en els problemes fonamentals. Una vegada, com calgués alçar-se a parlar contra Plekhanov, Lenin em cridà a banda i em digué, amb un somriure astut:

-És millor que parle Martov, perquè ell sap suavitzar les coses i vostè pega dur.

És probable que jo, escoltant allò, fes cara de sorpresa, perquè de seguida hi afegí:

-En general, a mi m'agrada que es pegue dur; però a Plekhanov, aquesta vegada, és preferible tractar-lo amb suavitat.

Davant la resistència de Plekhanov, fracassà la proposta de Lenin que jo ingressés en la Redacció. És més: aquella proposta fou la causa principal de la gran aversió que em prengué Plekhanov, el qual compregué de seguida, naturalment, que Lenin tractava d'aconseguir una majoria segura contra ell. La reforma de la Redacció s'ajornà fins al pròxim

congrés. No obstant això, els redactors acordaren admetre'm en les seues sessions amb veu encara que sense vot.

Plekhanov s'hi oposà terminantment. Però Vera Ivanovna digué:

-Doncs encara que vostè s'hi oposi, el portaré!

I en efecte, em “portà” a la sessió següent. Com jo no sabia què havia passat entre bastidors, em quedí sorprès en veure la refinada fredor amb què em saludava Plekhanov, que en aquestes coses era un mestre consumat. La seua hostilitat envers mi durà molt de temps. En rigor, no arribà a desaparèixer mai. A l'abril de 1904, Martov escrigué a Axelrod una lletra en què parlava del “innoble odi personal, per a ell (Plekhanov) deshonorós, que sent contra la persona coneguda”. (Aquesta persona coneguda era jo.)

L'observació que fa Lenin en la seua lletra sobre el meu estil no deixa de tenir interès. És, per descomptat, encertada, tant pel que fa a la galanesa, com en la meua aversió a acceptar de ningú correccions. La meua activitat d'escriptor a penes portava dos anys de vida, i les qüestions d'estil hi ocupaven lloc preeminent. Només trobava gust en les paraules. Em passava quelcom així com als xiquets quan els estan sortint les dents, que no saben més que fregar-se les genives i s'ho porten tot a la boca: aqueixa recerca, que a mi em semblava tan important, la recerca d'una paraula, d'una fórmula, d'una imatge, representava l'època de la dentició en el període de creixement dels meus dots d'escriptor. La depuració de l'estil havia d'ésser obra del temps. I com aquella preocupació per la forma no era purament casual ni externa, sinó que responia a un procés ideològic intern, no és estrany que, amb tot el respecte que aquells homes em mereixien, defensés instintivament la meua individualitat d'escriptor, que començava a formar-se, contra les invasions d'altres escriptors, consumats sens dubte, però molt diferents de mi...

Mentre, la data del congrés anava apropant-se, i al final es prengué l'acord de traslladar la Redacció del periòdic, a Ginebra on la vida era incomparablement més barata i les comunicacions amb Rússia més fàcils. Lenin hagué d'assentir, encara que molt a contracor.

“En Ginebra [escriu Sedova en les seues memòries] ens instal·làrem en dos caus al colomar. L. D. s'ocupava en els treballs preparatoris del congrés. Jo em disposava a marxar a Rússia, al servei del partit.”

Començaren a arribar els primers delegats al congrés, amb els que calia sostenir inacabables deliberacions. La direcció d'aquests treballs preliminars la portava, indiscutiblement, Lenin, tot i que no sempre d'una manera visible. Alguns delegats venien plens d'inconvenients i de dubtes. Els treballs preparatoris absorbien molt de temps. Una gran part de les deliberacions es consagrava a la fixació dels estatuts, essent el punt més important de l'esquema d'organització la qüestió de les relacions mútues entre l'òrgan central del partit (*Iskra*) i el comitè central resident a Rússia. Jo, en venir a l'estranger, portava el convenciment que la Redacció havia d'estar “sotmesa” al comitè central. I aqueix era, des de Rússia, el mode de pensar de la majoria dels partidaris d'*Iskra*.

-No, no funcionarà -em replicà Lenin quan en parlàrem- les forces són molt desproporcionades. Com volen dirigir-nos des de Rússia? No funcionarà... nosaltres formem un centre fix, som els més forts ideològicament i dirigirem el moviment des d'ací.

-Llavors, s'instaurarà un règim de plena dictadura per part de la Redacció -hi objectí.

-I què se'n perd? -em contestà Lenin-. En les circumstàncies actuals, no hi ha un altre remei.

Els plans de Lenin en allò tocant l'organització no emmudien tots els meus dubtes. Però no podia pensar, de cap manera, que aquesta qüestió fos a malbaratar el congrés.

Jo obtinguí el mandat de la Lliga Siberiana, amb la que havia mantingut estretes relacions durant el desterrament. Partí al congrés en unió del delegat de Tula, que era el metge Ulianov, el germà menor de Lenin. Perquè no se'ns apegués cap espia, no prenguérem el tren en Ginebra, sinó a l'estació immediata, una estació petita i solitària anomenada Nion, on els ràpids només s'hi aturaven mig minut. Com a bons provincians russos, no esperàrem el tren en l'andana on aturava, i haguérem de llançar-nos-hi travessant la via. Però el tren es posà en moviment abans que haguérem tingut temps de saltar a l'estrep. El cap d'estació, en veure dos viatgers entre les vies, féu el senyal d'alarma i el tren tornà a aturar-se. A penes havíem tingut temps a acomodar-nos en el departament, quan es presentà l'interventor, fent-nos entendre que no havia vist mai dos subjectes tan ximpls i advertint-nos que havíem de pagar cinquanta francs de multa per haver aturat el tren. Nosaltres, per la nostra banda, li férem entendre a ell que no sabíem una paraula de francès. Açò no era veritat, naturalment, però produí el seu efecte, perquè l'interventor, que era un suís gros, després de cridar tres minuts, ens deixà en pau. Fou el millor que podia fer, perquè entre els dos no hauríem pogut reunir els cinquanta francs. En passar a fer la revisió tornà a expressar als altres viatgers l'opinió altament lamentable que tenia d'aquells dos subjectes als que havia calgut recollir de la via. El pobret no sabia que la finalitat del nostre viatge era ni més ni menys que crear un partit.

El congrés començà les seues sessions a Brussel·les, al domicili de les associacions obreres, la *Maison Du Peuple*. Ens assignaren un local prou pudorós als ulls del públic en què tenien emmagatzemats una sèrie de fardells de llana. Les puces ens crivellaven. Ens divertíem en anomenar-les les hosts d'Anseele, llençades a l'assalt de la societat burgesa. Però el fet és que les sessions eren un vertader turment físic. No era açò, però, el pitjor, sinó que ja en els primers dies els delegats descobriren que eren seguits per espies. Jo portava el passaport d'un búlgar dit Samokovliev, a qui no coneixia. A la segona setmana d'estar a Brussel·les, sortint, ja tard en la nit, amb Vera Zassulix d'un petit restaurant anomenat El Faisà d'Or. Ens creuàrem amb el delegat d'Odessa, S., el qual, sense mirar-nos, ens digué en veu baixa:

-Porteu un espia al darrere; separeu-vos i seguiré l'home.

S. era un gran especialista en matèria d'espies; els seus ulls, en açò, tenien la precisió d'un instrument astronòmic. Vivia en un primer pis junt al restaurant i havia muntat en la finestra un lloc d'observació. Em separí, sense més dilació, de Zassulix i continuí carrer endavant. Portava en la butxaca el passaport del búlgar i cinc francs. L'espia, que era un flamenc alt, flac, amb uns llavis que semblaven el pic d'un ànec, em seguia. Eren ja més de les dotze de la nit i el carrer estava solitari. Girí bruscamment sobre els talons, i li preguntí a boca de canó:

-*Monsieur*, quin carrer és aquest?

El flamenc anà a refugiar-se, espantat, contra la paret:

-*Je ne sais pas.*

Segurament havia esperat que li engegés un tret.

Continuí caminant, sempre pel bulevard endavant. Sonà l'una en un rellotge. En arribar a una embocadura, girí per ella i arranquí a córrer tot quant poguí, seguit sempre pel flamenc. Aquella nit, dos homes que no es coneixien, corrien com a bojos pels carrers de Brussel·les, l'un rere l'altre. Encara em sembla estar escoltant les seues petjades. Fiu la volta a l'illa i torní a portar el meu flamenc al bulevard. Els dos estàvem cansats, irritats, i continuàrem caminant amb cara de mal humor. Ens trobàrem amb un punt de cotxes de lloguer. De res m'hauria valgut prendre'n un, doncs que l'espia hauria saltat immediatament a un altre. Continuàrem caminant. El bulevard, inacabable, semblava tocar allí a la seua fi; estàvem en un extrem de la ciutat. A la porta d'una petita taverna nocturna estava aturat un cotxe de punt. Fiu una carrereta i hi saltí.

-Marxe vostè, de pressa!

-On anem?

L'espia era tot ell oïdes. Li doní el nom d'un parc que estava a cinc minuts de la casa en què vivia.

-Cent sous!

-Marxe vostè!

El cotxer empunyà les brides. L'espia entrà a corre-cuita a la taverna, sortí amb un cambrer i apuntà amb el dit el seu enemic. A la mitja hora d'açò, entrava jo en la meua habitació. Encenguí el ciri i em trobí damunt de la taula de nit una lletra dirigida al meu nom búlgar. Qui podria escriure'm a aquells adreça? Era un avís de la policia, ordenant a *monsieur* Samokovliev que es presentés l'endemà, a les deu del matí, amb el seu passaport. Açò indicava que ja m'havia descobert el dia abans un altre espia i que totes aquelles carreres nocturnes pel bulevard havien estat infructuoses per a ambdues parts. Foren diversos els delegats que aquella nit es trobaren amb el mateix tribut d'homenatge. Als que es presentaren davant la policia els fou ordenat que passaren la frontera de Bèlgica en el termini de vint-i-quatre hores. Jo no em molestí en acudir a presència del comissari, sinó que prenguí directament el tren a Londres, on s'havia traslladat el congrés.

Harting, que dirigia la secció d'espionatge rus de Berlín, informà el Departament d'Ordre Públic que "la policia de Brussel·les s'havia vist sorpresa per una invasió d'estrangers, sobre deu dels quals requeien sospites de manejos anarquistes". La "sorpresa" de la policia de Brussel·les s'havia encarregat d'infondre-la el mateix Harting, el vertader nom del qual era Hekkelmann i el seu ofici el de terrorista-provocador; condemnat a presidi en rebel·lia pels tribunals francesos, es veié més tard ascendit pel tsarisme a general de l'Okhrana, i acabà essent, sota nom suposat, Cavaller de la Legió d'Honor. A Harting li féu la delació un altre agent provocador, el doctor Shitomirski, que des de Berlín havia participat activament en l'organització del congrés. Tot açò ho sabérem algun anys després. Diria hom

que el tsarisme tenia en les seues mans tots el ressorts. I, no obstant això, ja es veu de què li serví...

El congrés palesà les dissidències que existien entre els quadres dirigents d'*Iskra*; sortiren a la llum els dos grups dels "tous" i els "durs". Al principi, aquestes divergències voltaven entorn d'un punt de l'estatut: el referent a qui se li havia de reconèixer la condició de membre del partit. Lenin s'entossudia a identificar el partit amb l'organització clandestina. Martov volia que s'admeteren també dins del partit aquells que treballaven sota les ordres d'aquesta organització. La diferència no era d'abast pràctic immediat, perquè les dues fórmules convenien en no reconèixer vot més que als que formaren part d'aquella. No obstant això, era innegable que hi havia ací dues tendències divergents. Lenin aspirava a una forma tancada i a una absoluta claredat en els assumptes del partit. Martov, per contra, propendia al confusionisme. La cristal·lització de forces al voltant d'aquesta qüestió traçà ja el llit que havia de seguir el congrés i determinà la formació dels grups al voltant dels dirigents. Entre bastidors s'entaulava un vertader duel per la conquesta de cada delegat. Lenin s'esforçà moltíssim en guanyar-me per a la seua causa. Em portà a fer un llarg passeig amb ell i amb Krassikov; entre els dos, pretengueren convèncer-me que Martov no era allò que em convenia, que era un "tou". La fisonomia que Krassikov anava traçant de la gent d'*Iskra* era tan descarada, que Lenin arrufava les celles. Jo estava aterrit. En la meua actitud envers els membres de la Redacció hi havia encara molt de juvenil i de sentimental, i aquesta conversa em repel·lí més que m'atragué.

Les diferències no estaven encara dibuixades; calia moure's per temptejos i operant a base d'imponderables. Es convingué en convocar una reunió del grup central d'*Iskra* perquè deliberés i veiés el mode d'arribar a una harmonia. Però ja l'elecció de president era motiu de dificultats.

-Propose -digué Deutsch, cercant una sortida- que elegim el Benjamí de la reunió. I heus aquí com haguí d'ésser jo designat per a presidir aquella assemblea d'*Iskra*, en què apuntà ja l'escissió de bolxevics i menxevics, que més tard havia de dividir el partit. Tot el món estava excitadíssim. Lenin, sortí de la reunió amb una portada. És l'única vegada que recorde haver-lo vist perdre la serenitat, que sempre servava per dura que fos la lluita al si del partit. La situació es posava cada vegada més seriosa. Al congrés ja sortiren a la llum, obertament, les divergències. Lenin féu una última temptativa per a emportar-me al costat dels "durs", enviant-me al delegat Z. i a Dimitri, el seu germà. La conversa que tinguérem en el parc durà diverses hores. Els comissionats no volien cedir.

-Tenim ordres de guanyar-lo a vostè per a nosaltres, siga com siga.

Per fi, haguí de negar-me, resolutament, a acompanyar-los.

L'escissió es produí sense que cap congressista l'esperés. Lenin, que havia participat més activament que ningú en la lluita, no l'havia previst tampoc, ni la desitjava. Els dos bàndols lamentaven profundament el que havia ocorregut. Lenin patí, després del congrés, una malaltia nerviosa que li durà unes quantes setmanes.

"L. D. escrivia quasi diàriament des de Londres [diu Sedova en les seues memòries], i les seues lletres reflectien cada vegada major preocupació, fins que per fi ens informà, desesperat, que s'havia produït l'escissió en *Iskra*; *Iskra* ja no existeix, ha mort... A tots ens dolgué extraordinàriament l'escissió. Quan L. D. tornà de Londres, sortí vers Sant Petersburg,

i em feu càrrec dels materials del congrés, que havien assolit introduir, estesos en paper molt fi i amb lletra diminuta, a la tapa d'un Larousse.”

Com s'explica que jo em posés al congrés de banda dels “tous”? Tinga hom en compte que m'unien grans vincles a tres redactors: Martov, Zassulix i Axelrod. Aquests tres influïen en mi d'una manera indiscutible. Al si de la Redacció es produïen, abans del congrés, diferents matisos d'opinió, però sense que arribaren mai a manifestar-se divergències acusades. Amb qui menys afinitat tenia era amb Plekhanov, que no podia tragar-me des que havia sorgit entre nosaltres la primera col·lisió, molt lleu certament. Lenin i jo teníem excel·lents relacions. Però sobre ell pesava, als meus ulls, la responsabilitat d'aquell atemptat contra la Redacció d'un periòdic, que al meu mode de veure formava una unitat i que tenia aquell nom encisador d'*Iskra*. Només pensar que es pogués malmetre aquella unió, semblava un crim intolerable. En els moviments revolucionaris, el centralisme és un principi dur, imperiós, absorbent, que no poques vegades adopta formes despietades contra persones i grups sencers que ahir encara lluitaven al nostre costat. No en va en el vocabulari de Lenin abunden tant les paraules “despietat” i “irreconciliable”. Aquesta crueltat només pot tenir una justificació quan la imposen els alts ideals revolucionaris, exempts, de tot interès baixament personal. En 1903 no hi havia una altra mira que eliminar de la Redacció d'*Iskra* a Axelrod i Zassulix. Jo sentia envers ells, no sols respecte, sinó simpatia. També Lenin els havia tingut estima, en consideració al seu passat. Però en havent arribat al convenciment que eren un obstacle cada vegada més molest a la senda d'esdevenidor, tragué la conclusió lògica d'aquesta premissa i cregué necessari separar-los del lloc directiu que ocupaven. Jo no podia avenir-m'hi. Tot el meu ésser es rebel·lava contra aqueixa mutilació despietada de vells lluitadors que havien arribat fins al llindar del nostre partit. Aquest sentiment d'indignació em féu trencar amb Lenin en el segon congrés. La seua conducta semblava intolerable, indignant, espantosa. I, no obstant això, era políticament encertada i, per consegüent, necessària per a l'organització. No hi havia més remei que trencar amb els vells, que s'obstinaven a seguir aferrats a la fase preparatòria. Lenin sabé comprendre-ho abans que ningú. Volgué veure si encara era possible retenir Plekhanov, separant-lo dels altres dos. Però els fets s'encarregaren de demostrar força aviat que no podia ésser.

Em separí, doncs, de Lenin per motius que tenien molt de “morals” i fins i tot de personals. No obstant això, encara que a l'exterior només semblés així, en el fons la divergència tancava un caràcter polític i afectava un poc més que a les qüestions de mera organització.

Jo em comptava entre els centralistes. Però és indubtable que aleshores no podia adonar-me encara clarament del centralisme sever o imperiós que havia de reclamar un partit revolucionari creat per a llençar milions d'homes a l'assalt de la vella societat. Cal tenir en compte que havia passat els primers anys de la meua joventut en la penombra de la reacció, perquè a Odessa aquesta s'havia ressagat un segle; Lenin, en canvi, convingué en la seua joventut amb el moviment liberal de Llibertat del Poble. Els que tenien uns quants anys menys que jo es formaren ja en un ambient de progrés polític. En celebrar-se el congrés de Londres, l'any 1903, la revolució tenia per a mi, encara, molt d'abstracció teòrica. El centralisme leninista no podia brollar encara, en el meu cervell, d'una concepció revolucionària, clara i definitiva, a la que hauria arribat pel meu compte. I, si no m'equivoque, la meua vida intel·lectual ha estat presidida sempre, imperiosament, per la tendència a concebre pel meu compte els problemes, traient-ne totes les conseqüències lògiques i necessàries.

L'agudització del conflicte desencadenat al congrés es devia, no sols als problemes de principi que es plantejaren, sinó a la incapacitat dels vells per a saber apreciar la magnitud i la importància de Lenin. Ja durant les sessions, i en acabant aquestes, Axelrod i els altres redactors estaven dominats per la indignació i per la sorpresa. Però, com, és possible que s'atrevisca a això? (deien, referint-se a Lenin). ¿Com és possible (pensaven) que un home que acaba, o poc menys, de sortir a l'estranger per a aprendre i que fins ara no ha estat més que un bon deixeble vullga ja moure's pel seu compte, i amb tal seguretat?

Però Lenin podia gosar. I havia gosat. Per a això, bastava d'estar convençut que aquells homes vells eren totalment incapaços de prendre en les seues mans, davall l'imperi de la revolució que s'apropava, l'organització de l'avantguarda obrera i de posar-se immediatament al seu capdavant per a portar-la al combat. Els vells (i no eren ells sols) s'equivocaven; aquell home era un poc més que un magnífic col·laborador: era un cabdill; la seua mirada estava fixa sempre en el triomf. I bé podem dir sense por d'equivocar-nos que, si ja no ho estava, podé convèncer-se definitivament de les seues dots de cabdill al contacte amb els vells mestres, en comprendre que era més fort i més necessari per al moviment que els seus adoctrinadors. En aquells esperits, encara un tant foscos, que s'agrupaven entorn de la bandera d'*Iskra*, només Lenin representava íntegrament i en tota la seua enteresa el dia de demà, amb tots els seus tremends problemes, els seus xocs cruels i les seues víctimes innumerables.

Lenin aconseguí guanyar per a si Plekhanov durant el congrés, però per poc de temps; en canvi, perdé per sempre Martov. Sembla que en aquelles sessions, Plekhanov tingué una certa intuïció del que era Lenin. "D'aqueixa fusta [li digué a Axelrod, referint-s'hi] es fan els Robespierres." Personalment, Plekhanov no féu un paper molt brillant al congrés. Només una vegada el veírem i escoltàrem en tota la seua esplendor; fou al si de la comissió encarregada de redactar el projecte de programa. El nomenaren per a presidir-la, i havia hom de veure'l allí, amb una visió clara i científica del problema en el cap, segur de si mateix, dels seus coneixements, de la seua superioritat, amb aquella mirada gojosa i plena de foc irònic, amb aquells mostatxos punxeguts i divertits, ja esguitats de cabells blancs, amb aquell gest un tant teatral, però viu i ple d'expressió, il·lustrant la nombrosa assemblea i vessant sobre ella, com un vivent foc d'artifici, la seua cultura i el seu enginy.

Martov, el cap dels menxevics, és una de les figures més tràgiques del panorama revolucionari. Era un escriptor d'extraordinari talent, un polític pletòric d'idees i un pensador subtil, qualitats totes que el posaven molt per damunt del corrent ideològic per ell representat. Però en les seues idees faltava l'audàcia i en la seua agudesia la medul·la de la voluntat. I aquestes dots no era possibles suplir-les amb la capacitat per a aferrar-se a les coses. La primera reacció que els fets produïen en ell era sempre revolucionària. Però com la idea no estava recolzada en el ressort de la voluntat, durava poc. Les bones relacions que ens unien no pogueren resistir la prova dels primers successos de la revolució que s'apropava.

El segon congrés representa per descomptat en la meua vida una de les grans fites, encara que només siga per haver-me mantingut separat de Lenin durant molts anys. Girant la vista enrere i enfocant el passat en conjunt, no ho lamente. És cert que retorní a Lenin més tard que molts altres, però ho fiu per la senda que jo mateix em trací, a través de les experiències de la revolució, la contrarevolució i la guerra imperialista, i dels seus ensenyaments. I quan haguí de retornar a ell ho fiu amb prou més fermesa i serietat que aquells que es diuen "deixebles" seus; els que, mentre visqué, no feren més que repetir,

vingués o no a raó, les seues paraules i imitar els seus gestos, per a revelar-se com impotents epígons, instruments inconscients en mans de poders hostils, a penes faltà el mestre.

RETORN A RÚSSIA

El meu contacte amb la minoria del congrés fou de curta durada. En el transcurs de pocs mesos començaren a dibuixar-se al si d'aquesta fracció dues orientacions. Jo era partidari que hom marxés, com més aviat millor, a una fusió amb la majoria, entenent que l'escissió no podia significar més que un episodi, per important que aquest fos.

Però no pensaven així els altres, per als quals, la ruptura produïda al si del congrés no era més que el punt d'arrencada de la seua evolució oportunista. Em passí tot l'any de 1904 entaulant una sèrie de batalles polítiques i d'organització amb el grup dirigent dels menxevics. Aquestes batalles giraven al voltant de dos punts: l'actitud del grup envers el liberalisme i la seua posició respecte als bolxevics. La meua opinió era que s'havien de refusar, sense transigir-hi, totes les temptatives que feren els liberals per a recolzar-se en les masses, raó per la qual advocava enèrgicament i a un temps mateix per que tornaren a unir-se les dues fraccions socialistes. Al setembre em separí formalment de la minoria, a la que en realitat ja havia deixat de pertànyer en el mes d'abril. Passí una temporada a Munic, considerada aleshores com la ciutat més democràtica i artística de tota Alemanya, al marge per complet dels emigrats russos. Durant aquests mesos estudií i arribí a conèixer prou bé la socialdemocràcia bavaresa, els museus muniquesos i els caricaturistes del *Simplicissimus*.

Ja durant les sessions del congrés s'havia desencadenat en tot el sud de Rússia una potent onada de vagues. L'agitació camperola era cada vegada més forta. Les universitats estaven revoltades. La guerra rusojaponesa, que havia detingut de moment aquest procés, esdevingué de seguida, en sobrevenir l'hecatombe militar del tsarisme, motor eficaç de la revolució. La premsa començava a perdre la por, els atacs terroristes se succeïen cada vegada amb major freqüència; els liberals començaren a moure's i començà la "campanya dels banquets". Els problemes fonamentals de la revolució s'aguditzaren. En el meu cervell, les abstraccions cobraven un contingut molt plàstic de caràcter social. Els menxevics, per la seua banda, i principalment Vera Zassulitx, dipositaven les seues esperances, cada vegada més obertament, en els liberals. Ja abans del congrés es queixava un dia Vera Zassulitx, en acabar una reunió que havíem tingut els redactors en el cafè Landolt, amb aqueixa veu especial, tímida i alhora pertinaç (que tenia en tràngols com aquest) que atacàvem massa els liberals. Era el seu punt sensible.

-Jo crec que no havíem de menysprear els seus esforços per apropar-se a nosaltres. -I en dir açò no mirava Lenin, encara que era principalment a ell a qui volia referir-se-. Struve entén que els liberals russos no han de trencar amb el socialisme, si no volen exposar-se a la trista sort del liberalisme alemany, i que seria força millor que prengueren l'exemple dels radicals socialistes francesos.

-Com més pretenguen apropar-se a nosaltres, més dur cal pegar-los -digué Lenin rient de bona gana i amb ànim visible d'irritar Vera Ivanovna.

-Home, és curiós! -exclamà Vera, indignada-. De manera que si ens tendeixen la mà, anem a contestar-los amb una pallissa?

En aquesta qüestió, que amb el temps anà adquirint extraordinària importància, jo estava plenament identificat amb Lenin.

A la tardor de 1904, en plena campanya dels banquetts liberals, ficada en un compromís a penes iniciada, formulí aquesta pregunta: "I ara?" I la vaig contestar de la manera següent:

"La solució només pot venir d'una vaga general, a la que seguirà necessàriament l'aixecament del proletariat que posant-se al cap del poble plantege la batalla al liberalisme." Açò aprofundí les diferències que ja em separaven dels menxevics.

El 23 de gener de 1905 tornava a Ginebra d'un viatge de conferències, fatigat i esquena-romput, després de passar tota una nit al tren sense dormir. Comprí un periòdic. I com s'hi parlava en futur de la processó obrera davant el Palau d'Hivern, en deduï que no s'havia celebrat. No em fixí que el periòdic era del dia anterior. Com a les dues hores d'arribar, em presentí a la Redacció d'*Iskra*, on trobí Martov enormement excitat.

-Què, no s'ha celebrat, veritat? -li preguntí.

-Com que no s'ha celebrat? -exclamà apassionadament, girant-se vers mi-. Hem passat tota la nit al cafè, llegint els telegrams que arribaven. No n'està vostè assabentat? Llija, Llija, Llija... -i m'allargà el periòdic.

Recorreguí les primeres deu línies de la informació telegràfica sobre el "diumenge sagnant", i sentí que una confusa onada com de foc m'envaïa.

Era impossible continuar vivint a l'estranger. Des del congrés havia trencat les relacions amb els bolxevics. Tampoc m'unia ja als menxevics cap lligam d'organització. No em quedava, doncs, un altre camí que arreglar-me-les com pogués. Obtinguí un passaport amb l'ajuda dels estudiants i sortí cap a Munic acompanyat de la meua dona, que havia tornat a l'estranger a la tardor. Ens allotjàrem a casa de Parvus. Aquest llegí amb gran atenció, en l'original, el meu treball sobre el desenvolupament dels successos fins al 9 de gener, i les seues impressions no podien ésser més falagueres.

-El que ha passat no ha fet més que confirmar en un tot aquests pronòstics. Ara ja ningú pot dubtar que no cap un altre mètode fonamental de lluita que la vaga general. El 9 de gener representa la primer vaga política del nostre país, tanmateix que estigués organitzada davall la sotana d'un popa. Cal fer veure la gent que la revolució russa pot portar al poder un govern obrer democràtic.

Tals són les idees que Parvus desenrotllà en el pròleg que féu al meu opuscle.

Parvus era, indiscutiblement, una de les figures més notables entre els marxistes de les acaballes del segle passat i començaments del present. Dominava perfectament el mètode del

marxisme; tenia una visió molt àmplia i seguia amb interès tots els successos d'alguna importància que ocorrien al món, qualitats totes que, amb una extraordinària audàcia de pensament i un estil viril i musculós, en feien un escriptor realment magnífic. Jo dec als seus treballs de la primera època haver-me familiaritzat amb els problemes de la revolució social, i en ells m'acostumí a enfocar la conquesta del poder pel proletariat (que fins aleshores havia tingut per una espècie de "meta" astronòmica) com una aspiració pràctica i actual. Malauradament, en aquell home hi havia sempre un no sé què d'incalculable i insegur. Hi havia, sobretot, una passió terrible que el dominava: el desig d'enriquir-se. Però, per aquells anys, encara associava aquest somni a la seua manera de concebre la revolució social.

-L'organització del partit -deia lamentant-se- està fossilitzada; no hi ha manera de fer entrar una idea ni tan sols en el cap d'un Bebel. Nosaltres, els marxistes revolucionaris, necessitem un gran periòdic que es publique en tres idiomes alhora. Però açò exigeix diners, molts diners...

En aquell cap voluminós i carnal de bulldog, la idea de la revolució social estava aliada estranyament a la preocupació de la riquesa. A Munic volgué fundar una editorial pròpia, però l'aventura acabà lamentablement. Després es traslladà a Rússia, on participà en la revolució de 1905. Malgrat el seu gran talent i el seu esperit d'iniciativa, mai tingué dots de cabdill. El fracàs de la revolució de 1905 assenyala el començament de la seua decadència. D'Alemanya passà a Viena i d'ací a Constantinoble, on l'agafà la guerra. Intervingué en no sé quines transaccions comercials al servei de l'exèrcit, amb les que s'enriquí de pressa. A més a més, començà a lloar obertament els mèrits i la missió de cultura del militarisme teutó i, trencant definitivament amb l'esquerra, passà a ésser un dels inspiradors de l'extrema dreta socialdemòcrata alemanya. No cal dir que, des de la guerra, trenquí totes les relacions polítiques i personals amb d'ell.

Des de Munic em traslladí, amb Sedova, a Viena. Els emigrats russos tornaven a afluir en massa cap a Rússia. Víctor Adler vivia quasi exclusivament consagrat als russos: els proporcionava passaports, diners, adreces... Fou a sa casa on un perruquer em canvià l'aspecte del cabell, doncs que els espies tsaristes que pul-lulaven per l'estranger em coneixien massa bé.

-Acabe de rebre -em digué Adler- un telegrama d'Axelrod, que em comunica que Gapon ha sortit vers l'estranger i que s'ha declarat socialdemòcrata. És una llàstima!... Si hagués sabut desaparèixer a temps per sempre, hauria deixat darrere de si una bella llegenda; en canvi, en l'emigració no farà més que el ridícul. Mire vostè -hi afegí, i el foc que hi havia als seus ulls suavitzava la duresa de la ironia-, a homes com aquest, és millor tenir-los de màrtirs històrics que no de companys dins del partit...

A Viena em sorprengué la notícia que havien assassinat el príncep Sergi. Els esdeveniments es precipitaven. La premsa socialdemòcrata girava la vista cap a Orient. La meua dona s'avançà en el viatge, a fi de cercar habitació i establir relacions en Kiev. Jo arribí a aquesta ciutat amb un passaport estès a nom de l'oficial Arbuzov, separat de l'exèrcit, i per espai d'algunes setmanes no férem més que peregrinar d'habitació en habitació. Primer ens allotjàrem a casa d'un advocat jove, que tenia por fins de la seua ombra, després ens anàrem a casa d'un professor de l'Escola Tècnica, i més tard visquérem a l'habitació que ens llogà una viuda liberal. Fins i tot haguí de refugiar-me una temporada en una clínica d'ulls. Seguint les instruccions del metge director, complicat en l'assumpte, la infermera em feia banys de peus i em rentava els ulls amb no sé quins líquids inofensius. Havia de muntar una doble

conspiració guardant-me, per a escriure les proclames, de la infermera, que em vigilava estrictament perquè no fatigués els ulls. A l'hora de la visita, i després d'haver allunyat amb qualsevol pretext l'antipàtic ajudant, el director corria a la meua habitació acompanyat d'una metgessa que li ajudava i en qui tenia absoluta confiança, tancava ràpidament la porta, i entretancava la finestra, com si fos a examinar-me la vista. Llavors, ens posàvem a riure els tres cautelosament, encara que de molt bona gana.

-Què tal anem de cigarrets? -em preguntava el director.

-Molt bé -hi contestava.

-*Quantum satis?*

-*Quantum satis!*

I tornàvem a riure. Amb açò, acabava la visita, i jo tornava a lliurar-me a les meues proclames. Aquesta vida em divertia molt. Només em donava un poc de pena de la pobra infermera, aquella senyora vella tan amable i que tan conscienciosament em preparava els pediluvís.

En Kiev funcionava aleshores una famosa impremta clandestina, que, tot i la fúria de detencions que s'havia desencadenat, estigué diversos anys llençant fulls al carrer, en els mateixos nassos de Novitski, el general de la gendarmeria. Fou la impremta en què s'imprimiren les meues proclames durant l'any 1905. Únicament quan eren un poc extenses, se les lliurava a Krassin, un enginyer jove a qui coneguí en Kiev. Krassin pertanyia al comitè central dels bolxevics i disposava d'una impremta clandestina meravellosament instal·lada al Caucas. Molts dels manifestos redactats per mi en Kiev sortiren d'aquesta impremta amb una impressió magnífica, tanmateix les difícils condicions en què s'editaven.

En aquella època de primerenca joventut en què vivia el partit i la revolució, hi havia sempre en els homes i en els actes, quelcom d'inexperiència i de falta de maduresa. Krassin no escapava tampoc, per descomptat, a aquesta llei natural, però tenia una ferma, una decisió i un tremp "administratiu" poc comú. Era, com he dit, enginyer, gaudia d'una clientela considerable, ocupava un lloc magnífic, era home força estimat i es trobava relacionat molt millor que cap altre revolucionari jove d'aquella època. Krassin tenia amics i coneguts igualment als barris obrers que entre els enginyers i als palaus dels industrials de Moscou i cercles d'escriptors, per tot arreu. A més, com sabia combinar hàbilment aqueixes relacions, se li oferien una sèrie de possibilitats pràctiques amb què els altres no podíem ni somiar. En 1905, Krassin, a més d'intervenir en la tasca general del partit, dirigia les empreses més arriscades: grups d'acció, compres d'armes, preparació d'explosius, etc. Malgrat el seu vast horitzó, era, abans que res i sobretot, el mateix en política que en els altres aspectes de la vida, un home d'acció. L'acció era el seu fort. Però era també el seu taló d'Aquil·les. Els llargs i penosos anys de concentració de forces, de disciplina política, d'aprofitament teòric de les experiències adquirides, no s'havien fet per a ell. Liquidada la revolució de 1905 sense que hagués realitzat les nostres esperances, es consagrà en cos i ànima a l'electrotècnica i a la indústria. Aquestes activitats trobaren en ell al mateix home d'acció i de capacitat extraordinària, i els grans triomfs que l'enginyeria li ofería, li valien la mateixa satisfacció personal que anys abans trobés en les campanyes revolucionàries. Rebé la Revolució d'Octubre amb aqueixa incomprensió hostil amb què es jutja una aventura condemnada per endavant al fracàs, i es passà molt de temps sense creure que fóssem capaços

de posar terme a aquell procés de descomposició. Al final, se sentí arrossegat per les grans possibilitats de treball que s'oferien sota el nou règim...

L'amistat de Krassin fou per a mi, en 1905, un veritable troballa. Ens posàrem d'acord per a reunir-nos a Sant Petersburg i em forní d'una sèrie de noms i adreces de persones interessades en el moviment. La primera i més important de totes era el metge major de l'Escola d'Artilleria de Constantí, dit Alexandre Alexandrovitx Litkens, amb la família del qual m'uní la sort per a molts anys. A la seua casa, situada en el mateix edifici de l'escola, en l'avinguda de Sabalkanski, haguí de refugiar-m'hi més d'una vegada en aquells agitats dies i nits de l'any 1905. A vegades, venien a visitar-me a casa del metge major, passant per davant dels nassos del sentinella, tipus com mai havien aixafat aquells patis i escales. El personal de servei sentia tot ell enorme simpatia envers el metge. No hi hagué una sola denúncia i les coses marxaven admirablement. El fill major, Alexandre, que tenia llavors divuit anys, estava ja afiliat al partit i es posà, uns mesos més tard, al capdavant dels camperols aixecats en el departament d'Orel, però no pogué resistir les commocions nervioses, i emmalaltí per a morir al poc de temps. El germà menut, Evgrav, estudiant encara de batxillerat, havia d'exercir més tard un important paper en les guerres civils i en la tasca cultural de la República dels Soviets: morí en 1921, assassinat per una partida de bandits a Crimea.

Jo vivia a Sant Petersburg, amb el nom suposat de Vikentiev, gran terratinent. Als cercles revolucionaris em feia anomenar Pere Petrovitx. No pertanyia a cap de les fraccions organitzades. Continuava treballant amb Krassin, que havia adoptat una posició conciliadora entre els bolxevics, cosa que, donada la meua actitud d'aleshores, havia de satisfer-me. Al mateix temps, mantenia relacions amb el grup petersburgès dels menxevics, que seguien en aquell moment una trajectòria força revolucionària. Cedint a pressions meues, el grup adoptà la resolució de boicotejar aquella Duma purament consultiva, la qual cosa fou la causa que xoqués amb el comitè central, resident a l'estranger. Però aquest grup menxevic no trigà en desaparèixer. Fou delatat per un dels seus membres actius, un cert Dobroskov, a qui deien "Nicolau, el de les ulleres d'or", que resultà ésser un provocador professional. Aquest subjecte sabia que jo estava a Sant Petersburg i em coneixia de cara. La meua dona havia estat detinguda en el bosc en la reunió de l'1 de maig. No hi havia més remei que desaparèixer-hi per algun temps. En arribar l'estiu, em traslladí a Finlàndia.

La temporada de Finlàndia fou com un alto en el camí; durant uns mesos poguí dedicar-me, intensivament, als meus treballs d'escriptor, combinats amb curts passejos. Devorava els periòdics, observava la formació dels partits, retallava i agrupava fets. Durant aquells dies, cristal·litzaren definitivament les meues idees sobre les forces interiors que bategaven en la societat russa i les perspectives de la revolució.

"Davant Rússia s'obre [escrivia jo aleshores] la perspectiva d'una revolució democràtica burgesa. Aquesta revolució tindrà per base el problema agrari. Qui conquerirà el poder? La classe, el partit que sàpia acabdillar les masses camperoles contra el tsarisme i els grans terratinents. Ara bé; açò no pot fer-ho el liberalisme, ni poden fer-ho els demòcrates intel·lectuals: la seua missió històrica està ja complida. Avui, l'escena revolucionària pertany al proletariat. La socialdemocràcia és l'única que, representada pels seus obrers, pot posar-se al capdavant dels camperols. Aquesta circumstància brinda a la socialdemocràcia russa la possibilitat d'anticipar-se en la conquesta del poder als partits socialistes dels estats occidentals. La seua missió immediata directa serà consumir i portar a terme la revolució democràtica. Però, una vegada en el poder, el partit del proletariat no es podrà acontentar amb el programa de la democràcia. Es veurà forçat, ho vullga o no, a abraçar el camí del socialisme. Fins on? Açò dependrà del mode com es disposen les forces dins del país i de la

situació internacional. La més elemental estratègia exigeix, doncs, que el partit socialdemòcrata mene una guerra sense quarter contra el liberalisme fins a apoderar-se de la direcció del moviment camperol, al mateix temps que es proposa com a objectiu, ja en el moment de la revolució burgesa, la conquesta del poder públic.”

El problema de les perspectives generals de la revolució es trobava íntimament lligat a les qüestions de tàctica. El partit tenia per consigna política central l'Assemblea Constituent. Però el gir de la campanya revolucionària plantejà amb caràcter imminent aquesta qüestió: I qui ha de convocar, i com, aquesta Assemblea Constituent? Raonant a base d'un aixecament popular que acabdillés el proletariat, no cabia, lògicament, més resposta que aquesta: un Govern Provisional Revolucionari. El proletariat, pel sol fet de posar-se al capdavant de la revolució, conqueriria el dret a empunyar la direcció d'aquest Govern Provisional. Arran d'aquest tema es manifestaren grans divergències d'opinió entre els dirigents del partit; en el mode d'apreciar-lo, ens separàvem també Krassin i jo. Açò em motivà a escriure una sèrie de tesis en què demostrava que, el triomf complet de la revolució sobre el tsarisme, per necessitat havia de significar l'adveniment al poder del proletariat, recolzat per les masses camperoles o, si més no, la transició a això. Krassin vacil·lava davant una fórmula tan taxativa. Acceptava, no obstant això, la consigna del Govern Provisional Revolucionari, i no tenia tampoc inconvenient a admetre el programa traçat per mi per aquest govern, però es negava a prejutjar allò referent a la majoria socialista al si d'aqueix govern. Haguí d'adaptar les meues tesis a aquest mode de veure, i així impreses a Sant Petersburg, Krassin s'encarregà de defensar-les al congrés conjunt del partit que s'havia de celebrar en l'estranger en el mes de maig. Però el congrés no arribà a reunir-se. En l'assemblea dels bolxevics, Krassin intervingué activament en el debat que s'obrí sobre el problema del Govern Provisional i presentà les meues tesis com altres tantes esmenes a la proposició formulada per Lenin. Ja que es tracta d'un episodi de gran interès polític, em crec obligat a portar ací una citació presa de les actes del tercer congrés.

“Quant a la proposició de Lenin [digué el camarada Krassin], entenc que peca d'un defecte, i és que no subratlla degudament la qüestió del Govern Provisional, ni posa de manifest amb la claredat suficient la relació que hi ha entre el Govern Provisional i l'aixecament. En realitat, és el poble en armes qui aixeca el Govern Provisional com a òrgan seu [...] Entenc, a més, que la proposició esmentada s'equivoca en dir que el Govern Provisional revolucionari no s'ha d'implantar fins *després* que triomfe l'aixecament armat i siga derrotat el tsarisme. No; s'ha d'instaurar precisament en el curs de l'aixecament i intervenir-hi activament, cooperant al triomf per mitjà del seu auxili organitzador. I opine que és candorós pensar que el partit socialdemòcrata pot abstenir-se d'entrar en el Govern Provisional Revolucionari fins al moment en què hàgem anihilat definitivament l'autocràcia; ¿si deixem que un altre traga les castanyes del foc, com anem a exigir-li que repartisca després amb nosaltres?”

Són, gairebé literalment, els pensaments formulats en les meues tesis.

Lenin, que, en exposar la qüestió, s'havia limitat quasi exclusivament al seu aspecte teòric, acollí amb la major simpatia les observacions de Krassin. Heus aquí les seues paraules:

“En termes generals, compartisc la forma en què el camarada Krassin ha plantejat l'assumpte. És natural que jo, com a escriptor, em limités a fer ressortir l'aspecte doctrinal. El camarada Krassin ha apuntat encertadament a la meta a què hem de dirigir la lluita i m'adherisc sense reserves al que ha dit. No s'ha d'entaular una lluita sense comptar que es conquerirà la posició per la qual es lluita...”

La proposició hagué d'ésser modificada a to amb les esmenes de Krassin. No estarà de més advertir que aquesta proposició sobre el Govern Provisional, votada al tercer congrés del partit, ha estat invocada, centenars de vegades, en les polèmiques d'aquests darrers anys, com a argument contra el "trotskisme". Els "professors rojos" del bàndol d'Stalin no tenien ni la més remota idea que m'oposaven com a model d'ortodòxia leninista les tesis què jo mateix havia escrit.

L'ambient enmig del qual vivia a Finlàndia no podia distar més de la "revolució permanent"; tossals, pins, llacs, un aire tardorenc transparent, pau. A finals de setembre m'interní encara més en el bosc, i aní a instal·lar-me a una pensió anomenada Rauha, situada a la vora d'un llac. Rauha vol dir, en finlandès, "descans". La pensió, que era gran, romania a la tardor completament deserta. Un escriptor suec i una artista anglesa de teatre se n'anaren sense pagar, després de romandre-hi junts uns quants dies. L'amo es posà en viatge a veure si es feia amb ells en Helsingfors. L'ama estava enllitada, malalta de mort; el seu cor només funcionava ja (segons em deien, perquè jo no arribí a veure-la) a força de glops de *champagne*. Estant fora el seu marit, morí. Damunt de la meu habitació jeia el seu cadàver. L'únic cambrer que hi havia a la pensió, un home ja vell, se n'anà a Helsingfors darrere de l'amo, a avisar-lo del que ocorria. Tot el servei de la casa quedà a càrrec d'un pobre xic. Nevava copiosament. Els pins s'envoltaven en un sudari. A la pensió no hi havia una ànima. El xic es passava el dia sencer ficat a la cuina, que estava davall terra, no se sabia on. Damunt de mi, jeia l'ama, morta. El silenci i la soledat m'assetjaven per totes bandes. No estava malament el nom: Rauha, descans, pau. No s'escoltava un sol soroll, no es veia un ésser vivent. Jo escrivia i feia els meus passejos. A boqueta de nit, venia el carter amb un voluminós paquet de periòdics de Sant Petersburg. Els anava desplegant, un rere l'altre. I era com si un furiós huracà es precipités a l'habitació per la finestra oberta. El moviment de vaga avançava, s'estenia, anava afectant una i una altra ciutat. Enmig de la pau d'aquell hotel, el cruixir dels periòdics tenia, en les meues oïdes, el rugit d'una allau. La revolució navegava ja a veles desplegadas. Demaní el compte al xic, maní que em portaren el cavall i deixí aquell "Descans" per a sortir a la trobada de l'allau revolucionària. A la nit següent, dirigia la paraula a les masses des de la tribuna de l'Institut Politècnic.

1905

La vaga d'octubre no es desenrotllava amb subjecció a un pla. Començà pels obrers tipògrafs de Moscou, i de seguida decaigué. Els combats decisius havien estat organitzats per a l'aniversari del 9 (22) de gener. Heus aquí per què no m'afanyava a posar fi als meus treballs en aquella remulla finlandesa. Però la vaga, purament casual i ja en descens, agafà, quan menys ho esperàvem, en els ferroviaris, i ja no hi hagué hom que la contingués. A partir del dia 10 d'octubre, el moviment de vaga, que havia arrencat de Moscou, abraçava tot el país, i les seues reivindicacions eren ja francament polítiques. El món no havia presenciat mai una vaga general de tal importància. En moltes ciutats hi hagué encontres entre els vaguistes i la tropa, si bé en general pot dir-se que els successos d'aquells dies es mantingueren dins dels límits de la vaga política i no transcendiren al vertader aixecament armat. I no obstant això,

bastaren perquè l'absolutisme perdés el cap i iniciés la retirada. A ells es degué el Manifest Constitucional del 17 (30) d'octubre. El tsarisme, tot i que ferit, continuava mantenint dempeus tota la seua maquinària de poder. I la política del govern era, per a emprar paraules de Witte, "un niu de covardia i de ceguesa, d'estupidesa i de traïció", com mai es conegueren. Però la revolució havia assolit el primer triomf, encara que incomplet, omplert de promeses.

"La part més seriosa de la revolució russa de 1905 [escrivia anys més tard el mateix Witte] estava naturalment [...] en la reivindicació dels camperols: Volem terra!..." I açò és veritat. Però Witte prossegueix així: "al soviets dels obrers no li doní gran importància, perquè no en tenia." Açò demostra que fins i tot el més eminent dels buròcrates era incapaç de penetrar el sentit de successos en què les classes governants haurien d'haver vist un últim avís. Witte tingué la fortuna de morir a temps per a no veure's obligat a canviar de semblar en allò tocant els soviets obrers.

A la meua arribada a Sant Petersburg, la vaga d'octubre estava en el seu apogeu. No obstant això, encara que el moviment seguia estenent-se, hi havia el perill que remetés infructuosament per falta d'una organització dirigent de masses. Jo portava de Finlàndia el projecte d'implantar una representació obrera al marge de qualsevol partit, que cada mil treballadors elegiren un delegat. Per Iordanski, (un escriptor a qui els soviets havien de nomenar, anys més tard, ambaixador d'Itàlia) sabí, el mateix dia de la meua arribada, que els menxevics havien pres, ja pel seu compte la formació d'un òrgan revolucionari integrat per un representant per cada 500 obrers. La idea no podia ésser més encertada. No obstant això, la part del comitè central bolxevic que es trobava a Sant Petersburg s'oposava resolutament a aquest sistema directe de representació obrera, per creure-ho perillós per al partit. No compartien aquest temor els treballadors afiliats a ell. Aquesta actitud sectària dels dirigents bolxevics envers la qüestió del soviets no cessà fins a l'arribada de Lenin a Rússia, en el mes de novembre. Sobre les dots de direcció dels "leninistes" sense Lenin podrien escriure's pàgines força instructives. Tan per damunt estava el mestre dels seus deixebles més afins, que en la seua presència, aquests es creien rellevats en absolut de l'obligació de resoldre pel seu compte els problemes teòrics i tàctics. I què lamentable desemparament el seu quan la fatalitat els separava d'ell en els moments crítics! L'espectacle fou el mateix a la tardor de 1905 i a la primavera de 1917. I com en aquests dos casos, en molts d'altres de menys relleu històric. Els de baix, guiats pel seu instint, sabien orientar-se amb força més seguretat que aquells semidirigents confiats a les seues pròpies forces. El retard amb què Lenin arribà de l'estranger fou una de les raons que, la fracció bolxevic no aconseguís posar-se al capdavant de la primera revolució.

Ja he dit que Natalia Ivanovna Sedova havia estat detinguda en el bosc, en una batuda feta pels cosacs el dia 1er de maig. Passà a la presó uns sis mesos aproximadament, al cap dels quals la confinaren en Tver sota la vigilància de la policia. Pogué retornar a Sant Petersburg després del manifest d'octubre. Adoptant el nom de Vikentiev, llogàrem un habitació a casa d'un cavaller que resultà ésser un especulador de Borsa. Els negocis borsaris marxaven malament, i molts especuladors es veien obligats a introduir economies a les seues cases. Un ordinari ens portava pels matins tots els periòdics que es publicaven a la capital. El propietari, a vegades se'ls demanava a la meua dona, i carrisquejava de dents llegint-los. Els seus negocis marxaven cada vegada pitjor. Un dia, entrà a l'habitació fet una fúria, agitant el periòdic, i dirigint-se a Natalia Ivanovna, cridà, al mateix temps que apuntava amb el dit al meu últim article, titulat "Bon dia, porters de Sant Petersburg!"

-Ho veu vostè? Ho veu vostè? Fins amb els porters es fiquen ja! Si tingués davant el presidiari que ha escrit açò, li dic a vostè que ara mateix el deixaria sec!

I traient un revòlver de la butxaca, el brandà amb gest d'amenaça. Semblava que havia enfollit, i a totes passades volia que la interlocutora assentís a les seues bravates. La meua dona es presentà en la redacció a portar-me aquesta notícia. Calia cercar, tant sí com no, una altra habitació. Però com no teníem un instant lliure, ens llençàrem en braços del destí. Romanguérem, doncs, sota el sostre del borsista fins a la meua detenció. Per fortuna, ni el propietari ni la policia aconseguiren esbrinar qui s'ocultava darrere del nom de Vikentiev. No ens feren el menor escorcoll domiciliari.

En el soviets adoptí el nom de Ianovski, per l'aldea en què havia nascut. En els periòdics signava Trotski. Hi treballava en tres alhora. Parvus i jo ens posàrem al capdavant de la petita *Russkaia Gazeta*, que convertírem en un òrgan de lluita per a les masses. En el transcurs de pocs dies, el nombre d'exemplars venuts pujà de 30.000 a 100.000. Al cap d'un mes, les comandes ascendien a mig milió. Els elements tècnics de què disposàvem a l'impremta no responien a les necessitats de la tirada. Per fi, vingué a treure'ns d'aquest conflicte el govern, ordenant la suspensió del periòdic. El 13 de novembre fundàrem, formant per a això un bloc amb els menxevics, un gran òrgan polític amb el títol de *Natxalo*. La tirada del periòdic augmentava per dies i per hores. El *Novaia Skhizn*, que feien els bolxevics, era prou incolor, perquè hi mancava la ploma de Lenin. En canvi, el nostre periòdic assolí un èxit fabulós. Era segurament el que més s'assemblava, de tots els publicats en els últims cinquanta anys, a la *Nova Gasetta del Rin*, dirigida per Marx l'any 1848, a la qual s'atenia com al seu model clàssic. Kamenev, que formava part de la redacció de l'òrgan bolxevic, em contava algun temps després com, en els seus viatges en tren, li agradava observar a les estacions la venda de periòdics. A l'arribada del tren de Sant Petersburg, es formaven unes cues interminables esperant la premsa. Allí, no tenien venda més que els periòdics revolucionaris.

-*Natxalo! Natxalo! Natxalo!* -cridava la gent- Done'm *Natxalo!*

De tant en tant, s'escoltava una veu demanant el *Novaia Skhizn*, i volta al *Natxalo!*

-No tinguí més remei que reconèixer, prou emprenyat –em confessà Kamenev-, que els del *Natxalo* ho feien millor que nosaltres.

A més d'intervenir en els dos esmentats periòdics, escrivia articles de fons per a *Izvestia*, òrgan oficial dels soviets, a més de les innumerables proclames, manifestos, propostes i resolucions. En els cinquanta-dos dies que durà el primer soviets, entre aquest, el Comitè Executiu, els mítings, que no s'acabaven mai, i els tres periòdics, no tenia un moment de descans. Encara és avui el dia en què no sé com poguérem viure en aquella voràgine. Projectades sobre el passat, hi ha moltes coses que hom no s'explica, i és natural, perquè en el record s'esborra el dinamisme, hom es contempla a si mateix, en certa manera, com a persona estranya. En aquells dies, però, nosaltres fórem suficientment agitadors. I no sols pegàvem voltes en el voràgine, sinó que contribuïem a crear-la. Allí tot es feia apressadament, vertiginosament. I, no obstant això, no ens en sortí del tot malament; fins hi hagué algunes coses que resultaren magníficament bé. D. M. Herzenstein, un vell demòcrata, metge, que era el redactor responsable del nostre periòdic, es presentava alguna que una altra vegada en la redacció, amb la seua levita negra impecable, es plantava enmig de l'habitació i es quedava

meravellat del caos que hi regnava. L'any següent hagué de comparèixer davant els tribunals a respondre de la fúria revolucionària del periòdic, en el que no havia influït gens ni mica. El vell no ens traí. Al contrari, amb els ulls arrasats en llàgrimes, contà als jutges com aquells homes que tenien en les seues mans la redacció del periòdic més popular de Rússia, vivien d'uns quants pastissos secs que el porter els portava, envoltats en paper de periòdic, del forn més proper, i que engolien sense alçar cap del seu treball. I el pobre vell hagué de passar-se un any a la presó, com a càstig a la revolució que no havia triomfat, a la seua amistat amb els emigrats i als pastissos secs...

“Diria hom [escriu Witte en les seues *Memòries*] que l'any 1905 la gran majoria de Rússia s'havia tornat boja.” Als conservadors, la revolució els sembla un estat de demència col·lectiva només perquè exalta fins a la culminació la “bogeria normal” de les contradiccions socials. Hi ha molts que es neguen a reconèixer el seu retrato si se'ls presenta en atrevida caricatura. Tot el procés social modern nodreix, intensifica, aguditza fins a l'intolerable les contradiccions, i així va gestant-se a poc a poc aqueixa situació en què la gran majoria es torna boja”. En tràngols semblants, sol ésser la majoria dement la que posa la camisa de força a la minoria que no ha perdut el trellat. I la història segueix endavant.

El caos revolucionari és quelcom molt diferent d'un terratrèmol o una inundació. *Al si del desordre de les revolucions comença a dibuixar-se automàticament un ordre nou*; els homes i les idees van ordenant-se entorn de nous eixos. Només a aquells als que escombria i anihila pot semblar-los la revolució la bogeria absoluta. Per a nosaltres era, encara que tempestuós i agitat, el nostre element. Cada cosa ocupava el seu lloc i la seua hora, i hi havia els qui disposaven encara de temps per als seus negocis personals, per a enamorar-se, per a fer amics nous, i fins i tot per a assistir a les funcions als teatres revolucionaris. A Parvus li entusiasma de tal manera una comèdia satírica nova que veié representar, que sense esperar a més, tragué allí mateix cinquanta entrades amb destinació a la funció següent, per a repartir-les entre els seus amics. Acabava de cobrar (importa tenir-ho present) els honoraris d'alguns llibres. Quan el detingueren i li trobaren en la butxaca les cinquanta entrades per al teatre, els gendarmes no sabien què pensar. Quin misteri revolucionari era aquell? Parvus tot ho feia en gran.

El soviets aconseguí posar en peu masses gegantines d'homes. Al seu darrere estava tota la classe obrera. Al camp hi havia gran agitació i també hi regnava el desassossec entre les tropes repatriades del llunyà Orient després de la pau de Portsmouth. Però els regiments dels cosacs i de la guàrdia romanien fidels al tsarisme. Existien tots els elements perquè la revolució triomfés, però aquests elements no havien assolit encara el grau necessari de maduresa.

El 18 d'octubre, l'endemà que es publicà el manifest tsarista, s'estacionava davant de la Universitat de Sant Petersburg, una multitud de milers d'homes, àvids encara de lluita, encara embriagats per l'entusiasme de la primera victòria. Des d'alt d'un balcó, els dirigí la paraula i els cridí que aquell triomf a mitges no garantia res, que l'enemic era irreconciliable, que se'ns parava una trampa; i agafant el manifest del tsar l'esgarri i l'aire s'emportà els trossos de paper. Però les prevencions polítiques d'aquesta naturalesa només deixen en la consciència de les masses l'empremta d'un arrap. Els que disciplinen són els grans esdeveniments. A aquest propòsit, recorde dues escenes ocorregudes al si del soviets de Sant Petersburg.

El dia 29 d'octubre corrien per la ciutat, amb gran insistència, rumors que els "Cent Negres" estaven preparant un pogrom. Els delegats, que acudien directament de les fàbriques a la sessió del soviets, ensenyaven des d'alt de la tribuna les armes amb què venien proveïts contra els provocadors. Se'ls veia brandar tota mena d'instruments: navalles, claus, punyals, porres; però els seus gestos eren més bé d'alegria que de preocupació; en l'ambient flotaven els acudits i les bromes. Creien, sens dubte, que el mer fet de disposar-se a rebutjar l'atac bastava per a donar per complida la seua missió. *La majoria no estava encara penetrada que la lluita era a vida o mort.* Ni ho compregueren fins a arribar les jornades de desembre.

A la nit del 3 de desembre, el soviets de Sant Petersburg es veié assetjat per les tropes. Foren copades totes les entrades i sortides de l'edifici. Des d'alt de la tribuna en què estava reunit el Comitè Executiu deliberant, cridí a la sala, on s'apinyaven centenars de delegats:

-Ni fer resistència ni lliurar les armes a l'enemic!

Em referia a les armes de mà, als revòlvers. Els obrers congregats a la sala de sessions, encerclada per tropes de la guàrdia de cavalleria i d'artilleria, començaren a inutilitzar destrament les seues armes, el màuser contra la browning, la browning contra el màuser. Açò ja no tenia l'aire de broma i de joc del 29 d'octubre. Aquells esclafits i aquell estrèpit del metall en trencar-se eren l'esmussar de dents del proletariat, que per primera vegada comprenia, i ho comprenia plenament, que per a fer mossegar la pols l'enemic calia un esforç molt major, més potent i despietat.

El triomf a mitges de la vaga d'octubre tingué per a mi, a banda de la seua importància política, una significació teòrica immensa. No havia estat el moviment d'oposició de la burgesia liberal, ni l'aixecament elemental dels camperols, ni els actes de terrorisme dels intel·lectuals, sinó la vaga obrera, la que, per primera vegada en la història, havia assolit que el tsarisme fiqués els genolls en terra. Després d'allò, ja no podia dubtar-se, perquè era un fet indiscutible, de l'hegemonia revolucionària del proletariat. Jo veia clar que la teoria de la *revolució permanent havia resistit la primera prova. La revolució obria, nítidament, davant el proletari les perspectives de la conquesta del poder.* Els anys de reacció que sobrevingueren aviat, no aconseguiren desallotjar-me d'aquesta posició conquerida. Dels fets russos, però, es podien treure també, i jo les traguí, conclusions d'interès per als països occidentals. Si en un país com Rússia el proletariat, en plena joventut, tenia tal poder, quina no seria la seua força revolucionària en les nacions de major progrés?

Amb aqueixa inexactitud i negligència que el caracteritza, Lunatxarski pretenia definir, anys més tard, la meua concepció revolucionària de la manera següent: "El camarada Trotski sostenia [en 1905] el punt de vista que ambdues revolucions [la burgesa i la socialista], encara que no coincidisquen en absolut, estan de tal manera lligades, que es pot parlar d'una revolució permanent. Una vegada que la part russa de la humanitat, i amb ella la resta del món, entre en el període revolucionari per una sacada política burgesa, no podrà sortir-hi fins que es consumisca i remate la revolució social. No pot negar-se que el camarada Trotski, en exposar aquestes idees, demostrava tenir una gran agudeses de visió, encara que s'equivoqués en quinze anys."

És la mateixa equivocació que havia de llençar-me també en cara Radek, corrent el temps, però la coincidència no la fa guanyar en profunditat. Totes les nostres perspectives i reivindicacions de l'any 1905 comptaven amb el triomf de la revolució, i no amb la seua derrota. No assolírem implantar la república ni el nou règim agrari, ni la jornada de vuit

hores, és cert. Però vol açò dir que ens equivocàrem en formular tals reivindicacions? La derrota de la revolució llençà per terra *tots* els nostres càlculs, els meus i els dels altres. No es tractava, però, tant d'assenyalar un termini a la revolució com d'analitzar les forces amagades al seu si i d'anticipar el seu desenvolupament de conjunt.

Quines foren, durant la revolució de 1905, les meues relacions amb Lenin.? En morir aquest i refer-se oficialment la història, resultà que també en 1905 s'havia entaulat un duel entre els dos principis del bé i del mal. Quina fou la realitat? Lenin no compartia directament els treballs del soviètic, ni hi actuava. No cal dir que seguia atentament tots els seus passos, influint en la seua política per mitjà dels representants de la fracció bolxevic i analitzant els seus actes des del periòdic. No hi hagué una sola qüestió en què hi hagueren diferències entre Lenin i la política del soviètic. I n'hi ha, de proves documentals, que tots els acords presos pel soviètic, si s'exceptuen potser uns pocs, de caràcter secundari, foren formulats i proposats per mi, primer en el Comitè Executiu i, després, en nom d'aquest, davant el soviètic. En crear-se la comissió federativa, en què es trobaven representats els bolxevics i els menxevics, haguí d'actuar també en nom seu dins del Comitè Executiu, sense que s'originés conflicte, de cap espècie.

Abans d'arribar jo de Finlàndia, el soviètic es trobava presidit per un advocat jove, Krustalev, un personatge adventici en el panorama de la revolució, una espècie de figura intermèdia entre Gapon, el papa, i la socialdemocràcia. Krustalev ocupava la presidència, però no portava la direcció política. Quan el detingueren s'elegí una junta directiva, per a la qual em designaren a mi de president. Svertxkov, una de les figures visibles que intervingueren en el soviètic, escriu en els seus records:

“Qui dirigia ideològicament el soviètic era L. D. Trotski. El president, Nossar-Krustalev, era en realitat una figura decorativa, perquè no hauria sabut contestar ni una sola qüestió de principi. Però com estava posseït d'una vanitat malaltissa, no podia veure Trotski, a qui constantment havia d'acudir, volgués o no, demanant consells i instruccions.”

Lunatxarski relata també en les seues *Memòries*:

“Recorde que algú digué en presència de Lenin que l'hora de Krustalev havia passat, i que al present la gran força del soviètic era Trotski. El rostre de Lenin s'enfosquí per un moment, al cap del qual digué: “Trotski s'ho ha guanyat, treballant infatigablement i d'una manera magnífica.”

Les relacions entre els redactors dels dos periòdics no podien ésser més cordials. Entre ells no sorgí cap polèmica. Hom llegeix en *Novia Khizn* dels bolxevics:

“Acaba d'aparèixer el primer número del *Natxalo*, al que saludem des d'ací com a company de lluita. En el primer número s'hi destaca el brillant estudi del camarada Trotski sobre la vaga de novembre.”

No és així com es parla d'un adversari. Però no hi havia tal. Al contrari, els periòdics es defensaven mútuament contra la crítica burgesa. Després de l'arribada de Lenin, el *Novaia Skhizn* prengué la paraula per a sortir a la defensa dels meus articles sobre la revolució permanent. Igual que les fraccions, els seus òrgans s'orientaven en el sentit d'una fusió. El comitè central dels bolxevics votà per unanimitat (i en això intervingué Lenin) una proposta en què es deia que l'escissió de les dues branques, originada per circumstàncies transitòries ocorregudes a l'estranger, no tenien ja raó alguna d'ésser davant el desenvolupament de la

revolució. El mateix punt de vista defensava jo en el nostre periòdic, encara que amb la resistència passiva de Martov.

Apressats per les masses, els menxevics feien tot gènere d'esforços per inclinar-se cap a l'ala esquerra al si del soviètic. Hagué de passar algun temps abans que es consumés, ja sota els primers cops de la reacció, el gir iniciat. Al febrer de 1906, Martov, cabdill dels menxevics, escrivia una lletra a Axelrod plena de lamentacions: "Ja han passat dos mesos [...] No encerte a portar a terme cap obra començada [...] No sé si serà la neurastènia o la fatiga psíquica, però la veritat és que no aconseguisc desenrotllar degudament una sola idea." La malaltia que Martov no encertava a diagnosticar tenia un nom molt clar: *menxevisme*. Sí; en un moment revolucionari ésser oportunista és, abans que res, patir un gran embull mental i la incapacitat de "desenrotllar degudament una idea".

Quan els menxevics començaren a penedir-se públicament del que havien fet i a atacar la política del soviètic, jo em llencí a defensar-la, primer en la premsa russa, i després en els periòdics alemanys i en la revista polonesa que editava Rosa Luxemburg. D'aquesta polèmica entorn dels mètodes i les tradicions del primer moviment, nasqué el meu llibre *Rússia en la revolució*, publicat i reeditat més tard en diversos països amb el títol de *1905*. Després del colp d'octubre, aquest llibre gaudia de gran predicament, i es tenia per una espècie de tractat oficial del partit, no sols a Rússia, sinó entre els comunistes dels països occidentals. Després de morir Lenin, però, desencadenada contra mi la croada que es preparava tan gelosament, aquell llibre caigué sota anatema. Al principi, els contradictors es limitaren a unes quantes observacions mesquines i insignificants. Però, a poc a poc, la crítica anà fent-se més atrevida; cresqué, es multiplicà, es féu més complicada i més insolent, alçà la veu tot el li calgué per a ofegar en ella la del seu propi desassossec. I així anà formant-se retrospectivament aquella llegenda del duel entaulat entre Lenin i Trotski durant la revolució de 1905. Aquest primer moviment revolucionari agità la vida del país, la vida del partit i la meua pròpia. Anàvem enfortint-nos i fent-nos aptes per a l'acció. La meua primera empresa revolucionària de Nikolaiev havia estat un mer assaig provincià fet a les palpentes. No obstant això, l'assaig no fou estèril. Potser en cap dels anys que després vingueren em fos donat entrar en tan íntim contacte amb els obrers de la massa com en Nikolaiev. Aleshores no tenia encara un "nom", ni res que em separés d'ells. Allí, se'm quedaren fixats en la consciència per sempre els tipus fonamentals del proletariat rus. Els que després coneguí, no foren, amb lleus excepcions, més que variants. A la presó haguí d'iniciar-me en els estudis revolucionaris començant quasi per l'*abc*. Dos anys i mig d'empresonament i altres dos de desterrament em brindaren ocasió per a fonamentar teòricament les meues idees revolucionàries. La primera emigració fou per a mi una alta escola de política. Sota la direcció dels millors marxistes revolucionaris aprenguí a contemplar els esdeveniments amb l'enfocament de les grans perspectives històriques i sota l'angle visual de les relacions internacionals. En acabar aquell període d'emigració, m'havia separat dels dos grups que portaven la direcció del moviment: el bolxevic i el menxevic. Retorní a Rússia en el mes de febrer de 1905, uns quants mesos abans que els altres emigrats dirigents, els quals no es presentaren fins a octubre i novembre. Entre els camarades russos no hi havia un sol que em pogués ensenyar res. Lluny d'això, haguí d'ocupar jo mateix la tribuna del mestre. En aquell any turbulent, els esdeveniments se succeïen amb una extraordinària celeritat. Calia adoptar unes posicions sense parar-se a pensar-ho, ràpidament. Les proclames anaven a les caixes amb la tinta encara fresca. La lluita em donava ocasió per a aplicar per primera vegada, d'una manera directa, els fonaments teòrics adquirits a la presó i en el desterrament, el mètode polític assimilat en l'emigració. Els esdeveniments que es desenvolupaven, no m'agafaven desprevingut. La seua mecànica no m'era desconeguda (o com a mínim, així ho creia jo); em

semblava veure reflectir-se en la consciència dels obrers, i en la meua ment anava dibuixant-se en escorç el dia de demà. De febrer a octubre, la meua intervenció en el moviment tingué un caràcter predominantment periodístic. A l'octubre em llencí a la voràgine que, personalment, representava per a mi la suprema prova. Calia adoptar les resolucions a peu ferm i sota el foc de l'enemic. Les resolucions adoptades (puc dir-ho) no em costaren el menor treball, pel que tenien d'evidents. No em girava a veure què deien ni què pensaven els altres, doncs rares vegades m'era donat aconsellar-me de ningú; tot es feia amb pressa. Imagine hom la meua sorpresa i la meua estranyesa en observar més tard a Martov, el més intel·ligent dels menxevics, i veure que tot el sorprenia i el deixava perplex. Sense parar-me a pensar molt en això, perquè no sobrava temps per a la introspecció, compreguí que els meus anys d'aprenentatge havien acabat. No vull dir, ni de bon tros, que deixés d'estudiar. La necessitat i el gust de l'estudi no m'han abandonat un sol moment en la vida, ni mai decaigueren en mi, en allò que tenien d'intens i d'espontani. Però ja no necessitava estudiar com a deixeble, sinó com a mestre. Quan em detingueren per segona vegada, tenia vint-i-sis anys. Ara, fins i tot el vell Deutsch em considerava ja com a home, perquè a la presó deixà d'anomenar-me "xicot", per a aplicar-me solemnement el tractament que li pertoca a un home: el del seu nom personal i el patern.

En el seu esmentat llibre *Siluetes*, posat ara en l'índex, Lunatxarski caracteritza en els termes següents el paper que exerciren els cabdills en la primera revolució:

“La seua popularitat [es refereix a mi] entre el proletariat de Sant Petersburg, era aleshores molt gran, i augmentà en conèixer-se l'extraordinària actitud heroica i de gran efecte que havia adoptat en la vista del procés. Els anys de 1905 a 1906, trobaren Trotski, tanmateix ésser tan jove, com un dels dirigents socialdemòcrates millor preparats; en cap altre es notava menys que en ell l'encuny de l'emigració, que es percebia fins i tot en un Lenin. Trotski comprenia més clarament que cap altre allò que significa menar una lluita política. Fou el que sortí de la primera revolució més enriquit de popularitat; Lenin i Martov no hi guanyaren res, realment. I Plekhanov, per la seua banda, perdé prou terreny, per culpa de les tendències semiliberals que en ell es feien veure. Des d'aleshores, Trotski ocupa un lloc entre els primers.”

La lectura d'aquestes línies, escrites en 1923, no deixa de causar avui una certa impressió, si es té en compte que actualment Lunatxarski es dedica a escriure (encara que no siga precisament “de molt efecte” ni molt “heroic”) tot el contrari del que en elles es diu.

No hi ha gens gran que es pugui fer sense intuïció, és a dir, sense aqueix instint subconscient, que pot enriquir-se i fortificar-se per la pràctica i la teoria, però que ha de donar la naturalesa. No hi ha cultura teòrica, ni rutina pràctica, per grans que siguen, capaces de suplir el colp de vista polític que li permet a hom orientar-se enmig de les coses, saber apreciar encertadament la situació i anticipar-se al seu desenrotllament. Aquesta capacitat té una importància decisiva en els moments d'agudes crisis i bruscos viratges i, per tant, en les revolucions. Crec que els successos ocorreguts en 1905 i el seu desenvolupament, demostraren que jo posseïa aquesta intuïció revolucionària, autoritzant-me per a confiar-me a ella en l'esdevenidor. Les faltes que aleshores cometí, per grans que fossen (les hi hagué de molt notables) es referiren sempre a qüestions de tàctica i d'organització, mai a punts fonamentals de caràcter estratègic. En el mode d'apreciar la situació política, en conjunt, i les seues perspectives revolucionàries, la consciència, m'absol d'haver comès cap falta greu.

Per a Rússia, el moviment de 1905 fou l'assaig general que havia de precedir a la revolució de 1917. I el mateix fou per a mi. La decisió i la fermesa amb què poguí afrontar

els successos de 1917 naixien de veure-hi la continuació i el desenvolupament d'aquella tasca revolucionària que vingué a interrompre, el 3 de desembre de 1905, la detenció del soviets de Petrograd.

A mi em detingueren al dia següent que es publicà l'anomenat "Manifest financier", que proclamava que la fallida de la hisenda tsarista era inevitable, declarant categòricament que el poble victoriós no reconeixeria els deutes contrets per Romanov.

El manifest del soviets de diputats obrers declarava obertament:

"L'autocràcia no ha tingut mai la confiança del poble, ni ha rebut d'aquest cap mandat. Decretem, doncs, que no hem de consentir que siguen saldats els deutes nascuts de tots aqueixos emprèstits emesos pel govern tsarista, en oberta guerra contra el poble rus."

Als pocs mesos, la Borsa francesa contestava al nostre manifest obrint al tsar un nou emprèstít de tres mil dos-cents cinquanta milions de francs. La premsa reaccionària i la liberal es burlaven d'aquella amenaça fanfarrona que els soviets dirigien a la hisenda tsarista i als banquers europeus. Passat algun temps, el manifest caigué en oblit. El mateix s'encarregà d'aflorar novament a la memòria del món, en el moment oportú. L'enfonsament militar del tsarisme fou acompanyat per la fallida financera del règim, que gastava des de molt enrere. En triomfar la revolució, els comissaris del poble, el 10 de febrer de 1918, decretaren que quedaven cancel·lats totalment els deutes tsaristes. Aquest decret segueix en vigor. S'equivoquen els que diuen que la revolució russa ve a deixar incomplertes les obligacions. Les seues, no! L'obligació que contragué davant el país el dia 2 de desembre de 1905, amb el manifest dels diputats obrers de Petrograd, quedà complida íntegrament el 10 de febrer de 1918. I la revolució pot dir amb justícia als creditors del tsarisme: "de què vos queixeu, senyors? Bé a temps se vos advertí!"

En açò, com en moltes altres coses, l'any 1905 no féu més que preparar l'adveniment de l'any 1917.

PROCÉS, DEPORTACIÓ, EVASIÓ

I començà el segon cicle carcerari. Aquest es tolerava ja més fàcilment que l'anterior, a més que el règim de les presons era també incomparablement més suportable. Romanguí algun temps en la *Kresti*; d'allí fui traslladat a la fortalesa de Sant Pere i Sant Pau, i per fi em reclogueren a la presó preventiva. Abans d'ésser transportats a Sibèria, tornàrem a passar una temporada a la presó de dipòsit. En total, estiguí detingut uns quinze mesos. Cadascuna d'aquestes presons tenia les seues particularitats, a les que era menester anar-se'n adaptant. Seria, no obstant això, enutjós entrar-hi en detalls, perquè per molt que es diferenciessen, encara era major la seua ressemblança. S'obrí en la meua vida una nova etapa d'estudi sistemàtic i de producció doctrinal. Em dediqué a estudiar la teoria de la renda del sòl i la història de les condicions socials de Rússia. Un treball extens, malgrat que incomplet, que havia fet sobre el primer tema, se'm perdé en els anys següents a la Revolució d'Octubre. Fou una pèrdua molt sensible per a mi, la major després de la del treball sobre la maçoneria. Els

meus estudis sobre la història social de Rússia donaren com a fruit l'assaig titulat *Resultats i perspectives*, que procurava fonamentar, d'una manera més o menys perfecta per a aquella època, la teoria de la revolució permanent.

Una vegada instal·lats a la presó preventiva, tingueren accés a les nostres cel·les els advocats. La primera Duma vingué a agitar un poc la vida política. En els periòdics començaven a alçar-se de nou veus atrevides. Revifaven les editorials marxistes. Hom podia reprendre el combat ploma a la mà. Em passava els dies omplint quartilles, que després els advocats s'encarregaven de treure a les seues carteres, entre els folis dels sumaris. D'aquella època procedeix l'opuscle titulat *Pere Struve en la política*. I amb tal ardor em lliurí a aquest treball, que haver de sortir als passejos reglamentaris se'm feia un suplici. Dirigit contra el liberalisme, aquest opuscle volia ésser, en el fons, una defensa del soviets de Petrograd, de l'aixecament armat de Moscou i de la política revolucionària en general, contra les crítiques de l'oportunisme. La premsa bolxevic no ocultà les seues simpaties envers el meu treball. Els periòdics menxevics romangueren impassibles. Al cap de poques setmanes, l'opuscle circulava en milers i milers d'exemplars.

En el seu llibre *En l'Aurora de la Revolució*, D. Svvertxkov, que estava pres amb mi, descriu aquell període de presó en els termes següents:

“L. D. Trotski escrigué d'una tirada el seu llibre Rússia i la revolució, que anava donant a imprimir per parts i en el qual formula clarament per primera vegada la idea que la revolució començada a Rússia no arribaria al seu acabament fins que no s'implantés el règim socialista. Aquesta teoria de la “revolució permanent”, nom que fou adoptat per tal d'expressar aquesta idea, no trobava aleshores gairebé cap partidari. No obstant això, Trotski es mantenia fermament en el seu punt de vista, i ja aleshores veia en la situació econòmica de tots els estats del món els indicis de descomposició de l'economia capitalista burgesa i la proximitat relativa de la revolució socialista...”

Svvertxkov continua així:

“La cel·la de Trotski no trigà a esdevenir una espècie de biblioteca. Pot dir-se, sense exageració, que a penes hi havia llibre nou d'importància que no li portaren; Trotski es passava lliurat a la lectura i a l'escriptura el dia sencer, del matí a la nit. Ací [solia dir-nos], s'està meravellósament; s'hi llegeix, s'hi treballa i sap hom ben bé que no vindrà ningú a arrestar-lo... No em negaran vostès que açò, en la Rússia tsarista, és quelcom extraordinari!...”

Per tal de distraure'm, em dedicava a llegir els clàssics de la literatura europea. Estès al jaç, devorava les seues obres amb aqueix sentiment físic de voluptuositat amb què els gourmets paladegen un glop de bon vi o fan xuplades a un bon cigar. Eren les hores més belles del dia. Tots els meus treballs d'aquella època serveixen, en forma de citacions i lemes, empremtes del meu comerç amb els clàssics. Fou llavors quan llegí per primera vegada, en la seua llengua original, als grans senyors de la literatura francesa. L'art de contar és un art francès per excel·lència. I encara que conec bé l'idioma alemany i segurament el domine millor que el francès, principalment en allò tocant la terminologia científica, l'amena literatura francesa se'm fa de lectura més fàcil que no l'alemanya. Mai ha decaïgut el meu amor envers la novel·la francesa, i fins i tot en el més àlgid de la guerra civil, quan creuava el territori rus en el meu vagó del tren de guerra, sabia trobar una hora lliure per a dedicar-la a les novetats literàries d'aquell país.

En realitat, no puc queixar-me de les presons ni del temps que m'hi feren romandre. Foren, per a mi, una excel·lent escola. En abandonar la cel·la individual, ben tancada i tapiada, on m'havien reclòs a la fortalesa de Sant Pere i Sant Pau, tinguí un lleu sentiment de pena; era tan tranquil·la, tan monòtona, tan silenciosa, tan apropiada per als treballs de l'esperit aquella cel·la! En canvi, la presó preventiva era un rusc d'homes i de soroll, on hi havien no pocs condemnats a mort; el terrorisme i els colps de mà armada sacsaven el país per tot arreu. El règim carcerari era, gràcies a la primera Duma, prou liberal. Les cel·les no es tancaven durant el dia, i els presos sortien junts a passejar al pati. Ens passàvem hores senceres jugant al gambirot, entusiasmats. Els condemnats a mort saltaven i doblegaven l'esquena com els altres. La meua dona venia a visitar-me dues vegades a la setmana. Els vigilants de guàrdia, que veien passar-nos lletres i originals, feien com qui no ho veu. Hi havia u, ja un home d'edat, que era amb nosaltres especialment amable. Em pregà que li dediqués un llibre i una fotografia.

-Tinc filles estudiantes! -em digué a cau d'orella, entusiasmats, fent-me l'ullet amb aire de misteri.

Torní a trobar-me amb ell després del triomf de la revolució, i fiu per ell el que podia fer-se en aquells anys de fam.

Parvus solia passejar al pati en companyia del vell Deutsch. De tant en tant, jo m'hi unia també. Hi ha una fotografia en què apareixem els tres a la cuina de la presó. Deutsch, infatigable sempre, planejava una evasió col·lectiva; no li fou difícil convèncer Parvus, i féu esforços per convèncer-me també a mi. Però jo em neguí, perquè la importància del procés que ens esperava em temptava molt més. El pla d'evasió tenia l'inconvenient d'haver estat confiat a més gent de la necessària. Un dia, el vigilant descobrí a la biblioteca de la presó, que era el centre d'operacions, tota una col·lecció de ferramentes de manyeria. Sort que la direcció de l'establiment hi tirà terra damunt, en la creença que aquelles ferramentes havien estat amagades allí pels gendarmes per a provocar un règim carcerari de major rigor. De totes maneres, Deutsch hagué d'ajornar l'evasió per a posar-se a la feina des de Sibèria.

Les divergències intestines que existien al si del partit s'aguditzaren després de la derrota de desembre. La dissolució de la Duma posà de nou sobre el tapet tots els problemes de la revolució. A ells dediqué un opuscle de caràcter tàctic, que Lenin publicà en una editorial bolxevic. Els menxevics ja es batien en retirada en tota la línia. No obstant això, a la presó les diferències entre les fraccions no eren tan acusades ni tenien la duresa del carrer. Així, poguérem posar-nos a redactar un treball col·lectiu sobre el soviets de Petrograd, en què col·laboraren encara els menxevics.

El dia 19 de setembre, en plena lluna de mel dels tribunals camperols instituïts per Stolypin, començaren les vistes de la causa contra els diputats del soviets. El pati de l'audiència en què se celebrava la vista i tots els carrers adjacents esdevingueren un vertader campament militar. Fou mobilitzada tota la policia de Sant Petersburg. No obstant això, la vista en si es menà amb relativa llibertat; la reacció triomfant apuntava a inutilitzar definitivament Witte, deixant que aparegués ben al descobert el seu "liberalisme" i les ales que havia deixat prendre a la revolució. Havien estat citats uns quatre-cents testimonis, dels quals comparegueren i declararen més de dos-cents. Per les estrades hi desfilaren durant un mes, i foren reconstruint, tret a tret, l'actuació del soviets obrer i les incidències totes d'aquell període, sota un foc granejatge de preguntes que els formulaven els jutges, el fiscal, la defensa i els acusats (sobre tot els acusats), una multitud de persones: obrers, fabricants,

gendarmes, enginyers, ordinaris, bons burgesos, periodistes, empleats de Correus i Telègrafs, comissaris i agents de policia, estudiants de batxillerat, diputats de la Duma municipal, porters, senadors, vagabunds, diputats obrers, professors i soldats. Arribà l'hora que els acusats feren les seues declaracions. Jo pronuncií un discurs sobre l'aixecament armat en la revolució. Ja s'havia assolit el més important. I en vista que el tribunal es negava a cridar, perquè declarés com a testimoni, el senador Lopukhin, que a la tardor de 1905 havia descobert en el departament de policia una impremta de pogrom, aconseguírem que se suspengués la tramitació normal de la vista i que ens tornaren a les nostres cel·les. Darrere de nosaltres abandonaren la estrada els defensors, els testimonis i el públic, i els jutges es quedaren mà a mà amb el fiscal. No tingueren mes remei que llegir la sentència sense que estigueren presents els acusats. Fins avui, no s'ha donat a la publicitat ni s'han trobat tan sols, segons sembla, les actes taquigràfiques d'aquell procés interessantíssim, la vista de les quals durà tot un mes. En la meua obra *1905* es recullen les dades més essencials.

Els meus pares assistiren a la vista. Els seus pensaments i sentiments eren contradictoris. La meua conducta ja no es podia considerar atordiment de xicot, com quan vivíem en Nikolaiev a l'horta de Svigovski. Ja era redactor d'un periòdic, havia estat president del soviet, tenia un cert prestigi com a escriptor. Tot açò havia d'imposar-los un poc. Ma mare parlava amb els defensors, desitjosa d'escoltar sempre quelcom agradable sobre mi. Durant el meu discurs, el sentit del qual no podia comprendre clarament, plorava en silenci. El plor cresqué, quan veié que els defensors, que eren prop de vint, desfilaven per davant de mi estretint-me la mà. Un dels advocats demanà que se suspengués la sessió en vista de la gran emoció que hi havia a la sala. Era A. S. Zarudni. El mateix que després fou ministre de justícia amb Kerenski i m'envià a la presó sota l'acusació de crim de lesa pàtria... Però açò ocorregué deu anys després. Durant les pauses, els meus pares em contemplaven amb ulls de satisfacció. Ma mare estava convençuda que sortiria, no sols absolt sinó condecorat. Jo li diguí que no tindria res de particular que ens enviaren a treballs forçats. Espantada d'aquelles paraules, a les que no trobava sentit, em mirava, mirava els defensors,

s'esforçava a comprendre com podia ésser possible allò. Mon pare estava pàl·lid, silenciós, content i descoratjat alhora.

Fórem condemnats tots a la pèrdua dels drets civils i al desterrament a Sibèria. La condemna era relativament benigna.. Crèiem que ens enviarien a treballs forçats. No obstant això, el desterrament siberià no era ja aquell desterrament administratiu a què m'havien enviat la primera vegada. Era una deportació indefinida i qualsevol temptativa d'evasió es castigava amb tres anys de presidi. La pena de quaranta-cinc fuetades, que completava tradicionalment la de presidi, havia estat suprimida dos o tres anys abans.

Jo escrivia a la meua muller, el 3 de gener de 1907:

“Fa dues o tres hores que ens han portat a la presó de dipòsit. Confesse que m'he separat amb un cert desassossec nerviós d'aquella cel·la de la presó preventiva. M'havia acostumat ja a la petita cabina, en què es treballava tan còmodament. Sabíem que a la presó de dipòsit ens posarien una altra vegada en cel·la comuna, i res hi ha més fatigós. Després vindrà la brutícia, el soroll, el tragí de les etapes, que conec tan bé. Qui sap quant de temps passarà fins que arribem al punt de destí! I qui pot predir quan estarem de tornada! ¿No m'hauria valgut més seguir tranquil·lament en la cel·la número 462, llegint, escrivint i esperant?

Ens han portat ací avui, sobtadament, sense haver-nos preparat ni dit res. En el departament de lliurament ens obligaren a vestir de presidiari. Ens sotmetérem a aquesta disciplina amb la curiositat de xics de l'escola. Era divertit veure's els uns als altres vestits amb aquells pantalons grisos, samarra i gorra grisa. Una cosa hi mancava, no obstant això, i era el clàssic rombe de l'esquena. Ens permeteren continuar amb la roba interior i les sabates que portàvem. Així abillats, a la nova usança, irrompem tots junts estrepitosament en la cel·la.”

Poder continuar calçant les sabates que portava, no deixava de tenir la seua importància per a mi, perquè a la sola d'una d'elles portava amagat un magnífic passaport, i els tacons, que eren alts, albergaven unes quantes monedes d'or. Anàvem destinats tots a l'aldea d'Obdorsk, situada molt més enllà del cercle polar. Des d'Obdorsk fins a l'estació del ferrocarril més pròxima hi ha mil cinc-cents verstes, fins a l'estació telegràfica més propera, vuit-cents. No hi ha correu més que una vegada cada quinze dies, i en l'època de les grans riuades, a la primavera i la tardor, es passen mes i mig o dos mesos sense rebre una lletra. Per al trànsit havien adoptat grans precaucions. L'escorta de Sant Petersburg no semblava merèixer-los gran confiança. El sotsoficial que muntava la guàrdia del nostre cotxe amb el sabre desembeinat ens declamà les poesies revolucionàries més noves. Al cotxe immediat al nostre venia un destacament de gendarmes que rodejava el nostre vagó en totes les estacions. Per la seua banda, els empleats de les presons es comportaven molt afectuosament amb nosaltres. La balança de la revolució i la contrarevolució ballava encara, i no se sabia de quina banda anava a inclinar-se. L'oficial de l'escorta començà ensenyant-nos les instruccions dels seus caps, que l'autoritzaven per a no posar-nos manilles, tot i que la llei ho exigia. El dia 11 de gener, escrivia a, la meua muller el següent:

“I la cortesia i atencions de l'oficial no són res, comparades amb les dels soldats; gairebé tots han llegit la informació de la vista que publicaren els periòdics, i ens tracten amb una simpatia extraordinària [...] Fins a l'últim moment no saberen a qui havien d'escortar ni a on. Si es jutja per les precaucions amb què els havien tret sobtadament de Moscou per a portar-los a Sant Petersburg, s'imaginaven que seria per a portar a la presó de Schlüsselburg algun condemnat a mort. Jo havia notat, en lliurar-nos a l'escorta de la presó de dipòsit, que els soldats estaven posseïts de gran emoció i que desplegaven una estranya disciplina, en què

hi havia una ombra de consciència culpable, però no en sabí la raó fins que no estàvem al tren. Quina alegria la seua quan saberen que escortaven els “diputats obrers”, i que aquests no marxaven a la mort, sinó al desterrament! Els gendarmes, que formen una espècie d’escorta superior, no es presenten mai al nostre cotxe. Fan la guàrdia fora: a les estacions rodegen el vagó, es queden de sentinella a la porta i, sobre tot (perquè aqueixa sembla la seua principal missió), vigilen l’escorta que ens acompanya.”

Els soldats que ens custodiaven s’encarregaven d’anar tirant d’amagat les lletres a les bústies del trajecte.

En Tiumen deixàrem el ferrocarril i prosseguírem el viatge tirats per cavalls. Per a catorze desterrats, ens enviaven una escorta de cinquanta-dos soldats, a més del capità, l’oficial de policia i el sergent. La caravana es componia d’uns quaranta trineus. Des de Tiumen fins passar Tobolsk, el camí anava vorejant el riu Obi.

“Avancem [escrivia a la meua muller] unes 70 a 100 verstes diàries cap al nord, que ve a ésser gairebé un grau. Gràcies a aquesta marxa ininterrompuda, el descens de la civilització (si cal parlar de civilització en aquestes latituds) salta brusquement als ulls. Tots els dies descendim un escaló més al regne del fred i la barbàrie.”

Després de creuar les comarques empestades de tifus, el dia 12 de febrer, a les trentatres jornades de viatge, arribàrem a Berezov, on havia estat desterrat en temps el príncep Mentxikov, col·laborador de Pere el Gran. Ací ens donaren dos dies de descans. Fins a Obdorsk faltaven 500 verstes. Ens deixaven sortir a passejar a l’aire lliure. Les autoritats no temien ja que poguérem escapar-nos. Només hi havia un camí per a tornar enrere: el que seguia el curs del riu al llarg de la línia del telègraf, on era fàcil agafar el fugitiu. En Berezov vivia desterrat l’agrimensor Roxkovski, amb qui deliberí sobre les possibilitats d’una evasió. Em digué que podia intentar prendre directament, per la senda occidental, riu Sosva amunt, en la direcció dels Monts Urals i d’allí, en un trineu tirat per rens, fins a les mines. Des de la mina de Bogoslovski hi havia un petit ferrocarril de via estreta que em portaria a Kuxva, d’on partia el ramal de Perma. I ací, la línia general: Perma, Viatka, Vologda, Sant Petersburg, Helsingfors... Però pel riu Sosva no hi havia cap camí. A pocs passos de Berezov començava l’erm, la soledat salvatge. No em trobaria amb un policia en un espai de mil verstes, ni ensopegaria amb el menor poblat rus, i de telègraf ni parlar-ne. Només alguna que una altra cabanya d’ostiacs, disseminada ça i lla, i en compte de cavalls, que no existien per aqueixos paratges, hauria de valdre’m de rens. No era fàcil que la policia m’agafés, en canvi, corria el risc de perdre’m enmig de l’estepa o de perir entre la neu. Estàvem al mes de febrer, el mes de les grans nevades...

El doctor Feit, un vell revolucionari que anava en la nostra partida, m’ensenyà a fingir un atac de ciàtica, a fi de poder quedar-me uns quants dies hospitalitzat en Berezov. No em fou difícil portar a terme aquesta part modesta del pla preconcebut. La ciàtica no és, com tothom sap, malaltia susceptible de comprovació. M’instal·laren a l’hospital. Ací, el règim de vida era d’una llibertat absoluta. Tot just que comencí a sentir-me “millor”, m’allunyava de l’hospital i estava fora, a vegades, diverses hores seguides. El metge m’incitava a passejar. Donada l’estació de l’any en què estàvem, no podien sospitar en mi el menor propòsit de fuga. Calia decidir-se. I em decidí per la senda directa dels Urals.

Roxkovski, l’agrimensor, posà el meu propòsit en coneixement d’un camperol de l’aldea, a qui coneixien pel malnom de “Pota de cabra”, i aquest homenet petit, sec, ponderat, fou el vertader organitzador de l’evasió, sense lucrar-se’n en res. Quan es descobrí la seua

intervenció, hagué de pagar durament les conseqüències. En sobrevenir la Revolució d'Octubre, "Pota de cabra" trigà en esbrinar que aquell desterrat a qui havia ajudat a escapar feia deu anys era jo. No es presentà a Moscou fins a l'any 1923; la trobada fou cordialíssima. L'abillàrem amb l'uniforme de gala d'un soldat roig, el portàrem al teatre i li regalàrem un gramòfon i d'altres quantes coses. Poc després d'açò, el vell moria en les seues llunyanes terres del nord.

De Berezov havíem de sortir tirats per rens. El més important era fer-se amb un guia que s'atrevis a marxar per aquells camins, tan insegurs en aquesta època de l'any. "Pota de cabra" em parlà d'un zirià, hàbil i expert com ho solen ésser els de la seua raça.

-Però no beurà? -li preguntí.

-Com, beure? És un borratxo impenitent. Però, en canvi, parla rus, zirià i dos dialectes ostiacs que es parlen a la muntanya i en el pla i que no s'assemblen en res. No podria trobar vostè qui millor el tripulés. És un bergant!

Aquest "bergant" era qui després l'havia de denunciar. Però a mi em tragué sa i estalvi de l'aventura⁰.

Havíem fixat la partida per al diumenge a mitjanit. Les autoritats locals tenien organitzada per a aqueix dia una funció d'aficionats. Em presentí al quarter, que feia de teatre, i procurí fer-me el trobadís amb el cap del districte, a qui diguí que ja em sentia molt millor i que aviat podria reprendre viatge camí d'Obdorsk. La cosa no podia ésser més deshonest, però no hi havia més remei que mentir.

Tan prompte com el rellotge de la torre marcà les dotze, sense que ningú em veiés, correguí al pati de la casa de "Pota de cabra", on estava preparat el trineu. Em gití al sòl, sobre una pell estesa; el pobletà em cobrí amb un munt de palla gelada, el lligà i arrancàrem. La palla gotejava i l'aigua em corria per la cara en fils freds. Després de caminar algunes verstes el trineu es detingué. El camperol deslligà la càrrega i sortí de grapes del meu amagatall. "Pota de cabra" es posà a xiular. Li contestaren veus que eren, evidentment i malaurada, veus de borratxo. El zirià es presentava embriagat i venia, damunt, acompanyat d'un amic. Mal començava la cosa. Però com no hi havia opció, pugí amb el meu petit bagatge a un trineu tirat per rens. Portava dos abrics de pells. Un, amb el folre per a fora, i un altre cap a dins; calces de pell, botes folrades, un gorra de pell doble i grans guants; tot l'equip d'hivern d'un ostiac. En l'equipatge portava unes quantes botelles d'alcohol, que era la moneda més segura per aquells paratges nevats.

Svertxkov conta açò a les seues memòries:

"Des de la torre dels bombers de Berezov s'hi albirava tot allò que ocorria sobre el blanc llençol de neu de la vila o a les seues engires, fins una versta almenys a la redona. Roxkovski, presumint amb raó que la policia preguntaria al sentinella de la torre si havia vist sortir algú de la vila aquella nit, ho arreglà perquè un altre veí sortís pel camí de Tobolsk, portant en el trineu una vedella sacrificada. Des de la torre observaren, com Roxkovski havia suposat, aquesta expedició, i la policia, que, passats dos dies, descobrí la fuga de Trotski, es llençà darrere de la vedella morta, en la qual cosa perdé dos dies més."

⁰ En el meu llibre *1905* he procurat desfigurar aquesta part de la fuga. En aquells temps, un relat fidel hagués posat a la policia del tsar en la pista dels meus còmplices. Confie que Stalin no anirà a perseguir-los ja per l'ajuda que em prestaren; a més, el crim ha prescrit. I concorre així mateix l'atenuant que en l'última etapa de l'evasió fui auxiliat, com es veurà, pel mateix Lenin

Jo no me n'assabentí fins molt de temps després.

Prenguérem per la senda que creuava el riu Sosva. Els rens eren uns animals magnífics, que el guia havia escollit d'un ramat de varis centenars de caps. Al principi, el cotxer, borratxo, es quedava adormit, i els rens s'aturaven en sec. Aquelles aturades eren perilloses per a ell i per a mi. Al cap d'alguns temps ja no feia el menor cas de les meues empentes. Li lleví la gorra del cap, l'aire gelat li agità la cabellera i, a poc a poc, tornà a recobrar la claredat de judici. Reprenguérem la marxa. Era un viatge realment fascinator a través d'aquells deserts nevats, sense empremta humana, entre avets i rastres d'animals. Els rens trotaven alegrement amb les llengües penjant i respirant acceleradament: xu-xu-xu... La senda era angosta, els animalets es mesclaven uns amb altres, i era meravellós que no es destorbessen en el marxa. El ren és un animal extraordinari, d'una resistència increïble a la fam i la fatiga. Portaven vint-i-quatre hores sense menjar quan sortírem, i aviat faria altres tantes que marxàvem sense parar perquè pasturaren. Segons em deia el meu acompanyant, començaven a "animar-se" ara. Trotaven uniformement i infatigable a una marxa de vuit o deu verstes per hora. Ells mateixos s'encarregaven de cercar el seu past. No calia més que lligar-los un llistó de fusta al bescoll i soltar-los. De seguida trobaven un lloc en què conjecturaven molsa davall de la neu, furgaven amb la peüngla, enfonsaven el cap en el clot i es posaven a remugar. Jo sentia per aquestes bèsties l'afecte que deu sentir el pilot pel motor de l'aeroplà quan vola a uns centenars de metres sobre l'oceà. El ren que marxava al capdavant del tir, el ren capçaler, començà a coixejar. Oh, dolor! No hi havia més remei que canviar-lo. Tendírem la mirada en torn, cercant un campament d'ostiacs. Dels uns als altres hi havia una distància de dotzenes i dotzenes de verstes. El guia sabia descobrir-los per senyals que passaven completament desapercebudes per als meus sentits. Des de molt lluny olia ja el fum. Perdérem vint-i-quatre hores en allò. Però açò em valgué ésser testimoni d'un quadro meravellós, sota la llum indecisa de l'alba: tres ostiacs a tota marxa, caçaren a llaç tres rens que havien escollit prèviament entre un ramat de varis centenars de caps i que els gossos apropaven als caçadors. Seguïrem viatge a través de la selva, creuant sobre grans pantans coberts de neu i per davant de gegantins boscos incendiats. De tant en tant, ens deteníem a bullir aigua de neu per a fer te. El meu guia donava preferència a l'alcohol, però jo m'encarregava de vetllar gelosament perquè no s'excedís de la taxa.

El camí sembla sempre el mateix, però canvia constantment. Per a adonar-se'n cal fixar-se en els animals. Ara travessem una extensió descoberta, entre un bosquet de bedolls i el llit d'un riu. És un camí criminal. L'aire ens envia contra els ulls el lleu polset que alça el trineu. El tercer ren del tir se surt constantment de la senda. S'enfonsa a la neu fins a la panxa i fins i tot més: fa uns quants salts desesperats, torna al camí, empenta al del mig i tira a una banda al capçaler. Més endavant, el camí, calfat pel sol, és tan penós que es trenquen les corretges del tir davanter; quan ens detenim, la superfície de lliscament es gela i costa gran treball fer que el trineu arranque. Després de les dues primeres carreres es veu que els animals estan cansadíssims; però el sol s'amaga, el camí es gela i tot torna a anar bé. És un camí suau, però que no s'enfonsa; "un camí com Déu mana", diu el guia. Els rens troten sense fer soroll a penes i estiren el trineu com jugant. No tenim més remei que desenganxar el tercer i lligar-lo arrere, perquè amenacen desbocar-se i seria perillós: podrien fer-nos molles el trineu. Aquest llisca suaument, sense soroll, com una barca per un tranquil llac. El bosc, en l'espessa penombra, sembla molt més gegantí. Jo no veig per on va el camí i a penes sent moure's el trineu. Els arbres fascinants semblen venir corrent cap a u, les branques es precipiten sorollosament als costats, els vells troncs nus i coberts de neu desfilen, alternant

amb els esvelts bedolls. Tot sembla ple de misteri, i els rens fan escoltar el seu panteixar ràpid i uniforme : xu-xu-xu-chu... enmig del silenci de la nit en la selva.

Vuit dies durà el viatge. Portàvem recorreguts set-cents quilòmetres i ens anàvem apropant als Urals. Ara eren cada vegada més freqüents els viatgers que es creuaven amb nosaltres en el camí. Jo em feia passar per un enginyer de l'expedició polar del baró de Toll. No lluny dels Urals ens trobarem amb un viatjant de comerç que havia servit en aquesta expedició i coneixia els expedicionaris. Em crivellà a preguntes. Per fortuna, estava un poc begut, i jo m'afanyí a sortir d'aquell pas difícil amb l'ajuda d'una botella de rom que portava amb mi per qualsevol esdeveniment. El camí, que anava vorejant els Urals, es podia recórrer ja amb cavalls. Ara em transformí en funcionari públic i fiu el camí fins al ferrocarril miner de via estreta amb un recaptador de contribucions que recorria el seu districte. El gendarme de l'estació, davant qui em desposseí de les meues pells d'ostiac, em contemplava amb indiferència.

Encara no estava salvat, ni de bon tros; res hauria tingut de particular que s'hagués rebut ordre telegràfica de Tobolsk manant detenir-me, cosa res difícil, ací, on qualsevol "foraster" cridava l'atenció. No les tenia totes amb mi. Fins que, passades vint-i-quatre hores, no em viu assegut còmodament en un cotxe de la línia de Perma, no doní per segura la victòria. Ara, el tren anava recurrent les mateixes estacions en què feia tan poc de temps ens reberen amb tal solemnitat gendarmes, escorta i policia. Però com de distinta era la meta del viatge i de diferents els sentiments que animaven el viatger! En els primers moments, aquell cotxe espaiós i quasi buit em semblà estret i acalorador. Sortí a la plataforma, on bufava el vent, i enmig de la nit el meu pit deixà escapar, involuntàriament, un crit d'alegria i de llibertat.

En la primera parada, posí un telegrama a la meua muller, perquè sortís a rebre'm a una estació en què es creuaven els dos trens. Ella estava molt aliena a aquest telegrama, que no esperava, almenys tan aviat. I no tenia res d'estrany. Havíem tardat un mes a arribar a Berezov. Els periòdics de Sant Petersburg publicaven grans notícies retent compte de la nostra expedició. Començaven a arribar les lletres. Tot el món em creia camí d'Obdorsk. Jo, entre tant, havia desfet tot el camí en onze dies. Era natural que a la meua muller l'agafés desprevinguda aquella cita que li donava per a una estació propera a Sant Petersburg. La sorpresa féu molt més grata la trobada.

Heus aquí com N. I. Sedova conta l'aventura en les seues memòries:

"Quan rebí el telegrama, estant sola en Terioki, un poblet finlandès, prop de Sant Petersburg, amb el xiquet menut, no sabí contenir l'emoció i l'alegria. Acabava de rebre una llarga lletra de L. D. escrita en ruta, en què després de contar-me les incidències del viatge em pregava que, si anava a Obdorsk, li portés alguns llibres que m'indicava i d'altres objectes necessaris en aquelles latituds. I de sobte, venia aquest telegrama donant-me una cita per a una estació en què es creuaven els trens, com si hagués decidit fer la volta sobtadament, volant per un camí fantàstic. Em xocà que el telegrama no esmentés el nom de l'estació. Al matí següent sortí per a Sant Petersburg, agafí una guia i em posí a estudiar l'itinerari, a veure si donava amb l'estació per a la que havia de treure bitllet. No m'atrevia a preguntar a ningú i em posí en camí sense haver esbrinat el nom de l'estació. Traguí bitllet fins a Viatka i prenguí un tren que sortia a la nit. El cotxe en què viatjava anava ple de propietari rurals que tornaven de Sant Petersburg, carregats amb paquets de llepolies per a celebrar les festes de carnestoltes; totes les converses giraven al voltant del "blini", el caviar, esturió, vins i d'altres coses per l'estil. Jo, excitada com estava, pensant que tornaria a reunir-me amb L. D., i temerosa que

sorgís algun contratemps, no podia suportar semblants converses [...] I, no obstant això, tenia, no sé per què, la seguretat interior que ens trobaríem. Plena d'impaciència, esperava que es fes de dia, perquè el tren en què venia tenia la seua entrada al matí a l'estació de Samino; havia esbrinat el nom durant el viatge i ja no se m'ha tornat a oblidar mai. Pararen els dos trens, aquell en què jo anava i el que venia en direcció contrària. Correguí vers l'andana. Ningú! Saltí a l'altre tren, recorreguí, presa d'una terrible inquietud, tots els cotxes. Ningú, ningú! De sobte, veig en un dels departaments el seu abric de pells; això vol dir que va ací, però on? En saltar del tren ensopeguí amb ell; venia de cercar-me a la sala d'espera. S'indignà en conèixer la mutilació del telegrama, i ja volia tirar-lo tot per terra, fent una reclamació allí mateix. A males penes, aconseguí contenir-lo. En cursar el telegrama havia comptat, naturalment, amb la possibilitat que sortiren a la seua trobada els gendarmes en compte de fer-ho jo, però pensà que a Sant Petersburg li seria més fàcil amagar-se amb mi, i la resta ho encomanava a la seua bona estrella. Tornarem al departament i férem junts el que quedava de viatge. Jo estava sorpresa, veient la llibertat i desembaràs amb què L. D. es movia, rient-se i parlant en veu alta al tren i en les andanes de les estacions. De bona gana l'hauria fet invisible o l'hauria ocultat perquè aquella fuga podia costar-li el presidi. Però ell no s'amagava davant ningú i afirmava que açò era la millor salvaguarda.”

Des de l'estació anàrem directament a l'Escola d'Artilleria, a casa dels nostres boníssims amics. Mai he vist ningú tan sorprès com la família del metge militar, en veure'm davant. Estava plantat enmig del gran menjador, i tots em miraven, sense voler donar crèdit als seus ulls, contenint la respiració, com si fos un espectre. Després d'abraçar-nos i besar-nos, tornaren la sorpresa i les exclamacions que allò era impossible. Al fi, es convenceren que era a mi a qui tenien davant. Encara em sembla estar vivint aquelles hores magnífiques. Però el perill no havia passat, ni de bon tros, i fou el doctor Litkens qui m'ho recordà. En certa manera, era ara quan començava. Segurament que ja haurien arribat telegrams de Berezov retent compte de la meua evasió. Ací, a Sant Petersburg, eren molts els que em coneixien del soviets. Decidírem, doncs, traslladar-nos a Finlàndia, on les llibertats conquerides per la revolució es mantenien més estables que a la capital russa. El punt de vertader perill era l'estació. Poc abans d'arrancar el tren, entraren en el nostre cotxe uns quants oficials de la gendarmeria que anaven revisant els vagons. Als ulls de la meua muller, que anava asseguda cara a la porta, hi llegí l'espant. Passàrem un moment de terrible tensió nerviosa. Els gendarmes ens dirigiren una mirada indiferent i seguiren el seu camí. Era el millor que podien fer.

Lenin i Martov portaven ja llarg temps fora de Sant Petersburg vivint a Finlàndia. Les dues fraccions, que s'havien fos a Estocolm en el mes d'abril de 1906, tornaven a estar molt distanciades. Les aigües de la revolució anaven baixant de nivell. Els menxevics estaven peneditos de les malapteses comeses en 1905. Els bolxevics, que no tenien res de què penedir-se'n, navegaven amb la proa posada cap a una nova revolució. Aní a visitar els dos cabdills, que vivien en dues aldees veïnes. A l'habitació de Martov regnava, com sempre, un desordre boig. En un dels racons s'alçava del sòl, fins a l'alçària d'un home, una pila de periòdics. De tant en tant, en el curs de la conversa, Martov es llençava a ella i hi treia el número que volia consultar. Les quartilles, cobertes de cendra de tabac, rodaven per damunt de la taula. Els entelats lents continuaven dansant torçuts sobre el nasset prim. Martov sobreeixia, com sempre, d'idees subtils i brillants; només una li faltava, la més important de totes: Martov era incapaç de saber mai allò que calia fer.

A l'habitació de Lenin regnava, com sempre, un ordre perfecte. Lenin no fumava. Tenia a mà, degudament tancats i anotats, els retalls de periòdics que li interessaven. I el que importava més de tot: en aquell semblant prosaic, encara que extraordinari, hi havia una seguretat impertorbable, en què no s'havien esborrat l'atenció i l'espera. La situació no estava

encara clarament definida: no se sabia si allò era la reacció definitiva o la pausa preparatòria d'un nou atac. Siga com siga, calia donar la batalla amb el mateix ardor als escèptics, ponderar teòricament les experiències de 1905, anar formant els quadres per a la pròxima onada o la revolució que hauria de sobrevenir. Lenin, en la seua conversa, es mostrà conforme amb els meus treballs de la presó, si bé em retragué el que, en allò tocant l'organització, no en tragués les conseqüències lògiques, afiliant-me als bolxevics. Tenia raó. En acomiadar-me, em donà unes quantes adreces per a Helsingfors, que em prestaren serveis inapreciables. Els amics amb els qui em posà en relació m'ajudaren a cercar refugi en un lloc amagat prop de Helsingfors, que s'anomenava Oglbu; allí passà també una temporada Lenin, després d'anar-nos-en nosaltres. El comissari de policia de Helsingfors era "activista", és a dir, nacionalista revolucionari finlandès, i prometé que m'avisaria, cas que arribés de Sant Petersburg algun avís perillós. Passí unes quantes setmanes en Oglbu, en companyia de la meua dona i d'un xiquet que havia nascut estant jo a la presó. M'aprofití d'aquell recolliment per a descriure el meu viatge a Sibèria i la meua evasió en el llibret titulat *Anada i tornada*, els honoraris del qual em vingueren molt bé per a passar a l'estranger, via Estocolm. La meua dona es quedava provisionalment a Rússia, amb el xiquet. Una jove "activista" finlandesa m'acompanyà fins a la frontera. Aleshores, els "activistes" eren amics nostres. En 1917 esdevingueren feixistes i enemics rabiosos de la revolució.

Un vapor escandinau em portava novament camí de l'emigració; aquesta vegada, el desterrament havia de durar deu anys.

LA SEGONA EMIGRACIÓ I EL SOCIALISME ALEMANY

El congrés del partit de l'any 1907 s'hagué de celebrar en una església socialista de Londres. Fou un congrés força concorregut, llarg, turbulent i caòtic. En Sant Petersburg continuava vivint la segona Duma. La revolució anava en descens, però l'interès per ella era cada vegada major i havia contagiats fins a la política anglesa. Els liberals anglesos invitaven a les seues cases els delegats famosos que intervenien al congrés, per a ensenyar-los a les seues visites. El descens revolucionari iniciat començava a revelar-se ja en la caixa del partit. No hi havia prou fons per a pagar el viatge de tornada dels delegats i, fins i tot, ni tan sols per a portar a terme els treballs del congrés. Quan aquesta trista notícia ressonà en les voltes de l'església, venint a tallar la discussió sobre l'aixecament armat, els delegats es quedaren mirant els uns als altres, perplexos i plens d'inquietud. Què fer? Per descomptat, no estar-s'hi ficats a l'església, amb els braços creuats. Però heus aquí que de sobte, quan menys ho esperàvem, es trobà una solució. Un liberal anglès es mostrava disposat a fer un emprèstit a la revolució russa, per valor (si mal no recorde) de tres mil lliures. Per a això exigia, però, que la lletra estesa per la revolució portés les signatures de tots els congressistes. I així fou. Se li lliurà a l'anglès un document en què apareixien estampades uns quants centenars de signatures amb el signe de totes les nacions russes. Aquella lletra trigà a vèncer. Els anys de reacció i la guerra no permeteren al nostre partit pensar en el reembossament de semblant suma. Fou el govern dels soviets qui s'encarregà de recollir la lletra lliurada al congrés de

Londres. *La revolució compleix sempre amb les seues obligacions, encara que a vegades ho faça amb algun retard.*

En un dels primers dies del congrés, se m'apropà als claustres de l'església un home alt i ossut, amb cara ampla, pòmuls ixents i barret redó.

-Sóc un admirador de vostè –em digué amb un somriure afectuós.

-Un admirador? -li preguntí sorprès.

Volia referir-se, pel que es veu, a les meues obres polèmiques i polítiques escrites a la presó. Tenia davant a Màxim Gorki. Era la primera vegada que el veia.

-No necessite dir que també jo sóc un gran admirador seu -li diguí, pagant-li la seua amabilitat en la mateixa moneda.

Llavors, Gorki simpatitzava amb els bolxevics. Amb ell estava Andreieva, coneguda actriu. Dies després sortírem junts a veure Londres.

-Ho concep vostè? -em digué Gorki movent el cap amb un gest de sorpresa, al mateix temps que apuntava vers el seu amic-. Aquesta dona parla tots els idiomes de la terra.

Ell, per la seua banda, no parlava més que rus; però el rus el parlava bé. Quan s'apropava un captaire a tancar la porta del fiacre, Gorki es girava vers la seua acompanyant en to de súplica:

-Donem-li aquestes perres!

A la qual cosa replicava l'Andreieva:

-Ja li n'he donat, Aliotxenka, ja li n'he donat.

Al congrés de Londres feu relació amb Rosa Luxemburg, a la que ja coneixia des de 1904. Era una dona petita, delicada i gairebé malaltissa, amb trets de gran noblesa en la cara i uns ulls magnífics, pels que sobresortia l'esperit; aquesta dona s'imposava per la força del seu caràcter i l'audàcia dels seus pensaments. En el seu estil (concentrat, precís, despietat) ens ha quedat perenne l'espill del seu heroic esperit. Era la seua una naturalesa complexa, rica en matisos. L'ànima de Rosa Luxemburg, que tenia moltes cordes, vibrava per igual amb la revolució i les seues passions que amb l'home i l'art; amb la naturalesa, els seus ocells i les seues herbes.

“Però ha d'haver algú que em crega [escrivia a Lluïsa Kautsky], que si vaig debatent-me en aquest remolí de la història del món és per equivocació, perquè en realitat, jo he nascut per a guardar oques.”

Jo no mantenía relacions personals acostades amb Rosa Luxemburg; ens vèiem rares vegades i només per poc de temps. L'admirava de lluny, i potser llavors no l'estimés tot el que ella mereixia... Davant el problema de l'anomenada revolució permanent, adoptava, en principi, la mateixa posició que jo. Un dia, estava amb Lenin a les naus de l'església,

discutint mig seriosament, mig de broma, sobre aquest tema. Un grup de delegats formava rogle en torn nostre.

-Tot prové -digué Lenin referint-se a Rosa- que no parla bé el rus.

-Però, en canvi -hi contestí jo-, parla magníficament el marxisme.

Els delegats es posaren a riure, i nosaltres amb ells.

En les sessions del congrés tinguí ocasió d'exposar el meu punt de vista sobre el paper que incumbia al proletariat en la revolució burgesa i sobretot sobre l'actitud que hauria d'adoptar envers el problema camperol. Heus aquí el que digué Lenin, resumint les meues paraules: "Trotski sosté la comunitat d'interessos del proletariat i la classe camperola en la revolució actual", entenent que "hi ha entre ells una solidaritat quant als punts fonamentals de la seua posició envers els partits burgesos". A la vista d'aquestes paraules, ¿hi haurà algú capaç de continuar mantenint la llegenda que en 1905 jo "desdenyí" el problema camperol? Permeta'm hom afegir-hi que el discurs programàtic pronunciat per mi a Londres en 1907, i que continue considerant perfectament encertat, fou imprès i reimprès nombroses vegades després de la revolució d'octubre com a model de quina hauria d'ésser la posició bolxevic envers els camperols i la burgesia.

Des de Londres em traslladí a Berlín, per a reunir-m'hi amb la meua dona, que havia d'arribar de Sant Petersburg. Parvus, que estava fugit ja de Sibèria, havia col·locat en Dresde, en l'editorial socialdemòcrata de Kaden, el meu llibre *Anada i tornada*. Em comprometí a escriure per a aquest fullet, que relatava la meua fuga, un pròleg sobre la revolució. D'aquest pròleg anà sorgint, en uns quants mesos, un llibre: Rússia en la revolució o 1905. Després ens n'anàrem els tres (la meua muller, Parvus i jo) a fer una excursió a peu per la Suïssa saxona. Era a les acaballes de l'estiu; feia uns dies magnífics i pels matins bufava un fresc deliciós; bevíem llet i aire serrà a tot past. Per entossudir-nos en no baixar la muntanya pel camí traçat, per poc ens desnuquem la meua muller i jo. Romanguérem unes quantes setmanes en un poblet de la Bohèmia anomenat Hirschberg, lloc d'estiueig per a gent sense pretensions. Quan se'ns acabaven els diners (que era amb molta freqüència), Parvus o jo ens asseiem i escrivíem de pressa un article per als periòdics socialdemòcrates. Allí, en Hirschberg, finí un llibre sobre la socialdemocràcia alemanya per a una editorial bolxevic. En ell, i per segona vegada (perquè ja ho havia fet també l'any 1905), formulava el temor que l'aparell gegantí de la socialdemocràcia alemanya esdevingués, arribat un moment crític per a la societat burgesa, una ferma columna de l'ordre conservador. No podia sospitar ni tan sols, aleshores, com de complidament havien de venir els fets a confirmar aquesta suposició teòrica meua. En Hirschberg ens dispersàrem, cadascú per la seua banda: la meua muller, camí de Rússia, a recollir el xiquet; Parvus, vers Alemanya; jo me n'aní al congrés de Stuttgart.

Al congrés de la Internacional, celebrat en Stuttgart, s'hi percebia encara un alè de la revolució russa. Predominava l'ala esquerra. Però la decepció sobre els mètodes revolucionaris començava a dibuixar-se en l'ambient. En l'interès que aquella gent mostrava envers els revolucionaris russos hi havia ja un cert toc d'ironia: "Què, ja estan vostès una altra vegada ací, eh?" Al febrer de 1905, estant a Viena, camí de Rússia, se m'havia acudit preguntar-li a Víctor Adler què pensava sobre una possible intervenció de la socialdemocràcia en un govern provisional que pogués formar-se. Adler em contestà amb aquella ironia mordaç que li era peculiar:

-Abans de trencar-se el cap pensant en un Govern *futur* vegem vostès com se les arreglen amb el govern *present*.

En Stuttgart li recordí aquesta conversa.

-Confesse -em digué- que han estat vostès més prop del govern provisional del que jo creia.

Adler estava sempre molt amable amb mi. No ignorava que el règim del sufragi universal implantat a Àustria era, en rigor, una conquesta que devien al soviets dels diputats obrers de Petrograd.

Quelch, que l'any 1902 m'havia facilitat l'entrada al British Museum, cridà a la conferència diplomàtica, en una sessió del congrés, sense servir el respecte ni les formes, una reunió de bandits. L'epítet no li agradà al príncep de Bülow, aleshores canceller. El govern de Wurtemberg, coaccionat amb el de Berlín, expulsà el delegat anglès del seu territori. Bebel s'hi disgustà molt. Però el partit no cregué oportú fer res contra l'expulsió. Ni tan sols organitzar una manifestació de protesta. Els congressos de la Internacional eren, pel que es veu, com un col·legi de xicots, en què el professor expulsava un alumne molest i els altres es quedaven ben calladets. Qualsevol que no estigués cec podia veure que darrere d'aquelles xifres imponents de què feia ostentació la socialdemocràcia alemanya començava a alçar-se una ombra d'impotència.

A l'octubre de 1907 em trobava ja en Viena, on al poc de temps s'hi presentà la meua muller amb el xiquet. Mentre que es desencadenava la nova onada revolucionària, ens anàrem a viure a un poblet dels afores, anomenat Hütteldorf. L'espera havia d'ésser llarga. L'onada que ens tragué de Viena, després de set anys, no fou precisament la revolució, sinó aquella altra, molt distinta, que amerà de sang el sòl d'Europa. ¿Per què ens anàvem a viure a Viena, en una època en què tots els emigrats es congregaven a Suïssa i a París? A mi m'interessava molt, aleshores, la vida política alemanya, i, no podent fixar la nostra residència a Berlín, per raons de policia, ens anàrem a viure a Viena. En els set anys que hi romanguí dediqué molta més atenció a la política alemanya que no a l'austríaca, la qual li recordava a hom constantment les voltes que dóna l'esquirol dins del tambor.

A Víctor Adler, en qui tots acataven al cap del partit, el coneixia des de l'any 1902. Havia arribat el moment de conèixer també als que el rodejaven i al partit en conjunt. A Hilferding me'l presentaren a l'estiu de 1907, a casa de Kautsky. Era l'època en què estava escalant les cimes del seu revolucionarisme, cosa que no l'impedia odiar passionalment a Rosa Luxemburg i menysprear Carles Liebknecht. No obstant això, en allò tocant a Rússia, estava disposat llavors, com tants d'altres, a arribar a les conclusions més radicals. Lloà els meus articles, que havien vist la llum, traduïts en *Neue Zeit*, abans de la meua evasió a l'estranger, i, amb gran sorpresa meua, quan encara no havíem canviat més que unes quantes paraules, em proposà que ens tutejàrem. Açò donava a les nostres relacions, exteriorment, una forma d'intimitat que no responia a cap fonament polític ni moral.

Hilferding parlava aleshores amb el major menyspreu de la fossilització i passivitat de la socialdemocràcia alemanya, comparant-la amb l'activitat que desplegaven els austríacs. No obstant això, aquestes crítiques no sortien de les quatre parets de l'habitació que es pronunciaven. La posició de Hilferding era la d'un funcionari doctrinal al servei del partit; ni més ni menys. Sempre que venia a Viena em visitava, i una nit em presentà en un cafè els

seus amics austromarxistes. Jo el visitava també a ell, quan anava per Berlín. Un dia, ens reunirem en un cafè berlinès amb MacDonald. Eduard Bernstein feia ofici d'intèrpret. Hilferding formulava preguntes, i MacDonald les contestava. Per més que m'esforce, no encerte a recordar una sola d'aquelles preguntes ni d'aquelles respostes, que brillaven tant unes com altres per la seua magnífica vulgaritat. En escoltar-los, em preguntava: "Quin d'aquests tres individus està més lluny del que hom està acostumat a entendre per socialisme?" I no m'era fàcil contestar a aquest dubte.

Estant en Brest-Litovsk durant les negociacions de pau, rebí una lletra de Hilferding. Encara que sabia que res d'important podia contenir, no deixí d'esgarrar el sobre amb un cert interès: era la primera veu directa dels socialistes occidentals que arribava a nosaltres, després del colp d'octubre. Què deia la lletra? En ella, Hilferding em pregava que veiés el mode d'intercedir per la llibertat d'un presoner pertanyent a la família, tan nombrosa, dels "doctors" vienesos. *De la revolució, ni una paraula!* En canvi, en la lletra abundaven les fórmules de tuteig. Em semblava tenir motius suficients per a conèixer el meu corresponsal, sobre el qual no podia fer-me la menor il·lusió. I no obstant això, no podia donar crèdit als meus ulls. Encara em recorde de l'interès amb què preguntà Lenin:

-He escoltat dir que ha tingut vostè una lletra de Hilferding.

-Sí, és cert.

-I què hi diu?

-Em recomana un compatriota seu, presoner, per a veure si se'l pot posar en llibertat.

-Sí; però què diu de la revolució?

-De la revolució no hi diu res.

-Res?

-Ni una paraula!

-No és possible!

Lenin em mirava fit a fit. Aquesta vegada li havia guanyat la partida, perquè jo estava perfectament fet a la idea que per a aquell socialista la Revolució d'Octubre i la tragèdia de Brest-Litovsk no eren més que d'altres tantes ocasions que se li oferien per a recomanar-nos un patriota. Faig gràcia al lector dels epítets en què prengué cos la sorpresa de Lenin.

Hilferding em posà en relació amb els seus amics vienesos: Otto Bauer, Max Adler i Carles Renner. Eren persones extraordinàriament cultes, que sabien de moltes coses prou més que jo, i seguí amb viu, per no dir que devot, interès la seua conversa en la primera reunió a què assistí en el Cafè Central. Però a l'interès vingué aviat a unir-se la sorpresa. Aquells homes no eren revolucionaris. Més encara, encarnaven un tipus d'home que és precisament el contrari al revolucionari. Se'ls veia en tot: en el mode d'afrontar els problemes, en les seues observacions polítiques i en els seus judicis psicològics, en com estaven de satisfets de si mateixos (satisfets, no segurs de si mateixos, que és una altra cosa); a vegades, semblava percebre ja en la vibració de les seues veus el to del filisteu.

Allò que més em sorprenia era que uns marxistes tan cultes foren completament incapaços per a aplicar el mètode de Marx als grans problemes polítics i, sobretot, al seu aspecte revolucionari. Amb qui primer me'n convencí fou amb Renner. Se'ns passà l'hora en el cafè xerrant, i com ja no hi havia tramvia a Hütteldorf, on jo vivia, Renner em proposà que passés la nit a sa casa. Aquest funcionari habzburgès, intel·ligent i culte, no podia aleshores sospitar, de cap manera, que el trist destí de l'imperi austrohongarès, del que ell era advocat històric, hauria de portar-lo, després de deu anys, a ésser canceller de la república austríaca. Pel camí, anàrem parlant sobre les perspectives que ofería el desenvolupament de Rússia, on s'havia consolidat ja per aquelles dates la contrarevolució. El meu interlocutor parlava d'aquestes coses amb la cortesia i la indiferència pròpies d'un estranger culte. La veritat era que li interessava molt més el gabinet austríac, presidit pel baró de Beck. Les seues idees sobre Rússia es reduïen, en essència, a entendre que el bloc format pels grans terratinents i la burgesia, al qual donava expressió el règim implantat per Stolypin després del colp d'estat del 16 de juny de 1907, corresponia complidament al desenvolupament de les forces productives del país, i tenia, doncs, probabilitats de mantenir-se. Li repliqué que, al meu entendre, el bloc governant dels grans terratinents i la burgesia estava preparant una segona revolució, que probablement portaria al poder el proletariat. Encara em sembla estar veient a la llum d'un fanal la mirada ràpida de superioritat i de menyspreu que em llençà aquell home. Segurament caracteritzà el meu pronòstic com la fantasia d'un analfabet polític, quelcom així com les profecies d'aquell místic australià que, feia alguns mesos, al congrés socialista internacional de Stuttgart, ens havia predit el dia i l'hora en què esclataria la revolució mundial.

-Creu vostè...? -em preguntà Renner-. És possible que jo no sàpia apreciar degudament la situació de Rússia -hi afegí amb una cortesia aclaparadora.

Ja no hi havia possibilitat de continuar parlant, perquè no aixafàvem el mateix terreny. El meu interlocutor estava tan lluny de la dialèctica revolucionària com podria estar-ho el més conservador dels faraons egipcis.

Amb el temps, aquelles primeres impressions no feren més que confirmar-se. Es tractava de persones extremadament cultes, capaces, a força de rutina política i sense sortir-s'hi, d'escriure bons articles marxistes. Però jo no podia sentir-me unit a ells. Aní convencent-me'n cada vegada més resoludament, conforme es dilatava el camp de les meues relacions i observacions. En les seues xerrades espontànies, en què no tenien per què amagar-se, es traslluïa més sincerament que en els seus articles i discursos aquell patriotisme descarat, aquell punt d'honor del petit burgès, aquell espant que els inspirava la policia, aquells els seus judicis vulgars sobre la dona. Sentint-los, no podia per menys de dir-me, amb una veu interior de sorpresa: i aquests s'anomenen revolucionaris! No em referisc, en dir açò, als obrers, entre els quals es descobrien també, naturalment, no pocs trets de petit burgès, encara que més candorosos i simplistes. No; em referisc a la flor i nata dels marxistes austríacs d'abans de la guerra, als diputats, escriptors i periodistes. Veient i observant aquests homes compenguí quina disparitat d'elements és capaç d'amagar l'ànima d'un individu i quanta distància hi ha entre l'assimilació passiva d'un sistema o d'una part d'ell i la consubstanciació amb el sistema que es viu i que s'erigeix en norma i disciplina del propi esperit. El tipus psicològic del marxista només pot donar-se en una època de commoció social, de ruptura revolucionària amb les tradicions i els costums. Aquests austromarxistes no eren, en general, més que uns bons senyors burgesos que es dedicaven a estudiar tal o qual part de la teoria marxista com podien estudiar la carrera de dret, vivint plàcidament dels interessos d'*El Capital*. En aquella vella ciutat de Viena, imperial i jeràrquica, activa i

vanitosa, els marxistes s'atorgaven, els uns als altres, plaentment, el títol de *herr doktor*. Els obrers, moltes vegades, feien una graciosa amalgama amb el tractament socialista i l'acadèmic, i deien: *camarada herr doktor*. En els set anys complets que passí a Viena no em fou possible parlar amb sencera sinceritat a cap d'aquests dirigents, i això que estava afiliat a la socialdemocràcia austríaca, assistia a les seues reunions, participava a les manifestacions, col·laborava en els seus òrgans, i, de tant en tant, pronunciava petits discursos en alemany. No encertava a sentir-me compenetrat amb els caps, i, en canvi, no em costava cap treball entendre'm amb els obrers, en les reunions o a les manifestacions de l'1 de Maig.

En tals condicions, trobí en la correspondència entre Marx i Engels el llibre que vivament necessitava, i aquest llibre, que sentia tan proper a mi, era el ressort més segur de què disposava per a contrastar la veritat de les meues opinions i, en general, del meu mode de sentir el món. Els cabdills de la socialdemocràcia vienesa usaven, en aparença, les mateixes fórmules que jo. Però no hi havia més que fer-les girar uns cinc graus entorn del seu eix i es veia que, fins i tot essent els mateixos conceptes, el contingut no podia ésser més diferent. El que ens unia era transitori, aparent i superficial. La correspondència entre Marx i Engels fou per a mi una revelació, no teòrica, sinó psicològica. Guardant la deguda distància i les proporcions degudes, puc dir que no hi havia pàgina que no em convencés de l'íntima afinitat d'ànima que m'unia amb aquells dos homes. L'actitud que ells adoptaven envers les persones i les idees m'era a mi familiar. Llegia entre línies els pensaments no expressats, compartia les seues simpaties, la seua indignació i el seu odi. Marx i Engels eren revolucionaris dels peus al cap. No hi havia en ells indicatiu de sectarisme ni d'esperit ascètic. Els dos, i sobretot Engels, podien dir que res humà els era aliè. I, no obstant això, la consciència revolucionària, que portaven en els nervis, s'alçava sempre en ells per damunt de les contingències del destí i de les obres de la mà de l'home. La mesquinesa era incompatible, no ja amb ells, sinó amb la seua sola presència. La vulgaritat fugia fins de la sola de les seues sabates. Tots els seus judicis, les seues simpaties, les seues bromes, fins a les més corrents estaven nimbades per aqueixa brisa de noblesa espiritual que bufa a les cimes. No es feien enrere quan calia sepultar un home sota un judici demolidor; però mai murmuraven. I essent com eren despietats, no eren mai deslleials. Sentien un serè menyspreu cap a tot allò que fos brillantor aparent, cap als títols, les jerarquies i les dignitats. I el que el vil i el filisteu anomenaven el seu desdeny aristocràtic no era, en realitat, més que la seua superioritat revolucionària. Aquesta superioritat es revelava en un signe, potser el més important de tots: la independència vertaderament orgànica que sabien sostenir sempre i onsevulla envers l'opinió oficial i consagrada. Llegint les seues lletres, comprenia, encara amb més força i evidència que per la lectura de les seues obres, que m'hi unia íntimament, a Marx i a Engels; i açò era allò que em separava d'una manera irreconciliable dels austromarxistes.

Aquests s'enorgullien del seu realisme i del seu mètode materialista. Però tampoc en açò passaven de la superfície. L'any 1907 el partit acordà, a fi d'augmentar els seus fons, muntar i explotar pel seu compte una fàbrica de pa. Era una aventura malaurada, perillosa des d'un punt de vista doctrinal i pràcticament insostenible. Jo la combatí des del primer dia, però els marxistes vienesos només es dignaren dedicar-me un somriure desdenyós de superioritat. Calgué que passaren prop de vint anys perquè el partit, després d'una sèrie de vexacions de tota mena, es decidís a traspasar la indústria a un particular, saldant amb pèrdues materials i morals aquell desastrós negoci. Per a defensar-se contra el descontentament dels obrers, cansats ja de tant de sacrifici estèril, i demostrar que calia abandonar l'empresa, Otto Bauer no tingué altre remei que acollir-se a les mateixes prevencions que jo havia posat en relleu contra ella, quan es creà. Però no digué per què ell mateix no veié aleshores el que jo viuí i per què no concedí la menor importància a les meues advertències, que no eren, ni de bon tros,

fruit de la meua agudesesa personal. Per a formular-les, no em calgué apuntar vers la conjuntura del mercat de blats ni la situació de la caixa del partit; em fou suficient d'atenir-me a la posició que ocupa el proletariat al si del capitalisme. I açò, que llavors els semblà un argument doctrinari, resultà ésser el criteri més realista. Clar està que la justesa de les meues prevencions, després de comprovades, no demostra més que la superioritat del mètode marxista sobre aquell producte austríac d'imitació.

Víctor Adler era, en tots els aspectes, infinitament superior als seus col·laboradors. Però s'havia fet ja un escèptic. El seu temperament, que era el d'un lluitador, havia anat gastant-se en petites escaramusses, enmig d'aquell rebombori austríac. Les perspectives del demà eren impenetrables, i Adler girava l'esquena davant elles, moltes vegades amb gest ostensible. "L'ofici de profeta és un ofici ingrát, sobretot a Àustria." Tal era el refrany constant dels seus discursos. "Siga el que es vullga [havia dit en els corredors del local en què se celebrava el congrés de Stuttgart, comentant els auguris d'aquell australià a què ens hem referit], a mi, personalment, els pronòstics polítics basats en l'apocalipsi em són més simpàtics que les profecies derivades del materialisme històric." Era, naturalment, una broma. Però en aquesta broma hi havia quelcom de sincer. I açò era el que a mi em repel·lia en Adler, tocant al punt més sensible de la meua vida: sense pronosticar, en una visió àmplia, les perspectives històriques, jo no concebia que fos possible una activitat política ni que pogués haver-hi tan sols una vida intel·lectual; Víctor Adler s'havia fet un escèptic, i el seu escepticisme ho tolerava tot i s'hi adaptava, principalment al nacionalisme, que estava corroit fins als ossos el partit austríac.

Les meues relacions amb els caps del partit encara es danyaren més quan, l'any 1909, em manifestí públicament contra el xovinisme imperant en la socialdemocràcia austroalemanya. En les meues converses amb els socialistes dels Balcans, principalment amb els serbis i sobretot amb Dimitri Tuzovix, que havia de morir després d'oficial en la guerra balcànica, escoltava constantment queixes que els periòdics burgesos de Sèrbia citaven i divulgaven amb una intenció força roí els atacs xovinistes de l'*Arbeiter-Zeitung* contra els serbis, com a prova que la solidaritat internacional dels obrers era una llegenda mentidera. Envií a la *Neue Zeit* un article molt suau i cautelós contra aquells excessos del periòdic socialdemòcrata austríac. Kautsky, després de moltes vacil·lacions, es decidí a publicar-lo. S. L. Kliatxko, un vell emigrat rus amb el que jo tenia gran amistat, em contà l'endemà que entre els dirigents del partit hi havia una gran indignació contra mi. "Com s'atreveix!"... Otto Bauer, i amb ell altres austromarxistes, reconeixien en privat que Leitner, el redactor de la secció política estrangera, anava més enllà del compte. Amb això, no feien més que expressar l'opinió de Víctor Adler, el qual tolerava, però no aprovava, els excessos patrioters. No obstant això, davant l'atreviment i la intromissió d'un estranger, tots se sentien units. Un dels dissabtes següents, Otto Bauer s'apropà a la taula del cafè en què jo estava assegut amb Kliatxko i començà a cridar-me severament a l'ordre. Confesse que aquell borboll de paraules quasi m'atordia. Però allò que em causava més sorpresa no era el to magistral amb què em parlava, sinó el seu mode d'argumentar.

-I quina importància tenen –em deia, amb un gest còmic de superba- els articles de Leitner? Per a Àustria-Hongria, la política exterior no existeix. No hi ha un sol obrer que llija aqueixa secció. No té la menor, importància...

Jo l'escoltava amb els ulls molt oberts, sense donar crèdit al que escoltava. ¿De manera que aquella gent, no sols no creia en la revolució, sinó que no creia tampoc en la guerra? És veritat que tots els anys, en el manifest de l'1 de maig, parlaven de la guerra i de la

revolució, però empraven aquestes paraules sacramentalment, sense prendre-les seriosament, i no s'adonaven que la Història havia aixecat ja la seua bota gegantina de soldat sobre aquell formiguer en què vivien tan aliens a tot el que passava al seu voltant. Sis anys després no tingueren altre remei que convèncer-se que també per a la monarquia austrohongaresa existia la política exterior. I en esclatar la guerra tots parlaren, naturalment, aquell llenguatge desvergonyit que havien après de Leitner i d'altres patrioters per l'estil.

A Berlín regnava un altre esperit. Potser, en els fons, fos igualment de roí; però era distint. No es trobava hom fàcilment amb aquells ridículs mandarins acadèmics de Viena. El panorama era més senzill. No hi havia tant de nacionalisme, o, a com a mínim, no es manifestava amb la freqüència ni amb el clamor d'Àustria, poble de races diverses. L'orgull nacional es venia a resumir, en certa manera, en l'orgull del partit: en ésser la socialdemocràcia més potent del món, la que portava la batuta en la Internacional.

Per a nosaltres, els russos, la socialdemocràcia alemanya era la mare, la mestra, l'exemple viu. A través de la distància, cobrava als nostres ulls contorns ideals. A Rússia mai pronunciàvem els noms de Bebel i de Kautsky sense un cert accent de devoció. I encara que tingués ja algun pressentiment teòric d'alarma respecte al partit alemany, la veritat és que aleshores jo era encara un devot i admirador seu. Hi contribuïa en gran part el fet de viure a Viena, perquè sempre que anava a Berlín, que ho feia de tant en tant, comparant les dos capitals de la socialdemocràcia, no tenia altre remei que dir-me, a mena de consol: No, Berlín és una altra cosa!

Dues vegades tinguí ocasió d'assistir, a Berlín, a les reunions setmanals de l'ala esquerra, que se celebraven els divendres, en el restaurant Rheingold. L'ànima d'aquestes reunions era Franz Mehring. A vegades, hi acudia també Carles Liebnecht, sempre tard, per a retirar-se abans que els altres. A mi em presentà Hilferding, que es comptava entre els de l'esquerra, malgrat que, com he dit més amunt, ja llavors odiava Rosa Luxemburg amb aquell odi que havia sembrat a Àustria Daszinski. No se m'ha quedat en la memòria res important d'aquelles converses. Recorde que Mehring em preguntà irònicament, amb aquell tremolor de galta que a vegades era en ell habitual, quines, entre les seues "obres immortals", estaven traduïdes al rus. I com Hilferding, en el curs de la conversa, qualificués de revolucionaris els de l'ala esquerra alemanya, Mehring l'interrompé dient:

-Vaja uns revolucionaris! Ells, ells sí que són revolucionaris!

I apuntà vers on jo estava. Jo no coneixia prou Mehring, i com estava tan acostumat a les ironies d'aquells bons senyors sempre que parlaven de la revolució russa, no sabia si ho deia seriosament o de broma. Però no; parlava seriosament, com després havia de demostrar-ho amb la seua conducta i la seua vida sencera.

A Kautsky el veí per primera vegada l'any 1907. Fou Parvus qui em portà a sa casa. I amb quina emoció pugí l'escala d'aquella neta caseta de Friedenau, als voltants de Berlín! Em trobí amb un vellet alegre i de pèl blanc, clars ulls blaus, que em saludava en rus. La primera impressió, unida al que ja sabia d'ell pels seus llibres, féu que la seua figura em resultés força simpàtica. Allò que més m'agradava era la total absència de vanitat, encara que això es devia (segons compenguí més tard) a l'autoritat sense discussió de què gaudia en aquell moment i a la serenitat interior, que n'era el resultat. Els seus enemics l'anomenaven "el papa" de la Internacional, tractament que a vegades li donaven també afectuosament els seus amics. La mare de Kautsky, una senyora vella, autora de novel·les tendencioses que

dedicava “al meu fill i mestre”, rebé el dia en què complia els setanta-cinc anys una salutació dels socialistes d’Itàlia concebuda en aquests termes: “alla mamma del papa”.

Kautsky entenia que la seua missió teòrica magna raïa en conciliar el reformisme amb la revolució. La seua formació ideològica datava de l’època reformista. La revolució era per a ell una perspectiva històrica molt confusa. Kautsky recollí el marxisme com un sistema acabat i complet i es dedicà a vulgaritzar-lo com un mestre d’escola. Aquest home no estava tallat per als grans esdeveniments. La seua estrella començà a declinar amb la revolució de 1905. Les converses que podien sostenir-se amb ell no eren molt fructíferes, que diguem. Tenia una mentalitat escairada, seca, mancada d’agudeses i de psicologia; els seus judicis eren esquemàtics i les seues idees vulgars. Per això no tingué mai prestigi com a orador.

La seua amistat amb Rosa Luxemburg coincidí amb la seua millor època de tasca intel·lectual. Però poc després de la revolució de 1905, començaren a manifestar-se en aquesta amistat els primers símptomes de retraïment. Kautsky simpatitzava amb la revolució russa i la comentava d’una manera excel·lent... des de lluny. Hi havia en ell una aversió orgànica contra tot allò que significués trasplantar els mètodes revolucionaris al sòl alemany. En visitar Kautsky, moments abans que se celebrés la manifestació en un parc de Berlín, m’hi trobí Rosa Luxemburg, que discutia acaloradament amb ell. I encara que es tractaven de tu i parlaven en un to d’intimitat, no era difícil percebre la ira continguda en les rèpliques de Rosa i la profunda perplexitat, disfressada entre pobres bromes, que batejava en les paraules del seu interlocutor. Anàrem junts a la manifestació, Rosa, Kautsky, la seua muller, Hilferding, Gustau Eckstein, que després havia de morir en la guerra, i jo. També pel camí hi hagueren discussions prou agres. Kautsky desitjava veure la manifestació com a mer espectador; Rosa Luxemburg volia formar en ella.

Aquell antagonisme latent menà a una oberta ruptura l’any 1910, davant la qüestió del sufragi universal a Prússia i el mode de conquerir-lo. Fou aleshores quan Kautsky desenvolupà la seua filosofia de l’estratègia d’esgotament enfront de l’estratègia de conquesta i destrucció. En la polèmica s’enfrontaven dues tendències irreconciliables. La que Kautsky sostenia predicava, en el fons, l’adaptació cada vegada més completa al règim existent. Amb aquesta tàctica no s’“esgotava” només la societat burgesa, sinó l’idealisme revolucionari de les masses obreres. Entorn de Kautsky s’agruparen tots els filisteus, tots els buròcrates, tots els arribistes, als qui el mantell ideològic que el mestre teixia els venia d’allò més bé per a encobrir la seua natural nuesa.

Esclatà la guerra, i l’“estratègia d’esgotament” fou atropellada per l’estratègia de les trinxeres. Kautsky s’adaptà a la guerra com abans s’havia adaptat a la pau. En canvi, Rosa Luxemburg demostrà que sabia el que era mantenir-se fidel a la idea abraçada.

A casa de Kautsky assistírem a la festa que es féu en honor de Ledebour en complir els seixanta anys. Entre els invitats, que érem uns deu, es trobava August Bebel, pròxim ja a complir vuitanta. Era l’època en què el partit estava arribant al seu apogeu. La unitat tàctica semblava perfecta. Els vells registraven els triomfs i miraven confiadament l’esdevenidor. Ledebour, l’heroi de la festa, dibuixà durant la sobretaula unes caricatures molt divertides. En aquesta festa íntima fou on tinguí ocasió de conèixer Bebel i a la seua Júlia. Tots els allí presents, sense excloure’n Kautsky, estaven pendents dels llavis del vell Bebel en quant pronunciava una paraula, i jo no diguem.

La persona de Bebel encarnava el procés ascensional, lent i obstinat, de la nova classe. Aquell vell sec semblava fet tot ell d'una pacient però indomable voluntat, concentrada sobre un únic objectiu. En els seus pensaments, en els seus discursos, en els seus articles, Bebel no malgastava una sola energia espiritual que no estigués posada directament al servei d'un fi pràctic. I açò, era el que donava una especial bellesa i patetisme a la seua personalitat política. Bebel personificava aqueixa classe que només pot dedicar a l'estudi les hores lliures, que sap allò que significa cada minut i s'assimila allò que li és rigorosament imprescindible. Figura humana incomparable la seua! Bebel morí durant la conferència de la pau de Bucarest, entre la guerra dels Balcans i la guerra mundial. Sabí de la notícia a l'estació de Ploisti, a Romania. Semblava impossible. No podia hom fer-se a la idea de Bebel mort. Què seria sense ell de la socialdemocràcia? Recordí les paraules de Ledebour, que descrivia la vida interior del partit socialdemòcrata alemany en aquests termes: "Un vint per cent de radicals, un trenta per cent d'oportunistes; la resta, vota amb Bebel."

Bebel havia escollit per a successor seu Haase. Al vell li atreia sens dubte l'idealisme d'aquest, que no era aqueix ampli idealisme revolucionari, desconegut per a Haase, sinó un idealisme mesquí, personal, quotidià, que es revelava per exemple en renunciar a un gran bufet d'advocat en Konigsberg per a consagrar-se completament al partit. Bebel (amb gran sorpresa dels revolucionaris russos) ressaltà aquest sacrifici, no molt heroic certament, en el seu discurs davant el congrés del partit, crec que en Jena, en recomanar calorosament Haase per al lloc de vicepresident del comitè central. Jo tinguí ocasió de conèixer Haase prou bé. Férem junts un petit viatge per Alemanya, després d'un congrés, i visitàrem junts la ciutat de Nuremberg. Haase, que en les seues relacions personals era un home delicat i atent, fou sempre en política, fins al final, l'única cosa que podia ésser, per llei de naturalesa: una honorable mediocritat, un demòcrata provincià sense temperament revolucionari ni horitzó teòric. En matèria de filosofia es deia, amb un poc de vergonya, kantià. Era un d'aqueixos homes que, col·locats davant una situació crítica, procuren defugir les decisions irrevocables, i s'acullen a les solucions a mitges i al recurs de l'espera. Per això no em meravellà que els independents, en produir-se l'escissió, en feren el seu cabdill.

Com de distint home era Carles Liebknecht! Li coneguí i tractí durant molts anys, encara que només ens vèiem molt de tard en tard. La casa de Liebknecht era el quarter general dels emigrats russos a Berlín. Sempre que calgués aixecar una veu de protesta contra els serveis de lacai prestats per la policia alemanya al tsarisme, acudíem abans que a ningú a Liebknecht, el qual s'encarregava de trucar a totes les portes i a tots els caps. Tot i la seua formació marxista, Liebknecht no era un teòric. Era un home d'acció. Tenia un temperament impulsiu, apassionat, prest al sacrifici, una gran intuïció política, instint per a les masses i els fets i un incomparable valor i esperit d'iniciativa. Era un revolucionari de cos sencer. Per això se sentí tota la vida un poc estrany entre la socialdemocràcia alemanya, on imperava aquella pobra complaença burocràtica i aquell esperit disposat sempre a batre's en retirada al menor pretext. Quants de filisteus i estúpids viu mirar-lo irònicament de dalt a baix!

Al congrés socialdemòcrata de Jena, de l'any 1911, em proposaren, a instància de Liebknecht, perquè parlés sobre els abusos del règim tsarista a Finlàndia. Però abans que m'arribés el torn es rebé la notícia telegràfica que havia estat assassinat en Kiev Stolypin. Bebel em sotmeté de seguida a un interrogatori: Què significava aquell atemptat? Què partit podia assumir-ne la responsabilitat? Em féu observar si de cas la meua intervenció en el debat no atrauria sobre mi l'atenció, poc grata, de la policia alemanya.

-És que tem -li preguntí cautelosament, recordant l'episodi de Quelch en Stuttgart- que la meua intervenció pugua provocar algun conflicte?

-Sí -em contestà Bebel-, no amague que m'agradaria més que no intervingués.

-Bé, doncs no cal parlar-ne més.

Bebel respirà tranquil. No hauria passat un minut, quan se'm presentà Liebknecht, tot excitat:

-És veritat que li han donat a entendre que no intervinga? I vostè s'hi presta?

-Doncs què vol vostè que faça? L'amo ací és Bebel i no jo.

Quan a Liebknecht li arribà l'hora de parlar, li donà tota la brida a la seua indignació, atacant durament el govern tsarista, sense fer cas dels avisos de la presidència, que no tenia ganes d'exposar-se a complicacions per cap delictes de lesa majestat. En aquest petit episodi està continguda ben clarament tota la història posterior del partit...

Quan es produí l'oposició dels sindicats txecs contra la direcció alemanya, els austromarxistes sortiren a l'encontre dels dissidents amb una argumentació en què es manejava molt hàbilment la tesi internacionalista. Plekhanov parlà sobre aquesta qüestió al congrés internacional de Copenhaguen. Plekhanov, com tots els russos, defensava incondicionalment la posició alemanya, enfront dels txecs. L'havia proposat perquè consumís aquell torn el vell Adler, a qui resultava molt còmode que fos un rus qui s'aixequés a acusar el patrioterisme eslau en una qüestió tan delicada. Jo, naturalment, no podia estar, ni de bon tros, al costat de gent com Nemec, Soukup i Smeral, d'un entossudiment nacionalista tan mesquí, malgrat que el darrer feia esforços indicibles per convèncer-me de la raó que els assistia. Però d'altra banda, coneixia massa bé la vida íntima del moviment socialista austríac per a tirar tota la culpa, ni fins i tot ni tan sols la seua part principal, a coll dels txecs. Hi havia indicis més que suficients per a creure que el partit txecoslovac, en allò que feia a la massa, era més radical que el germanoaustríac, i que els patrioters de l'estil de Nemec no feien més que explotar hàbilment aquest legítim estat de descontent de les masses obreres del seu país contra la tendència oportunista dels dirigents de Viena.

Anant de Viena a Copenhaguen per a assistir al congrés, en una estació en què havia de transbordar em trobí casualment amb Lenin, que venia de París. Havíem d'esperar una hora, i tinguérem una gran conversa, que en la seua primera part fou molt afectuosa, però que ja no ho fou tant en la segona. Jo m'esforçava a demostrar que la culpa principal de l'escissió dels sindicats txecs la tenien els dirigents vienesos, que atreien públicament tots els obrers dels països, entre ells els de Bohèmia, a la lluita, i acabaven sempre pactant entre bastidors amb la monarquia. Lenin escoltava amb el major interès. Tenia un talent especial per a escoltar atentament, quan de les paraules del seu interlocutor volia traure a totes passades allò que li convenia; en aquests casos, la seua mirada relliscava sobre la persona que parlava i es perdia a la llunyania.

Però quan em posí a contar-li l'últim article que havia escrit per al *Vorwärts* sobre la socialdemocràcia russa, la conversa prengué un caire molt distint. Era un article enviat a propòsit del congrés, en què criticava durament menxevics i bolxevics. Un dels passatges més durs era aquell en què parlava de les "expropiacions". Després d'una revolució fracassada, les

expropiacions a mà armada i els assalts terroristes són causa inevitable de desorganització, fins i tot en el partit més revolucionari. Al congrés de Londres havia estat decretada, amb els vots dels menxevics, dels polonesos i d'una part dels bolxevics, la prohibició d'expropiacions. Als crits de "I Lenin? Què parle Lenin!", aquest havia somriest misteriosament. Les expropiacions, però, no cessaren malgrat el congrés de Londres, i causaren greus danys al partit. Era el punt sobre el qual jo concentrava els meus atacs en l'article del *Vorwärts*.

-Però, de veres diu vostè això? -em preguntà Lenin amb accent de reprotxe una vegada que li havia exposat de memòria, a requeriment seu, les idees i paràgrafs més importants de l'article-. No hi hauria temps a retirar les quarelles telegràficament?

-No -contestí-, perquè apareixeran demà; i, a més a més, retirar-les, per què, si són encertades?

Però no ho eren, perquè s'hi donava per descomptat que el partit es formaria mitjançant la unió de bolxevics i menxevics, prescindint de tots els elements extrems, i en realitat esclatà una guerra sense quarter dels primers contra els segons. Lenin intentà que la delegació russa condemnés el meu article. Fou el moment de major tensió que mai hi hagué entre nosaltres. Lenin estava, a més, malalt, tenia uns dolors horribles de queixals i la cara tota embenada. L'hostilitat que l'article i el seu autor provocaren entre els delegats russos no podia ésser major. Els menxevics, contra els qui es dirigien els principals trets, era natural que no n'estiguessen tampoc de satisfets. "I què indignant el seu article de la *Neue Zeit*, més indignant potser, si és possible, que el del *Vorwärts*!", escrivia Axelrod a Martov, en les mes d'octubre de 1910.

"Plekhanov, que tenia aversió a Trotski [diu Lunatxarski], aprofità l'avinentesa per a demanar contra ell quelcom així com un judici de residència. A mi, allò em semblava injust, intervinguí enèrgicament en defensa de Trotski i, ajudat per Riazanov, aconseguí que fracassaren aquelles intencions malèvols."

La majoria dels delegats només coneixien l'article d'oïdes. Demaní que es llegís. Zinoviev intentà demostrar que no era necessari conèixer l'article per a condemnar-lo. Però no assolí que la majoria s'hi avingués. Si no m'equivoque, fou Riazanov qui llegí l'article i el traduï. I com en les converses dels corredors, pel que els contaven, a tots els havia paregut espantós, la lectura produí la impressió contrària, perquè la gent trobà l'article inofensiu. La delegació denegà la condemna per una majoria indiscutible. La qual cosa no impedeix que jo mateix impugne ara aquell article com a fals, en allò que tenia de crítica contra la fracció bolxevic.

En la qüestió dels sindicats txecs, la delegació russa votà a favor de la proposició de Viena contra la de Praga. Intentà introduir-hi una esmena, però fou en va. D'altra banda, jo no sàvia encara, llavors, prou bé l'"esmena" a què era necessari sotmetre la política de la socialdemocràcia. Aquesta esmena, consistia a declarar-li la guerra santa. Hagué d'arribar l'any 1914, perquè abraçarem el bon camí.

PREPARANT L'ALTRA REVOLUCIÓ

La major part de les meues activitats durant els anys de reacció, s'encaminaren a estudiar la revolució de 1905 i a aplanar teòricament el camí per a la pròxima.

Poc després d'arribar a l'estranger, empenquí un viatge de conferències per les colònies d'estudiants i emigrats russos, amb aquests dos temes: *La sort de la revolució russa* (sobre el moment polític present) i *Capitalisme i socialisme* (perspectives de la revolució social). L'estudi del primer tema demostrava que, enfocada la revolució russa amb el criteri de la revolució permanent, aquesta idea apareixia confirmada per les experiències de 1905. El segon tema s'encaminava a cercar les relacions entre la revolució russa i la mundial.

A Viena, des del mes d'octubre de 1908, publicàvem un periòdic rus amb el nom de *Pravda*, destinat al gran públic obrer. El passàvem a Rússia de contraban, part per la frontera de Galizia i part pel Mar Negre. La publicació durà tres anys i mig, i tot i que només apareixia dues vegades al mes, ens imposava un treball enorme i fatigós. Les comunicacions de sotamà amb Rússia ens robaven molt de temps. A més, jo estava en estret contacte amb l'organització clandestina dels Mariners del Mar Negre, als qui ajudava a fer el seu periòdic.

El meu principal col·laborador en *Pravda* era A. A. Ioffe, que després havia de fer-se cèlebre com a diplomàtic amb els soviets. D'aquella època de Viena data la nostra amistat. Ioffe era home de gran esperit, molt sensible personalment, i lliurat completament a la causa, que sacrificava al periòdic el seu temps i els seus diners. Patia una malaltia nerviosa i estava tractant-se amb psicoanàlisi pel conegut metge vienès Alfred Adler, que havia començat essent deixeble del professor Freud, i que després es declarà contra el seu mestre, fundant una escola pròpia de psicologia individual. Ioffe m'inicià en els problemes de la psicoanàlisi, que em fascinaven tanmateix ésser aquest terreny en què hi ha molt de vacil·lant i d'insegur, i abonat sempre per a la fantasia i el capritx. El meu segon col·laborador era Skobdeliev, estudiant, que havia d'ésser amb el temps ministre del treball al gabinet Kerenski; l'any 1917 tornàrem a trobar-nos cara a cara com a enemics. La secretaria del periòdic estigué durant algun temps a càrrec de Víctor Kopp, avui ambaixador dels soviets a Suècia.

Ioffe s'hagué de traslladar a Rússia per a assumptes del periòdic. A Odessa el capturaren, el tingueren llarg temps a la presó i després l'enviaren a Sibèria, d'on no sortí fins a la revolució de febrer de 1917. Ioffe fou dels que més activament intervingueren en el moviment d'octubre. El valor personal d'aquest home, malalt de gravetat, era vertaderament admirable. Encara em sembla estar veient la seua ventrada figura al camp tardorenc prop de Sant Petersburg, sota una pluja de granades, en 1919. Vestit polidament, com un diplomàtic, i amb un lleu somriure, en la seua cara impertorbable, empentant un bastonet, com si s'estigués passejant per l'avinguda d'Unter den Linden, observava amb un aire de curiositat les granades que esclataven allí prop, sense accelerar el pas ni refrenar-lo. Era un bon orador, ponderat i animós, i com a escriptor mostrava les mateixes qualitats. Prestava atenció fins als menors detalls, fos quin fos el treball que realitzava, cosa que no és corrent en molts revolucionaris. Lenin tenia en molta estima la tasca diplomàtica de Ioffe. Visquí molts anys en relació més íntima que ningú amb aquest home, que es lliurava a l'amistat d'una manera íntegra i servava una fidelitat incomparable a les seues idees. La vida de Ioffe tingué una fi tràgica. Greus malalties hereditàries tenien minada la seua salut. La batuda salvatge dels epígons contra els marxistes li dolia també profundament. En no poder lluitar contra la seua

malaltia, la qual cosa l'incapacitava al mateix temps per a intervenir activament en la política, posà fi a la seua vida a la tardor de 1927. Els agents de Stalin arrabassaren de la taula de nit la lletra que havia deixat escrita per a mi. I Iaroslavski i d'altres subjectes tan desmoralitzats com ell, arrancaren, desfiguraren i manegaren al seu antull les línies escrites per a l'amic. No per això, però, el nom de Ioffe deixarà de quedar gravat per sempre i entre els primers en el llibre de la revolució.

Als dies més ombrívols i tèrbols de la reacció, esperàrem junts, confiadament, la nova revolució que s'apropava, i l'esperàrem amb aquella faç amb què havia de presentar-se l'any 1917. Svertxkov, que era llavors menxevic i avui és stalinista, escriu en els seus records sobre la *Pravda* de Viena:

“Des d'aquest periòdic Trotski continuava defensant porfidiosament i amb gran obstinació, la seua antiga idea d'una revolució russa “permanent”; és a dir, intentava demostrar que la revolució, una vegada començada, no cessaria fins que llencés per terra el capitalisme i alcés un règim socialista en el món sencer. Tothom se'n reia, menxevics i bolxevics, tirant-li en cara el seu romanticisme, i acusant-lo dels set pecats capitals; però ell seguia tossut i ferm en el seu criteri, sense fer el menor cas dels atacs.”

En 1909, escriguí un article per a la revista que Rosa Luxemburg publicava a Polònia, en el qual caracteritzava de la manera següent les relacions mútues entre el proletariat i la classe camperola:

“El cretinisme localista és la maledicció històrica de tots els moviments camperols. L'entossudiment polític del pobletà, que a la seua aldea saqueja el gran terratinent per a apoderar-se de la terra i en quant es veu ficat dins de l'uniforme de soldat dispara sobre els obrers fou l'escull contra el qual s'hagué d'estavellar la primera onada de la revolució russa de 1905. I el curs tot d'aquesta es podria considerar com una lliçó plàstica despietada de la Història per a menar al camperol, a martellades, la consciència de la relació directa que existeix entre la seua penúria local de terra i el problema central del poder públic.”

I al·ludint a l'exemple de Finlàndia, on la socialdemocràcia havia conquerit un ascendent enorme sobre els pobles del camp a través del problema dels petits colons, hi afegia:

“Quina enorme influència sobre la classe camperola podria guanyar el nostre partit, si sabés plantejar i canalitzar un moviment de masses incomparablement més extens que l'actual, a les ciutats i als pobles! Naturalment, sempre que no deposàrem les armes per por de les temptacions del poder polític que inevitablement ens posaria en el mans la nova onada.”

És així com hom “ignora el camperol” o “passa per alt la qüestió agrària?”

El dia 4 de desembre de 1909, quan ja la revolució semblava definitivament liquidada sense deixar lloc a cap esperança, jo escrivia per a *Pravda* el següent: “Per entre els negres núvols de la reacció que ens assetgen, aguaita ja la resplendor triomfant d'un nou octubre.” Aquestes paraules foren llavors el blanc de les burles, no sols dels liberals, sinó dels menxevics, perquè els semblaven simples frases retòriques, buides de qualsevol contingut. El professor Miliukov, que té l'honor d'haver inventat la paraula “trotskisme”, sortí al meu encontre, replicant-me: “La idea de la dictadura del proletariat és una idea completament pueril que ningú a Europa pren seriosament.” Suppose que els successos ocorreguts l'any 1917 hauran fet vacil·lar un poc el ferm convenciment del professor liberal.

En els anys de la reacció, em dedicuí a estudiar el problema de la conjuntura en la indústria i el comerç, tant des d'un punt de vista universal, com sota l'angle visual de la nostra nació. Em movia un propòsit revolucionari, que era assenyalar la relació de dependència existent entre les oscil·lacions comercials i industrials, d'una banda, i, de l'altra banda, la fase en què es trobava el moviment obrer i revolucionari. En aquest punt, parí bona atenció, com sempre, de no establir una relació de dependència automàtica de la política respecte a l'economia. Existia una relació d'interdependència, que calia demostrar per la marxa general del procés. En ocórrer a la Borsa de Nova York la catàstrofe del divendres negre, ens trobàvem encara estiuejant en el poblet bohemi de Hirschberg. Aquella sacxada fou la primera manifestació d'una crisi mundial, que necessàriament havia d'afectar també Rússia, tan treballada per la guerra russojaponesa i pels successos de la revolució. Quines serien les conseqüències d'aquesta crisi? El punt de vista que prevalia en el partit, en les seues dues fraccions, era que la crisi aguditzaria el moviment revolucionari. Jo no compartia aquesta opinió. Després d'un període de grans lluites i desfetes, les crisis no actuen sobre la classe obrera com a esperó d'exaltació, sinó d'una manera depressiva, llevant-li la confiança en les seues forces i descomponent-les políticament. Sota semblants circumstàncies, només un nou floriment industrial pot mantenir en cohesió el proletariat, infondre-li vida nova, tornar-li la confiança en si mateix i posar-lo en condicions de tornar a lluitar. Aquesta perspectiva, que era la meua, ensopegava amb la crítica i la desconfiança. A més, els economistes oficials del partit entenien que aquell auge industrial que jo estimava necessari, era absolutament impossible que es produís sota el règim de la contrarevolució. Jo, per contra, el creia inevitable i afirmava que provocaria un nou moviment de vagues, després del qual una nova crisi econòmica desencadenaria una altra vegada la lluita revolucionària. Els fets confirmaren plenament aquesta previsió. La indústria russa començà a fortificar-se, malgrat la contrarevolució, a partir de l'any 1910. El moviment ascensional estigué acompanyat d'una sèrie de vagues. L'afusellament dels obrers de les mines d'or del Lena, l'any 1912, tingué una ressonància gegantina en tot el país. En 1914, quan ja la crisi era innegable, Sant Petersburg tornà a presenciar les barricades obreres. Poincaré, hoste del tsar en vigílies de la guerra, pogué ésser-ne testimoni.

Aquestes experiències teòriques i polítiques havien de prestar-me més endavant preciosos serveis. Quan en el Tercer Congrés de la Internacional Comunista prediguí que en l'Europa de la postguerra es produiria, inevitablement, un auge econòmic en el qual germinarien noves crisis revolucionàries, tinguí davant a una indiscutible majoria. I encara, en data prou recent, en el VI Congrés de la I.C. haguí d'acusar aquest de no haver sabut percebre el canvi de la situació econòmica i política produïda en Xina, quan, en ésser cruelment reprimida la revolució, cometeren l'error de pensar que aquesta seguiria endavant, encoratjada per l'aguda crisi econòmica del país.

La dialèctica del procés no té en si res de complicada. Però és més fàcil formular-la en els seus trets generals que no anar descobrint-la pas a pas i en viu, a la vista de la realitat. Tots els dies està hom ensopegant, en aquestes qüestions, amb els prejudicis més irreductibles, d'on naixen en política grans errors i greus conseqüències.

En el mode d'apreciar la sort que esperava al menxevisme i els problemes d'organització plantejats al partit, confesse que *Pravda* no arribà mai a la claredat d'un Lenin. Jo esperava encara que una nova revolució obligués als menxevics (com en 1905) a abraçar la senda revolucionària. No sabia apreciar degudament la importància que tenia la disciplina ideològica i l'enduriment polític com a preparació. En allò tocant al desenvolupament interior del partit, pequí d'una mena de fatalisme *social-revolucionari*. Reconec que era una posició

falsa. Però amb tot, estava a cent colzes per damunt d'aqueix fatalisme *burocràtic* i buit amb què combregaven la majoria dels que avui em combaten des del camp de la Internacional Comunista.

L'any 1912, quan ja començava a dibuixar-se clarament una nova línia política ascensional, intentí veure si aconseguíem reunir una conferència en què estigueren representades totes les fraccions del partit socialdemòcrata. L'exemple de Rosa Luxemburg demostra que, en aquell moment, l'esperança de reconstituir la unitat de la socialdemocràcia russa no alenava únicament en mi. Heus aquí el que escrivia Rosa a l'estiu de 1911:

“Malgrat tot, encara aconseguirem salvar la unitat del partit, si obliguem les dues parts a què convoquen la conferència conjuntament.”

I en les mes d'agost del mateix any, insistia:

“L'única manera que hi ha de salvar la unitat és convocar a una reunió general de representants enviats de Rússia, perquè els que viuen allí desitgen la pau entre ells, i la concòrdia, i són els únics que poden fer entrar en raó els galls de brega de l'estranger.”

Fins entre els mateixos bolxevics es palesava aleshores un fort corrent de reconciliació, i jo no perdia l'esperança que el mateix Lenin, mogut per ell, acudís a la conferència. Però lluny d'açò, s'oposà amb totes les seues forces a què la fusió es portés a terme. Passat el temps, els fets i el mode com ocorregueren havien de donar-li la raó. La conferència es reuní a Viena en el mes d'agost de 1912, sense que hi participaren els bolxevics, i jo haguí d'entrar en un “bloc” purament formal amb els menxevics i alguns grups solts de dissidents bolxevics. Aquest bloc no tenia la menor base política, perquè em trobava en desacord amb els menxevics en tots els punts fonamentals. A penes havia acabat la conferència quan la lluita es reprengué en els mateixos termes d'abans. I no passava dia sense que sorgís algun conflicte agut, informat per les dues tendències profundament antagòniques que s'hi debatien: la de la revolució social i la del reformisme democràtic.

El 4 de maig, poc abans de la conferència, Axelrod escrivia:

“De la lletra de Trotski he tret la impressió, per a mi dolorosa, que no està seriosament i resoluta animat del desig d'aliar-se a nosaltres i als nostres amics de Rússia [...] per a entaular la batalla units contra l'enemic comú.”

En efecte, jo no abrigava ni podia abrigar la intenció d'unir-me als menxevics per a menar batalla al seu costat contra els bolxevics. Després de la conferència, Martov, en una lletra dirigida a Axelrod, es queixava que Trotski feia ressuscitar de nou “les pitjors manyes de l'individualisme de literats d'un Lenin i un Plekhanov”. La correspondència entre Axelrod i Martov, publicada fa alguns anys, testifica l'autèntic odi que els dos sentien envers mi. Tanmateix l'abisme que ens separava, a mi no m'animaren mai contra ells sentiments d'aqueixa naturalesa. I encara és avui el dia en què serve un record agraït d'allò que dels dos aprenguí en la meua joventut.

Aquest episodi del “bloc” d'agost no falta en cap dels manuals “antitrotskistes” dels epígons. Vol presentar-se el passat als ulls dels catecúmens i analfabets com si el bolxevisme hagués sorgit del laboratori de la Història armat i equipat d'un colp. La veritat és que la història de la lluita entre bolxevics i menxevics està esguitada d'incessants aspiracions d'unió. En tornar a Rússia l'any 1917, Lenin féu encara un últim esforç per a tractar amb els

menxevics internacionalistes. Al maig, en tornar jo d'Amèrica del Nord, la majoria de les organitzacions socialdemòcrates de les províncies estaven formades per bolxevics i menxevics. En una conferència del partit, celebrada al març de 1917, pocs dies abans d'arribar Lenin, Stalin predicà la unió amb el partit de Tseretelli. I ja havia triomfat la Revolució d'Octubre, quan Zinoviev, Kamenev, Rikov, Lunatxarski i molts d'altres, lluitaven desafortadament perquè hom marxés cap a una coalició amb els socialrevolucionaris i els menxevics. I aquests homes són els mateixos que nodreixen avui el seu esperit amb les terribles llegendes de la conferència de Viena de l'any 1912!

El *Kievskaja Mysl* em proposà partir com a corresponsal de guerra als Balcans. L'oferta em venia molt bé, perquè arribà quan la conferència de Viena ja havia avortat. Sentia la necessitat de viure algun temps apartat del món dels emigrats russos. Els pocs mesos que romanguí a la península dels Balcans foren mesos de guerra, i n'aprenguí moltes coses.

En les mes de setembre de 1912 em posí en camí amb direcció al sud-est, donant la guerra no sols per probable, sinó per inevitable i imminent. Però quan em trobí als carrers de Belgrad i viu desfilar aquells llargs seguicis de reservistes, quan em convencí pels meus propis ulls que no hi havia escapatòria, que la guerra estava damunt i esclataria d'un dia a un altre, quan sabí que alguns amics meus estaven ja a la frontera amb l'arma al braç, forçats a matar i morir entre els primers; llavors, la guerra, que tan planerament havia comptat en les meues idees i en els meus articles em semblà impossible, inversemblant. El 18è Regiment d'Infanteria, al qual viu marxar camí de la guerra, amb els seus uniformes de drap gris, les seues espartenyas i els seus quepis adornats amb branquetes verdes, semblava un espectre. Les branquetes verdes en el cap donaven als soldats (proveïts per a la guerra) tot l'aspecte de víctimes consagrades per a un sacrifici. Aquelles branques i aquell pobre calçat de camperols es feien més insuportables a la meua consciència que totes les bogeries de la matança. Com de lluny estan les gents d'avui dels costums i l'esperit de l'any 1912! Jo sabia ja perfectament que el punt de vista humanitari i moralitzador és el més inofensiu que pot adaptar-se enfront del procés de la història. Però allí no es tractava ja de prediccions, sinó de fets vius. Un sentiment indescriptible, palpitant, inundava l'ànima en presència d'aquella tragèdia històrica: la impotència davant el destí, un terrible dolor a la vista d'aquell assolament humà.

Als dos o tres dies es declarava la guerra. Jo escrivia comentant-ho:

“Els que estan a Rússia i veuen les coses des de lluny, ho saben i ho creuen; però jo, que ho tinc davant, em resistisc a donar crèdit als meus ulls. No trobe lloc en el meu esperit per a conciliar l'espectacle d'allò vulgarment i quotidiana humà (gallines, cigarrets, xicotets descalços amb els nassos plens de mocs) i el fet inversemblantment tràgic de la guerra. Sé que ha estat declarada la guerra, que ha començat ja; però encara no m'he fet a creure-hi.”

No hi hagué un altre remei que rendir-se a l'evidència, fermament i per molt de temps.

Els anys de 1912 i 1913 em posaren en íntima relació amb Sèrbia, amb Bulgària, amb Romania... i amb la guerra. Fou, en molts aspectes, una bona escola, els ensenyaments de la qual havien d'ésser-me útils, no sols en el 1914, sinó en el 1917. En els meus articles comencí a menar una campanya contra les mentides de l'eslavofilia i del patrioterisme en general, contra la il·lusió de la guerra, contra tot aquell sistema científicament muntat i dirigit a enganyar l'opinió pública. La direcció del periòdic tingué la valentia suficient per a publicar aquells articles en què descrivia les bestialitats dels búlgars amb els turcs ferits i presoners i desemascarava els manejos de la premsa russa, conjurada per a ocultar-les. Aquesta campanya desencadenà una tempestat d'indignació en els periòdics liberals. El dia 30 de

gener de 1913 dirigí a Miliukov des de la premsa una “interpel·lació extraparlamentària” sobre les salvatjades “eslaves” que es cometien contra els turcs. Miliukov, representant jurat de la Bulgària oficial, veient-se assetjat, es defensà balbucejant no sé quines excuses. La polèmica durà unes quantes setmanes, sense que hi mancaren discretes al·lusions dels periòdics governamentals, fent entendre que darrere d’aquell pseudònim d’Antid Oto s’ocultava, no ja un emigrat rus, sinó un agent a sou d’Àustria-Hongria.

El mes que passí a Romania em valgué conèixer Dobrudkhanu Gherea, i segellà per sempre la meua amistat amb Rakovski, a qui ja coneixia des de 1903.

En vigílies de la guerra russoturca es presentà a Romania, “de pas” un revolucionari rus del segle passat; hagué de detenir-s’hi casualment algun temps, i als pocs anys, aquell rus, conegut amb el nom de Gherea, conqueria gran ascendent entre la intel·lectualitat romanesa, primer, i després entre els obrers avançats. Per tal de formar la consciència dels elements progressius de la intel·lectualitat romanesa, Gherea s’hi valia principalment de la crítica literària, inspirada en criteris socials. De l’estètica i l’ètica individual passava després al socialisme científic. La majoria dels personatges que componen avui els partits polítics de Romania passaren en la seua joventut, més o menys fugaçment, per l’escola marxista de Gherea. Clar que açò no els destorbà per a lliurar-se, en la seua edat madura, a una política de bandidatge reaccionari.

Christian Rakovski és una de les figures més internacionals del moviment europeu. Búlgar de naixement, perquè nasqué en Kotel, en el cor de Bulgària, encara que de nacionalitat romanesa per obra i gràcia del mapa dels Balcans, de professió mèdic francès, rus per les seues amistats, simpaties i treballs literaris, Rakovski domina totes les llengües balcàniques i parla i escriu quatre idiomes europeus; visqué èpoques d’intervenir activament en la vida de quatre partits socialistes (el búlgar, el rus, el francès i el romanès), fou un dels cabdills de la Federació dels Soviets, fundador de la Internacional Comunista, president del soviat ucraïnès dels comissaris del poble, ambaixador de la Unió dels Soviets a Anglaterra i França, i comparteix avui la sort de l’oposició d’esquerra. Era natural que les dots personals d’aquest home, el seu vast horitzó internacional i el seu caràcter noble i profund, li valgueren l’odi de Stalin, en qui es personifiquen les qualitats més oposades. Rakovski fou un dels que, l’any de 1913, fundà i dirigiren el partit socialista romanès, que havia d’adherir-se més tard a la Internacional Comunista. El partit progressava. Rakovski dirigia un periòdic diari, que sostenia de la seua butxaca. Posseïa una petita finca heretada a la vora del Mar Negre, no lluny de Mangalia, els rendiments de la qual dedicava a sostenir el partit socialista romanès i tota una sèrie de grups i revolucionaris en altres països. Es passava tres dies de la setmana a Bucarest, escrivint articles per al periòdic, dirigint les seccions del comitè central, parlant en mítings, participant en les manifestacions dels carrers. Al cap d’aquests tres dies, prenia el tren i se n’anava a la finca, carregant amb cordes, claus i tot gènere d’objectes per l’estil, sortia al camp, vigilava el treball del nou tractor i, sense desposseir-se de l’americana, anava corrent pels solcs darrere d’ell, i als pocs dies estava de tornada, per a no perdre un míting o una sessió. L’acompanyí en un dels viatges i em quedí meravellat de l’energia incansable i la constant frescor espiritual que desplegava aquell home, atent sempre i afectuós amb la gent humil. Als carrers de Mangalia, Rakovski, es posava a parlar amb els colons i agents comercials, i en un espai de quinze minuts saltava de l’idioma romanès al turc, d’aquest al búlgar, del búlgar a l’alemany o al francès, per a acabar parlant rus amb qualsevol dels molts *skopzos* que vivien en aquella comarca. A uns els parlava com a gran terratinent, a d’altres com metge, com a búlgar, com a súbdit romanès, i primer que res i sobretot, com a socialista. Veient-lo moure’s pels carrers d’aquell poblet marí peresós, indolent i aïllat del món, diria

hom que assistia a un miracle. Aquell mateix dia a la nit estava ja una altra vegada al seu lloc de lluita. En totes parts se sentia a gust i com a la seua casa, igualment a Bucarest que en Sofia, a París, a Sant Petersburg o en Kharkov.

Durant la segona emigració em dedicuí a col·laborar en els periòdics demòcrates russos. Debutí en el *Kievskaja Mysl* amb un extens article sobre el *Simplicissimus*, que durant algun temps (quan les caricatures de Th. Th. Heine estaven encara plenes d'intenció social) m'interessà fins al punt de repassar atentament tots els números que estaven publicats de la revista. D'aquesta època data també el meu coneixement un poc detingut de la literatura alemanya moderna. Haguí d'escriure un llarg assaig de crítica social sobre el poeta Wedekind, el predicament del qual a Rússia semblava créixer a mesura que descendia el nivell revolucionari.

El *Kievskaja Mysl* era el periòdic de caire marxista més llegit al sud. Un periòdic com només podia donar-se en Kiev, amb la seua indústria pobra, el seu feble moviment de classes i la seua forta tradició de radicalisme intel·lectual. *Mutatis mutandis*, pot hom afirmar que aquell periòdic radical de Kiev devia el seu naixement als mateixos orígens que havien portat al món el *Simplicissimus* de Munic. Jo enviava al periòdic articles sobre els temes més diversos, i a vegades els més arriscats, des del punt de vista del censor. Molts d'aquells articlets suposaven un treball previ considerable. En un periòdic imparcial i legal com aquell no podia dir, naturalment, tot allò que se m'antullava. Però mai diguí tampoc més del que volguí. Les Edicions de l'Estat han recollit en diversos volums tots aquells treballs meus. No tinc per què retirar-hi res. No estarà de més advertir que per a col·laborar en la premsa burgesa se m'havia autoritzat formalment pel comitè central, en el que Lenin tenia majoria.

Ja he dit que poc després d'arribar a Viena ens instal·làrem a viure als afores de la ciutat. La meua muller escriu:

“Hütteldorf m'agrada per a viure. Ací podíem tenir millor casa que al centre, ja que els hotelets no se solien arrendar fins a la primavera, i nosaltres hauríem de llogar per a la tardor i l'hivern. Per les finestres es veien les muntanyes, tenyides amb el roig fosc tardorenc. Podia hom sortir al camp per una porteta, sense necessitat d'aixafar el carrer. Durant l'hivern, els diumenges, els vienesos que sortien d'excursió a la muntanya passaven per davant de la nostra casa amb els seus esquís i les seues bufandes, tocats amb gorres i jerseis de colors. A l'abril, en el precís instant en què havíem de desallotjar la casa per a no pagar doble lloguer, florien al jardí i darrere de la tàpia les violetes, l'aroma de les quals entrava a l'habitació per la finestra oberta. Allí nasqué Sergioska. A la primavera ens anàrem a viure al democràtic barri de Sievering.

Els xiquets parlaven rus i alemany. En el “jardí d'infants” i a l'escola s'entenien en alemany, que era l'idioma que parlaven també en casa, en els seus jocs; però tan aviat com son pare o jo els parlàvem, empraven el rus. I si ens dirigíem a ells en alemany, es quedaven perplexos i ens contestaven en rus. Ja en els darrers anys, s'havien fet al dialecte vienès, i el parlaven perfectament.

Els agradava molt anar de visita a casa dels de Kliatxo, on, tots, el cap de família, la senyora de la casa i els fills majors, estaven atentíssims amb ells, els ensenyaven un munt de coses interessants i els convidaven amb magnífiques llepolies.

També sentien gran afecte envers Riazanov, el conegut investigador marxista. Riazanov, que vivia llavors a Viena, els entusiasmava amb les seues heroicitats gimnàstiques i amb el seu port sorollós i divertit. Recorde que una vegada estava el perruquer tallant-li el

cabell al xiquet menut. Sergioska em féu senyal amb el dit que m'apropés i em digué a l'orella: "Digues-li que em talle el cabell com el porta Riazanov." Estava entusiasmat amb la magnífica calba de Riazanov; una calba molt particular, que no s'assemblava a les altres, sinó que era molt més brillant i bella.

En ingressar Liova a l'escola es plantejà el problema de l'ensenyament de la religió. Segons la llei vigent aleshores a Àustria, els xiquets menors de catorze anys havien d'ésser educats en la religió dels seus pares. Com en els nostres papers no s'indicava cap religió, escollírem per als xiquets l'ensenyament de la protestant, per entendre que era la religió que millor podien suportar les esqueses i l'ànima d'un xiquet. D'explicar-los les doctrines de Luter s'encarregava una mestra, fora de les hores de classe, encara que en la mateixa escola. Notí que a Liova li agradava aquesta classe, però a casa no devia semblar oportú parlar de l'assumpte. Una nit, estant ja ficat en el llit, l'escoltí remugar quelcom, i com li preguntés, hi respongué: "És una oració; n'hi ha de molt boniques, saps?, com a poesies."

Els meus pares havien començat a sortir a l'estranger ja durant la meua primera emigració. Estigueren amb mi a París, i més tard foren a visitar-nos a Viena, acompanyats de la nostra filla major, que vivia amb ells a l'aldea. En 1910 ens reunírem a Berlín. Ja llavors s'havien resignat al gir de la meua vida. Crec que l'argument més poderós que els decidí fou la publicació del meu primer llibre en alemany. Ma mare estava greument malalta d'*actinomyosi*. Els últims deu anys de la seua vida tirà de la malaltia com d'una càrrega més que unir a tantes altres, sense abandonar el treball. A Berlín li amputaren un ronyó. Tenia seixanta anys quan l'operaren, i en els primers mesos experimentà un rejuveniment sorprenent. Fou un cas molt comentat, en el món mèdic. Però al poc de temps la malaltia es reproduí, i la portà a la tomba en uns quants mesos. Morí en Ianovka, on havia portat la seua treballosa vida i criat els seus fills.

No quedaria complet el gran capítol de la meua època vienesa, si no esmentés ací la família del vell emigrat S. L. Kliatxko, que es comptava entre els nostres millors amics de Viena. La història de la meua segona emigració es troba íntimament relacionada amb aquesta família que era una veritable llar de preocupacions polítiques i intel·lectuals de la més diversa mena; en aquella casa es conreava música, es parlaven com propis quatre idiomes europeus i es mantenien relacions amb tota Europa. La mort del cap de família, Semion Lvovix, ocorreguda a l'abril de 1914, fou un gran colp per a la meua muller i per a mi. Tolstoi deia del seu germà Serguei, home de gran talent, que només li faltaven alguns defectes per a arribar a ésser un gran artista. El mateix podia dir-se en un altre aspecte de Semion Lvovix; tenia tot allò que feia falta per a ésser un formidable polític; únicament no tenia els defectes indispensables. La família dels Kliatxko ens dispensà sempre ajuda i amistat, cosa ambdues de què estàvem ben sovint necessitats.

El que em pagaven pels articles del periòdic de Kiev ens hauria bastat per a sostenir-nos, perquè vivíem força modestament. Però hi havia mesos en què *Pravda* no em deixava temps per a escriure una sola línia de pagament, i sobrevenia la crisi. La meua muller coneixia molt bé el camí de la casa d'empenyoraments, i els meus llibres adquirits en dies pròspers, anaven a poc a poc, un rere l'altre, a parar a mans del llibrer de vell. Arribàrem a veure embargat el nostre modest aixovar per a respondre dels lloguers endarrerits. Teníem dos xiquets menuts i no podíem sostenir una mainadera. Els aclaparaments de la vida pesaven doblement sobre la meua muller. I no obstant això, encara li quedaven temps i forces per a ajudar-me en les meues tasques revolucionàries.

ESCLATA LA GUERRA

Les tanques de Viena aparegueren cobertes de rètols dient: “Muiren els serbis!”. Tal era també el crit dels xics al carrer. Sergioska, el nostre petit, encoratjat com sempre per l’esperit de la contradicció, tingué la idea de cridar al prat de Sievering: “Visca Servia!”, i tornà a casa ple de blaüres i amb una bona lliçó de política internacional.

Sir Buchanan, aleshores ambaixador d’Anglaterra a Sant Petersburg, parla en les seues memòries amb gran entusiasme d’aquells “primers dies meravellosos del mes d’agost”, en què “Rússia semblava una altra”. Manifestacions d’entusiasme semblants a aquesta es troben en les memòries d’altres homes d’estat, encara que no reflectisquen d’una manera tan perfecta com Buchanan el plaent entossudiment mental de les classes governants. En totes les capitals europees foren “meravellosos”, al mode com ho entén l’ambaixador anglès, aquells primers dies d’agost; tots els països semblaven “altres”, en l’entusiasme amb què es llançaven a l’empresa de la seua mútua destrucció.

L’ardor patriòtic que sobtadament s’apoderà de les masses a Àustria-Hongria, tenia molt de sorprenent. ¿Què era allò que empentava el sabater vienès de porxada, a Pospeszil, mig alemany i mig txec, a Frau Marech, la nostra botiguera de verdures, o a Frankl, el cotxer de punt, a estacionar-se en patriòtica manifestació davant del ministeri de la guerra? La idea nacional? Però ¿quina, si la monarquia austrohongaresa era precisament la negació de la idea nacional? No; el ressort motor d’aquell entusiasme era un altre.

El món està ple d’éssers com aquests, la vida sencera dels quals transcorre, dia rere dia, en un tedi monòton sense esperança. A coll d’aquesta gent descansa la societat actual. El toc de clarí de la mobilització és com un missatge d’anunciació que fa vibrar la seua vida. Llença per terra tot allò més habitual i pesant, que tantes vegades havia maleït, i porta una vida nova, desacostumada, extraordinària. A l’horitzó es dibuixen canvis imprevisibles. Per a millor o per a pitjor? Per a millor, sens dubte!, perquè per mal que vinguen les coses, a homes com a Pospeszil no és fàcil que els vaja pitjor que en temps “noormals”.

Sortí a passejar pels carrers principals d’aquella ciutat de Viena, que tan bé coneixia, i observí la multitud de gent desacostumada que es congregava en els elegants bulevards del Ring, donant expansió a les seues esperances. I en el mer fet d’estar-hi, no es realitzava ja una petita part d’aqueixes esperances? ¿Quan, aquells mossos de corda, aquelles bugaderes, aquells sabaters i ordinaris, aquells raquítics tipus dels ravals havien somiat de poder discórrer per luxosos carrers, sentint-se els amos de la situació? La guerra esclata per a tots, i els oprimits, els defraudats per la vida, se sentien davant ella iguals als rics i poderosos. No té res de paradoxal si dic que en aquella multitud vienesa que es manifestava a la major honra i glòria de les armes dels Habsburgs poguí observar-hi les mateixes característiques psicològiques que havia observat a Sant Petersburg en les jornades d’octubre de 1905. No en va la guerra ha estat moltes vegades en la història la mare de la revolució.

Allò que varia fonamentalment, en l'un i l'altre cas, és l'actitud de les classes dominants. A Buchanan, aquells dies li semblaven meravellosos i Rússia una altra. En canvi, el comte de Witte, parlant dels dies més patètics de la revolució de 1905, deia que “la immensa majoria de Rússia semblava haver perdut de sobte el cap”.

La guerra, igualment que la revolució, fa sortir de polleguera tota la vida, dels peus al cap. Però hi ha la diferència que la revolució dirigeix els seus trets contra el poder existent, mentre que la guerra l'aferma i consolida, per trobar-hi l'únic suport segur enmig del caos bèl·lic, fins que aquest caos s'encarrega d'enterrar-lo en la mateixa rasa que ell obrí. Les esperances que es dipositaren en els moviments internacionals i fortes commocions socials que haurien de produir-se en esclatar la guerra, estaven completament mancades de base igualment a Praga que a Trieste, a Varsòvia que en Tiflis. Al setembre de 1914 deia jo el següent, en un article que envií a Rússia:

“La mobilització i la declaració de guerra semblen haver esborrat del país, de moment, tots els antagonismes socials i de raça. Però açò no és més que un respir històric, una espècie de moratòria política, per dir-ho així. Les circumstàncies han canviat la data del venciment de la lletra, però ja arribarà l'hora de posar-la al cobrament.”

Aquestes línies, per les que passà la ratlla la censura, no es referien només a l'imperi austrohongarès; es referien també a Rússia, i a aquesta molt principalment.

Els esdeveniments es precipitaven. Arribà un telegrama retent compte de l'assassinat de Jaurès. Com els periòdics venien infestats de mentides malèvoles, encara poguérem dubtar i esperar per unes quantes hores que allò no fos cert. Però la notícia no trigà a confirmar-se. Jaurès havia estat assassinat pels seus enemics i traït pels seus partidaris.

En quina actitud es col·locaren davant la guerra les personalitats més destacades de la socialdemocràcia vienesa? Les n'hi havia que se n'alegraven obertament, que malparlaven contra els serbis i els russos, sense detenir-s'hi a establir grans diferències entre els governs i els pobles: eren els nacionalistes de naixement; la cultura socialista no havia fet més que cobrir amb un lleu vernís la realitat, i aquest vernís anava caient-se'ls ara per moments. Encara recorde com aquell H. Deutsch, que després havia d'ésser quelcom així com ministre de la guerra, parlava sense pudor d'aquesta guerra inevitable i beneficosa que al fi alliberaria Àustria del “malson” serbi. Els altres (i al seu capdavant Víctor Adler) acceptaven la guerra com una catàstrofe fatal, a la que no hi havia altre remei que resignar-s'hi. Aquesta passivitat expectant servia per a cobrir la retirada de l'ala nacionalista activa. Alguns recordaven enginyosament el triomf de les armes alemanyes en 1871, que havia imprès tan fort impuls a la indústria i a la socialdemocràcia.

El dia 2 d'agost, Alemanya declarà la guerra a Rússia. Ja havien començat a desfil·lar els russos residents a Viena. El 3 d'agost al matí me n'aní a consultar els diputats socialistes sobre què havíem de fer els emigrats russos. Frederic Adler, assegut a la taula del seu despatx, continuava remenant mecànicament llibres, papers i contrasenyes per al congrés socialista internacional que havia de reunir-se pròximament a Viena. Però aquell congrés havia passat ja a la història. Ara, ara li tacava el torn a d'altres poders... Adler pare em digué que el millor era que fóssem a beure les fonts, és a dir, a preguntar-li-ho en dretor a Geyer el cap de la policia política. A l'auto, camí de la Direcció, li fiu notar a Adler que la guerra revestia exteriorment un aire de festa.

-Sí -contestà el meu acompanyant-, els que no necessiten empunyar les armes estan molt contents. A més, tots els exaltats i els bojós es llancen ara al carrer, perquè ha arribat la seua hora. L'assassinat de Jaurès no és més que el començament. La guerra desencadena tots els instints de l'home i totes les formes de la demència.

Adler, que era psiquiatra de professió, solia contemplar els successos polítics, "sobretot els d'Àustria" (com ell deia irònicament), des del punt de vista psicopatològic. Com de lluny estava de pensar que el seu propi fill havia de cometre un assassinat polític, anys més tard! Precisament feia pocs dies que en la revista *La Lluita*, dirigida per Adler fill, havia publicat jo un article combatent el terrorisme individual. El director de la revista (cosa curiosa!) em dedicà grans elogis pel meu treball. L'acte terrorista de Frederic Adler era, senzillament, l'oportunisme desesperat que es rebel·lava. Quan donà sortida a la seua desesperació, Adler, ja tranquil, es reintegrà als antics llits.

Geyer apuntà discretament la possibilitat que al matí següent, ben enjorn, es comunicués l'ordre de detenció de tots els russos i serbis residents al territori.

-De manera que em recomana vostè marxar?

-Com més aviat millor, millor.

-Magnífic, perquè demà sortiré amb la meua família cap a Suïssa.

-Hum!... ; millor seria que ho fes vostè avui mateix.

Aquesta conversa tenia lloc a les tres de la vesprada; cap a les sis i deu estava assegut amb la meua família al tren de Zuric. A la meu darrere quedaven set anys de relacions i amistats, els llibres, els arxius, els treballs començats, entre ells una polèmica amb el professor Masaryk sobre el seu llibre sobre el destí de la cultura russa.

El telegrama retent compte de la capitulació de la socialdemocràcia alemanya em commogué prou més que la declaració de guerra, encara que estava molt lluny de combregar amb cap idealisme simplista envers el socialisme dels alemanys. L'any 1905 havia donat expressió a la idea següent, reiterada després en molt diverses ocasions:

"En els partits socialistes europeus s'està desenrotllant un esperit conservador força peculiar, la intensitat del qual augmenta en proporció a les masses afiliades [...] Açò pot fer que, arribant el moment d'entaular batalla contra la reacció burgesa, la socialdemocràcia s'aixegue com un obstacle davant els obrers. O dit d'una altra manera, el conservadorisme de la propaganda socialista que s'està infiltrant en el partit proletari, pot, en un determinat moment, interposar-se davant el proletariat per a impedir que passe a la lluita directa per la conquesta del Poder."

Mai pensí que els dirigents oficials de la Internacional fossen capaços de prendre una iniciativa revolucionària davant la guerra. Però tampoc poguí creure que la socialdemocràcia s'arrossegués d'aquesta manera als peus del militarisme patrioter.

Quan rebérem a Suïssa el número del *Vorwärts* en què s'informava de la sessió celebrada en el Reichstag el dia 4 d'agost, Lenin estava fermament convençut que era un número falsificat, redactat per l'Estat Major alemany per a enganyar i atemorir l'enemic. Com es veu, la confiança que encara sentia Lenin envers el partit socialista alemany era gran,

malgrat totes les crítiques. Alhora que açò ocorria, l'*Arbeiter Zeitung* de Viena cantava el dia en què havia capitulat el socialisme del país veí com “el dia gran de la nació alemanya”. Era l’apogeu d’Austerlitz, el seu “Austerlitz”!... Jo no creia que aquell número del periòdic socialista alemany fos falsificat; les impressions directes que portava de Viena m’havien preparat per a rebre les pitjors sorpreses. I no obstant això, la votació del dia 4 d’agost en el Reichstag, fou una de les decepcions més tràgiques de la meua vida. Què en diria Engels?, em preguntava. La resposta no podia oferir-me dubtes. Però, com hauria obrat Bebel? Ja no n’estava tan segur. Però Bebel ja no existia. Existia en canvi Haase, aquell honorable demòcrata provincià, sense horitzó teòric ni temperament revolucionari que, assetjat per una situació crítica, defugia tota resolució irrevocable i es refugiava en les solucions a mitges i en l’espera. Aquell home no estava a l’altura dels esdeveniments. I després d’ell venien els Scheidemann, els Ebert, els Wels...

Suïssa era un reflex d’Alemanya i França, si bé, clar està, en l’escala més tènue i reduïda d’un país neutral. Perquè la imatge plàstica fos completa, en els escons del parlament suís s’asseien dos diputats socialistes que tenien el mateix nom i el mateix cognom: Johann Sigg, de Zuric, i Jean Sigg, de Ginebra. Johann era un furiós germanòfil; Jean, un francòfil irreductible. Heus aquí l’espill suís de la Internacional.

Cap al segon mes de la guerra em trobí al carrer, en Zuric, el vell Molkenbuhr, que venia a preparar un poc l’opinió pública. I preguntant-li jo com creia el seu partit que anava a desenrotllar-se la guerra, aquell antic socialista em contestà en els termes següents:

-En dos mesos més haurem liquidat França; de seguida ens llençarem sobre el front oriental per a acabar amb l’exèrcit tsarista, i a la volta de tres o com a màxim quatre mesos, donarem a Europa una pau duradora.

Aquestes paraules estan registrades literalment en el meu diari. Clar està que Molkenbuhr no expressava una opinió personal, sinó el judici oficial del partit socialista. Per aquells dies, l’ambaixador de França en Sant Petersburg, apostava amb Sir Buchanan cinc lliures esterlines a què la guerra hauria acabat abans de Nadal. Nosaltres, els “utopistes”, sembla que tinguérem per a moltes coses una mirada prou més clara que la d’aquests cavallers “realistes”, els diplomàtics i els socialdemòcrates.

Suïssa, entre les fronteres dels quals em veia obligat a esperar la fi de la guerra, em recordava aquella tranquil·la pensió finlandesa, la Rauha, on a la tardor de 1905 m’havien sorprès les primeres notícies del moviment revolucionari. Encara que també l’exèrcit suís estigués en peu de guerra i des de Basilea s’escoltés el retrunyir dels canons, la nostra pensió helvètica, la principal preocupació de la qual era l’excés de formatges i la manca de creïlles, tenia molt d’un tranquil oasi cenyit pel setge de foc de la guerra. Qui sap (pensava jo), potser no estiga lluny l’hora en què puguem sortir d’aquest asil per a tornar a veure, a la sala de l’Institut Tecnològic, els obrers de Petrograd! Però haguérem d’esperar trenta-tres mesos abans que l’anelhada hora sonés.

La necessitat que sentia d’aclarir davant meu mateix els fets viscuts, em mogué a obrir un diari. Amb data 9 d’agost apareixen estampades en ell les línies següents:

“És evident que ja no estem davant tals o quals errors, davant aquest o d’altres ensopegades oportunistes, davant una sèrie de discursos maldestres pronunciats des de la tribuna del parlament, ni davant els vots emesos a favor del pressupost de guerra pels socialistes del Gran Ducat de Baden, ni davant l’experiment del ministerialisme francès, ni

davant la deserció d'uns quants cabdills: *estem presenciant la fallida de la Internacional*, en el moment més crític i de major responsabilitat, del que tots els treballs anteriors no eren més que una preparació.”

I amb data 11 d'agost:

“Només desencadenant un moviment socialista revolucionari, que revista des del primer instant caràcter violent, es podran fer els fonaments per a la nova internacional. Els anys que seguisquen a aquests seran un viver de revolucions socials.”

Durant aquells mesos, intervinguí activament en la vida del socialisme suís. El corrent internacionalista trobava les simpaties quasi unànimes de les masses obreres. No hi havia reunió ni míting del que no tornés amb un convenciment acrescut respecte a la fermesa de la meua posició. En l'associació obrera Concòrdia [*Eintracht*], de composició internacional, trobí el primer suport. A principis de setembre, i d'acord amb els dirigents d'aquesta organització, redactí un manifest contra la guerra i el socialpatriotisme. El comitè dirigent invità les persones més destacades del partit a un míting, en què jo havia de pronunciar un discurs en alemany, explicant i defensant el manifest. Però els invitats no comparegueren. Els semblà molt arriscat adoptar una posició enfront d'un problema tan agut, i preferiren esperar, limitant-se de moment a murmurar dels “excessos” del patriotisme francès i alemany entre les quatre parets d'una habitació. L'assemblea convocada per Concòrdia aprovà gairebé per unanimitat el manifest, que, tot i mantenir-se caut davant molts punts, contribuí molt eficaçment a remoure l'opinió pública dins del partit. Fou, segurament, el primer document internacionalista que es publicà des del començament de la guerra en nom d'una organització obrera.

Per aquells dies, entrí per primera vegada en contacte amb Radek, que en esclatar la guerra s'havia traslladat d'Alemanya a Suïssa. Figurava en l'extrema esquerra del partit alemany, i jo confiava trobar-hi un aliat. En efecte, Radek s'expressava amb una duresa extraordinària respecte als dirigents del partit. En açò, estàvem d'acord. Però en una conversa que tinguí amb ell, notí amb sorpresa que no pensava en la possibilitat d'una revolució proletària portada per la guerra ni en l'època que la seguís. Segons ell, les forces productives de la humanitat, considerades en conjunt, no s'havien desenvolupat encara prou perquè pogués pensar-se en aquesta revolució. Jo estava cansat d'escoltar la gent raonar així; però no concebia que un polític revolucionari d'un país de tan avançat capitalisme pogués emprar semblant argument. Pocs dies abans que jo abandonés Zuric, Radek pronunciava davant els obrers de Concòrdia un discurs de grans proporcions, encaminat a demostrar *ce per be* que el món capilista no estava encara madur per a la revolució social.

L'escriptor Suzo Fritz Brupbacher, en les seues memòries, que no deixen de tenir un cert interès, fa referència a aquest discurs de Radek i informa sobre els diversos corrents socialistes que es debateren a Zuric al començament de la guerra. És curiós que aquest escriptor qualifique de... pacifistes les tendències sostingudes per mi en aquella època. No hi ha mode de saber què entén ell per “pacifisme”. Pel que es refereix a la trajectòria recorreguda pel mateix autor des d'aquells temps, està prou definida en el títol d'una de les seues obres: *De petit burgès a bolxevic*. Tinc una imatge prou clara de les idees que abraçava l'autor en aquell moment, per a poder adherir-me sense reserves a la primera part del títol. De la segona, ja no en puc respondre.

Tan prompte com els periòdics socialistes alemanys i francesos començaren a oferir una visió clara de la catàstrofe moral i política del socialisme oficial, fiu a una banda el diari i

em posí a escriure un opuscle polític sobre la guerra i la Internacional. Impressionat encara per la primera conversa que havia sostingut amb Radek, escriguí per a aquest fullet un pròleg en què feia ressaltar amb especial energia que l'actual guerra no era sinó la rebel·lió de les forces productives del capitalisme, considerades en un pla universal, contra la propietat privada, d'una banda, i, per altra banda, les fronteres dels estats. El meu llibre, *La Guerra, i la Internacional* tingué, com tenen tots els llibres, les seues vicissituds, primer a Suïssa, després a Alemanya i França, més tard a Amèrica i finalment en la República dels Soviets. Sobre açò voldria dir ací algunes paraules.

La traducció sobre l'original la féu un rus que coneixia l'alemany força imperfectament. De revisar l'estil de la traducció, s'encarregà el professor Ragaz, de Zuric. Ragaz, que era un creient cristià, més encara, teòleg de vocació i de professió, figurava en la més extrema esquerra del socialisme suís, propugnava els mètodes actius més radicals contra la guerra i era partidari de la revolució proletària. Tant ell com la seua muller guanyaren les meues simpaties, per la serietat i profunda força moral amb què s'enfrontaven als problemes polítics; açò els posava a cent colzes per damunt d'aquells buits buròcrates de la socialdemocràcia austríaca, alemanya i suïssa. Segons les meues notícies, algun temps després Ragaz es veié obligat a sacrificar la càtedra universitària a les seues conviccions. Per al sector social en què vivia, no era un sacrifici petit. Sempre que parlava amb aquest home notable, tot i la gran estimació que envers ell sentia, notava que entre nosaltres s'interposava, quasi físicament, un vel molt tènue, però absolutament impenetrable. Ell era un místic dels peus al cap, i encara que a ningú pretenia imposar la seua fe, ni hi al·ludia ni tan sols, en les seues paraules, fins a la idea de l'aixecament armat semblava velar-se amb aqueix halo misteriós del més enllà, que a mi em produïa un calfred desagradable. Jo fui sempre, des que tinguí ús de raó, primer d'una manera intuïtiva, i després conscientment, materialista, i no sols no sentia la menor necessitat de creure en una altra vida, sinó que no encertava ni tan sols a tendir un pont psicològic cap aqueixes persones que se les arreglen per a conciliar les doctrines darwinistes i la fe en la Santíssima Trinitat.

Gràcies a Ragaz, es pogué publicar el llibre en bon alemany. Al desembre de 1914 assolí introduir-se a Àustria i Alemanya, per obra principalment de l'esquerra suïssa, de F. Platten i d'altres. L'opuscle, escrit pensant als països germànics, dirigia els seus principals trets contra la socialdemocràcia alemanya, que marxava al capdavant de la Segona Internacional. Crec que fou el periodista Heilmann, primer violí de la xaranga patriotera, qui digué del meu llibre que era equivocat, però conseqüent dins del seu error. Jo no podia abellir millor elogi. No faltà, naturalment, qui vera en l'opuscle una maniobra hàbil al servei de la propaganda aliadòfila.

Algun temps després, estant ja a França, em trobí casualment en un periòdic francès amb un telegrama suís on es deia que un tribunal alemany m'havia condemnat a presó en rebel·lia pel meu opuscle suís. Hi deduï que el llibret havia fet diana. Els jutges de Sa Majestat Imperial, sense saber-ho, em prestaren amb aquesta sentència, a la que no m'afanyí a apel·lar, un servei molt considerable. Els calumniadors i espies al servei dels aliats, que tan noblement s'esforçaven a presentar-me com un agent de la causa alemanya, havien de retrocedir un poc, per força, davant aquella resolució condemnatòria.

Açò no impedí que les autoritats franceses confiscaren el llibre a la frontera, al·legant com a raó el ésser "d'origen alemany". En el periòdic d'Hervé aparegué una notícia equívoca defensant l'opuscle de la censura. Tinc motius per a sospitar que aquella notícia procedia de

CH. Rappaport, subjecte prou conegut, quasi marxista i autor de la més llarga sèrie de jocs de paraules que haja pogut formar un home, dedicant-hi tota la seua vida.

Després de la revolució d'octubre, un editor novaiorquès intel·ligent hi veié un bon negoci i convertí l'opuscle alemany en un magnífic llibre nord-americà. Segons ell mateix digué, Wilson, en saber que el llibre s'estava imprimint, li telefonà de la Casa Blanca, pregant-li que li enviés les proves; el president estava elaborant els seus coneguts "14 punts" i el feia treure de polleguera, segons diuen els ben assabentats, que els bolxevics se li avançaren, arrabassant-li les seues millors fórmules. Al cap de dos mesos, s'havien venut 16.000 exemplars de l'obra. Però vingueren els dies de la pau de Brest-Litovsk, en els periòdics americans es desencadenà una campanya terrible contra mi, i el llibre desaparegué del mercat.

En la República dels Soviets, l'opuscle suís s'edità i reedità en nombroses tirades i serví de material per a l'estudi de l'apreciació marxista de la guerra, fins que l'any 1924, en descobrir-se el "trotskisme", s'esfumà del "mercat" de la Internacional Comunista. Avui torna a ésser un llibre prohibit, com abans de la revolució. Bé diu, doncs, el dita que també els llibres tenen la seua estrella.

PARÍS I ZIMMERWALD

El 19 de novembre de 1914 creuí la frontera de França en qualitat de corresponsal de guerra del *Kievskaja Mysl*. Acceptí de molt bon grat l'oferta del periòdic, ja que em donava la possibilitat de veure la guerra més de prop. París estava trist. A boca de nit, els carrers s'enfonsaven en les tenebres. De tant en tant, es presentaven a girar una visita els zepelins. Després de la batalla del Marne, en què es trencà l'onada irresistible dels exèrcits alemanys, la guerra es féu cada vegada més exigent i despietada. Enmig d'aquell caos insubordinat que devorava Europa, enmig del silenci de les masses obreres, defraudades i traïdes per la socialdemocràcia, funcionaven automàticament les màquines de destrucció. La civilització capitalista, en esforçar-se per enfonsar el crani a la humanitat, desenrotllava *ad absurdum* la idea en ella implícita.

Per aquells dies en què els alemanys s'apropaven a París, els patriotes burgesos de França evacuaven la capital, dos emigrats fundaven a París un petit periòdic imprès en rus. Aquest periòdic tenia per missió il·lustrar els russos residents en aquella ciutat sobre els esdeveniments que s'estaven desenrotllant, i impedir que la flama de la solidaritat internacional s'extingís del tot. La "caixa" dels editors comptava, abans de llençar al mercat el primer nombre, amb un capital de 30 francs, ni un més ni un menys. Ningú "que no hagués perdut el seny" podia pensar que amb semblant capital efectiu pogués fundar-se un periòdic diari. I la veritat és que, tot i no haver de pagar redactors ni col·laboradors, travessàvem, totes les setmanes, una vegada almenys, una crisi de la que semblava que no podríem sortir-ne. I, no obstant això, en sortíem. Els caixistes, entusiastes del periòdic, passaven fam, els redactors recorriem la ciutat amb la llengua fora cercant les dues dotzenes de francs que ens mancaven, i el número sortia puntualment. El periòdic anà fent bandades com pogué, assetjat d'una

banda pel dèficit i, de l'altra banda, per la censura, desapareixent a temporades per a tornar a reparèixer en tot just que podia, durant any i mig; és a dir, fins a la revolució de febrer de 1917. Poc després d'arribar a París, comencí a col·laborar arduosament en *Nastxe Slovo*, que en aquell moment es publicava encara sota el títol de *Goloss*. La necessitat de produir diàriament en el periòdic era, per a mi mateix, un mitjà magnífic per tal de mantenir-me al corrent dels successos importants i agusar l'orientació. I les experiències recollides en *Nastxe Slovo* havien de prestar-me magnífics serveis més endavant, quan haguí de prendre en les meues mans els assumptes de la guerra.

La meua família no vingué a França fins al mes de maig de 1915. Ens instal·làrem en Sèvres, en una caseta que posà a la nostra disposició per alguns mesos un amic nostre, el pintor italià René Parece. Els xiquets anaven a l'escola de Sèvres. La primavera era esplèndida i el verd dels camps semblava aquell any molt més delicat i bell. Però cada vegada era major el nombre de dones endolades. Els xics de l'escola es quedaven sense pares. Els dos exèrcits s'anaven enfonsant en la terra. No s'hi veia sortida. Clemenceau començà a atacar Joffre des del seu periòdic. La reacció latent es preparava per a un colp d'estat. En corrien rumors de boca en boca. Feia dos dies que a les columnes de *Le Temps* no s'anomenava al parlament més que "l'ase". Açò no era obstacle perquè el mateix *Le Temps* exigís dels socialistes el més estricte respecte a la unitat nacional.

Jaurès ja no existia. Aní a visitar el restaurant del *Croissant*, on l'havien assassinat desitjós de descobrir les seues empremtes. Per molt allunyat que estigués políticament d'aquell home, era impossible no sentir l'atracció de la seua gran personalitat. El món espiritual de Jaurès, fet de tradicions nacionals, de la metafísica dels principis morals, de l'amor als oprimits i d'una gran imaginació poètica, tancava trets aristocràtics força acusats; res més oposat que la seua a la faç espiritual de Bebel, d'una magnífica senzillesa plebea, i, no obstant això, els dos estaven a cent colzes per damunt dels seus successors. Jo havia escoltat parlar a Jaurès en els mítings parisencs, als congressos i en les comissions internacionals, i sempre l'escoltava com si l'escoltés per primera vegada. No se solia confiar a la rutina, gairebé mai es repetia, bussejava constantment en si mateix i mobilitzava una vegada i una altra, amb vigor sempre nou, les forces subterrànies del seu esperit. A una energia imponent, obra de la naturalesa com una cascada, unia aquella suavitat que brillava sobre el seu esperit com el reflex d'una elevadíssima cultura. Aquell home derrocava roques, conjurava el tro, estremia el bosc, però no s'ensordia mai ni s'atordia, estava sempre en guàrdia, atent amb la seua fina oïda a tots els ressons, per a recollir-los i oposar-los la seua rèplica, rèplica a vegades despietada, que escombrava com una tempestat els obstacles que s'aixecaven en el seu camí, a vegades bondadosa i blana, com de mestre o germà major. Jaurès i Bebel eren els antípodes, i al mateix temps les dues personalitats sobresortints la Segona Internacional. I els dos eren profundament nacionals: Jaurès, per la seua fogosa retòrica llatina; Bebel, per la seua sequedat protestant. Jo sentia admiració envers ambdós, encara que per cadascú a la seua manera. Bebel havia mort per exhauriment físic. Jaurès caigué en el millor de la vida. Però els dos moriren a temps. La seua mort assenyala el moment en què acaba la missió històrica de progrés de la Segona Internacional.

El partit socialista francès travessava per una crisi de total desmoralització. No hi havia ningú que pogués ocupar el lloc que Jaurès havia deixat vacant. Vaillant, antic "antimilitarista", soltava brida, en els seus articles diaris, al patriotisme més furiós. Un dia, em trobí casualment amb el vell Vaillant en el Comitè d'Action, integrat per representants del partit i de les organitzacions sindicals. Vaillant s'assemblava a la seua ombra, a l'ombra del blanquisme agermanada amb les tradicions de la guerra dels *sansculottes*, en l'època de

Raymond Poincaré. Aquella França d'abans de la guerra, amb la seua població cada vegada més minvada i les formes conservadores de la seua economia i la seua cultura, semblava a aquest socialista l'únic país de vitalitat i de progrés, la nació escollida i alliberadora que en només tocar altres pobles els despertava a la vida espiritual. El seu socialisme era patrioter, i el seu patriotisme messiànic. Jules Guesde, el cabdill de l'ala marxista, que s'havia esgotat lluitant llargs anys contra els fetitxes de la democràcia, només trobà forces per a anar a posar la seua autoritat moral immaculada als peus de l'"altar" de la defensa nacional. Allò era un vertader aldarull. Marcel Sembat, autor del llibre titulat *Porteu un rei o sinó la pau!*, fou col·lega de Guesde al gabinet de... Briand! La "direcció" del partit anà a parar per algun temps a mans de Renaudel. Algú havia d'ocupar, al capdavant, la vacant de Jaurès. Amb molt d'esforç, aconseguia imitar un poc els gestos i la veu tonants del cabdill assassinat. Longuet seguia les empremtes de Renaudel, encara que amb una certa perplexitat, que volia fer passar per tendència esquerrana. Amb la seua conducta, ens feia entendre que a Marx no podia fer-se-li responsable dels seus néts. El sindicalisme oficial, representat per Jouhaux, secretari general de la C.G.T., havia empal·lidit en vint-i-quatre hores. Els mateixos que havien "negat" l'estat en els temps de pau, ficaven els genolls en terra davant ell, en esclatar la guerra. Aquell *clown* revolucionari dit Hervé, l'antimilitarista furibund d'ahir, ens mostrava ara el seu revers, i, encara que convertit en patrioter furibund, continuava essent el mateix *clown* complagut de si mateix. I com si volgués burlar-se dels seus ideals d'ahir, servava al seu periòdic el títol de *La Guerre Sociale*. Tot allò semblava una luctuosa mascarada, un carnestoltes fúnebre. No era estrany que hom pensés: no, nosaltres estem fets d'una matèria més sòlida; els esdeveniments no ens han atropellat; hem previst moltes coses que han ocorregut, prediem quelcom del que ha de succeir i no estem de braços plegats. Quantes vegades no premérem els punys veient aquells Renaudel, Hervé i la resta de gent que pretenien confraternitzar des de lluny amb Carles Liebknecht! Els elements d'oposició que caminaven dispersos pel partit i les organitzacions sindicals no donaven a penes senyals de vida.

La figura més interessant que em trobí a París entre els emigrats russos fou, sens dubte, Martov, cabdill dels menxevics, un dels caps més intel·ligents que he conegut. La desgràcia d'aquest home era que el destí l'havia fet polític en una època revolucionària, sense haver-lo equipat amb la força de voluntat indispensable. En l'economia espiritual de Martov no regnava l'equilibri, i açò es revelava tràgicament sempre que havia d'enfrontar-se amb algun gran esdeveniment. Poguí observar-lo en tres moments històrics: en 1905, en 1914 i en 1917. La primera reacció que provocaven en ell les coses era, quasi sempre, revolucionària. Però abans que tingués temps per a portar-la al paper, començaven a acaçar-lo per tot arreu els dubtes. En el seu esperit, ric, elàstic i variat, faltava el nervi de la voluntat. En les lletres que escrivia a Axelrod en 1905, en el moment culminant de la primera revolució russa, Martov s'hi lamentava amargament que no encertava a concentrar les seues idees. I quan pogué concentrar-les, ja havia sobrevingut la reacció. En esclatar la guerra, es lamentava novament, dient que els successos ocorreguts li havien fet perdre quasi la raó. Finalment en 1917, després de fer un viratge insegur cap a l'esquerra, lliura la direcció de la seua fracció a dos homes com Tseretelli i Dan, el primer dels quals no li arribava ni als genolls, en allò tocant a intel·ligència, i l'altre, ni en això ni en res.

El 14 d'octubre de 1914, Martov escrivia a Axelrod el següent:

"Abans que amb Plekhanov, podíem aliar-nos potser amb Lenin, que, segons indiquen totes les aparences, es disposa a entaular batalla contra l'oportunisme dins de la Internacional."

Però aquests estats d'ànim duraven poc en ell. A París, el trobí ja en un estat de depressió. En *Nastxe Slovo* es mena avant entre nosaltres, des del primer dia, una lluita implacable, que acabà separant Martov de la Redacció i més tard de la llista de col·laboradors.

Poc després d'arribar a París, aní amb Martov a visitar a Monatte, un dels redactors de la revista sindicalista *La vie ouvrière*. Monatte, que havia estat mestre d'escola i després corrector d'impremta, i que tenia tot l'aspecte d'un obrer parisenc típic i una cara intel·ligent i de gran caràcter, no pactà ni un moment amb el militarisme ni amb l'estat burgès. Però on trobar la sortida? En aquest punt, es desviaven els nostres parers. Monatte "negava" l'estat i la lluita política. No obstant això, l'estat no es preocupà gens ni mica de la seua "negació" i l'obligà a vestir els pantalons encarnats i la guerrera després d'haver llençat Monatte una protesta sorollosa contra el patrioterisme sindicalista. A través de Monatte, feu relacions prou íntimes amb el periodista Rosmer, que pertanyia també a l'escola anarcosindicalista, encara que estava ja (com havien de demostrar els fets) més prop del marxisme que no els guesdistes. Amb Rosmer m'uneix des d'aleshores una estreta amistat, que ha resistit totes les proves de la guerra, la revolució, els soviets i la campanya contra l'oposició... En aquella etapa parisenca coneguí, a més a més, una sèrie de representants del partit obrer francès dels que fins llavors no havia tingut notícia: el secretari de l'associació de metal·lúrgics, Merrheim, aquell home tan caut, tan astut i tan obsequiós, la vida del qual tingué tan trista fi; al periodista Guilbeaux, condemnat més tard a mort en rebel·lia per suposat delictes d'"alta traïció"; a "papà", Bourderon, secretari del sindicat de boters; a Loriot, un mestre que marxava cap al socialisme revolucionari, i a molts més. Ens vèiem totes les setmanes en el Quai de Jemappes, i a vegades ens reuníem amb més gent en la Grange-aux-Belles, ens comunicàvem les notícies reservades sobre la guerra i els manejos de la diplomàcia, criticàvem el socialisme oficial, aguaitàvem els menors signes del despertar socialista, ens esforçàvem per convèncer els vacil·lants, preparàvem l'esdevenidor.

El dia 4 d'agost de 1905, escriguí en *Nastxe Slovo*:

"I no obstant això, arribarem al sagnant aniversari sense la menor depressió d'esperit ni el menor escepticisme polític. Els internacionalistes revolucionaris hem sabut mantenir-nos fermes en la nostra posició d'anàlisi, de crítica i de previsió política, enfront de la major catàstrofe que coneix la història del món. Hem renunciat a veure les coses a través d'aqueixes ulleres "nacionals" que avui reparteixen en tots els països, no sols gratis, sinó donant diners damunt. Hem mirat les coses de front, anomenant-les pel seu nom i preveient la lògica del seu desenvolupament ulterior."

Avui, passats tretze anys, puc repetir aquestes paraules tal com foren escrites. La sensació, que no ens abandonà ni un sol dia, d'estar molt per damunt de la idea política nacional, incloent-hi el socialisme patriòtic, no era el fruit de la nostra supèrbia. No era un sentiment personal, sinó conseqüència de la posició de principi que havíem abraçat i que es trobava a la cima. El punt de vista crític, ens permetia, sobretot, comprendre amb gran claredat les perspectives de la guerra. Ambdues parts comptaven, com sap tothom, amb una ràpida victòria. Fàcil seria portar ací una infinitat de testimonis que recolzen aquest neci optimisme.

"El meu col·lega francès [escriu Buchanan en les seues memòries] fou tan optimista durant un temps, que apostà amb mi cinc lliures esterlines a què la guerra acabaria abans de Nadal."

Buchanan servava en l'arcà de la seua ànima la creença que arribaria fins a la Pasqua. Nosaltres no ens cansàvem de repetir en el nostre periòdic, des de la tardor de 1914, contra totes les profecies, dia rere dia, que la guerra tindria una durada desesperant i que hi sortirien esgotats tots els pobles d'Europa. En el *Nastxe Slovo* diguérem, dotzenes de vegades, que, fins i tot suposat el cas que triomfaren els aliats, dissipats el vapor i la boira, França quedaria enmig de la palestra internacional com una Bèlgica gran, ni més ni menys; i predírem la dictadura mundial dels Estats Units. “L'imperialisme [escrivíem per centèsima vegada el dia 5 de setembre de 1916] aposta en aquesta guerra pel més fort, i aquest es farà amo del món.”

La meua família feia ja llarg temps que s'havia traslladat de Sèvres a París, anant-se a viure a la petita rue Oudry. A poc a poc, París anava quedant buit. Els rellotges dels carrers s'anaven parant un rere l'altre. Al lleó de Belfort l'aguaitava, no sé per què, un grapat de palla bruta pels morros. La guerra s'anava enfonsant en la terra cada vegada més fondo. Fora de les trinxeres, fora de la passivitat, fora de les fosses! A moure's, a moure's!, cridava el patriotisme. I així, es desencadenà aquella bogeria espantosa dels combats de Verdun. Amagant el cos per entre els rajos que fulminava la censura de guerra, poguí escriure per aquells dies en *Nastxe Slovo*:

“Per gran que siga la importància militar dels combats de Verdun, la seua significació política és incomparablement més gran. A Berlín i en altres llocs (sic!) demanaven “moviment”, i se'ls n'ha donat. “En Verdun va a forjar-se el *nostre* dia de demà.”

A l'estiu de 1915, es presentà a París el diputat italià Morgari, secretari de la fracció socialista del parlament i eclèctic simplista, amb la intenció de convocar els socialistes francesos i anglesos a una conferència internacional. Asseguts a la terrassa d'un cafè d'un dels grans bulevards, tinguérem una conversa amb Morgari i alguns altres diputats socialistes, que, no sé per quines raons, es deien de l'“esquerra”. La cosa marxà bé mentre la conversa no sortí dels coneguts tòpics pacifistes i de la repetició dels toquejats llocs comuns sobre la necessitat de restablir les relacions internacionals. Però quan Morgari, baixant tràgicament la veu, començà a parlar sobre què s'havia d'aconseguir passaports falsos per a entrar en Suïssa (es veia que allò que l'entusiasmava era el costat “carbonari” de l'assumpte), aquells cavallers diputats posaren unes cares molt llargues, i un d'ells, no em recorde ja qui, s'afanyà a cridar el mosso i pagà tota la despesa feta per la concurrència. Sobre la terrassa surava l'esperit de Molière, i potser també el de Rabelais... I allí acabà l'escena. Pel camí, de tornada, Martov i jo ens rèiem molt, amb una rialla que era de diversió i ràbia alhora. Monatte i Rosmer havien hagut d'empunyar el fusell i no podien acudir a la reunió. Jo prenguí el tren amb Merrheim i Bourderon, pacifista molt moderat. Cap de nosaltres necessità falsificar el passaport. El govern, que no s'havia emancipat encara per complet de les pràctiques d'abans de la guerra, ens donà a tots papers en regla.

L'organització de la conferència estigué a càrrec de Grimm, dirigent socialista de Berna, que aleshores s'esforçava en elevar-se per damunt del nivell burgès del seu partit, i del seu propi. Havia escollit per a la reunió un lloc situat a deu quilòmetres de Berna, un poblet anomenat Zimmerwald, en la part alta de les muntanyes. Ens acomodàrem com poguérem en quatre cotxes i prenguérem el camí de la serra. La gent es quedava mirant, amb gest de curiositat, a aquesta estranya caravana. A nosaltres no deixava de fer-nos tampoc gràcia que, als cinquanta anys de la fundació la Primera Internacional, tots els internacionalistes del món pogueren cabre en quatre cotxes. Però en aquella broma no hi havia el menor escepticisme. El fil històric es trenca amb força freqüència. Quan tal ocorre, no hi ha sinó nuar-lo de nou. Açò precisament era el que faríem a Zimmerwald.

Els quatre dies que durà la conferència (del 5 al 8 de setembre) foren dies agitadíssims. Costà gran treball fer que s'avinguessen a un manifest col·lectiu, esbossat per mi, l'ala revolucionària representada per Lenin, i l'ala pacifista a què pertanyien la majoria dels delegats. El manifest no deia, ni de bon tros, tot allò que calia dir; però era, malgrat tot, un gran pas avant. Lenin es mantenia en l'extrema esquerra. Enfront d'una sèrie de punts, estava a soles. Jo no em comptava formalment entre l'esquerra, encara que estava identificat amb ella en les qüestions fonamentals. Lenin temperà en Zimmerwald l'acer per a les empreses internacionals que havia d'escometre, i pot dir-se que en aquell poblet de la muntanya suïssa fou on es posà la primera pedra per a la internacional revolucionària.

Els delegats francesos subratllaren en els seus informes la importància que tenia per a ells que se seguís publicant *Nastxe Slovo*, que mantenia en peu les relacions espirituals amb el moviment internacional d'altres països. Rakovski féu notar que el nostre periòdic contribuïa notablement a formar una posició internacionalista en la socialdemocràcia balcànica. El partit italià coneixia el periòdic per les freqüents traduccions de Balabanova. Però on més se citava el *Nastxe Slovo* era en la premsa alemanya, sense excloure l'oficiosa; perquè, de la mateixa

manera que Renaudel intentava recolzar-se en Liebknecht, Scheidemann, no sentia cap inconvenient a prendre'ns a nosaltres per aliats.

Liebknecht no es presentà en Zimmerwald. Estava ja presoner sota l'uniforme de l'exèrcit dels Hohenzollern, abans d'estar-ho al presidi. Però envià una lletra, en què es passava enèrgicament del front pacifista al front revolucionari. El seu nom sonà moltes vegades en la conferència. Aquell nom era ja una consigna en la lluita, que estava esgarrant el socialisme mundial.

S'havia prohibit rigorosament escriure res sobre la conferència des de Zimmerwald, perquè no transcendiren a la premsa abans d'hora certes notícies que podien causar trastorns als delegats en el seu viatge de tornada i tancar-los les fronteres. Als pocs dies, el nom de Zimmerwald, fins aleshores perfectament ignorat, ressonava en el món sencer. Açò causà una sensació estremidora a l'amo de l'hotel en què ens allotjàrem. Aquell honorable suís li digué a Grimm que tenia fermes esperances que augmentés el preu de la seua finca i que, en agraïment, estava disposat a contribuir amb una quantitat al fons de la Tercera Internacional. Crec, no obstant això, que s'ho haurà pensat millor.

La conferència de Zimmerwald imprimí gran impuls al moviment contra la guerra en els diversos països. En Alemanya, contribuí a intensificar l'acció dels espartaquistes. A França, es creà un comitè per al foment de les relacions internacionals. Els obrers de la colònia russa de París es compenetraren més íntimament amb el nostre periòdic i prengueren sobre els seus colls el costat financer i d'altres càrregues. Martov, que durant la primera època havia col·laborat calorosament en el *Nastxe Slovo*, se'n separà en vista del gir que prenia. Les diferències d'opinió, purament accidentals, que m'havien separat de Lenin en Zimmerwald, s'esborraren en el transcurs dels mesos següents.

Mentre, anaven reunint-se sobre els nostres caps núvols cada vegada més carregats durant 1916. El periòdic reaccionari *La Liberté* començà a publicar, entre els anuncis, notícies d'origen anònim acusant-nos de germanofilia. Creixien els anònims amenaçadors. És segur que, tant les acusacions com les amenaces, procedien de l'ambaixada russa. Pels voltants de la impremta en què es publicava el periòdic, rondaven constantment figures sospitoses. Hervé ens amenaçava amb el dit de la policia. El professor Dürckheim, president de la comissió nomenada pel govern per a atendre els assumptes dels emigrats russos, ens informà que en les esferes governamentals es parlava de prohibir *Nastxe Slovo* i expulsar el seu director. No obstant això, no es decidien a fer-ho. No tenien ni indicatiu de causa, ja que jo m'atenia a les lleis i fins a l'absència de tota llei per que es regia la censura. Almenys, havien de trobar un pretext un poc decorós. Per fi, després de molt esperar, el trobaren, o millor dit, el crearen.

EXPULSAT DE FRANÇA

Poc després d'arribar jo a Constantinoble, alguns òrgans de la premsa francesa s'afanyaren a publicar la notícia que l'ordre per la qual se m'havia expulsat de França feia tretze anys seguia vigent. D'ésser cert, hi ha un motiu més per a convèncer-se que en la passada catàstrofe, la més terrible que veié el món, no s'han perdut tots els valors. Cert que, en uns quants anys periren generacions senceres i foren destruïdes gran nombre de ciutats; cert també que rodaren per la pols d'Europa varies corones de reis i emperadors i que les fronteres dels estats canviaren de lloc, incloent-hi entre elles aqueixes fronteres de França que a mi se'm tanquen. Però, enmig d'aquest cataclisme grandíol, queda en peu com a signe consolador una ordre signada per monsieur Malvy, a principis de la tardor de 1916. ¿Què importa que el mateix Malvy hagués d'ésser més tard expulsat del seu país i avui s'hi trobe reintegrat? En la història, és freqüent que l'obra d'un home sobrevisca al seu creador.

Potser un jurista un tant exigent trobés a mancar la continuïtat necessària per a la vigència d'aqueixa ordre. En 1918, la missió francesa de Moscou posà a la meua disposició els seus oficials, conducta força estranya en veritat amb un "estranger poc grat", a qui es priva del dret d'aixafar territori francès. També és prou estrany que el dia 10 d'octubre de 1922 visités, a Moscou, monsieur Herriot, i no, per cert, per a recordar-me que aquella ordre d'expulsió seguia vigent. Al contrari; fui jo qui hagué de fer al·lusió a l'ordre coneguda, en vista que monsieur Herriot em preguntava, molt amablement, quan aniria a París. Clar està que la meua al·lusió no passava d'ésser una broma. Els dos ens llençàrem a riure. Cadascú per les seues raons, però ens posàrem a riure els dos. Així mateix és estrany que en inaugurar, l'any de 1921, l'estació elèctrica de Txatura, l'ambaixador de França, monsieur Herbette, contestant al meu discurs en nom dels diplomàtics allí presents, em dirigís una salutació molt amable, en què ni fins i tota l'oïda més recelosa pogué percebre-hi un ressò de l'ordre d'expulsió de monsieur Malvy. Quina és la conclusió de tot açò? Tenia raó aquell inspector de policia, un dels dos que m'acompanyaren en 1916 en el viatge de París a Irun, quan em deia:

-Els governs canvien, però la policia roman.

Per tal de comprendre degudament les circumstàncies en què fui expulsat de França, cal dir quelcom sobre les condicions en què vivia aquell petit periòdic rus redactat per mi. El seu principal enemic era, naturalment, l'ambaixada tsarista, on es traduïen gelosament al francès els articles de *Nastxe Slovo*, per a després enviar-los, adobats per les glosses oportunes, al Quai d'Orsay i al Ministeri de la Guerra. La mateixa ambaixada s'encarregava de telefonar, nerviosament, al censor de guerra, monsieur Chasles, que havia viscut molts anys a Rússia dient classes de francès. Chasles no es distingia precisament per ésser un caràcter resolt. Les seues perplexitats i vacil·lacions acabaven sempre entenent que era preferible esborrar que no deixar passar. Llàstima que no apliquéssim la mateixa regla a la biografia de Lenin que havia d'escriure uns anys després, i que és, per tots conceptes, deplorable!... Aquell temorós censor, no sols prenia sota la seua protecció el tsar, la tsarina, Sazonov, Miliukov i els seus somnis d'expansió en els Dardanel·ls, sinó fins i tot el mateix Rasputin. No costaria cap treball demostrar que tota la guerra (una guerra a mort) que s'estava menant contra *Nastxe Slovo*, no es dirigia contra les tendències internacionals del periòdic, sinó contra la seua actitud revolucionària davant el tsarisme.

Haguérem de patir el primer atac de paroxisme agut de la censura en l'època dels avanços russos en Galizia. Al menor triomf de les seues armes, l'ambaixada tsarista alçava el

cap amb un atreviment insolent. El paroxisme arribà fins al punt d'esborrar-nos íntegra la necrologia del comte de Witte, fins i tot el títol de l'article, que constava de cinc lletres: "Witte".

Importa advertir que alhora que açò ocorria, l'òrgan oficial del Ministeri de Marina de Sant Petersburg estava publicant uns articles d'una violència inaudita contra la república francesa, burlant-se del seu parlamentarisme i del seu petit "tsar", el diputat. Em muní d'un tom de la revista petersburgesa i me n'aní a la censura a demanar comptes al censor.

-En realitat –em digué monsieur Chasles-, aquest no és assumpte de la meua competència; les instruccions referents al periòdic de vostès parteixen totes del Ministeri d'Assumptes Estrangers. És millor que parle vostè amb un dels nostres diplomàtics.

Com a la mitjana hora, es presentà al Ministeri de la Guerra un cavaller diplomàtic de cabell canós. Entre nosaltres es produí, en termes gairebé literals, el següent diàleg, que transcriví poc després d'ocorregut:

-¿Vol vostè fer el favor de dir-me per què se m'ha esborrat un article en què es parlava d'un buròcrata rus jubilat, que estava en desgràcia i acabava de morir, i quines relacions pot haver-hi entre açò i les operacions de guerra?

-És que, sap vostè?, aqueixos articles no els agraden...-digué el diplomàtic, fent un gest vague amb el cap; jo em figure que per a apuntar cap al lloc en què es trobava l'ambaixada russa.

-Però, tinga vostè en compte que precisament per això els escrivim nosaltres, perquè sabem que no els agraden.

El diplomàtic somrigué desdenyosament davant aquesta resposta, com si es tractés d'una bonica broma.

-Estem en temps de guerra, i la nostra sort depèn de la dels nostres aliats.

-¿Potser vol vostè dir amb això que el règim interior de França es troba mediatitzat per la diplomàcia tsarista? En aquest cas, entenc que els seus avantpassats s'equivocaren en tallar-li el cap a Lluís Capeto.

-Oh, exagera vostè! Però no oblide, li ho pregue, que estem en temps de guerra...

A partir d'aquell moment, la conversa mancà ja de sentit. El bon diplomàtic em féu entendre, amb un somriure molt compost, que als vius no els agrada que es parle malament dels morts, perquè també els dignataris són mortals. Les coses seguiren com abans. El censor ratllava, i moltes vegades, en compte d'un periòdic, sortia al carrer un full de paper en blanc. Mai se m'acudí trencar les ordres de *monsieur* Chasles, a qui m'atenia amb la mateixa fidelitat que ell a les dels seus poderdants.

De res em serví, perquè al mes de setembre de 1916 em fou comunicada en la Prefectura de Policia una ordre d'expulsió, comminant-me a sortir de França. Quina n'era la causa? En l'ordre no es donaven raons. A poc a poc, anàrem descobrint que el pretext provenia d'una provocació maligna organitzada per la policia russa destacada a França.

El diputat Jean Longuet es presentà davant Briand per a protestar contra la meua expulsió, o, millor dit, per a lamentar-se'n, perquè les protestes de Longuet tenien sempre un to melòdic de gran dolçor. Briand, president del govern, li digué:

-¿I no sap vostè que en les butxaques dels soldats russos que assassinaren en Marsella el seu coronel es trobaren números del *Nastxe Slovo*?

Longuet no comptava amb açò. Ja se li feia dur avenir-se a les tendències “zimmerwaldistes” del periòdic; però allò d'assassinar un coronel era massa.

Longuet demanà informes del cas als meus amics francesos, aquests acudiren a mi; jo no tenia de l'assassinat de Marsella més notícies que les que pogueren tenir-ne ells. Els corresponsals de la premsa liberal russa, adversaris patriòtics del *Nastxe Slovo*, es mesclaren en l'assumpte, i, sense voler, posaren en clar la tramitació del crim.

La cosa ocorregué de la manera següent: El govern tsarista havia mobilitzat molt de pressa, per a enviar-los a terra francesa, a més dels soldats russos (que eren tan pocs, que els anomenaven destacaments “simbòlics”), un núvol d'espies i agents provocadors. Entre ells, es trobava un cert Winning (crec que es deia així), que vingué a París amb una recomanació del cònsol de Rússia a Londres. De primer, Winning intentà guanyar-se els corresponsals dels periòdics russos moderats per a fer entre els soldats propaganda “revolucionària”; però li donaren amb la porta als nassos. En la Redacció del *Nastxe Slovo* no s'atreví a presentar-s'hi, i nosaltres no teníem la menor noció de l'existència d'aquest personatge. Fracassat a París, es traslladà a Toulon, on segurament tindria un cert èxit entre els marins russos, als qui, naturalment, no els era fàcil penetrar en els fons de les seues intencions. “Ací tenim un magnífic camp per a treballar; envieu llibres i periòdics revolucionaris” escrivia Winning des de Toulon a una sèrie de periodistes russos, escollits a l'atzar; cap li contestà. En el creuer rus Askold, fondejat a Toulon, esclatà un motí, que fou cruelment sufocat. Com la intervenció de Winning en aquest succés havia estat massa palesa, semblà oportú traslladar a Marsella el seu camp d'acció, abans que fos tard. També ací trobà “un camp magnífic” per a treballar. Als pocs dies esclatava a Marsella, entre els soldats russos (sense que Winning en fos aliè), una sublevació, com a conseqüència de la qual fou mort a pedrades al pati del quarter el coronel Krause. En ésser detinguts els soldats complicats en l'assumpte, se'ls ocupà a diversos el mateix número de *Nastxe Slovo*. Als periodistes russos que acudiren a Marsella a informar-se'n, els digueren diversos oficials que durant la sublevació s'havia presentat allí un cert Winning, que, vullgues que no, col·locava a tothom el *Nastxe Slovo*. Els detinguts, quan els trobaren el periòdic, no havien tingut encara temps de llegir-lo.

Advertiré que immediatament de conèixer la conversa que havia tingut Longuet amb Briand sobre la meua expulsió, és a dir, abans que s'aclarís el paper de Winning en l'assumpte, dirigí una lletra oberta a Jules Guesde, en què apuntava la sospita que el *Nastxe Slovo* hagués estat posada en les butxaques dels soldats per un agent provocador. Aquesta sospita es confirmà d'una manera irrefutable, i pels més furibunds adversaris del periòdic, molt abans del que jo pensava. No importa. La diplomàcia tsarista havia donat a entendre al govern republicà amb la suficient claredat que, si volia tenir soldats russos, havia d'acabar immediatament amb aquell niu de revolucionaris. Al final, s'assolia el que desitjava: El govern francès, després de tant de vacil·lar, es decidí a suspendre el *Nastxe Slovo*, i Malvy, ministre de l'Interior, signà l'ordre de la meua expulsió que li posà davant la Prefectura de Policia.

Ara, el govern es creia segur. A Jean Longuet i a alguns altres diputats que l'interpel·laren, principalment a Leygues, president de la comissió parlamentària, Briand forní, com a fonament de la meua expulsió, el que havia succeït a Marsella. Allò convencia qualsevol. No obstant això, com el nostre periòdic, que estava subjecte a una rigorosa censura prèvia i es venia sense pudor als quioscos de París, no podia haver incitat ningú a què assassinés cap coronel, aquella història quedà surant en el misteri, fins que es descobrí la seua vertadera trama. La notícia del cas i del seu vertader desenrotllament arribà fins a la Cambra. Em contaren que Painlevé, que era aleshores ministre d'Instrucció Pública, quan li'n referiren els detalls, no pogué contenir-se i exclamà:

-És una vergonya..., no, això no pot quedar així!

Però estàvem en temps de guerra, i el tsar era un aliat de la República. No podia deixar-se al descobert Winning. No quedava, doncs, més camí que executar l'ordre de Malvy.

A la Prefectura de Policia de París em comunicaren que podia traslladar-me al país que millor em semblés, si bé advertint-me que tant Anglaterra com Itàlia renunciaven a l'honor de brindar-me hospitalitat. Bé, perquè retornaria a Suïssa. Però ocorria... que el consolat suís es negava a visar-me el passaport. Telegrafí als meus amics de Suïssa, i n'obtinguí una resposta alleujadora: que estigués tranquil, que l'assumpte s'arreglaria en sentit favorable. Tanmateix, el consolat suís seguia negant-se a posar-me el visat. Després es descobrí que l'ambaixada russa, ajudada pels aliats, havia exercit sobre Berna la coacció necessària perquè les autoritats suïsses donaren llargues a l'assumpte, a fi de guanyar temps fins que m'expulsaren de França. A Holanda i Escandinàvia no hi havia mode d'anar més que passant per Anglaterra. El govern anglès es negà categòricament a permetre'm travessar el seu territori. No em quedava, doncs, més que Espanya. Davant tal conjuntura, em neguí a passar voluntàriament els Pirineus. Unes sis setmanes duraren les negociacions i els debats amb la policia de París. Els espies em seguien a totes bandes, no em perdien pas, muntaven la guàrdia davant ma casa i a la porta de la Redacció del periòdic. Laurent, el prefecte de policia, em cridà al seu despatx i em digué que, ja que em negava a sortir voluntàriament, es presentarien en ma casa a cercar-me dos inspectors de policia, clar està que "de paisà", hi agregà, com si em fes un gran favor. L'ambaixada tsarista havia assolit el que volia per fi, seria expulsat de França.

Potser en els detalls del meu relat, fet sobre les notes que serve d'aquella època, haja lliscat alguna petita inexactitud. Però les dades essencials són absolutament certes i indiscutibles. A més a més, encara viuen la majoria de les persones que intervingueren en l'assumpte. Moltes d'elles es troben a França. Així mateix hi ha documents. No costaria cap treball reconstruir els fets tal com succeïren. Jo, per la meua banda, no dubte que si es tragués dels arxius policíacs l'ordre d'expulsió decretada contra mi per monsieur Malvy i se sotmetés el document a una investigació dactiloscòpica, en una de les puntes apareixerien les empremtes del dit índex de Mr. Winning.

A TRAVÉS D'ESPANYA

A l'habitació que ocupava en la petita rue Oudry m'esperaven dos inspectors de policia. Un d'ells era petit i vell, gairebé un ancià; l'altre tenia una talla gegantina, era calb, com d'uns quaranta-cinc anys d'edat, i negre com la peix. El vestit de paisà els quedava desmanotadament, i quan deien quelcom feien el gest d'emportar-se la mà a una visera invisible. Mentre m'acomiadí dels amics i la família, s'ocultaren amb extremada cortesia darrere de la porta. I en sortir, el vell es llevà diverses vegades el barret, desfent-se en excuses.

Davant de la casa muntava la guàrdia un dels espies que m'havien perseguit malignament i infatigable durant els dos darrers mesos. Molt cordial, com si res hagués ocorregut, posà en ordre el "plaid", i tancà la porta de l'auto. Tenia tot l'aire del caçador que lliura al comprador la caça. Ens posàrem en marxa. Tren ràpid. Departament de tercera. El policia vell resulta ésser un bon geògraf. Tomsk, Kazan, la fira de Níkhni-Novgorod: tot ho coneix. Parla espanyol i coneix també Espanya. L'altre, l'alt i morè, roman llarg temps callat, mirant de reüll i amb gest de mal humor. Però al fi, surt del seu mutisme per a dir:

-La raça llatina no fa més que pegar voltes a la mateixa cosa, les altres li estan prenent la davantera.

Tal digué, inesperadament, mentre en una de les mans, peludes i plenes de grossos anells, tenia agafat un tros de cansalada, en el que de tant en tant feia un tall amb la navalla.

-Quin és -proseguí- l'estat de la nostra literatura? Pura decadència. I el mateix la filosofia. Des dels temps de Descartes i Pascal, no hi ha hagut res que pague la pena... La raça llatina no fa més que pegar voltes a la mateixa cosa.

Jo esperava, ple de sorpresa, a veure en què anava a parar allò. Però l'inspector, tornat al seu silenci, mastegava la cansalada i el pa.

-Vostès tingueren no fa molt a Tolstoi, però Ibsen és més intel·ligible per a nosaltres que Tolstoi.- I tornada a callar.

El vell, ferit en la seua susceptibilitat per aquella ostentació d'erudició, començà a explicar la importància del ferrocarril transsiberià. I després, completant, i alhora suavitzant, la conclusió pessimista del seu col·lega, hi afegí:

-Sí, ens manca iniciativa. Ací, tothom vol viure del pressupost. És trist, però no pot negar-se que és així.

Jo els escoltava als dos, perquè no tenia altre remei; però no deixava de posar interès en les seues paraules.

-La vigilància? Oh, ara no hi ha vigilància possible! Perquè tinga sentit vigilar una persona és necessari que qui vigila romanga ocult, no és cert? Cal dir-ho sense reserves: el *Metro* ha acabat amb la vigilància. Perquè aquesta pogués portar-se a terme, caldria ordenar les persones que hi estan subjectes que no prengueren el "Metro". -I el policia morè es posà a riure, amb una rialla de pocs amics.

-Moltes vegades vigilem una persona sense que nosaltres mateixos sapiem per què – digué el vell, amortint les paraules de l'altre.

-Els policies som uns escèptics -tornà a parlar, sempre sense transició, el morè-. Vostè té les seues idees pròpies. Nosaltres estem ací per a protegir l'existent. Prenga vostè, per exemple, la gran Revolució. Formidable moviment d'idees! Catorze anys després d'esclatar la revolució, el poble vivia pitjor que mai. Llija vostè Taine. Els policies som conservadors per raó del càrrec. L'escepticisme és l'única filosofia que convé al nostre ofici. I, al capdavant,... ningú escull el seu camí en la vida. Això del lliure albir és una quimera. Tot està predeterminat per la marxa de les coses.

I començà a beure estoicament vi directament de la botella. Després, mentre taponava la botella, tornà al tema:

-Renan ha dit que les idees noves vénen sempre massa prompte. I té raó.

En aquest moment, com jo hagués posat la mà casualment al forrellat de la porta, dirigí cap a ella la seua mirada aguaitadora. Per a tranquil·litzar-lo, m'emportí la mà a la butxaca.

El vell tornava a prendre's la revenja. Ara ens parlava dels bascos, del seu idioma, de les seues dones, de la forma del seu pentinat, i d'ací endavant. Ens estàvem apropant a l'estació d'Hendaia.

-Ací visqué Déroulède, el nostre poeta romàntic nacional. Li bastava de tenir davant les muntanyes de França. Era un Don Quixot assetjat en un racó d'Espanya. -I el morè somrigué amb discret desdeny.- Tinga vostè la bondat, monsieur, de seguir-me al lloc de policia de l'estació.

A Irun se m'apropà un gendarme francès a preguntar-me no sé què; però el meu acompanyant li féu el senyal maçònic i em portà ràpidament per una de les sortides de l'estació.

-*C'est fait avec discrétion ? N'est-ce pas?* -em preguntà el morè.- Des d'Irun pot vostè prendre el tramvia fins a Sant Sebastià. Procure vostè, semblar un turista, per a no despertar les sospites de la policia espanyola, que és extraordinàriament recelosa. I ara, com si no ens coneguérem, veritat?

Ens acomiadàrem fredament...

En Sant Sebastià, on admirí el mar i em quedí espantat dels preus, prenguí el tren cap a Madrid. Heus-me ací en una ciutat en què no coneixia ningú (ni una ànima) i en què de ningú era conegut. I com no sabia tampoc espanyol, no podia sentir-me més sol ni enmig del Sàhara ni reclòs a la fortalesa de Sant Pere i Sant Pau. No em quedava un altre camí que acollir-me al llenguatge de l'art. Els dos anys de guerra m'havien fet quasi oblidar que existia art en el món. Em llencí amb la fúria del famolenc sobre els tresors deliciosos del Museu del Prado, i, com en un altre temps, torní a sentir en aquest art l'element d'allò "etern". Rembrandt, Ribera. Els quadros de Bosch, genial en el seu simplista gaudi de viure. El vigilant, un home vell, em forní amb una lupa perquè pogués veure millor les figuretes dels

pobletans, els asils i els gossos que pul·lulaven als quadros de Miquel. Ací no es notava per a res la guerra. Cada cosa ocupava, impertorbable, el seu lloc, i els colors vivien la seua vida pròpia i lliure.

En el meu llibre de notes assentí al museu la reflexió següent:

“Entre la nostra època i aquests artistes antics vingué a interposar-se, abans de la guerra (sense eliminar ni enxiquir allò vell), l’art nou, més íntim, més individual, més matisat, més suggestiu, més mogut. És probable que la guerra vente per a molt de temps aquestes concepcions i aquest mode, substituint-les per les passions i els patiments de les masses; però encara que així siga, no és fàcil que retornem a les formes antigues, a aqueixes formes de bellesa, anatòmicament i botànica perfectes, als malucs d’un Rubens (si bé els malucs tindran probablement gran predicament en el nou art de la postguerra, ansiós de vida). Difícil cosa és profetitzar; però tinc l’evidència que aquestes sensacions insòlites que s’han apoderat de quasi tota la humanitat civilitzada, produiran un art nou...”

Assegut a l’hotel, llegia, diccionari en mà, els periòdics espanyols, i esperava que arribaren les respostes a les lletres que havia escrit a Itàlia i Suïssa. Encara tenia l’esperança que em deixaren entrar en territori suís. Al quart dia d’estar a Madrid rebí una lletra de París donant-me l’adreça del socialista francès Gabier, que dirigia a la capital d’Espanya una companyia d’assegurances. Malgrat la posició social burgesa que ocupava, Gabier resultà ésser adversari resolt de la política patriòtica que estava seguint el seu partit. Per ell sabí que els socialistes espanyols estaven plenament influenciats pel socialpatriotisme francès. No hi havia més oposició seriosa que la dels anarquistes de Barcelona.

El secretari del partit socialista, Anguiano, a qui tenia el propòsit de visitar, estava per aquells dies a la presó complint quinzena, per haver faltat el respecte a un sant de l’Església Catòlica. D’haver ocorregut açò uns segles abans, l’haurien cremat en la foguera sense més contemplacions.

Mentre arribava la contestació de Suïssa, continuava estudiant algunes paraules d’espanyol, xerrant amb Gabier i visitant els museus. El dia 9 de novembre fui cridat al corredor amb gestos de terror per la donzella de la petita pensió en què m’havia instal·lat Gabier. En el corredor, esperaven dos subjectes de pelatge inconfusible, que sense perdre el temps en grans cortesies, m’invitaren a què els acompanyés. On? No cal preguntar-ho: a la Direcció de Policia de Madrid. Arribats al punt de destí, m’assegueren en un racó.

-De mode, que estic detingut? -preguntí.

-Sí, per una horeta o dos.

Set bones hores em tingueren en la Direcció, sense canviar de postura. Cap a les nou em menaren escales amunt. Haguí de comparèixer davant un Olimp prou nombrós.

-I per què se’m deté, si es pot saber?

Aquesta pregunta, tot i ésser tan senzilla, causà la sorpresa dels olímpics. Una rere altra, foren aventurant-se diverses hipòtesis. Un d’aquells senyors parlà de les dificultats que el govern rus posava per als passaports dels estrangers que es dirigien a aquell país.

-Si sabés vostè els diners que ens costa perseguir els nostres anarquistes!... -digué un altre, com si volgués amb açò moure'm a compassió.

-Però, permeta'm vostè, no és possible que se'm faça responsable al mateix temps de la policia russa i dels anarquistes espanyols...

-Cert, cert, ho deia només a manera d'exemple...

-Quines idees professa vostè ? -em preguntà, després de remugar un poc, el cap.

Procurí explicar-los, en forma vulgar, quines eren les meues idees.

-Hola, ací ho té vostè! -em contestà l'home.

Per fi, al final em féu saber per mitjà d'un intèrpret que se m'invitava a sortir d'Espanya com més aviat millor, i que mentre no tenia altre remei que sotmetre la meua llibertat "a algunes retraccions".

-Les seues idees són *trop avancées* per a Espanya -em digué, amb una bella sinceritat, a través de l'intèrpret.

A les dotze de la nit, un agent de policia em menà en un taxi a la presó de Madrid. L'inevitable escorcoll al centre de l'"estrella", on s'encreuen les cinc ales de l'edifici, de quatre pisos cadascuna. Escales de ferro. Silenci, aqueix especial silenci nocturn de la cel·la, ple de fortes emanacions i de malsons. En els corredors, bombetes elèctriques esmorteïdes. Tot conegut, tot igual. El grinyol de la porta blindada que s'obre. Una peça gran mig en tenebres, l'aire recarregat de la presó, el míser jaç que fa fàstic veure. El grinyol de la porta que es tanca. Quantes vegades s'ha repetit ja aquesta història? Òbric la finestreta creuada per barrots. Es cola una glopada d'aire fresc. Sense desvestir-me, amb tots els botons cordats, em tendisc al llit i m'abrigue amb el meu abric. Fins ara, no m'havia adonat de com era d'absurd tot el que passava. Emprisonat a Madrid! Mai poguí somiar-ho. No pot negar-se que Isvolski havia treballat a consciència. A Madrid! I allí, estès en un jaç de la "Presó Model", sense poder contenir-me, em llençí a riure amb totes les meues ganes. Rient, em quedí dormit.

Al passeig, els presos per delictes comuns em digueren que en aquesta presó hi havia cel·les gratis i cel·les de pagament. Una cel·la de primera costava pesseta i mitja, i essent de segona, 75 cèntims al dia. El pres tenia opció a una habitació llogada; però no se li reconeixia dret a rebutjar la que li donaven gratis. La meua cel·la era una de les de primera classe, de les cares. Escoltant allò, torní a llençar-me a riure molt de bona gana. Però en realitat, no podia negar-se que l'organització era lògica. ¿Per què ha de regnar la igualtat a les presons d'una societat el fonament de la qual és la desigualtat en totes les coses? Em digueren també que els habitants de les cel·les cares podien passejar dues vegades al dia, una hora cada vegada, mentre que els altres només tenien mitja hora de passeig. També allò era lògic. Els pulmons d'un estafador, per exemple, que pot pagar pesseta i mitja al dia, tenen dret a una ració d'aire major que els del vaguista que respira gratis.

Al tercer dia d'estar a la presó em portaren a prendre'm les mesures antropomètriques, i m'ordenaren que posés els capcirons damunt d'una planxa sobre la qual havien estès tinta d'imprimir, per a traure les empremtes dactilars. Com em negués, ho van fer per la "força", encara que amb una refinada cortesia. Jo em posí a mirar per la finestra mentre el vigilant

m'anava embrutant atentament els dits, un rere l'altre, i segellant amb ells no sé quantes fitxes i fulls de paper, com a mínim deu; primer la mà dreta i després l'esquerra. Fet açò, em digueren que m'assegués i em llevés les botes. M'hi neguí. Amb els peus, la cosa no era tan senzilla. Els empleats de la presó em rodejaven sense saber què fer. Per fi, em deixaren i em portaren al locutori, on m'esperaven Gabier i Anguiano, a qui havien tret de la presó (però no d'aquesta) el dia d'abans. Em comunicaren que havien posat en moviment tots els ressorts per a assolir la meua llibertat. En sortir, em creuí en el corredor amb el capellà de la presó, el qual no manifestà les seues simpaties catòliques cap al meu pacifisme, i hi afegí, a mena de consol:

-Paciencia, paciencia!

Realment no em quedava un altre recurs, de moment.

El dia 12 al matí es presentà un agent de policia a comunicar-me que aquella nit havia de sortir cap a Cadis, i em preguntà si desitjava pagar-me jo mateix el bitllet. Com aquell viatge no responia, ni de bon tros, al meu propòsit, doní les gràcies i em neguí resoludament a costejar-m'ho. Ja estava bo que pagués la pensió a la Presó Model.

Aquella nit anàvem camí de Cadis, viatjant a costa del Rei d'Espanya. Però per què a Cadis? Torní a mirar el mapa. Cadis està situada en el punt més ixent de la Península Ibèrica. De Beresov, en un trineu tirat per rens, creuant els Urals, a Sant Petersburg; d'ací, fent un volta, a Àustria; d'Àustria a França, passant per Suïssa; de França a Espanya i, finalment, des dels Pirineus, travessant tota la Península, a Cadis. Direcció: de nord-est a sud-oest. Allí acaba la terra ferma i comença l'oceà. Paciència, que diria el capellà!

Els agents que m'acompanyaven no rodejaven la nostra expedició de cap misteri. Ben al contrari, estaven disposats a relatar *ce* per *be* la meua història a quants per ella s'interessaren. I en fer-ho, em presentaven en la millor de les formes, insistint en el fet que no es tractava d'un portamonedes fals, ni d'un carterista, sinó d'un "cavaller", encara que amb idees un tant estranyes. Tothom em consolava dient-me que el clima de Cadis era excel·lent.

-I com em trobaren vostès? -els preguntí als policies.

M'havien trobat molt fàcilment, gràcies a un telegrama cursat des de París. Com jo ho sospitava. La Direcció de Policia de Madrid rebé un telegrama de la Prefectura de París concebut en aquests termes: "Anarquista perillós, el nom del qual donem, ha passat la frontera per Sant Sebastià. Pensa instal·lar-se a Madrid." De manera que m'esperaven, em cercaren i, com passés tota una setmana sense trobar-me, ja estaven un tant intranquils. Els policies francesos m'havien posat delicadament de l'altre costat de la frontera; l'admirador de Montaigne i Renan m'havia preguntat fins i tot: "*C'est fait avec discrétion, n'est-ce pas?*" I la mateixa policia telegrafiava immediatament a Madrid, dient que un "anarquista" perillós havia penetrat a Espanya per Irun.

En aquest assumpte exercí un paper de prou relleu el cap de l'anomenada Policia Jurídica, Bidet-Faupas. Ell fou l'ànima de la meua vigilància i expulsió. Bidet es distingia de tots els seus col·legues per una rudesia i malignitat extraordinàries. A mi s'entossudia en parlar-me en un to que no s'hagueren permès ni els oficials de la gendarmeria tsarista. Les nostres entrevistes acabaven sempre amb una explosió. En sortir del despatx, sentia clavada en la meua esquena una mirada carregada d'odi. Quan em visità a la presó Gabier, li diguí

que tenia la convicció que el meu empresonament era una maniobra de Bidet-Faupas. Aquest nom féu, gràcies a mi, la volta per tots els periòdics d'Espanya. No havien de passar dos anys sense que el destí m'oferís una inesperada reparació a costa de monsieur Bidet. A l'estiu de 1918, estant jo al Comissariat de Guerra, em telefonaren dient-me que Bidet, el Júpiter Bidet, havia estat detingut i estava empresonat en una presó soviètica. No em resignava a donar crèdit a les meues orelles. Després, hom esbrinà que el govern francès l'havia enviat a la Rússia soviètica amb la missió militar per a muntar l'espionatge i delatar les possibles conspiracions. Però no fou prou caut de com exigia el seu ofici, i caigué en la xarxa. Vertaderament no podia jo exigir de la Nèmesi una satisfacció major, sobretot si es té en compte que, poc després d'ocórrer açò, el mateix Malvy, el ministre francès que havia signat la meua ordre d'expulsió, era expulsat, al seu torn, pel govern de Clemenceau, acusat d'intervenir en intrigues pacifistes. Aquell lligam de successos semblava cosa de pel·lícula!

Quan em portaren al Comissariat a Bidet, a penes el reconeguí: no semblava el mateix. El Júpiter tonant s'havia convertit en un simple mortal. Prou malparat, a més. El mirí com interrogant-lo.

-Mais oui, monsieur –em digué, humiliant el cap-; *c'est moi*.

Sí, era Bidet. Però com era possible allò? Com havia pogut ocórrer? Jo no sortia de la meua sorpresa. Bidet féu un gest filosòfic amb la mà i comentà, amb el convenciment d'un estoic policíac:

-C'est la marche des événements.

Ja ho crec! Magnífica fórmula! I en el meu record emergí aquell fatalista morè que m'havia acompanyat fins a Sant Sebastià: "el lliure albir és una quimera, tot està predeterminat per la marxa de les coses..."

-Però, encara que així siga, reconeixerà vostè, monsieur Bidet, que no fou vostè excessivament cortès amb mi a París...

-Sí, malauradament, he de reconèixer, amb força sentiment, senyor comissari del poble, que és veritat. En la meua cel·la hi he pensat molt. A vegades, no deixa d'ésser útil per a un home -afegí amb to solemne- conèixer la presó per dins. Però, confie que la conducta seguida per mi a París no m'ocasionarà ara conseqüències tristes, veritat?

El tranquil·litzí.

-Quan torne a Paríu –m'assegurà -em dedicaré a d'altres ocupacions.

-De veres, monsieur Bidet? *On revient toujours à ses premières amours*.

Tantes vegades he contat aquesta escena als meus amics, que em recorde del diàleg fil per randa, com si hagués ocorregut ahir. Algun temps després, Bidet fou enviat a França, en un canvi de presoners. No torní a saber-ne.

Però no tenim altre remei que deixar el Comissariat de Guerra i tornar per un moment a Cadis. Després de canviar impressions amb el governador, el comissari de policia de Cadis

em notificà que l'endemà, a les vuit del matí, m'embarcaria vers L'Havana en un vapor que, per felicitat coincidència, salpava demà mateix d'aquell port.

-Vers on diu vostè?

-A L'Havana.

-A L'Ha-va-na!?

-L'Havana!

-Tindran vostès que embarcar-me per la força.

-Doncs, sentint-ho molt, ens veurem obligats a enviar-lo a vostè als cellers del vaixell.

El secretari del consolat alemany, que era amic del comissari i feia ofici d'intèrpret, m'aconsellà que "em resignés a la realitat".

Paciencia, paciencia una altra vegada! Però açò era ja massa. Torní a declarar que no m'embarcaria. Acompanyat per vigilants, aní a corre-cuita a telègrafs pels carrers d'aquella petita ciutat encantadora, sense adonar-me molt dels seus encants, i diposití una sèrie de telegrams "urgents". Telegrafí a Gabier, a Anguiano, al director de la policia política, al ministre de la governació, a Romanones, President del Consell; als periòdics liberals, als diputats republicans. Utilitzí tots els arguments que podien cabre en un telegrama. Enví lletres a tots els racons i llocs més apartats del món.

"Supose, benvolgut amic, [escrivia al diputat italià Serrati], que estigués vostè en Tver vigilat per la policia russa, i que de sobte volgueren enviar-lo a Tòquio, on no li interessa a vostè anar de cap manera. Perquè tal és, si fa o no fa, la situació en què jo em trobe a Cadis, en vigílies d'ésser expedit amb direcció a L'Havana."

Apressadament aní des d'allí, i sempre acompanyat pels vigilants, a veure el comissari. Aquest, apressat per mi, es prestà a telegrafiar a costa meua a Madrid, dient que preferia esperar a la presó de Cadis que arribés el vaixell vers Nova York abans que anar a L'Havana. No em resignava a rendir les armes. Fou un dia mogut.

El diputat republicà Castrovido presentà una interpel·lació en les Corts sobre el meu empresonament i expulsió. En els periòdics s'entaulà una polèmica. Les esquerres atacaven la policia, però condemnant com a francòfil el meu pacifisme. Les dretes simpatitzaven amb la meua "germanofilia" (no en va m'havien expulsat de França), però els espantava el meu "anarquisme". Enmig d'aquest aldarull, no hi havia manera d'entendre's. No obstant això, em permeteren que esperés a Cadis l'arribada del primer vaixell vers Nova York. Assolir-ho fou una seriosa victòria.

Romanguí en Cadis unes quantes setmanes, davall la vigilància de la policia. Però era una vigilància molt més pacífica i familiar que la de París. Ací havia hagut de passar dos mesos torturat, veient el mode de sostraure'm a les mirades dels espies, fugint en un auto solitari, desapareixent en un cinema ombrívol, saltant en l'últim segon a un vagó del "Metro" o d'ell a l'andana, etc., etc. Però els espies tampoc es descuidaven, sinó que desplegaven en aquella caça totes les astúcies del seu art: m'escamotejaven el taxi davant dels nassos, muntaven la guàrdia a la porta del cinema, sortien volant com a bombes del tramvia o el

“Metro” amb gran indignació del públic i del cobrador. En aquella campanya, hi havia molt d’“art per l’art”. En realitat, quasi tota la meua actuació política s’havia desenrotllat sempre sota les mirades de la policia. Però les persecucions dels espies excitaven i despertaven en hom l’instint de l’esport. En canvi, a Cadis, l’encarregat de vigilar-me m’advertí que es presentaria a tals i tals hores i que l’esperés a l’hotel. A canvi d’açò, intervenia amb gran interès en defensa dels meus interessos, m’ajudava a fer les compres i em cridava l’atenció sobre els clots de la vorera. Un dia, com un venedor em demanés dos quinzets per una dotzena de gambetes, el cobrí d’insults, agitant amenaçadorament les mans, i quan ja el venedor estigué fora del cafè, sortí corrent al seu darrere i armà tal cridadissa, que la gent s’arremolinà a veure el que passava.

Jo procurava no perdre el temps: me n’anava a la biblioteca a estudiar la història d’Espanya, suava sobre les conjugacions espanyoles i, disposant-me a entrar als Estats Units, renovava un poc les meues reserves d’anglès. Així anaven passant insensiblement els dies, i moltes vegades, a boqueta de nit, advertia amb pena que el de la partida s’apropava sense que hagués fet grans progressos. A la biblioteca estava sempre sol, si no es compten aquells ratolins bibliòfils que es passaven les hores mortes devorant innumerables volums del segle XVIII, gastant esforços enormes a desxifrar un nom o un número.

En el meu quadern de notes trobe el següent extracte de les meues lectures de Cadis:

“...La història d’Espanya ens parla de polítics que, cinc minuts abans que triomfés un moviment popular, l’estaven titllant encara de criminal i insensat, per a després, una vegada assegurat el triomf, posar-se al capdavant.”

El mateix historiador continua així:

“Aquests astuts cavallers aguaiten el cap en totes les revolucions successives, i són els que més alt criden. Els espanyols anomenen aquests aprofitats *pancistas*, nom derivat de la paraula panxa, budell. D’ella procedeix també el nom de Sancho Panxa, el nostre vell amic. És una paraula difícil de traduir, quelcom així com “panxa gran”. Però la dificultat és merament gramatical, no política. El tipus en si és perfectament internacional.”

Havia de tenir sobrades ocasions de convèncer-me’n després de l’any 1917.

Era curiós que els periòdics de Cadis no publicaren a penes res sobre la guerra; en llegir-los, semblava com si no existís. I com jo cridés l’atenció d’aquelles persones amb què conversava sobre açò, fent-los notar que *El Diari de Cadis*, que era el periòdic més llegit, no portava notícia alguna de la guerra, em contestaven, sorpreses :

-De veres? No, no és possible... Però sí, sí, en efecte!

Açò volia dir que elles no ho havien notat. La guerra s’estava desenrotllant allà, de l’altra banda dels Pirineus. A poc a poc, jo mateix aní desacostumant-me també a pensar-hi.

El vaixell vers Nova York salpava de Barcelona. Assolí que em donaren permís per a anar-hi, a la trobada de la meua família. A Barcelona, noves dificultats policíiques, noves protestes, nous telegrams i nous espies. Arribà la meua família, que havia hagut de patir a París no poques molèsties. Però ja ho donàvem tot per ben emprat. Acompanyats sempre pels vigilants, recorreguérem la ciutat de Barcelona. Els xiquets estaven entusiasmats amb el mar i la fruita. Ja ens havíem fet tots a la idea de traslladar-nos a Amèrica del Nord. Tots els meus

esforços perquè em deixaren marxar a Itàlia, passant per Suïssa, havien fracassat. Quan arribà el permís, que se'm concedí gràcies a les pressions dels socialistes italians i suïssos, ja estava jo amb la meua família embarcat al transatlàntic espanyol que salpà del port de Barcelona el dia 25 de desembre. El retard, naturalment, no tenia res de casual. Isvolski sabia fer les coses.

A Barcelona es tancaven al meu darrere les portes d'Europa. La policia ens instal·là en un vaixell espanyol de la Companyia Transatlàntica anomenat *Montserrat*, que feia la travessia a Nova York, amb mercaderia i passatgers, en dèsset dies. Dèsset dies, que hauria estat un rendiment força considerable en l'època de Cristòfol Colom, el monument del qual s'aixecava al port català. El mar, en aquella època, la pitjor de l'any, estava agitadíssim, i el vaixell feia tot el possible per convèncer-nos de com n'és de perible la vida humana. El *Montserrat* era un vaixell mitjà desmantellat, en què resultava temerari creuar l'oceà. Però navegar sota el pavelló neutral d'Espanya, en aquells temps de guerra, reduïa els perills de morir ofegat. I la companyia espanyola se n'aprofitava per a cobrar una enormitat de diners pel passatge, instal·lant míserament els passatgers, i donant-los un tracte pitjor encara.

El passatge era molt pintoresc i, a força de ser-ho, poc atractiu. A bord anaven una quantitat considerable de desertors d'uns quants països, predominant-hi els d'ala societat. Hi havia un pintor que, a recer del seu vell pare, procurava salvar del foc de les trinxeres els seus quadros, el seu talent, la seua família i els seus diners. Un boxejador que era alhora literat, cosí d'Oscar Wilde, no s'encobria per a confessar que li resulta més agradable anar-se'n a enfonsar-los les barres als cavallers ianquis en el noble esport abans que deixar-se traspasar les costelles per qualsevol alemany desconegut. Un *gentleman* impecable, campió de billar, s'indignava que també als de la seua edat els arribés el torn. I tot per què? Per aqueixa absurda matança? No! I aquell cavaller manifestava les seues simpaties vers les idees de... Zimmerwald. La resta del passatge era el mateix, o cosa semblant: desertors, aventurers, especuladors o elements "molestos" llençats d'Europa. A qui, si no, se li anava a ocórrer posar-se a creuar l'oceà, en aquells temps, embarcat en un míser vaporet espanyol?...

L'anàlisi del passatge de tercera ja no era tan fàcil. Els emigrants jeien apinyats, parlant poc, a penes es movien, perquè el menjar era escàs; *aquells éssers ombrívols canviarien una misèria cruel i fosca per una altra ignorada*. Els Estats Units treballaven per a la guerrera Europa i necessitaven braços nous, però lliures del tracoma, de l'anarquisme i d'altres malalties.

Per als nostres xiquets, el vaixell era un camp inexhaurible d'observació. Constantment estaven descobrint quelcom nou.

-Escolta, saps que el fogoner és molt bon home? És un republicà.

En aquell etern peregrinar d'un país a un altre, havien anat fent-se un llenguatge propi i peculiar.

-Republicà? I com vos heu pogut entendre amb ell?

-Ens ho ha explicat molt bé. Mira, ens ha dit molt clar: "Alfonso", i després ha fet així amb el puny: pan! pan!

-Sí, llavors no hi ha dubte que és republicà -diguí jo.

Els xiquets baixaven a la cerca del fogoner i li portaven panses i d'altres llepolies. Un dia ens el presentaren. El republicà, que tindria uns vint anys, posseïa ja idees, perfectament fermes sobre la monarquia.

1er de gener de 1917. Al vaixell tothom es felicita pel nou any. Les dues primeres festes d'Any Nou, durant la guerra, les passí a França: la tercera en ple oceà. Què ens portarà l'any que comença?

Diumenge, 13 de gener. Estem entrant al port de Nova York. Ens desperten a les tres del matí. En peu. Està fosc. Fred. Fa aire. En la vora s'alça un munt de cases, humit i imponent. És el Nou Món!

NOVA YORK

Heus-me en Nova York, la capital fabulosament prosaica de l'automatisme capitalista, en els seus carrers hi regna la teoria estètica del cubisme i en els seus cors s'entronitza la filosofia moral del dòlar. Nova York m'imposa com l'expressió més perfecta de l'esperit contemporani.

Sobre la meua vida circulen als Estats Units, segons sembla, llegendes a gust de tothom. En Noruega, on només estiguí de pas, hi hagué algun periodista enginyós que contà que em guanyava la vida netejant abadejo; a Nova York, on romanguí dos mesos, la premsa em descobrí una sèrie d'oficis, a qual més pintoresc. Si recollís ací totes les aventures que m'atribuïren els periòdics nord-americans, estic segur que la meua biografia guanyaria molt en amenitat. Però, no tinc altre remei que decebre, i ho sent molt, als meus lectors ianquis. L'única professió a què em dediqué en Nova York fou la de socialista revolucionari. Una professió que, abans de declarar-se la guerra democràtica i "alliberadora", no es considerava als Estats Units més criminal que la d'un contrabandista d'alcohol. La meua ocupació consistia a escriure articles, redactar un periòdic i parlar en mítings obrers. Estava assetjat de treball i em trobava molt bé als Estats Units. Em passava llargues hores a la biblioteca, estudiant la vida econòmica del país. Les xifres de l'exportació nord-americana durant la guerra, en creixent ascens, em deixaren sorprès. Per a mi eren una revelació. Aquelles xifres, no sols auguraven la intervenció dels Estats Units en la guerra, sinó el paper decisiu que li estava reservat a aquesta nació quan finís la guerra. Sobre aquest tema escriguí immediatament una sèrie d'articles i diguí diverses conferències. Des d'aleshores, el problema d'"Amèrica del Nord i Europa" quedà inscrit per sempre entre les qüestions que sol·liciten el meu interès predilecte. D'aquest problema seguisc ocupant-me amb gran interès i crec que algun dia podré dedicar-li un llibre. No hi ha cap tema que tinga més importància, per a qui s'esforce a comprendre el destí que li està reservat a la humanitat.

L'endemà d'arribar a Nova York, escriguí en el *Novii Mir* [*El Nou Món*], un periòdic rus, el següent:

“He sortit d’aquella Europa amerada de sang amb una gran fe en la revolució que s’apropa, i he aixafat la terra d’aquest Nou Món, ja molt envellit, sense la menor il·lusió “democràtica”.

I deu dies després, en el míting internacional “de salutació”, diguí:

“El fet econòmic d’importància capital consisteix en el fet que, mentre Europa està demolint les bases de la seua economia, Amèrica del Nord s’enriqueix. I jo, que no he deixat encara de considerar-me com un europeu, em pregunte, contemplant amb enveja aquesta ciutat de Nova York: ho resistirà Europa? Que no esdevindrà un cementeri? No es desplaçarà a Amèrica del Nord el centre de gravetat del món, en l’econòmic i el cultural?”

És un problema que continua tenint la seua importància per molt que, mentre, s’haja “estabilitzat”, segons es diu, Europa.

Diguí unes quantes conferències en rus i en alemany en unes quantes parts de Nova York, a Filadèlfia i en d’altres ciutats pròximes. Llavors, estava encara pitjor d’anglès que avui, de manera que m’era absolutament impossible, ni en somnis, de parlar en públic emprant aquest idioma. Dic açò perquè s’ha parlat amb prou insistència dels discursos pronunciats per mi en anglès a Nova York. (No fa encara molts dies que el redactor d’un periòdic de Constantinoble em descrivia un d’aquells pretesos discursos meus, al que assegurava haver assistit, essent estudiant a Amèrica del Nord. Confesse que no tinguí valor per a dir-li que es tractava d’una ofuscació. Encoratjat pel meu silenci, res té d’estrany que registrés els seus “records” per escrit en el periòdic.)

Llogàrem un habitació en un barri obrer i compràrem els mobles a terminis. L’habitació ens costava divuit dòlars al mes i tenia una sèrie de comoditats inconcebibles per a un europeu: llum elèctrica, cuina de gas, bany, telèfon, muntacàrregues automàtic per als queviures i un altre per a baixar el poal del fem. Tot açò conquerí de seguida per a Nova York la simpatia dels nostres xicots. Durant algun temps, el telèfon fou el centre de la seua activitat. Ni a Viena ni a París havíem tingut a casa aquest artefacte guerrer.

El porter de la casa en què vivíem era un negre. La meua muller li pagà la renda a la bestreta per de tres mesos, però sense que li lliurés el rebut reglamentari, perquè el propietari s’havia portat el dia abans el talonari per a revisar-lo. En anar a instal·lar-nos a l’habitació dos dies després, ens trobàrem que el negre s’havia escapat, emportant-se les rendes d’uns quants inquilins. A més dels diners, li havíem donat a guardar algunes coses. Allò ens tenia preocupats. Mal començàvem. Però resultà que les nostres coses seguien allí. I quan obríem el calaix de la pisa, quina no fou la nostra sorpresa en trobar-nos amb els diners de la renda atentament embolicat en un paperet! El porter s’havia emportat només els dòlars dels inquilins que estaven en possessió del rebut corresponent. Pel que es veu, el negre aquell no sentia la menor compassió envers el propietari, però no volia causar cap dany als inquilins. Era un home magnífic, no hi ha dubte! Tant la meua muller com jo ens sentírem profundament commoguts per la seua delicadesa i en tenim un record molt grat. Aquesta petita aventura se m’antullava a mi que tenia una importància simptomàtica prou gran. Des del primer moment, posava al descobert davant dels meus ulls un raconet del famós problema “negre” d’Amèrica del Nord.

Per aquells dies, els Estats Units s’estaven preparant amb el major interès per a intervenir en la guerra. I els que més hi contribuïen (com sempre ocorre) eren els pacifistes. Aquells vulgars discursos cantant els avantatges de la pau sobre la guerra, acabaven sempre

amb la mateixa tonada: amb la promesa de sostenir la causa de la guerra, si resultés ésser “inevitable”. Era el sentit que imprimia Bryan a la campanya d’agitació. Els socialistes feien cor als pacifistes. Ja se sap que, per als pacifistes, la guerra només és un enemic contra el qual cal combatre en els temps de pau. Quan Alemanya declarà la guerra submarina sense quarter, començaren a acumular-se en totes les estacions i ports de la costa oriental dels Estats Units muntanyes de pertrets de guerra que obstruïen el tràfic ferroviari. Les subsistències començaren a pujar de preu, fent un gran salt, i la rica ciutat de Nova York presencià l’espectacle de milers i milers de dones i de mares que es llençaven al carrer, derrocant les cistelles de les botigues i saquejant les parades de comestibles. Si açò succeïa llavors allí que no seria en el món sencer després de la guerra?, em deia jo per a mi i també als altres.

El dia 3 de febrer es declarà la tan esperada ruptura de relacions diplomàtics amb Alemanya. Les xaranges patriotes omplien l’aire amb els seus instruments, cada dia més sorollosos. Les veus atenorades dels pacifistes i les veus de falset dels socialistes no trencaven l’harmonia patriòtica. Per a mi, aquell espectacle no era nou, perquè ja l’havia presenciada a Europa, i la mobilització del patriotisme nord-americà no feia més que repetir la història coneguda. Em limití a registrar les etapes del procés en el periòdic rus que publicàvem i medítí sobre l’estupidesa de la humanitat, que aprèn amb una lentitud tan insuportable.

Per la finestra de l’habitació que teníem la Redacció observí el quadro següent: Un home vell, amb els ulls lleganyosos i una barba canosa i descuidada, s’aturà davant d’una caixa de llautó plena de fem i es posà a registrar fins que hi trobà un tros de pa. El vell intentà partir el tros de pa amb les mans, se’l portà a la boca, l’espolsà diverses vegades contra la caixa de llautó. Tot fou inútil; el pa estava dur com una pedra. En vista d’açò, el pobre home, mig espantat i mig avergonyit, mirà si el veien, es guardà el botí sota de la terrosa jaqueta i seguí el seu camí coixejant, carrer de Sant Marcos avall... Aquesta petita escena ocorria el dia 2 de març de 1917. El succeït no alterà gens ni mica els plans de la classe governant. La guerra havia d’esclatar inevitablement i els pacifistes no tenien altre remei que fer el que estigués de la seua part per ajudar-la.

Una de les primeres persones amb qui ens trobàrem a Nova York fou Bukharin, a qui acabaven d’expulsar de la península escandinava. Bukharin, que coneixia la meua família ja des dels temps de Viena, vingué a saludar-nos amb aqueix entusiasme infantil que li és peculiar. Malgrat que era ja tard i que estàvem molt cansats, ens portà, a la meua muller i a mi, el mateix dia de la nostra arribada, a què vérem una biblioteca pública. Des d’aquells dies en què treballàrem junts, a Nova York, Bukharin sentí envers mi un afecte rendit, que anà constantment en augment, fins a arribar al seu apogeu, l’any 1923. La qualitat característica d’aquest home consisteix en necessitar algú en qui recolzar-se, a qui sentir afecte, adhesió. Tan prompte com se sent unit a una persona, Bukharin no és més que el “mèdiu”, a través del qual aquesta persona parla o obra. Però amb aquest gènere d’individus cal parar molta atenció, perquè en quant un es descuida un poc, sense que ells mateixos ho advertisquen, cauen sota l’influx antagònic d’una altra persona, al igual que d’altres cauen fatalment sota un automòbil, i comencen a calumniar el seu antic semidéu amb el mateix entusiasme passional amb què abans l’elevaren als altars. Jo no mai prenguí molt seriosament Bukharin el deixí sempre lliurat a si mateix... que tant valia com deixar-lo... a mercè dels altres. Després de morir Lenin, serví de “mèdiu” a Zinoviev i més tard a Stalin. A l’hora d’escriure aquestes línies, Bukharin està travessant una nova crisi i un nou fluid, desconegut encara per a mi, l’envaeix.

En els Estats Units vivia també, en aquell moment, Kollontai. La viu molt poques vegades, perquè estava sempre de viatge. Durant la guerra, aquesta dona evolucionà bruscament cap a l'esquerra i es passà de les files dels menxevics a l'ala extrema bolxevic. Els seus grans coneixements lingüístics i el seu temperament en feien una magnífica agitadora. Però al camp teòric, les seues idees foren sempre confuses. En aquells dies de Nova York, res li semblava prou revolucionari. Mantenia correspondència amb Lenin i l'informava, trencant els fets i les idees a través del seu prisma esquerrà d'aleshores, del que ocorria a Amèrica del Nord, entre d'altres coses sobre les meues activitats. En les contestacions de Lenin s'hi cospa un ressò d'aquests informes, marcadament tendenciosos. En arribar l'hora de la campanya contra mi, els epígons no vacil·laren en acollir-se a aquells judicis de Lenin mal orientats i dels que ell mateix s'havia desdit més tard amb paraules i amb fets. Una vegada a Rússia, la Kollontai se situà, des del primer dia, a l'oposició ultraesquerrana, no sols enfront de mi, sinó enfront de Lenin. S'afartà d'escriure contra el "règim de Lenin i Trotski" per a lliurar-se després al règim de Stalin amb una submissió commovedora.

El partit socialista nord-americà s'havia quedat molt endarrerit ideològicament, fins al punt d'estar encara per davall del socialpatriotisme europeu. La supèrbia amb què la premsa americana, encara neutral aleshores, parlava de la "bogeria" d'Europa, transcendia també als judicis dels socialistes d'aquell país. Gent, com Hillquit propendien a adoptar la postura del bon oncle socialista, nord-americà, que, en arribant el moment oportú, vindria a Europa a reconciliar paternalment la família desavinguda de la Segona Internacional. Encara és avui el dia en què no encerte a recordar sense un cert somriure els cabdills del socialisme nord-americà. Eren tots ells emigrats, que en els seus anys mossos havien tingut algun prestigi a Europa i que, obligats a lluitar allí per l'èxit, oblidaren ràpidament el bagatge teòric que portaven damunt. En els Estats Units hi ha una gran quantitat de metges, enginyers, advocats, dentistes, etc., uns pròspers i d'altres camí de la prosperitat, que comparteixen les seues hores d'oci entre els concerts de celebritats europees i els assumptes del partit socialista. Tota la seua ideologia es compon dels retalls i esquinçalls de la cultura arplegada en els anys estudiantils. I com, a més a més, tots tenen el seu automòbil propi, és fatal que els elegeixen per a formar els comitès, comissions i delegacions, al càrrec dels quals corre la direcció del partit. Aquest públic infatuat és el que infon el seu esperit al socialisme d'Amèrica del Nord. Per a ells, Wilson era una autoritat incomparablement superior a Karl Marx. En els fons, no són més que variants d'aqueix Míster Babbit, que agrada de completar el "negoci" amb les seues insolents meditacions dominicals sobre l'esdevenidor de la humanitat. Aquesta gent viu repartida en petits clans nacionals, en què la solidaritat de la idea serveix, abans que res, de pavelló per a cobrir la mercaderia de les relacions comercials. Cada clan d'aquests té el seu cabdill, que generalment és el Babbit més adinerat. Totes les idees es troben en ells comprensió i tolerància, sempre que no minen la seua autoritat, tradicional ni amenacen (Déu nos ens guard!) el seu personal benestar. El més Babbit de tots aquells Babbits era Hillquit, cabdill socialista ideal dels dentistes florents d'Amèrica del Nord.

Bastà que entrés en contacte amb aquests homes perquè es despertés en ells un odi terrible contra mi. Els meus sentiments envers ells, encara que potser serien més serens, no es distingien tampoc per la simpatia. Pertanyíem a dos mons distints. Als meus ulls, ells representaven la part més podrida d'aquell món contra el qual lluitava i continue lluitant.

El vell Eugeni Debbs, es destacava robustament sobre el fons de l'antiga generació, per aquella flama interior d'idealisme socialista que no es resignava a extingir-se. Debbs, que era un revolucionari sincer, encara que de temperament romàntic i predicador, i que no tenia

absolutament res de polític ni de cap, es deixava portar per la influència de persones inferiors a ell en tot. La principal habilitat de Hillquit consistia en retenir Debbs a la seua ala esquerra, sense trencar les relacions comercials amb Gompers. Personalment, Debbs produïa una impressió encantadora. Sempre que ens trobàvem, m'abraçava i em besava i tinga hom en compte, per a comprendre el que açò significava, que aquell vell no es comptava entre els "secs". Quan els Babbits em declararen el bloqueig, Debbs no se sumà als assetjadors, sinó que es mantingué, afligit i trist en estat de neutralitat.

Entrí des del primer dia en la redacció del *Novii Mir*, on treballaven ja, a més de Bukharin, Volodarski (a qui després havien d'assassinar els socialrevolucionaris prop de Petrograd) i Txudnovski, ferit en Petrograd i assassinat després en Ucraïna. El nostre periòdic era el centre de la propaganda internacionalista revolucionària. En totes les federacions nacionals del partit socialista hi havia col·laboradors que coneixien el rus. Molts dels col·laboradors de la federació russa parlaven anglès. Per aquest via, les idees del *Novii Mir* penetraven en les capes de l'obrerisme americà. Els mandarins del socialisme oficial començaren a sentir por. Començaren a desencadenar-se les furioses intrigues dels grups contra l'intrús europeu, que a penes acabava d'aixafar el sòl ianqui, sense conèixer la psicologia del país ni l'obrer americà, volia imposar a totes passades els seus fantàstics mètodes. Començà a menar-se una forta lluita. En la federació russa anaven passant a segon terme els Babbits més "experts" i "carregats de mèrits". En la federació alemanya, el vell Schlüter, redactor en cap de la *Gasetta Obrera* i germà d'armes de Hillquit començava a sentir-se desplaçat per Lore, un redactor jove, amic nostre. Els letons estaven plenament identificats amb nosaltres. La federació finlandesa s'inclinava de la nostra banda. En la potent federació jueva, amb el seu palau de catorze pisos, del que sortien diàriament dos-cents mil exemplars d'un periòdic, el *Vorwärts*, nedant en l'esperit pútid d'aqueix socialisme, mesquinament burgès i sentimental, prest sempre a les pitjors travetes, la nostra causa feia també grans progressos. Entre la massa obrera estrictament americana, no eren grans el predicament i la influència del partit socialista en general ni els de la nostra ala revolucionària en particular. L'òrgan del partit, *The Call*, tenia una vàcua orientació de neutralitat pacifista. En vista d'açò, acordàrem fundar una revista setmanal que havia de professar la doctrina marxista activa. Els treballs preparatoris marxaven per bon camí, encara que hagueren d'ésser interromputs aviat per la revolució russa.

Després d'un silenci misteriós del telègraf, que durà uns dos o tres dies, començaren a arribar les primeres notícies dels successos de Petrograd, notícies confuses i caòtiques. Una emoció vivíssima s'apoderà del poble obrer de Nova York, format per tantes races. La gent volia, i al mateix temps temia, esperar. La premsa americana estava en la més lamentable desorientació. De tot arreu aflüen a la redacció del *Novii Mir* periodistes, intrevistadors, informadors, repòrters. Durant alguns dies, el nostre periòdic fou el blanc de l'expectació de tota la premsa novaiorquesa. Des de les redaccions i organitzacions socialistes ens estaven telefonant a cada moment.

-S'acaba de rebre un telegrama, dient que en Petrograd s'ha constituït un gabinet format per Gutxkov i Miliukov. Què significa açò?

-Doncs que demà tindrem un altre gabinet format per Miliukov i Kerenski.

-Bé, i això què vol dir?

-Que després pujarem al poder nosaltres.

-Home!

Diàlegs com aquest es repetiren a dotzenes. Gairebé tot el món entenien les meues paraules a broma. En una assemblea a què acudiren els venerables i venerablíssims socialdemòcrates russos, parlí, per a demostrar que era inevitable, sobre què el partit del proletariat s'apoderés del poder en la segona etapa de la revolució. Allò produí aproximadament l'efecte que supose jo que produiria una pedra que es llancés a una tolla poblada de granotes flemàtiques i ben educades. El doctor Ingerman no pogué menys d'explicar a la concurrència que jo era un home que ignorava les quatre regles elementals de l'aritmètica, i que no pagava la pena perdre ni tan sols cinc minuts en refutar aquelles al·lucinacions meues febrils.

Però les masses obreres adoptaven una altra actitud envers les perspectives de la revolució. En tots els barris de Nova York es celebraren mítings, extraordinaris per la concurrència i l'esperit que els animava. La notícia que al Palau d'Hivern onejava la bandera roja, produïa en les masses un goig enorme. A aquells mítings acudien a gaudir de les llampades de l'entusiasme revolucionari no sols els emigrats russos, sinó els seus fills, molts dels quals havien perdut ja la llengua materna.

Jo passava molt poc de temps al si de la família. En ma casa, la vida seguia els seus propis camins. La meua muller arranjava la seua llar. Els xiquets feien noves amistats. L'amic més important que havien fet era el xofer del doctor M. La muller d'aquest metge s'havia fet amiga de la meua, treia els xiquets a passejar al seu automòbil i estava sempre molt amable amb ells. Però ella, en realitat, no era més que un simple mortal. En canvi, el xofer era un mag, un tità, un superhome, a les mans del qual obeïa l'automòbil. ¿Quina felicitat major podia abellir hom que anar asseguts en la davantera, al seu costat? I si, per si de cas, s'aturaven per a entrar en una pastisseria, els xicots, ofesos, estiraven les falces de sa mare per a preguntar-li:

-Per què no ve també el xofer?

La capacitat d'adaptació dels xics és immensa. Com a Viena havíem viscut quasi sempre en un barri obrer, els xicots parlaven, a més del rus i l'alemany, el dialecte vienès. El doctor Alfred Adler, solia dir d'ells, encantat d'escoltar-los, que parlaven vienès com un vell cotxer de punt. A l'escola de Zuric, hagueren de passar-se al dialecte zuriquès, sobre el qual versa l'ensenyament de la llengua en els primers cursos, perquè l'alemany l'ensenyen com si es tractés d'un idioma estranger. A París abraçaren, en brusca transició, el francès. Al cap de pocs mesos, dominaven perfectament aquest idioma. Quantes vegades els he envejat la soltesa amb què el parlaven! A Espanya, i a bord del vaixell espanyol, no passaren, en conjunt, un mes; però els bastà per a equipar-se amb les paraules i els girs més usuals. Per fi, després d'assistir dos mesos a una escola de Nova York, se soltar a parlar anglès sense cap problema. Després de la revolució de febrer, començaren a assistir a una escola de Petrograd. En aquells temps, la vida escolar deixava molt a desitjar. Els idiomes estrangers fugiren de la seua memòria en menys temps encara del que havien necessitat per a aprendre'ls. En canvi, el rus el parlaven com a estrangers. Moltes vegades descobríem, sorpresos, que la seua sintaxi russa era una traducció perfecta de la francesa. No obstant això, els hauria estat impossible construir les oracions en francès. Així, al cervell dels xics anà quedant dibuixada, com en un palimpsest, la història dels nostres peregrinatges per l'estranger.

Quan truquí per telèfon a la meua muller des de la redacció del periòdic per a contar-li que havia esclatat la revolució en Petrograd, el xiquet menut estava enllitat per la diftèria. Tenia nou anys, però ja sabia perfectament que la revolució significava, per a nosaltres, l'amnistia, la tornada a Rússia i mil coses més, a quina de totes millor. En arribar la bona nova, es posà en peu i començà a fer salts en el llit per a celebrar-la. Allò era, a més, senyal que començava a estar bo. Ens afanyàrem a preparar-ho tot per a sortir en el primer vapor. Correguí als consolats a despatxar els papers i visats dels passaports. El metge donà d'alta al xiquet el dia abans de marxar. La meua muller el deixà baixar al carrer un moment, mentre arranjava l'equipatge. Quantes vegades havia fet ja la mateixa operació en el nostre llarg peregrinar! Però el xic no tornava. Jo estava en la redacció del periòdic. Passaren tres hores mortals, al cap de les quals sonà el telèfon del nostre pis. Primer s'escoltà una veu desconeguda d'home i després la veu de Sergioska, dient: "Estic ací!" "Ací" volia dir la comissaria de policia de l'altre extrem de Nova York. Resulta que el xicot havia volgut resoldre, aprofitant aquella sortida, una qüestió que li torturava des de feia molt de temps; a saber: si realment existia a Nova York el carrer núm. 1 (nosaltres vivíem, si mal no recorde, en la 164). Però es perdé i començà a preguntar, fins que al final, el portaren a la comissaria. Per fortuna, sabia el número del nostre telèfon. Quan la meua muller s'hi presentà, després d'una hora de camí, acompanyada del xic major, la reberen amb afectuosa deferència, com a visita llargament esperada. Sergioska, tot congestionat, estava jugant a les dames amb un funcionari de la policia. Per a ocultar un poc la perplexitat en què el col·locava aquell excés d'expectació administrativa, s'havia posat a mastegar amb els seus nous amics la negra goma americana. Gràcies a aquella aventura, encara és avui el dia en què s'acorda perfectament del número del telèfon del nostre pis de Nova York.

Dir que en aquells mesos coneguí Nova York seria una exageració imperdonable, perquè em lliurí de ple, a penes arribar-hi (i aviat n'estiguí fart), als assumptes del socialisme nord-americà. De seguida vingué la revolució russa. De totes les maneres, em donà temps a conèixer el ritme general de vida d'aqueixa cosa monstruosa a què anomenem Nova York. Torní a Europa amb la sensació de l'home que només ha pogut fer una ullada a la farga en què s'està forjant el destí de la humanitat. Em consolí pensant que algun dia tindria ocasió de tornar-hi. I encara no m'ha abandonat aquesta esperança.

AL CAMP DE CONCENTRACIÓ

El dia 25 de març em presentí al consolat general de Nova York, en el qual surava encara l'aire confinat de les antigues comissaries de policia russes, encara que haguessen despenjat ja, obligats per les circumstàncies, la fotografia del tsar Nicolau II. Després dels subterfugis i disputes de rigor en semblants casos, el cònsol general ordenà que em lliuràrem els papers necessaris per a fer el viatge a Rússia. Al consolat anglès, on omplí el conegut plec de preguntes, m'asseguraren que les autoritats angleses no posarien cap entrebanc per a deixar-me passar pel seu territori. Com es veu, tot estava en regla.

El dia 27 de març m'embarqué amb la meua família i alguns russos més al vaixell noruec *Christianiafjord*. Els amics ens acompanyaren fins al vapor i ens acomiadaren amb

flors i amb discursos. Partíem cap al país de la revolució. Portàvem els passaports visats i en regla. La revolució, les flors i els visats omplien d'harmonia les nostres ànimes nòmades. En Hàlifax (Canadà) pujaren a revisar el vaixell les autoritats de la marina anglesa; els oficials de policia es limitaven a examinar per alt els papers dels nord-americans, noruecs, danesos, etc.; en canvi, als russos ens sotmetien a un interrogatori en tota forma sobre les nostres idees, intencions polítiques i què sé jo quantes coses més. Jo em neguí a satisfer les seues interrogacions, limitant-me a facilitar-los les dades personals de rigor: la política interior de Rússia no estava encara(els advertí) subjecta a la fiscalització de la policia de la marina britànica. En vista d'açò, i com fracassés també una segona temptativa d'interrogatori, els agents detectius Meckan i Westwood anaren a demanar informes de mi a altres passatgers, insistint en el fet que es tractava d'un "*dangerous socialist*". Tot allò tenia un caràcter tan degradant i col·locava els revolucionaris russos en una situació tan palesa d'excepció respecte als altres passatgers que no tenien la desgràcia de pertànyer a una nació aliada d'Anglaterra, que alguns dels interpel·lats formularen allí mateix una enèrgica protesta escrita contra la conducta dels agents policíacs per a elevar-la al govern anglès. Jo no la subscriguí, per no caure en la innocència d'acusar el diable davant Belcebub. I això que era difícil que pogués preveure encara el curs que havien de prendre els esdeveniments.

El 3 d'abril pujaren a bord del *Christianiafjord* diversos oficials anglesos acompanyats per mariners, i, en nom de l'almirall del port, ordenaren que abandonàrem el vaixell jo, la meua família i cinc passatgers més. Quant a les raons a què obeís aquesta mesura ens prometeren que en Hàlifax s'"explicaria" tot. Hi replicàrem què, essent una ordre perfectament il·legal, ens negàvem a obeir-la. Els mariners, armats, es llençaren sobre nosaltres, i mentre una gran part del passatge exclamava *shame, shame!* (quina vergonya!) ens baixaren en els braços a una gasolinera de guerra, a la que donava escorta un creuer anglès, que ens portà a Hàlifax. Quan el meu xic major veié que els mariners, que serien com a mínim deu, em portaven en braços, corregué a mi, li ventà una punyada a l'oficial i cridà:

-Papà, vols que li'n vente una altra?

El xic tenia onze anys. Era la primera lliçó que rebia sobre la "democràcia" anglesa.

A la meua muller i als xiquets els deixà la policia en Hàlifax. Als altres ens menaren amb tren a Amherts, un campament de presoners alemanys. A l'oficina del campament ens sotmeteren a la inspecció corporal més minuciosa que jo havia patit; ni en ingressar a la fortalesa de Sant Pere i Sant Pau sotmetien hom a semblants vexacions. Allí, almenys, els gendarmes tsaristes el despullaven a un i el temptaven el cos a soles; però els nostres democràtics aliats ens sotmeteren a aquesta operació, perquè la burla fos encara més cínica, en presència d'unes deu persones. No se m'esborrarà mai del record aquell sergent Olsen, un suec canadenc, amb una cara roja d'agent de la policia criminal, que fou el principal personatge d'aquella repugnant escena. (Els *canalles* que estiraven els fils des de lluny sabien perfectament que es tractava de *revolucionaris russos impecables* que tornaven al país alliberat per la revolució.)

Fins a l'endemà, no aconseguírem que el cap del campament, coronel Morris, assetjat per les nostres incessants protestes i reclamacions, ens exposés les raons oficials de la detenció:

-Són vostès subjectes perillosos per al govern rus actual -ens digué, lacònicament i concisa.

El coronel no era home loquaç, i el seu rostre acusava tots els dies, des de ben enjorn, una excitació un xic sospitosa.

-¿Com s'hi explica –li contestàrem- havent estat els agents novaiorquesos del govern rus els qui ens estengueren els passaports per al viatge? A més, Anglaterra no té per què atendre a les preocupacions ni inquietuds de cap govern estranger.

El coronel Morris es quedà pensant un moment, mogué la mandívuia com si mastegues, i hi agregà:

-Són vostès subjectes perillosos per als aliats en general.

No ens fou presentada ordre alguna de detenció. El coronel completà pel seu compte aquella reflexió de la manera següent: essent, com érem, emigrats polítics, que segurament no hauríem abandonat el nostre país sense compte i raó, no havíem d'estranyar-nos del que succeïa. Per a aquest home, la revolució russa no existia en el món. Intentàrem explicar-li que aquells ministres tsaristes que, anys enrere, ens havien convertit en emigrats polítics, estaven ara, al seu torn, a les presons, a no ésser els que havien estat prou llestos per a emigrar també. Però açò era massa complicat per al cavaller coronel, que havia fet la seua carrera a les colònies angleses i en la guerra contra els bòers. Un dia, en parlar-li sense les mostres de respecte a què estava acostumat, mugí, en donar la volta jo:

-Ah, si l'agafés a aquest allà en les costes del Sud d'Àfrica...!

Era la seua frase favorita.

La meua muller, que no era, formalment almenys, emigrant política, ja que havia sortit a l'estranger amb un passaport en regla, fou també detinguda amb els dos xics, un d'onze i un altre de nou anys. I quan dic que detingueren també els xics, no exagere. Primer, les autoritats canadenques intentaren separar-los de sa mare i recloure'ls en un asil. Però la meua muller, en saber-ho, declarà que no es plegaria de cap manera a separar-se dels seus fills. Gràcies a aquesta protesta enèrgica, aconseguí que els reclogueren amb ella a casa d'un agent de la policia anglorussa, on, per a evitar que dipositaren "clandestinament" lletres o telegrams, no els deixaven sortir al carrer sols. Fins passats onze dies, la meua muller i els meus fills no es pogueren traslladar a un hotel, i així i tot amb l'obligació de presentar-se diàriament a la policia.

El campament de presoners d'Amherst ocupava els locals, vells i ruïnosa, d'una antiga foneria de ferro de la que havien desposseït el seu propietari, que era un alemany. Acostades a les parets havien posat dues files de jaços, fins a tres, uns damunt d'altres. Imagine hom a vuit-cents homes vivint en aquelles condicions, i es comprendrà l'atmosfera que regnaria a les nits, en semblant dormitori. Els homes s'apinyaven desesperadament en els corredors, es donaven uns a un altre amb els colzes, es gitaven als jaços, s'incorporaven, es posaven a jugar a les cartes o als escacs. Entre ells, hi havia molts que es dedicaven a fabricar cosetes, i alguns ho feien amb un art sorprenent. Encara serve a Moscou algunes d'aquelles coses, com a record dels internats d'Amherst. Tanmateix tots els esforços heroics que aquells homes feien per a mantenir la seua integritat física i moral, cinc dels presoners es tornaren bojosa. Els altres havíem de dormir i menjar en el mateix local amb els dementosa.

Entre els vuit-cents presoners, amb els qui haguí de passar prop d'un mes, uns cinc-cents eren mariners de vaixells de guerra alemanys enfonsats pels anglesos; dos-cents obrers als qui la guerra havia sorprès en el Canadà, i cent aproximadament oficials i presoners civils de procedència burgesa. L'actitud dels camarades alemanys de presó amb nosaltres guanyà en simpatia en quant saberen que ens havien detingut per socialistes revolucionaris. Els oficials i sotsoficials més antics de la marina, que habitaven darrere d'un barandat de taules, ens classificaren immediatament entre els seus enemics. En canvi, la massa anava simpatitzant amb nosaltres cada vegada més. El mes que passàrem al campament fou un míting continu. Els parlí als presoners de la revolució russa, de Liebknecht, de Lenin, de les causes que havien determinat l'enfonsament de la vella Internacional, de la intervenció dels Estats Units en la guerra. A més de les conferències públiques, estàvem organitzant constantment discussions de grups. La nostra amistat anava fent-se cada dia més estreta.

Pel seu esperit, la massa dels presoners es podia dividir en dos sectors. Un, els dels que deien: "No, no es pot continuar tolerant açò; cal posar-li fi d'una vegada per sempre." Aquests somiaven amb les barricades. Un altre, el dels que reaccionaven així: "Que em deixen en pau! No, ja no tornaran a agafar-me...!"

-I com vols amagar-te d'ells?

Babinski, que era un miner silesià alt i d'ulls blaus, contestava:

-Agafaré la meua muller i els meus xics, me n'aniré a viure amb ells enmig d'un bosc, posaré al voltant ceps per als llops i no sortiré mai de casa sense el fusell. Ningú s'atrevirà a apropar-se'm!...

-I no em portaràs amb tu, Babinski?

-No, a tu tampoc. No em fie de ningú...

Els mariners s'esforçaven quant podien per fer-me més suportable la vida al campament, i haguí de protestar enèrgicament fins a aconseguir que em deixaren posar-me en la cua per a recollir el menjar i participar en els treballs comuns, com ara fregar els sòls, pellar creïlles, rentar els atifells i fer la neteja dels escusats comuns.

Les relacions entre la massa i els oficials, entre els que hi havia alguns que continuaven passant llista "als seus" homes, eren hostils. Els oficials acabaren per queixar-se al cap del campament de la meua propaganda antipatriòtica. El coronel anglès es posà immediatament al costat del patriotisme prussià i em prohibí continuar actuant en públic. Açò, que ocorregué en els darrers dies de la nostra estada al campament, féu que les meues relacions amb els mariners i obrers allí concentrats guanyaren encara en cordialitat: els presoners contestaren a la prohibició decretada pel comandant amb un escrit de protesta revalorat amb 530 signatures. Aquest plebiscit, que hagué de portar-se a terme davall el braç sever del sergent Olsen, era la reparació més satisfactòria que podia abellir per a totes les molèsties patides al campament de presoners d'Amherst.

Durant tot el temps que hi estiguérem reclosos, les autoritats ens negaren el dret a posar-nos en relació directa amb El govern rus. Els telegrams que dirigíem a Petrograd no es cursaven. Intentàrem queixar-nos telegràficament d'aquesta prohibició a Lloyd George, president del consell de ministres d'Anglaterra; però tampoc aquest telegrama se'ns admeté.

El coronel Morris s'havia acostumat en les colònies a un *habeas corpus* prou expeditiu. La guerra li cobria les esquenes. Abans de permetre'm parlar amb la meua muller, em posà com a condició que no havia de donar-li cap encàrrec per al cònsol rus. Per molt inversemblant que sembla, el que dic és veritat. En vista d'açò, renuncií a parlar-hi. Després, resultà que tampoc el cònsol s'afanyava a venir en el nostre auxili. Estava esperant instruccions. Però les instruccions no devien arribar tampoc.

He d'advertir que encara és avui el dia en què no he arribat a comprendre amb absoluta claredat la trama de la nostra detenció i alliberament, muntada entre bastidors. El govern anglès havia posat el meu nom en les llistes negres, probablement des de l'època dels meus treballs a França. És evident que ajudà el govern tsarista per tots els mitjans a allunyar-me d'Europa. Res té de particular que les autoritats angleses m'hagueren manat detenir en Hàlifax, basant-se en aquelles antigues llistes, completades per les notícies que reberen sobre la meua propaganda antipatriòtica a Amèrica del Nord. Quan la notícia de la detenció transcendí a la premsa russa revolucionària, l'ambaixada anglesa, que no sospitava que jo hagués de tornar tan prompte, envià a tots els periòdics de Petrograd una nota oficiosa dient-hi que els russos que es trobaven detinguts en el Canadà havien estat sorpresos camí de Rússia "amb una subvenció de l'ambaixada alemanya per a derrocar el Govern Provisional". Almenys, açò tenia l'avantatge d'ésser clar. El dia 16 d'abril, *Pravda*, periòdic que dirigia Lenin, contestà a Sir Buchanan en els termes següents, dels que no és difícil endevinar la ploma del seu director:

"Pot hom concedir crèdit, ni tan sols per un moment, ni creure en la seua bona fe, en la notícia de què Trotski, president del soviets dels diputats obrers de Sant Petersburg en 1905, un revolucionari que ha consagrat generosament tants anys de la seua vida al servei de la revolució; que un home com aquest es trobe complicat per a res en un pla subvencionat pel govern germànic? Això és una calúnnia descarada, inaudita, vilana, que es llença contra un revolucionari! D'on ha tret vostè aqueixa notícia, senyor Buchanan? Per què no ho diu vostè?... Sis homes es portaren segrestat el camarada Trotski, arrossegant-lo per les mans i pels peus [...], i tot en nom de l'amistat que diu professar al Govern Provisional rus."

El que ja no resulta tan fàcil és esbrinar la intervenció que hi tingués el mateix Govern Provisional. Que Miliukov, aleshores ministre d'assumptes estrangers, veia amb bons ulls la detenció, és cosa que no cal provar, perquè ja des de 1905 venia fent una furibunda campanya contra el "trotskisme". I ell fou precisament qui llençà aquest vocable. No obstant això, Miliukov depenia dels soviets, i no tenia altre remei que maniobrar amb gran cautela, ja que aleshores els seus aliats socialpatriotes no s'havien lliurat encara al furor persecutori que després es desencadenà contra els bolxevics.

Heus aquí com conta la cosa l'ambaixador anglès Buchanan en les seues *Memòries*: "Trotski i els altres foren detinguts en Hàlifax, mentre s'aclarien les intencions que abrigava respecte a ells el Govern Provisional." Buchanan diu que la nostra detenció es posà immediatament en coneixement de Miliukov. I afegeix que ja amb data 8 d'abril transmeté al seu govern el prec formulat pel ministre rus de què se'ns posés en llibertat. Però dos dies després, el mateix Miliukov retirava la seua petició i exterioritzava l'esperança que se'ns retingués en Hàlifax per algun temps. "Com es veu [conclou Buchanan] és al Govern Provisional precisament a qui cal fer responsable que s'hagués perllongat la detenció." Tot açò té prou aparences de veritat. Allò que oblida Buchanan de dir en les seues *Memòries*, és que se'n féu de la subvenció alemanya que segons ell se m'havia lliurat per a derrocar el Govern Provisional. Però tampoc açò és majorment estrany: acorralat per mi immediatament d'arribar a Petrograd, l'ambaixador hagué de declarar en la premsa que no tenia la menor

notícia de semblant subvenció. Mai com durant la gran guerra “alliberadora” mentiren tant els homes. Si la mentida tingués força explosiva, el nostre planeta s’hauria fet miques molt abans d’arribar a la Pau de Versalles.

Per fi, el soviètic intervingué en l’assumpte, i Miliukov hagué de cedir. El dia 29 d’abril s’obriren per a nosaltres les portes del campament de concentració. Però fins i tot per a posar-nos en llibertat calgué acudir a la violència. Com es limitaven a ordenar-nos que recollírem les nostres coses i isquérem d’allí escortats, demanàrem que ens digueren on i amb quins fins se’ns portava. La nostra pretensió ensopegà amb una rotunda negativa. Els presoners estaven alarmats, perquè creien que anaven a recloure’ns en una fortalesa. Demanàrem que vingués el cònsol rus més pròxim. Tampoc hi accediren. Teníem raons sobrades per a no fiar de la bona intenció d’aquests cavallers del mar. Férem constar que no aniríem voluntàriament, si abans no se’ns indicava la finalitat del viatge. El coronel ordenà que se’ns portés per la força. Els soldats de l’escorta carregaren amb l’equipatge. Seguíem estesos porfidiosament als jaços. I fins que no veieren que l’escorta es disposava a arrancar-nos d’allí en braços, pel mateix procediment amb què ens havien tret del vaixell un mes abans (i a més havent de creuar per entre la multitud dels mariners excitats), el coronel no cedí, per a dir-nos, amb aquell estil anglocolonial que el caracteritzava, que seríem embarcats en un vapor danès, rumb a Rússia. La cara congestionada del coronel tenia un tremolor convulsiu. No acabava de resignar-se a la idea que escaparíem de les seues urpes. Ah, si ens hagués agafat en les costes del Sud d’Àfrica...!

Els camarades de presó ens tributaren un comiat solemne. Mentre els oficials es recollien desdenyosament en els seus departaments (alguns aguaitaven el nas pels badalls), els mariners i els obrers formaven columna al nostre pas, una orquestra improvisada tocava un himne revolucionari, i per totes les bandes s’estenien vers nosaltres mans d’amics. Un dels presoners pronuncià un breu discurs, que era una salutació a la revolució russa i un anatema contra la monarquia alemanya. Encara avui sent emoció en pensar en aquella abraçada de fraternitat que segellàrem amb els mariners alemanys d’Amherst enmig de tots els furors de la guerra. Molts d’ells m’escrigueren després lletres molt cordials des d’Alemanya.

A l’oficial Macken, de la gendarmeria britànica, que havia portat a terme la detenció i que assistí al nostre embarcament, l’amenacé, a mena de comiat, que la primera cosa que faria en l’Assemblea Constituent seria interpel·lar el ministre de assumptes estrangers, Miliukov, sobre les burles de què uns ciutadans russos havien estat objecte per part de la policia anglocanadenca.

-Espere -em contestà el gendarme, expeditiu- que vostè no sega en l’Assemblea Constituent.

EN PETROGRAD

El viatge de Hàlifax a Petrograd transcorregué insensiblement, com per un túnel. Un túnel que tenia la boca de sortida en la revolució. De Suècia no se m'han quedat en el record més que els bons del pa; era la primera vegada que veia quelcom semblant. Al tren de Finlàndia em trobí amb Vandervelde i de Man, que es dirigien a Petrograd.

-No ens coneix vostè? -em preguntà de Man.

-Oh, ja ho crec! -li contestí-. Encara que durant la guerra la gent ha canviat prou...

Aquesta al·lusió, que no era molt cortès, que diguem-ne, posà fi al diàleg.

En els seus anys mossos, de Man havia intentat ésser marxista, i els seus atacs contra Vandervelde no estaven del tot mal dirigits. Però durant la guerra, liquidà políticament amb aquell fanatisme de la joventut, i després de la guerra elevà a teoria la seua conversió. Es transformà, senzillament, en un agent del seu govern, i res més. En allò tocant a Vandervelde, la seua figura era de les de menys relleu polític entre els dirigents de la Internacional. Si l'elegiren president fou perquè no es podia designar per a aqueix càrrec un alemany ni un francès. Com a teòric, Vandervelde no fou mai més que un compilador, que maniobrava entre els diversos corrents doctrinals del socialisme, ni més ni menys que el govern del seu país entre les grans potències. Entre els marxistes russos no gaudí mai de prestigi. Com a orador, tingué sempre el prestigi d'una brillant mediocritat. Durant la guerra canvià el càrrec de president de la Internacional per una cartera de ministre del rei. Des del meu periòdic de París el combatí acerbament. Com a contestació als meus atacs, Vandervelde no sabia fer una altra cosa que amonestar els revolucionaris russos perquè feren les paus amb el tsarisme. Ara es dirigia a Rússia, amb l'encàrrec d'invitar la revolució triomfant a què ocupés entre els exèrcits aliats el lloc que havia deixat vacant el tsarisme. No teníem res a dir-nos.

En Beloostrov sortí a rebre'ns una comissió dels internacionalistes fusionats i del comitè central dels bolxevics. Els menxevics, incloent-hi els "internacionalistes" (Martov i d'altres), no estaven representats per ningú. Abrací el meu antic amic Uritski, a qui havia conegut en començar el segle a Sibèria. Uritski havia estat col·laborador constant del *Nastxe Slovo* als països escandinaus, i ens havia servit d'element d'enllaç amb Rússia durant la guerra. Un any després d'açò, moria assassinat per un jove socialrevolucionari. En la comissió venia també Karakhan, que havia d'adquirir després una certa fama com a diplomàtic dels soviets; era la primera vegada que el veia. Entre els bolxevics, estava Fedorov un obrer metal·lúrgic, elegit poc després president de la secció obrera del soviets de Petrograd. Abans d'arribar a Beloostrov sabí, per un periòdic rus recent, que en el Govern Provisional de coalició havien entrat Txernov, Tseretelli i Skobeliev. Amb açò, quedava perfectament definida, per a mi, la classificació dels grups polítics. Des del primer dia, compreguí que no hi havia altre remei que unir-se als bolxevics per tal d'entaular la batalla definitiva contra els menxevics i els populistes.

En Petrograd ens havien preparat un gran recepció a l'Estació de Finlàndia. Prengueren la paraula Uritski i Fedorov per a donar-me la benvinguda. En el meu discurs, parlí de la necessitat de preparar la segona revolució, que seria la nostra. Em tragueren a coll, i no poguí menys de recordar Hàlifax, on m'havia vist en una situació semblant. Però aquests braços eren d'amics. En torn, suraven un munt de banderes. Mirí a la cara emocionada de la meua muller i a les pàl·lides i excitades dels meus xics, que no sabien si allò era per a bé o

per a mal, perquè la revolució ens havia enganyat ja una vegada. Allà, a l'altre extrem de l'andana, viu a Vandervelde i a de Man endarrerits. Procuraven quedar enrere, per a no veure's envoltats, segurament, per la multitud. Els nous ministres socialistes no havien organitzat cap recepció als seus col·legues de Bèlgica. La conducta que encara ahir seguida per Vandervelde estava massa fresca en el record de tots.

A penes sortí de l'estació, començà per a mi aqueixa voràgine en què els homes i els episodis desfilen ràpidament per davant dels ulls, com les fustes arrossegades per la riuada. Els grans esdeveniments són pobres en records personals; és el recurs que té la memòria per a defensar-se d'un aclapament excessiu. Crec que des de l'estació em traslladí immediatament a la sessió del Comitè Executiu. Txeidse, l'inevitable president d'aquell període, em saludà prou secament. Els bolxevics presentaren una proposició demanant que se m'incorporés al Comitè Executiu com a president del soviets de 1905. Açò produí una certa confusió. Els menxevics es posaren a xiuxiuejar amb els populistes. Aleshores tenien gran majoria en tots els organismes de la revolució. Hom acordà admetre'm amb veu, però sense vot. Em lliuraren el meu "carnet" de dirigent i el meu got de te amb pa negre.

Els nostres xics s'admiraven d'escoltar parlar el rus pels carrers de Petrograd i de veure per les parets els rètols en caràcters russos. La meua muller i jo no acabàvem tampoc d'orientar-nos. Havíem deixat la capital feia deu anys, quan el xiquet major en tenia a penes un d'edat, i el petit havia nascut a Viena.

En Petrograd hi havia una guarnició gegantina, però ja plenament desmoralitzada. S'hi veien passar grups de soldats cantant himnes revolucionaris i amb cintetes roges al pit. Allò semblava inversemblant, un somni. Els tramvies anaven abarrotats de militars. En els amples carrers, les tropes continuaven fent la instrucció. Els soldats es llençaven cos a terra, desfilaven en columna, tornaven a llançar-se cos a terra. A l'esquena de la revolució s'alçava encara el monstre gegantí de la guerra, projectant sobre ella la seua ombra. Però les masses no pensaven ja en la guerra, i semblava com si continuaren fent la instrucció purament i simple per que s'havien oblidat d'interrompre-la. La guerra havia entrat ja al regne de l'impossible, cosa que no eren capaços de comprendre, no sols els cadets, sinó els mateixos cabdills del que anomenaven "democràcia revolucionària". Tenien un por pànic a soltar les faldes de l'Entente.

A Tseretelli a penes el coneixia; de Kerenski no tenia la menor idea; a Txeidse el coneixia prou; Skobeliev havia estat deixeble meu, i amb Txernov havia creuat prou vegades l'acer en mítings i reunions en l'emigració; a Goz el veia per primera vegada. Tal era el grup de la democràcia que portava les brides del govern en el soviè.

Tseretelli estava, indubtablement, molt per damunt dels altres. La primera vegada que el viu fou al congrés de Londres de l'any 1907, on acudí en representació de la fracció socialdemòcrata de la segona Duma. Ja aleshores, tot i ésser tan jove, era un bon orador; en els seus discursos hi havia un diapasó moral molt simpàtic. Els anys de presidi acresqueren la seua autoritat política. Es llençà a la palestra de la revolució ja com a home fet i ocupà de seguida el primer lloc entre els rengles dels que compartien la seua ideologia i dels seus afins. Era l'únic dels nostres adversaris a qui podia prendre's seriosament. Però (no és aquest l'únic cas que registra la història), hagué de venir la revolució perquè s'evidenciés que Tseretelli no tenia fusta de revolucionari. Per a no desorientar-se en aquell rebombori s'havia d'enfocar la revolució russa, no des d'un punt de vista rus, sinó amb un criteri universal. Tseretelli volgué enfrontar-s'hi acollint-se a l'experiència que tenia de Geòrgia, completada amb la recollida en la segona Duma, i el seu horitzó polític havia d'ésser, per força, angoixosament mesquí, com la seua cultura llibresca i superficial. Aquest home sentia una devoció profunda envers el liberalisme. La dinàmica fatal de la revolució la veia amb els ulls d'un burgès semiculte que tremola per la cultura. La massa, que començava a desemperesir-se, se la representava, cada vegada més francament, com una plebs en rebel·lia. Tot just que l'escoltàrem les primeres vegades, compenguérem que estàvem enfront d'un enemic. Lenin l'anomenava "maldestre d'enteniment", i encara que el qualificatiu fos dur, no li mancava exactitud. Tseretelli era un d'aqueixos homes entenimentadament i honrada limitats.

De Kerenski, deia Lenin que era un "xarlatà". Tampoc a aquesta qualificació hi ha molt que afegir-hi. Kerenski no fou mai més que un personatge casual, un favorit del minut històric. Tota nova i potent onada revolucionària arrossega al seu darrere multituds verges, incapaces encara per a saber escollir, i exalten inevitablement al poder a aqueixos herois d'un dia, que cauen de seguida, fascinats pel seu mateix resplendor. El cabdillatge de Kerenski descendia en línia recta dels Gapon i Krustaliev. La seua figura personifica el fortuït en el racional. Els seus millors discursos no passaven d'ésser ampul·loses vulgaritats. A la

primavera de l'any 1917, estava bullint l'aigua i el vapor que s'alçava de la caldera passava als ulls d'alguns per una aurèola.

Skobeliev s'havia iniciat en la política davall la meua direcció, essent estudiant a Viena. Sortí de la redacció de la *Pravda* vienesa i marxà a la seua terra del Caucas, amb el propòsit de veure si assolía una acta per a la quarta Duma. L'aconseguí. Una vegada en la Duma, es lliurà a les influències menxevics, per a llançar-se més tard amb ells a la revolució de febrer. Feia molt de temps que havíem trencat relacions. Torní a trobar-me amb ell en Petrograd acabat de sortir del forn com a ministre, del treball. En una sessió del Comitè Executiu, se m'apropà a preguntar-me, amb molta desimboltura, què pensava jo d'"allò". "Pense -li contestí- que aviat acabarem amb tots vosaltres." No fa molt que Skobeliev em recordà, rient-se, aquest pronòstic que havia de complir-se en totes les seues parts als sis mesos. Skobeliev es declarà bolxevic poc després de triomfar la Revolució d'Octubre. Jo votí amb Lenin contra la seua admissió en el partit. En l'actualitat es, naturalment, stalinista. La lògica de les coses no pot ésser més perfecta.

A males penes aconseguí trobar una habitació per a mi, la meua muller i els xics, en un hotel força comú que tenia per nom *Kievskie Numera*. L'endemà d'estar-hi instal·lats, es presentà a visitar-nos un oficial vestit de gala.

-Que no em coneix vostè?

No, no el coneixia.

-Sóc Loginov.

Immediatament aquell brillant oficial es transformà en el meu record en un jove manyà de l'any 1905. El manyà pertanyia en aquella època a un grup combatiu, i lluità ocult darrere d'un guardacantó contra la policia. Sentia per mi una devoció juvenil extraordinària. No havia tornat a veure'l des d'aleshores. Fins ara, no havia sabut que aquell proletari Loginov era en realitat un estudiant de l'Escola Tècnica, dit Serebroski, pertanyent a una família rica i que s'havia adaptat als mitjans obrers des de la seua primerenca joventut. En l'època de la reacció s'havia fet enginyer, apartant-se de la causa revolucionària; durant la guerra havia dirigit dos de les fàbriques metal·lúrgiques més importants de Petrograd.

La revolució de febrer sacsà un poc la seua consciència i li recordà els seus vells temps. Sabé de la meua tornada pels periòdics i venia a demanar-me, amb gran interès, que me n'anés a viure amb la meua família a sa casa, sense més demora ni vacil·lació. Després d'alguns dubtes, hi accedírem. Era una casa immensa i elegant, la casa d'un director, on vivien Serebroski i la seua muller, una senyora jove. No tenien fills. En aquella casa no hi mancava de res. S'hi vivia com en un paradís, enmig d'una ciutat famolenca i sorollosa. Però en el moment que la conversa requeia sobre temes polítics, la cosa canviava. Serebroski era patriota. Més tard, resultà que sentia un odi mortal envers els bolxevics, i tenia Lenin per un agent dels alemanys. Després de la repulsa que oposí a les seues primeres paraules, procurava encobrir un poc aqueixa posició. No obstant això, no era possible que continuàrem convivint amb ell. Deixàrem, doncs, aquella casa, hospitalària però inhabitable per a nosaltres, i ens tornàrem a l'habitació de l'hotel. Però Serebroski aconseguí que els xiquets tornaren un dia a visitar-lo i els obsequià amb te i fruites en conserva; els xics, molt agraïts volgueren pagar-li el favor, comptant-li que havien estat en un míting en què havia parlat Lenin. La seua cara era radiant; estaven entusiasmats amb la conversa i la fruita en conserva.

-Sí, però Lenin és un espia dels alemanys –els digué l’amfitrió.

Com? Però s’atrevia a dir això? Els xicots deixaren el te i els pots de dolç i saltaren com a feres:

-Això que diu vostè és una indecència! -exclamà el major, que pel que es veu no trobà en el seu vocabulari paraula més adequada per a donar expressió als seus sentiments.

Ara li tocava a l’enginyer el torn d’entjar-se. Així acabaren les nostres relacions. Després de triomfar el moviment d’octubre interessí Serebrovski en els treballs del soviètic. Com molts d’altres, passà del servei soviètic al partit. Avui és membre del comitè central stalinista i una de les columnes del règim. Per a qui en 1905 pogué passar per proletari, no ha d’ésser-li molt difícil ara passar per bolxevic.

Després de les Jornades de Juliol, de què parlarem més endavant, les calúnnies contra els bolxevics eren el tema de murmuració de la ciutat. Fui detingut pel govern de Kerenski, i als dos mesos de tornar de l’estranger, ingressava a la presó de Kresti, de la que servava tan bons records. Segurament que, quan s’assabentés pel periòdic, el coronel Morris sentiria una gran satisfacció, i no seria ell només, tal vegada, en sentir-la. En canvi, els meus xics no les tenien totes amb si.

-¿Quina revolució és aquesta –li deien a sa mare, amb to de reprotxe-, que reclou papà, primer en un campament de concentració i després a la presó?

La mare hi estava conforme: tampoc aquesta era la verdadera revolució. Però en les seues ànimes infantils anaven destil·lant amargues gotes d’escepticisme.

Quan em soltaren de les “presons democràtiques”, anàrem a instal·lar-nos a una petita habitació que llogava en un gran domicili burgés la viuda d’un periodista liberal. Els preparatius per a la Revolució d’Octubre marxaven per bon camí. M’elegiren president del soviètic de Petrograd. El meu nom desfilava per tots els periòdics, i cada u el declinava a la seua manera. A la casa en què vivíem, ens assetjava un mur d’hostilitat i d’odi. Anna Ossipovna, la nostra cuinera, quan es presentava a cercar pa, en el comitè domiciliari, era el blanc dels atacs de les dones. Al meu xic el motejaven a l’escola, per ésser fill de tal pare amb el malnom del *President*. A la meua muller, quan tornava a casa, després d’haver passat el dia treballant al sindicat d’obriers de la fusta, la rebien en el portal les mirades carregades d’odi del porter. Pujar les escales era un suplici. La senyora que ens havia llogat l’habitació estava constantment preguntant per telèfon si encara no li havíem fet pols els mobles. De bona gana ens hauríem mudat, però, a on? No hi havia una habitació lliure en tot Petrograd. La situació era cada dia més insostenible. I de sobte, un bon dia (ho fou de veritat), cessà el bloqueig domèstic, com si una mà invisible i poderosa l’hagués escombrat. El porter començà a saludar la meua dona amb aqueixa salutació que els porters reserven per als inquilins més influents. En el comitè domiciliari ens lliuraven la ració de pa sense amenaces ni demores. Ningú s’atrevia ja a tancar la porta amb una batzacada davant dels nostres nassos. A qui devíem tot açò? Qui havia estat el mag? Doncs el mag havia estat Nikolai Markin. No hi ha altre remei que parlar-ne un poc detingudament, perquè a ell (a la figura col·lectiva de Markin) se deu el triomf de la Revolució d’Octubre.

Markin, era un mariner de la flota del Bàltic, artiller i bolxevic. Trigà a revelar-se, perquè el seu caràcter no era dels que usen de colzades per a posar-se en primera fila. Markin no era tampoc orador: li costava molt enfilear unes quantes paraules seguides. Era, a més, un home tímid i retret, amb aqueix retraïment de la força replegada sobre si mateixa. Però aquest home estava fet d'una peça, i d'un magnífic metall. Ja havia pres sota la seua custòdia la meua família, i jo no tenia ni la menor noció de la seua existència. Féu amestat amb els meus xics, als qui els obsequiava en la cantina de l'Smolni amb te i panets untats de sagí, i els tenia sempre preparada alguna petita sorpresa o alegria, en aquells temps en què no n'abundaven. Venia a assabentar-se, a cada pas, de com marxaven les coses, sense que ningú advertís la seua presència. Pels xicots i per la cuinera, sabé, que vivíem rodejats d'enemics. Immediatament, es presentà a fer una visita al porter i al comitè domiciliari i, segons sembla, no fou sol, sinó acompanyat per un grup de mariners. I degué emprar arguments convincents, perquè el panorama canvià radicalment per art d'encantament. A la casa burgesa en què nosaltres vivíem la dictadura del proletariat s'implantà abans que triomfés amb la Revolució d'Octubre. Fins a algun temps després, no sabérem que tot allò li ho devíem a Markin, amic dels xics i mariner de la flota del Bàltic.

Així que el soviets de Petrograd esdevingué bolxevic, el Comitè Central Executiu, mitjançant el recolzament del propietaris d'impremtes, li robà el seu periòdic. No hi havia altre remei que muntar un periòdic nou i acudí a Markin. Aquest desapareixia, tornava a emergir, feia les diligències necessàries, posava en clar els seus desitjos als impressors, i als pocs dies estava al carrer el periòdic amb el títol *L'Obrer i el Soldat*. Markin es passava els dies i les nits en la redacció posant les coses en ordre. Vingueren les jornades d'octubre, i la figura robusta de Markin, amb la seua cara morena, sorgia sempre als llocs més perillosos i en els instants més crítics. Davant de mi no es presentava més que per a dir-me que tot marxava bé o per a preguntar-me si tenia algun encàrrec nou que fer-li. Markin anava ampliant a poc a poc el seu experiment; al final veí implantada la dictadura del proletariat en tota la capital.

El més baix que hi havia al carrer, els excrements, començaren a assaltar els grans cellers de la ciutat i els seus palaus. Era indubtable que aquest perillós moviment estava dirigit entre bastidors per algú que desitjava calar foc a la revolució i exterminar-la entre flames d'alcohol. Markin veí de seguida el perill i es llençà al xoc. Organitzà la defensa dels cellers, i on no era possible, els destruí. Havia hom veure'l, ficat fins al genoll amb les seues botes de canya en un llac de vi de qualitat que, barrejat amb cascots de vidre, corria en rierols cap al Neva, per entre la neu! Els borratxos s'abeuraven en els albellons. Markin lluità, revòlver en mà, per alliberar el nostre octubre de la plaga de l'embriaguesa. A la nit, amerat en vi, acomiadant un buquet deliciós de les millors marques, tornava a casa, on l'esperaven ansiosament dos xicots. Markin reprimí l'atac alcohòlic de la contrarevolució.

Quan m'encomanaren el Ministeri d'Assumptes Estrangers, semblava impossible prendre'n possessió, dels assumptes: tot el personal del ministeri, des dels alts empleats fins a les mecanògrafes, sabotjava el nou ministre. Els armaris estaven tancats i les claus no apareixien. Cridí Markin, que semblava conèixer el secret de l'acció directa. No sé com se les arranjà; el cas és que s'emportà detinguts, per espai de vint-i-quatre hores, dos d'aquells diplomàtics, i l'endemà ja estaven en el seu poder les claus. Anà a cercar-me per a lliurar-me-les i perquè l'acompanyés al ministeri. Jo estava en l'Smolni molt ocupat amb els assumptes de la revolució: i heus aquí com Markin hagué d'exercir, per espai d'algun temps, extraoficialment, la cartera d'assumptes estrangers. Aviat penetrà, a la seua manera, en el mecanisme del ministeri i el començà a netejar, amb enèrgica mà, d'aquells cavallers

diplomàtics aristòcrates i lladregots; organitzà sobre noves bases la cancelleria, confiscà per als famolencs els queviures que venien de matuta en la valisa diplomàtica, tragué dels armaris blindats i incombustibles els documents secrets de major interès i els publicà en forma de fullets, sota la seua responsabilitat i acompanyats de notes explicatives de pròpia mà. Markin no tenia títol acadèmic, i a penes si sabia escriure sense faltes d'ortografia. Algunes notes cridaven l'atenció per les curioses idees en elles desenrotllades. Però en general feien, força encertadament, diana diplomàtica. En Brest-Litovsk, Baró von Kùllmann i Czernin solien llançar-se cobdiciosament sobre aquells llibrets grocs editats per Markin.

Vingué la guerra civil. Markin taponava les bretxes, i no en mancava d'ocupació. Ara, tenia vast camp, allà a l'Orient, per a instaurar la dictadura del proletariat. Markin manava una de les flotilles del Volga i feia fugir davant ell l'enemic. Com jo sabés que Markin es trobava en un lloc perillós, per desemparat que aquest lloc estigués, em quedava tranquil. Però arribà la seua hora. En el Kama, una bala enemiga derrocà a terra a Nikolai Georgevitx Markin i féu flaquejar les seues fermes cames de marí. Quan rebí el telegrama retent compte de la seua mort, fou com si s'enfonsés davant els meus ulls una robusta columna de granit. Damunt de la tauleta dels xiquets estava la seua fotografia, amb gorra encintada de mariner. "Han matat Markin!" Encara em sembla estar veient davant de mi aquells dos rostres pàl·lids, esglaiats pel dolor de la notícia inesperada. Nikolai, que era un home seriós, havia tractat sempre els xics d'igual a igual. Els havia obert de bat a bat els seus plans i la seua vida. Un dia, li havia contat a Sergioska, que tenia nou anys, que la dona a qui tant de veritat havia volgut l'havia deixat i que, a vegades, recordant-se'n, sentia pena i ràbia. Sergioska confià el secret a sa mare, en veu baixa, amb un contingut espant i entre sanglots. I aquest tendre amic, que obria als xiquets la seua ànima sense pudor, era un vell llop de mar, un revolucionari de cos sencer i un heroi de veritat, com aqueixos dels contes meravellosos! ¿Era possible que Markin, aquell mateix Markin que als soterranis del ministeri ens havia ensenyat a disparar el revòlver i la carrabina, fos mort? Aquella nit, dos cossets de xiquet s'estremiren davall de les mantes, quan arribà la negra notícia. I només la mare veié les seues llàgrimes i escoltà els seus sospirs, per als quals no hi havia consol.

Allò era un remolí de mítings. Dels oradors revolucionaris de Petrograd, uns parlaven fogosament i d'altres estaven completament afònics. La revolució de 1905 m'havia ensenyat a administrar amb atenció la meua gola; no crega hom, però, que per això abandoní ni per un instant el front de lluita. Els mítings se celebraven a les fàbriques, a les escoles, en teatres i cirks, als carrers i a les places pública. Tornava a casa esgotat després de mitjanit, i en aquell estat d'excitació nerviosa a penes dormia, cavil·lant entre sons els arguments més eficaços contra l'enemic polític; cap a les set del matí, i alguns dies més enjorn encara, ja sonaven a la porta de la meua habitació aquells colpets antipàtics i insuportables que venien a traure'm del llit; unes vegades, em cridaven a un míting de Peterhov; d'altres vegades, eren els de Kronstadt, que enviaven un vaixell a vapor a cercar-me, i així successivament. No hi havia vegada que no pensés que anava a ésser-me impossible arribar fins al final d'aquell míting. Però no sé quines reserves nervioses vindrien en la meua ajuda, el cas és que m'estava parlant una hora, dues hores, i encara no havia acabat de parlar quan ja em rodejaven un munt de comissions d'altres fàbriques o d'altres districtes que venien a dir-me que en tal o qual lloc estaven reunits milers d'obriers i que portaven una, dos, tres hores esperant-me. Era increïble la paciència amb què en aquells dies la massa, ja desperta, estava pendent de qualsevol paraula nova!

Significació especial tenien els mítings del Circ Modern, davant els que, tant jo com els meus adversaris, adoptàvem una actitud peculiar. Els contraris s'havien acostumat a

considerar el Circ com la meua trinxera, i no intentaven ni tan sols parlar des d'allí. I si en el soviets se m'acudia atacar qualsevol dels conciliadors, em cridaven: "Eh, que ací no està vostè al Circ Modern!" Aquesta frase havia esdevingut ja en una espècie de tornada. Jo solia parlar al Circ a les vesprades, i a vegades, a la nit. El públic es componia d'obrers, soldats, mares que es guanyaven la vida amb el seu treball, els xicotets dels carrers, la gent més oprimida de la gran ciutat. No hi havia una polzada de lloc lliure, els cossos humans s'apinyaven uns contra altres, els xicotets pujaven a coll dels seus pares, els xiquets de pit es penjaven de la mamella de la mare. Ningú fumava. Semblava que les galeries anaven a enfonsar-se d'un moment a un altre sota aquella multitud. Per a arribar a la tribuna, havia de passar per una angosta trinxera de cossos humans, quan no alçat en braços per l'auditori. En aquella atmosfera recarregada per la respiració i l'espera explotaven els crits i ressonava el rugit característic, apassionat, del Circ Modern. Al meu voltant, damunt de mi, tots apinyats, pits, caps. Era com si la veu de l'orador sortís d'una càlida caverna de cossos humans. Per poc que em moguéss per a accionar, ensopegava amb algú, el qual em feia entendre amb un gest amistós, que no em preocupés ni li donés importància, que continués parlant. No hi havia fatiga que resistís a la tensió elèctrica d'aquella multitud carregada de passió, que volia saber, comprendre, trobar el camí. Hi havia moments en què semblava tocar-se amb els llavis, físicament, l'apetència ansiosa de saber d'aquella multitud fosa en unitat. En aquell instant, tots els arguments, totes les paraules que es portaven pensades, s'esfumaven davall la pressió imperiosa d'aquella solidaritat de sentiments. I de la profunditat brollaven, perfectament proveïdes i en pla de combat, d'altres paraules, d'altres arguments, inesperats per a l'orador, però necessaris per a la massa. I semblava com si l'orador s'aguaités a si mateix, com si no pogués seguir amb les seues paraules als seus pensaments, i per moments hom temia despertar-se al soroll de les pròpies paraules i caure rodant com un somnàmbul de la teulada. Tal era el Circ Modern. Aquell públic tenia la seua pròpia faç, fogosa, tendra, apassionada. Els xiquets de falda continuaven xuplant tranquil·lament d'aquells pits de què escapaven crits d'entusiasme o d'amenaça. I la multitud semblava també un altre xiquet de pit que tirés, amb els seus llavis ressecs, dels mugrons de la revolució. Però aviat aquest xiquet de pit havia de fer-se home.

Sortir d'aquell Circ Modern era encara més difícil que entrar-hi. La multitud, fosa, no volia separar-se. Es resistia a escampar-se. Esgotat, quasi defallit, l'orador anava surant sobre els múscles, sobre els caps de la multitud, fins arribar a la porta. A vegades, veia de passada les cares de les meues dues xiquetes, que vivien amb sa mare allí prop. La major tenia quinze anys, la xicoteta catorze. A penes em quedava temps per a fer-los un senyal amb els ulls o estretir la seua mà càlida i tendra. La multitud, incontenible, ens arrossegava. Una vegada al carrer, es posava en moviment darrere de mi el circ sencer. El carrer, envoltada per la nit, s'omplia de crits i de petjades. Una porta s'obria de bat a bat, m'engolia i tornava a tancar-se. Eren els amics que m'empentaven al palau de la ballarina Kxessinskaia, manat edificar per a ella per Nicolau II. En ell s'havia instal·lat l'estat major central dels bolxevics. Sobre aquells mobles entapissats de seda es retallaven els grisos uniformes, i les botes tosques dels camarades aixafaven sobre el bonic parquet, que feia molt de temps que no veia la cera. M'hi asseia a esperar un estona, fins que la multitud es dissolia, per a seguir després el meu camí.

Una nit, anant a un míting pels carrers solitaris, escoltí passos que em seguien. Ja m'havia succeït el dia abans i l'anterior també, si no m'enganye. Tirí mà a la browning, girí sobre els meus talons i retrocedí uns quants passos.

-Què desitja vostè? -preguntí en to sever. Tenia davant de mi una cara jove i submissa.

-Permeta'm vostè que l'acompanye i el protegisca. Al Circ Modern van també enemics.

Era l'estudiant Poznanski. Des d'aquell dia, no se separà més de mi. Poznanski estigué al meu servei durant tots els anys de la revolució, disposat sempre a exercir els encàrrecs més diversos i més carregats de responsabilitat. Ell era l'encarregat de vetllar per la meua seguretat personal; organitzà un secretariat per a les meues expedicions militars, descobrí una sèrie de campaments militars oblidats; reunia els llibres necessaris, treia del no-res els esquadrons volants, lluità al front, i més tard a les files de l'oposició. Ara està en el desterrament. Confie que l'esdevenidor tornarà a unir-nos.

El dia 3 de desembre parlí al Circ Modern sobre els actes del govern dels soviets. Expliqué la importància que tenia la publicació de la correspondència diplomàtica creuada entre el tsar i Kerenski. Fiu saber a aquell fidel auditori com els conciliadors, en dir jo en el soviets que el poble no tenia perquè vessar la seua sang per tractats que no havia signat ni llegit, que ni tan sols coneixia, em cridaven: "Ací vostè ha d'usar un altre llenguatge; açò no és el Circ Modern!" I la resposta que havia donat als qui així cridaven: "Jo només tinc un llenguatge, que és el llenguatge del revolucionari. I aquest llenguatge que parle davant el poble és el que parlaré també, quan arribe l'hora, davant els aliats i els alemanys." En arribar ací, la ressenya publicada en els periòdics, escriu: "Ovació delirant." Fins a febrer, que em traslladí a Moscou, no trenquí la comunicació amb el Circ Modern.

SOBRE ELS CALUMNIADORS

Al començament del mes de maig de 1917, en arribar jo a Petrograd, estava en el seu apogeu la campanya sobre el cèlebre vagó, "precintat" en què Lenin havia fet el viatge a Rússia creuant per Alemanya. Els flamants ministres socialistes eren aliats de Lloyd George, el qual féu tot el possible per impedir que Lenin entrés al seu país. I aquests mateixos cavallers eren els que ara posaven el crit al cel perquè havia fet el viatge travessant per Alemanya. L'experiència del meu, completava la de Lenin com una prova al revés. Açò, però, no era obstacle perquè també a mi se'm fes objecte de les mateixes calúmnies. El primer que se'n féu portaveu fou, com hem vist, l'ambaixador anglès. Poc després d'arribar a Petrograd, publicuí, en forma de lletra oberta, dirigida al Ministre d'Assumptes Estrangers (que en el mes de maig era ja Teretxenko, successor de Miliukov), el relat de la meua odissea atlàntica. La conclusió lògica venia a culminar en aquesta pregunta:

"Li sembla a vostè, senyor ministre, que està bé que Anglaterra es trobe representada al nostre país per una persona que ha tirat sobre mi la taca d'una calúmnia tan descarada i que fins ara no ha donat el menor pas per a rehabilitar-me'n?"

No obtinguí resposta, ni l'esperava. En canvi, aconseguí que el periòdic de Miliukov intercedís a favor de l'ambaixador dels aliats repetint pel seu propi compte l'acusació. En vista d'açò, decidí posar a la picota els difamadors i aprofití l'ocasió de major relleu i solemnitat. Estava reunit el primer congrés soviètic panrus. El dia 5 de juny, amb la sala de

sessions abarrotada de gent, demaní la paraula, al final de la sessió, per a un assumpte personal. Heus aquí com ressenyava l'endemà les meues paraules finals i l'efecte produït per elles el periòdic de Gorki, hostil als bolxevics:

“Miliukov ens acusa d'ésser agents a sou del govern alemany. Doncs bé: des d'aquesta tribuna de la democràcia revolucionària, em dirigisc a la premsa honrada de Rússia [Trotski es gira devers la taula dels periodistes], amb el prec que recullen aquestes paraules meues: Mentre Miliukov no retire aqueixa acusació, sobre el seu front quedarà imprès l'estigma d'un vil calumniador!

Les paraules de Trotski, dites amb gran energia i dignitat, arrencaren una ovació clamorosa en tota la sala. Tot el congrés, sense distinció de partits, l'aplaudí sorollosament durant diversos minuts.”

No oblide hom que el congrés estava integrat en nou desenes parts per adversaris nostres. No obstant això, aquest èxit només tingué un caràcter molt fugaç, com havien de demostrar els successos que després es desenrotllaren. Era una espècie de paradoxa del parlamentarisme.

El *Rietx* intentà recollir el guant l'endemà, anunciant que per una lliga patriòtica alemanya de Nova York m'havien estat lliurats deu mil dòlars per a combatre el Govern Provisional. Açò, almenys, ja era clar i concret. Heus aquí la veritat del que havia passat. Dos dies abans de partir vers a Europa, els obrers alemanys, davant els qui havia pronunciat diverses conferències, m'organitzaren, en unió dels amics i partidaris americans, russos, letons, jueus, lituans i finlandesos, un míting de comiat, en què es féu una col·lecta per a ajudar la revolució russa. La subscripció ascendí a 310 dòlars, dels quals lliuraren 100 els obrers alemanys, per mitjà del seu president. Autoritzat pels organitzadors de l'acte, distribuí els 300 dòlars, que em foren lliurats l'endemà, entre cinc emigrants que tornaven a Rússia i que no disposaven de recursos per al viatge. Tal és la verídica història dels “deu mil dòlars”. La contí en el periòdic de Gorki, el *Novaia Jizn* (número de 27 de juny), posant fi al relat amb la declaració següent:

“Per a posar un coeficient corrector en les fantasies de tots aqueixos cavallers mentiders, difamadors, periodistes cadets i desventurats, crec oportú dir que en cap moment de la meua vida he sabut el que era disposar de deu mil dòlars junts, ni tan sols de la desena part d'aqueixa quantitat. Ja sé que aquesta confessió, als ulls d'un auditori de cadets, encara resultarà força més en detriment de la meua reputació que totes les insinuacions del senyor Miliukov. Però ja fa molt de temps que m'he resignat a acabar la vida sense collir la menor simpatia ni el menor aplaudiment per part de la burgesia liberal.”

Amb açò, cessà la campanya difamatòria. Amb el balanç i la seua anàlisi em semblà oportú lliurar a les premses un opuscle que aparegué amb el títol *Als calumniadors*. Una setmana després, pels dies de juliol, el 23, El Govern Provisional m'empresonava davall la imputació d'estar a les ordres del kàiser i d'Alemanya. D'instruir el sumari s'encarregaren diversos juristes acreditats del tsarisme. Aquesta gent no estava acostumada a perdre molt de temps amb fets ni amb arguments. A més, els temps que travessàvem excusaven un poc de fer-ho. Quan em donaren a conèixer el sumari, la indignació que em produí la vilesa d'aquell procés resultà prou amortida per la rialla que em produí la inenarrable estupidesa amb què estava portat.

El dia 1er de setembre, feu que s'unís al sumari aquesta declaració meua:

“Tenint en compte que ja el primer document que se m’ha donat a conèixer (la declaració del banderer Iermolenko) i que fins ara ha exercit el principal paper en la campanya desencadenada, amb ajuda d’alguns funcionaris del Ministeri de Justícia, contra el meu partit, i personalment contra mi, s’ha demostrat ésser, indiscutiblement, producte d’una maniobra intencionada, que més que a aclarir els fets, s’encamina a enfosquir-los malignament; hagut compte també que el senyor jutge d’instrucció, Alexandrov, ha passat per alt en aquest document, amb deliberada intenció, totes aquelles qüestions i circumstàncies importants, que d’haver-s’hi aclarit haurien hagut de palesar, inevitablement, les inexactituds llicades en la declaració del dit Iermolenko, a qui no conec; considere, políticament i moral, humiliant per a mi intervenir activament en aquest procés, encara que em reserve amb tanta major energia el dret a posar en clar la veritat d’aquesta acusació davant l’opinió pública del país, per tots els mitjans que estiguen al meu abast.”

Prompte l’acusació s’havia de veure arrossegada per la riuada dels grans esdeveniments que atropellaren, no sols els jutges, sinó tota la Rússia del vell règim, amb els seus “nous” herois de la mena de Kerenski.

No creguí que hagués de tornar mai sobre aquest tema. Però hi ha hagut un escriptor que s’ha atrevit, en 1928, a recollir i divulgar la vella calúmnia. Aquest escriptor s’anomena Kerenski. En 1928, és a dir, onze anys després d’aquells successos revolucionaris que tan inesperadament el pujaren al poder, per a després escombrar-lo d’una manera molt racional, Kerenski afirma que Lenin i els bolxevics eren agents a sou del govern alemany, que estaven en relacions amb l’Estat Major germànic i no feien una altra cosa que executar les seues ordres secretes encaminades a la derrota de l’exèrcit i al desmembrament de l’estat rus. Així se sosté en moltes pàgines del ridícul llibre, i principalment en les pàgines 290 a 310. El que passà l’any 1917 havia de bastar per a revelar-nos bé la talla moral i intel·lectual de Kerenski, i, no obstant això, encara es resisteix hom a creure que, després de tot allò, hagués ningú capaç de continuar sostenint aquesta “acusació”. No obstant això, no hi ha altre remei que rendir-se a l’evidència.

Diu Kerenski: “Que Lenin traí Rússia en el moment culminant de la guerra, és un *fet històric comprovat i indiscutible*.” ¿Qui ha aportat aquestes proves “comprovades”, si és que s’han aportat? Kerenski comença contant prolixament com l’Estat Major alemany cercava entre els presoners russos els candidats per a l’espionatge, llicant-los després entre les tropes enemigues. I ens diu que un d’aquests espies reals o suposats (perquè no poques vegades, ni ells mateixos sabien el seu paper) es presentà davant el mateix Kerenski a revelar-li tota la tècnica de l’espionatge alemany. “No obstant això [observa el nostre home, amb un deix de malenconia] les seues revelacions no tenien gran valor.” Vaja! De manera que ell mateix ens fa entendre que es tractava d’un pobre aventurer, que sorprendria la seua bona fe. Però és que aquest episodi té alguna cosa a veure amb Lenin ni amb els bolxevics? No, res. Perquè, doncs, perquè ho treu ací? Doncs, per a unflar el gos i donar així més importància al que ve després.

Sí, ens diu, aquest primer cas no tenia interès; però, en canvi, el tenia, “i molt gran”, una informació que obtinguérem per un altre conducte. I aquesta informació “venia a provar d’una manera definitiva que els bolxevics, mantenien relacions amb l’Estat Major alemany”. Fixe’s bé el lector: “tornava a provar d’una manera definitiva”. I continua: “També podrien descobrir-se els mitjans i els camins pels que es mantenien aquestes relacions”. “Podrien descobrir-se.” Però açò no vol dir res. És que es descobriren, en realitat? Aviat ho sabrem; un poquet de paciència. Onze anys hagueren de passar perquè aquestes revelacions sensacionals maduraren als si de l’esperit del seu creador.

“Al mes d’abril, es presentà al Quarter General, davant del Mariscal Alexeiev, un oficial ucraïnès dit Iarmolenko.” Ja hem vist aquest nom més amunt. Tenim davant a la figura central del retaule. No estarà de més advertir que Kerenski no sap ésser precís ni fins i tot en aquells casos en què res surt guanyant amb la imprecisió. El vertader nom d’aquest petit rufià que treu a escena no és Iarmolenko, sinó Iermolenko; com a mínim, aqueix nom se li donava en els papers del jutge nomenat pel senyor Kerenski. Seguim. L’alferes Iarmolenko (a què Kerenski, amb una vaguetat buscada, anomena “oficial”) es presentà, doncs, al quarter general com a fals agent dels alemanys, per a desemascarar els agents vertaders. Gràcies a les revelacions d’aquest gran patriota, a qui fins i tot la premsa burgesa arxienemiga dels bolxevics es veia obligada, poc de temps després, a presentar com un subjecte fosc i sospitós, es pogué demostrar, d’una manera comprovada i definitiva, que Lenin no era una de les grans figures de la història, sinó un espia a sou de Ludendorff. Però, ¿de quina manera aconseguí apoderar-se d’aquest secret l’alferes i què proves aportava per a guanyar el convenciment de Kerenski? Iarmolenko, tenia, segons els seus informes, ordre de l’Estat Major Alemany per a fomentar en Ucraïna un moviment separatista.

“Li forniren totes [!] les informacions necessàries [diu Kerenski], sobre els camins i els mitjans pels quals podia entrar en relacions amb les personalitats alemanyes més rellevants [!], sobre els bancs [!] a través dels quals li farien les remeses de fons i els noms dels agents més importants, entre els que figuraven diversos separatistes ucraïnesos i Lenin.”

Tot açò apareix literalment en les pàgines 295-296 del voluminós llibre. Ja sabem els mètodes que usava amb els seus espies l’Estat Major Alemany. A penes apareixia qualsevol alferes mitjà analfabet que es prestés a servir d’espia, s’afanyava, no a destinar-lo a les ordres d’un dels oficials de la secció d’espionatge, sinó a posar-lo en relació directa “amb les personalitats alemanyes més rellevants”; l’informaven, sense embuts, de tota la xarxa d’agents alemanys, l’assenyalaven els bancs, no un qualsevol, sinó tots al mateix temps, pels que l’Estat Major girava els seus fons... No pot hom deixar de pensar, en llegir açò, que l’Estat Major Alemany procedia amb una lleugeresa inconcebible. Però en realitat, aquesta reflexió, més que al mateix Estat Major Alemany, cal fer-se-la a la imatge que d’ell es formen Max i Mortiz; és a dir, aquests dos banderers que són el banderer militar Iarmolenko i el banderer polític Kerenski.

¿O és que Iarmolenko, malgrat el fosc anònim que envolta la seua persona i el seu modest rang jeràrquic, ocupava un lloc important en la xarxa de l’espionatge alemany? Així ens ho vol fer creure Kerenski. Nosaltres, però, coneixem, a més del seu llibre, les seues fonts d’informació. I Iarmolenko, més sincer que Kerenski, ens diu, en unes declaracions que féu en el to d’un pobre aventurer ximple, quin era el seu preu, i allò que percebé de l’Estat Major Alemany, que foren, en números redons, uns mil cinc-cents rubles; quantitat res arrogant, per cert, si es té en compte la gran depreciació del ruble en aquells anys i que amb ella s’havia d’atendre a totes les despeses que ocasionés el desmembrament d’Ucraïna i l’enderrocament de Kerenski. Iarmolenko confessa obertament en les seues declaracions (que ja s’han fet públiques) que hagué de queixar-se amb amargor de la gasiveria alemanya, sense aconseguir res. “Com, tan poc?” protestava el pobre alferes. Però les “personalitats rellevants”, a les que el remeteren foren inflexibles. Iarmolenko no ens diu, malauradament, si aquestes negociacions les portava directament amb Ludendorff, amb Hindenburg, amb el Kronprinz o amb el kàiser en persona. Guarda en el més obstinat silenci el nom d’aquelles “personalitats rellevants” que li lliuraren els mil cinc-cents rubles per a fer miques Rússia, per a les despeses del viatge, per a cigarrets i per a un glopet. No obstant això, aventurem la hipòtesi, potser temerària, que aquells diners es consumiren gairebé tots ells en glopets, i que l’alferes,

després que els “fons” alemanys es volatilitzaren en la seua butxaca, renunciant de forma altruista a dirigir-se als bancs de Berlín els noms dels quals li havien donat, anà a presentar-se com un brau al Quarter General rus per a confortar-hi els seus sentiments patriòtics.

I quins eren els “diversos separatistes ucraïnesos” que Iarmolenko denuncià a Kerenski? El llibre d'aquest serva un absolut silenci sobre els noms. No obstant això, per a donar major autoritat a les míseres mentides de Iarmolenko, Kerenski hi afegeix, pel seu compte, unes quantes. Sabem, per les seues declaracions documentals, que Iarmolenko només esmentà un separatista: Ioltukhovski (dit Skoropis). Kerenski silencia el nom, i fa bé, perquè d'esmentar-lo no hauria tingut altre remei que reconèixer la poca novetat de les revelacions de l'alferes. El nom de Ioltukhovski no era per a ningú un secret. Havia rodat pels periòdics dotzenes de vegades durant la guerra. Ioltukhovski no silencià mai les seues relacions amb el govern alemany. En *Nastxe Slovo*, que publicàvem a París, haguí de marcar amb el ferro, ja a les acaballes de 1914, un petit grup de separatistes ucraïnesos que mantenien relacions amb les autoritats militars alemanyes. Els anomenava a tots pel seu nom, i entre ells figurava aqueix. Però ara ens assabentem que, a més a més dels “diversos separatistes ucraïnesos”, a Berlín li donaren a Iarmolenko el nom de Lenin. Que li donaren els noms dels separatistes res té d'estrany, ja que el mateix Iarmolenko emprendreia una propaganda d'aqueix gènere. Però a què venia donar-li el nom de Lenin? Kerenski no hi diu res. I hom comprèn que res diga. En les seues declaracions embarbussades, Iarmolenko hagué d'utilitzar, sense sentit ni cap coherència, el nom de Lenin. L'alferes en què Kerenski recolliria les seues inspiracions, conta que el nomenaren espia alemany per a fins “patriòtics”, que demanà que li augmentaren els “fons secrets” (1.500 rubles d'aleshores!), que li foren assenyalades les obligacions que contreia: espia, volar ponts, etcètera, i després, sense que vinga al cas, hi afegeix que li comunicaren (qui?), que a Rússia “no treballaria sol”, perquè estaven “Lenin i els seus partidaris, que treballaven en la mateixa [!] direcció”. No he fet més que reproduir a la lletra les seues declaracions. Resulta, doncs, que a un modest agent d'espionatge encarregat de volar ponts li lliura hom, sense que es veja la menor necessitat pràctica de fer-ho, un secret tan considerable com és el de les relacions entre Lenin i Ludendorff... Al final de les seues declaracions, i sempre sense la menor relació amb l'anterior, parlant al dictat com el més talòs comprendria, Iarmolenko se'n surt, de sobte, amb el que segueix: “Se'm digué (per qui?) que Lenin havia conferenciat diverses vegades a Berlín (amb representants de l'Estat Major) i que s'allotjava a casa de Skoropis-Ioltukhovski, *de tot això em pogué convèncer jo mateix.*” Punt final. De com es convencés, no ens diu ni una paraula. El jutge Alexandrov no sentí la menor curiositat de fer-li aclarir aqueixa referència, de fet l'única d'aquesta naturalesa que apareix en les seues declaracions. Ni tan sols se li ocorregué fer-li una pregunta tan senzilla com aquesta: Com es convencé l'alferes que Lenin, durant la guerra, estigué en Berlín allotjat al domicili de Ioltukhovski? ¿O és que formulà aqueixa pregunta (impossible no haver-la formulada), i com a contestació només hi obtingué un grunyit desarticulat, en vista de tot això li semblà que aquest petit episodi no havia de figurar en el sumari? És molt probable que fos així. Doncs bé: davant una maniobra tan basta, no sembla que siga indiscret preguntar: qui serà tan ximple que puga donar crèdit a tot açò? No obstant això, sembla que no falten “homes d'estat” que aparencen creure-ho i inviten els lectors a compartir la seua convicció.

“És açò tot?” Sí; l'alferes militar no ens diu més. Però queda encara l'alferes polític, que creu oportú formular algunes hipòtesis i conjectures. Seguim-lo.

“El Govern Provisional [ens diu Kerenski] es veié, doncs, en la dificultosa necessitat de seguir les empremtes assenyalades per Iarmolenko, fins a estalonar els agents que

mantenien les relacions entre Lenin i Ludendorff, agafant-los, en la mesura que es puga, *in fraganti* i amb les majors proves possibles en el seu càrrec.”

Aquesta ampul·losa frase és una trama formada per dos fils: covardia i falsedat. Hi surt per primera vegada el nom de Ludendorff. En les declaracions de Iarmolenko no s'esmenta cap nom alemany. En el cap de l'alferes no hi havia lloc per a tant. Kerenski parla amb un doble sentit intencional dels agents intermediaris entre Ludendorff i Lenin. Caben, en efecte, dues interpretacions: que es tracta d'agents determinats i ja coneguts, als que es vigila per a sorprendre'ls *in fraganti*, i que només es vol al·ludir a mediadors en abstracte. Quan parla de “penjar-se” dels seus talons, només vol referir-se, de moment, a talons desconeguts, anònims, transcendents. Amb els seus trucs de paraules, el calumniador no s'adona que posa al nu el seu propi Taló d'Aquil·les o, millor dit, encara que l'expressió siga menys clàssica, la seua peüngla.

Les diligències es portaven, segons Kerenski, tan en secret, que ni tan sols tenia notícia d'elles el malaurat ministre de justícia, Pereverzev. Heus aquí l'autèntica discreció dels homes d'estat, en podria aprendre l'Estat Major Alemany, que no té inconvenient a confiar al primer que arriba els noms dels seus bancs secrets i fins i tot les seues relacions amb els cabdills d'un gran partit revolucionari. No, Kerenski no és tan lleuger; només hi ha tres ministres als qui considere prou dignes per a no soltar els talons dels agents de Ludendorff.

“L'assumpte era extraordinàriament difícil, enutjós i intricat”, es lamenta Kerenski. I aquesta vegada, sí que el creiem. Però l'èxit coronà plenament els patriòtics esforços d'aquells homes. El mateix Kerenski ens ho diu: “Clar està que el resultat de la investigació fou vertaderament anonadador per a Lenin. Les seues relacions amb Alemanya es pogueren comprovar d'una manera inequívoca.” No ho oblide el lector: “Es pogueren comprovar d'una manera inequívoca.”

Com i per qui? En arribar a aquest passatge de la seua novel·la policíaca, Kerenski treu a escena dos revolucionaris polonesos prou coneguts: Ganetsky i Koslovsky i una senyora anomenada Sumenson, de la que ningú sabé dir-nos res i l'existència de la qual no hi ha hagut manera de comprovar. Aquests tres individus eren, segons sembla, els agents mediadors que servien d'enllaç entre el general alemany i el revolucionari rus. ¿A títol de què cita Kerenski amb aqueix comesa al polonès Koslovsky ja mort, a Ganetsky, que gaudeix d'excel·lent salut? Ho ignorem. Iarmolenko no li donà el nom de cap d'aquestes persones. Aquests noms emergeixen en les pàgines del llibre de Kerenski com als dies de juliol de 1917 emergiren inesperadament a les columnes dels periòdics, com caiguts del cel, paper que, sens dubte, hagué d'exercir per a aquests efectes el contraespionatge tsarista. Heus aquí allò que refereix Kerenski:

“L'agent bolxevic alemany d'Estocolm, encarregat de documents que provaven d'una manera irrefutable les relacions existents entre Lenin i l'alt comandament alemany, seria detingut a la frontera russosueca. El contingut d'aquests documents ens constava fil per randa.”

Aquest agent era, segons sembla, Ganetsky. Com veiem, els quatre ministres, el més intel·ligent dels quals era, naturalment, el mateix president del consell, no havien perdut el temps: sabien que un agent bolxevic treia d'Estocolm documents prèviament coneguts de Kerenski (“el contingut dels quals li constava fil per randa”) i que provaven de manera irrefutable, que Lenin estava al servei de Ludendorff. I per què, si tan bé els coneixia,

Kerenski guarda en secret el contingut d'aqueixos documents? Per què, almenys, no ens fa un breu resum? Per què no ens diu, encara que només fos mitjançant una lleugera al·lusió, per quin conducte ho havia esbrinat? Per què no explica amb quin objecte portava aquell agent bolxevic els documents que tan irrefutablement provaven que els bolxevics eren agents d'Alemanya? Kerenski no en diu ni una sola paraula. Qui serà tan neci (ens permetem preguntar per segona vegada) que done crèdit a les seues afirmacions?

L'agent d'Estocolm (se'ns diu) no fou detingut. Els notables documents, el contingut dels quals "li constava fil per randa" a Kerenski en 1917, però que en 1928 no creu oportú comunicar als seus lectors, no pogueren ésser confiscats. L'agent d'Estocolm es posà en camí, però no arribà a la frontera. I tot per què? Doncs perquè el ministre de justícia, Pereverzev, que no podia aferrar-se als talons dels perseguits per no estar en l'all, se n'anà de la llengua abans d'hora i descobrí als periòdics el gran secret de l'alferes. I pensar que havien tingut la solució tan a prop, tan a l'abast de la mà!...

"Els dos mesos de treball que el Govern Provisional (i principalment Teretxenko) havia dedicat a descobrir els manejos bolxevics, no conduïren a res." És Kerenski qui ho diu. "No conduïren a res." ¿Però no se'ns havia dit en la pàgina anterior que el resultat d'aquelles investigacions era "vertaderament anonadador quant a Lenin", que les seues relacions amb Ludendorff s'havien "comprovat de manera inequívoca"? Doncs com resulta ara que "aquells dos mesos de treball *no conduïren a res*"? Diga hom si tot açò no és d'una insigne idiotesa.

Però no acaba ací la cosa. On millor ressalta potser la falsedat i la covardia de Kerenski, és en allò que a mi fa. Al final de la llista d'agents alemanys als qui havia de detenir per ordre seua, Kerenski fa aquesta modesta observació: "Alguns dies després, foren detinguts també Trotski i Lunatxarski." És l'únic moment en què m'inclou a mi en la xarxa de l'espionatge alemany. I ho fa d'una manera sòrdida, sense remuntar-se a cimes d'eloqüència, ni donar la seua "paraula d'honor". Ja ho crec! Kerenski no podia eludir de cap manera el meu nom, perquè era innegable que el seu govern m'havia detingut i m'havia fet objecte de la mateixa acusació que a Lenin. Però és natural que no sentís grans desitjos ni mitjans de dedicar florits paràgrafs a les proves acumulades contra mi, perquè precisament en allò tocant a mi fou on més clarament ensenyà el seu govern aquella peüngla de la que més amunt parlàvem. L'única prova que adduí contra mi el jutge Alexandrov, era que havia creuat pel territori alemany al vagó "precintat" en companyia de Lenin. El vell gos guardià de la justícia tsarista, no tenia ni la menor idea que qui havia fet el viatge per Alemanya al vagó precintat en companyia de Lenin, no era jo, sinó Martov, el cabdill dels menxevics. No sabia que jo havia arribat de Nova York un mes després que Lenin, Passant pel campament de presoners del Canadà i per la península escandinava. Tan ridícula i mesquina era l'acusació manegada contra els bolxevics, que aquells cavallers falsificadors no es prengueren ni tan sols el treball d'anar a veure als periòdics quan i per on havia entrat jo a Rússia. A partir d'aquell moment, ja estava descobert i al nu el jutge instructor. Li llencí a la cara aquells bruts paperots, li girí l'esquena i em neguí a continuar parlant amb ell. Sense pèrdua de temps, dirigí una protesta al Govern Provisional. En aquest punt és on millor ressalta la conducta culpable de Kerenski i el crim que comet amb els seus lectors. Kerenski sap perfectament com de vil i sense base fou el procés que se'm formà per la seua judicatura. Heus aquí per què es limita a esmentar-me de passada entre els agents de l'espionatge alemany, però sense dir ni una paraula de com ell i els seus tres ministres es penjaven dels meus talons a Alemanya, mentre jo estava tan aliè a allò, reclòs al campament de presoners del Canadà.

“Lenin no hauria aconseguit mai destruir Rússia, a no ésser mitjançant el recolzament de tot aquell poder material i tècnic de la propaganda alemanya i de l’espionatge alemany.” Kerenski es complau pensant que el vell règim (incloent-lo) no fou derrocat revolucionàriament pel poble, sinó pels manejos dels espies alemanys. Trista filosofia aqueixa que la vida d’una gran nació no és més que un joguet a mercè de l’aparell d’espionatge de la nació veïna! ¿I com, si al poder militar i tècnic d’Alemanya li bastaren uns quants mesos per a llençar a terra la democràcia de Kerenski i aclimatar artificialment el bolxevisme, la maquinària material i tècnica de tots els països aliats junts, no assolí derrotar en dotze anys de lluita aqueix règim bolxevic, tan artificialment implantat? Però, no ens deixem portar per consideracions historicofilosòfiques i atinguem-nos als fets. En què es traduï l’ajuda tècnica i financera d’Alemanya? Kerenski no en diu res.

Cert és que es remet a les *Memòries* de Ludendorff, però l’única cosa que d’aquestes *Memòries* s’hi desprèn és que Ludendorff confiava que la revolució (primer la de febrer i després la d’octubre) desmoralitzés els exèrcits tsaristes. Per a descobrir aquests plans de Ludendorff, però, no calien les seues *Memòries*; bastava amb el fet que els alemanys hagueren deixat travessar pel seu territori un grapat de revolucionaris russos. Per a Ludendorff, açò era una petita aventura que li dictava l’interès d’Alemanya en la seua situació militar difícil. Lenin s’aprofità dels càlculs de Ludendorff per a posar-los al servei dels seus propis. Ludendorff pensava: que Lenin derroque els patriotes, que ja m’encarregaré jo després d’acabar amb ell. I Lenin: accepte l’oferta de creuar per Alemanya al vagó que em presta Ludendorff, i ja li pagaré el favor a la meua manera.

Per a demostrar que dos plans històrics antagònics es trobaven en un punt i que aquest punt era un vagó “precintat”, no hi calia el talent policíac d’un Kerenski. Es tracta d’un fet històric. I d’aleshores ençà, la història ha tingut temps sobrat per a fer comptes i veure quin dels dos càlculs encertà. El dia 7 de novembre de 1917, s’apoderaven els bolxevics del govern. Un any després, dia per dia, les masses revolucionàries alemanyes, poderosament encoratjades per la revolució russa, expulsaven del poder Ludendorff i a els seus amos. Havien de passar altres deu anys perquè aqueix Narcís democràtic maltractat per la història, tornés a treure a la llum una calúmnia imbècil, una calúmnia que no va contra Lenin, sinó contra un gran poble i contra la seua revolució.

DE JULIOL A OCTUBRE

El dia 4 de juny, la fracció bolxevic llegí al Congrés dels Soviets, convocat per a tractar de l’acció de guerra que Kerenski preparava al front, una declaració presentada per mi. Hi fèiem notar que l’acció planejada era una aventura que podia posar en perill l’existència de l’exèrcit rus. El Govern Provisional, aliè a tot, seguia embriagant-se amb vans discursos. El ministre considerava aquella massa de soldats, remoguda fins al moll de l’os per la revolució, com una espècie de dúctil argila amb què podia fer quant se li antullés. Kerenski recorria el front, jurava, amenaçava, s’agenollava, besava el sòl, es fartava de fer pallassades sense contestar ni a una sola de les preguntes que turmentaven al soldat. Deixant-se portar per efectismes barats i recolzat en la majoria del Congrés dels Soviets, ordenà l’atac. Quan es produí el desastre que els bolxevics havien previst, no sabé fer cosa millor que acusar els mateixos bolxevics com a culpables. Començà una campanya furibunda. La reacció,

atrinxerada darrere del partit dels cadets, ens acaçava per tot arreu i demanava els nostres caps.

Les masses havien perdut tota la confiança en el Govern Provisional. Petrograd continuava essent, com en la primera etapa de la revolució, l'avantguarda més avançada. En les Jornades de Juliol, aquesta avantguarda tingué el primer xoc obert amb el govern de Kerenski. No era encara l'aixecament, que havia de sobrevenir; era un simple combat de patrulles. Però aquell xoc bastà per a demostrar que Kerenski no tenia darrere d'ell, com pretenia, l'exèrcit "democràtic"; que les forces en què es recolzava contra nosaltres eren, en realitat, les forces de la contrarevolució.

Tinguí notícia de la sublevació del Regiment de Metralladors, i de la proclama que dirigien a la resta de les tropes i a les fàbriques, el dia 3 de juliol, estant al Palau de Tàurida, durant la sessió. La notícia em sorprengué. El moviment havia brotat pel seu propi impuls, de la seua pròpia consciència de poder, per iniciativa anònima de baix. L'endemà, prenia majors vols, encoratjat ja pel nostre partit. El Palau de Tàurida estava imponent de gent aquell dia. No s'hi escoltaven més crits que aquest: "Tot el poder als Soviets!" Un tropell sospitós, que es mantenia retret a la porta del palau, agafà Txernov, ministre d'agricultura, i el ficà en un automòbil. La multitud no semblava interessar-se gran cosa per la sort que pogués córrer el ministre; les seues simpaties no estaven, manifestament, de la seua banda. Aviat se sabé dins que havien detingut Txernov i que la seua persona es trobava en perill. Els socialrevolucionaris decidiren emprar autos blindats per a anar en rescat del seu cabdill; estaven nerviosos veient decreïxer la seua popularitat, i volien ensenyar el puny. A mi em semblà que el millor era saltar també al cotxe i veure com sortíem d'entre aquella multitud, per a després posar en llibertat el presoner. Però el bolxevic Raskolnikov, tinent de la flota del Bàltic, que havia portat a la manifestació els mariners de Kronstadt, insistia, molt excitat, que calia posar-lo immediatament en llibertat, perquè no es digués que l'havia detingut la seua gent. En vista d'açò, cerquí el mode d'accedir a la seua pretensió. Però és millor que li cedisca la paraula al mateix Raskolnikov.

"És difícil [conta l'expansiu tinent, en les seues *Memòries*] dir quant hauria durat encara l'excitació turbulenta de la multitud, a no haver estat per la intervenció del camarada Trotski. D'un bot, es posà en la davantera de l'automòbil i, fent amb el braç aqueix gest enèrgic i rotund del que s'ha cansat ja d'esperar, demandà silenci. En un instant, es féu un silenci absolut; no s'escoltava una mosca. Lev Davidovix, amb la seua veu alta, clara, metàl·lica, pronuncià un petit discurs, que acabà amb aquesta frase: "Tot aquell que desitge que es cometa algun acte de violència contra Txernov, que alce la mà... Ningú obrí la boca [prosegueix Raskolnikov], ningú hi replicà ni una paraula. "Ciutadà Txernov, està vostè lliure!", digué Trotski amb to solemne, i girant-se amb tot el cos devers el ministre d'agricultura, l'invità amb un gest a sortir del cotxe. Txernov estava més mort que viu. Jo mateix l'ajudí a baixar. El ministre, amb el semblant desmadeixat i expressió de tortura, pujà les escales amb pas vacil·lant i desaparegué en el vestíbul del palau, mentre Lev Davidovix, satisfet del seu triomf, s'allunyava també."

Prescindint de l'ambient de patetisme, perfectament superflu, l'escena està fidelment comptada. No importa: la premsa enemiga no tingué cap inconvenient a dir que el causant de la detenció havia estat jo, que volia que linxaren el ministre. Txernov, davant aquestes imputacions, servava silenci pudorosament: per a un ministre "del poble" era dur haver de reconèixer que no devia el cap precisament a la seua popularitat, sinó a la intercessió d'un bolxevic.

No cessaven d'enviar-nos comissions, demanant, en nom dels manifestants, que el Comitè Executiu es fes càrrec del poder. Txeidse, Tseretelli, Dan, Goz, entronitzats en la presidència com a fetitxes, no es dignaven donar cap resposta a les comissions, es quedaven mirant vers la sala o es miraven, misteriosos i inquietos, els uns als altres. Els bolxevics feren ús de la paraula per a recolzar les pretensions dels comissionats, que parlaven en nom dels soldats i els obrers. Els senyors de la presidència continuaven callant. Esperaven, sens dubte. Què era el que esperaven?... Així passaren diverses hores. Ja ben fosquejada la nit, als voltants del palau, començaren a sonar crits de victòria en forma de tocs de trompeta. La presidència ressuscitava, com galvanitzada per un corrent elèctric. Algú vingué a comunicar solemnement que el Regiment de Volyn arribava del front per a posar-se a les ordres del Comitè Executiu Central. La “democràcia” s’havia convençut que en tota la gegantina guarnició de Petrograd no hi havia un sol cos de tropa de la qual pogués fiar-se. Fou necessari esperar que arribés del front un braç armat. Com canvià de sobte la decoració! Les comissions foren expulsades del saló; ja no hi havia paraula per als bolxevics. Els cabdills de la democràcia decidiren venjar-se en nosaltres de la por que els havien fet passar les masses. Des de la tribuna del Comitè Executiu s’estenien sobre la sala tonants discursos, parlant d’una rebel·lió armada que, afortunadament, havien sufocat les tropes fidels a la revolució. El partit bolxevic fou declarat partit contrarevolucionari. I tot per l’arribada del Regiment de Volyn. Als tres mesos i mig, aquest regiment es passava com un sol home al costat dels que van derrocar el govern de Kerenski.

En el matí del dia 5 tinguí una conversa amb Lenin. L’assalt de les masses havia estat rebutjat en tota la línia.

-Ara -em digué Lenin- ens afusellaran, primer a un i després a un altre, ja ho veurà vostè; és el seu moment.

Però Lenin donava excessiva importància al nostre enemic, no perquè a aquest li faltés la fúria, sinó perquè li mancaven la capacitat i la decisió per a actuar. No ens afusellaren, encara que estigueren molt a prop. Als carrers, tot el món insultava i colpejava els bolxevics, i els junker assaltaren i saquejaren el Palau de la Kxessinskaia i la impremta de *Pravda*. Tot el carrer davant de la impremta estava sembrat de quartilles. Allí hagué de perir, entre molts altres originals, el del meu opuscle polèmic *Als calumniadors*. L’escaramussa de patrulles esdevenia una campanya sense enemic. I l’adversari quedà vencedor, sense lluita i a poca cost, perquè nosaltres decidírem no entaular-li batalla. El nostre partit en sortí durament castigat. Lenin i Zinoviev hagueren d’amagar-se. Es practicaren nombrosíssimes detencions, acompanyades gairebé totes de les seues corresponents pallisses. Els cosacs i els junker els llevaven als detinguts els diners, amb pretext que era diners “alemanys”. Molts dels que s’havien embarcat amb nosaltres i es deien més o menys amics nostres, ens giraren l’esquena. Al Palau de Tàurida ens proclamaren contrarevolucionaris, la qual cosa ens deixava, en realitat, a mercè del primer que volgués llevar-nos del mig. La direcció del partit deixava prou que desitjar. Faltava Lenin. L’ala de Kamenev començava a alçar el cap. Molts dels dirigents (i entre ells es comptava Stalin) estaven creuats de mans, esperant que es desenrotllaren els esdeveniments per a donar després brida solta a la seua saviesa. La fracció bolxevic del Comitè Executiu Central, se sentia òrfena en aquell Palau de Tàurida. M’enviaren una comissió a pregar-me que prengués la paraula per a definir la situació política del moment: jo no estava encara afiliat al partit, perquè havíem decidit ajornar aquest tràmit fins al congrés que estava a punt de celebrar-se. No cal dir que acceptí l’encàrrec molt de bon grat. Aquell compromís adquirit amb la fracció bolxevic m’imposava aqueixos deures morals que imposen les aliances en una plaça assetjada per l’enemic. En el meu discurs diguí

que, passada aquesta crisi, ens esperava un ràpid triomf; que les masses, quan veren provada la nostra lleialtat a la idea pels fets, vindrien entusiastament amb nosaltres; que en temps com aquells s'havia de vigilar de prop tots els revolucionaris, perquè en moments tals, els homes es pesaven en una balança que no mentia. Encara recorde (i en recordar-ho, sent gran satisfacció) del calor i la gratitud amb què m'acompanyà la fracció en aquell discurs. "Fora de Lenin, absent del moviment [deia Muralov], l'únic que no ha perdut el cap és Trotski." És probable que si escrigués aquestes memòries en altres condicions (encara que en altres condicions és probable també que no les escrigués) suprimís molt del que ací dic. Però tal com estan les coses, no puc girar-me d'esquena a aqueix falsejament del passat que és la principal preocupació dels epígons i que tan bé saben organitzar. Els meus amics estan a les presons o en el desterrament. No tinc altre remei que dir de mi mateix coses que en altres condicions no hauria de contar. No es tracta tant, en allò que a mi respecta, de la veritat històrica com de continuar menant una lluita que no ha acabat encara...

D'aquells temps data la meua amistat, inseparable, així en la guerra com en la política, amb Muralov. Permeta-se'm que diga ací unes paraules sobre aquest home. Muralov és un vell bolxevic que lluità per la revolució de 1905 als carrers de Moscou. Als voltants de Moscou, en un lloc anomenat Serputxovo, es veié envoltat en un pogrom organitzat pels Cent Negres i emparat com sempre, per la policia. Muralov és un gegant, a l'abrivament del qual, temerari, només iguala la seua magnífica bondat. Els enemics el tenien assetjat amb altra gent d'esquerra a l'edifici del zemstvo. Sortí del local i avançà, revòlver en mà, cap a la multitud assetjadora, fent-la retrocedir. Però un grapat de pogromistes combatius li barraren el pas. Els cotxers de punt començaren a vociferar el seu goig. "Pas!" (cridava el gegant sense detenir-se, brandant el revòlver). Saltaren sobre ell. Muralov deixà un mort al lloc i ferí un altre. La multitud féu un bot enrere. I el nostre home, sense afanyar el pas, fenent la multitud com una quilla, continuà caminant a peu fins a Moscou.

El seu procés durà més de dos anys i, tot i la furibunda reacció desencadenada, acabà amb una absolució. Muralov, que era agrònom de professió i havia estat durant la guerra imperialista soldat d'una companyia d'automòbils, lluità a Moscou al capdavant de les masses en les jornades d'octubre, i després de la victòria fou nomenat comandant primer d'aquella zona militar. Fou el mariscal indomable de la guerra revolucionària, sempre al seu lloc, complint senzillament amb el seu deure, sense afectació. Durant les campanyes, portava a totes bandes una propaganda incansable pel fet; donava consells agrícoles, segava les messes i, descansant entre tasca i tasca, curava els homes i les vaques. En les situacions més difícils, aquell home irradiava serenitat, objectivitat i ardor. Quan acabà la guerra, els dos ambicionàvem passar junts les hores lliures.

Ens unia, a més, la passió de la caça. Junts, recorreguérem el nord i el sud, unes vegades darrere dels óssos i els llops, d'altres vegades disparant als faisans i a les avitardes. Al present, Muralov estarà caçant en la Sibèria, on purga en el desterrament el pecat de pertànyer a l'oposició...

Muralov no perdé tampoc la serenitat, que fou per a molts refugi, en aquells dies de juliol de l'any 1917. I això que cadascú dels nostres necessitava dominar-se molt per a no passar amb els muscles humiliats i el cap acotat pels corredors i els salons del Palau de Tàurida, per entre aquelles mirades carregades d'odi, aquells xiuxiuejos prenyats d'ira, aquell jactanciós tocar de colzes (Mireu-los! Mireu-los!) i aquell ostensible carrisquejar de dents. No hi ha res més irat que un d'aqueixos filisteus "revolucionaris" unflats i xarlatans, quan veuen que la mateixa revolució, que els ha pujar al cim de la nit al dia, comença a posar en

perill la seua magnificència fugaç. Aquell camí que calia recórrer fins a la cantina del Comitè Executiu era un Calvari.

A la cantina ens repartien te i pa negre untat de sagí amb formatge o caviar roig de gra gros, del que n'hi havia en abundància a l'Smolni, com més tard al Kremlin. A mig dia, ens donaven sopa de cols i un pedacet de carn. L'encarregat de la cantina del Comitè Executiu era el soldat Grafov. Quan més creixia la campanya de difamació contra nosaltres i Lenin, a qui havien decretat espia alemany, havia de romandre amagat en una tenda de campanya, advertí que Grafov procurava escollir per a mi el got de te més calent i el panet més farcit. Era evident que aquell home simpatitzava amb els bolxevics, encara que voldria ocultar-ho als seus superiors. Continuí observant. Grafov no estava a soles. Tot el personal subaltern de l'Smolni, porters, correus sentinelles, s'inclinaven de la nostra banda. Llavors compreguí que teníem fet la meitat del camí. Però de moment, només la meitat.

La premsa menava contra els bolxevics una campanya sense igual en allò que feia a malignitat i vilania, que només havia d'ésser superada anys més tard per la sostinguda per Stalin contra l'oposició. Lunatxarski féu al juliol algunes declaracions un tant equívokes que la premsa, no sense raó, interpretà en el sentit que se separava dels bolxevics. No faltaren periòdics que m'atribuïren també a mi declaracions del mateix tenor. El dia 10 de juliol dirigí al Govern Provisional una lletra en què em mostrava plenament solidaritzat amb Lenin i que acabava amb les paraules següents

“No hi ha cap raó perquè se m'excloga d'aqueix decret pel qual es dóna ordre de detenció contra Lenin, Zinoviev i Kamenev... No hi ha cap raó, tampoc, per a dubtar que jo siga un enemic tan irreconciliable com aqueixos camarades de tota la política del Govern Provisional.”

Els cavallers ministres van traure la conseqüència lògica i inevitable d'aquella carta i em van manar detenir com a agent dels alemanys.

Al maig, quan Tseretelli muntava en còlera contra els marins i manava desarmar els artillers de la Marina, li predí que no estava llunyà el dia en què hauria d'acudir a aquells mateixos marins cercant-hi refugi contra el general que preparés la soga per a la revolució. En efecte: al mes d'agost aquest general aguaitava el cap en la persona de Kornilov. Tseretelli imprecà l'ajuda dels mariners de Kronstadt, i aquests no se la negaren; el creuer *Aurora* fondejà en les aigües del Neva. Jo haguí d'observar, ja a través dels barrots de la cel·la, com i amb quanta rapidesa es realitzava la meua predicció. Els mariners de l'*Aurora* enviaren una comissió a la presó a parlar amb mi, a l'hora de les visites, per a que els aconsellés si havien de protegir el Palau d'Hivern o prendre'l per assalt. Els recomaní que abans de liquidar Kerenski llevaren del mig Kornilov.

-No hi perdérem res -els diguí.

-Creu vostè...?

-N'estic segur!

La meua muller anà a visitar-me a la presó amb els xics, que ja havien tingut temps, llavors, a formar-se una experiència política pròpia. Els xicots estaven passant l'estiu al camp, amb la família de V., un comandant retirat, amic nostre. En aquesta casa solien reunir-se prou visites, oficials la majoria d'ells, que entre glopet i glopet, malparlaven al seu gust

contra els bolxevics. Al mes de juliol arribà la difamació al seu apogeu. Alguns d'aquests oficials, no trigaren a partir al sud, on es concentraven els que més tard havien d'ésser els quadres dels blancs. No sé què jove patriota es permeté dir, estant a taula, que Lenin i Trotski eren espies dels alemanys. El meu xic major, tot just en escoltar allò, saltà a ell amb una cadira enlaire, i el petit s'aixecà també brandant un ganivet de taula. Les persones majors hagueren de separar els contendents. Els dos germans es tancaren a la seua habitació i trencar a plorar amargament. Estaven entossudits en anar-se'n caminant fins a Petrograd a assabentar-se del que hi feien amb els bolxevics. Per fortuna, arribà la mare, els tranquil·litzà i els portà amb ella. Però tampoc en sortien guanyant res, de romandre a Petrograd. Els periòdics s'atipaven de cobrir d'insults els bolxevics. Son pare estava a la presó. Decididament, la revolució havia frustrat les seues esperances. Però no per això deixaren de fixar-se entusiasmats en com sa mare m'allargava un trempaplomes per entre les reixes del locutori. Jo els consolí com solia, dient-los que la vertadera revolució no havia esclatat encara.

Les xiques intervenien ja més seriosament en la vida política. Assistien als mítings del Circ Modern i participaven a les manifestacions. En les Jornades de Juliol, es veieren arrossegades per un tumult, enmig d'una multitud; una d'elles perdé les ulleres, les dues es quedaren sense barret i les dues també temeren quedar-se sense son pare, a qui a penes havien vist creuar un moment per davant els seus ulls. Pels dies en què Kornilov atacà la capital, els empresonats tinguérem la vida pendent d'un tènue filet. Per a tots era evident que si Kornilov assolía entrar a Petrograd, la primera cosa que faria seria matar els bolxevics capturats per Kerenski. A més, el Comitè Executiu Central temia que els "guàrdies blanques" de la capital caigueren sobre la presó. Enviaren, doncs, un gran destacament militar perquè protegís la presó. Però resultà, naturalment, que les tropes no eren "democràtiques", sinó bolxevics i que estaven disposades a posar-nos en llibertat tot just que volguérem. No obstant això, açò hauria estat el senyal per a l'aixecament immediat, i no havia arribat encara el moment. A més, el mateix govern començà a posar-nos, a poc, en llibertat; inspirat, per descomptat, en els mateixos motius que l'havien impulsat a cridar els mariners bolxevics perquè defensaren el Palau d'Hivern. De la presó em traslladí directament al comitè de defensa de la revolució, que s'acabava de constituir, on haguí de seure entorn d'una taula amb aquells mateixos cavallers que m'havien enviat a la presó com a agent dels Hohenzollers i que, pel que es veu, encara no havien tingut temps per a retirar la imputació. Confesse sincerament que de només veure aquells socialrevolucionaris i menxevics, li venien a hom ganes de desitjar que el tal Kornilov els tirés mà al coll. Però aquest desig, a més d'ésser poc piadós, era impolític. Els bolxevics s'hi penjaren la defensa de la ciutat i estigueren en tot arreu en els primers llocs. L'experiència de la temptativa de Kornilov vingué a completar la que ja teníem de les Jornades de Juliol. Es demostrava una altra vegada més que els Kerenski i companyia no tenien al seu darrere cap força real pròpia. Aquell exèrcit que s'alçà en armes contra Kornilov, era el que havia de derrocar el règim a l'octubre. Ens aprofitàrem del perill de l'hora per a armar els obrers que Tseretelli havia vingut desarmant tot el temps conscienciosament.

La ciutat, aquells dies, romania muda. Tothom estava esperant l'arribada de Kornilov, uns amb esperança, d'altres amb por. Els xics escoltaren dir que podia presentar-se demà mateix, i l'endemà, ben enjorn, estaven mirant per la finestra, en roba interior i amb els ullassos molt oberts, a veure si el veien. Però Kornilov no s'hi presentà. L'aixecament revolucionari de les masses fou tan potent, que el general revoltat s'evaporà com un núvol. Però no sense deixar empremta: aquella temptativa serví de molt als bolxevics.

“La venjança [escriguí jo per aquells dies] no es fa esperar. El nostre partit, perseguit, acorralat, calumniat, mai conquerí tants adeptes com en aquests darrers temps. I aquesta expansió no trigarà en transmetés de la capital a les províncies, de les ciutats als pobles i als quarters [...] Sense deixar d'ésser ni per un moment una organització de classe del proletariat, el nostre partit, davall el foc de les represàlies, s'ha convertit en el vertader guia de les masses oprimides, esclavitzades, defraudades i acorralades...”

A penes encertàvem ja a portar compte amb aquell núvol de nous afiliats. En el soviet de Petrograd, el nombre de bolxevics creixia de dia en dia. Ja estàvem sobre la meitat. No obstant això, en la presidència, no hi havia un a soles. Sorgí el problema de la reelecció. Proposàrem als menxevics i socialrevolucionaris una presidència mixta. Després, sabérem que a Lenin li havia disgustat açò, perquè temia que darrere d'això hagués una tendència conciliadora. No obstant això, no assolírem arribar a un acord. Tanmateix que acabàvem de lluitar junts contra Kornilov, Tseretelli es negà a acceptar una presidència de coalició. Era precisament allò que nosaltres volíem. No quedava, doncs, més camí que votar per llistes. Em semblà oportú plantejar la qüestió de si Kerenski devia o no figurar en la llista dels contraris. Encara que d'una manera formal pertanyia a la presidència, no apareixia mai pel soviet i no s'amagava de mostrar, vingués o no a compte, el menyspreu que sentia envers ell. La pregunta agafà desprevinguda la presidència. Kerenski no hi gaudia d'estimació ni de respecte. No obstant això, era molt demanar que es desautoritzés ni més ni menys que al president del consell. Els senyors de la presidència xiuxiuejaren un estona, i al final feren conèixer la resolució: “Naturalment que ha de figurar-hi, en la llista!” Era també allò que nosaltres desitjàvem. Reproduïsc un fragment de l'acta d'aquella sessió:

“Nosaltres abrigàvem la creença que Kerenski no pertanyia ja al soviet [gran ovació]. Però, pel que es veu, estàvem equivocats. Entre Txeidse i Zavadie flota l'ombra de Kerenski. I quan se vos propose que approveu la política de la presidència tingueu en compte (no ho oblideu!) que allò que se vos demana és que voteu a favor de la política de Kerenski [gran ovació].”

Açò bastà perquè es vingueren amb nosaltres cent o dos-cents delegats que estaven indecisos. El soviet comptava amb prou més de mil components. Les votacions es feien sortint per les portes. A la sala de sessions regnava una excitació tremenda. No es tractava de la presidència. Es tractava de la revolució. Jo em passejava pels corredors, amunt i avall, amb uns quants amics. Calculàvem que ens faltarien uns cent vots per tal d'assolir la meitat, i fins i tot açò ho consideràvem com un triomf. Després es veié que teníem més de cent vots sobre els que sumava la coalició de socialrevolucionaris i menxevics. Havíem vençut. Pugí a ocupar el lloc del president. Tseretelli, en el seu discurs de comiat, féu vots perquè ens sostinguérem en el soviet, almenys, la meitat del temps que ells havien estat al capdavant de la revolució. Tant se val dir que els nostres adversaris no ens donaven de vida més que uns tres mesos. S'equivocaren cruelment. Sabérem marxar, drets i segurs, a la conquesta del poder.

LA NIT DECISIVA

S'apropava l'hora decisiva de la revolució. L'Smolni estava convertit en una vertadera fortalesa. Dalt, a les teulades, quedaven com a herència de l'antic Comitè Executiu unes vint metralladores. El comandant de l'Smolni, capità Grekov, era acèrrim enemic nostre. En canvi, el cap del destacament de metralladores vingué a dir-me que els seus homes estaven amb els bolxevics. Encarreguí algú (potser Markin) que repassés les metralladores. El diagnòstic fou que estaven en mal estat, abandonades. Els soldats s'alentien precisament perquè no tenien el menor desig de sortir a la defensa de Kerenski. Fiu que enviaren un altre destacament de metralladores, segur i en bones condicions. Estava fent-se clar el dia 24 d'octubre. Jo anava de pis en pis, per a no estar-me quiet en un lloc, per a convèncer-me que tot anava bé i per a infondre ànims als que en necessitaven. Per damunt de les lloses d'aquells claustres, interminables i envoltats encara en ombres, s'escoltava el rodar de les metralladores arrossegades pels soldats, amb un estrèpit alegre i bulliciós. Era el nou destacament, avisat per mi. Per les portes guaitaven el cap, amb cara d'esglai, els pocs socialrevolucionaris i menxevics que s'havien quedat a l'Smolni. Aquella música no prometia gens bo, a les seues oïdes. A poc a poc anaren desfilant tots, un rere l'altre, i ens quedàrem amos absoluts d'aquell edifici, que es disposava a plantar la bandera bolxevic a la capital i en tot el país.

Al matí, a trenc d'alba, em trobí en l'escala amb un obrer i una obrera que venien corrent, panteixant, de la impremta del partit a avisar que el govern havia prohibit la publicació del nostre òrgan central i la del periòdic del soviets de Petrograd. Digueren que la impremta havia estat segellada per un agent del govern, que s'havia presentat en companyia d'uns quants cadets de l'Escola Militar. De primera intenció, aquesta notícia ens espantà un poc, amb aqueix poder que tenen els tràmits formalistes sobre la raó.

-No podem arrencar el segell? -preguntà l'obrero.

-Arranqueu-lo tranquil·lament, i perquè no vos passe res vos enviarem una escorta segura -li contestí.

-Hi ha allí prop -digué l'obrero, molt segura de si- un batalló de sapadors, els soldats del qual s'encarregaran de protegir-nos.

El Comitè Revolucionari de guerra emeté immediatament el decret següent:

“1er. Les imprentes dels periòdics revolucionaris hauran d'obrir-se immediatament; 2on. Els redactors i impressors prosseguiran els seus treballs per a la publicació dels periòdics; 3er El deure i l'honor de protegir les imprentes revolucionades contra qualsevol atac de la contrarevolució s'encomana als braus soldats del Regiment de Lituània i al 6è Batalló de Sapadors de la reserva.”

La impremta continuà treballant ja sense interrupció i els dos periòdics sortiren al carrer.

El dia 24 sorgiren dificultats en la Central de Telèfons. Els cadets de l'Escola Militar havien pres possessió de l'edifici i, a la seua empara, les telefonistes declararen l'oposició al soviets. Es negaven a fornir-nos comunicació. Era el primer acte, episòdic encara, de sabotatge. El Comitè Militar Revolucionari envià a Telèfons un destacament de mariners, que

hi instal·laren dos canonets petits a l'entrada i amb açò es restabliren, de seguida, les comunicacions telefòniques. Començarem a apoderar-nos dels organismes administratius.

El Comitè es trobava reunit en sessió permanent en el tercer pis de l'Smolni, en una habitació petita que feia cantó. En aquella habitació venien a concentrar-se tots els informes que es rebien sobre els moviments de tropes, l'esperit dels soldats i obrers, les agitacions als quarters, els plans dels pogromistes, les maniobres dels polítics burgesos i dels ambaixadors estrangers, la vida al Palau d'Hivern, les deliberacions dels antics partits representats en el soviets. De tot arreu es rebien informacions. Hi desfilaven obrers, soldats, oficials, porters, cadets socialistes de l'Escola Militar, personal domèstic, dones de petits empleats. Molts d'ells no feien més que contar-me ximpleries, però d'altres aportaven dades serioses i de valor. Durant la setmana anterior jo no havia posat gairebé els peus fora de l'Smolni; em passava les nits vestit i tombat en un sofà de cuir, i dormia en les breus estones que em deixaven lliure, despertat constantment pels correus, els informadors, els motociclistes, els telegrafistes, les incessants trucades del telèfon. S'apropava el moment decisiu. Era evident que ja no hi havia mode de tornar-se enrere.

A la nit del 24 al 25 d'octubre, els vocals del Comitè Revolucionari es repartiren pels districtes. Jo em quedí sol a l'Smolni. Més tard, s'hi presentà Kamenev. Kamenev era oposat al colp, però venia a passar aquesta nit decisiva al meu costat. Ens instal·larem a l'habitacioneta del tercer pis, que en aquella nit (la nit en què havia de decidir-se la revolució) se semblava al pont de comandament d'un vaixell. A la sala del costat, gran i solitària, hi havia una cabina telefònica. El telèfon estava sonant constantment, per a assumptes que unes vegades eren importants i d'altres sense interès. El timbre subratllava el silenci expectant. No era difícil imaginar-se la ciutat de Petrograd, abandonada, envoltada per la nit, mal enllumenada, assotada pels vents tardorencs. Els burgesos i els empleats, arrupits en els seus llits, feien esforços per representar-se allò que estaria ocorrent a aquella hora als carrers, perillosos i plens de misteri. Els barris obrers dormien amb aqueix son de vetlla dels campaments en peu de guerra. Comissions i grups dels partits del govern, exhaurits i impotents, deliberaven als palaus dels tsars, on els fantasmes vius de la democràcia es donaven de cara a terra amb els fantasmes encara no esfumats de la monarquia. De temps en temps, la seda i els daurats del saló s'enfonsaven en la foscor: no hi ha prou carbó. Als districtes de la ciutat munten la guàrdia destacaments d'obers, mariners i soldats. Els joves proletaris van armats de fusell i porten el tors cenyit per les cartutxeres de les metralladores. Les patrulles dels carrers bivaquegen i es calfen a la vora de les fogueres. En dues dotzenes de telèfons es concentra tota la vida intel·lectual de la ciutat, que en aquesta nit de tardor alça el cap per a sortir d'una època i entrar en una altra.

A aquella habitació del tercer pis vénen a parar els informes de tots els districtes, barris i suburbis. Tot està previst, segons sembla; els cabdills als seus llocs, les comunicacions assegurades, res s'ha oblidat. Nova revisió mental. Aquesta nit és la que decideix.

El dia anterior, diguí en el meu informe davant els delegats del Segon Congrés dels Soviets, i ho diguí amb una absoluta convicció:

“Si no cedi no hi haurà guerra civil. Els nostres enemics capitularan instantàniament i vosaltres ocupareu sense lluita el lloc que vos correspon, que per dret vos pertany.”

No hi ha per què dubtar en el triomf d'un aixecament d'aquesta naturalesa. I, no obstant això, són aquestes hores d'una preocupació profunda i tensa, perquè aquesta nit és la que decideix.

El govern ha mobilitzat els cadets de l'Escola Militar i ahir remeté al creuer *Aurora*, fondejat al Neva, ordre de desancorar. La dotació de l'*Aurora* la formen aquells mateixos mariners bolxevics als qui en les mes d'agost es presentés Tseretelli, barret en mà, a demanar-los que defensaren el Palau d'Hivern contra Kornilov. Els marins s'han dirigit al Comitè Militar Revolucionari preguntant què han de fer. I aquesta nit l'*Aurora* roman al mateix lloc en què ahir estava. Em telefonen de Pavlovsk dient que el govern reclama d'allí artilleria, que ha demanat a Tsarskoie-Selo un batalló d'assalt, a Peterhov l'enviament de forces de l'Escola d'Insígnies. Kerenski té aquarterats al Palau d'Hivern els cadets de l'Escola Militar, a gran nombre d'oficials i als batallons de dones. Done ordre als comissaris perquè repartisquen pel camí de Petrograd patrulles segures que barren el pas a les tropes demanades pel govern i envien agitadors que surten a la seua trobada. Totes les nostres converses es cursen telefònicament i poden anar a parar, en la seua integritat, a mans del govern. Però és possible que aquest ja no dispose ni tan sols de mitjans per a sorprendre-les. "I si no aconseguíu persuadir les tropes perquè no seguisquen endavant, tireu mà a les armes. Em responeu d'açò amb els vostres caps." S'ho repetisc diverses vegades, però sense estar molt segur encara de l'eficàcia de les meues ordres. La revolució és encara massa confiada, bondadosa, optimista i lleugera. Encara li agrada més amenaçar amb les armes que emprar-les. Continua confiant en l'eficàcia de la paraula i la persuasió. I de moment, no s'equivoca. Les concentracions d'elements enemics s'evaporen al sol contacte del seu càlid alè. El dia 24, donàrem ordre que a la primera temptativa dels Cent Negres per a organitzar pogroms als carrers, es fes ús de les armes i es reprimís l'intent despietadament. Però els enemics no s'atreveixen a sortir al carrer. Estan ocults. El carrer és nostre. Els nostres comissaris munten la guàrdia en tots els camins que menen a Petrograd. L'Escola d'Insígnies i els artillers no han acudit a la crida del govern. Només una part dels cadets d'Oranienbaum pogué lliscar a l'empara de la nit per entre les nostres malles, seguida de prop per les meues telefonades. L'aventura acabà enviant parlamentaris a l'Smolni. El Govern Provisional cerca en va on recolzar-se. El sòl vacil·la davall els seus peus.

La guàrdia exterior de l'Smolni ha estat reforçada per un nou destacament de metralladores. Les comunicacions amb totes les forces de la guarnició són permanents. En tots els regiments hi ha companyies de vetlla sobre les armes. Els comissaris estan preparats, atents al primer avís. A l'Smolni es troben delegats de tots els cossos de tropa, a disposició del Comitè Militar Revolucionari para en el cas que s'interrompen les comunicacions. De tots els districtes de la ciutat es llencen al carrer destacaments armats, truquen a les portes o les obren sense trucar-hi i ocupen militarment tots els edificis públics. Aquests destacaments es troben gairebé en totes parts amb amics que els havien estat esperant impacientment. Comissaris especials, nomenats a aquest efecte, vigilen a les estacions els trens que arriben i surten, principalment els transports de soldats. No es veu per cap banda motiu d'inquietud. Tots els punts importants de la ciutat cauen sota el nostre poder, quasi sense resistència, sense lluita, sense víctimes. El telèfon ens envia de totes bandes la consigna: "Ací, nosaltres!"

Tot marxa bé. No pot marxar millor. Podem deixar un moment el telèfon. M'assec al sofà. La tensió nerviosa cedeix. Per això mateix, sent que una vaga onada de cansament em puja al cap. "Done'm vostè un cigarret!", li dic a Kamenev. Encara fumava, encara que no regularment. Faig dos grans xuplades al cigarret i a penes si tinc temps a dir-me a mi mateix: "Només faltava açò!", quan perd el coneixement. La propensió a caure esvait davant un dolor

físic fort o un gran malestar, era herència de ma mare. Un metge ho prengué com a pretext per a atribuir-me epilèpsia. Quan recobrí el coneixement, viu prop de mi la cara de Kamenev, tota espantada.

-Vol vostè que vaja a cercar-li alguna medicina? -em preguntà.

-No, millor seria -li diguí després d'una breu reflexió- que cercàrem quelcom de menjar.

Intente recordar quan he menjat per darrera vegada i no ho aconseguisc: dec portar un dia sencer sense tastar mos.

Al matí, em llance sobre la premsa burgesa i la conciliadora. Ni una paraula sobre l'aixecament, ja iniciat. Els periòdics s'havien afartat de clamar tant i tan furiosament sobre l'aixecament armat que s'apropava, sobre els saquejos, els rierols de sang que correrien, les violències, etc., que no s'adonaren ni tan sols que l'aixecament havia començat ja. La premsa donava ple crèdit a les nostres negociacions amb l'estat major i interpretava com a indecisió nostres declaracions diplomàtiques. Mentre, els destacaments de soldats, mariners i individus de la Guàrdia Roja, executant les ordres que rebien de l'Smolni, sense caos, sense lluita als carrers, quasi sense disparar un tret, sense vessament de sang, anaven ocupant un edifici públic rere un altre.

El bon burgès es fregava els ulls, espantat, davant el nou règim. Però és possible que els bolxevics hagen conquerit el poder, és possible? Una comissió de la Duma municipal se'm presentà a fer-me unes preguntes vertaderament peregrines, inefables: si planejàvem alguna manifestació i quina i per a quan, advertint-me que la Duma municipal devia "tenir-ne coneixement amb vint-i-quatre hores d'antelació"; quines mesures havia pres el soviets per a salvaguardar la seguretat i l'ordre públic, etc., etc. Jo els contestí exposant-los quina era la doctrina dialèctica sobre la revolució i proposí a la Duma municipal que elegís un delegat perquè la representés en el Comitè Revolucionari. Açò els aterrí més que la mateixa sublevació. Acabí, com sempre, aplicant el criteri de la defensa armada:

-Si el govern empra el ferro, nosaltres contestarem amb l'acer.

-Ens dissoldran vostès, per haver estat contraris al lliurament del poder als soviets?

-La Duma municipal -contestí-, tal com es troba constituïda, ja no respon a la realitat, i si sorgís algun conflicte, proposaríem al poble que fos a unes noves eleccions, on es decidiria.

La comissió es retirà amb la mateixa prudència amb què havia vingut, però deixant al seu darrere una sensació segura de victòria.

Com han canviat les coses en aquesta nit! No fa més que tres setmanes que hem assolit la majoria al soviets de Petrograd. No érem gairebé més que una bandera, sense impremta pròpia, sense caixa, sense seccions. Encara la nit anterior acordava el govern detenir el Comitè Militar Revolucionari i anava cercant els nostres senyals. I heus aquí que, de sobte, es presenta una comissió de la Duma municipal davant aquests revolucionaris "proscrits" per a preguntar-los quina sort serà la seua.

El govern seguia reunit com sempre al Palau d'Hivern. Però més que govern era una ombra de si mateix. Políticament, pot dir-se que ja no existia. Durant la jornada del 25 d'octubre, el Palau d'Hivern es veié a poc a poc assetjat de tropes. Cap a l'una de la vesprada parlí al sovieta de Petrograd sobre la situació. La ressenya publicada en el periòdic descriu el meu informe de la manera següent:

“Declare, en nom del Comitè Revolucionari de guerra, que el Govern Provisional ja no existeix [aplaudiments]. Alguns ministres han estat detinguts ja [brau]. Els altres seran fets presos dins d'unes hores o en termini de pocs dies [aplaudiments]. La guarnició revolucionària, que s'ha posat a les ordres del Comitè Revolucionari de guerra, ha dissolt el Preparlament [gran ovació]. Hem passat la nit en blanc, observant per telèfon com les seccions dels soldats revolucionaris i de les guàrdies obreres complien calladament amb la seua missió, mentre el bon burgès dormia tranquil·lament, sense sospitar ni tan sols que mentre un poder nou s'alçava sobre les runes de l'antic. Les estacions, les centrals de correus i telègrafs, l'Agència de Telègrafs de Petrograd, el Banc Nacional, estan ocupats per les nostres tropes [gran ovació]. El Palau d'Hivern no ha estat pres encara però la seua sort es decidirà dins de pocs minuts [aplaudiments].”

Aquesta notícia concisa dóna una idea falsa de l'ambient d'aquella assemblea. En el meu record se serveixen les dades següents, que vénen a completar l'informe dels periòdics. En comunicar jo el canvi de govern que s'havia operat aquella nit, es produí un silenci tens que durà diversos segons, després de tot això esclatà l'aplaudiment; però no un aplaudiment sorollós, sinó reflexiu. La sala es mantenia en una actitud expectant davant els esdeveniments. Quan la classe obrera es disposava a llançar-se a la lluita, estava posseïda d'un entusiasme indescriptible. Però ara, creuat ja el llindar del poder, aquest entusiasme apassionat cedia el pas a la reflexió i a la preocupació. En aquest replegament psicològic, palpitava un instint històric, precís, ja que davant nosaltres guaitaven encara les grans resistències d'un món que no es resignava a morir. La lluita, la fam, el fred, el desordre, la sang i la mort. Podrem amb tot açò?, es preguntaven molts en silenci. D'ací el semblant de preocupació i d'atenció. Podrem!, contestaven tots. A la llunyania apuntaven perills nous, però de moment hom tenia la sensació del nostre gran triomf i aquesta sensació ens cantava en la sang. Les masses li donaren expressió en la recepció delirant que tributaren a Lenin, el qual, després de quatre mesos d'absència, tornà a presentar-se en públic, per primera vegada, en aquesta reunió.

Ja ben avançada la vesprada, esperant que s'obris el Congrés dels Soviets, Lenin i jo ens anàrem a descansar a una habitació propera al saló de sessions, en el que no hi havia més que cadires. No sé qui ens posà unes mantes al sòl, i algú (crec que fou la germana de Lenin) en tendí uns coixins. Ens tombàrem l'un al costat de l'altre. Els cossos i les ànimes es distengueren, com a molls que s'afluixen després d'una tremenda tensió. Era un descans ben guanyat. Però no podíem conciliar el son. Ens posàrem a parlar a mitja veu. Lenin ja havia dissipat les seues aprehensions per la dilació de l'aixecament, que tant l'havia preocupat. En la seua veu, hi havia tons d'una gran cordialitat. Em preguntà per les patrulles i soldats de la Guàrdia Roja.

-És un quadro meravellós veure els obrers armats amb fusell junt als soldats, que es calfen a les fogueres! -repetia en to commogut-. Per fi hem assolit unir el soldat amb l'obrer!

De sobte, s'incorporà per a preguntar-me:

-I el Palau d'Hivern? No està pres encara? Suppose que no passarà res, eh?

Fiu gest d'alçar-me per a anar al telèfon a informar-me del que hi hagués, però em retingué.

-Estiga vostè quiet, que ja encarregaré jo algú que pregunte.

No obstant això, el descans no havia de durar molt. Al saló del costat, començava la sessió del Congrés dels Soviets. La germana de Lenin, Ulianova, vingué corrent a on jo estava:

-Està parlant Dan, i el criden a vostè!

Dan, al que li fallava la veu, feia reprotxes als "conspiradors" i profetitzava el fracàs inevitable de l'aixecament. Exigia que formàrem una coalició amb els socialrevolucionaris i els menxevics. ¿De manera que els partits que, tot just ahir encara, quan estaven al poder, atiaven la campanya contra nosaltres i ens manaven a la presó, venien avui, després que els havíem derrocat, a cercar una intel·ligència amb els vencedors? M'aixequí a contestar a Dan i en la seua persona a una etapa ja superada de la revolució:

"No estem davant una conspiració, sinó davant un aixecament. L'aixecament del poble en armes no necessita justificació. Nosaltres no hem fet més que temperar l'energia revolucionària dels obrers i els soldats. No hem fet més que forjar obertament per a l'aixecament la voluntat de les masses. I ara, quan l'aixecament ha triomfat, se'ns ve a proposar que renunciem a la victòria i segellem un pacte. Amb qui? Amb vosaltres, que no sou res ni representeu res; amb uns fallits i insolvents que ja no tenen cap missió que complir i que no volen resignar-se a ésser arrossegats a les escombraries de la història, de les quals formen part des d'avui."

Era l'última rèplica nostra en aquell gran diàleg que s'havia iniciat el 3 d'abril, en el moment d'arribar Lenin a Petrograd.

EL "TROTSKISME" EN 1917

Des de l'any 1904, m'havia mantingut al marge de les dues fraccions socialdemòcrates. En la revolució del 5 al 7, treballí identificat amb els bolxevics. Durant els anys de la reacció, defensí (en la premsa marxista internacional) contra els menxevics els mètodes de la revolució, encara que sense perdre les esperances que els menxevics s'orientaren en un sentit esquerrà, i, animat per aquesta esperança, fiu una sèrie de temptatives entorn de la fusió. Fins que no esclatà la guerra no em convencí definitivament que aquells esforços eren inútils. En Nova York escriguí en els primers dies del mes de març una sèrie d'articles dedicats a estudiar les forces de classe i les perspectives de la revolució russa. Per aquells dies, Lenin enviava de Ginebra a Petrograd les seues *Lletres des de lluny*. Aquelles dues sèries d'articles, escrits des de dos punts separades per l'oceà, coincideixen a l'anàlisi i en el pronòstic. Les fórmules fonamentals a què arribàvem (posició envers la classe camperola, la burgesia, el Govern Provisional, la guerra, la revolució internacional) eren les

mateixes. Heus aquí com, sobre la pedra de toc de la història, es contrastava el “trotskisme” amb el “leninisme”, i el contrast es realitzava sota condicions químnicament pures. Jo no podia conèixer la posició adoptada per Lenin, sinó que partia dels meus supòsits propis i de la meua pròpia experiència revolucionària. I, no obstant això, acusava les mateixes perspectives i la mateixa línia estratègica que ell.

És que en aquells temps la cosa era ja tan clara, que la conclusió hauria d'ésser igual per a tots? No, ni de bon tros. La posició de Lenin fou, durant tot aquell temps (fins el dia 4 d'abril de 1917, en què arribà a Petrograd) una posició personal i exclusiva. A cap dels dirigents del partit residents a Rússia (ni a un sol d'ells) se li hi havia ocorregut abans posar proa a la dictadura del proletariat ni a la revolució social. L'assemblea del partit en què, el dia abans d'arribar Lenin, reuní unes quantes dotzenes de bolxevics, demostrà que allí no hi havia ningú que passés de la democràcia. No en va s'han mantingut secretes fins avui les actes d'aquella assemblea. Stalin hi votà a favor de sostenir el Govern Provisional de Gutxkov i Miliukov i de la unió dels bolxevics amb els menxevics. Una posició semblant, si no més oportunista encara, adoptaren Rikov, Kamenev, Molotov, Tolski, Kalinin i tots els altres cabdills i caudillets d'avui. Iaroslavski, Ordxonikidze, Petrovski, actual president del comitè central executiu ucraïnès, i d'altres, en unió dels menxevics, publicaven en Khakutsk durant la revolució de febrer, un periòdic titulat *El Socialdemòcrata*, en què no feien altra cosa que desenrotllar les banals doctrines de l'oportunisme, provincià. Donar avui a la llum els articles d'aquell *El Socialdemòcrata*, redactats per Iaroslavski, equivaldria a matar-lo intel·lectualment, si a un home com a ell pogués hom causar-li una mort intel·lectual. Tals són els homes que avui munten la guàrdia al “leninisme”! Ja sé jo que en diversos moments de la seua vida, aquests homes s'han afartat de caminar darrere de Lenin, copiant les seues paraules i els seus gestos. Però al començament d'aquell any 1917, no tenien el mestre davant. La situació era difícil. Llavors precisament era quan calia demostrar si havien après quelcom o no a l'escola de Lenin, i de què eren capaços sense tenir-lo prop. Que em diguen el nom d'un dels que figuren a les seues files, d'un sol, que haguera estat capaç d'apropar-se ni tan sols per compte propi a aquella posició adoptada per Lenin en Ginebra o a Nova York per mi. Difícil serà que puguen fer-ho. *Pravda*, de Petrograd, dirigida per Stalin i Kamenev fins a l'arribada de Lenin, quedarà sempre com un document probatori de la limitació mental, la miopia i l'oportunisme d'aquells homes. No obstant això, la massa del partit i la classe obrera en conjunt anaven desplaçant-se, per la força de les coses, en la direcció encertada, que era la lluita per la conquesta del poder. No hi havia un altre camí, ni per al partit ni per al país.

Per a defensar en els anys de la reacció la perspectiva de la revolució permanent, calia tenir una penetració teòrica de la que ells no eren capaços. Per a alçar, en el mes de març de l'any 1917, la consigna de la lluita pel poder els hauria bastat, potser, amb un poc d'instint polític. Ni un sol dels cabdills d'avui (ni tan sols u) tingué la penetració ni l'instint necessaris. Ni un sol d'ells fou capaç, al març de 1917, de remuntar-se sobre la democràcia de les esquerres petit burgeses. Ni un tan sols pogué aprovar l'examen d'Història.

Jo arribí a Petrograd un mes després que Lenin, que fou com exactament el temps que em retingué Lloyd George en el Canadà. Quan arribí, em trobí que la situació, dins del partit, havia canviat notablement. Lenin apel·lava a les masses contra els seus lamentables dirigents. Començà a lluitar sistemàticament contra aquells “vells bolxevics que [com escrigué per aquells dies] no és la primera vegada que exerceixen un trist paper en la història del nostre partit, repetint, vinga o no a compte, fórmules apreses de memòria, en compte de molestar-se a estudiar les característiques de la nova realitat vivent”. Kamenev i Rikov intentaren oposar resistència. Stalin servà silenci i es féu a una banda. No hi ha un sol article d'aquella època en

què Stalin intente ni tan sols analitzar la seua política passada i obrir-se un camí cap a la posició adoptada per Lenin. Es limità a callar. Havia aguatat massa el cap amb les seues malaurades orientacions en el primer mes de la revolució, i era millor amagar-se en l'ombra. No alçà la veu ni posà la ploma sobre el paper en cap part per a sortir en defensa de Lenin. Es féu a una banda i esperà. Als mesos de major responsabilitat, en els quals es preparà teòricament i política l'assalt al poder, Stalin no existí políticament.

Quan jo arribí a Rússia, hi havia encara moltes organitzacions socialdemocràtiques en què estaven units els bolxevics i els menxevics. Era la conseqüència lògica de la postura adoptada per Stalin, Kamenev i altres al començament de la revolució i durant la guerra. Encara que cal reconèixer que la posició d'Stalin durant la guerra no la coneix ningú, perquè tampoc cregué oportú dedicar una sola línia a aquesta qüestió, que sembla prou important. Avui, els manuals de la Internacional Comunista repartits pel món sencer (citaré els de la joventut comunista d'Escandinàvia i els *pioners* d'Austràlia) s'afarten de repetir que, a l'agost de 1912, Trotski intentà unir els bolxevics amb els menxevics. En canvi, no diuen que, ja al març de 1917, Stalin propugnava per la fusió dels bolxevics amb el partit de Tseretelli, i que fins a meitat de l'any 1917, Lenin no aconseguí treure d'una vegada el partit d'aquella tolla en què l'havien ficat els cabdills provisionals d'aleshores i epígons d'avui. El fet que ni un sol d'ells, en esclatar la revolució, sabés penetrar en el seu sentit ni comprendre els seus camins, es vol interpretar avui com una gran profunditat dialèctica, per a contrarestar les heretgies dels que tingueren l'atreviment de comprendre el passat i prevenir el futur.

Recorde que poc després d'arribar a Sant Petersburg, li diguí a Kamenev que jo estava identificat en un tot amb les famoses *Tesis d'abril* de Lenin en què es marcava la nova orientació del partit, i Kamenev em contestà: "Naturalment!" Abans d'ingressar formalment al partit, haguí d'intervenir en l'elaboració dels documents més importants del bolxevisme. I a ningú se li ocorregué aleshores preguntar-me si m'havia després del "trotskisme", com en el període de la decadència i dels epígons m'havien de preguntar mil vegades els Cachin, els Thälmanns i la resta d'usufructuaris de la Revolució d'Octubre. Les úniques reclamacions en què tal vegada ressaltés llavors el contrast entre el "trotskisme" i el "leninisme" eren les que, durant el mes d'abril, feien els dirigents del partit a Lenin acusant-lo de compartir les meues idees. Kamenev ho feia d'una manera oberta i obstinada. Els altres més veladament i amb major cautela. Dotzenes de "vells bolxevics" em digueren, en arribar jo a Rússia: "Ara està vostè d'enhorabona." No tinguí altre remei que demostrar-los que Lenin no s'havia "passat" a la meua posició, sinó que desenvolupava la seua pròpia i que de la marxa de les coses, en substituir l'àlgebra per l'aritmètica, en resultava la unitat de les nostres doctrines, com era en efecte.

En aquelles primeres reunions que tinguérem, i més encara després de les Jornades de Juliol, Lenin, sota aquella aparença de tranquil·litat i de senzillesa "prosaica", feia la impressió d'un home extraordinàriament concentrat i d'enormes preocupacions interiors. Per aquells dies, el regim de Kerenski semblava omnipotent. El bolxevisme era "un grapat d'homes que tendia a desaparèixer". Almenys, així opinava el govern oficialment. El nostre partit, no havia cobrat encara la consciència de si mateix ni de l'esdevenidor que li estava reservat. I, no obstant això, Lenin el menava amb pas ferm cap a la gran batalla. Jo m'enganyí al treball i l'ajudí des del primer dia.

Dos mesos abans de l'aixecament d'octubre, escriguí:

“Per a nosaltres, l'internacionalisme no és una idea abstracta que no tinga més missió que ésser violada sempre que l'ocasió es presente (com ho és per a Tseretelli o Txernov), sinó un principi directe orientador i profundament pràctic. Nosaltres no concebem que el nostre triomf pugui ésser segur i definitiu sense la revolució europea.”

Als noms de Tseretelli i Txernov no podia agregar-hi encara, llavors, el d'Stalin, el filòsof del “socialisme en un sol país”. El meu article acabava amb les paraules següents:

“La revolució permanent contra la permanent matança! Tal és la lluita en què es debat el destí de la humanitat.”

Aquest article aparegué imprès el dia 7 de setembre, en l'òrgan central del partit, i fou editat després en forma d'opuscle. Per què els meus crítics d'avui callaren llavors davant la meua consigna herètica de la revolució permanent? On estaven? Uns, com Stalin, esperaven, mirant cautelosament per a totes bandes; d'altres, com Zinoviev, s'havien ficat a sota de la taula. Però hi ha una altra pregunta que importa més que aquesta: Com és que Lenin s'avingué tan tranquil·lament a la meua doctrina? En allò tocant la teoria, aquell home no coneixia la indulgència ni la transigència. Com, doncs, tolerà aquella prèdica del “trotskisme” en l'òrgan central de la premsa bolxevic?

El dia 1 de novembre de 1917, en una sessió del comitè de Petrograd (l'acta d'aquesta sessió, històrica per tots conceptes, es manté en secret), Lenin digué que, des que m'havia convençut que era una quimera la unió amb els menxevics, “no hi havia millor bolxevic” que jo. Amb açò, posava bé a les clares, i no era la primera vegada, que allò que ens havia mantingut separats no era la teoria de la revolució permanent, sinó una altra qüestió secundària, encara que important també: la posició envers el menxevisme.

Als dos anys de triomfar el nostre moviment, Lenin, en girar la vista enrere, escrivia:

“En el moment de conquerir el poder i implantar la República dels Soviets, el bolxevisme sabé atraure els millors elements entre els que figuraven en els corrents del pensament socialista més afins a ell.”

¿Pot haver-hi ni una ombra de dubte que Lenin, en accentuar allò dels corrents més afins al bolxevisme, volia referir-se, molt en primer terme, al que anomenen ara el “trotskisme històric”? Quin altre corrent hi havia més afí al bolxevisme que el que jo representava? A qui si no volgué referir-s'hi? Potser a Marcel Cachin? O a Thälmann? Per a Lenin, en aquell moment en què tendia la vista sobre el passat del partit, el “trotskisme” no podia ésser un corrent hostil ni estrany, sinó, per contra, el corrent del pensament socialista més afí a la representada per ell.

Com veiem, el vertader curs que seguiren les idees no s'assembla en res a aqueixa caricatura falsejada que s'han tret del cap els epígons, aprofitant-se de la mort de Lenin i de l'onada de la reacció.

AL PODER

Aquells dies van ser dies extraordinaris, així en la vida del país com en la nostra personal. La tensió de les passions socials i de les forces personals assolía el seu màxim apogeu. Les masses estaven creant una època i els dirigents sentien que els seus passos anaven a l'uníson amb els passos de la història. En aquells dies es prenién acords i es dictaven ordres de les que depenia el destí d'un poble per a tota una època històrica. I, no obstant això, aquests acords a penes es discutien. No m'atrevisc a dir, perquè no és veritat, que els sospesàrem i meditàrem degudament abans de prendre'ls. Eren acords improvisats. Però no per això eren pitjors. El torrent dels esdeveniments tenia tal força, era tan clar allò que calia fer, que fins i tot els acords de major responsabilitat es prenién de pressa, sobre la marxa, com quelcom evident, amb la mateixa evidència amb què eren acceptats i complits. El camí estava traçat per endavant. No hi havia més que anomenar als problemes i a les fórmules pel seu nom, no calia posar-se a provar res ni fer noves apel·lacions i crides. La massa compregué perfectament, sense dubtes ni vacil·lacions, allò que la situació per si mateixa l'imposava. Els "dirigents", apressats pels esdeveniments, es limitaven a donar expressió a allò que acordava amb les necessitats de la massa i les exigències de la història.

El marxisme es considera com l'expressió conscient del procés inconscient de la història. Però aquest procés "inconscient" (inconscient en sentit historicofilosòfic, no psicològic) només es fon amb la seua conscient expressió a les seues cimes culminants, quan les masses, per un desencadenament irresistible, trenquen les comportes de la rutina social i plasmen victoriosament les necessitats més profundes de l'evolució històrica. En instants com aquests, la màxima consciència teòrica de l'època es forja amb els actes més immediats de les masses més baixes i miserables i més allunyades de la teoria. Aquesta unió creadora del conscient i l'inconscient, és el que sol anomenar-se inspiració. Les revolucions són moments d'arrabassadora inspiració de la història.

Tot vertader escriptor té moments a la seua obra en què ve un altre, més fort, i el porta de la mà. Tot vertader orador té moments en què per la seua boca parla un poc més poderós que allò que brolla d'ella en les seues hores normals. És la "inspiració", producte de la més alta tensió creadora de totes les forces. L'inconscient s'alça dels profunds avencs en què viu i es fon amb la tasca conscient de la idea, s'hi enllaça en una suprema unitat.

En un moment donat, totes les forces de l'esperit, posades en suprema tensió, xifren l'activitat personal sencera, fosa amb el moviment de la massa. Tals foren els dies que visqueren els "dirigents" en les Jornades d'Octubre. Les forces més profundes de l'organisme, els seus instints més profunds, fins a aqueix fi sentit de l'olfacte, herència dels nostres avantpassats animals, es dreçaren, feren saltar els dics de la rutina psicològica i es posaren al servei de la revolució. Aquests dos processos, l'individual i el col·lectiu, es basaven en la fusió del conscient amb l'inconscient, de l'instint, que és el ressort de la voluntat, amb les més altes generalitzacions de la idea.

La façana exterior no tenia res de patètica; la gent anava i venia, fatigada, famolenca, sense rentar, amb els ulls unflats i les cares plenes de barbes. I si, a la volta d'algun temps, agafeu un qualsevol d'aquests homes, serà molt poc el que puga contar-vos de les hores i els dies crítics.

Reproduiré ací uns extractes del llibre de notes de la meua muller, advertint que aquestes notes foren preses prou després d'ocorreguts els fets:

“En els últims dies dels preparatius per al moviment d’octubre, ens en anàrem a viure al carrer de Tàurida. L. D. es passava els dies en l’Smolni, Jo continuava treballant al sindicat d’obriers de la fusta, en què tenien majoria els bolxevics i on es respirava una atmosfera molt caldejada. Les hores de servei se’ns passaven discutint la qüestió de l’aixecament. El president del sindicat compartia el “punt de vista de Lenin i Trotski” (que era com es deia llavors) i jo l’ajudava en la campanya d’agitació. En totes bandes i per tot el món es parlava d’aixecament: als carrers, en els establiments de dinars, en les escales de l’Smolni entre la gent que es creuava al carrer. El menjar era escàs, el son curt, la jornada de treball vint-i-quatre hores. Quasi mai vàiem els xics, i durant aquells dies d’octubre no m’abandonà ni un moment la preocupació del que pogués ocórrer-los. A l’escola a on anaven no hi havia, en conjunt, més que dos “bolxevics”: Liova i Sergioska, i un “simpatitzant”, com deien ells. Tenien davant tota la massa compacta dels rebrots de la democràcia governant, dels cadets i els socialrevolucionaris. I com sol succeir en semblants casos, quan la divergència d’opinions és irreductible, a la crítica d’idees succeïen els arguments de caràcter pràctic. Més d’una vegada hagué d’intervenir el director per a traure’ls de davall d’un munt de “demòcrates” que els tenien acovardits. En realitat, els xicotets no feien ni més ni menys que el que feien els seus pares. El director era un cadet, raó per la qual estava castigant constantment els nostres xics: “Agafen vostès la seua gorreta, i vagen-se’n a casa.” Després de la caiguda del govern era impossible continuar-los enviant a aquell col·legi. Els enviàrem a l’escola pública. Allí era tot més primitiu i més tosc, però no es feia tan difícil respirar.

L. D. i jo no paràvem un moment a casa. Els xics, quan tornaven de l’escola i no ens hi trobaven, es llençaven també al carrer. Les manifestacions, els disturbis de carrer, els tirotejos, que eren freqüents, m’infonien en aquells dies molta por per ells; tinga’s en compte que eren molt revolucionaris... Les poques estones que passàvem junts, es posaven a contar-me, molt contents:

-Avui anàrem en el tramvia amb uns cosacs que estaven llegint la proclama de papà, “Germans, cosacs!”

-I què?

-Doncs que la llegien, se la passaven els uns als altres, era molt bell...

-Vos agradava?

-Sí, molt!

Un conegut de L. D., l’enginyer K., que tenia una família molt nombrosa, xics de diferents edats, una xicoteta i què sé jo quantes coses més, se’ns oferí a emportar-se els nostres xicotets amb ell una temporada, perquè estigueren vigilats. No hi havia altre remei que acceptar aquesta oferta salvadora. Jo acudia a vegades a l’Smolni fins a cinc vegades al dia, amb diversos encàrrecs que em donava L. D. Tornàvem a la nostra casa del carrer de Tàurida la nit molt fosquejada ja, per a separar-nos una altra vegada al matí següent, en trencar alba, L. D. camí de l’Smolni i jo al meu sindicat. Quan ja els esdeveniments anaven creixent, no sortien de l’Smolni de nit ni de dia. L. D. es passava dies i dies sense aparèixer pel carrer de Tàurida, ni tan sols a tombar-se un estona a dormir. Jo em quedava també moltes vegades a l’Smolni, on passàvem la nit reclinats en un sofà o butaca, sense despullar-nos. No feia calor; era un temps tardorenc, sec, gris, i bufava un airet fred. Els carrers principals estaven deserts i silenciosos. En aquest silenci palpitava una tensió de desassossec. L’Smolni bullia de gent. La magnífica sala de festes, en què brillaven les mil llums de les seues esplèndides aranyes, estava abarrotada de gent dia i nit. En fàbriques i tallers regnava també una intensa activitat. Però els carrers seguien silenciosos, muts, com si la ciutat, morta de por, hagués amagat el cap sota l’ala...

Em recorde que, als dos o tres dies d'haver pres el poder, entrí al matí en una habitació de l'Smolni, i em trobí en presència de Vladimir Íltx, de Lev Davidovítx, de Dzerzinski (si mal no recorde), de Ioffe i molts d'altres. Tenien tots unes cares pàl·lides, grogues, de no dormir; els ulls, unflats; els colls, bruts; l'habitació estava plena de fum. Al voltant d'una taula, a la que estava assegut no sé qui, s'apinyava una multitud esperant ordres. Lenin i Trotski estaven rodejats de gent. Feia la sensació que transmetien les ordres com a somnàmbuls. Els seus moviments, les seues paraules, semblaven surar en un món llunàtic, de somni, i per un moment em semblà que jo mateixa estava somiant, que tot allò que veia no era veritat i que la revolució no podia triomfar si "ells" no dormien tot el que necessitaven i es canviaven de coll; sobretot açò, perquè aquell estat d'insomni anava, no sé per què, íntimament associat a la impressió que donava veure'ls amb semblants colls. Em recorde que, alguns dies després, trobí Maria Ílínixna, la germana de Lenin, i li recomaní precipitadament que procurés que Vladimir Íltx es canviés de seguida el coll de la camisa.

-Sí, sí! -em contestà ella rient-. També als meus ulls havia perdut ja la seua importància torturadora allò del coll net."

El poder està en les nostres mans, com a mínim en Petrograd. Lenin no ha tingut temps encara a canviar de coll. En aquella cara, morta de fatiga, vetllen els ulls d'Íltx. I els ulls em miren afectuosament, cordialment, expressant amb una escairada perplexitat la simpatia interior.

-No sé si li passarà a vostè -em diu, com dubtant-; però..., així tan de sobte, el poder, tot just sortits de la persecució i la il·legalitat...-es detingué, cercant l'expressió adequada, i sobtadament canvià a l'alemany, rematant la frase-, li dóna a hom el vertigen!

I, acompanyant amb el gest la paraula, descrigué amb la mà un moviment de rotació.

Ens miràrem l'un a l'altre, i en les nostres cares aguaità, quasi imperceptible, un somriure. No duraria tot allò més enllà de dos minuts. No hi hagué més: immediatament passàrem a parlar dels assumptes pendents.

Cal formar el govern. Estem reunits uns quants membres del comitè central. Una sessió fugaç al racó d'una sala.

-I com anem a anomenar-lo? -exclamà Lenin, reflexionant en veu alta-. Tot menys ministres, que és un nom repugnant i gastat.

-Per què no... comissaris? -intervinguí jo-. El pitjor és que hi ha ja massa comissaris. Però podríem posar "Alts Comissaris"... Encara que no: això de "Alts" sona malament. Diguem "comissaris del poble".

-Comissaris del Poble? Sí, no està malament -assentí Lenin-. I al govern, en conjunt?

-Soviet, naturalment, sovieta... El "Soviet dels Comissaris del Poble" em sembla que queda bé.

-Sí -repetí Lenin-: el "Soviet dels Comissaris del Poble"... Magnífic! Açò fa olor formidablement a revolució!...

Lenin era poc aficionat a detenir-se en l'estètica de la revolució ni a assaborir el seu "romanticisme"; però la sentia de tal manera i tan en el fons, que podia dir amb tota precisió a què "olia".

-I què passarà -em preguntà Vladimir Íltx en un d'aquells primers dies, quan jo menys ho esperava- si el guàrdies blancs ens lleven del mig a vostè i a mi? Creu vostè que Sverdlov i Bukharin sabran sortir del pas?

-Home, potser no ens llevaran del mig! -li responguí jo, rient-me.

-Vaja vostè a saber! -digué Lenin, tirant-se a riure també.

En els meus *Records sobre Lenin*, publicat l'any 1924 doní a conèixer per primera vegada aquest episodi. Segons sabí després, la notícia ofengué greument el "trio" que llavors formaven Stalin, Zinoviev i Kamenev; però sense que per això s'atreviren a discutir la seua autenticitat. Les coses són com són, i la veritat és que als llavis de Lenin no aguaità en aquella ocasió més noms que els de Sverdlov i Bukharin. No se li ocorregué pensar en altres.

Lenin havia passat, amb breus interrupcions, quinze anys en l'emigració, i als dirigents del partit que no estaven emigrats no els coneixia més que pel que li escrivien o per haver-los vist alguna que una altra vegada en l'estranger. No tingué ocasió a veure'ls treballar de prop fins que no esclatà la revolució. Açò l'obligava a formar una sèrie de judicis nous o a revisar els que ja hagués format per referències. Lenin, que era home de gran passió moral, no admetia la indiferència en les seues relacions amb altres persones. Aquest gran pensador, observador i estrateg es deixava portar fàcilment de l'entusiasme envers la gent. D'aquesta qualitat parla també, en els seus *Memòries*, la seua dona, Nadeida Konstantinovna Krupskaja. Lenin no acostumava a formar judici d'un home per la impressió que li causés a primera vista. El seu ull tenia una potència microscòpica. Engrandia i potencialitzava aquelles qualitats que, per les circumstàncies del moment, caigueren al seu camp visual. Moltes vegades arribava a enamorar-se d'una persona, en el sentit literal de la paraula. Jo solia riure un poc d'ell en casos semblants, i li deia:

-Ja veig, ja veig que té vostè un nou amor...

Lenin, que coneixia també aquesta feblesa seua, es tirava a riure a mena de resposta, amb una rialla un tant perplexa i un tant amarga.

Durant l'any 1917, les seues relacions amb mi travessaren per diverses fases. En arribar jo a Petrograd em rebé retret i expectant. De sobte, les Jornades de Juliol ens feren cobrar mútua intimitat. Quan, alçant-me contra la majoria dels dirigents bolxevics, llencí la consigna de boicotejar el Preparlament, Lenin m'escrigué des del seu amagatall: "Bravo, camarada Trotski!" Jutjant per alguns signes aparents i erronis, semblà que, en allò tocant a l'aixecament armat, jo adoptava una actitud d'espera, i aquest temor trobà expressió en algunes de les lletres que escrigué durant el mes d'octubre. Però el dia de l'aixecament, quan ens tiràrem a descansar els dos al sòl d'aquella habitació buida, i envoltada en ombres, em dispensà una acollida clara, càlida i cordial. L'endemà, en la sessió del comitè central del partit, Lenin proposà que se'm nomenés president del Consell de Comissaris del Poble. Tan desprevingut m'agafà aquella proposta, i tan inadequada em semblà, que saltí del seient protestant:

-I per què no? -insistia Lenin-. No estava vostè al capdavant del soviet de Petrograd, que s'ha apoderat del poder?

Demaní que es rebutgés la petició sense discutir-la, i així es féu. El dia 1er de novembre, en el transcurs d'un d'aquells renyits debats del comitè del partit de Petrograd, Lenin exclamà:

-No hi ha millor bolxevic que Trotski.

Aquestes paraules, en boca de Lenin, tenien una certa importància. No en va l'acta de la sessió en què es pronunciaren segueix gelosament sostreta a la publicitat.

La conquesta del poder em plantejava a mi, entre altres, la qüestió de la tasca que pogués exercir en el govern. És curiós, que mai se m'hagués acudit pensar-hi. Malgrat l'experiència de 1905, no se m'havia passat mai pel cap associar el demà amb el problema del govern. El meu somni, des de la meua més primerenca joventut, ja des de la meua infància, era arribar a ésser escriptor. Més tard, sotmetí els meus treballs d'escriptor i tota la resta a la tasca revolucionària. El problema de la conquesta del poder pel nostre partit no s'esborrava de les meues preocupacions. Dotzenes i centenars de vegades escriguí i parlí sobre el programa que havia de desenvolupar el govern revolucionari. I, no obstant això, ni una sola vegada m'acudí al cap l'acció personal que, des del poder, pogués realitzar jo. La realitat m'agafava desprevingut. Després de triomfar el nostre moviment intentí quedar-me fora dels quadres del govern, i proposí que se m'encarregués de la direcció de la premsa del partit. És possible que aquest intent nasqués, en certa manera, de la depressió nerviosa produïda pel triomf. Els mesos anteriors havien estat per a mi un constant esforç, encaminat a preparar la caiguda del règim. Totes les meues fibres estaven en tensió. Lunatxarski contà llavors en algun periòdic que jo feia, per aquells dies, la impressió d'una pila elèctrica: "A penes se'l tocava, produïa una descàrrega." El 7 de novembre quedà resolt tot. Sentí el mateix desig que el cirurgià en acabar una operació difícil i perillosa: el desig de rentar-se les mans, de rentar-se la brusa i posar-se a descansar. Lenin, en canvi, acabava de sortir del seu amagatall, on, durant tres mesos i mig, l'havia turmentat l'allunyament de tota tasca pràctica immediata de direcció. La meua ànsia de retirar-me, encara que només fos per algun temps, entre bastidors era vertaderament gran. Però Lenin no em permeté ni que en parlés. Insistia en el fet que no tenia altre remei que posar-me al capdavant dels assumptes interiors, perquè el més important ara era menar la batalla a la contrarevolució. Jo el contradiguí, adduint-hi, entre altres arguments, el problema de raça, perquè semblava que no pagava la pena posar en mans de l'enemic l'arma que suposava la meua estirp jueva. Lenin, en escoltar allò, quasi s'indignà:

-¿De manera que hem fet una gran revolució internacional perquè surta vostè ara amb aqueixes minúcies?

A propòsit d'aquest tema, creuàrem, mig seriosament i mig de broma, les paraules següents:

-La revolució no cal dubtar que és gran; però no ha acabat, ni de bon tros, amb els imbècils -responguí jo.

-I què, vol vostè que ens pleguem a la seua voluntat? -em replicà ell.

-No, això no; però alguna que una altra petita concessió a l'estupidesa no tindrem altre remei que fer-la. Per a què crear-se, ja des del primer dia, inútils complicacions?

Més amunt he dit ja que el problema de raça, tan important en la vida de Rússia, a penes tingué cap relleu en la meua personal. Les passions i els prejudicis nacionals eren ja racionalment incomprendibles per a mi en la meua primerenca joventut, i em provocaven, en molts casos, un sentiment de fàstic i a vegades fins una sensació de vòmit moral. L'educació marxista aprofundí en aquest mode de concebre, convertint-lo en un internacionalisme actiu. Haver viscut en diferents països, familiaritzant-me amb els seus idiomes, la seua política i la seua cultura, contribuí a què aquestes tendències internacionalistes se m'incorporaren a la massa de la sang. Clar està que quan, l'any 1917 i alguna que una altra vegada més tard, invocava la meua raça jueva com a argument perquè no se'm designés per a determinats càrrecs, ho feia purament i simple per raons de tàctica política.

Assolí guanyar per a la meua causa Sverdlov i a alguns altres membres del comitè central. Lenin es quedà en minoria. Hagué d'arrossar l'esquena, sospirar, moure el cap amb gest de reprotxe i consolar-se pensant que, al capdavall, qualssevol que fossen els càrrecs que exercírem, no deixaríem d'entaular batalla amb la mateixa gelosia a la contrarevolució. Però el mateix Sverdlov s'oposà enèrgicament a què m'atrinxerés darrere de la premsa, al càrrec de la qual digué que era menester destinar Bukharin.

-A Lev Davidovitch hem de col·locar-lo al davant Europa: que s'encarregue dels assumptes estrangers.

-Doncs sí que tindrem ara grans assumptes estrangers! –hi respongué Lenin.

No obstant això, hi assentí de mala gana. De mala gana assentí jo també. I heus aquí com, per iniciativa de Sverdlov, em viu per espai d'un trimestre al capdavant de la diplomàcia dels soviets.

El Comissariat d'Assumptes Estrangers era, realment, un lloc de descans. Als camarades que acudien a brindar-me la seua ajuda els aconsellava gairebé sempre que cercaren un camp de més rendiment per a les seues energies. Un d'ells havia de descriure més tard en les seues *Memòries*, molt substanciosament, una conversa que tingué amb mi, poc després de constituir-se el govern dels soviets.

-Quina va a ésser la nostra tasca diplomàtica? -conta que li diguí jo-. Tot just que haja llençat als pobles unes quantes proclames revolucionàries pense tancar la botiga.

El meu interlocutor quedà sincerament desconsolat en veure la falta de domini diplomàtic que denotava el nou ministre. Clar està que jo exagerava de propòsit el meu punt de vista, per a fer-li a entendre que el centre de gravetat del moment no estava, ni de bon tros, en els assumptes de la diplomàcia.

L'essencial llavors era portar endavant la Revolució d'Octubre, estendre-la a tot el país, defensar Petrograd dels atacs de Kerenski i del general Krassnov, donar la batalla a la contrarevolució. Però l'activitat que açò reclamava quedava al marge de tots els càrrecs, i en el que a això afecta la meua compenetració amb Lenin fou, durant tot aquest temps, molt gran i ininterrompuda.

Les habitacions de treball que ocupàvem en l'Smolni estaven en els dos extrems de l'edifici. El corredor que ens unia, o, millor dit, que ens separava, era tan llarg, que Lenin em proposà un dia, bromejant, que organitzàrem un servei volant de bicicletes. Ens comunicàvem per mitjà d'un telèfon. Jo anava unes quantes vegades al dia, travessant el corredor interminable, que semblava un formiguer, al despatx de Lenin, a deliberar amb ell sobre assumptes pendents. Aquell mariner jove que es titulava el seu secretari anava i venia constantment d'una habitació a l'altra, portant-me les esqueles en què Lenin m'escrivia unes quantes paraules, enèrgiques, subratllant dues o tres vegades les més importants i formulant al final una pregunta sempre força perfilada. A les esqueles acompanyaven moltes vegades projectes de decrets, requerint-me que comunicués la meua opinió sense pèrdua de moment. Als arxius del Consell de Comissaris del Poble es custodien gran nombre de documents d'aquella època, escrits uns per Lenin i d'altres per mi. Textos redactats per ell amb correccions meues o projectes meus completats o corregits de pròpia mà.

Durant el primer període, per exemple, fins al mes d'agost de 1918, participí activament en els treballs del Consell de Comissaris del Poble. En l'època de l'Smolni, Lenin s'esforçava, gelosament impacient, per contestar amb decrets totes les qüestions de la vida econòmica, política, administrativa i cultural. No és que tingués, ni de bon tros, la passió burocràtica dels reglaments, sinó que aspirava a abocar el programa del partit en el llenguatge del govern. Sabia que aquells decrets revolucionaris només es podien executar, de moment, en una part força petita. Per a vigilar l'execució i la marxa del seu compliment s'havia de disposar d'un aparell administratiu que funcionés bé, d'experiència i de temps. Ningú sabia quant duraríem en el poder. Durant tot el primer període, els decrets tenien una importància més bé de propaganda que administrativa. Lenin s'afanyava a dir-li al poble allò que era el nou règim, allò que volia i el mode com pensava portar a terme les seues aspiracions. Anava de problema en problema, magníficament infatigable. Sense detenir-se a provocar deliberacions, s'informava dels especialistes i regirava pel seu compte els llibres. Jo l'ajudava.

Era enorme la seua preocupació per assegurar la continuïtat de tots els treballs que realitzava. Sabia bé, com a gran revolucionari que era, allò que significa la tradició històrica. Llavors no es podia preveure si havíem de seguir en el poder o seríem expulsats però allò que per descomptat era indispensable, qualssevilla que fossen les eventualitats del demà, era posar la més claredat possible en les experiències revolucionàries de la humanitat. Més tard o més d'hora, vindrien altres i continuarien avançant sobre les fites que nosaltres deixàrem posades. Tal era la preocupació dels treballs legislatius en tot el primer període. Mogut per la mateixa idea, Lenin apressava, impacient, perquè s'editaren en rus amb tota rapidesa els clàssics del socialisme i del materialisme. Així mateix insistia en el fet que s'erigís el nombre més gran possible de monuments revolucionaris, per senzills que fossen, com ara bustos, làpides, etc., en totes les ciutats i, si és possible, fins en les aldees, per tal d'arrelar en la consciència de les masses el canvi produït i deixar la més fonda empremta possible en la memòria del poble.

Aquelles sessions del Consell de Comissaris del Poble, renovat en part gran nombre de vegades durant la primera època, eren quadros magnífics d'improvisació legislativa. Tot s'havia d'escometre des del principi. No podia pensar-se a cercar "precedents", perquè la història no en coneixia. Lenin presidia amb un gelosia infatigable, a vegades fins a cinc i sis hores seguides: per aquella època, el Consell es reunia diàriament. El normal era que les qüestions es plantejaren sense cap exposició prèvia, perquè gairebé sempre es tractava de qüestions urgents. Amb gran freqüència ocorria que ni els consellers ni el president, en

començar la sessió, tenien la menor idea sobre el fons de l'assumpte. Les discussions eren ràpides: per a l'informe preliminar es concedien uns deu minuts. I, no obstant això, Lenin penetrava sempre, per temptejos, en la substància d'allò que s'hi debatia. Per a guanyar temps, solia enviar a uns i a altres, en el transcurs del debat, unes ràpides esqueles, preguntant per tal o qual aspecte de la qüestió. Aquests escrits constituïen un element molt extens i interessant en la tècnica legislativa del soviets de comissaris del poble, sota la presidència de Lenin. Malauradament, la majoria s'han perdut, perquè les contestacions es cursaven, generalment, en el revers, i el president solia trencar-les després de llegides. Aprofitant el moment adequat, Lenin feia conèixer els punts que comprenia la seua resolució, formulats sempre amb una precisió contundent i cercada. Amb açò cessava el debat, o bé es traduïa en una sèrie de propostes pràctiques, ja sobre un pla molt concret. Generalment, els "punts" formulats per Lenin servien de base als decrets promulgats.

Per a poder dirigir aquests treballs s'havia de tenir, a banda d'altres qualitats, una capacitat gegantina de representació mental. Una de les facultats més valuoses d'aquest talent de representació és la d'imaginar-se als homes, a les coses i els fets tal com són en realitat, fins i tot sense haver-los vist mai. Saber utilitzar totes les seues experiències de vida i les seues idees teòriques, sorprendre sobre la marxa els trets i detalls, completant-los amb subjecció a unes lleis instintives de coincidència i probabilitat, i fer brollar d'aquesta manera, amb tot el seu relleu concret, un determinat sector de la vida humana: heus aquí el talent de representació, sense el que no es pot concebre un legislador, un administrador, ni un cabdill, sobretot en una època revolucionària. La força de Lenin era, en una gran part, la d'una imaginació realista.

No cal dir que en aquella febre de creacions legislatives lliscaren (era, inevitable) no pocs errors i contradiccions. Però, en general, els decrets leninians de l'època de l'Smolni, és a dir, del període més turbulent i caòtic de la revolució, passaran a la Història com l'anunci d'un món nou. A aquesta font hauran de remuntar-se constantment, no sols els sociòlegs i els historiadors, sinó també els legisladors del demà.

A poc a poc, i cada vegada més accentuadament, anaren passant a primer pla les qüestions de caràcter pràctic, principalment les de la guerra civil, les subsistències i els transports. Per a atendre a aquests assumptes s'instituíren comissions especials, que era la primera vegada que es veien cara a cara amb semblants problemes i que no tenien altre remei que donar un empenta a aquest o a l'altre assumpte, irremeiablement estancat als llindars de la tasca, perquè es mogué del lloc. Jo em viu col·locat durant uns quants mesos al capdavant d'una sèrie de comissions d'aquestes: la de subsistències (a la que pertanyia Ziurupa, a qui per aquells dies havíem guanyat perquè participés en la nostra tasca), la de transports, la d'assumptes editorials i moltes més.

La cartera diplomàtica, a banda de les negociacions de Brest-Litovsk, no m'absorbia molt de temps. No obstant això, el càrrec era més complicat del que jo pensés. Poc després de prendre possessió haguí d'entrar, inesperadament, en negociacions diplomàtiques amb... la torre Eiffel.

Durant les jornades de l'aixecament no havíem tingut temps per a interessar-nos per la ràdio estrangera. Però ara, des del càrrec que ocupava, no em quedà altre remei que polsar l'opinió del món capitalista per a veure la posició que adoptava envers la nostra revolució. No cal dir que no rebérem cap missatge de salutació. El govern de Berlín, que veia amb bons ulls als bolxevics, no tingué inconvenient en llençar al món una ona hostil després de captar la de

Tsarskoie-Selo, en què jo retia compte de la victòria assolida sobre les tropes de Kerenski. No obstant això, Berlín i Viena oscil·laven entre l'hostilitat envers la revolució i l'esperança d'una pau avantatjosa; però tots els altres països, i no sols els bel·ligerants, sinó també els neutrals, abocaven en l'èter, traduïts a diferents idiomes, els sentiments i les idees de les classes governants del vell règim, a les qui havíem derrocat a Rússia. En aquest cor de veus es destacava, per la seua fúria, la torre Eiffel, que per aquells dies començà a parlar també el rus, sens dubte per a així arribar més directament al cor del nostre poble. A vegades, en rebre aquells missatges que radiaven des de París, arribava un a pensar si en la part alta de la torre Eiffel estaria cavalcat el mateix Clemenceau en persona. Jo l'havia conegut prou, essent periodista, per a poder identificar, si no el seu estil, com a mínim sí el seu esperit. En aquests missatges radiats, l'odi i la fúria assolien la seua més alta expressió. A vegades, semblava com si l'estació emissora fos un escorpí que volgués clavar-se l'agulló en el seu propi cap.

Teníem sota les nostres ordres l'estació de Tsarskoie-Selo, i no hi havia cap raó perquè guardàrem silenci. Durant diversos dies em dediqué a dictar les contestacions als insults de Clemenceau que s'havien de radiar. Els meus coneixements de la història política francesa bastaven i sobraven per a traçar una silueta, no molt afalagadora en veritat, dels personatges principals que en ella actuaven, evocant el record de moltes pàgines oblidades de la seua biografia, des de la del Canal de Panamà. Diversos dies durà aquell violent duel entre les torres de Tsarskoie-Selo i París. Com a matèria neutral que era, l'èter transmetia conscienciosament els arguments de les dues bandes. I què va ocórrer? Ni jo mateix esperava que el resultat fos tan ràpid. París canvià radicalment de to, i començà a parlar un llenguatge que, tot i que continuava essent hostil, naturalment, almenys, era ja cortès. Moltes vegades m'he acordat amb alegria de com la meua actuació diplomàtica començà ensenyant bona criança a la torre Eiffel.

El dia 18 de novembre vingué a visitar-me a l'Smolni, quan menys l'esperava, el general Judsen, cap de la missió nord-americana. M'anticipà que no tenia encara poders per a parlar en nom del govern del seu país, però que esperava que tot s'arreglés *all right*. És que el govern dels soviets pensava liquidar la guerra en unió dels aliats? Jo li contestí que, com totes les nostres negociacions havien de desenrotllar-se amb una absoluta publicitat, els aliats, arribat el moment, tindrien ocasió de seguir el seu curs i unir-s'hi, si els semblava bé. Per a acabar, el pacífic general m'assegurà que el moment de les protestes i les amenaces contra el govern dels soviets, si és que alguna vegada existiren, havia acabat. Però ja se sap que una oroneta, encara que tinga entorxats de general, no fa estiu.

A principis de desembre se celebrà la meua primera i última entrevista amb l'ambaixador francès M. Noulens, un antic diputat radical que havia enviat França a intimar amb la revolució de febrer, en la vacant del franc monàrquic Paléologue, un bizantí de nom i de fet, a qui havia utilitzat la República per a explotar la seua amistat amb els tsars. Per què ens enviaren Noulens i no un altre qualsevol, és cosa que jo ignore. La veritat és que aquest personatge no millorà la idea que ja tenia sobre els encarregats de regir els destins humans. L'entrevista se celebrà a iniciativa seua i no menà a cap resultat. Després de breus vacil·lacions, Clemenceau havia optat definitivament per la política del filferro espinós.

També tinguí una conversa, gens cordial per cert, amb el general Niessel, cap de la missió militar francesa, en un dels locals de l'Smolni. Aquest general emprava llavors el seu talent ofensiu en operacions de reraguarda. S'havia acostumat a manar davall el govern de Kerenski i no es resignava a deixar aquell costum. No tinguí altre remei que invitar-lo que abandonés l'edifici. Poc després d'ocórrer açò, havien de complicar-se prou les nostres

relacions amb la missió militar francesa. Als locals de la missió funcionava una oficina d'informacions, que era en realitat un laboratori on es fabricaven les calúmnies més descarades contra la revolució. Tots els periòdics hostils a nosaltres publicaven diàriament telegrams datats a Estocolm, a qual més fantàstic, més malament intencionat i més estúpid. Els redactors dels periòdics als qui es preguntà d'on procedien aquells telegrams "d'Estocolm", denunciaren com a font de les notícies a la missió militar francesa. En vista d'açò, haguí de dirigir una requisitòria oficial al general Niessel. Aquest em contestà, el 22 de desembre, amb un document que és vertaderament notable:

"Molts periodistes de diferents tendències acudeixen a la missió militar, demanant informes. Joestic facultat per a donar-se'ls sobre la marxa de la guerra al front occidental, a Salònica, a Àsia i en tot allò que a la situació de França es refereix. Durant una [?] d'aquestes visites, un [?] jove oficial s'ha permès comunicar rumors que corrien per la ciutat [?] i que provenien, segons sembla, d'Estocolm."

Al final, el general prometia d'una manera vaga "adoptar les mesures necessàries perquè en el futur tals descuits [?] no es repetiren". Açò era ja massa. No ens havíem molestat a ensenyar bona criança a la torre Eiffel, perquè ara vingués el general Niessel a alçar en ple Petrograd una altra petita torre d'emissió de tota mena de calúmnies. Aquell mateix dia, escriguí al general en els termes següents:

"1.- Havent-se demostrat que l'oficina de propaganda a què es dóna el títol d'"Oficina d'Informació" de la missió militar francesa s'utilitza per a la difusió de rumors palesament falsos i que no tenen una altra finalitat que moure a confusió i desorientació de l'opinió pública, ordenem que aqueixa oficina es clausure immediatament. 2.- Invitem aqueix "jove oficial" que propagà les falses notícies, que abandone com més aviat millor el territori rus. Preguem que el nom d'aquest oficial es pose immediatament en el nostre coneixement. 3.- L'aparell receptor de telegrafia sense fils que existeix en la missió, haurà d'ésser retirat, 4.- Seran cridats, immediatament, a Petrograd, per mitjà d'una ordre especial que es publicarà en la premsa, els oficials francesos que es troben a la zona de la guerra civil. 5.- De totes les mesures que s'adopten en relació amb aquest ofici, demane que se'm done compte immediatament. El Comissari del Poble d'Assumptes Estrangers, L. Trotski."

El jove oficial hagué de sortir l'anonimat i també de Rússia en funcions de cap de turc. L'aparell receptor desaparegué i l'"Oficina d'Informacions" fou clausurada. Els oficials que estaven escampats per la perifèria es concentraren en Petrograd. Tot açò no eren més que petites escaramusses que, durant poc de temps, quan jo havia passat ja a la cartera de guerra, foren suplantades per un armistici prou precari. L'expeditiu general Niessel hagué de cedir el lloc al general Lavergne, home de riulla de gat. No obstant això, l'armistici durà poc. La missió militar francesa, i amb ella tot la diplomàcia francesa, resultà ésser, a poc, el centre de totes les conspiracions i accions armades contra la República dels Soviets. Però açò no es descobrí d'una manera fefaent fins després de les negociacions de Brest-Litovsk, ja en el període de Moscou, a la primavera i l'estiu de 1918.

A MOSCOU

Després de signada la pau de Brest-Litovsk, perdia tota la seua importància política la meua sortida del Comissariat d'Assumptes Estrangers. Txitxerin, que havia tornat de Londres, ocupà la vacant que jo deixava. A Txitxerin el coneixia d'antic. Era un funcionari diplomàtic que durant la primera revolució es passà a les files de la socialdemocràcia amb el caràcter de menxevic, consagrant-se completament als "grups d'ajuda" del partit en l'estranger. En esclatar la guerra adoptà una posició radicalment patriòtica, que intentà sostenir en una sèrie nombrosa de lletres escrites des de Londres. D'aquestes lletres, una o dos foren dirigides a mi. No obstant això, es passà als internacionalistes amb relativa rapidesa i fou un dels col·laboradors actius del *Nastxe Slovo* que redactàvem a París. Finalment, acabà amb els seus ossos en una presó anglesa. Reclamí perquè fos alliberat. Com les negociacions es dilataven, amenací de prendre represàlies contra els anglesos.

"No pot negar-se [escriu l'ambaixador anglès Buchanan el seu diari] els arguments de Trotski contenen, al capdavant, una part de veritat, perquè si nosaltres ens creiem autoritzats a empresonar ciutadans russos per fer propaganda pacifista en un país que desitja prosseguir la guerra, el mateix dret té ell a detenir els súbdits britànics que propaguen la continuació de la guerra en un país que vol la pau."

Txitxerin fou alliberat i tornà a Moscou molt oportunament. Confií en les seues mans el timó diplomàtic, amb un sospir de satisfacció. No torní a presentar-me al Comissariat. De tant en tant, Txitxerin em trucava per telèfon per a assessorar-se. Fins al dia 13 de març no es notificà la meua sortida del Comissariat d'Assumptes Estrangers, coincidint amb la meua designació per al Comissariat de Guerra i per a la Presidència del Consell Superior de Guerra, que s'acabava de crear a iniciativa meua.

Lenin assolia d'aquesta manera, indirectament, allò que pretenia. S'aprofità de què proposí dimitir a propòsit de les diferències d'opinió sorgides respecte a la pau de Brest-Litovsk per a portar a la pràctica la seua primitiva idea, adaptada a les noves circumstàncies. Com els nostres enemics havien passat ja de les conspiracions a l'aixecament de fronts de lluita i d'un exèrcit, Lenin volgué que em posés al capdavant dels assumptes militars. Ara, s'havia guanyat l'adhesió de Sverdlov. Intentí contradir, però Lenin em replicà: "A qui, si no, vol vostè que posem al capdavant d'aqueix càrrec, diga'm vostè?" Reflexioní, i no tinguí altre remei que acceptar-hi.

Estava jo realment preparat per a la campanya militar? Evidentment, no. Ni tan sols havia servit en temps en l'exèrcit dels tsars. Els anys de milícia haguí de passar-los a la presó, en el desterrament i l'emigració. El tribunal que em jutjà, l'any de 1906, em condemnà a la pèrdua de tots els drets civils i militars. Havia tingut ocasió d'estudiar de prop els assumptes del militarisme durant la guerra dels Balcans a la que assistí durant alguns mesos des de Sèrbia, Bulgària i Romania. Però el meu criteri d'aleshores era un criteri de política general, i no purament militar. La guerra mundial que després esclatà, posà al nu i davant dels ulls de tothom, dels meus entre d'altres, aquests problemes militaristes. Els articles diaris del *Nastxe Slovo* i la col·laboració per al *Kievskaja Mysl*, m'obligaven a ordenar sistemàticament totes aquelles notícies i observacions noves. No obstant això, nosaltres vèiem la guerra, principalment, com una continuació de la política, i l'exèrcit com a instrument seu. Els problemes militars de tècnica i organització, no havien passat encara a primer pla. En canvi, m'interessava extraordinàriament la psicologia de l'exèrcit (la psicologia dels quarters, de les trinxeres, de les batalles, dels hospitals) i açò havia de prestar-me, més tard, grans serveis.

En els estats parlamentaris ocorre amb gran freqüència que exercisquen la cartera de guerra advocats i periodistes que a penes han vist l'exèrcit, com jo aleshores, més que des dels balcons de la redacció d'un periòdic, encara que aquella fos més confortable que la nostra. Però la diferència era palesa. Als països capitalistes no es tracta, en substància, més que de sostenir un exèrcit ja constituït; és a dir, de cobrir políticament un sistema militar ja arrelat. El que nosaltres havíem de fer era molt distint. Era escombrar atentament les restes de l'antic exèrcit i posar en peu, sota el foc de l'enemic, un exèrcit completament nou, l'esquema del qual era inútil anar a cercar a cap llibre. Tenint açò en compte, es comprendrà fàcilment que jo no acceptés l'encàrrec molt de bona gana i només sabent que no hi havia ningú que pogués exercir-lo degudament.

No em tenia, ni de bon tros, per un estrateg, i condemnava sense miraments aquella onada de diletantisme estratègic que s'havia desencadenat al si del partit en esclatar la revolució. És cert que hi hagué quatre casos (en la campanya contra Denikin, en la defensa de Petrograd i en la campanya contra Pilsudsky) en que adoptà una posició estratègica personal, que haguí de defensar, unes vegades contra l'alt comandament i d'altres contra la majoria del comitè del partit. Però la meua posició estratègica estava informada en tots els quatre casos per criteris polítics i econòmics, que res tenien a veure amb la pura estratègia militar. Cert és que els grans problemes d'estratègia no poden resoldre's tampoc altrament.

El canvi de les meues activitats coincidí amb el canvi de residència del govern. El desplaçament del centre polític a Moscou, era, naturalment, un gran colp per a Petrograd. El trasllat del govern trobava una gran oposició, quasi unànime. Aquesta posició estava personificada en Zinoviev, que havia estat elegit per aquells dies president del soviet de Petrograd. Amb ell estava Lunatxarski, que havia dimitit uns dies després del colp d'octubre, dient que no volia assumir la responsabilitat de la (suposada) destrucció de la catedral basílica de Moscou i que ara, reintegrat al seu lloc, es resistia a separar-se d'aquell edifici de l'Smolni que era el símbol de la revolució. Altres hi adduïen arguments menys romàntics. El temor principal de la gran majoria era que açò pogués causar una mala impressió als obrers de la capital. Els enemics feren córrer el rumor que ens havíem compromès amb el kàiser a cedir-li Petrograd. Jo estava d'acord amb Lenin que el canvi de residència no sols garantia la seguretat del govern, sinó la de la pròpia capital. La temptació de conquerir el govern al mateix temps que la capital revolucionària amb un colp ràpid i audaç, havia d'ésser gran, el mateix per a Alemanya que per als aliats. Ja no era el mateix prendre a Petrograd convertit en una ciutat famolenca sense el govern en ella. A la fi, es pogué vèncer la resistència. La majoria del comitè central votà pel canvi de lloc, i el dia 12 de març (1918), El govern soviètic empenia el viatge cap a Moscou. Per tal d'atenuar un poc la sensació que es degradava la capital revolucionària d'octubre, jo seguí en Petrograd uns deu dies més. El dia de la meua marxa, l'administració dels ferrocarrils em retingué unes hores a l'estació: la campanya de sabotatge començava a cedir, però era encara prou fort. Arribí a Moscou l'endemà d'ésser nomenat Comissari de Guerra.

Aquell Kremlin, amb les seues muralles medievals i la seua profusió de cúpules daurades, semblava una gran paradoxa vivent, convertit ara en la fortalesa de la dictadura revolucionària. Clar que tampoc l'Smolni, antiga institució creada per a educar xicotes de l'aristocràcia, estava destinat, per la seua història ni pels seus orígens, a albergar els diputats obrers, soldats i camperols. Fins al mes de març de 1918, jo no havia posat els peus en el Kremlin, ni coneixia de tot Moscou més que un sol edifici: la presó de Butyrki, en la torre de la qual haguí de passar sis mesos seguits durant aquell fred hivern del 1898 al 1899. Per a un

turista, els monuments històrics que es serveixen al Kremlin podran ésser objectes d'admiració i sorpresa, el mateix la torre del Relotge d'Ivan el Terrible, que el palau Granovitaia. Però nosaltres anàvem a instal·lar-nos en aquell edifici per a molt de temps. Aquell contacte íntim i diari entre els dos pols històrics, entre les dues cultures irreconciliables, causava sorpresa i rialla alhora. En creuar pel paviment de fusta davant del Palau de Nicolau, ja no podia menys de mirar de reüll al "tsar de la campana" i al "tsar del canó". La massissa barbàrie moscovita semblava aguar per la boca del canó i l'obertura de la campana. Hamlet hauria exclamat, des d'aquell lloc: "Els temps estan desconjuntats. Vergonya i por em dóna haver vingut al món per a arreglar-lo!" Però nosaltres no teníem res de Hamlet. Era difícil que Lenin concedís als oradors més de dos minuts per a exposar els seus punts de vista, per important que l'assumpte fos. Per a detenir-nos en consideracions sobre el contrast que es donava de sobte en aquest país de desenvolupament tan endarrerit, disposàvem aproximadament d'un minut o de minut i mig. El temps que empràvem a volar d'una sessió a una altra per entre el passat del Kremlin.

En la Casa dels Cavallers, que enfronta el Palau de les Diversions, vivien abans de la revolució els funcionaris del Kremlin. Tot el pis baix l'ocupava l'Alt Comandant. Ara, el seu habitatge estava dividit en unes quantes habitacions. En una d'elles vivia jo, separat per un corredor de Lenin. El menjador era comú a les dues habitacions. El menjar que fornien aleshores en el Kremlin era rematadament roí. No es menjava més que carn salada. La farina i l'ordi perlat amb què feien la sopa, estaven mesclades amb arena. L'única cosa que abundava, gràcies a què no podien exportar-lo, era el caviar encarnat. El record d'aquest inevitable caviar tiny en la meua memòria (i segurament que no és només en la meua) la idea d'aquells primers anys de la revolució.

El joc de campanes que donaven les hores a la Torre del Redemptor fou canviat. Ara, en compte del *Déu garde el Tsar*, tocaven, lentament i recollida, *La Internacional*, en donar els quarts d'hora. El pas d'automòbils creuava per entre un túnel voltat davall de la Torre del Redemptor. Damunt del túnel hi havia una fornícula amb una imatge antiga de no sé quin sant, darrere d'un vidre trencat. Davant de la imatge una animeta, extingida des de feia ja la mar de temps. En sortir del Kremlin, la mirada ensopegava moltes vegades amb la imatge, al mateix temps que arribaven a l'orella, des de l'alt, els sons de *La Internacional*. En la part alta de la torre, amb la seua campana, s'erigia, com en els vells temps, l'àguila bicèfala pintada d'or. No li havien llevat més que la corona. Jo proposí que posaren el martell i la falç damunt de l'àguila, perquè els nous temps campejaren també en la part alta de la Torre del Redemptor. Però no hi havia temps per a detenir-se en aquestes coses.

Em creuava amb Lenin en el corredor deu vegades al dia, i a més ens vàiem a cada estona, per a tractar d'aquesta o aquella qüestió; solíem invertir en aquestes visites uns deu minuts, o a vegades quinze, la qual cosa era per als dos, en aquells dies, una quantitat de temps força considerable. En aquesta època, Lenin estava molt parlador, per al que ell acostumava, s'entén. A cada pas sorgien davant nosaltres problemes nous, s'obria un món de coses ignorades, calia orientar-se i orientar els altres davant aquell panorama desconegut. No hi havia, doncs, altre remei que estar remuntant constantment del concret al general, i a l'inrevés. El nugolet de les divergències produïdes en ocasió de Brest-Litovsk anava dissipant-se sense deixar rastre. L'actitud de Lenin cap a mi i cap a les persones de la meua família, era extraordinàriament atenta i cordial. Moltes vegades, pescava els xicots en el corredor i es posava a jugar amb ells.

El meu despatx estava moblat amb mobles de bedoll de Carèlia. Damunt de la xemeneia, un rellotge posat davall l'advocació d'Amor i Psique, donava les hores amb el seu veueta d'argent. Per a treballar, tot allò no podia ésser més incòmode. Les butaques despenien tota una olor lamentable de ganduleria senyorial. Jo em resignava a prendre també aquell habitació com una conseqüència secundària i accidental del canvi, amb tanta major raó com que en els primers anys només l'utilitzava per a pernoctar en les breus escapades que feia des del front a Moscou.

Crec que fou l'endemà d'arribar jo de Petrograd quan tinguí una conversa amb Lenin, de peu els dos entre els mobles de bedoll de Carèlia. Amor i Psique ens interrompien de tant en tant amb els seus sons d'argent. Ens miràrem, com si els dos ens haguérem sorprès pensant el mateix: atrinxerat en aquell racó, ens guaitava el passat. Assetjats de passat per tot arreu, ens posàrem a parlar sense mantenir el menor respecte per ell, encara que també, cert és, sense la menor animadversió; únicament amb un poc d'ironia. Seria fals afirmar que ens haguérem arribat a adaptar a aquell ambient del Kremlin; en les condicions en què vivíem, hi havia massa dinamisme i poc de temps sobrant per a "adaptar-se". Miràvem a l'ambient un poc de reüll i tiràvem alguna que una altra guinyada, irònica i animadora, a Amor i Psique, com dient: què, no comptàveu amb nosaltres, eh? Doncs no teniu altre remei que anar-vos-en acostumant! Com es veu, el que féiem era adaptar l'ambient a nosaltres.

El personal subaltern de la casa no es mogué del lloc. Ens rebé amb un cert desassossec. El règim imperant ací havia estat prou sever; una espècie de servitud de la gleva en què el treball passava de pare a fills. Entre els innumerables lacais i servidors del Kremlin, hi havia no pocs ancians que havien conegut diversos emperadors. Un d'ells, un vellet de cara afaitada, dit Stupitxin, havia estat en temps el terror de la servitud. Ara, els més joves el tractaven d'una manera especial, en què es barrejava el respecte antic i el gest reptador dels nous temps. No se'l veia mai sense fer res; lliscava incansable pels corredors, posant les butaques al seu lloc, netejant la pols, mantenint intangible l'aparença de l'antiga esplendor. A mig dia, ens servien una sopa deixatada i unes farinetes d'avena amb la corfa i tot als plats de palau adornats amb l'àguila imperial. -Mira, mira!, què fa?, li deia Sergioska a sa mare a l'orella, apuntant per al vell, que surava com una ombra entre les butaques, girant els plats, ara en una, ara en una altra direcció. Fou Sergioska qui ho endevinà: l'àguila bicèfala gravada a la vora del plat havia de quedar al centre, donant enfront del comensal.

-S'ha fixat vostè en el vell Stupitxin? -li preguntí un dia a Lenin.

-Hom ha de fixar-s'hi, per força! -em contestà Lenin, amb indulgent ironia.

A vegades, li feien pena a hom aquests pobres vells arrancats amb les seues arrels al passat que pertanyien. Stupitxin no trigà a sentir una gran simpatia envers Lenin, i quan aquest s'hagué de traslladar a un altre edifici, més pròxim al Soviet dels Comissaris del Poble, desplaçà la simpatia a la meua muller i a mi, perquè comprengué que nosaltres sabíem apreciar també l'ordre i que estimàvem els seus benemèrits esforços.

Reformàrem de seguida el personal de servei. Els més joves s'adaptaren ràpidament al nou ordre de coses. Stupitxin no volgué passar a la reserva. Es quedà de vigilant en el gran palau, convertit en museu, i de tant en tant es feia una volta per la Casa dels Cavallers a "preguntar". Més tard, durant els congressos i conferències del partit, Stupitxin estava de guàrdia al palau, davant de la Sala de Sant Andreu. Entorn d'ell tornava a regnar l'ordre i ell continuava rendint els mateixos serveis que en les recepcions dels tsars i els grans prínceps

amb la diferència que ara es tractava de la Internacional Comunista. En aquest sentit, compartia la sort de les campanes de la Torre del Salvador, que havien hagut de passar-se de l'himne al tsar a la música de La Internacional. El pobre vell es morí lentament a l'hospital l'any 1926. La meua muller hi envià alguns petits obsequis que el feien plorar d'emoció.

El Moscou soviètic ens rebé enmig d'un vertader caos. Resultava que en aquesta capital existia un altre soviètic de comissaris del poble presidit per l'historiador Pokrovski, l'home menys indicat, segurament, en el món sencer per a exercir aquesta missió. Les atribucions d'aquest soviètic s'estenien a la zona de Moscou, les fronteres de la qual ningú sabia traçar. A la seua jurisdicció pertanyia, al Nord, el d'Arcàngel, i al Sud el de Kursk. De manera que a Moscou alçava el cap un govern els poders del qual (poders força problemàtics certament) comprenien una gran part del territori dels soviets. La pugna històrica entre Petrograd i Moscou sobrevivia a la Revolució d'Octubre. Moscou havia estat en temps, una aldea gran, Petrograd una ciutat. Moscou era la seu dels grans terratinents i mercaders, Sant Petersburg la ciutat de la burocràcia i la milícia. Moscou passava per ésser un poble autènticament rus, eslavòfil, hospitalari, el cor del país; Sant Petersburg era la incolora ciutat europea, el cervell burocràtic i egoista de la nació. Moscou esdevingué el centre de la indústria tèxtil, Petrograd concentrà la indústria metal·lúrgica. Els literats s'encarregaven després d'exagerar líricament les diferències reals. Aquestes diferències saltaren als nostres ulls de seguida. Tampoc els bolxevics nascuts a Moscou havien assolit alliberar-se del patriotisme de campanar. Per a reglamentar les relacions entre el nostre soviètic i el de Moscou, es nomena una comissió presidida per mi. Fou una ocupació curiosíssima. Ens posàrem a delimitar pacientment els comissariats territorials, separant tot allò que havia de pertànyer a la competència del poder central. Així que avançàvem en aquestes tasques, arribàvem a la conclusió que el govern de Moscou no responia a cap necessitat. Els mateixos moscovites reconegueren aviat que el seu soviètic de comissaris del poble es dissolgués.

El període de Moscou tornà a ésser, per segona vegada en la història de Rússia, un període d'aglutinació d'estats i creació dels organismes necessaris per a la seua administració. Lenin, impacient i irònic, i a vegades fins i tot amb burles, refusava tots aquells que pretenien continuar contestant a totes les qüestions amb fórmules propagandistes de caràcter general. "Però, home, creu vostè que estem en l'Smolni?", eren les paraules amb què solia rebre semblants fórmules, amb una barreja de còlera i de bondat. "Això fa una terrible olor a Smolni!", exclamava moltes vegades, interrompent els oradors que no s'atenien a l'assumpte. "Tranquil·litze's vostè, li ho pregue -deia altres vegades-, que ja no estem en l'Smolni; d'aleshores ençà, hem fet ja un bon tram." Lenin no s'aturava mai en barres per a saccar el passat, sempre que es tractés de preparar l'esdevenidor. En açò, marxàvem també de la mà. Lenin era molt puntual. Jo potser portés la puntualitat a extrems de pedanteria. Començàrem a menar una campanya incansable contra els descuidats i els tardans. Jo dictí penes molt severes contra els endarrerits i la manca de puntualitat a l'obertura de les sessions: a poc a poc, el caos anava cedint el lloc a l'ordre.

Abans d'anar a la sessió, quan s'hi hagués de tractar un problema fonamental o d'aqueixos a què els conflictes de competències donaven una importància especial, Lenin m'insistia per telèfon perquè m'informés de la qüestió que s'anava a tractar. Tot allò que s'ha escrit i s'escriu sobre les meues diferències de parer amb Lenin, està ple de falsedats i mentides. Clar està que no estàvem d'acord ni sempre ni en tot. Però el més freqüent, amb molt, era que arribàrem a idèntiques conclusions, bé fos mitjançant prèviament un canvi d'impressions per telèfon o sense la deliberació prèvia, cadascú pel seu compte. En els casos en què es formàvem els dos la mateixa posició sobre un assumpte, ni ell ni jo dubtàvem que

l'acord prevaldria en la sessió. Si ocorria que Lenin, per qualsevol raó, temia que algú fes una oposició seriosa als seus plans, m'avisava per telèfon: "No deixes vostè d'acudir, de cap manera, a la sessió; li concediré a vostè la paraula el primer." Jo parlava durant alguns minuts; mentre jo parlava, Lenin comentava: "Exacte!", i amb açò quedava gairebé decidida la qüestió. No perquè els altres no s'atreveren a manifestar-se contra nosaltres. En aquells temps, estàvem molt lluny d'aquesta cega submissió d'avui a l'autoritat ni del fastigós temor de comprometre's per parlar o votar imprudentment. Com més reduït el servilisme burocràtic, més gran és l'autoritat d'un director. Quan jo no estava conforme amb Lenin, es produïa un debat acalorat i fins i tot violent, com més d'una vegada ocorregué. En cas de coincidència entre nosaltres, les deliberacions eren sempre ràpides. Si abans d'anar a la sessió no havíem pogut posar-nos d'acord, ens passàvem unes esqueletes en el curs d'ella. Si per aquest mitjà les dificultats no s'aplanaven, Lenin canalitzava la cosa de manera que s'ajornés la solució de l'assumpte. L'esquela en què es palesava l'opinió contrària anava escrita, a vegades, en to de broma; en aquests casos, Lenin, en llegir-la, feia enrere tot el cos. Soltava la rialla al menor pretext, sobretot quan estava cansat. Era en ell un tret infantil, perquè aquest home, a qui ningú podia guanyar en virilitat, tenia molt de xiquet. Jo l'observava amb gest de triomf, veient-lo lluitar contra un atac de rialla, al pas que continuava dirigint severament el debat. En semblant casos, la tensió feia que ressaltaren els seus pòmuls més que d'ordinari.

El Comissariat de Guerra, en què es concentraven, no sols els meus treballs militars, sinó també els del partit, els d'escriptor i tots els altres, estava situat fora del *Kremlin*. En la Casa dels Cavallers no teníem ja més que l'habitatge. Ací no anava a visitar-nos ningú. Els que havien de tractar amb mi d'algun assumpte anaven a veure'm al comissariat. Allò que hom anomena "anar de visita" a ningú podia passar-se-li pel cap, perquè tothom sabia com d'ocupats estàvem. Cap a les cinc tornàvem del despatx. Cap a les set, ja estava jo una altra vegada al comissariat, per a assistir a les sessions de la nit. Quan ja la revolució es consolidà, és a dir, molt més tard, poguí dedicar les hores de la nit a treballs teòrics i a escriure.

La meua muller treballava al Comissariat d'Instrucció Pública, on tenia a càrrec seu la direcció dels museus, monuments històrics, etc. Li tocà en sort defensar, sota les condicions de vida de la guerra civil, els monuments del passat. I per cert què no era empresa fàcil. Ni les tropes blanques ni les roges, sentien gran inclinació a preocupar-se pel valor històric de les catedrals de les províncies ni de les esglésies antigues. Açò donava origen a freqüents conflictes entre el Ministeri de la Guerra i la Direcció dels Museus. Els encarregats de protegir els palaus i les esglésies llençaven en cara a les tropes la seua falta de respecte a la cultura; els comissaris de guerra retreien als protectors dels monuments d'art donar més importància a objectes morts que a homes vivents. El cas era que, formalment, jo havia d'estar-me a cada pas debatent al terreny oficial amb la meua muller. Aquest tema ha donat lloc a bon nombre d'acudits i de bromes.

Amb Lenin m'entenia ara sempre per telèfon. Les meues telefonades i les seues eren freqüents i versaven sobre els assumptes més diversos. Els diferents departaments l'aclaparaven amb les seues queixes contra l'Exèrcit Roig. Lenin em trucava immediatament per telèfon. Als cinc minuts, tornava a preguntar-me: "Vol vostè conèixer al candidat designat per a ocupar el Comissariat d'Agricultura i donar-me el seu judici?" Al cap d'una hora, li interessava saber si seguia de prop la polèmica teòrica entaulada sobre la cultura proletària, i volia tercerejar-hi per a sortir-li al pas a Bukharin. De seguida, venia una altra pregunta: "¿No podria el Comissariat de Guerra deixar lliures uns quants camions al front sud, per a transportar queviures a les estacions?" I no passava mitja hora, quan tornava a

telefonar per a informar-se de si estava al corrent de les diferències que existien al partit comunista suec. I així tots els dies que jo passava a Moscou.

A partir del moment en què s'inicià l'atac alemany, canvià l'actitud dels francesos, com a mínim la de la part més entenimentada que hagué de comprendre l'estupidesa que era parlar dels nostres convenis secrets amb els Hohenzoller. Amb menys claredat, hagueren de comprendre també que ens era impossible portar endavant la guerra. Fins hi havia alguns oficials francesos que ens apressaven a signar, com més aviat millor, la pau, per a guanyar temps: el que amb més calor defensava aquesta idea era un agent francès, aristòcrata, i realista, amb un ull de vidre, que em brindà els seus serveis per a qualssevol diligències, per perillosa que fos.

El general Lavergne, successor de Niessel, em féu, en termes cautelosos i un tant adolorats, una sèrie de consells que no em serviren de res, però que no estaven malament intencionats, com a mínim quant a la forma. Si es jutja per les seues paraules, el govern francès s'aplanava ja com davant un fet consumat a la pau de Brest-Litovsk, i estava disposat a prestar-nos ajuda desinteressada per a l'organització del nou exèrcit. S'oferí a posar a la meua disposició els oficials de la nombrosa missió militar francesa que retornava de Romania. Dos d'ells, un comandant i un capità, anaren a allotjar-se enfront del Comissariat de Guerra, perquè jo els tingués constantment a mà. Confesse que jo els reconeixia més competència en matèria d'espionatge que en assumptes militars. M'enviaren una sèrie d'informes escrits, que en el tropell de treball d'aquells dies no em quedà temps per a llegir.

Entre els episodis d'aquell breu "armistici", es compta el de la recepció de les missions militars de l'Entente, al comissariat. N'hi havia un mut, i totes tenien una composició nombrosa. Un dia, es presentaren al meu despatx, que era prou reduït, com uns vint home. Lavergne me'ls anà presentant. Alguns tenien per a mi unes paraules amables. El que més s'hi destacà fou un general italià, tot desmadeixat, que em felicità per haver assolit netejar Moscou de bandits.

-Ara -em digué, amb un somriure encantador- ja es pot viure a Moscou amb la mateixa tranquil·litat que en qualsevol altra capital del món.

Allò em semblava un poc exagerat. Estàvem allí reunits i no se'ns acudia res. Els invitats no es decidien a alçar-se i anar-se'n. I jo no encertava tampoc a cercar el mode de desfer-me'n. Per fi, vingué a treure'ns de compromisos el general Lavergne, preguntant-me si no tenia res a oposar a què els representants militars no seguiren robant-me el temps. Li contestí que, tanmateix de com de dolorós m'era que separar-me d'una companyia tan insigne, no m'atrevia a contradir. Tots hem passat en la vida per escenes que després no podem evocar sense un petit somriure de vergonya. Una d'aquestes escenes fou, en la meua vida, la visita de les comissions militars de l'Entente.

Els treballs militars continuaven ocupant, i cada vegada més, la part principal del meu temps, doncs que no en va havia de començar per l'*abc*. En allò tocant a la tècnica i l'estratègia, semblà que la meua missió consistia a posar a persones adequades en el seu lloc adequat i brindar-les la possibilitat de demostrar allò que valien. La tasca política i d'organització coincidia en un tot amb la labor de partit. Era l'única manera de pujar la cosa.

Entre els laboriosos peons del partit als qui em trobí en el departament de guerra, estava Sklianski, un metge militar. Malgrat la seua joventut (llavors, en 1918, a penes tindria

vint-i-sis anys) es distingia pel seu esperit objectiu i sobri, per la seua tenacitat i per un gran talent per a valorar encertadament els homes i les circumstàncies, que són les qualitats que fan a l'administrador. Després de canviar impressions amb Sverdlov, insubstituïble en semblants ocasions, nomení Sklianski perquè em representés en les meues absències com vice-comissari. No tinguí motiu per a penedir-me'n. El lloc de vice-comissari era d'una gran responsabilitat, perquè jo passava la major part del temps als fronts de combat. Sklianski s'encarregava de presidir, en la meua absència, el Consell Revolucionari de Guerra i de dirigir els assumptes del comissariat, que consistien principalment en aprovisionar els fronts; més endavant, figurà com a representant del departament de guerra en el Soviet de la Defensa Nacional presidit per Lenin. Si hi ha algú a qui es puga comparar amb aquell Lazare Carnot de la Revolució Francesa, és Sklianski, sempre puntual, infatigable, alerta, sempre al corrent de les coses. La majoria de les ordres que sortien del departament de guerra portaven la seua signatura. I com aquestes ordres apareixien en els òrgans centrals de la premsa i en els periòdics locals, per tot arreu sonava el nom de Sklianski. Com tots els administradors severos i enèrgics, estava ple d'enemics. La seua joventut brillant i el seu talent irritaven no poques venerables mediocritats. Stalin, sempre entre bastidors, procurava clavar-li l'agulló de tant en tant. Sklianski era el blanc de molts atacs, secrets principalment, en la meua absència. Lenin, que el coneixia perfectament del Soviet de la Defensa, s'interposava com una muntanya entre ell i els seus detractors. "És un magnífic treballador [deia, una vegada i una altra, sense cansar-se de repetir-ho], un treballador excel·lent." Sklianski no s'ocupava d'aquestes intrigues; continuava treballant: es feia càrrec dels dictàmens dels intendants; s'informava sobre la indústria; calculava les existències que havia de municions, de que sempre estàvem escassos; sense soltar el cigarret de la mà, sostenia les conferències telefòniques per les línies directes; manava cridar els caps a l'oficina i reunia les informacions necessàries per al Soviet de la Defensa Nacional. A qualsevol hora que hom truqués per telèfon, a les dos, a les tres del matí, estava segur de trobar-lo al comissariat, assegut a la taula treballant.-Quan dorm vostè? -li preguntí un dia. Em contestar amb no sé quina broma.

Tinc la satisfacció de pensar que en el departament de guerra no es coneixien aquelles afinitats i aquelles berganteries personals que tan car pagaven els altres comissariats. El caràcter i la forta tensió dels nostres treballs, l'autoritat de la direcció, l'encertada elecció de persones, exempta de tot nepotisme i de tot mirament, l'esperit de robusta lleialtat que hi regnava; tot açò, assegurava l'impecable funcionament d'aquell complicat mecanisme, prou desordenat i no poc divers, en allò que feia a les persones que el componien. I això es devia en bona part al talent de Sklianski.

La guerra civil m'impedia participar en els treballs del Consell dels Comissaris del Poble. Passava els dies al vagó del ferrocarril o a l'automòbil. Aquells viatges que duraven setmanes i mesos sencers, m'obligaven a allunyar-me massa dels assumptes del govern, perquè durant el poc de temps que passava a Moscou pogués intervenir en la seua tramitació. No obstant això, les qüestions més importants corrien a càrrec del buró polític. A vegades, havia de presentar-me a Moscou, requerit per Lenin, exclusivament per a assistir a una sessió d'aquest buró, quan no era jo el que acudia del front amb una sèrie de problemes fonamentals, avisant per mitjà de Sverdlov que convocaren a una sessió extraordinària d'aquell organisme. Durant aquests anys, la meua correspondència amb Lenin versà molt principalment sobre les incidències de les guerres civils: breus esqueles o llargs telegrams completaven moltes vegades els informes que els havien precedit o obrien el camí als que seguirien. Tot i la seua sòbria concisió, aquests documents forneixen una idea de les relacions reals que imperaven en el grup dirigent dels bolxevics. Espere que aviat podré donar a la

publicitat aquesta extensa correspondència, acompanyada dels oportuns comentaris. Serà una refutació anihiladora de la història que ensenyen a l'escola de Stalin.

Quan a Wilson, entre altres utopies professorals sense força ni sentit, se li ocorregué la de convocar una conferència de conciliació entre tots els governs de Rússia, Lenin m'envià al front sud (amb data de 24 de febrer) un telegrama xifrat que deia: "Wilson proposa negociacions de pau i invita tots els governs de Rússia a una conferència... Segurament que serà a vostè a qui enviem." Com es veu, les diferències episòdiques de l'època de Brest-Litovsk no eren obstacle perquè Lenin tornés a acudir a mi a penes s'oferia una missió diplomàtica d'importància, malgrat que en aquella època jo estava completament lliurat als treballs militars. És sabut que la conciliadora iniciativa de Wilson es quedà en res, ni més ni menys que tots els seus altres plans, de manera que no calgué enviar-hi ningú.

Què pensava Lenin de la meua tasca en el departament de guerra? Sobre açò, hi ha centenars de testimonis del mateix Lenin, però em limitaré a portar ací un que relata molt plàsticament Màxim Gorki:

"Donant un colp sobre la taula, Lenin digué:

"I bé, diguen vostès l'home que siga capaç d'alçar, en el termini d'un any, un exèrcit quasi model i que, a més a més, haja assolit conquerir el respecte dels especialistes militars! Perquè nosaltres el tenim! Nosaltres ho tenim tot! I farem meravelles!"

Fou la mateixa conversa en què Lenin, sempre segons el testimoni de Gorki, digué:

"Ja sé, ja sé. Ja sé que corren moltes mentides sobre les meues relacions amb ell. Es menteix molt, i pel que es veu amb gran predilecció tractant-se de Trotski i de mi."

Què diria Lenin avui, quan les mentides sobre les nostres relacions, en saltar per damunt de tots els fets, tots els documents i tota lògica, han esdevingut la religió oficial de l'estat?

Ja he dit que per a negar-me a acceptar el Comissariat d'Assumptes Interiors l'endemà de pujar al poder, apel·lí entre d'altres coses, a la qüestió de raça. Es pensarà que aquesta qüestió hauria d'originar en els assumptes de guerra més dificultats que en l'administració civil. Però Lenin tenia raó. Durant l'època *ascensional* de la revolució, ningú féu d'aquest aspecte quelcom que importés. Encara que els blancs intentaren sembrar la passió antisemítica en la seua campanya d'agitació per a corrompre a l'Exèrcit Roig, no assoliren res. D'això ofereix proves sobrades la pròpia premsa dels blancs. Als arxius de la revolució russa que es publicaven a Berlín, un dels seus autors refereix la següent anècdota, que és ben característica:

"Un cosac que havia vingut a veure'ns i a qui algú volgué ofendre de propòsit, dient-li que estava al servei i prenia les armes sota les ordres d'un jueu, Trotski, hi replicà molt excitat i amb accent de gran convicció: No és veritat!... Trotski no és jueu! Trotski és un lluitador!... És dels els nostres... És un rus... Lenin, sí; Lenin és comunista... és jueu; però Trotski és dels els nostres... Un lluitador... Un rus... dels els nostres!"

Aquest tema apareix també en *La Cavalleria Roja*, de Babel, un dels nostres escriptors joves de major talent. No se'm començà a tirar en cara la raça fins que no es desencadenà la campanya contra mi. L'antisemitisme aixecà el cap al mateix temps que

l'antitrotskisme. I els dos es nodreixen de la mateixa substància, que és la reacció petit burgesa contra el nostre Octubre.

NEGOCIACIONS EN BREST-LITOVSK

El decret sobre la pau havia estat aprovat pel congrés el dia 26 d'octubre, quan només teníem en el nostre poder Petrograd. El dia 7 de novembre em dirigí radiotelegràficament als països de l'Entente i als imperis centrals, proposant-los concloure una pau general. Els governs dels aliats feren saber al comandant en cap, general Dukhonin, per mitjà dels seus agents, que qualssevol altre pas que férem en el camí vers la concertació de negociacions de pau per separat, podrien ocasionar "gravíssimes conseqüències". A aquesta amenaça contestí amb una proclama dirigida als obrers, soldats i camperols. El sentit de la crida, categòricament expressat, era el següent: No hem derrocat la burgesia del nostre país perquè les nostres tropes vagen ara a vessar la seua sang sota el fuet de la burgesia estrangera. El 22 de novembre subscriuíem el pacte de suspensió d'hostilitats en tot el front, des del Bàltic fins al Mar Negre. Tornàrem a dirigir-nos als aliats, invitant-los a què entraren amb nosaltres en les negociacions de pau. No es dignaren respondre, encara que aquesta vegada tampoc ens fulminaren amb cap amenaça. Pel que es veu, havien acabat per adonar-se de la vertadera situació. Les negociacions de pau començaren el dia 9 de desembre, mes i mig després haver-s'hi promulgat el decret sobre la pau, termini més que suficient perquè els aliats hagueren tingut temps a precisar la seua actitud envers aquest assumpte. La nostra delegació presentà, immediatament d'obrir-se les sessions, una declaració esbossant les bases per a una pau democràtica. La part contrària demanà que se suspengueren les sessions per alguns dies. La represa dels treballs anava dilatant-se cada vegada més. Les delegacions de la Quàdruple Aliança hagueren de superar tota mena de dificultats internes per a contestar la nostra declaració. El dia 25 ens fou comunicada la resposta: els governs centrals s'"adherien" a la fórmula d'una pau democràtica, sense annexions ni contribucions i a base del dret dels pobles a governar-se per si mateixos. El dia 28 de desembre se celebrava en Petrograd una manifestació gegantina d'homenatge a la pau democràtica. Encara que sense confiar en la resposta alemanya, les masses l'havien acollit i la celebraven com un triomf moral immens de la revolució. Al matí següent, tornava la nostra delegació de Brest-Litovsk, amb aquelles monstruoses exigències que Küllmann havia formulat en nom dels imperis centrals.

-Cal la persona que sàpia donar allargues a aqueixes negociacions -digué Lenin.

I apressat per ell no tinguí altre remei que dirigir-me a Brest-Litovsk. Confesse que anava com si marxés al suplici. L'ambient de gent estranya sempre m'ha fet tremolar, i aquest amb especial raó. La veritat és que no encerte a comprendre que hi ha revolucionaris als qui tant agrada ésser ambaixadors i que neden en el nou ambient social en què viuen com peix a l'aigua.

La primera delegació dels soviets, presidida per Ioffe, fou festejada en Brest-Litovsk per tothom. El príncep Leopold de Baviera rebé els delegats com "hostes" seus. A mig dia i a la nit, les delegacions es reunien en el menjador i feien taula comuna. El general Hoffmann

podia fixar-se a satisfacció, com ho feia segurament que no sense un cert interès, en la nostra camarada Bizenko, la que assassinà el general Sakharov. Els alemanys s'entremesclaven amb els nostres, aspirant, sens dubte, a pescar "amistosament" allò que desitjaven treure de nosaltres. De la primera delegació russa en formava part un obrer, un camperol i un soldat. Però aquestes eren figures secundàries que no estaven a l'altura de tals intrigues. Al camperol, que era un home vell, solien alegrar-lo un poc amb alcohol a l'hora del menjar.

L'estat major del general Hoffmann editava en rus un periòdic destinat als presoners, amb el títol del *Russki Vestnik* [*El Missatger rus*], que en la primera època només sabia parlar dels bolxevics amb una simpatia entendridora. "Els nostres lectors [els contava el general Hoffmann als presoners russos] ens pregunten: qui és Trotski?" I es posava a relatar-los entusiasmat les meues campanyes contra el tsarisme i el meu llibre *Rússia en la revolució*, publicat en alemany. "Tots els revolucionaris del món s'entusiasmen en saber que havia assolit fugir." I més endavant: "Quan ja havien derrocat el tsarisme, els amics secrets del règim tsarista tornaren a ficar a Trotski a la presó, poc després de tornar del seu llarg desterrament." Com es veu, no hi havia en el món revolucionaris més ardorosos que el príncep Leopold de Baviera i el general Hoffmann de Prússia. Però aquest, idil-li havia de durar poc. En la sessió del dia 7 de febrer, que no presentava ni el més remot semblat amb cap idil-li, jo feu l'observació, tendint un poc la mirada al passat: "Estem disposats a lamentar les amabilitats prematures que tant la premsa oficial alemanya com l'austrohongaresa, han tingut amb nosaltres i que no eren absolutament necessàries per a assegurar la bona marxa de les negociacions de pau."

Tampoc en aquest punt la socialdemocràcia no era altra cosa que una ombra dels governs dels Hohenzoller i els Habsburg. Al principi, Scheidemann, Ebert i consorts, intentaren posar-nos la mà al muscle amb gest de protecció. *La Gasetta Obrera* de Viena escrivia, molt patèticament, el dia 15 de febrer, que el "duel" entaulat entre Trotski i Buchanan era un símbol de la gran batalla dels nostres temps: "La batalla del proletariat contra el capital." És curiós que en aquells dies en què Kühlmann i Czernin s'esforçaven en estrangular la revolució russa, els austromarxistes només tingueren ulls per a veure el "duel" entaulat entre Trotski i... Buchanan. Encara és avui el dia en què no pot hom girar la vista sobre aqueixa hipocresia sense sentir fàstic. "Trotski [escrivien els marxistes habsburgians] es l'ambaixador del desig de pau de la classe obrera russa, que aspira a trencar les daurades cadenes de ferro que ha forjat per a ella el capital anglès." En canvi, els cabdills de la socialdemocràcia se sotmetien de bon grat a la cadena del capital germanicoaustríac i ajudaven els seus governs en les seues temptatives per a tirar-la a la força sobre la revolució russa. Quan Lenin o jo, durant aquells moments difícils de Brest-Litovsk, li posàvem els ulls damunt al *Vorwärts* de Berlín, o *La Gasetta Obrera* de Viena, ens passàvem l'un a l'altre en silenci el periòdic, amb els passatges ratllats al llapis, ens dirigíem una mirada ràpida, i apartàvem la vista amb un sentiment indescriptible de vergonya envers aquests cavallers que encara ahir havien estat camarades nostres en la Internacional. Qui haja passat amb la consciència clara per aquest període hagué de comprendre per sempre que la socialdemocràcia, qualssevulla que puguen ésser en el futur les oscil·lacions de la conjuntura política, està històricament morta. Per a posar fi a aquesta desagradable mascarada, sortí a la palestra dels nostres periòdics preguntant si l'Estat Major alemany no creia oportú també relatar als seus soldats quelcom sobre Carles Liebknecht i Rosa Luxemburg. A més, llançàrem una proclama sobre aquest tema dirigida als soldats alemanys. *El Missatger*, del general Hoffmann, perdé la parla. La primera cosa que féu el general, en presentar-me jo en Brest-Litovsk, fou protestar contra la campanya de propaganda que fèiem entre les tropes alemanyes. Jo defugí tota conversa sobre aquest tema i invití el general a què ell continués la

seua, tal com ho venia fent, entre les tropes russes; les condicions (li diguí) són les mateixes; no hi ha més diferència que la que es refereix al caràcter de la propaganda. Per la resta, li recordí, aprofitant l'avinentsa, que la nostra disparitat de criteris en allò tocant una sèrie de qüestions de prou importància, era coneguda d'antic i que fins i tot havia estat sancionada per aquell tribunal alemany que em condemnà en rebel·lia a una pena de presó durant la guerra. Aquest recordatori tan mancat de tacte per la meua banda, produí la sensació d'un escàndol enorme. Hi hagué dignatari al que se li paralizà l'alè. Kühlmann (dirigint-se a Hoffmann):

-Desitja vostè fer ús de la paraula?

Hoffmann:

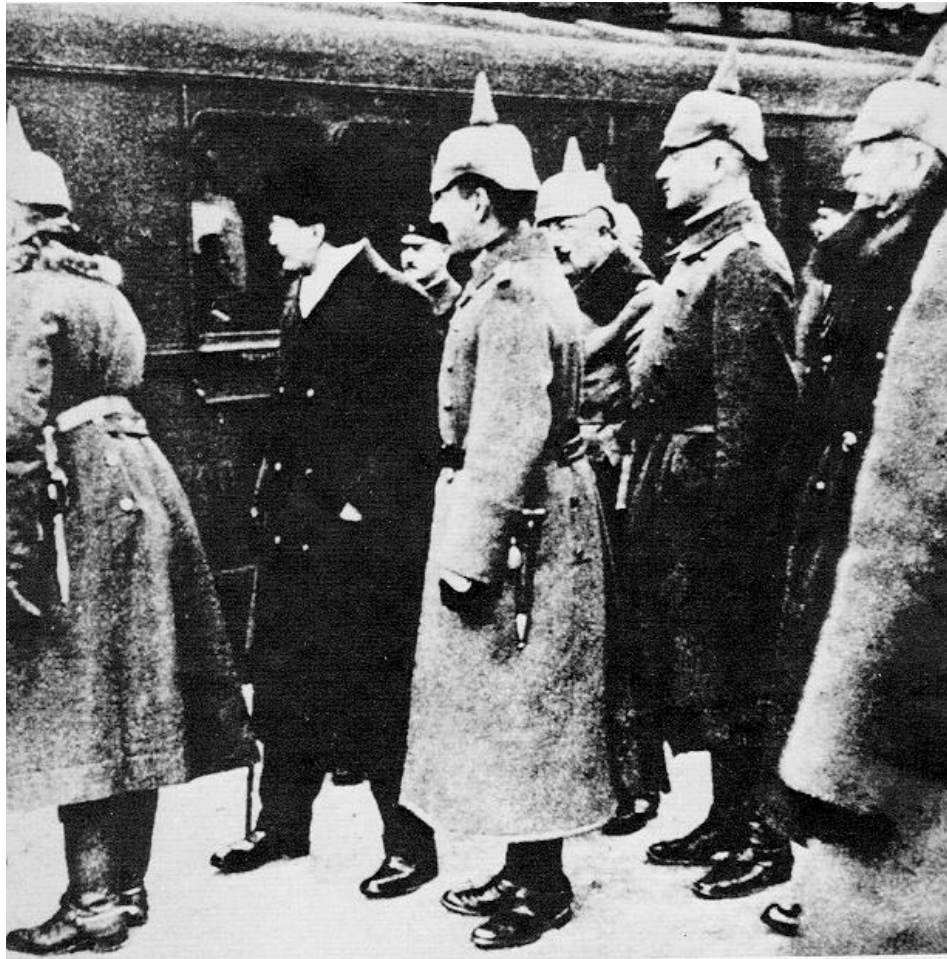
-No, basta ja d'açò!

En la meua qualitat de president de la delegació dels soviets decidí trencar obertament amb totes aquelles relacions familiars que insensiblement s'hi havien anat teixint entorn de nosaltres des del primer període. Doní insinuí per mitjà dels nostres agregats militars que no era la meua intenció presentar-me al príncep de Baviera. Se'n feren assabentats. A més, exigí que se'ns servís el menjar a banda, al·legant com a raó la necessitat d'aprofitar els moments de sobretaula per a canviar impressions. També hi accediren tàcitament. El dia 7 de gener, Czernin anotava en el seu diari el següent: "Al matí, es presentaren tots els russos sota la presidència de Trotski. Immediatament manaren dir que pregaven que hom els dispensés de no poder continuar acudint als dinars col·lectius. No se'ls veu mai, i sembla que l'aire bufa ja molt d'una altra banda." Les relacions hipòcritament cordials d'abans foren substituïdes ara pel sec tracte oficial. Mesura tant més oportuna, doncs que havia arribat l'hora de passar dels preliminars acadèmics als punts concrets del Tractat de Pau.

Kühlmann era home molt més intel·ligent que Czernin, i segurament que estava també per damunt dels altres diplomàtics amb qui tinguí ocasió de tractar en els anys de la postguerra. Es veia que aquell home tenia caràcter, un sentit pràctic poc comú i una dosi considerable de malignitat, de la que no sempre tirava mà contra nosaltres (que sabíem pararli els peus), sinó contra els seus benvolguts aliats també. En tractar de la qüestió referent als territoris ocupats per les tropes invasores, Kühlmann es dreçà i digué amb veu potent: "El nostre territori alemany està, a Déu gràcies, lliure de tropes estrangeres." El Comte de Czernin, a qui aquestes paraules anaven dirigides, acotà el cap i canvià de color. No semblava que a aquells dos diplomàtics els unís una amistat molt aclarida. Quan, poc després, passàrem a tractar de Pèrsia, el territori de la qual estava ocupat en dos fronts per tropes estrangeres, creguí oportú observar que aquest país no ens donava ocasió d'alegrar-nos, piadosament i maligna, que fos territori persa, i no el nostre propi, el que estigués envaït per un exèrcit estranger, ja que no l'unia a un altre cap aliança, com li passava, per exemple, a Àustria-Hongria. Czernin saltà literalment del seient, exclamant: "És inaudit!" Aparentment aquesta exclamació es referia a mi, però en realitat anava dirigida a Kühlmann. Episodis com aquest n'hi hagué molts.

A Kühlmann li passava quelcom d'això que ocorre als bons escaquistes, que a força de jugar moltes partides amb contrincants fluixos, acaben perdent facultats; Kühlmann, que havia passat tota la guerra rodejat per aquella cort de vassalls diplomàtics austrohongaresos, turcs, búlgars i neutrals, al principi propendia un poc a desdenyar el contrincant revolucionari i a prendre el joc mig a broma. Moltes vegades, sobretot en la primera època, el primitivisme

de les seues jugades i la seua falta de comprensió de la psicologia de l'adversari em causaven sorpresa.

Acudí, no sense una excitació prou forta i desagradable, a la primera reunió amb els diplomàtics. En el vestíbul, junt amb el guarda-roba, m'ensopeguí amb Kühlmann. No el coneixia. Se'm presentà ell mateix, afegint, d'improvís, que "estava molt content" que jo hagués vingut, perquè "sempre era millor tractar directament amb el senyor que no amb els seus enviats". No hi havia més que mirar-lo a la cara per a comprendre com n'estava de satisfet d'aquesta "fina" jugada, adreçada a la psicologia d'un *parvenu*. A mi, allò em féu la sensació d'haver aixafat en un toll de fang. Fins i tot feu instintivament un pas enrere. Kühlmann comprengué de seguida que havia comès una espifiada, s'estirà un poc i adoptà immediatament un continent sec. Però açò no fou obstacle perquè a presència meua repetís la mateixa maniobra amb el cap de la delegació turca, un vell diplomàtic cortesà. En presentar-me als seus col·legues, i després de fer-ho amb el turc, esperà que aquest s'hagués allunyat un poc, per a dir-me, en to de confiança, però en veu el prou alta perquè l'altre ho escoltés:

-És el millor diplomàtic d'Europa.

Quan li ho contí a Ioffe, aquest es posà a riure, i em digué:

-El mateix em digué, quan me'l presentaren la primera vegada.

Tot semblava indicar que Kühlmann volia oferir al “millor diplomàtic” una platònica compensació per Déu sap quines concessions arrencades, que segurament no tindrien res de platòniques. També és possible que abrigués certes intencions secretes, com, per exemple, fer entendre Czernin que no el tenia, ni de bon tros, pel millor diplomàtic, després d’ell, naturalment. Czernin conta que el dia 28 de desembre Kühlmann li digué: “El kàiser és l’únic home raonable que hi ha en tota Alemanya.” Cal pensar que aquestes paraules no estaven dites perquè les escoltés Czernin, sinó perquè arribaren a l’orella del mateix kàiser. En allò d’anar dient-se els uns als altres reverències dirigides a un determinat destinatari, els diplomàtics s’ajudaven recíprocament. *Flattez, flattez, il en restera toujours quelque chose.*

Era la primera vegada en la meua vida que em veia cara a cara amb persones d’aquesta casta. No cal dir que no m’havia fet la menor il·lusió respecte a elles. Ja feia molt de temps que sospitava que no eren precisament déus els que coïen els cànters. No obstant això, confesse que els concedia un nivell un poc més alt. La impressió que em produí aquell primer contacte podria expressar-se amb aquesta fórmula: Els homes taxen els altres prou barats, però tampoc a si mateixos s’assignen un gran preu.

No estarà de més que, a propòsit d’açò, referisca l’episodi següent: a iniciativa de Víctor Adler, que en aquells dies s’esforçava per tots els mitjans a donar-me proves de simpatia personal, el Comte de Czernin, com de passada, s’oferí a enviar-me a Moscou la biblioteca que havia hagut de deixar abandonada a Viena, en esclatar la guerra. Està biblioteca tenia un cert valor, perquè durant els llargs anys de l’emigració havia anat reunint una col·lecció prou important de literatura revolucionària russa. A penes m’havia donat temps el diplomàtic a donar-li les gràcies amb un cert retraïment, quan ja m’estava preguntant que procurés intercedir per dos presoners austríacs de guerra, als qui, segons deien, maltractaven. Aquella transició tan brusca, i quasi diria que subratllada, dels llibres als presoners (no cal dir que no es tractava de soldats, sinó d’oficials de la classe social a què Czernin pertanyia) em semblà molt poc correcta. Li contestí secament que si els informes que em donaven sobre els presoners es confirmaven, faria allò que fos necessari, perquè era el meu deure, però que no veia que aquest assumpte tingués la menor relació amb la biblioteca. El comte relata aquest episodi en les seues memòries amb prou fidelitat, sense negar ni de bon tros que intentà relacionar amb l’assumpte de la biblioteca el dels presoners pels qui s’interessava. Lluny d’això, li sembla la cosa més natural del món. I posa fi al relat amb aquesta frase de doble sentit: “Vol recobrar la biblioteca.” A mi, només em resta afegir-li que, tan aviat com rebí els llibres, els doní a una institució científica de Moscou.

Les circumstàncies històriques havien disposat que els delegats del règim més revolucionari que conegués la humanitat hagueren de seure a la mateixa taula amb els representants diplomàtics de la casta governant més reaccionària del món. Fins on els nostres adversaris temien la força explosiva de les negociacions amb els bolxevics ho demostra el fet que estaven disposats a trencar les negociacions abans de permetre que es portaren a un país neutral. El Comte de Czernin reconeix, força sincerament, en les seues memòries, que en un país neutral els bolxevics, ajudats pels seus amics internacionals, haurien pres en les seues mans, inevitablement, les brides de les negociacions. La raó oficial que forní en tractar-se aquest assumpte fou que, en un ambient neutral, Anglaterra i França començarien a desplegar immediatament les seues intrigues “a plena llum i entre bastidors”. Jo li sortí a l’encontre, advertint-li que en la nostra política no es coneixien bastidors de cap mena, ja que el poble rus, triomfant en el moviment del 25 d’octubre, havia desterrat radicalment, amb moltes altres coses, aquest artefacte de la vella diplomàcia. No obstant això, no tinguérem altre remei que cedir a l’ultimàtum i continuar les negociacions en Brest-Litovsk.

Excepció feta d'uns quants edificis que s'alçaven al marge de la vella ciutat i que estaven ocupats pel Quarter General dels alemanys, en realitat Brest-Litovsk ja no existia. La ciutat havia estat reduïda a cendres, en la seua fúria impotent, per les tropes tsaristes en retirar-se a la desbandada. Segurament seria per açò pel que Hoffmann hi establí el seu Estat Major, per a així tenir-lo més fàcilment al puny. Tant l'ambient com els dinars es distingien per la seua gran senzillesa. El servei estava a càrrec de soldats alemanys. Nosaltres representàvem per a ells la promesa de la pau, i ens miraven amb ulls d'esperança. Els edificis ocupats pel Quarter General estaven cenyits en diversos sentits per una palissada prou alta de filferro de pues. Un dia, que sortí a fer el meu acostumat passeig matiner, em trobí amb un rètol que deia: "El rus a qui se'l sorprenga en aquests llocs, serà afusellat." El rètol es destinava als presoners. Però em cabia el dubte de si no es referiria també a mi, ja que també nosaltres érem allí mig presoners, i girí immediatament. Per Brest-Litovsk passava una magnífica carretera estratègica. En els primers dies, sortírem a passejar per ella, utilitzant els cotxes del Quarter General. Fins que un dia un membre de la delegació tingué no sé quin conflicte a aquest propòsit amb un sotsoficial alemany. I com Hoffmann se'm queixés en una lletra, li contestí que d'ara en avant renunciàvem, donant les gràcies, a continuar utilitzant els automòbils que havien posat a la nostra disposició.

Les negociacions es diferien. Tant nosaltres com els nostres adversaris havíem de comunicar-nos amb els governs respectius pel fil directe. La línia no funcionava sempre bé. Si els trastorns responien a causes físiques o eren interrupcions provocades per a guanyar temps, és cosa que no poguérem esbrinar. Les sessions s'interrompien ben sovint, a vegades fins a diversos dies. Durant una d'aquestes interrupcions emprenguí un viatge a Varsòvia. La ciutat vivia sota l'imperi de les baionetes alemanyes. L'interès que la població sentia pels diplomàtics soviètics era molt gran encara que procurava exterioritzar-se amb una certa cautela, perquè ningú sabia en què pararia tot allò.

A nosaltres no ens perjudicava tampoc la dilació de les negociacions. En realitat, a mi no m'havia portat a Brest-Litovsk una altra il·lusió que la de donar allargues a l'assumpte. No obstant això, no seria just que jo m'atribuís cap mèrit en açò, perquè la part contrària m'ajudava tot el que podia.

"Ací no escasseja el temps [escriu malenconiosament el Comte de Czernin en el seu *Diari*]. Quan no són els turcs els que fan esperar, són els búlgars, després vénen els russos, es retiren i les sessions es tornen a ajornar o a interrompre's a penes iniciades."

També als austríacs els arribà el torn, en aquesta política de dilació, tot just que ensopegaren amb la primera dificultat per part de la delegació ucraïnesa. Clar està que tot açò no era obstacle perquè Kühlmann i Czernin, sense parar-se en barres, acusaren públicament la delegació russa d'ésser l'única que obstruïa la marxa de les negociacions; contra la qual cosa haguí de protestar enèrgicament, encara que en va.

Cap al final, ja no quedava ni rastre d'aquelles massisses amabilitats amb què la premsa oficiosa alemanya (i hom de tenir en compte que, fora dels fulls clandestins, tota la premsa alemanya tenia llavors caràcter, oficiós) obsequiava als bolxevics. *Tägliche Rundschau*, per exemple, no sols es queixava que "Trotski havia convertit Brest-Litovsk en una tribuna, des de la que feia escoltar la seua veu al món sencer", exigint que allò finís com més aviat millor, sinó que deia obertament que "ni Lenin ni Trotski desitjaven la pau, de la qual només podia sortir per a ells, amb una gran probabilitat, la presó o el patíbul". I no es

crega que era molt distint el to en què s'expressava la premsa socialdemòcrata. Els Scheidemann, els Ebert i els Stampfer ens atribuïen com una de les nostres grans culpes el comptar amb la revolució alemanya. Com de lluny estaven aquests cavallers de pensar que, als pocs mesos d'ocórrer açò, esclataria la revolució que havia de portar-los agafats pel bescoll, a posar-se al capdavant del poder!

Després d'un llarg parèntesi, torní a llegir en Brest-Litovsk periòdics alemanys, en els quals es feia un estudi molt detingut i molt tendenciós de les negociacions de pau. Però, com els periòdics no bastaven a omplir tot el temps que ens quedava lliure, decidí aprofitar aquell oci forçat, que era de suposar que no tornàriem a gaudir en molt de temps, per a empresa de major interès. Teníem amb nosaltres unes quantes taquimecanògrafes, que havien pertangut a l'antiga Duma. Em posí a dictar-los de memòria un esbós històric de la Revolució d'Octubre. A les diverses hores de dictar, s'havia format un llibre, destinat principalment a la classe obrera de l'estranger. Era imperiosament necessari i urgent explicar-los els esdeveniments de la revolució.

Ja diverses vegades n'havia parlat amb Lenin, però cap dels dos trobàvem un moment lliure. El que menys esperava jo era que Brest-Litovsk m'oferís ocasió de portar a terme un treball semblant. Lenin es posà contentíssim, quan veí que tornava amb aquell original, ja llest per a lliurar a la impremta. Els dos hi vàiem una modesta garantia d'una futura revenja revolucionària per una pau tan dolorosa. Prompte el llibret corregué pel món, traduït a una dotzena de llengües europees i asiàtiques. Tots els partits de la Internacional Comunista, començant pel rus, el feren circular en innumerables exemplars, però açò no havia d'impedir als epígons, després de l'any 1923, presentar-lo com un fruit nefand del trotskisme. De moment, aquest treball figura en l'índex stalinian d'obres prohibides. En aquest episodi, d'ésser purament accidental, es revela un dels molts preparatius ideològics del nostre Termidor. Per a imposar la seua victòria, cal abans que res tallar el cordó umbilical de la Revolució d'Octubre...

També els diplomàtics de l'altra part trobaven el mode de distraure en Brest-Litovsk les seues hores d'oci. El Comte de Czernin, segons ens conta ell mateix en el seu *Diari*, no es limitava a sortir de caça, sinó que laborava per dilatar els seus horitzons espirituals amb la lectura de memòries de l'època de la revolució francesa. Comparant els bolxevics amb els jacobins, procurava arribar a conclusions un tant consoladores. Heus aquí el que escriu el diplomàtic dels Habsburg:

“No he matat un home, he matat una bèstia salvatge, digué Charlotte Corday. També desapareixeran aquests bolxevics i qui sap si no sorgirà una nova Corday per a aquest Trotski!”

En Brest-Litovsk no tinguí notícia, naturalment, d'aquelles piadoses meditacions del comte, tan bon cristià i temorós de Déu. No em costa cap treball creure en la seua sinceritat.

A primera vista, sembla prou incomprensible saber amb què comptava realment la diplomàcia alemanya, quan el dia 25 de desembre proclamà les seues fórmules democràtiques de pau, per a després, als pocs dies, ensenyar les dents de llop. Aquelles consideracions teòriques sobre el dret dels pobles a governar-se per si mateixos, que havien nascut principalment a iniciativa de Kühlmann, podien ésser un tant arriscades per al govern alemany. La diplomàcia dels Hohenzoller havia de comprendre des del primer moment que per aquest camí no recolliria grans llores. Kühlmann s'esforçava en demostrar a totes

passades que l'annexió de Polònia, Lituània, les províncies del Bàltic i Finlàndia no feia, en realitat, més que obeir a la "voluntat sobirana" d'aquests pobles, voluntat expressada pels seus òrgans "nacionals"... als que estiraven la corda les autoritats alemanyes d'ocupació. Resultava un tant difícil demostrar aquesta tesi. No obstant això, Kühlmann no deposava les armes. Marcant molt l'accent, em preguntà si jo no estava disposat, per exemple, a reconèixer al nizam d'Hyderabad com a representant de la voluntat nacional del poble indi. Li contestí que si es retiraren de l'Índia les tropes britàniques, el venerable nizam no podria sostenir-se ni vint-i-quatre hores sobre els seus peus. Kühlmann arronsà l'esquena un poc incorrectament. El general Hoffman gargamellejà i el gargamell ressonà per tota la sala. L'interpret traduïa; les taquimecanògrafes escrivien, els debats es feien interminables.

Tot el secret de la conducta seguida per la diplomàcia alemanya està que Kühlmann tenia per endavant segurament la ferma convicció que nosaltres acceptaríem el seu joc. Ell s'imaginava les coses, si fa o no fa, de la manera següent: els bolxevics s'han apoderat del poder gràcies a la seua campanya a favor de la pau, i només poden mantenir-s'hi a condició de concertar-la. Cert és que s'han compromès a fixar unes condicions democràtiques de pau, però, per a què hi ha diplomàtics al món? Ja ell, Kühlmann, s'encarregaria de vestir les nostres formes revolucionàries amb un vestidura diplomàtica correcta, a canvi de tot això els bolxevics l'ajudarien a quedar-se, veladament, amb una sèrie de províncies i de pobles. I així, el botí alemany quedaria sancionat als ulls del món sencer per la revolució russa, i els bolxevics, per la seua banda, assolirien la desitjada pau. Kühlmann no s'havia forjat aquest error sense la cooperació dels nostres liberals, menxevics i populistes, que tingueren l'oportunitat de presentar les negociacions de Brest-Litovsk com una comèdia en què ens havíem repartit els papers.

Després de demostrar prou inequívocament als nostres contrincants que allí no es tractava de disfressar hipòcritament cap gènere de pactes segellats entre bastidors, sinó d'acatar els principis d'una justa convivència entre els pobles, Kühlmann, ja obligat a atènyer-se als supòsits de què havia partit, quasi veié en la nostra conducta la violació d'un conveni tàcit, conveni que, no obstant això, només havia existit a la seua ment. No es resignava a abandonar el terreny dels principis democràtics, proclamats el 25 de desembre. Confiava en el seu talent casuístic, que no era petit, per a demostrar al món que el blanc no es diferenciava absolutament en res del negre. El Comte de Czernin secundava prou pesadament les iniciatives de Kühlmann, i prenia a càrrec seu, per manat d'aquest, fer en els moments crítics les declaracions més brusques i cíniques. Amb açò, es feia, sens dubte, il·lusions d'encobrir la seua nul·litat. Per la seua banda, el general Hoffman posava una nota prou alleujadora en les negociacions. El general, que no sentia la menor simpatia envers l'astúcia diplomàtica, hagué de posar diverses vegades la seua bota de soldat sobre el tapet de la taula en torn de la qual es desenrotllaven els debats. Nosaltres sabíem, naturalment, que la bota del general era l'única realitat seriosa que hi havia en totes aquelles negociacions.

Clar està que alguna que una altra vegada també el general es deixava portar per la coentor dels debats purament polítics. Però quan intervenia en ells, era sempre a la seua manera. Indignat ja de què es parlés tant del dret dels pobles a disposar de si mateixos, un matí (era el dia 14 de gener) el nostre general es presentà amb una cartera abarrotada de periòdics russos, quasi tots de tendència socialrevolucionària, Hoffmann llegia el rus de corregut. En frases breus i tallants, en les que la irritació es barrejava amb un to de comandament, el general acusà els bolxevics de tenir suprimida la llibertat de premsa i de reunió i de violar constantment els principis de la democràcia, acollint-se benèvol, per a documentar les seues acusacions, als articles, d'aquell partit terrorista que des de l'any 1902

havia enviat a l'altre món tants correligionaris del general. Hoffmann ens tirà per la cara, amb accent de gran indignació, que el nostre govern no tenia més suport que la violència. Açò, dit per ell, resultava força peregrí. Heus aquí com registrà Czernin l'episodi en el seu *Diari*:

“Hoffmann ha pronunciat el seu lamentable discurs. Es passà dos dies treballant-hi i estava orgullósíssim del seu èxit.”

Jo m'aixequí per a contestar a Hoffmann que en una societat de classe tots els governs es recolzaven en la força. La diferència raïa tan sols en què el general Hoffmann emprava les represàlies per a defensar els grans propietaris, mentre que nosaltres les aplicàvem a la defensa dels treballadors. Per uns moments, la sala de conferències s'havia convertit en un club de propaganda marxista per a principiants.

-El que en els nostres actes sorprèn i repugna als governs d'altres països -diguí-ès, senzillament, que nosaltres no empresonem els vaguistes, sinó els capitalistes que deixen els obrers sense treball; que nosaltres no contestem amb descàrrega de fusell als camperols que reclamen terra, sinó que detinguem els grans terratinents i els oficials que intenten descarregar fusellades sobre els camperols.

La cara de Hoffmann prengué un color roig moradenc. En acabar cada un d'aquests episodis, Kühlmann es dirigia al general, amb una amabilitat maligna, per a preguntar-li si desitjava fer alguna observació a propòsit del tema. El general contestava lacònicament:

-No, basta ja d'açò! -i es posava a mirar, molt enutjat, per la finestra.

Allí, enmig d'aquells diplomàtics, generals i almiralls dels Hohenzoller i els Habsburg, els Koburg i el Sultà, aquestes disquisicions sobre l'ús de la força revolucionària, tenia un sabor vertaderament exquisit. Molts d'aquells cavallers ornats amb títols o amb grans creus no feren durant les sessions una altra cosa que passejar les mirades, on es llegia la incomprensió, dels uns als altres interlocutors. ¿Que no hi hauria ningú que els expliqués, per misericòrdia, què significava tot allò? És probable que Kühlmann, en reunir-se amb ells entre bastidors, els digués que els nostres dies estaven comptats i que no hi havia altre remei que aprofitar-se d'aquella ocasió per a tancar molt de pressa una pau “alemanya”, que després els hereus dels bolxevics es veurien obligats a respectar.

Tot allò que la meua posició portava d'avantatge a la de Kühlmann al terreny dels principis, però, me'l portava a mi la posició del general Hoffmann en allò que feia a la situació militar. Per això el general, impacient, es desvivía per portar totes les qüestions al seu terreny, on les seues forces eren molt superiors a les nostres, mentre que Kühlmann s'esforçava en va per donar a una pau basada sobre el mapa de guerra les aparences d'una pau concertada sobre principis nobilíssims. Per a llevar importància a les declaracions de Hoffmann, Kühlmann hagué de dir una vegada que la veu del soldat no tenia altre remei que ésser un poc més enèrgica que la de la diplomàcia. A la qual cosa li repliquí:

-Nosaltres, els membres de la delegació russa, no pertanyem a l'escola diplomàtica; més bé se'ns pot considerar com a soldats de la revolució, que és, probablement, pel que preferim el llenguatge rude del soldat.

Cal fer constar, d'altra banda, que la cortesia diplomàtica de Kühlmann era prou condicionada. El que ocorria era que no podia portar a terme, palesament, l'empresa que s'havia proposat sense la nostra ajuda. I aquesta ajuda era precisament la que li faltava.

“Nosaltres som revolucionaris [li expliquí], però som també polítics realistes i preferim que se'ns parle sincerament d'annexions sense encobrir aqueix nom, que és el vertader, davall cap pseudònim.”

Per això no té res d'estrany que a Kühlmann se li caigués, a vegades, la màscara diplomàtica per a donar brida solta a la seua fúria. Encara recorde perfectament l'entonació amb què ens digué que Alemanya estava sincerament disposada a reprendre les relacions amistoses amb el seu poderós veí a la frontera oriental. La paraula “poderós” la pronuncià amb un to de burla tan reptador, que tots els allí presents, fins i tot els seus propis aliats, sentiren un lleuger calfred. Hi afija hom que Czernin tenia una por pànica a què es trencaren les negociacions. Recollí el guant que se'm llençava i torní a recordar el que havia dit en el meu primer discurs:

“No és la nostra intenció, ni encara que ho fos podríem fer-ho [diguí el dia 16 de gener], posar en dubte el fet que el nostre país es troba debilitat per la política que seguien fins fa poc de temps les classes que el governaven. Però la situació d'un país i el que aquest representa per al món, no es mesura només mirant l'estat en què actualment es troba el seu aparell tècnic, sinó també per totes les possibilitats que en s'hi tanquen, de la mateixa manera que no es podria valorar avui el poder econòmic d'Alemanya atenent exclusivament a l'estat en què es troben al present les seues subsistències. Una política que vullga ésser previsor, ha de remarcar les tendències de progrés, aquelles energies interiors que, una vegada despertades i posades en moviment, acabaran per imposar-se, tard o d'hora.”

No havien transcorregut nou mesos, quan el dia 3 d'octubre de 1918 prenguí la paraula en una sessió del Comitè Executiu Panrus per a dir, recordant aquell repte de Kühlmann en Brest-Litovsk:

“Cap de nosaltres tindrà, segurament, aqueixa dosi de maldat que cal per a alegrar-se que Alemanya travesse avui per una catàstrofe tan imponent.”

No cal dir que una bona part d'aquesta catàstrofe fou preparada en Brest-Litovsk per la diplomàcia alemanya, tant la militar com la civil.

Quant major era la precisió amb què nosaltres formulàvem les nostres qüestions, més creixia el predomini que anava guanyant Hoffmann, el general, sobre Kühlmann, el diplomàtic. Ja no es molestaven, sobretot el general, a encobrir la pugna que hi havia entre ells. Quan jo, contestant a un dels seus maldestres atacs, esmentí obertament el govern alemany, Hoffmann m'interrompé amb un to de veu en què cremava la ira:

-Jo no represente ací al govern alemany, sinó a l'Alt Comandament del meu país!

Aquelles paraules sonaven amb l'estrèpit d'una vaixella en trencar-se. Dirigí la mirada vers l'altra banda de la taula on estava assegut Kühlmann, amb el rostre desencaixat i mirant al sòl. En la cara de Czernin es debatien la perplexitat i un cert goig maligne. Contestí, que no em tenia per competent per a jutjar de les relacions que existiren entre el govern de l'imperi alemany i el seu Alt Comandament, però que jo només portava poders per a negociar amb el

govern. Kühlmann, carrisquejant les dents, no tingué altre remei que escoltar les meues paraules i adherir-s'hi.

Clar està que hauria estat candorós desdenyar l'abast de les divergències que existien entre la diplomàcia i l'alt comandament. Kühlmann s'esforçava en demostrar que les regions ocupades havien donat ja expressió a la seua "voluntat sobirana", per mitjà dels seus òrgans nacionals competents, i que la decisió era favorable a Alemanya. Hoffmann, per la seua banda, afirmava que, no existint als territoris ocupats òrgans competents, no hi havia per a què parlar de retirar les tropes alemanyes. Els arguments, com es veu, eren diametralment oposats i, no obstant això, la conclusió pràctica idèntica. A propòsit d'aqueixa qüestió, Kühlmann es deixà portar d'una maniobra tan basta, que semblarà a primera vista inversemblant. En un memorial redactat per von Rosenberg, contestant a una sèrie de preguntes formulades per nosaltres, s'hi deia que les tropes alemanyes no podrien ésser retirades dels territoris ocupats fins que se suspengueren les hostilitats al front occidental. D'ací deduí jo la conclusió, que em semblava lògica, que serien retirades després d'ocórrer això, i demaní que es fixés un termini. Kühlmann, en escoltar-ho, fou presa d'un atac de gran excitació. Havia dipositat grans esperances, segurament, en l'eficàcia estupefaent d'aquella fórmula; o el que és el mateix, confiava en poder portar a terme el seu pla d'annexions per mitjà de... un joc de paraules. Quan veié que allò havia fracassat, declarà, assistit pel general, que les tropes no es retirarien ni *abans* ni *després* d'acabar la guerra.

Sense cap esperança d'èxit, a les acaballes de gener, demaní al govern austrohongarès permís per a fer un viatge a Viena, a fi de parlar amb els representants del proletariat austríac. El major esglai, davant la sola idea de pensar en semblant viatge, se'l portà, com fàcilment pot comprendre's, la mateixa socialdemocràcia. La meua petició fou contestada, naturalment, amb una negativa; negativa basada (per increïble que això ho semblí) en què jo no estava assistit de poders per a entaular semblants negociacions. Contestí a Czernin amb la lletra següent:

“Senyor ministre: li adjunte a vostè còpia de l'escrit del senyor conseller de legació, Comte de Czakki, data de 26 del corrent, amb el que, sens dubte, es contesta al telegrama cursat per vostè el dia 24, i li comuniqui que em done per assabentat de la negativa que en el dit escrit se'm trasllada respecte a la meua sol·licitud que se m'autoritzi per a anar a Viena a fi d'entaular negociacions amb els representants del proletariat austríac, encaminades a la consecució d'una pau democràtica. Em veig obligat a fer constar que, darrere de les raons de caràcter formal que s'al·leguen en la dita contestació, s'amaga la tendència a impedir tota negociació directa entre els representants del govern obrer i camperol de Rússia i el proletariat austríac. Pel que es refereix a la raó que en l'esmentat escrit s'addueix, a saber: que no tinc els poders necessaris per a emprendre semblants negociacions (al·legació tan inadmissible, en el que toca a la forma com en el que afecta el fons de l'assumpte), em permetrà que li cride l'atenció sobre el fet que determinar les normes, l'extensió i el caràcter dels meus poders és atribució exclusiva del meu govern.”

El triomf de major valor que tingueren en les seues mans Kühlmann i Czernin, durant l'últim període de les negociacions, fou l'actitud autònoma i hostil en què es col·locava la rada de Kiev, enfront de Moscou. Els seus dirigents venien a representar una espècie de variant ucraïnesa del kerenskisme i no es diferenciaven gran cosa del seu model. En una cosa únicament potser sí: a ésser encara més provincians. Els delegats ucraïnesos en Brest-Litovsk estaven destinats, per obra de la naturalesa, a ésser joguet del diplomàtic del món capitalista que primer es presentés. Fins i tot el mateix Czernin, i no diguem Kühlmann, jugava amb ells i els feia objecte del seu altiu menyspreu. Aquells badocs demòcrates sentiren que els venia

aigua a la boca en quant veieren que les prestigioses raons socials dels Hohenzollers i els Habsburg els prenien seriosament. Quan el president de la delegació ucraïnesa, Golubovitz, després, d'exposar les seues rèpliques, s'apartava atentament els faldons del negre jaqué per a prendre seient, semblava que anava a fondre's a la butaca de pur gust.

Czernin havia animat als ucraïnesos (ell mateix ho refereix en el seu *Diari*) a què palesaren, d'una manera clara, la seua hostilitat envers la delegació soviètica. Els pobres ucraïnesos s'excediren. El seu orador estigué per espai d'un quart d'hora abocant grolleries sobre insolències i posant en un compromís el consciencios intèrpret alemany, que les passà negres per a trobar el to amb semblant diapasó. El comte habsburguès conta aquesta escena i parla de la meua perplexitat, de la meua pal·lidesa, de les meues rampes, de les gotes de suor freda que perlejaven el meu front. Prescindint de totes aquestes exageracions, reconec que aquella fou, vertaderament, una de les escenes més intolerables que s'hi ens oferí. El trist de l'assumpte no era, com creu Czernin, que uns compatriotes ens injuriaren en presència d'estrangers. No, l'intolerable era aquella dement humiliació a què se sotmetien per si mateixos homes que, al cap i a la fi, representaven la revolució, davant d'aristòcrates superbs que els menyspreaven. Una baixesa servil, carregada d'abjecció, sortia a borbollons dels llavis d'aquells desventurats demòcrates nacionalistes, als qui l'atzar havia elevat, per uns instants, al poder. Kühlmann, Czernin, Hoffmann i els altres de la seua corda, aspiraven cobdiciosament les seues paraules, com el jugador que en les carreres de cavalls ha apostat al cavall guanyador. Alçant la vista al final de cada frase per a cercar amb la mirada l'aprovació dels seus protectors, el delegat ucraïnès llegia un paper en què la seua delegació, després d'una tasca col·lectiva de quaranta-vuit hores, havia acumulat tot un enfilall d'injúries contra nosaltres. Fou, indubtablement, una de les escenes més repugnants que mai he hagut de presenciar. Però, entre aquell foc creuat d'injúries i mirades malignes, no dubté un moment que els servils lacais no trigarien a ésser posats de potetes al carrer per aquells senyors omplerts de triomf, per als que, al seu torn, sonaria també, no tardant, l'hora d'abandonar el lloc heretat des de feia diversos segles.

Alhora que açò ocorria, les tropes revolucionàries de la república dels soviets, avançaven victoriosament per la Ucraïna endavant, obrint-se pas cap al riu Dnièper. I el mateix dia precisament que la maniobra estava ultimada i que era ja perfectament clar que els delegats ucraïnesos havien pactat amb Kühlmann i amb Czernin el repartiment d'Ucraïna, les nostres tropes ocupaven la ciutat de Kiev. Radek es posà a la parla amb Rússia pel fil directe, per a informar-se sobre la situació de la capital d'Ucraïna, i escoltà que un telegrafista alemany contestava d'una estació intermèdia, sense saber amb qui parlava: "Kiev ja no existeix." El dia 7 de febrer informí a les delegacions dels imperis centrals del radiotelegrama en què Lenin retia compte que les tropes soviètiques havien entrat en Kiev el dia 29 de gener, agregant-hi que el govern, abandonat per tot el món, s'havia amagat; que el Comitè Central Executiu dels Soviets ucraïnesos s'havia proclamat com l'únic poder legítim dins del país, traslladant la seua residència a Kiev, i, que el govern ucraïnès havia acordat incorporar-se federativament a Rússia i concertar la més completa unitat amb la república russa dels soviets, el mateix quant a la política interior que quant als assumptes estrangers. En la sessió següent, feu saber a Kühlmann i a Czernin que estaven tractant amb la delegació d'un govern a qui ja no quedava més territori que el que ocupava la ciutat de Brest-Litovsk (perquè segons el tractat, aquesta ciutat havia d'ésser cedida a Ucraïna). Però el govern, o, més ben dit, l'Alt Comandament alemany, tenia ja decidit, per aquelles dates, ocupar militarment el territori ucraïnès. La diplomàcia dels imperis centrals no hi tenia més missió que facilitar a les tropes alemanyes un salconduit. Ludendorff treballava conscienciosament per a accelerar l'agonia dels exèrcits imperials.

Per aquells dies, es trobava reclòs en una presó alemanya un home a qui els polítics de la socialdemocràcia acusaven de boig utopista i a qui els jutges dels Hohenzoller inculpaven del delictes d'alta traïció. I aquest presidiari escrivia:

“El balanç de Brest-Litovsk no és igual a zero, encara que de moment s'haja de traduir en una pau brutal de capitulació. Gràcies als delegats russos, Brest-Litovsk ha esdevingut una tribuna revolucionària de radi amplíssim. Aquelles negociacions han servit per a desemascarar els imperis centrals, per a desemascarar l'instint de rapinya, la falsedat, la perfídia i la hipocresia d'Alemanya. Han servit per a dictar un veredictes anihilador contra aqueixa política alemanya de les “majories”, a què, segons ella, s'ha d'ajustar la pau, i que té més de cinisme que de beateria. Han servit per a desencadenar, en uns quants països, considerables moviments de masses. I el seu tràgic acte final (la intervenció decretada contra la revolució) ha sacsats totes les fibres socialistes del món. Ja arribarà el dia en què es demostre la collita que recolliran d'aquesta sembra els triomfadors d'avui. Jo els garantisc que no van a gaudir-la a gust.” (Carles Liebknecht, *Politische Aufzeichnungen aus seinem Nachlass* [Apunts polítics trets dels seus papers pòstums] Verlag Die Aktion 1921, pàgina 51)

LA PAU

Durant tota la tardor no cessaren de presentar-se diàriament al soviets de Petrograd enviats del front a exposar que, si la pau no quedava concertada abans del dia 1er de novembre, els soldats marxarien sobre l'interior del país a conquerir-la amb els seus punys. Tal era la consigna del front. Els soldats desertaven en massa de les trinxeres. La Revolució d'Octubre contingué, fins a un cert punt, aquest moviment, si bé per poc de temps.

Els soldats, als qui el moviment de febrer havia vingut a revelar que havien estat llençats a aquella guerra criminal i absurda per la banda de Rasputin, no trobaven cap raó per a continuar-la perquè un jove advocat com Kerenski li ho pregués. El seu desig era retornar a la llar, a la família, al sòl, a la revolució que els prometé terra i llibertat i que, oblidant-se de la seua promesa, els deixava seguir a les trinxeres del front, famolencs i plens de polls. Kerenski, que se sentia ofès pels soldats, camperols i obrers, els anomenà una vegada “esclaus amotinats”. El pobre home no comprenia aquesta menudesa: que les revolucions no són mai una altra cosa que motins d'esclaus que volen deixar de ser-ho.

El patró i inspirador de Kerenski, Sir Buchanan, comet la imprudència de contar-nos en les seues memòries allò que significaven per a ell i per als de la seua casta la guerra i la revolució. Molts mesos després del moviment d'octubre, Buchanan descriu, en els termes següents l'any rus de 1916 (aquell any espantós de desfetes de l'exèrcit tsarista, any de trencament de l'economia nacional, l'any de les llargues i pacients cues, en què el govern no s'afartava d'humiliar les esqueses sota el jou de Rasputin):

“En una de les viles més esplèndides que visitarem [escriu Buchanan a propòsit del seu viatge a Crimea, realitzat en aquell any] no només ens rebé brindant-nos en una safata d'argent l'ofrena tradicional del pa i la sal, sinó que en partir, ens trobàrem a l'auto amb

diverses dotzenes de botelles d'un vell Borgonya els mèrits de la qual haguí de cantar després de gaudir-lo en l'esmorzar. Se li fa a un extraordinàriament trist girar la mirada sobre aquells dies feliços [!] que s'ha engolir per sempre l'eternitat i pensar en la pobresa i en els patiments que reservava el destí als qui ens demostraren tanta cordialitat i afecte.”

Buchanan no es refereix als patiments dels soldats de les trinxeres ni a les mares famolenques que es passaven el dia en la cua, sinó als d'aquells feliços posseïdors de les magnífiques viles d'esplai de Crimea; no s'acorda més que de les safates d'argent i del Borgonya. Quan es lligem aquestes línies, francament desvergonyides, no pot hom menys de dir-se que la Revolució d'Octubre ha estat oportuna i justiciera i que féu bé en escombrar, amb els Romanov, els Buchanan i Kerenski.

La primera vegada que creuí el front camí de Brest-Litovsk, els correligionaris que teníem a les trinxeres no disposaven ja de la possibilitat de preparar, encara que hagueren volgut, una protesta un poc eficaç contra les exigències desmesurades d'Alemanya, perquè les trinxeres s'havien quedat gairebé buides. Després del precedent dels Buchanan i els Kerenski ningú s'atrevia a intercedir gens ni mica per la continuació de la guerra. La pau, la pau, costés el que costés!...

Més tard, en tornar de Brest-Litovsk a Moscou, intentí persuadir un dels representants del front en el Comitè Executiu Central Panrus perquè recolzés la nostra delegació mitjançant un discurs enèrgic.

-Impossible -em contestà-, és completament impossible; no podríem, encara que volguérem, tornar a les trinxeres, no ens comprendrien; dirien que els continuàvem enganyant al igual que Kerenski...

La impossibilitat de continuar la guerra era evident. En aquest punt, no existia ni ombra de disparitat entre Lenin i jo. Els dos movíem el cap escoltant Bukharin, a Radek i a d'altres apòstols de la “guerra revolucionària”.

Hi havia, no obstant això, un problema no menys important, i era saber fins on podia arribar el govern dels Hohenzoller, posat a lluitar contra nosaltres. En una lletra escrita per aquells dies a un dels seus amics, el Comte de Czernin digué que, amb els bolxevics, no s'havien d'entaular negociacions, sinó manar les tropes sobre Sant Petersburg a imposar l'ordre... si hi abastaren les forces. La intenció ja sabíem nosaltres que no faltava. Però aconseguirien les forces? ¿Seria el kàiser capaç de llençar els seus soldats contra la revolució, ansiosa de pau? ¿Quins efectes exerciria la revolució de febrer i després la d'octubre sobre les tropes alemanyes? I quant trigarien a produir-se aquests efectes? A aquestes preguntes no podíem donar nosaltres, de moment, contestació. No hi havia altre remei que veure el mode de cercar-la en el transcurs de les negociacions. Per a això, calia fer que aquestes es dilataren tot el possible. S'havia de donar temps als obrers d'Europa perquè assimilaren el fet de la revolució dels soviets i principalment la seua política de pau. La necessitat de procedir així era major com que la premsa dels aliats, en unió de la que sostenien la burgesia i els partits conciliadors russos, volien presentar les nostres negociacions de pau amb Alemanya com una comèdia en què s'haurien repartit hàbilment els papers. Fins a la mateixa oposició socialdemòcrata alemanya, que no tenia inconvenient a tirar sobre els nostres colls les seues pròpies faltes, arribava a creure, o almenys ho aparenyava, que els bolxevics s'entenen amb el govern del kàiser. Aquesta versió havia de semblar més versemblant, per força, en Anglaterra i França. Era evident que si la burgesia i la socialdemocràcia dels països aliats assolien infondre a les masses obreres la desconfiança envers nosaltres, açò facilitaria

notablement la intervenció militar de l'Entente contra la revolució. En aquestes condicions, a mi em semblava absolutament necessari, abans de procedir a signar una pau per separat, en el cas que no tinguérem un altre recurs, brindar a tots els obrers d'Europa una prova clara i inequívoca de la mortal enemistat que ens separava de l'Alemanya governant. Inlluït per aquestes consideracions, se m'acudí, estant en Brest-Litovsk, la idea d'una manifestació política que podria concretar-se en aquesta fórmula: posar fi a la guerra, desmobilitzar, però negar-se a subscriure cap tractat de pau. Si l'imperialisme alemany no estava en condicions d'enviar tropes contra nosaltres, açò (pensava jo) significaria per a Rússia un triomf imponent, les conseqüències del qual no era possible predir. En canvi, si resultava que els Hohenzoller disposaven de forces suficients per a llançar-se a l'assalt contra la revolució, sempre estaríem a temps per a capitular. Canvií impressions amb altres membres de la delegació, entre ells amb Kamenev, que s'hi mostrà conforme, i escriguí a Lenin, proposant-s'ho.

Lenin em contestà: "Si ve vostè a Moscou, en parlarem."

-La cosa seria magnífica -exposà Lenin, contestant als meus arguments- si el general Hoffmann no estigués en condicions de llençar les seues tropes sobre Rússia, però no cal confiar-hi massa. Ja procurarà ell escollir els millors regiments de camperols bavaresos. A més, a nosaltres, amb poc ens basta. Vostè mateix diu que les trinxeres s'han quedat buides. I si els alemanys decideixen prosseguir la guerra?

-En aquest cas, ens veurem obligats a subscriure la pau. Però tot el món comprendrà que no teníem un altre camí. D'aquesta manera hauríem acabat amb la llegenda del nostre pacte secret amb el kàiser.

-Convinc que la cosa no va del tot descaminada. Però correríem un risc molt gran. Aquest risc, hauríem de córrer-lo encara que perírem, si fos per a assegurar el triomf de la revolució alemanya. La revolució alemanya és incomparablement més important que la russa, però, quan esclatarà? Com no ho sabem, de moment no hi ha res en el món més important que la nostra, que cal salvar a tota costa.

A les dificultats de la política exterior venien a unir-se les dificultats, encara majors, que sorgien al si del partit. En aquest, sobretot per part dels elements directius, regnava un ambient irreconciliable contra l'acceptació de les condicions que volien imposar-nos els alemanys. Els informes taquigràfics que publicaven els nostres periòdics sobre les negociacions de Brest-Litovsk no feien més que nodrir i aguditzar aquest estat d'ànim. D'ell brollà, en l'esquerra comunista, donant-li exagerada expressió, la consigna de la guerra revolucionària.

La lluita, dins del partit, es feia cada dia més violenta. I, tanmateix tot el que avui puguem contar les llegendes oficials, aqueixa lluita no es menava precisament entre Lenin i jo, sinó entre ell i una majoria aclaparadora, en la que es comptaven les organitzacions dirigents del partit. En els punts més importants de la campanya, a saber: si estàvem en condicions de sostenir la guerra revolucionària i si a un poder recolzat en la revolució li és lícit, d'alguna manera, entrar en pactes amb imperialistes, jo estava totalment compenetrat amb Lenin, i contestava amb una negativa al primer punt i amb una afirmativa al segon.

El primer debat seriós sobre aquesta fonamental divergència d'opinions es produí el dia 21 de gener en l'assemblea obrera del partit. Tres punts de vista s'hi destacaren. Lenin era

partidari que intentàrem diferir les negociacions, capitulant immediatament cas que se'ns dirigís un ultimatum. Jo era d'opinió que provocàrem la ruptura de les negociacions, afrontant el risc que Alemanya tornés a atacar-nos, per a, en aquest cas, capitular davant la imposició evident de la força. Bukharin demanava que es portés endavant la guerra, per a, d'aquesta manera, obrir els horitzons revolucionaris. En l'assemblea del 21 de gener, Lenin atacà, amb una duresa extrema, els defensors de la guerra revolucionària i es limità a dir algunes paraules de crítica contra la meua proposta. La fórmula de la guerra revolucionària obtingué 32 vots, la de Lenin 15 i la meua 16. Però el resultat de la votació no dóna encara una idea prou clara de l'ambient que aleshores regnava en el partit. Si no en les masses, a les capes més altes del partit l'"ala esquerra" tenia encara més força de la que aquesta assemblea denotava. Açò realment era el que, arribat el moment, havia de donar el triomf a la meua proposició. Els adeptes de Bukharin hi veien un pas d'aproximació cap a la seua. En canvi, Lenin donava per descomptat, i amb raó, que l'ajornament de la solució definitiva portaria el triomf de la seua posició. En aquell moment, el nostre partit estava tan necessitat com la classe obrera occidental de què s'aclarís la vertadera situació. No hi havia cap organisme dirigent del partit ni de l'estat en què Lenin no estigués en minoria. Interrogats els soviets locals (a proposta del Soviet de Comissaris del Poble) sobre l'estat d'opinió que regnava en ells respecte la guerra i la pau, contestaren, fins al dia 5 de març, més de dos-cents soviets. Només dos d'importància (el de Petrograd i el de Sebastopol) es declararen (amb reserves) a favor de la pau. En canvi, hi havia tota una sèrie de grans centres obrers: Moscou, Iekaterimburg, Kharkov, Iekaterinoslav, Ivanovo-Vosnessensk, Kronstadt i altres, per una majoria aclaparadora, es declaraven partidaris que es trencaren les negociacions de pau entaulades. Tal era també l'estat d'esperit que imperava en les organitzacions del partit. I no diguem-ne entre els socialrevolucionaris de l'esquerra! Imposar i portar a terme en aquell moment el punt de vista de Lenin, hauria costat una escissió dins del partit i un colp d'estat; d'una altra manera era impossible. Però cada dia que passés havia d'engrossir, per força, les files dels seus partidaris. En aquestes condicions, la meua fórmula "ni guerra ni pau" era objectivament un pont que es tendia entre la seua posició i la contrària. I en efecte, per aquest pont passaren al seu costat la majoria dels membres del partit, o, almenys, els seus elements dirigents.

-I bé; suposem que ens hem negat a signar la pau i que els alemanys es llencen a l'atac. Què faria vostè en aquest cas? -em preguntà Lenin.

-Doncs signariem la pau obligats per les baionetes, i no hi hauria ningú en el món que no compregués la nostra situació.

-No advocaria vostè, posat en aqueix tràngol, per la consigna de la guerra revolucionària?

-De cap mode.

-En aqueixes condicions, l'experiment no pot ésser molt perillós. L'única cosa a què ens exposem és a quedar-nos sense Estònia o sense Letònia.

I, somrient amb els seus ulls astuts, hi afegí:

-Estar en pau amb Trotski, encara que una altra cosa no siga, bé paga la pena de sacrificar Estònia i Letònia.

Aquesta frase fou, durant alguns dies, la tornada de Lenin.

En la sessió definitiva del comitè central, celebrada el dia 22 de gener, prosperà la meua posició: diferir les negociacions tot el possible; cas de rebre un ultimàtum d'Alemanya, donar la guerra per acabada, però negant-se a signar cap mena de pau; en la resta, procedir com aconsellaren les circumstàncies. El dia 25 de gener, ja fosquejada la nit, se celebrà una sessió mixta del comitè central del partit bolxevic i dels socialrevolucionaris d'esquerra, aleshores aliats nostres, en la que prevalgué, per una majoria indiscutible, la mateixa fórmula. L'acord dels dos comitès centrals fou pres (era un procediment a què s'acudia llavors amb freqüència) en una forma tal, que tenia la mateixa eficàcia que si procedís del Soviet de Comissaris del Poble.

El dia 31 de gener, comunicuí a Lenin des de Brest-Litovsk, pel fil directe que ens unia a l'Smolny:

“Entre els innumerables rumors i notícies que circulen, ha arribat a la premsa alemanya l'absurda referència que ens proposem, per a fer una manifestació de protesta, no subscriure el tractat de pau, i que, a propòsit d'açò, han sorgit greus diferències d'opinió entre els bolxevics, etc., etc. He rebut també un telegrama semblant d'Estocolm amb referència al periòdic *Politiken*. Si no m'enganye, aquest periòdic és l'òrgan de Høglund. ¿No podríem esbrinar per ell per què deixen passar aquestes notícies increïblement absurdes, cas que, en efecte, s'hagen publicat en el seu periòdic? Les xafarderies i rumors que puga publicar la premsa burgesa no tindran, segurament, gran importància als ulls dels alemanys. Però ara es tracta d'un periòdic esquerrà, el director del qual es troba actualment en Petrograd, i açò dóna una certa autoritat a la notícia i pot desorientar un poc les parts amb els qui estem en negociacions. La premsa germanicoaustríaca està plena d'informacions d'horroros comesos en Petrograd, a Moscou i en tota Rússia; parla de centenars i milers de persones assassinades, de l'esclafit de les metralladores, etc. etc., És imprescindible encarregar a una persona que tinga el cap sobre els muscles que facilite diàriament a l'agència de Petrograd i a la ràdio notícies exactes sobre la situació dins del país. No estaria mal encomanar aquest treball al camarada Zinoviev. La cosa té una importància extraordinària. Aquests informes s'haurien de comunicar, en primer terme, a Vorovski i a Litvinov. Podria encarregar-se'n Txitxerin.

“Fins ara, no hem celebrat més que una sessió purament formal. Els alemanys donen totes les allargues que poden a les negociacions, obligats probablement per la crisi interior del seu país. La premsa alemanya no cessa de trompetejar que no desitgem la pau i que l'única cosa que ens preocupa és estendre la revolució a altres països. Aquests ases no encerten a comprendre que, precisament per tal d'assolir que la revolució europea es desenvolupe, és pel que ens interessa extraordinàriament tancar com més aviat millor la pau.

“S'han pres mesures per a l'expulsió de l'ambaixador romanès? Sospite que el rei de Romania s'ha refugiat a Àustria. Segons les notícies que forneix un periòdic alemany, el que nosaltres custodiem a Moscou no són els fons nacionals de Romania, sinó les existències en or del Banc Nacional romanès. Les simpaties de l'Alemanya oficial estan, naturalment, de banda de Romania. Seu, Trotski.”

Aquesta comunicació requereix unes paraules d'explicació. Oficialment, constava que les conferències celebrades per aquests fils estaven garantides en absolut contra la possibilitat d'escoltar i ésser escoltats. No obstant això, nosaltres teníem els nostres motius per a sospitar que els alemanys de Brest-Litovsk entraven en possessió de les comunicacions cursades pel fil directe: respectàvem prou el seu domini tècnic, per a pensar-ho així. No hi havia manera de xifrar tota la correspondència que es transmetia. A més, tampoc podríem estar molt segurs que la codi no es violés. El periòdic d'Estocolm ens havia fet un flac servei, amb la seua

inoportuna informació presa de font directa. Per això, la intenció de tot aquest comunicat, no era tant informar Lenin que el secret del nostre acord corria ja per l'estranger, com desorientar els alemanys. Aquell epítet, poc correcte, d'"ases" dirigit als periodistes, no tenia més objecte que imprimir al text major "naturalitat". No sé si aquesta astúcia assoliria o no enganyar Kühlmann. La veritat és que la meua declaració del 10 de febrer produí als nostres adversaris la impressió de l'inesperat. El dia II, Czernin escrivia en el seu diari: "Trotski es nega a signar. La guerra s'ha acabat, però sense que es concerte cap pau."

És difícil de creure, però en 1924 l'escola d'Stalin i Zinoviev intentà desfigurar les coses presentant la meua actuació de Brest-Litovsk com portada a esquenes del partit i del govern. Aquests pobres falsificadors no es prenen ni tan sols el treball, que era el mínim que podien fer, de fer una ullada als llibres d'actes d'aquella època o de passar la vista per les seues pròpies intervencions d'aleshores. El dia II de febrer, és a dir, l'endemà que es promulgà en Brest-Litovsk la meua declaració, Zinoviev s'alçava a parlar en el soviets de Petrograd, per a dir: "La fórmula que ha trobat la nostra delegació per a sortir de la situació en què ens trobàvem és l'única encertada." I fou el mateix Zinoviev qui presentà la proposició, acceptada per la majoria amb un vot en contra i amb l'abstenció dels menxevics i socialrevolucionaris, en què s'aprovava la negativa a subscriure el tractat de pau.

El dia 14 de febrer Sverdlov presentà en el Comitè Executiu Central Panrus una proposició basada en l'informe que jo havia fet en nom de la fracció dels bolxevics, en què figuraven les següents paraules inicials:

"Després d'escoltar i discutir l'informe de la delegació de pau, el Comitè Executiu Central Panrus aprova completament la conducta dels seus representants en Brest-Litovsk."

No hi hagué ni una sola organització local de partit o de soviets, que, dels dies 11 al 15 de febrer, no es manifestés en un sentit d'aprovació respecte a la nostra conducta. Al congrés de partit celebrat al març de 1918, Zinoviev declarà:

"Trotski té raó quan diu que ha procedit atenint-se a les normes de la majoria legítima del comitè central. Ningú ha discutit açò..."

Finalment, el mateix Lenin comunicà en el mateix congrés que "la proposició de negar-se a signar la pau havia estat acceptada pel comitè central".

Això no ha impedit instituir en la Internacional Comunista un nou dogma segons el qual el refús a signar la pau hauria estat un acte personal de Trotski.

Després de les vagues que a l'octubre esclataren en Alemanya i Àustria no era tan senzill, com avui pretenen els que saben molt després de veure les coses (ni per a nosaltres ni per al mateix govern alemany), saber si els governants del kàiser es decidirien o no a atacar de nou. El dia 10 de febrer, les delegacions alemanya i austrohongaresa destacades en Brest-Litovsk decidiren "acceptar l'estat de coses proposat per Trotski en les seues declaracions". L'únic que es resistí a acceptar-ho fou el general Hoffmann. Segons conta Czernin, en clausurar les sessions l'endemà, Kühlmann declarà, d'una manera concreta, que no hi havia altre remei que acceptar la pau "*de facto*". El ressò d'aquestes veus no trigà en arribar a les nostres oïdes. La delegació russa tornà de Brest-Litovsk amb la impressió que els alemanys no atacarien. Lenin estava molt content dels resultats assolits.

-No ens enganyaran? -preguntava.

Amb un gest férem entendre que no ens semblava probable.

-Bé està -digué Lenin-. Si així és, molt millor; les aparences estan salvades, i, al capdavall, hem sortit de la guerra.

Però quan encara faltaven dos dies perquè expirés el termini d'una setmana, el general Samoilo, que havia quedat en Brest-Litovsk, ens comunicà telegràficament que, segons li declarava el general Hoffman, els alemanys es considerarien en estat de guerra amb nosaltres a partir de les dotze del dia 18 de febrer, raó per la qual l'invitaven a sortir com més aviat millor de Brest-Litovsk. El telegrama anà directament a les mans de Lenin. Jo em trobava aleshores al seu despatx, on s'estava celebrant una entrevista amb els socialrevolucionaris d'esquerra. Lenin em passà el telegrama en silenci. Però la seua mirada em deia que no hi havia res de bo. S'afanyà en finir l'entrevista per a deliberar sense que estigueren presents els estranys sobre la nova situació que se'ns plantejava.

-De manera que enganyats! Cinc dies d'avantatge... Aquests bàrbars s'aprofiten de tot. Ara ja no ens queda altre camí que signar les condicions d'abans, si és que els alemanys les sostenen.

Jo continuava insistint en el fet que deixàrem Hoffman atacar-nos, perquè els obrers d'Alemanya i les nacions aliades veren que l'agressió era un fet i no una simple amenaça.

-No -replicà Lenin-, tal com estan les coses no cal perdre ni un sol segon. L'experiment ja està fet. Ja sabem que l'Alt Comandament alemany vol i pot entaular la guerra. Ací no caben dilacions. Els salts d'aquesta bèstia són ràpids.

Al març, Lenin digué al congrés del partit:

“Havíem convingut [ell i jo] que resistiríem fins que arribés un ultimàtum dels alemanys, però que davant aquesta conjuntura hauríem de cedir.”

Més amunt he parlat ja d'aquest acord. Lenin accedia a no combatre davant el partit la meua fórmula, únicament i exclusiva perquè jo li havia promès que no recolzaria la causa de la guerra revolucionària. Els representants oficials d'aquest grup (Uritski, Radek i, si no m'equivoque, Ossinski) es presentaren a mi a proposar-me el “front únic”. Jo els diguí, senzillament, que les nostres posicions no tenien res de comú. Tan prompte com l'Alt Comandament alemany ens comunicà que quedava denunciat l'armistici, Lenin em recordà el compromís assumit. Li contestí que, al meu parer, no bastava un ultimàtum merament formal sinó que calia que es produís un atac efectiu, per tal que no quedés el menor dubte sobre la realitat de les nostres relacions amb els alemanys. En la sessió celebrada pel comitè central el dia 17 de febrer, Lenin posà a votació provisional aquesta qüestió:

“Cas que es realitze l'atac alemany i no es produísca en Alemanya cap aixecament revolucionari concertarem la pau?”

Davant una qüestió de tal transcendència, Bukharin i els seus correligionaris no en saberen fer una altra cosa que abstenir-se. Krestinski féu igualment. Ioffe votà no. Jo votí amb Lenin per l'afirmativa. Al matí següent, em manifestí d'opinió contrària a què es cursés immediatament un telegrama, com proposava Lenin, dient que estàvem disposats a signar la pau. Però en el transcurs del mateix dia es reberen notícies telegràfiques de què els alemanys

començaven a atacar, que s'havien apoderat dels nostres bagatges militars i que les seues tropes avançaven sobre Dvinsk. A la nit del mateix dia accedí al telegrama de Lenin. Ara, ja no podia haver-hi dubte que el fet que els alemanys ens atacaven seria notori per al món sencer.

El dia 21 de febrer es reberen les noves condicions alemanyes, encaminades palesament a fer la pau impossible. Recordarà hom que ja les havien agreujat una primera vegada en arribar la nostra delegació a Brest-Litovsk. Tots, i fins a un cert punt el mateix Lenin, teníem la impressió que els alemanys s'havien posat ja d'acord amb els aliats per a derrocar els soviets i que la pau, al front oriental, es faria mitjançant el repartiment de les despulles de la revolució russa. D'ésser així, de poc haurien valgut tots els sacrificis que nosaltres poguérem fer. El gir que prenien les coses en Ucraïna i a Finlàndia inclinava decididament la balança de la banda de la guerra. No passava hora sense que arribés una mala notícia. Es reberen informes que les tropes alemanyes havien desembarcat a Finlàndia i començaven a metrallar els obrers finlandesos. Em creuí amb Lenin en el corredor, prop del seu despatx. Estava tremendament excitat. Mai, ni abans ni després, l'havia vist ni torní a veure'l així.

-Sí -em digué-; no tenim altre remei que lluitar, malgrat que no disposem de soldats. No ens queda un altre recurs.

Però, quan als deu o quinze minuts, torní a presentar-me al seu despatx, havia canviat d'opinió:

-No, no podem variar de política. Per molt que lluitàrem no salvaríem la Finlàndia revolucionària i, en canvi, no hi ha dubte que nosaltres passaríem per ull. Veurem com podem ajudar, per tots els mitjans, els obrers finlandesos, però sense sortir-nos del terreny de la pau. No sé si açò ens salvarà. Però estic segur que és l'únic camí pel qual és possible una salvació.

Jo no tenia cap fe en la possibilitat d'arribar a la pau, ni fins i tot a costa d'una completa capitulació, si aquesta era possible. I com no tenia majoria en el comitè central i la solució depenia d'un vot m'hi abstinguí, d'aquesta manera, Lenin tindria un vot de majoria. Tal fou el mode com raoní la meua abstenció. Si la capitulació no ens porta la pau (pensava jo interiorment) com a mínim assolirem que s'unifique el front del partit per a defensar la revolució amb les armes a la mà, quan l'enemic així ens ho impose.

-Em sembla -li diguí a Lenin, en una conversa privada- que seria convenient, des d'un punt de vista polític, que jo dimitís ara el càrrec de Comissari d'Assumptes Estrangers.

-No veig per a què, ni crec que siga necessari que introduïm ací aquests trucs parlamentaris.

-La meua dimissió podria significar als ulls dels alemanys un canvi radical en la nostra política, i inspirar-los la confiança que aquesta vegada estàvem disposats a signar realment el tractat de pau.

-Potser!... digué Lenin, pensant-. És un argument polític seriós.

El dia 22 de febrer feu saber, en una sessió del comitè central, que la missió militar francesa es dirigia a mi oferint-nos l'ajuda de França i Anglaterra per a rebutjar l'atac

d'Alemanya. Jo em mostrí partidari que s'acceptés l'oferta, sempre que, naturalment, que se'ns garantís l'absoluta independència en allò tocant la política exterior. Bukharin estimava que era inadmissible tancar cap mena de convenis amb els imperialistes. Lenin recolzà resoludament el meu punt de vista, i la proposició fou acceptada en el comitè central per sis vots contra cinc. Recorde que Lenin dictà la resolució que acabava amb les paraules següents:

“Autoritzar el camarada Trotski perquè accepte l'ajuda que li brinden els bandits imperialistes francesos contra els bandits alemanys.”

Lenin sentia gran predilecció per les fórmules que no deixaven lloc a dubtes.

En separar-nos després de la sessió, Bukharin em m'aconseguí en aquells llargs corredors de l'Smolni i em tirà els braços al coll gemegant:

-Què farem? -deia-. Convertirem el partit en un munt de fem!

Bukharin és home que es tira a plorar amb el menor pretext i molt propens a les expressions naturalistes. Però aquesta vegada, la situació era realment tràgica. La revolució estava entre l'espasa i la paret.

El dia 3 de març, la nostra delegació subscrigué el tractat de pau sense llegir-lo. La Pau de Brest-Litovsk, en avançar-se en moltes de les idees a Clemenceau, s'assemblava prou a la soga del botxí. El dia 22 de març fou ratificada la pau pel Reichstag. Els socialdemòcrates alemanys, en votar a favor d'aquest tractat, reconegueren per endavant els principis que a Versalles s'havien d'aplicar al seu país. Els independents votaren en contra: començaven a descriure ja aquella corba estèril que havia de portar-los de nou al punt de partença.

En el 7è congrés del partit, celebrat al març de 1918, tendint la mirada al camí recorregut, descriguí, d'una manera clara i amplia, quina havia estat la meua posició.

“Si el que desitjàvem realment no era més que obtenir la pau més favorable possible [diguí], hauríem hagut de signar-la ja al novembre. Aleshores, ningú (fora de Zinoviev) votà en aquest sentit: tots érem partidaris de fer el que es pugués per portar la revolució als obrers alemanys, austrohongaresos i a la tota la classe obrera d'Europa. Però les negociacions que entaulàvem amb els alemanys no podien tenir, naturalment, cap sentit per a la revolució, a menys que semblaren al món sinceres. Ja davant la fracció del Tercer Congrés Panrus dels Soviets tinguí ocasió d'informar que l'antic ministre austrohongarès Gratz deia que els alemanys només cercaven un pretext per a enviar-nos un ultimàtum. Creien que nosaltres mateixos ho estàvem esperant..., que estàvem disposats des del primer moment a signar tot allò que ens presentaren i que no fèiem altra cosa que representar una comèdia revolucionària. En aquestes condicions, si ens resistíem a signar, corríem el perill de quedar-nos sense Reval i algunes altres places, i si ens avançàvem a signar abans d'hora, el perill era perdre les simpaties del proletariat mundial o d'una gran part d'ell. Jo era dels que pensaven que els alemanys no es llençarien a l'atac, però que si ens atacaven, sempre estaríem a temps per a signar la pau, encara que fos en pitjors condicions. Poc a poc [hi afegí] tot el món s'anirà convençant que no teníem una altra sortida.”

És digne de fer notar que, alhora que açò ocorria, Liebkecht escrigué des de la presó el que segueix:

“Res més lluny de la veritat que els que pensen que el gir que han pres al final les coses siga pitjor per al desenvolupament ulterior del moviment del que hauria estat un canvi de posició al començament de febrer a les condicions Brest-Litovsk. Ben al contrari. Allò hauria fet prendre el pitjor caire a la resistència i la pugna d’abans, presentat la imposició final com *vis haud ingrata*. El cinisme que clama al cel, la bestialitat del desenllaç alemany *dissipa tota possible sospita*.”

Liebnecht arribà a una talla extraordinària durant la guerra quan, per fi, sabé posar un abisme pel mig entre la seua persona i l’honorable falta de caràcter de Haase. No cal dir que Liebnecht fou sempre, pel que fa a valentia, un indòmit revolucionari. Però ara començava a desenrotllar-se en ell l’estrateg, no sols en les qüestions que afectaven la seua actuació personal, sinó en el mode de concebre la política revolucionària. Aquest home no es movia mai per miraments de seguretat personal. Quan el detingueren, molts amics seus mogueren el cap davant aquell acte de sacrifici “irreflexiu”. A Lenin, en canvi, li preocupava extraordinàriament assegurar la intangibilitat en la direcció del moviment. Era com el cap d’un estat major, que sap que ha de salvaguardar, per tots els mitjans, l’alt comandament mentre dure la guerra. Liebnecht era d’aqueixos cabdills guerrers que es llencen al combat al capdavant de les seues tropes. Per això havia d’ésser difícil per a ell comprendre la nostra, estratègia de Brest-Litovsk. Al principi, volia que desafiàrem el destí senzillament, per a després enfrontar-nos amb ell. Combaté repetidament, per aquells dies, la política de “Lenin i Trotski” sense establir-hi (i amb raó) la menor diferència, respecte a aquest problema fonamental, entre la posició de Lenin i la meua. No obstant això, conforme s’anaren desenrotllant els esdeveniments canvià d’opinió. Al començament de maig escrivia ja:

“Si hi ha quelcom que necessite la Rússia soviètica, abans que qualsevol altra, no són ostentacions ni decoracions, sinó un poder robust i ferm. Un poder que requereix, a més d’energia, prudència i temps; prudència, entre d’altres coses, per a guanyar temps, sense el qual no pot triomfar ni l’energia major ni més prudent.”

Amb açò queda reconegut l’encert de la política de Lenin en Brest-Litovsk, l’única preocupació del qual no era una altra que guanyar temps.

La veritat s’obre camí, però també la neciesa es resisteix a morir. El professor nord-americà Fisher, autor d’un llibre voluminós titulat *The Famine in Soviet Russia*, dedicat a estudiar els primers anys de la república soviètica, m’atribueix, a la seua obra, la idea que els soviets no havien d’entaular cap guerra ni concertar cap pau amb governs burgesos. Aquesta nècia fórmula l’ha pres l’autor, amb moltes d’altres, de Zinoviev i la resta d’epígons, afegint a la recepta la seua pròpia incomprensió. Fa molt de temps que els meus crítics extemporanis han arrencat la meua proposta de Brest-Litovsk de les condicions de lloc i temps, per a convertir-la en una fórmula universal, que els permet desenrotllar-la molt més fàcilment *ad absurdum*. Però no s’han adonat que aqueix estat de coses que s’expressa en la fórmula “ni pau ni guerra”, o, dit més exactament, “ni guerra ni tractat de pau”, no té en si mateix res d’absurd. No és ni més ni menys que el tipus de relacions que avui ens uneixen, als països més importants de la terra: a Anglaterra i als Estats Units. El que aquestes relacions s’hagen imposat contra la nostra voluntat no canvia l’aspecte de l’assumpte. Hi ha, a més a més, un país amb què estem en relacions semblants per iniciativa nostra: Romania. Els meus crítics, en adscriure’m a aquesta fórmula universal, que representa als seus ulls el més gran dels absurds, no s’adonen que no fan més que apuntar a l’“absurda” fórmula de les relacions efectives que avui manté l’URSS amb tota una sèrie d’estats.

Com jutjava el mateix Lenin l'etapa de Brest-Litovsk, després de coberta? Per a ell, la disparitat purament episòdica de criteri que l'havia separat de mi era cosa que no pagava la pena d'esmentar. En canvi, parlà més d'una vegada de "la immensa importància agitadora de les negociacions de Brest-Litovsk." (Veja hom, per exemple, el seu discurs de 17 de maig de 1918). Ja havia passat un any des d'aquelles dates, quan Lenin digué al congrés del partit:

"En l'aïllament en que ens trobàvem enfront de l'Europa occidental i de tots els altres països no teníem cap element objectiu de judici per a poder polsar el ritme o les formes de la revolució proletària que s'apropava a l'Occident. Donada la complexitat de la situació, era natural que la pau de Brest-Litovsk fos origen de no poques diferències d'opinió al si del nostre partit." (Discurs de 18 de març de 1919.)

Però queda encara un punt a dilucidar: quina fou l'actitud que adoptaren en aquells dies aquests que avui em critiquen i "desemmascaren"? Bukharin sostingué una campanya desesperada, que durà quasi un any, contra Lenin (i contra mi), amenaçant-nos amb l'escissió del partit. Al seu costat estaven Kuibytsev, Iaroslavski, Bubnov i molts d'altres que avui són fermes columnes de l'estalinisme. Zinoviev, per contra, votava a favor que se signés, sense la menor demora, el tractat de pau, rebutjant la tribuna d'agitació, que era per a nosaltres Brest-Litovsk. Jo estava d'acord amb Lenin en condemnar aquesta posició. Kamenev s'adherí a la meua fórmula quan li l'ha exposí en Brest-Litovsk, per a després, de tornada a Moscou, passar-se al parer de Lenin. Rikov no pertanyia aleshores al comitè central, raó per la qual no participà en els debats decisius. Dzerzinski pensava de mode contrari a Lenin, si bé s'adherí a ell en l'última votació. I quina era la posició de Stalin? Stalin, com de costum, no tenia cap posició. Esperava i intrigava. "El vell em digué, apuntant amb el cap a Lenin], continua confiant obstinadament en la pau, però no l'assolirà." Després, anà a on estava Lenin, a murmurar, segurament, contra mi. Stalin no manifestà el seu parer en cap banda. Ningú s'interessava tampoc majorment per conèixer-lo. El que constituïa la meua preocupació fonamental: fer que el proletariat del món sencer veiés amb la més claredat possible la nostra actitud en allò tocant la pau, era per a Stalin, indubtablement, qüestió secundària. A ell no li interessava més que la "pau en un país", com més tard només havia d'interessar-li "el socialisme en un país". En la votació decisiva, donà el seu vot a Lenin. Fins passats alguns anys no cregué necessari, per al millor èxit de la campanya contra el trotskisme, adoptar quelcom així com un "punt de vista" propi davant els successos de Brest-Litovsk.

Però, no paga la pena de detenir-s'hi per més temps. Ja he dedicat més espai del que hauria calgut en relatar aquestes diferències de criteri originades per les negociacions de Brest-Litovsk. Semblava necessari, no obstant això, posar al descobert en tota la seua extensió un, com a mínim, dels episodis que tant es discuteixen, per tal que hom veja com ocorregué en realitat i com es pretén exposar després de diversos anys. Una de les finalitats secundàries que, en procedir d'aquesta manera, m'animaven, era deixar als epígons al lloc que els correspon. Pel que afecta Lenin, no crec que hi haja ningú que puga seriosament pensar que em deixés portar davant ell per cap afany ergotista. Sabí reconèixer, a plena llum, la clarividència de Lenin en aquell assumpte molt abans que els altres. El dia 3 d'octubre de 1918 diguí el següent, en la reunió extraordinària que celebraren els òrgans suprems de la República dels Soviets:

"Considere un deure declarar en aquesta sessió l'autoritat de la qual és gran, que en aquells moments en què molts de nosaltres, incloent-m'hi, dubtàvem si seria necessari o admissible subscriure la pau de Brest-Litovsk, tan sols el camarada Lenin, tenaçment i donant mostres d'una incomparable agudesesa de visió, insistí, amb l'oposició de molts de nosaltres, en la necessitat que ens sotmetérem a aquell jou, com a única manera de mantenir-nos en el

poder mentre esclatava la revolució mundial del proletariat. Just és que ara reconeguem que no érem nosaltres que teníem raó.”

No necessití esperar a les revelacions fora de temps dels epígons per a reconèixer que fou la genial audàcia política de Lenin la que salvà la dictadura del proletariat en aquelles jornades de Brest-Litovsk. I conste que en les paraules que acabe de reproduir llençava sobre el meu coll una bona part de responsabilitat per culpes que a mi no em corresponien. Ho feia perquè la meua conducta servís d'exemple als altres. L'acta taquigràfica de la sessió, cita, en arribar a aquest passatge: “llarga ovació”. Amb ella, el partit em donava a entendre que comprenia i aprovava la meua actitud envers Lenin, lliure de mesquinesa i de gelosia. Jo sabia àmpliament tot el que Lenin significava per a la revolució, per a la història i el que significava personalment per a mi. Acatava en ell al mestre. La qual cosa no vol dir precisament que em dediqué a imitar a deshora els seus gestos i les seues paraules. No; quan dic que el tenia per mestre, vull dir que havia après amb ell a arribar pel meu compte i a la vista dels fets a les mateixes conclusions a què ell solia arribar.

UN MES EN SVIASK

La primavera i l'estiu de 1918 foren extraordinàriament difícils per a nosaltres. Ara era quan es començaven a notar totes les conseqüències de la guerra. A estones, semblava com si tot s'enfonsés, com si no hagués res sobre què recolzar-se. No estàvem segurs que aquell país exhaurit, devastat, desesperat, tingués suficients forces per a sostenir el nou règim ni tan sols per a salvar la seua independència enfront de qualsevol invasor. El país no tenia queviures. No tenia exèrcit. Els ferrocarrils estaven completament desorganitzats. L'aparell del nou estat començava tot just a penes a formar-se. Per tot arreu apuntaven, com a focus de pus, les conspiracions.

Els alemanys s'havien apoderat de Polònia, Lituània, Letònia, la Rússia blanca i d'una bona part del territori de la Gran Rússia. Pskov estava també en mans alemanyes. Ucraïna era una colònia germanicoaustríaca. A l'estiu de 1918, sorgí al Volga, atida per les agències franceses i angleses, una sublevació dels cossos txecoslovacs de tropa, formats per antics presoners de guerra. L'Alt Comandament alemany em féu entendre, per mitjà dels seus representants militars, que si els blancs, en les seues incursions des de la part oriental, assolien apropar-se a Moscou, els alemanys avançarien també des de l'occident sobre aquesta capital, en la direcció d'Orskha i Pskov, per a evitar que es forgés un nou front oriental de guerra. Com es veu, ens trobàvem entre l'espasa i la paret. Al nord, els anglesos havien ocupat Murmansk i Arcàngel i amenaçaven caure sobre Vologda. En Iaroslavia teníem la sublevació dels guàrdies blancs, organitzada per Savinkov per mandat exprés de l'ambaixador francès Noulens i del representant anglès Lockhardt, per a veure d'unir aquestes forces al Volga, passant sobre Vologda i Iaroslavia, amb les tropes del nord i els txecoslovaques. Als Urals, feien de les seues les bandes de Dutov. En el sud, en la conca del Don, s'estava fomentant una altra sublevació dirigida per Krassnov, qui aleshores s'entenia directament amb els alemanys. Els socialrevolucionaris d'esquerra organitzaren al juliol una conspiració, assassinaren el Comte de Mirbach i intentar revoltar les tropes del front oriental.

El seu propòsit era obligar-nos a declarar la guerra a Alemanya. El front de la guerra civil anava esdevenint un setge cada vegada més tancat al voltant de Moscou.

Després de la presa de Simbirsk, es decidí que jo sortís vers el Volga, on estava el major perill. Immediatament, em posí a formar un tren. En aquells temps, no era cosa fàcil. Faltava tot, o, més ben dit, ningú sabia on s'hi trobava res. El més senzill dels treballs esdevenia una complicada improvisació. Jo no podia sospitar que hauria de passar en aquest tren dos anys i mig de la meua vida. Sortí de Moscou el dia 7 d'agost, ignorant que el dia anterior havia caigut Kazan en mans dels nostres enemics. Aquesta greu notícia la rebí ja en ruta. Els destacaments de soldats rojos, formats molt de pressa, havien abandonat les posicions sense lluita, deixant indefensa la ciutat. En l'Estat Major, els que no eren traïdors foren sorpresos per l'enemic i corregueren a amagar-se, cadascú per seu compte, de les bales. Ningú sabia on es trobava el comandant general i els altres alts caps. El meu tren es detingué en Sviask, l'última estació d'una certa importància abans d'arribar a Kazan, on havia de decidir-se de nou, durant un mes, la sort de la revolució. Per a mi, aquest mes fou una gran escola.

L'exèrcit concentrat als voltants de Sviask estava format pels destacaments que havien fugit de Simbirsk i Kazan o que acudiren de diferents llocs en el nostre socors. Cada destacament de tropes es movia per compte propi, sense lligam amb els altres. L'única cosa en què coincidien tots era en el desig de batre's en retirada. La superioritat de l'enemic, tant en organització com en experiència, era massa notòria. Algunes companyies blanques, formades exclusivament per oficials, feien miracles. Fins al sòl semblava estar omplert de pànic. Els destacaments rojos de refresc, que arribaven amb una moral excel·lent, no trigaven a veure's contagiats també per la inèrcia de la retirada. Entre els camperols començà a córrer el rumor que els soviets estaven en les últimes. Els popes i els mercaders començaven a aixecar cap. Els elements revolucionaris de la comarca s'inhibien. Tot s'enfonsava; no hi havia un sol pam de terra ferma. La situació semblava desesperada.

Acampat ací, en les proximitats de Kazan, podia hom estudiar, en una superfície relativament petita, els diversos factors que componen la societat humana i treure arguments contra aqueix covard fatalisme històric que en totes les qüestions concretes i privades de la vida s'atrinxera passivament darrere de l'imperi de les lleis que regeixen les coses, però oblidant que el ressort més important d'aquestes lleis és l'home vivent i actiu. En aquells dies, la revolució estigué a la vora de la ruïna. El seu territori havia anat quedant reduït als límits de l'antic principat de Moscou. No tenia a penes exèrcit. Els enemics l'assetjaven per totes bandes. Després de Kazan cauria Níkhni-Novgorod, on s'obria un camí pla i practicable, quasi sense obstacles, fins a Moscou. Aquesta vegada, la sort de la revolució es decidí en Sviask. I en els moments més crítics estigué pendent d'un fil. I així, un dia i un altre i un altre.

I, no obstant això, la revolució se salvà. Què féu falta per a això? Poc: que les capes més avançades de la massa s'adonaren de la gravetat de la situació. La primera condició de què depenia tot l'èxit era: no ocultar res, no ocultar, sobretot, la pròpia feblesa; no usar amb la massa ni astúcies ni enganys, anomenar les coses obertament pel seu nom. La revolució era encara prou candorosa. El triomf d'octubre havia estat assolit força fàcilment. A més, la revolució no havia acabat, ni de bon tros, d'un manotada amb els mals que l'havien portada. L'impuls elemental d'avanç s'havia paralytitzat. El fort de l'enemic estava en l'organització militar, que era precisament allò que a nosaltres ens mancava. Fou a Kazan on haguérem d'aprendre aquest art revolucionari.

L'agitació sostinguda en tot el país es nodria dels telegrams que arribaven de Sviask. Els soviets, el partit, les organitzacions obreres, posaven en peu de guerra nous destacaments de tropes i enviaven milers de comunistes a Kazan. La majoria dels homes joves afiliats al partit no coneixien l'ús de les armes. Però estaven resolts a triomfar, costés el que costés. I açò era l'important. Aquesta voluntat fou la que enfortí la medul·la d'aquell exèrcit desmoralitzat.

Posàrem en l'alt comandament del front oriental al comandant Vazetis, que es trobava al capdavant d'una divisió de tiradors letons. Era l'única de l'antic exèrcit que havia quedat dempeus. Els obrers del camp, els proletaris i camperols pobres de Letònia, odiaven els barons bàltics. Aquest odi social l'havia explotat el tsarisme en la guerra contra els alemanys. Els regiments letons eren els millors de tot l'exèrcit tsarista. Després del moviment de febrer es passaren tots al bolxevisme i prestaren grans serveis en la Revolució d'Octubre. Vazetis era home emprenedor, actiu i d'inventiva. S'havia destacat durant la sublevació dels socialrevolucionaris d'esquerra. Davall la seua direcció havia emplaçat l'artilleria lleugera contra l'estat major dels rebels. Dos o tres trets fets a l'aire per a espantar i sense causar cap víctima havien bastat per a dispersar-los. Vazetis ocupà la vacant que es produí al front oriental per la traïció d'aquell aventurer dit Muraviev. Aquest no era com altres militars d'acadèmia que perdien el cap en el caos revolucionari, sinó que es mantenia a la superfície entre l'onatge amb gran optimisme, cridava, animava els seus homes, donava ordres, a posta, moltes d'elles, que no hi havia ni la més remota esperança que s'executaren. No li preocupava tortuosament com a altres "especialistes" allò que pogués sortir dels límits de la seua competència, sinó que, en moments d'exaltació d'entusiasme, emetia decret rere decret, sense pensar ni tan sols en què existia un Consell de Comissaris del Poble i un Comitè Executiu Central Panrus. Un any després d'aquests successos, si fa o no fa, hagueren de destituir-lo, acusat de no sé quins propòsits i relacions. No obstant això, no pogué descobrir-se res seriós contra ell. És possible que tot es reduís a què s'havia posat a fullejar en la biografia de Napoleó abans d'adormir-se, exterioritzant potser alguns pensaments poc modest davant dels oficials joves que el rodejaven. Actualment, Vazetis ocupa una càtedra a l'Acadèmia de Guerra.

Havia estat un dels últims en abandonar el quarter general de Kazan a la nit del 6 d'agost, quan ja els blancs començaven a envair l'edifici. Pogué lliscar sense inconvenient per camins amagats, arribant a Sviask; havia perdut Kazan, però servava íntegre el seu optimisme. Canviàrem impressions sobre els assumptes més importants, nomenàrem un oficial letó, anomenat Slavin, comandant del Cinquè Exèrcit, i ens acomiadàrem. Vazetis sortí vers el quarter general. Jo continuí en Sviask.

Entre els que venien amb mi al tren es trobava Gussiev. Estava considerat com "vell bolxevic", perquè havia participat en el moviment revolucionari del 1905; després havia desaparegut durant deu anys en el tràfec de la vida burgesa per a retornar en 1917, com tants d'altres, a la revolució. A causa de les seues petites intrigues hagué d'ésser allunyat més tard per Lenin i per mi dels treballs militars, per a ésser cridat després al seu costat immediatament per Stalin. La seua especialitat principal, al present, és la falsificació de la història de la guerra civil. Per a això compta amb una qualitat molt important, que és el seu apàtic cinisme. Com a tots els de l'escola d'Stalin, no se li ocorre mai girar la mirada enrere, sobre allò que ha parlat o escrit en dies anteriors. Quan al començament de l'any 1924 començava a desenrotllar-se, ja a plena llum, la campanya de persecució contra mi (campanya en la que aquest personatge exerceix prou flegmàticament, per cert, el paper de

delator) estava encara massa fresc en la memòria de la gent, malgrat els sis anys transcorreguts, el record de les jornades de Sviask, i fins i tot el mateix Gussiev es considerava en certa manera obligat per ell. Heus aquí el que llavors referí sobre els successos ocorreguts a la comarca de Kazan:

“L’arribada del camarada Trotski féu canviar radicalment d’aspecte la situació. Amb el tren del camarada Trotski, arribava a l’apartada estació de Sviask la ferma voluntat de vèncer, l’esperit d’iniciativa i una enèrgica pressió sobre l’activitat sencera de l’exèrcit. Des dels primers dies pogué hom advertir el gir brusc que prenien les coses, tant a l’estació, abarrotada pels combois dels innumerables regiments que formaven la reraguarda de l’exèrcit, on estaven concentrades les seccions polítiques i els organismes d’avituallament, com en els destacaments situats a unes quinze verstes de distància. On primer es percebé el canvi fou en allò tocant la disciplina. Els severos mètodes emprats pel camarada Trotski eren molt eficaços i necessaris, en aquella època en què es lluitava amb tropes irregulars i la indisciplina ho corrompia tot. Per la persuasió no es podia aconseguir res, i a més no hi havia temps a perdre. En els vint-i-cinc dies que romangué en Sviask el camarada Trotski es desplegà una activitat gegantina, gràcies a la qual les tropes desorganitzades i desmoralitzades que formaven el 5è Exèrcit esdevingueren una falange presta per a la lluita i per a la reconquesta de Kazan.”

La traïció niava al quarter general, en els alts caps, per tot arreu. L’enemic sabia per on havia d’atacar i gairebé sempre operava sense risc. Açò era descoratjador. Poc després d’arribar, revistí les bateries avançades. Un expert oficial d’artilleria, de cara pansida i ulls impenetrables, em mostrà l’emplaçament dels canons. Em demanà la vènia per a retirar-se un moment a donar una ordre telefònica. Als pocs minuts queien granades combinades a una distància de cinquanta passos i una altra esclatava a pocs metres d’on estava jo. No tinguí a penes temps a tirar-me a terra; la polseguera arrancada pel tret m’envoltà. L’oficial romania a un costat immòbil, amb la seua cara morena coberta de pal·lidesa. És estrany que de moment no concebés la menor sospita, perquè allò em semblà una pura casualitat. Fins passats dos anys, recomponent mentalment la situació fins en els seus més mínims detalls, no compreguí, amb claredat irrefutable, que aquell oficial d’artilleria era un traïdor que havia anat a comunicar telefònicament, mitjançant algun punt intermedi, amb la bateria enemiga per a assenyalar-li el blanc. Amb la qual cosa corria dos riscos: caure amb mi sota el foc dels blancs o ésser afusellat pels rojos. Ignore el que haja passat amb ell.

A penes havia retornat al meu vagó, quan escoltí per totes bandes soroll de trets. Sortí corrent a la plataforma. Per damunt de nosaltres volava un avió blanc, que, indubtablement, vènia amb la consigna de destruir el tren. Tres bombes, una rere una altra, caigueren descrivint un ampli cercle sense fer mal ningú. Des del sostre del vagó obrírem foc contra l’enemic amb fusells i metralladores. L’aeroplà es posà fora de tret, però el tiroteig no cessà. Els tiradors estaven embriagats i em costà gran treball assolir que feren alt el foc. És probable que el mateix oficial d’artilleria comunicés a l’enemic el moment en què jo tornava al tren. Clar que l’avís pogué procedir també d’una altra font. La traïció treballava amb major desembaràs com més desesperada semblava la situació militar de la revolució. No hi havia altre remei doncs, costés el que costés i molt de pressa, que vèncer aquell automatisme psicològic de la retirada en què els homes no creien ja en la possibilitat de resistir; fer que les tropes giraren sobre els seus talons i assestaren un colp a l’enemic enmig del cor.

Havia portat amb mi de Moscou i allotjava al tren com a uns cinquanta camarades juvenils. Aquests mossos es deixaven fer miques, taponaven les bretxes i es llençaven a la meua vista contra l’enemic, amb aqueixa temeritat de l’heroisme i aqueixa falta d’experiència de la joventut. En Sviask estava també el 4art Regiment Letó. Era el pitjor de tots els que

formaven aquella desmoralitzada divisió. Els tiradors jeien entre el fang, davall una pluja constant, i clamaven perquè se'ls rellevés. Però no hi havia possibilitat de relleu. El coronel d'aquest regiment, d'acord amb el comitè de les tropes, m'envià una declaració, en la que es deia que si no es rellevava immediatament el seu regiment açò portaria "conseqüències perilloses per a la revolució". Allò tenia tot el caràcter d'una amenaça. Ordení al coronel i al president del comitè regimental que es presentaren en el meu vagó. Com mantingueren la seua exigència amb molt mala cara, els maní detenir. El cap dels serveis postals del tren, avui comandant del Kremlin, els desarmà en la meua presència. Al vagó no hi havia una ànima fora de nosaltres dos; l'escorta estava tota ella lluitant al front. Si els detinguts hagueren fet resistència o el regiment haguera intercedit per ells, evacuant la posició, el tràngol hauria pogut ésser desesperat. No hauríem tingut altre remei que evacuar Sviask i abandonar el pont sobre el Volga. I clar està que, d'haver caigut el meu tren en mans de l'enemic, açò no hauria deixat d'influir en la moral i en la situació de les tropes. El camí a Moscou hauria quedat lliure. No obstant això, tot açò no són més que hipòtesis, perquè la detenció no originà conflictes. En una ordre del dia feu constar que el coronel del regiment seria jutjat per un consell de guerra. El regiment no abandonà la posició. Al coronel el condemnaren únicament a una pena de presó.

Els comunistes persuadien, aclarien, donaven exemple. Però era evident que la desmoralització no podia contenir-se únicament per aquests mitjans ni la situació en donava de temps. No hi havia més mitjà que acudir a mesures severes. Doní una ordre del dia, que fou impresa a l'impremta del tren i repartida a totes les tropes, i que deia:

“Advertisc que si qualsevol destacament de tropes emprengués la retirada pel seu compte, serà afusellat en primer lloc el comissari del destacament i en segon lloc, el comandant. Els soldats braus i valents seran col·locats en llocs de comandament. Els covards, els egoistes i els traïdors, no escaparan a les bales. En responc davant tot l’Exèrcit Roig.”

Les coses canviaren. Clar està que no de sobte. Encara hi havia destacaments que abandonaven el front sense motiu o es dispersaven al primer atac un poc fort de l’enemic. Sviask estava a punt d’ésser atacat. En el Volga, estava preparat un vapor per a l’Estat Major de l’Exèrcit. Deu homes dels quadres de comandament del tren muntaven la guàrdia amb bicicleta a la senda que anava del quarter general a la vora en què estava amarrat el vaixell. El sovieta de guerra del 5è Exèrcit prengué l’acord de proposar-me que em traslladés al riu. Era una mesura prou raonable, però jo temia que pogués influir desfavorablement en les tropes, ja per si prou nervioses i descoratjades. Tot açò ocorria en un moment en què la situació del front havia empitjorat sobtadament. El regiment de reforç que acabàvem de rebre i en què tant havíem confiat, abandonà la posició amb el comissari i el coronel al capdavant, prengué posició del vaixell a baioneta calada i s’hi acomodà, donant ordres que se’ls portés rumb a Nihni. Una onada d’inquietud travessà tot el front. Totes les mirades convergien sobre el riu. No semblava haver-hi salvació possible. No obstant això, l’Estat Major seguia al seu lloc, malgrat que l’enemic ja no estava més que a un o dos quilòmetres de distància i que les granades esclataven a pocs passos d’allí. Canvií impressions amb Markin, sempre incommovible. Al capdavant d’una esquadrilla de vint barquetes artillades, en una barca canonera improvisada, s’apropà al vapor en què anaven riu avall els desertors i els intimidà, encanonant-los, a què es rendiren. De moment, tot depenia del resultat que donés aquesta intimació. Un tret hauria bastat per a desencadenar una catàstrofe. Els desertors es rendiren sense oposar-hi resistència. El vapor ancorà al port, els desertors desembarcaren i jo procedí a nomenar un consell de guerra que condemnà a ésser afusellats al coronel, al comissari i a diversos individus de tropa. Açò era posar un ferro candent en una nafra purulenta. Exposí al regiment la vertadera situació, sense silenciar-li ni atenuar-li res. Entre els soldats repartírem un grapat de comunistes. El regiment tornà al front davall un nou comandament i amb sensació nova de seguretat. Fou tot tan ràpid, que l’enemic no tingué temps a aprofitar-se de la commoció.

Calia organitzar el servei d’aeroplans. Maní venir l’enginyer d’aviació Akatxev, que, tot i que era d’idees anarquistes, col·laborava amb nosaltres. Akatxev, que era home d’iniciatives, posà ràpidament en peu de guerra una flotilla aèria, per mitjà de la qual podíem, per fi, observar la situació del front enemic. L’alt comandament del 5è Exèrcit no havia de moure’s per tempejos, en l’ombra. Els avions volaven diàriament, llençant bombes, sobre Kazan. A la ciutat començà a desenrotllar-se una febre de pànic. Més tard, en ocupar les nostres tropes la capital, em lliuraren, entre d’altres documents, el diari d’una xicoteta burgesa, en què es descrivia la vida a la ciutat assetjada. Era curiós veure com s’alternaven en ell les pàgines que pintaven el terror causat pels nostres avions i les que parlaven dels flirtejos i aventures amoroses. La vida seguia el seu curs. Els galants oficials txecs rivalitzaven amb els russos. Els idil·lis començats als salons prosseguien, i a vegades es remataven, als soterranis a què la gent corria a amagar-se de les bombes.

El dia 28 d’agost, els blancs començaren una maniobra d’encerclament. El coronel Kapell, que més tard havia d’adquirir tanta celebritat com a general dels blancs, al capdavant d’un gran destacament i protegit per la foscor de la nit, féu una petita volta per la nostra reraguarda, s’apoderà de la petita estació més pròxima, destruí la trinxera de ferrocarril, derrocà els pals del telègraf, per tal de tallar-nos, així, la retirada, i es llençà a l’atac sobre

Sviask. En l'estat major de Kapell es trobava, si mal no recorde, Savinkov. L'atac ens agafà desprevinguts. Per a no inquietar les tropes del front, ja prou vacil·lants, no hi retirarem més que dues o tres companyies. El cap del tren tornà a mobilitzar tots els homes de què pogué tirar mà, el mateix del tren que de l'estació, fins i tot el cuiner. Fusells, metralladores i granades de mà teníem en abundància. L'escorta del tren estava formada per braus lluitadors. Trencàrem el foc com a una versta del lloc en què es trobava el tren. La lluita durà unes vuit hores, aproximadament, amb pèrdues per a ambdues bandes, fins que l'enemic, cansat, es retirà. El tall de comunicacions amb Sviask havia despertat una enorme emoció a Moscou i en tota la línia. Amb la major rapidesa possible, foren enviats petits destacaments en el nostre socors. Llançàrem al front noves tropes de refresc. Mentre els periòdics de Kazan donaven diferents notícies sobre la meua sort. Uns deien que estava copat, altres que presoner, altres que mort; es digué que havia fugit en un aeroplà, i n'hi havia d'alguns que es conformaven amb haver fet presoner, com a trofeu, el meu gos. Aquest fidel animal havia de tenir la malaurada sort de caure presoner en tots els fronts de la guerra civil. Quasi sempre, es tractava d'un gos llop de color xocolata, encara que, a vegades, era també un gos de Sant Bernardí. A mi, aquelles notícies no m'inquietaven gran cosa, perquè mal podien prendre'm presoner al gos, en no tenir-ne cap.

Una d'aquelles nits crítiques d'Sviask en què sortia a passejar, a això de les tres del matí, pels voltants, del quarter general, escoltí una veu coneguda que sortia dels locals de la intendència i que deia:

-Aconseguirà, a força d'obstinar-se, que el facen presoner, i s'enfonsarà ell i ens enfonsarà a tots. Acordeu-vos que vos ho he dit.

Em detinguí al llindar. Davant de mi estaven asseguts examinant un mapa, dos oficials molt joves de l'Estat Major. El que havia parlat estava inclinat sobre la taula, donant-me l'esquena. Quelcom estrany degué notar en la cara dels seus interlocutors perquè es girà bruscament a mirar a la porta. Era Blagonravov, antic tinent de l'exèrcit tsarista, i bolxevic recent. En la seua cara es quedaren petrificats l'espant i la vergonya. En la seua qualitat de comissari tenia per missió aixecar l'esperit dels especialistes i, lluny d'això, el que feia era intrigar contra mi en un moment crític, animant-los en realitat a què desertaren. L'havia sorprès *in fraganti*. A penes podia donar crèdit als meus ulls ni a les meues oïdes. Durant l'any 1917, Blangoravov havia donat proves d'ésser un valent revolucionari. Havia estat comissari de la fortalesa de Sant Pere i Sant Pau als dies de la revolució, participant després en la repressió del motí dels junker. En l'època de l'Smolni li havia encomanat encàrrecs de responsabilitat, que sempre executà bé i fidelment.

-D'aquest tinent -li diguí un dia bromejant a Lenin- pot sortir un Napoleó. El nom ja no li falta, perquè Blago-Nravov gairebé significa Bonaparte.

Lenin, al principi se'n rigué d'aquella inesperada comparació, però després, quedant-se pensatiu, tragué els pòmuls i digué molt seriós, quasi amb gest amenaçador:

-Bé; però confie que ací no deixarem prosperar tan fàcilment els Bonaparte, no és veritat?

-Si Déu vol -vaig contestar jo mig de broma.

A Blagonravov l'envií al front oriental quan, a falta de vigilància, s'havia produït la traïció de Muraviev. En el Kremlin, a la sala de visites de Lenin, l'imposí sobre quina era la seua comesa. Em quedí un poc sorprès en escoltar que em contestava, amb una certa timidesa:

-El cas és que la revolució comença a decaure.

Estàvem a meitat de 1918.

-Tan prompte s'ha gastat vostè? -li contestí, prou indignat.

Blagonravov s'estirà, canvià de to i prometé fer quant fos necessari. Jo em tranquil·litzi. I heus aquí que ara, en un dels moments més crítics, el sorprenc a la vora d'una traïció clara i franca. Sortírem al corredor, per a no parlar en presència dels oficials. Blagonravov, tremolós, tot pàl·lid, no encertava a abaixar la mà de la gorra.

-No em lliure vostè al tribunal -repetia una vegada i una altra amb to de desesperació-, procuraré reparar la meua falta, mane'm vostè com a simple soldat a la línia de foc.

La meua profecia no s'havia complert: aquell aspirant a Napoleó s'arrossegava als meus peus com un gos remullat. Fou destituït i destinat a un lloc de menor responsabilitat. La revolució és una gran devoradora d'homes i de caràcters, que esgota els valents i aplanava els vacil·lants. En l'actualitat, Blagonravov pertany al tribunal de la G. P. U., i és una de les columnes del règim. De segur que ja en Sviask no encertava a contenir el seu odi contra la "revolució permanent".

La sort de la revolució oscil·lava entre Sviask i Kazan. Per a la retirada no hi havia més camí que el del Volga. El sovieta revolucionari de l'exèrcit em féu saber que la preocupació de la meua inseguretats en Sviask coartava la seua llibertat d'acció, i exigí, d'una manera peremptòria, que em traslladés al riu. Estava en el seu dret. Jo havia disposat, des del primer moment, que la meua presència en Sviask no havia de coartar ni restringir gens ni mica els poders de l'Alt Comandament. A aquesta norma m'atenguí en tots els viatges que feu als fronts. No tinguí, doncs, un altre remei que sotmetre'm i m'embarqué, encara que no al vaixell de passatgers que tenia preparat per a mi, sinó en un torpediner. Amb grans dificultats havien aconseguit portar a les aigües del Volga, per una xarxa de canals, quatre petits torpediners. A més, s'havien preparat alguns vaixells fluvials, artillant-los amb canons i metralladores. Aquesta nit, la flotilla, a les ordres de Raskolnikov, tenia projectat un atac sobre Kazan. El pla era lliscar, protegits per la foscor, per entre les faldes dels tossals, anihilar la flotilla enemiga i les bateries emplaçades en la vora i bombardejar la ciutat. La nostra flotilla es posà en marxa, formada en ordre de falca, amb les llums apagades, com un lladregot a la nit. Dos vells pràctics del Volga, amb una barbeta tènue i descuidada, assessoraven el capità. Aquests homes, als qui portaven allí per la força, tenien una por imponent, ens odiaven, maleïen de la seua vida i tremolaven. La nostra sort i tota l'empresa que correríem depenien d'ells. El capità els recordava a cada moment que els afusellaria sense cap mena de consideracions en el moment que el vaixell encallés en un banc d'arena. Anàvem navegant al llarg dels tossals, que es destacaven resplendint un poc a la foscor, quan creuà el riu un tret de metralladora que sonà com un fuetada. A poc, ressonà des de la muntanya un tret de canó. Continuem avançant en silenci. A la nostra esquena contestà un canonada des del riu. Unes quantes bales s'estavellaren amb colp de remolí contra la xapa de ferro del pont del vaixell, que ens cobria fins a la cintura. Ens acatxàrem. La tripulació

estrenyé les dents, traspasant les ombres amb ulls de xacal i posant-se d'acord amb el capità mitjançant crits càlids llençats a mitja veu. En doblegar un tossal sortírem a un gran gorg. En l'altra vora s'hi veien les llums de Kazan. Darrere de nosaltres sonava un nodrit tiroteig dalt i baix. A la nostra dreta, en una distància que no seria de més de dos-cents passos, estava, a cobert del tossal, la flotilla enemiga. Els vaixells es veien vagament apinyats. Raskolnikov donà ordres que d'obrir el foc sobre els vaixells enemics. El cos metàl·lic del nostre torpediner es posà a cruixir i a gemegar al primer tret dels seus propis canons. Anàvem reculant, mentre aquella matriu de ferro paria, entre dolors i gemecs, les canonades. De sobte, de les ombres de la nit s'alçà una flamerada. Els nostres trets havien calat foc a una barcaça carregada de petroli. Sobre el Volga s'alçava una torxa inesperada, indesitjada, però grandiosa. Ens posàrem a canonejar el port. Els canons es veien clarament, però no contestaven al nostre tiroteig. Segurament que els artillers s'havien dispersat sense esperar a més. El riu està il·luminat en tota la seua extensió. No tenim ningú darrere. Estem completament sols. Pel que es veu, l'artilleria enemiga ha tallat el pas a les altres unitats de la nostra flotilla. Allí està el nostre torpediner, sol en aquella extensió d'aigua fortament il·luminada com una mosca en un ample plat. D'un moment a un altre ens agafaran davall el foc creuat del port i dels tossals de davant. La situació no podia ésser més desventurada. Damunt de desgràcies, perdérem el timó. La cadena de comandament saltà, tocada segurament per alguna canonada. Intentàrem timonejar, amb la mà, però la cadena, en trencar-se, s'havia enrotllat al timó i aquest, avariament, no girava. Calgué aturar les màquines. Anàvem a la deriva, apropant-nos a la vora de Kazan, fins que el torpediner xocà a babord amb una barcaça mig enfonsada. De sobte, cessà el tiroteig. Estava clar com si fos de dia, però hi regnava el silenci de la nit. Ens havien agafat a la ratera. No ens explicàvem per què no es llençaven sobre nosaltres. I és que no teníem idea de la desolació i el pànic que havia causat el nostre atac per sorpresa. Al fi, els joves comandants del vaixell acordaren separar el torpediner de la barcaça i, posant en marxa, primer una i després una altra, la màquina de la dreta i l'esquerra, regular d'aquesta manera el moviment d'avanç. Ho aconseguírem. La torxa petrolífera continuava cremant. Posàrem proa al tossal, sense que ningú disparés sobre nosaltres. Per fi, en girar el tossal, ens submergiren a la foscor. De la sala de màquines tragueren un mariner defallit. Els canons emplaçats al tossal no llençaren un sol tret. Era evident que no ens vigilaven. Tal vegada no hi hauria ningú que pogués vigilar. Estàvem salvats. Es diu molt prompte: sans i estalvis! Començaren a resplendir els focs dels cigarrets. En la vora emergien tristament les restes carbonitzades d'un dels nostres improvisats torpediners. En els altres vaixells hi havia alguns ferit. Fins ara, no descobrírem que un canonada de tres polzades havia traspasat la proa del nostre. Estava trencant l'alba. Teníem tots la sensació que havíem tornat a néixer.

Com tampoc les ventures solen venir soles, em portaren un aviador que acabava d'aterrar amb una bona notícia. Un destacament del Segon Exèrcit, al comandament del cosac Azin, havia avançat fins prop de Kazan, apoderant-se de dos autos blindats, destruint dos canons, posant en dispersió un destacament enemic i ocupant dues aldees, situades a dotze verstes de la capital. L'aviador tornà a remuntar el vol, equipat amb instruccions i una proclama. Kazan estava tenallada. El nostre atac nocturn, segons els informes que aviat ens facilitaren els espies, havia fet flaquejar la resistència dels blancs. La flotilla enemiga estava quasi destruïda i les bateries de la vora reduïdes a silenci. La paraula "torpediners", al Volga!! Havia causat als blancs la mateixa sensació que en Petrograd havia de causar la paraula "tancs" als joves soldats rojos. Començaren a córrer rumors que amb els bolxevics lluitaven tropes alemanyes. La gent acomodada fugí de Kazan, sense esperar a més. Els barris obrers alçaren el cap. A la fàbrica de pólvora esclatà una sublevació. En les nostres tropes començava a encoratjar l'esperit ofensiu.

Aquell mes de Sviask fou un mes pletòric d'episodis sensacionals. Tots els dies havia de passar quelcom. I ni les nits transcorrien, moltes vegades, en completa pau. Era la primera vegada que assistia, en tan íntim contacte, a la guerra. Una guerra petita, perquè de la nostra banda no lluitarien més que uns 25.000 a 30.000 homes, però que únicament es diferenciava de les guerres grans per la seua escala. Era quelcom així com un model vivent de guerra. Per això precisament despertava una sensació tan immediata, amb totes les seues sorpreses i vacil·lacions. Aquella guerra diminuta fou, per a nosaltres, una gran escola.

Mentre, la situació, als voltants de Kazan, s'havia transformat fins a tal punt que no hi havia qui la reconegués. Aquells destacaments tan diversos i amuntonats, anaren fonent-se fins a formar un exèrcit regular. Als seus quadres s'incorporaren els obrers comunistes vinguts de Petrograd, de Moscou i altres llocs. Els regiments es consolidaven i aceraven. Els comissaris posats al capdavant dels destacaments, cobraven tota la importància de cabdills revolucionaris, representants directes de la dictadura. Els consells de guerra feien veure a les tropes que una revolució, quan es troba en tràngol de mort, reclama de tots els més forts sacrificis. Combinant hàbilment l'agitació, l'organització, l'exemple revolucionari i les represàlies, assolírem que en unes quantes setmanes que canviés la faç de la situació. Aquella massa vacil·lant, incapaç de resistir i presta a la dispersió al menor pretext, anà convertint-se en un vertader exèrcit. La nostra artilleria començà a dominar. La nostra flotilla féu seu el riu. Els nostres avions es feren els amos de l'aire. Ara sí era veritat que ja no dubtava que entrariem a Kazan. I, de sobte, heus aquí que el dia 1er de setembre rebí de Moscou aquest telegrama xifrat: "Vine immediatament. Ílitx ferit. S'ignora grau de gravetat. Tranquil·litat absoluta. 31. 8. 1918. Sverdlov." Sortí sense demora cap a Moscou. La moral, entre els elements del partit, era entelada i ombrívola, però semblava incommovible. La millor expressió d'aquesta incommovibilitat era el mateix Sverdlov. Els metges asseguraren que la vida de Lenin no corria el menor perill i que aviat tornaria a estar sa. Reanimí el partit parlant-li dels triomfs que ens esperaven al front oriental i retorní immediatament a Sviask. El dia 10 de setembre entraven les nostres tropes a Kazan. Als dos dies, el Primer Exèrcit, immediat al nostre, prenia Simbirsk. La notícia no ens sorprengué. El comandant del primer exèrcit Tukhatxevski, ens havia promès que entraria en Simbirsk, a tot trigar, el dia 12 de setembre. M'informà de la presa de la ciutat pel telegrama següent: "Executada ordre. Presa Simbirsk." A poc a poc, també Lenin anava recobrant la salut. Ens posà un telegrama molt entusiasta de salutació. La situació millorava en tota la línia.

De dirigir les operacions del Cinquè Exèrcit estava encarregat Ivan Nikitix Smirnov. Aquest fet fou d'una importància immensa. Smirnov era el tipus més acabat i complet de revolucionari. Un home que s'havia llençat al front de combat feia més de trenta anys, sense conèixer ni cercar des d'aleshores relleu. Durant els anys més ombrívols de la reacció, Smirnov continuava sondejant per camins subterranis i no es desanimava perquè els volaren, sinó que tornava a començar de nou. Ivan Nikitix fou sempre un gran complidor del deure, que és el punt en què es troben el bon soldat i el revolucionari i precisament el que fa que aquest pugui ésser un soldat excel·lent. Només obeint la seua mateixa naturalesa, Smirnov donava a tothom exemple de fermesa i de valor, sense aqueixa aspror que sol acompanyar aquestes virtuts. Prompte els millors obrers de l'exèrcit començaren a adaptar-se a l'exemple d'aquest home.

"A ningú es respectava tant com a Ivan Nikitix [escriu Larisa Reissner, parlant del setge de Kazan]. Teníem la sensació que en els moments pitjors, ell seria el més fort i el més intrèpid."

En Smirnov no hi ha ni ombra de pedanteria. És un dels homes més sociables, més alegres i més enginyosos. I la gent se sotmet amb gust a la seua autoritat, que, essent com és inflexible, no té res d'ostentosa ni d'ordenancista. Agrupats en tom d'Smirnov, els comunistes del Cinquè Exèrcit formaven una família política a banda, que encara avui, quan ja fa diversos anys que està llicenciat el Cinquè Exèrcit, exerceix un paper en la vida del país. Dir "un del Cinquè Exèrcit" és dir molt en el vocabulari de la revolució. És a dir un revolucionari de cos sencer, un home amb la consciència del deure i, sobretot, un home net. La gent del Cinquè Exèrcit, sempre agrupada entorn d'Smirnov, quan acabà la guerra civil trasplantà el seu heroisme al terreny econòmic, i avui quasi tots formen, amb comptadíssimes excepcions, a les files de l'oposició. Smirnov ocupà un dels llocs dirigents de la indústria de guerra, i més tard estigué com a comissari del poble al capdavant del cos de Correus i Telègrafs. En l'actualitat, es troba desterrat en el Caucas. A les presons i a Sibèria purguen el mateix delictes no pocs dels seus camarades d'armes del Cinquè Exèrcit... Les últimes notícies que m'arriben em donen a conèixer que també Smirnov s'ha rendit a la lluita i comença a predicar la capitulació. Si és cert, això voldrà dir que la revolució ha esborrat un lluitador més...

Larisa Reissner, la que anomenà Ivan Nikitix "la consciència d'Sviask", ocupa també un lloc important en el Cinquè Exèrcit, com en la revolució tota en general. Aquesta meravellosa dona, que fou l'encant de tants, creuà pel cel de la revolució, en plena joventut, com un meteor de foc. A la seua figura de deessa olímpica unia una fina intel·ligència aguada d'ironia i la bravura d'un guerrer. Després de la presa de Kazan per les tropes blanques, es dirigí, vestida de pobletana, a espionar a les files enemigues. Però en el seu aspecte hi havia quelcom d'extraordinari, que la delatà. Un oficial japonès d'espionatge li prengué declaració. Aprofitant-se d'un descuit, es llençà a la porta, que estava mal guardada, i desaparegué. Des d'aleshores, treballava en la secció d'espionatge. Més tard, s'embarcà a la flotilla del Volga i participà en els combats. Dedicà a la guerra civil pàgines admirables, que passaran a la literatura amb valor de perennitat. Sabé pintar amb la mateixa plasticitat la indústria dels Urals que l'aixecament dels obrers de la conca del Ruhr. Tot ho volia saber i conèixer, en tot volia intervenir. En espai de pocs anys, es féu una escriptora de primer rang. I aquesta Pal·las Atenea de la revolució, que havia passat indemne pel foc i per l'aigua, morí de sobte, presa del tifus, en els tranquils voltants de Moscou, quan encara no havia fet els trenta anys.

Uns lluitadors feien altres. Sota el foc de l'enemic, els homes es formaven en una setmana i l'exèrcit es refeu i es cobrí de glòria. Ja deixàvem enrere el punt de major flaqueza de la revolució: el moment en què hagué de rendir-se Kazan. Paral·lelament amb aquesta campanya anava desenrotllant-se a passos engegantits la massa camperola. Els blancs s'encarregaren d'ensenyar-li l'abecedari polític. En un termini de set mesos, l'Exèrcit Roig netejà d'enemics una extensió de prop d'un milió de quilòmetres quadrats, amb una població de 40 milions d'ànimes. La revolució tornava a maniobrar a l'ofensiva. Els blancs es portaren de Kazan, en sortir fugint d'aquesta ciutat, el fons-or de la República, guardat allí des de l'atac del general Hoffman al mes de febrer. Tornàrem a reconquistar-lo molt més tard, en fer presoner a Koltxak.

Quan poguí apartar un poc la vista d'Sviask, observí que la situació d'Europa havia canviat notablement; l'exèrcit alemany es trobava ficat en un atzucac.

EL TREN

És just que diguem quelcom sobre el cèlebre “tren del president del Consell Revolucionari de Guerra”. Amb la vida d’aquest tren s’associà inseparablement la meua personal durant els anys crítics de la revolució. El tren unia el front amb l’interior del país, decidia sobre el terreny les qüestions inajornables, aclaria, donava ànims, aprovisionava, repartia càstigs i recompenses.

Sense represàlies és impossible posar un exèrcit en peu. És una quimera pretendre que es van a llençar multituds d’homes a la mort si la pena capital no figura entre les armes de què disposa el comandament. Mentre aquestes mones sense cua orgullosos de la seua tècnica que s’anomenen homes guerregen i alcen exèrcits per a la guerra, no hi haurà un sol comandament que pugua renunciar al recurs de col·locar els seus homes entre l’eventualitat de la mort que els espera si avancen i la seguretat de l’afusellament que aguaita a la reraguarda, si retrocedeixen. I, no obstant això, no és la por allò que fa els exèrcits ni la disciplina. L’exèrcit tsarista no s’enfonsà precisament per falta de represàlies. I Kerenski, en voler treure’l a la superfície per mitjà del restabliment de la pena capital, allò que féu fou enfonsar-lo definitivament. Enmig de l’incendi voraç de la gran guerra alçaren el seu nou exèrcit els bolxevics. Per a aquell que conega un poc tan sols el llenguatge de la història, aquests fets no necessiten explicació. El ciment més poderós que forjà el nou exèrcit foren els ensenyaments de la Revolució d’Octubre. El tren era l’encarregat de portar aquest ciment a tots els fronts.

A les províncies de Kaluga, Voronex i Riazan hi havia milers de camperols joves que no havien comparegut a enrolar-se a la primera crida dels soviets. La guerra s’estava menant allà lluny de les seues terres; aquella gent no prenia seriosament la mobilització, i la campanya de reclutament hi rendí escassos fruits. Els que no es presentaven quedaven qualificats de desertors. S’obrí una campanya severíssima contra tots els que no compareixien al reclutament. Al comissariat de guerra de Riazan havien anat concentrant-se uns quinze mil “desertors” d’aquests. Una vegada que passava per Riazan, decidí de veure’ls de prop. Pretenguren dissuadir-me, dient-me que “podia passar quelcom”. No fou així. Tot marxà magníficament. Els tragueren de les barraques al crit de “camarades desertors, acudiu al míting, que el camarada Trotski ve a dirigir-vos la paraula!” Anaren sortint dels seus barracons amb cares d’excitació i curiositat, feien força soroll, com els xics de l’escola. Jo me’ls imaginava molt més imponents. Ells, al seu torn, s’havien imaginat Trotski molt més terrorífic. Als pocs minuts, estava rodejat d’una multitud gegantina, inquieta, prou indisciplinada, però que no em mirava amb hostilitat, ni de bon tros. Els “camarades desertors” em feien tals mirades, que a molts semblava que els anaven a saltar els ulls de les conques. Em pugí damunt d’una taula, al pati, i els parlí per espai de gairebé hora i mitja. Aquell sí que era un auditori agraït! M’esforcí en infondre’ls la consciència de la seua força, i en acabar els invití a què aixecaren la mà en senyal de fidelitat envers la revolució. Se’ls veia materialment contagiats per les noves idees. Un entusiasme sincer s’havia apoderat d’ells. M’acompanyaren fins a l’automòbil, al que llençaren unes mirades terribles, però no ja de por com abans, sinó d’entusiasme; cridaven a veu en coll i no volien deixar-me anar. Més tard sabí, no sense un cert orgull, que un dels recursos educatius més eficaços que se’ls podia aplicar, en cas de resistència, era preguntar-los: Vejam, què és el que prometéreu a Trotski? Els regiments dels “desertors” de Riazan havien de portar-se brillantment als fronts.

A aquest propòsit recorde del segon curs de l’Institut de Sant Pau d’Odessa. Quaranta xics no es distingien en res d’altres quaranta. Però tan aviat com Burnand, el de la misteriosa X al front, Maier, l’inspector, l’inspector Guillem o Kaminski i Schewannebach, el director,

descarregaven la seua fúria sobre el grup més crític i audaç de la classe, alçaven el cap els delators i els envejosos..., i darrere d'ells anava la classe sencera.

En tots els regiments i en totes les companyies hi ha homes de molt distint tremp. Els que no temen a res i els capaços de sacrifici són sempre minoria. En l'altre pol està, per contra, la minoria, cada vegada més exigua, dels corromputs, els egoistes i els enemics jurats. Entre aquests dos pols de minoria volta la gran majoria dels insegurs i els vacil·lants. La corrupció triomfa si els millors pereixen, atropellats pels egoistes i els enemics. En aquests casos, la majoria no sap amb qui ha d'anar, i en arribar l'hora del perill es deixa portar pel pànic. El dia 24 de febrer de 1919 diguí a la Sala de les Columnes de Moscou, parlant a un auditori de caps i oficials joves:

“Doneu-me tres mil desertors, deixeu-me formar amb ells un regiment i posar-hi al capdavant un comandant que sàpia manar, un bon comissari, caps idonis al capdavant de cada batalló, de cada companyia, de cada columna, i vos assegure que no passaran quatre setmanes sense que aquests tres mil desertors s'hagen convertit (dins del nostre país revolucionari, s'entén) en un magnífic regiment. Açò que vos dic [hi afegí] hem pogut comprovar-ho repetidament, no fa molt, al front de Narva i de Pskov, on assolírem formar magnífics destacaments de tropa reunint les despulles d'altres desfets.”

Dos anys i mig passí, amb breus intervals de temps, en aquell vagó de ferrocarril, construït per a un ministre de foment. Era un vagó magníficament equipat per al confort d'un

ministre, però poc còmode per a treballar. Ací era on rebia en ruta tots els que venien a portar-me informes, on em reunia a deliberar amb les autoritats civils i militars de les localitats per on passava, on ordenava els comunicats telegràfics i dictava les ordres del dia i els articles per als periòdics. D'aquest vagó partia amb els meus auxiliars a recórrer en automòbil la línia del front, en excursions que duraven diversos dies. En les estones lliures, em dedicava a dictar, sempre al vagó, el llibre que estava escrivint contra Kautsky (*Terrorisme i comunisme*) i una altra sèrie de treballs. Durant aquells anys, m'acostumí, i crec que ja per sempre, a treballar i a pensar al ritme dels molls i les rodes del "pullman".

Aquest tren l'havíem format a Moscou molt de pressa durant la nit del 7 al 8 d'agost de 1918. Al matí següent, hi muntí camí de Sviask, al front txecoslovac. A poc a poc, i amb el temps, el tren anà transformant-se, completant-se i perfeccionant-se. Ja en 1918, albergava tot un organisme administratiu circulant. El tren portava una organització de secretaria, una impremta, una estació telegràfica, un centre radiotelegràfic i un altre d'elèctric, una biblioteca, un garatge i una instal·lació de banys.

Era tan pesant, que necessitava, per a arrossegar-lo, dues locomotores. Més tard, haguérem de desdoblàr-lo. Si les circumstàncies del cas exigien que ens detinguérem per algun temps en un lloc del front, una de les locomotores feia ofici de correu. L'altra estava sempre amb les calderes enceses. Aquell era un front mòbile, i amb ell no es podia jugar.

No tinc a mà la història del tren, que es custodia als Arxius del Ministeri de la Guerra i que redactaren oportunament amb la major gelosia els joves que m'auxiliaven en la tasca. Per a l'exposició de la guerra civil traguérem el gràfic dels recorreguts fets pel nostre tren, que, segons els informes dels periòdics, cridà molt l'atenció. Després, el gràfic passà al Museu de la Guerra Civil. Ara estarà arrumbat en qualsevol racó fosc amb centenars i milers de testimonis de l'època: cartells, proclames, ordres del dia, fotografies, banderes, trossos de pel·lícula, llibres i discursos; tots aquells testimonis que reflecteixen poc o molt els moments culminants de la guerra civil en què jo participí.

Durant els anys de 1922 a 1924, és a dir, fins que començaren a descarregar-se els cops definitius contra l'oposició, l'editorial militar russa edità cinc volums amb treballs meus referents a l'exèrcit i a la guerra civil. En ells no figura la història del nostre comboi. Per a reconstituir el curs dels seus moviments he hagut de fixar-me en les notes posades als editorials del periòdic que publicàvem al tren amb el títol de *V. Puti* [En ruta]: Sàmara, Txeliabinsk, Viatka, Petrograd, Balashov, Smolensk, una altra vegada Sàmara, Rostov, Novotsherkask, Kiev, Shitomir i així successivament, interminablement. Ni tan sols tinc a mà les dades del número total de quilòmetres recorreguts pel nostre tren durant les campanyes de la guerra civil. Una de les notes que figuren en els esmentats volums explicant els meus viatges militars i que pot servir per a donar una idea aproximada, parla de trenta-sis viatges amb un total de cent cinc mil quilòmetres. Un dels meus companys d'aquells dies m'escriu, remetent-se a la memòria, que en els tres anys, per l'extensió recorreguda, férem cinc vegades i mitja la volta al món; és a dir, que segons ell, el número de quilòmetres que recorreguérem ascendeix al doble d'aquella xifra. I açò, sense comptar els milers i milers de quilòmetres que marxàrem en automòbil, en comarques a on no podia arribar el tren, i internant-nos al front. I com el tren es posava en moviment sempre per a dirigir-se als punts crítics, l'esquema dels seus viatges, traçat sobre el mapa, fa una idea prou fidel i completa de la importància que aconseguiren en les diverses èpoques uns quants fronts. La major part dels viatges correspon a l'any 1920, o siga a l'últim any de la guerra civil. Geogràficament, hi

predominen els viatges al front sud, que fou, durant tota la campanya, el més tenaç, constant i perillós de tots.

I què cercava el “tren del president del Consell Revolucionari de Guerra” als fronts de la guerra civil? La contestació, en termes generals, no és difícil: cercava la victòria. Però, què era allò que portava als fronts? I d’acord amb quins mètodes treballava? Quins fins immediats perseguïen els seus viatges interminables, d’una punta a una altra del país? Aquells no eren simples viatges d’inspecció. No; la tasca del tren estava íntimament compenetrada amb l’organització de l’exèrcit, amb la seua educació i disciplina, amb la seua administració i aprovisionament. Estàvem posant en peu de guerra, davall el foc de l’enemic, un exèrcit completament nou. Així en Sviask, on el tren visqué el primer mes de la seua història, i així en els altres fronts. Tirant mà dels paisans armats, dels fugitius que abandonaven el camp davant les tropes blanques, dels camperols mobilitzats en diverses llegendes a la redona, dels destacaments d’obrers que ens enviaven els centres industrials, dels grups comunistes i dels especialistes militars, anàvem alçant sobre el terreny, en el mateix front, companyies, batallons, regiments de refresc i a vegades fins i tot divisions senceres. Després de moltes derrotes i retirades, aquella massa pel pànic, anà convertint-se, en un exèrcit apte per a la lluita. Què calgué, per a assolir-ho? Poc i molt. Bons caps, com unes quantes dotzenes d’experts lluitadors, deu o dotze, comunistes disposats a sacrificar-se, aconseguir botes per als descalços, organitzar una instal·lació de banys, portar a terme una enèrgica campanya d’agitació, aprovisionar les tropes de queviures, de roba, de tabac i de mistos. Tot açò era de la incumbència del tren. El tren tenia sempre en la reserva uns quants comunistes seriosos, per a omplir amb ells els buits; dos o tres-cents braus lluitadors, un petit magatzem de botes, de samarres de cuir, de medicines, de metralladores, prismàtics, mapes i tota mena de regals, com ara rellotges i d’altres objectes per l’estil. Clar està que les existències materials de què disposava el comboi eren insignificants, si se les comparava amb les necessitats de l’exèrcit. Però les estàvem renovant constantment. I, sobretot, les fèiem exercir dotzenes i centenars de vegades el paper d’aqueixa paletada de carbó que fa falta tirar al foguer en el moment precís, perquè la caldera no s’apague. Al tren funcionava un aparell de telègraf, pel que podíem comunicar directament amb Moscou, i per ell estàvem encarregant constantment a Sklianski, el meu substitut en el departament de guerra, els objectes més necessaris per a l’exèrcit, a vegades amb destinació a una divisió sencera i d’altres vegades per a un sol regiment. Els encàrrecs eren executats amb una rapidesa en què no s’hi hagués pogut pensar sense la meua intervenció. De sobra sé que aquest mètode no podia qualificar-se, ni de bon tros, d’ideal. Els pedants podran dir que el que importa, el mateix en el règim d’avituallament que en tots els altres aspectes de la guerra, és el costat sistemàtic. I és veritat. Jo mateix propendisc, amb força freqüència, a pecar de pedanteria. Però el fet era que no ens resignàvem a perir abans que poguérem posar en peu i posar en marxa un bon sistema. Heus aquí per què ens vàiem obligats, sobretot en la primera època, a suplir aquest sistema, que no teníem, per mitjà d’improvisacions, per a després poder fonamentar sobre aquestes el sistema.

En tots els meus viatges m’acompanyaven persones laborioses i competents en els diferents rams administratius de l’exèrcit, i principalment en el d’aprovisionament de les tropes. Havíem heretat de l’antic exèrcit l’organització de la intendència. Els intendents intentaren continuar treballant amb els vells mètodes, i fins i tot pitjor, perquè les condicions d’ara eren immensament més difícils. Durant aquests viatges, molts vells especialistes hagueren de desmuntar i tornar a construir fins als fonaments els procediments apresos, i els joves pogueren aprendre sobre l’exemple vivent els que encara no en tenien. Després de recórrer tota una divisió i comprovar sobre el terreny les seues faltes i les seues febleses, convocava al quarter general o en el cotxe restaurant del tren un consell integrat pel nombre

més gran possible de persones i del que formaven part representants de les classes de comandament i dels soldats rasos de l'Exèrcit Roig, i, a més, delegats de les organitzacions locals del partit i dels organismes soviètics i sindicals. D'aquesta manera, anava formant-me una idea exacta de la situació, sense afaits ni disfresses. A més a més, aquests consells donaven sempre un resultat pràctic immediat. Per pobres que fossen els organismes del poder local, disposaven sempre de la possibilitat de sacrificar-se en quelcom per a contribuir amb el que podien al sosteniment de l'exèrcit. Els sacrificis majors els feien els comunistes. De totes les organitzacions trèiem com una dotzena d'obriers, que s'enganxaven immediatament a una brigada mòbil. A banda d'açò, mai faltaven algunes reserves de teles per a camises i calçotets, de cuir per a les soles del calçat o un quintar sobrant de greix. No obstant això, com és natural, aquests recursos locals no bastaven. Acabat el consell, circulava a Moscou, pel fil directe, els encàrrecs que em semblaven necessaris, atenint-me a les possibilitats de què disposava la pròpia capital, i el resultat de tot era que la divisió es trobés ràpidament amb les seues necessitats més urgents satisfetes. Els caps i comissaris del front aprenien pràcticament del tren i de la seua tasca; aprenien comandament, disciplina, aprovisionament, justícia, però no amb lliçons administratives professades des de l'alt, des de les cimes d'un estat major, sinó de baix a dalt, de la companyia, del tren, dels reclutes més joves i inexperts.

A poc a poc, anava formant-se un aparell, més o menys perfecte, en el seu funcionament, en el que se centralitzava l'avituallament de l'exèrcit en tots els seus fronts. Clar està que aquest aparell no ho feia tot ni hauria pogut fer-ho encara que volgués. No hi ha organització, per perfecta que siga, que no es trobe subjecta a trastorns durant una guerra, sobretot en una guerra mòbil que ha d'estar maniobrant constantment, i moltes vegades en direccions completament insospitades. No s'oblidi que la república dels soviets estava sostenint una guerra, desproveïda en absolut de reserves. Els magatzems centrals estaven ja buits l'any 1919. Les camises anaven directament de mans de la costurera a les mans del soldat. I del que pitjor caminàvem era d'armament i de municions, Les fàbriques de Tula treballaven a vint-i-quatre hores vista. Sense la signatura del comandant general era impossible disposar d'un sol vagó de municions. L'aprovisionament de municions i fusells estava constantment en tensió, com una corda tibant. De tant en tant, aquesta corda es trencava i perdíem gent i terreny.

Per a nosaltres, aquella guerra hauria estat totalment inconcebible sense acudir constantment i en tots els terrenys a improvisacions i més improvisacions. El nostre tren era l'autor d'aquestes improvisacions, al mateix temps que el seu regulador. Quan donàvem al front i a la comarca més pròxima que quedava a les seues esquenes una iniciativa o l'impuls perquè ells la prengueren, havíem de vetllar alhora per que aquesta iniciativa s'ajustés gradualment als canals pels quals discorria el nostre sistema d'organització. No diré que ho aconseguírem sempre, però el final de la guerra civil s'encarregà de demostrar que havíem assolit el més important: la victòria.

Els viatges més importants eren els que empeníem a aquells sectors del front en què una traïció del comandament causava, a vegades, vertaderes catàstrofes. El dia 23 d'agost de 1918, quan s'estaven produint les jornades més crítiques entorn de Kazan, rebí un telegrama xifrat de Lenin i de Sverdlov, concebut en els termes següents:

“Sviask. Trotski. La traïció del front de Saratov, encara que descoberta a temps, ha produït conseqüències desastroses. Creiem absolutament necessària la seua presència allí, perquè entenem que ha d'influir en la moral dels soldats i de tot l'exèrcit. Així mateix desitjaríem concertar una visita als altres fronts. Conteste i determine dia de partida, tot per la xifra núm. 80. 22 agost 1918. Lenin, Sverdlov.”

Em semblà que no havia de sortir de cap manera de Sviask; la meua marxa podia ésser fatal per al front de Kazan, que estava travessant en aquells moments per hores molt crítiques. Kazan era més important per a nosaltres, per tots conceptes, que Saratov. Prompte Lenin i Sverdlov hagueren de comprendre-ho també així. No sortí per a Saratov fins que les nostres tropes no entraren en Kazan. Telegrames com aquest s'estaven rebent constantment al tren, durant l'època següent. Kiev i Viatka, Sibèria i Crimea, es lamentaven de la seua difícil situació i demanaven, al mateix temps i successivament, que el tren acudís en el seu socors.

La guerra es desenrotllava en els punts més allunyats del país, i moltes vegades es concentrava als racons més remots d'aquell front, que tenia més de vuit mil quilòmetres de llarg. Hi havia regiments i divisions que es passaven uns quants mesos completament aïllats del món, i era natural que d'aquells homes s'apoderés el desànim. Moltes vegades, el material telefònic de què es disposava no bastava per a mantenir indemnes les comunicacions. En aquestes condicions, el tren havia de semblar un missatger vingut de l'altre món. Portàvem sempre amb nosaltres una bona reserva d'aparells telefònics i de fils. En un vagó especial havíem instal·lat una antena per la qual captàvem en ruta els radiogrames de la torre Eiffel, de Nauen i de tretze estacions en total, comptant entre elles, naturalment, la de Moscou. El tren estava sempre informat sobre el que ocorria al món. Les notícies més importants es reproduïen en el periòdic de ruta i eren comentades per mitjà d'articles, de manifestos i ordres del dia a les tropes. La temptativa de Kapp, les conspiracions interiors, les eleccions angleses, l'estat de la collita, les proeses del feixisme italià: a tot el que ocorria al món li seguïem la pista diàriament, i tot ho interpretàvem i relacionàvem amb les vicissituds que ocorrien als fronts d'Astrakan o Arcàngel. Els nostres articles es transmetien també a Moscou pel fil directe, i des d'ací, per ràdio, a tots els periòdics de Rússia. El tren posava en comunicació el destacament més apartat de les nostres tropes amb la vida del país i del món sencer. D'aquesta manera, dissipaven-se els rumors depressius i es fortificava la moral de l'exèrcit. Anàvem carregant les piles morals, com si diguérem, i la càrrega durava unes quantes setmanes, i a vegades, fins que tornava a passar-hi el tren. En els intervals, els delegats del Consell Revolucionari de Guerra del front o de l'exèrcit organitzaven algun viatge, seguint els mateixos mètodes tanmateix que en una escala més modesta.

La meua tasca periodística i d'escriptor i tots els altres treballs que realitzava al tren haurien estat impossibles de no haver comptat amb la col·laboració d'aquells tres magnífics taquígrafs que m'acompanyaven: Glasmann, Sermux i el jove Netshaiev. Treballaven dia i nit, amb el tren en marxa, i això que, desbaratant totes les normes de la prudència i contagiats per la febre de la guerra, el nostre tren corria a una velocitat de setanta i més quilòmetres per hora al llarg d'aquells carrils força insegurs, fent ballar com un gronxador el mapa que penjava del sostre del vagó. Jo seguia amb admiració i gratitud els moviments d'aquelles mans que, enmig d'aquella agitació i d'aquell trontoll, eren capaces d'estampar sobre el paper, sense perdre el pols, els fins trets de la taquígrafia. I quan, a la mitja hora, em presentaven la redacció definitiva a penes necessitava correccions. Allò no era un treball vulgar, era quelcom vertaderament heroic. Corrent el temps, aquests heroics serveis prestats a la revolució havien de costar-los cars a Glasmann i Sermux: a Glasmann, els stalinistes el perseguiren fins que l'obligaren a suïcidar-se; a Sermux el desterraren als erms siberians.

Entre les dependències del tren figurava un garatge gegantí, capaç per a allotjar uns quants automòbils i un tanc de gasolina. Açò ens permetia allunyar-nos centenars de verstes de la línia del ferrocarril. En camions i automòbils lleugers portàvem amb nosaltres un grapat de tiradors escollits i una brigada de metralladores, composta per uns vint o trenta homes. La

guerra de guerrilles està plena de constants sorpreses. Enmig d'aquelles estepes corriem el perill de trobar-nos per tot arreu amb patrulles de cosacs. Els automòbils i les metralladores són una bona garantia, almenys quan l'estepa no està convertida en un mar de fang. A la província de Voronesh, durant la tardor de 1919, haguérem d'avançar una vegada a una velocitat de tres quilòmetres per hora. Les rodes dels automòbils s'enterraven a la terra negra reblanida per les pluges. A cada pas havien de descendir del cotxe trenta homes i empenyar-lo amb els muscles. En travessar un riu, l'auto en què jo anava es detingué enmig del corrent, enterrat entre el fang. Malhumorat, en fiu culpable del que ocorria a l'automòbil, que era molt baix de xassís i al que el meu meravellós xofer, un estonià anomenat Puvi, considerava com la millor màquina del món. El xofer, en escoltar allò, es girà vers on jo estava, es portà la mà a la gorra i quadrant-se militarment, em digué, en un rus força malament pronunciat:

-A l'ordre! Em permet observar que els enginyers que construïren aquest cotxe no podien saber que anàvem a emprar-lo per a anar per l'aigua.

Malgrat que la situació en què ens trobàvem no era gens falaguera, em vingueren ganes d'abraçar-lo, per la freda i irònica idea.

El nostre tren no intervenia només en qüestions d'administració militar i de política, sinó que, arribat el cas, sabia també participar activament en la lluita. Molts dels seus trets recordaven més bé un tren blindat que no un quarter general muntat sobre rodes. També estava blindat, com a mínim ho estaven la locomotora i els vagons en què es guardaven les metralladores. Tots els que viatjaven al tren, sense excepció, sabien usar les armes. Tots anaven equipats amb un vestit de cuir que els donava un aspecte imponent. A la mànega esquerra, un poc davall del muscle, portaven una placa prou gran de metall que havíem manat encunyar amb gran atenció a la fàbrica de la moneda i que arribà a conquerir gran popularitat en l'exèrcit. Els vagons comunicaven entre si per una instal·lació telefònica interior i per mitjà d'un aparell de senyals. Per a mantenir alerta l'escorta del tren fèiem sonar l'alarma sovint, tant de nit com de dia.

Quan era necessari, l'escorta armada descendia del tren per a realitzar operacions de "desembarcament". Allí on apareixia la brigada d'aquells cent homes vestits de cuir, que era sempre en punts perillosos, causava una sensació irresistible. I si endevinaven al tren a uns quants quilòmetres de la línia de foc, fins als destacaments més nerviosos, i principalment el comandament, posaven en tensió totes les seues forces. Quan una balança està inestable, el més petit pes decideix. Aquest petit pes el tiraren en la balança de la guerra civil dotzenes, si no centenars de vegades, durant aquells dos anys i mig, el tren i la seua escorta. Quan les tropes de "desembarcament" tornaven "a bord", i ens posàvem a fer el recompte, sempre faltava algú. Entre morts i ferits el tren arribà a tenir quinze baixes, sense comptar aquells que constantment passaven al front i desapareixien per sempre del nostre horitzó. De l'escorta del nostre tren sortí, per exemple, una brigada per a aquell magnífic tren blindat model a què s'anomena *Lenin*, i una altra secció de comandament es destinà a reforçar els destacaments de campanya dels voltants de Petrograd. El tren i la seua escorta foren condecorats col·lectivament amb l'ordre de la Bandera Roja per la seua intervenció en els combats contra Iudenitx.

El tren es veié nombroses vegades tallat, tirotejat i bombardejat des l'aire. Res té d'estrany que el rodegés una llegenda, teixida en part pels triomfs assolits i en part per la fantasia. Quantes vegades el cap d'una divisió, d'una brigada o d'un regiment venia a pregar-nos que ens detinguérem, encara que només fos mitja hora, entre les seues tropes o que

marxàrem en automòbil o a cavall amb ell a revistar un sector allunyat, o manàrem com a mínim alguns homes de la nostra brigada amb vitualles o regals, perquè el rumor que havia arribat el tren s'estengués pel front! “La seua visita (em deien moltes vegades els caps) val per tota una divisió de la reserva.” Els rumors de l'arribada del tren es corrien també, naturalment, a les files enemigues, on s'imaginaven el comboi misteriós amb un aspecte incomparablement més terrible del que tenia en la realitat. Açò contribuïa, per descomptat, a reforçar la seua influència moral.

El tren havia aconseguit atreure l'odi de l'enemic, de tot això estava, per cert, molt orgullós. Diverses vegades els socialrevolucionaris organitzaren atemptats contra ell. En la vista del procés seguit contra els socialrevolucionaris, Semionov, l'organitzador de l'assassinat de Volodarski i de l'atemptat contra Lenin, que havia participat també en els preparatius de l'atemptat contra el nostre tren, els referí fil per randa. En realitat, era una empresa que no oferia grans dificultats. Però aleshores els socialrevolucionaris ja estaven debilitats, havien perdut la fe en si mateixos i tota influència sobre la joventut.

En un dels viatges que emprenguérem al sud, el tren descarrilà a l'estació de Gorki. Era de nit i jo sortí gitat, experimentant aqueixa desagradable sensació dels terratrèmols, en què el sòl desapareix sota els peus i no troba hom on agafar-se. Encara mig adormit, em subjectí amb totes les meues forces al llit. El trontoll habitual cessà i el cotxe es quedà de costat, immòbil. En el silenci de la nit només s'escoltava una veueta feble, queixant-se. La pesant portella del vagó havia encaixat de tal manera, que no hi havia manera d'obrir-la. No apareixia ningú i açò augmentava la sensació d'angoixa. Hauríem caigut en mans de l'enemic? Em llencí per la finestreta, revòlver en mà, i ensopeguí amb un home que s'enllumenava amb una llanterna. Era el cap del tren, que no havia assolit arribar a on estava jo. El cotxe s'havia quedat a la vora del talús, amb tres rodes enterrades a la cuneta i les altres tres en l'aire. Les plataformes posterior i davantera estaven completament estellades. Els ferros davanters tenien agafat i masegat el sentinella que anava de guàrdia a la plataforma. Era el que es queixava i la seua veu, enmig de la foscor, semblava el plor d'un xiquet. Ens costà molt traure'l d'entre aquells barrots. I quina no fou la nostra sorpresa, quan comprovàrem que havia sortit del tràngol amb uns quants blaüres i l'esglai consegüent. En total, quedaren mig destruïts vuit cotxes. El cotxe restaurant, que exercia també funcions de club, quedà reduït a un munt d'estelles envernissades. La brigada de relleu, solia anar-se'n a aquest cotxe a llegir o a jugar als escacs. Fou una sort que tot el món hagués deixat el club a les dotze en punt de la nit, uns deu minuts abans de descarrilar el tren. També patiren grans crebants els vagons de mercaderies, carregats de llibres, uniformes i regals per al front. Víctimes humanes no haguérem de lamentar-ne cap. El descarrilament havia estat originat per un fals canvi d'agulles. No es pogué esbrinar si es tractava d'un descuit o d'un acte intencional. Afortunadament, en aquell moment, en passar per davant de l'estació, el tren només portava una marxa de trenta quilòmetres.

L'escorta del comboi tenia, a banda de la seua principal missió, una sèrie d'ocupacions secundàries, que li plantejaven la crisi de fam, les epidèmies, les campanyes d'agitació i els congressos internacionals. El tren era, a més, padrí d'un districte del camp i d'uns quants orfenats. La cèl·lula comunista del tren tenia un periòdic propi titulat *Na Straxie* (*Muntant la guàrdia*), en què es guarden, relatats, no pocs episodis, i aventures d'aquells anys. Malauradament, també aquesta relíquia, com molts d'altres documents, falta en el meu arxiu de viatger.

En el moment en què ens disposàvem a llençar-nos a l'atac contra Wrangel, que havia plantat el seu campament en Crimea, el dia 27 d'octubre de 1920, el periòdic de ruta publicava les següents línies meues:

“El nostre tren torna a posar proa al front.

“Els soldats del nostre tren lluitaren davant dels murs de Kazan, en aquelles terribles setmanes de l'any 1918, en què ens debatíem per reconquistar el Volga. Ja fa temps que aquesta campanya quedà liquidada victoriosament. Ara, el poder dels soviets s'estén fins a l'Oceà Pacífic.

“Els soldats del nostre tren es cobriren de glòria davant dels murs de Petrograd... Petrogrado fou salvat, i entre els seus murs s'albergaren durant aquests últims anys nombrosos representants del proletariat universal.

“El nostre tren hagué de presentar-se més d'una vegada al front occidental. La pau preliminar amb Polònia està ja signada.

“Els soldats del nostre tren lluitaren en les estepes del Don, en aquells dies en què Krasnov, i més tard Denikin amenaçaven des del sud el poder dels soviets. Els dies de Krasnov i Denikin han passat per a no tornar.

“Ja només ens queda Crimea, que el govern francès ha convertit en fortalesa seua. Al capdavant dels guàrdies blanques que formen la guarnició d'aquesta fortalesa francesa s'hi troba un general a sou, d'estirp germanicorussa, el baró Wrangel.

“La gran família de camarades del nostre tren es disposa a entrar en una nova campanya. Tant de bo siga l'última!”

En efecte, la campanya de Crimea fou l'última de la guerra civil. Als pocs mesos, poguérem llicenciar el cèlebre tren. Des d'ací envie una salutació fraternal a tots els que, des d'ell, lluitaren al meu costat.

DEFENSA DE PETROGRAD

Als fronts revolucionaris de la república dels soviets lluitaven setze exèrcits. Dos més que en la gran Revolució Francesa, que eren catorze. Cada un d'aquests setze exèrcits soviètics té la seua història, breu però moguda. El número que portava cadascun evoca en el record dotzenes i dotzenes d'episodis únics. Cada exèrcit presentava la seua pròpia faç, encara que canviant, típica i viva.

A l'occident de Petrograd, quasi a les seues portes, estava destacat el Setè Exèrcit. Una llarga inacció pesava sobre ell, amortint la seua vivacitat. Els millors soldats i llocs de comandament els hi haguérem de sostreure destinats a altres sectors del front, on la lluita era més viva. Per a un exèrcit revolucionari, que no fa res sense l'esperó de l'entusiasme, la

llarga permanència en una zona acaba quasi sempre amb un fracàs, a vegades amb una catàstrofe. Així ocorregué en aquest cas.

Al mes de juny de 1919 fou ocupat per un destacament de guàrdies blancs l'important fort Krasnaia Gorka, situat al Golf de Finlàndia. Als pocs dies, la posició era reconquistada per un destacament de mariners rojos. Es descobrí que cap de l'estat major del Setè Exèrcit, el coronel Lundquist, trametia als blancs totes les informacions de primera mà. I no era ell l'únic que estava en la conspiració. Açò produí gran commoció entre les tropes.

Al mes de juliol, el general Iudenitx, lloctinent de Koltxak, fou nomenat general en cap de l'exèrcit nord-oest dels blancs. Amb l'ajuda d'Anglaterra i Estònia es creà al mes d'agost el "Govern Occidental del Nord". La flota anglesa del Golf de Finlàndia prometé sostenir les tropes de Iudenitx.

L'atac d'aquest general sobrevenia en un moment en què els soviets es debatien amb una sèrie de dificultats gairebé insuperables. Denikin s'havia apoderat d'Orel i amenaçava de caure sobre Tula, centre de la indústria de guerra, des d'on la marxa sobre Moscou era molt ràpida. Tota la nostra atenció estava concentrada al sud. La primera empenta un poc fort de l'enemic al front occidental féu treure de polleguera el Setè Exèrcit, que començà a retrocedir, quasi sense presentar resistència, abandonant en poder dels blancs armes i bagatges. Els elements dirigits de Petrograd, entre els que es destacava Zinoviev, reteren compte a Lenin del magnífic armament de què estaven dotats els atacants: metralladores, tancs, aeroplans, cuirassats anglesos protegint el flanc, etc. Lenin arribà a la conclusió que només deixant desemparats i indefensos els altres fronts, sobretot el front sud, podríem presentar batalla amb èxit a l'exèrcit de Iudenitx, format quasi exclusivament per oficials i equipat d'acord amb l'última paraula de la tècnica. Però açò, no podia hom ni somiar-ho. Segons la seua opinió només cabia una cosa: abandonar Petrograd a l'enemic i reduir l'extensió del front. Quan arribà al convenciment que aquesta dolorosa amputació era imprescindible, Lenin féu grans esforços per guanyar l'opinió dels altres.

Jo, en tornar del front sud a Moscou, m'hi oposí tenaçment. Iudenitx i els seus manadors no es conformarien amb Petrograd: el seu pla era reunir-se amb Denikin a Moscou. Petrograd brindaria als ocupants gegantines reserves industrials i de material humà. A més, entre Petrograd i Moscou no es trobarien ja amb cap obstacle seriós. Tot açò em duia a la conclusió que, tan sí com no, calia defensar Petrograd. Ben evidentment que aquesta posició fou recolzada, en primer terme, pels camarades d'aquesta ciutat. Krestinski, que pertanyia llavors al buró polític, es posà al meu costat. També Stalin, si mal no recorde. Em passí vint-i-quatre hores atacant Lenin, en diferents formes i ocasions. Fins que, a la fi, digué: "Bé, bé; anem a intentar-ho!" El dia 15 d'octubre, el buró polític votà la proposició presentada per mi sobre la situació als fronts:

"Considerant el seriós perill que amenaça els fronts de guerra, s'aprecia la necessitat de convertir materialment tota la república dels soviets en un campament guerrer. En totes les organitzacions sindicals i del partit, haurà de fer-se un recompte dels afiliats al partit i als sindicats i dels obrers soviètics que estiguen en condicions d'empunyar les armes."

Seguia una enumeració de mesures de caràcter pràctic. Respecte a Petrograd, la consigna era: "No cedir la ciutat." Aquell mateix dia presentí en el Soviet de la Defensa Nacional la proposta següent:

“Defensar Petrograd fins a vessar l’última gota de sang, no cedir ni un peu de terreny, lluitar, si calgués, als carrers de la ciutat.”

Jo no dubtava que un exèrcit de 25.000 homes, com era el del Iudenitx, fins i tot atès que aconseguís entrar en una població com aquella de milions d’ànimes, periria si se sabia organitzar als carrers una resistència enèrgica i desesperada. Però al mateix temps, semblà adient (sobretot en previsió d’un atac per part d’Estònia i Finlàndia) preparar un pla de retirada per a les tropes i els obrers en direcció al sud: era l’única possibilitat que no exterminaren d’arrel aquella meravellosa classe obrera de Petrograd.

El dia 16, sortí de Petrograd. L’endemà, rebí la següent lletra de Lenin:

“17 octubre 1919. Al camarada Trotski. Anit vos enviarem, en text xifrat [...] l’acord del Soviet de la Defensa. Com veurà, ha estat acceptat el seu pla. Tampoc s’ha rebutjat, naturalment, el pla de retirada dels obrers de Petrograd cap al sud (segons em diuen, aquest pla l’ha desenrotllat vostè davant de Krassin i Kikov); d’açò, no convé parlar prematurament, perquè això desviaria l’atenció de la lluita fins al final. L’intent de copar Petrograd i aïllar-lo de la resta del país farà necessaris, naturalment, una sèrie de canvis, que vostè haurà d’introduir, si és el cas, a la vista de la situació [...] Adjunte la proclama que el Soviet de la Defensa m’encarregà. La fiu de pressa, i no ha sortit molt bé; millor serà que poseu vostè la meua signatura sota d’una seua. Salutacions. Lenin.”

Aquesta lletra em sembla que demostra prou bé com aquelles diferències episòdiques de criteri, per marcades que fossen, inevitables davant una tasca tan gegantina com la que havíem d’afrontar, no deixaven en la pràctica cap rastre ni influïen per a res en les nostres relacions personals ni en la tasca comuna. I se m’acut pensar que, si en aquell mes d’octubre de 1919 no hagués estat Lenin qui defensà contra mi, sinó jo contra ell, la idea d’abandonar a Petrograd, el món estaria avui ple de disquisicions redactades en tots els idiomes i encaminades a desemascarar aquesta manifestació solapada de “trotskisme”.

Els aliats ens havien imposat la guerra civil, en el transcurs de l’any 1918, segurament perquè així ho exigia l’interès que els unia per a lluitar contra el kàiser. Estàvem l’any 1919. Alemanya portava ja un bon temps fora de combat. I, no obstant això, els aliats continuaven despesant milions per a sembrar la mort, la fam i les epidèmies al país de la revolució. Iudenitx era un de tants *condottieros* a sou d’Anglaterra i França. Li cobria la retirada Estònia, i pel flanc esquerre tenia la defensa de Finlàndia. Els aliats exigiren que aquests dos països, alliberats per la revolució, els ajudaren a degollar-la. En Helsingfors i en Reval s’entaularen negociacions interminables encaminades a aquest fi; els platets de la balança s’inclinaven ja a una banda, ja a l’altra. Nosaltres, preocupats, no apartàvem la vista d’aquests dos petits estats que agafarien en el mig, com una tenalla hostil, el cap de Petrograd.

L’1 de setembre publicuí en *Pravda*, a mena d’advertiment, el següent:

“Entre les divisions que llencem al capdavant de Petrograd no serà segurament la menys important la divisió de cavalleria dels baixkirs, i cas que la Finlàndia burgesa es decidisca a atemptar contra Petrograd, els baixkirs rojos es llençaran a l’assalt amb aquesta consigna: Sobre Helsingfors!”

Aquesta divisió de cavalleria era de formació recent. El meu pla havia estat, des del primer moment, enviar-los uns quants mesos a Petrograd, per a brindar així als fills de l’estepa la possibilitat de passar una temporada enmig de la cultura urbana, de familiaritzar-se

amb els obrers i assistir als clubs, als mítings i als teatres. A aquestes consideracions venia a unir-se ara una altra de nova i inajornable: la necessitat d'intimidat la burgesia finlandesa amb l'espectre d'un atac armat dels baixkirs.

No obstant això, les nostres admonicions tenien menys pes que els ràpids triomfs de Iudenitx. Les seues tropes entraven en Luga el dia 13 d'octubre, i el dia 16 s'apoderaven de Krasnoie-Selo i de Gatxina, preparant-se per a caure sobre Petrograd i tallar la comunicació ferroviària entre aquesta capital i Moscou. Al desè dia d'iniciat l'atac, Iudenitx estava en Tsarskoie-Selo (Detskoie). Les patrulles de cavalleria que avançaven a la descoberta podien albirar ja des dels turons la cúpula daurada de la catedral de Sant Isaac.

L'estació radiotelegràfica finlandesa s'anticipà un poc als esdeveniments i llençà al món la notícia de la presa de Petrograd per les tropes de Iudenitx. Els representants de l'Entente en Helsingfors la comunicaren als seus governs amb caràcter oficial. Per Europa i el món sencer correu la notícia que la capital roja s'havia rendit. Un periòdic suec parlava de "la setmana mundial de la febre de Petrograd".

On més desassossec regnava era entre les classes governants de Finlàndia. Ara, ja no eren només els militars, era també el govern el que es declarava partidari d'una intervenció. Tot el món volia participar al botí. La socialdemocràcia finlandesa prometé, per descomptat, que mantindria la neutralitat. "La intervenció [escriu un historiador dels blancs] ja no es discutia més que des del punt de vista financer." S'hi tractava de trobar una forma adequada per a garantir aquells cinquanta milions de francs que eren el preu de sang de Petrograd a les Borses de l'Entente.

La conducta d'Estònia ens causava també grans preocupacions. El dia 17 d'octubre li escriguí a Lenin:

“Si aconseguim salvar Petrograd, com confie, podrem liquidar definitivament Iudenitx. Únicament donarà origen a dificultats de caràcter jurídic el replegament de Iudenitx sobre Estònia. Cal que aquesta nació asseure les seues fronteres contra la invasió de les tropes de Iudenitx, perquè d’una altra manera no tindrem altre remei que reservar-nos el dret a entrar-hi a cercar-lo.”

Aquest ultimàtum fou acceptat per al cas que les nostres tropes posaren en fuga Iudenitx. No obstant això, aquestes hipòtesis no havien d’arribar a realitzar-se.

En Petrograd, quan jo arribí, regnava una espantosa confusió. Tot es desfeia. Les tropes retrocedien, es feien miques. Els caps militars miraven vers els comunistes, els comunistes vers Zinoviev. Aquest era, en realitat, el centre de tota la confusió. “Zinoviev [em dir Sverdlov, que coneixia bé la gent] és el pànic.” En efecte, en els temps de pau, quan, per a usar l’expressió de Lenin “no hi ha res a témer”, Zinoviev té grans dots per a enfilel-se fins al setè cel. Però en quant les coses es presenten malament, es gita al sofà (no ho dic metafòricament, sinó en un sentit molt literal) i es posa a gemegar i a lamentar-se. Des de l’any 1917 poguí convèncer-me, moltes vegades, que per a Zinoviev no hi ha terme mitjà: o el setè cel, o el sofà. Aquesta vegada, en arribar a Petrograd, m’el trobí estès al sofà. Cert és que el rodejaven alguns homes valerosos, com Latxevitx. Però tots es deixaven portar d’aquell esperit de resignació que surava en l’ambient. Des de l’Smolni demaní un automòbil per telèfon al garatge militar. El cotxe no arribà a temps. Pel to de veu del vigilant compreguí que l’apatia, el desànim i la pusil·lanimitat s’havien apoderat també de les capes subalternes del personal administratiu. No hi havia altre remei que acudir a mesures extraordinàries, perquè l’enemic estava a les portes de la ciutat. Com sempre en semblants casos, em recolzí en la brigada mòbil del meu tren. Aquells eren homes en què podia hom confiar en les situacions més difícils. Els encomaní vigilar, exercir pressió on calgués, restablir les comunicacions, substituir els ineptes i omplir els buits. Girant l’esquena a la burocràcia oficial totalment desmoralitzada, descendí dos o tres esgraons, per a posar-me amb contacte amb les organitzacions locals del partit, amb els tallers, les fàbriques i els quarters. Com que tothom feia per segur que la ciutat es lliuraria als blancs, ningú tenia valor per a fer un pas al front. Però la cosa canvià quan des de baix començà a regnar la sensació que Petrograd no cauria sense lluita en mans de l’enemic, que es combatria, si hi calgués, als carrers i a les places. Els audaçs i els disposats al sacrifici, que mai falten, començaren a aixecar el cap. Destacaments d’homes i de dones, equipats amb les ferramentes dels sapadors, abandonaren les fàbriques i els tallers. Per aquella època, els obrers de Petrograd tenien un aspecte lamentable, amb les seues cares terroses com la terra a causa de la manca d’aliment, amb els seus vestits que se’ls queien tots ells esquinçats, amb les seues botes foradades, sovint desparellades.

-No els deixarem entrar en Petrograd, veritat camarades?

-No, no els deixarem!

I on més passió cremava era als ulls de les dones. Aquelles mares, esposes i filles no volien abandonar els seus racons, miserables, però plens de la calor de la seua llar.

-No, no els deixarem! -ressonaven, vibrants, les veus de les dones, i les seues mans estrenyien la pala com si fos un fusell.

Hi havia moltes que sabien manejar les armes, i s'hi veien prou en els brigades de metralladores. La ciutat es dividí en zones, posades sota el comandament de grups d'obrers. Els punts més importants s'encerclaren de filats i s'escolliren diversos emplaçaments per a l'artilleria, assenyalant-se per endavant els blancs. Repartits entre les places i embocadures més importants, hi havia com uns seixanta canons, cada u amb el seu equip corresponent. Es fortificaren els canals, els jardins, els murs, les parets i les cases. Als suburbis i al llarg del Neva, s'hi cavaren trinxeres. Tota la part sud de la ciutat es transformà en una fortalesa. En molts carrers i places s'alçaren barricades. Dels barris obrers bufava ara un esperit nou que orejava els quaters, la reraguarda, el front.

Iudenitx estava acampat a unes deu o quinze verstes davant de Petrograd, en aquells mateixos tossals de Pulkovo, per a on havia sortit jo feia dos anys, quan la revolució proletària triomfant es defensava contra els destacaments de Kerenski i de Krasnov. La sort de Petrograd tornava a estar pendent d'un fil. Novament calia trencar l'automatisme de la retirada, i de seguida, costés el que costés.

El dia 18 d'octubre decretí una ordre a les tropes, en la que exigia "que no es publicaren notícies falses retent compte que s'estaven entaulant durs combats i que regnava un gran esperit de lluita, on l'única cosa que regnava era un pànic horrible. Tota notícia falsa serà castigada com una traïció. La guerra admet errors, però no admet mentides, enganys ni fraus contra un mateix". Com sempre, en els moments difícils, em semblava que allò primer i més urgent era descobrir a l'exèrcit i al país, per cruel que fos, tota la veritat. Fiu pública l'absurda retirada que s'havia portat a efecte aquell mateix dia.

"La companyia d'un regiment de tiradors perdé l'oremus en creure's atacada en un dels flancs per un destacament enemic. El coronel del regiment ordenà la retirada. El regiment retrocedí, espantat i en pla de fuga, vuit o deu verstes, fins arribar a Alexandrovka. S'ha comprovat que el destacament del flanc era de tropes nostres [...] No obstant això, el regiment fugitiu no s'ha portat del tot malament. Tan aviat com tornar a tenir confiança en si mateix, sense vacil·lar un punt tornà sobre els seus passos i a marxes forçades, cobert de suor tot i el fred regnant, cobrint vuit verstes en una hora, assolí rebutjar l'enemic, inferior en nombre, i recobrar, amb molt poques pèrdues, les posicions abandonades."

En aquest petit episodi em tocà exercir, per primera i única vegada en la meua vida, el paper de cap de regiment. Quan viu que les tropes es replegaven espantades sobre Alexandrovka, quarter general de la divisió, em llencí sobre el primer cavall que trobí a mà i assolí que feren la volta. En el primer moment, es produí una gran confusió, perquè hi havia molts que no encertaven a comprendre de què es tractava; alguns, s'obstinaven a continuar retrocedint; jo els donava abast a cavall i els incorporava al gros de la tropa. Fins llavors, no m'adoní que al meu darrere corria Koslov, el meu ordenança, un antic soldat d'una aldea prop de Moscou. Aquell home, arrabassat d'entusiasme, semblava un altre. Brandava a la mà un revòlver i corria al llarg dels rengles, cridant amb totes les seues forces:

-No tingueu por, xicots, que és el camarada Trotski que vos condueix!...

Ara, l'atac recobrava el ritme que abans tenia la retirada. Ni un sol soldat roig es quedava enrere. Com a unes dues verstes de distància, s'escoltaven els xiulits dolçassos i repugnants de les bales. Començaren a caure els primers ferits. El cap del regiment era un altre. Estava en els punts més perillosos, i quan les seues tropes reconquistaren les posicions abandonades, veiérem que estava ferit en les dues cames. Torní en un camió al quarter

general. Pel camí anàrem recollint els ferits. L'impuls estava donat. Jo tenia una sensació plena de què sostindriem Petrograd.

No estarà de més que ens detinguem un moment a tocar un punt que potser ja més d'una vegada haja cridat l'atenció del lector al llarg d'aquestes pàgines: té un home, a qui s'encomana la missió de dirigir tot un exèrcit, dret a exposar-se a un perill personal, llançant-se a accions aïllades o participant-ne? A açò, només puc contestar que ni en la guerra ni en el pau hi ha normes de conducta que tinguen un caràcter absolut. Els oficials que m'acompanyaven en els meus viatges al front, solien dir-me: "Aquests llocs no els aixafar mai els generals de divisió de l'antic règim." Els periodistes burgesos em retreien aquells excessos com nascuts del meu "afany de reclam", amb la qual cosa no feien més que traduir al seu llenguatge allò que escapava al seu horitzó mental.

La veritat era que l'Exèrcit Roig, tant per la composició de les seues tropes i del comandament com pel caràcter especial de tota guerra civil, exigia aquesta conducta i no una altra. Allí, tot s'havia de treure del no-res: la disciplina, els hàbits de lluita i l'autoritat militar. I així com durant tota una època ens fou impossible aprovisionar sistemàticament les tropes de tot allò que és necessari des del centre, no podíem ara limitar-nos tampoc a encendre l'entusiasme revolucionari de les masses, llençades de sobte al foc sense la necessària cohesió, per mitjà de circulars i de proclames mig anònimes. El primer era conquerir entre els soldats aquella autoritat que demà hauria de justificar als seus ulls les ordres severes que decretés el suprem comandament. On faltaven les tradicions, no hi havia altre remei que suplir-les per l'exemple vibrant. El risc personal no era altra cosa sinó una despesa addicional imprescindible en el joc de la victòria...

No hi hagué altre remei que renovar i refrescar els llocs de comandament causants del fracàs, introduint-hi els canvis necessaris. Canvis encara majors s'introduïren als comissariats militars. Es reforçaren tots els destacaments mitjançant la incorporació de comunistes. A més, arribaren tropes noves de refresc. Llençàrem a les posicions més avançades els contingents de les escoles de guerra. Després de dos o tres dies, havíem assolit posar de nou en peu l'aparell d'aprovisionament, que estava per terra. Ara, el soldat roig podia alimentar-se degudament, canviar de camisa, tenia calçat nou, podia escoltar un discurs, es desemperesia, es dreçava i era un altre home. El 21 d'octubre fou un dia decisiu. Les nostres tropes es replegaren sobre les altures de Pulkovo. Continuar retrocedint hauria significat passar la lluita als carrers de la ciutat. Fins aleshores, els blancs havien atacat sense ensopegar amb una resistència seriosa. El dia 21, l'exèrcit soviètic es fortificà sobre la línia de Pulkovo i començà a resistir. L'enemic cessà d'atacar. El dia 22 prengué l'ofensiva l'Exèrcit Roig. Però Iudenitx tingué temps per a usar les seues reserves i cobrir les esquerdes de les seues files. Els combats eren duríssims. Cap al fosquejar del dia 23 prenguérem Detskoie-Selo, i a Pavlovsk. Al mateix temps, el 15è Exèrcit acaçava pel sud l'enemic, posant en perill la seua reraguarda i el flanc dret. Es produí un revirament. Els nostres destacaments, als qui l'atac dels blancs havia agafat desprevinguts i que passaren per tota una cadena de fracassos, rivalitzaven ara en sacrificis i heroisme. Hi hagué moltes víctimes. L'alt comandament enemic afirmava que les pèrdues majors estaven de la nostra banda. Era possible, perquè els blancs tenien més experiència i més armes. Nosaltres els guanyàvem, en canvi, per l'abrivament i l'esperit de sacrifici. Els obrers i els camperols joves, els alumnes de les escoles de guerra de Moscou i Sant Petersburg no miraven per ells. Atacaven bravament sota el foc de les metralladores i es llençaven, revòlver a la mà, cap als tancs. L'estat major dels blancs es veié obligat a parlar de la "bogeria heroica" dels rojos. Als dies anteriors a penes hi havia hagut presoners, i els trànsfugues blancs eren comptadíssims. Ara creixia, de sobte, el nombre de trànsfugues i de presoners.

Com els combats es produïen en un ambient acaloradíssim i d'una excitació desesperada, el dia 24 d'octubre advertí, en una ordre a les tropes:

“Ai del soldat indigne que aixequi l'arma contra un presoner o un trànsfuga desarmat!”

Ara, atacàvem nosaltres. Ni els estonians ni els finlandesos pensaven ja a intervenir. Els blancs, derrotats en tota la línia, es bateren durant catorze dies en retirada, totalment desfets, sobre la frontera d'Estònia. El govern d'aquest país procedí al desarmament de les tropes replegadas. Als manadors de Londres i de París se'ls esborrà del record aquells soldats que guerrejaven per encàrrec seu. I el que encara ahir era “l'exèrcit occidental del nord” al servei de l'Entente, peria de fam i de fred. Als barracons del llatzeret jeien catorze mil soldats de Iudenitx malalts de tifus. Així acabà la famosa “setmana mundial de la febre de Petrograd”.

Els capitosts blancs es queixaren, més tard, amargament, de l'almirall anglès Coven, que, faltant a la seua promesa, no els havia prestat, segons ells, el necessari auxili des de les costes del Golf de Finlàndia. Aquestes queixes eren, almenys, exagerades. En un combat nocturn enfonsaren tres dels nostres torpediners, arrossegant amb ells al fons del mar 550 marins joves. Per descomptat, aquesta partida cal posar-la en el compte de l'almirall britànic. L'ordre del dia donada en aquella ocasió a l'Exèrcit i a la Marina en memòria de les víctimes del combat naval, deia així:

“Soldats rojos! No hi ha un sol front en què no vos trobeu amb la perfídia enemiga dels anglesos. Les tropes contrarevolucionàries disparen sobre nosaltres amb canons anglesos. De procedència anglesa són les municions que s'emmagatzemen als arsenals de Txenkursk i Onega, en els del front sud i occidental. Els soldats que feu presoners vénen tots equipats amb roba anglesa. Les dones i els xiquets d'Arcàngel i Astrakan cauen morts o queden invàlids per la dinamita anglesa que aeroplans també anglesos llencen des dels aires. Anglesos són els vaixells que bombardegen les nostres costes...”

“Però no oblidem, i permeteu-me que vos ho recorde en aquest moment en què lluitem a vida o mort contra aqueix general a sou dels anglesos, que és Iudenitx; no oblidem que existeix també una altra Anglaterra. A més d'aqueixa Anglaterra, àvida de guanys i de poder, corrompuda i sanguinària, hi ha l'Anglaterra dels treballadors, del poder de la intel·ligència, dels grans ideals, de la solidaritat internacional. La que guerreja contra nosaltres és l'Anglaterra de la Borsa, l'Anglaterra vil i deshonorada. L'Anglaterra laboriosa i activa, el poble anglès, està amb nosaltres.” (Ordre del dia número 159, de 24 d'octubre de 1919)

Per a nosaltres els problemes de la guerra anaven íntimament associats als problemes d'educació socialista. Les idees que es graven a foc en la consciència, ja no s'hi esborren mai.

En els drames de Shakespeare, el tràgic alterna amb el còmic, per la mateixa raó que fa que en la vida humana el grandios marxe de bracet amb el mesquí i el banal.

Zinoviev, que mentre ocorrien totes aquestes coses havia tingut temps ja a alçar-se del sofà i enfilar fins al segon, o tercer cel, em lliurà, en nom de la Internacional Comunista, el document següent:

“Evitar que Petrograd, la capital roja, caiga en mans de l'enemic és prestar un servei inapreciable al proletariat mundial, i per consegüent, a la Internacional Comunista. En la defensa de Petrograd, li correspon a vostè, benvolgut camarada Trotski (tothom ho sap), el

primer lloc. En nom del Comitè Executiu de la Internacional Comunista, li lliure a vostè les banderes, pregant-li que les destine als destacaments que més s'hagen distingit entre els d'aqueix gloriós Exèrcit Roig, conduït per vostè.

“El president del Comitè Executiu de la Internacional Comunista G. Zinoviev.”

Documents semblants a aquest m'enviaren també el soviets de Petrograd, els sindicats i d'altres organitzacions. Les banderes les lliurí als regiments. Els memorials els guardaren els secretaris a l'arxiu, d'on, passat prou de temps, desaparegueren, quan ja Zinoviev havia canviat de to de veu i de tornada.

Ara, en passar els anys, fins per al meu propi record és difícil evocar aquella tempestat d'entusiasme que desencadenà la victòria de Petrograd. Amb ella coincidí el començament d'una sèrie d'èxits que havien d'ésser decisius al front sud. La revolució tornava a aixecar el cap. Als ulls de Lenin, la victòria assolida sobre Iudenitx adquiria força major relleu, ja que a meitat d'octubre ell la tenia per impossible. El buró polític acordà concedir-me la condecoració de la Bandera Roja per la defensa de Petrograd. Aquest acord em posava en un conflicte. Ho havia pensat molt abans de decidir-me a implantar una condecoració revolucionària, tot just quan acabàvem d'abolir les de l'antic règim. Per a mi, allò no podia ésser més que una espècie d'estimulant que coadjuvés a alçar els ànims d'aquells no se sentiren prou apressats per la seua consciència revolucionària del deure. Lenin aprovà el meu pensament i fou creada la condecoració de la Bandera Roja. Aquesta distinció honorífica es concedia, en aquells anys almenys, pels serveis directes de guerra prestats en la línia de foc. I heus aquí que de sobte em veia jo mateix condecorat. Era evident que no podia rebutjar l'honor sense desqualificar amb això la insígnia que jo mateixa concedia tantes vegades. No em quedava, doncs, més camí que sotmetre'm a l'acord.

En relació amb açò recorde un altre episodi que, fins passats alguns anys, no arribí a comprendre en la seua vertadera significació. Al final d'aquella sessió del buró polític, Kamenev proposà, no sense fer mostres d'una certa perplexitat, que es condecorés també Stalin.

-I per què? -preguntà, amb to de sincera indignació, Kalinin-. Condecorar Stalin? Per què? No arribe a comprendre-ho!

El tranquil·litzaren amb no sé quina broma, i es prengué l'acord que Kamenev proposava. Durant el descans, Bukharin vingué corrent a on estava Kalinin i li digué:

-Que no t'adonaràs mai? La idea ha sortit d'Ílitx, perquè sap que Stalin no pot viure si li falta quelcom que els altres tinguen. No ho perdonaria.

Lenin tenia perfecta raó, i jo, en el meu interior, li la donava.

M'imposaren la condecoració, enmig d'un ambient de la major solemnitat, en el Gran Teatre, on acudí a informar sobre la situació de la guerra davant les institucions dirigents del soviets, allí reunides. Quan, al final de la sessió, el president esmentà el nom d'Stalin, intentí aplaudir, però només em seguiren dues o tres mans un tant vacil·lants. Per la sala travessà un aire fred d'indiferència, que havia d'ésser doblement sensible després de les ovacions que l'havien precedit. Stalin, sempre astut, s'havia guardat molt bé d'acudir al teatre.

Tinguí una satisfacció molt major el dia que recompensaren al meu tren col·lectivament amb la condecoració de la Bandera Roja.

“La brigada del nostre tren [diu l’ordre del dia 4 de novembre] participà molt dignament, des del dia 17 d’octubre fins al 3 de novembre, en l’heroica campanya menada avant pel Setè Exèrcit. Els camarades Kliger, Ivanov, Zastar, moriren al camp de batalla. Els camarades Prede, Draudin, Purin, Txerniavzev, Kuprievitx i Tesnek foren ferits. Els camarades Adamson, Purin i Kiselis resultaren amb ferides de poca consideració. Als altres no els cite nominalment, perquè hauria de posar ací els noms de tots. Els combatents del nostre ten no ocuparen la darrera plaça al revirament que es produí al front.”

Un dia, als pocs mesos d’açò, em telefonà Lenin:

-Ha llegit vostè el llibre de Kirdezov? -em digué.

El nom no em sonava.

-És un blanc, un dels nostres enemics, que relata l’atac de Iudenitx sobre Petrograd.

Cal advertir que Lenin llegia molt més atentament que jo la premsa dels blancs. Al dia següent tornà a preguntar-me:

-L’ha llegit vostè?

-No, encara no ho l’he llegit?

-Si vol, jo li l’enviaré.

Però segurament jo tindria també el llibre a casa. Lenin i jo rebíem les mateixes novetats de la literatura, via Berlín.

-No deixes vostè de llegir l’últim capítol: és un judici apreciatiu de l’enemic, dn què es parla també de vostè...

Però no em quedà un estona lliure per a llegir-lo. No fa molt que (per una d’aqueixes curioses coincidències) aquest mateix llibre anà a parar a les meues mans en Constantinoble. Recordí l’interès que havia posat Lenin en què llegís l’últim capítol. Heus aquí el judici d’aquell enemic nostre, un dels ministres de Iudenitx, que a Lenin tant li havia interessat:

“El dia 16 d’octubre arribà al capdavant de Petrograd, molt de pressa, Trotski, i la confusió que venia regnant al quarter general dels rojos cedí el lloc a la seua fogosa energia. Unes hores abans de caure Gatxina en les nostres mans, encara intentava detenir l’avanç de les tropes blanques; però quan veié que no era possible, abandonà veloçment aquesta ciutat per a organitzar la defensa de Tsarskoie-Selo. No han rebut grans reforços, però reuneix molt de pressa als alumnes totes les escoles de guerra de Petrograd, mobilitza tots els homes de la capital capaços de prendre les armes, empena de nou cap avant amb metralladores (!) els destacaments de l’Exèrcit Roig i assoleix amb les seues mesures enèrgiques que tots els accessos de Petrograd es fortifiquen i preparen per a la defensa [...] Trotski aconseguí organitzar en Petrograd destacaments d’obrers d’arrelades conviccions comunistes i llençar-los al focus central de la lluita. Segons el testimoni de l’estat major de Iudenitx, eren aquests obrers i no (?) els destacaments de l’Exèrcit Roig els que lluitaven com a lleons al costat dels batallons de marins i dels alumnes de l’Escola de Guerra. Atacaven als tancs a baioneta

calada, i mentre que files senceres d'ells queien sota el foc assassí del monstre d'acer, els altres seguien tenaços al seu lloc, defensant les seues posicions.”

Ningú féu marxar mai els soldats de l'Exèrcit Roig mitjançant amenaces de foc de metralladores. Però salvàrem Petrograd.

L'OPOSICIÓ MILITAR

El vertader moll del problema que se'ns plantejava per a organitzar eficaçment l'Exèrcit Roig, estava a trobar la mesura exacta de les relacions entre el proletariat i la classe camperola. Més tard, l'any 1923, hom inventava una llegenda de les més nècies: es pretenia que jo “menyspreava” el camperolat. La veritat és que des de 1918 a 1921 ningú es familiaritzà tant ni tan íntimament com jo amb el problema dels soviets del camp. El contingent principal de l'exèrcit el formaven els camperols i era en l'ambient del camp on l'exèrcit operava. No puc detenir-me molt en aquest important problema, i em limitaré a citar dos o tres exemples claríssims que il·lustraran la posició adoptada per mi envers l'assumpte. El dia 22 de març de 1919 telefoní pel fil directe al comitè central demanant que s'acordés sobre el nomenament d'una comissió del comitè executiu central del partit, assistida dels poders necessaris. L'objectiu d'aquesta comissió era fortificar entre els camperols de la regió del Volga la fe en el poder central dels soviets, acabar amb els abusos locals més descarats, castigar els representants del poder central, principals culpables del que ocorria, i reunir les queixes i els elements de judici necessaris per a dictar els decrets que s'estimaren oportuns a favor dels camperols de situació mitjana, necessitats d'ajuda. Convé advertir-hi que aquesta conferència telefònica la celebrí amb el mateix Stalin, a qui expliquí en persona la importància que aquests camperols tenien per a nosaltres. En el mateix any de 1919 es nomenà Kalinin, a instància meua, president del comitè executiu central, en atenció a les relacions que mantenia amb aquesta classe de camperols i a com coneixia de bé les seues necessitats. Però allò que més importa fer notar és que ja en les mes de febrer de 1920, davall la impressió de les observacions recollides sobre la vida dels camperols dels Urals, advoqué d'una manera urgent perquè es decretés la transició a la nova política econòmica. En el comitè central només poguí assolir quatre vots contra onze en suport de la meua proposició. Llavors, Lenin s'oposava, i amb gran intransigència, a que s'abolís el règim de taxes. Stalin, per descomptat, votà contra mi. A l'any d'ocórrer açò s'acordà per unanimitat implantar la Nova Política Econòmica, quan encara surava en l'ambient el clamor de la sublevació de Kronstadt i s'havia creat ja una atmosfera d'hostilitat amenaçadora per part de l'exèrcit.

Quasi totes, per no dir que totes, les qüestions i dificultats de principi que havia de plantejar en els anys següents la reconstrucció del país pels soviets, se'ns presentaren a nosaltres abans que a ningú al terreny militar, i d'una manera prou compacta, certament. En cap exèrcit, siga o no roig, caben ajornaments ni dilacions. Els errors es traduïen en una sanció immediata. L'oposició que provocaren els acords o les ordres vigents calia polsar-la sobre el terreny, en plena acció. D'ací la línia lògica que, en termes generals, seguí l'organització de l'Exèrcit Roig i el que no poguérem estar experimentant i assajant d'acord

amb diversos sistemes. Si haguérem disposat de més temps per a emprar-lo en raonaments i disquisicions, segurament que hauríem comès molts més errors i desencerts encara.

No obstant això, no pot negar-se que al si del partit sorgiren lluites intestines; lluites que, en certs moments, prengueren un caire prou dur. Però no podia ésser altrament. Havíem d'afrontar problemes massa nous per a nosaltres i prenyats de dificultats.

L'antic exèrcit encara estava dispers pel país, semblant per totes bandes l'odi contra la guerra, alhora que nosaltres ens vèiem forçats per les circumstàncies a alçar nous regiments. Als oficials tsaristes se'ls foragitava del servei, i, no poques vegades, se'ls arreglaven els comptes despietadament. I mentre açò ocorria, nosaltres no teníem altre remei que valdre'ns d'ells com a instructors per a la formació del nou exèrcit. Els comitès creats en l'exèrcit antic havien sorgit com un fruit de la pròpia revolució, almenys en la seua primera etapa. En els nous regiments no podíem tolerar que existiren comitès, perquè aquests eren ja un principi de desorganització. I fins i tot quan no s'havien dissipat encara les malediccions llençades sobre la vella disciplina, que ens veiérem obligats a implantar-ne una altra de nova. Del sistema del voluntariat calgué passar, amb una brusca transició, al sistema de la recluta forçosa i del règim de partisans a una organització militar regular i disciplinada. Ens calgué sostenir, dia rere dia, una campanya que requeria una enorme tenacitat, intransigència i, a vegades, fins i tot un poc de crueltat. Aquell règim caòtic de les partides era el fidel reflex de la base camperola sobre la qual s'erigia la revolució. Lluitar contra ell era, doncs, lluitar per un sistema d'estat proletari contra tots aquells elements anarquistes i petit burgesos que el minaven. No obstant això, els mètodes i els hàbits de les partides i dels partisans trobaven ressò i acollida als rengles del nostre mateix partit.

Ja en els primers mesos de l'organització de l'Exèrcit Roig, començà a dibuixar-se en els assumptes militars una campanya d'oposició. La base principal d'aquesta campanya era la defensa del sistema electoral, la protesta contra la col·laboració d'especialistes i tècnics militars, contra la implantació d'una disciplina fèrria, contra la centralització de l'exèrcit i d'altres mesures per l'estil. Els elements de l'oposició cercaren una fórmula teòrica general i digueren que l'exèrcit centralitzat era l'expressió de l'estat imperialista. Segons ells, la revolució havia de fer creu i ratlla, no sols de la guerra de posicions, sinó també de l'exèrcit centralitzat. La revolució (deien) ha de confiar completament en la mobilitat, els atacs ràpids i audaços, la rapidesa en els moviments. El seu millor instrument eren (sempre segons el parer de l'oposició) els petits destacaments en què entraren totes les armes combinades i que operaren pel seu compte, sense subjecció al comandament central, aprofitant-se de les simpaties de la població, llançant-se d'improvís sobre el flanc de l'enemic, etc., etc. En una paraula, es proclamava com a mètode tàctic de la revolució la tàctica de la guerra de guerrilles. Tot açò no eren més que principis abstractes, que en substància es reduïen a idealitzar la nostra falta de poder. Els seriosos ensenyaments de la guerra civil, aviat s'encarregaren de refutar aquests prejudicis. La dura experiència de la lluita demostrà de seguida, i ben llis i ras, els grans avantatges que tenen una organització i una estratègia centralitzades sobre totes les improvisacions locals i tota mena de separatismes i federalismes en la milícia.

Al servei de l'Exèrcit Roig estaven diversos milers (cada vegada més) oficials trets dels quadres de les antigues formacions. Molts d'aquests oficials, no feia més de dos anys que (segons la seua pròpia confessió) tenien als liberals més moderats pels més terribles revolucionaris, i als bolxevics no diguem-ne: aquests eren ja, per a ells, magnituds de la quarta dimensió.

“Vertaderament [escriguí contra l’oposició d’aleshores] abrigaríem una opinió força pobre de nosaltres i del nostre partit, de la fortalesa moral de la nostra idea i del poder d’atracció de la nostra moral revolucionària, si no creguérem, si no ens fos lícit de creure en la possibilitat d’atreure al nostre camp a diversos milers de tècnics, militars i no militars.”

I, en efecte, al capdavant ho assolírem encara que ens costés no poques dificultats i conflictes.

Els comunistes no s’adaptaven fàcilment als treballs militars. S’havia de procedir a una selecció i a un procés educatiu. Ja abans de Kazan, a l’agost de l’any 1918, telegrafí a Lenin:

“No enviar més que aquells comunistes que siguen capaços de submissió, que estiguen disposats a passar privacions i resolts fins i tot a morir. Agitadors de poca muntada, no ens calen ací.”

A l’any d’açò em trobava en Ucraïna, on regnava una anarquia prou gran als rengles del partit, i diguí, en una ordre del dia que doní per al 14è Exèrcit:

“Vos previnc que el comunista que vinga a les files de l’exèrcit com a delegat del partit tindrà els mateixos drets i deures que tenen els altres soldats de l’Exèrcit Roig i en serà un de tants. Però els comunistes que falten als seus deures revolucionaris en la guerra o es facen reus d’algun delictes contra les seues banderes, rebran doble càstig, perquè allò que a homes incultes pot ésser-los, potser, perdonat no és digne de perdó quan es tracta d’afiliats al partit, que, per ésser-ho, figuren al capdavant de la classe treballadora del món sencer.”

Es comprèn que, en aquestes condicions, no faltaren conflictes i que abundaren els descontents.

A les files de l’oposició militar formava, per exemple, Piatakov, actual director del Banc d’Estat. Era un home disposat a enganxar-se sempre a qualsevol oposició que sorgís... per a acabar rendint-se al servei de la burocràcia. Fa uns tres o quatre anys, quan Piatakov pertanyia encara amb mi a un d’aqueixos grups heterodoxos que tant li agradaven, diguí mig de broma, i la broma resultà ésser una profecia, que Piatakov, si per cas a Rússia es produís un colp bonapartista, l’endemà agafaria la seua cartera i els seus papers i se n’aniria tranquil·lament a l’oficina. Ara puc afegir-hi, ja seriosament, que si encara no ho ha fet, no és precisament per culpa seua, sinó per falta del Bonaparte. Piatakov gaudia en Ucraïna de gran predicament, i no debades, perquè es tracta, en realitat, d’un marxista prou format, sobretot en assumptes econòmics, i d’un bon administrador (açò no pot negar-se), dotat d’una voluntat prou robusta. En els primers anys, posseïa, a més d’aquestes virtuts, l’energia d’un revolucionari, però aquesta esdevingué ràpidament el conservadorisme burocràtic que avui el caracteritza. La primera cosa que feu per a combatre les seues idees semi anarquistes en allò que feia a l’organització de l’exèrcit, fou confiar-li des del primer moment un lloc de responsabilitat, en què no tingués altre remei que passar de la paraula al fet. Aquest recurs, que no té res de nou, és, en molts casos, infal·lible. El seu bon sentit administratiu li féu comprendre, aviat, que havia que resignar-se a aplicar aquells mètodes contra els quals de paraula tant batallava. Metamorfosis d’aquestes n’hi hagueren de moltes. Els millors elements de l’oposició militar s’abraçaren de seguida al treball. Als més intransigents els invití a què organitzaren un regiment d’acord amb els seus principis, prometent-los de facilitar-los els recursos necessaris per a sostenir-lo. Únicament un grup, al Volga, acceptà el

repte, però el regiment que posaren en peu no es diferenciava absolutament en res dels altres. L'Exèrcit Roig vencé en tots els fronts i, a poc a poc, l'oposició s'anà reduint al no-res.

En el capítol de l'Exèrcit Roig i de l'oposició militar mereix lloc a banda Tsaritsin, on els organitzadors militars s'agruparen al voltant de Voroxilov. Al capdavant de quasi tots els destacaments revolucionaris d'aquesta zona estaven antics sotsoficials procedents de les aldees del Caucas Nord. La profunda rivalitat que existia entre els camperols i els cosacs donava una crueltat especial a la guerra civil en les estepes del sud; a penes hi havia aldea en què aquesta crueltat no niés i portés a l'extermini de famílies senceres. Allò era una verdadera guerra de camperols, que tenia els seus arrels en el més fondo dels antagonismes locals i que superava en exasperació els combats revolucionaris que es menaven en la resta del país. D'aquesta guerra sorgiren multitud d'enèrgiques partides, que en els encontres de caràcter local es portaven magníficament, però, en canvi, solien fallar quan volíem destinar-les a operacions de major importància.

La biografia de Voroxilov dóna bona idea del que és la vida d'un proletari que abraça la causa de la revolució. Voroxilov capitanejà vagues, es dedicà a la propaganda secreta, patí presons i desterraments. Però, com a tants altres dels que avui estan al capdavant del govern, aquest home no era, en realitat, més que un demòcrata revolucionari de tall nacionalista. Així es demostrà clarament, primer en la guerra imperialista i després en la revolució de febrer. En la biografia oficial de Voroxilov hi ha una llacuna que comprèn els anys de 1914 a 1917; la mateixa amb què ens trobem en la vida de quasi tots els cabdills de l'hora present. El secret d'aquesta llacuna rau en què la majoria d'ells se sentiren durant la guerra fervents patriotes i giraren l'esquena a la revolució. En sobrevenir el moviment de febrer, Voroxilov recolzà des de l'esquerra el gabinet de Gutxkov i Miliukov, igualment que Stalin. Les seues idees eren les d'uns demòcrates radicals revolucionaris; res més lluny d'ells que l'internacionalisme. Quasi podria hom assegurar com axiomàtic que aquells bolxevics que durant la guerra, se sentiren patriotes, i demòcrates després de la revolució de febrer, són els que combreguen avui en el socialisme nacionalista d'Stalin. Voroxilov no havia d'ésser, naturalment, una excepció a aquesta regla.

Voroxilov, encara que era un obrer de Lugansk (d'una classe d'obrers privilegiats), tenia, pels seus hàbits i pels seus gustos, més traça de petit rendista que no de proletari. Després de la Revolució d'Octubre esdevingué, com era lògic, en l'eix de la campanya d'oposició que menaven avant els sotsoficials de Tsaritsin i els partisans contra l'organització d'un exèrcit centralitzat que requeria, naturalment, coneixements militars i un horitzó mental més ampli. I així sorgí el moviment d'oposició d'aquella zona.

Entre els que rodejaven Voroxilov es parlava amb un odi que no es molestaven a encobrir dels especialistes, dels militars d'acadèmia de l'alt comandament i de Moscou. Però com aquells cabdills de partides de partisans no disposaven del menor coneixement en coses de milícia, no tenien altre remei que portar al costat, perquè els assessorés, un "especialista"; amb la diferència que el seu solia ésser de la pitjor espècie, s'aferrava al seu lloc i el defensava desesperadament contra altres més capaços i millor informats. Aquells cabdills guerrers de Tsaritsin no es comportaven amb les autoritats soviètiques del front molt millor que contra l'enemic. Totes les seues relacions amb Moscou es reduïen a constants peticions de material de guerra. Entre nosaltres, tot escassejava. La producció de les fàbriques anava, encara calenta, a les mans del soldat. Cap front consumia tants fusells i tants cartutxos com el de Tsaritsin. La primera vegada que no es pogué atendre un comanda, els de Tsaritsin posaren el crit al cel, dient que a Moscou els traíem. A Moscou tenien destacat un

representant especial, el mariner Xivodier, sense una altra missió que traure tot el que pogués d'armes, municions i vitualles per a aquell exèrcit. Quan ens veiérem obligats a estrènyer un poc més les malles de la disciplina, aquest mariner es passà als bandits. Algun temps després, crec que l'agafaren i l'afusellaren.

Stalin passà alguns mesos en Tsaritsin i empalmà a la tosca campanya d'oposició de Voroxilov i dels seus parcials la intriga que teixia contra mi entre bastidors, i que ja en aquell moment consumia una bona part de la seua activitat. Però procurant sempre tenir coberta la retirada, per a donar el salt enrere quan li convingués. Del comandament central i de l'alt comandament del front estaven arribant constantment queixes sobre els de Tsaritsin. Allí (deien) era impossible assolir que s'executés una ordre, no hi havia mode de saber el que passava, no es molestaven ni tan sols a contestar les preguntes que se'ls feien. Lenin estava molt preocupat, esperant a veure en què anava a parar aquell conflicte. Coneixia Stalin millor que jo i sospitava, evidentment, que darrere d'aquella insubordinació estava la seua mà estirant els fils. La situació anava fent-se insostenible i decidí posar-li fi. Tan prompte com es produí un nou xoc del comandament amb aquest grup demaní la destitució de Stalin. Aquesta ordre es cursà per mitjà de Sverdlov, que sortí en persona vers Tsaritsin en un tren especial, amb instruccions perquè recollís Stalin i se l'emportés amb ell. Lenin procurava, i feia bé, amortir en tot el possible el conflicte. Jo no m'havia torturat mai gran cosa pensant en Stalin. L'any 1917 havia creuat per davant de mi com una ombra fugissera. Arrossegat per la passió de la lluita, ni tan sols m'adoní que existia. Allò que em preocupava era l'exèrcit de Tsaritsin. Necessitava al front sud un flanc esquerre en què es pogués confiar, i sortí vers Tsaritsin disposat a aconseguir per tots els mitjans allò que cercava. En el camí, em trobí amb Sverdlov. Aquest, molt cautelosament, s'informà sobre les meues intencions, i quan les sabí m'invità a parlar amb Stalin, que anava allí precisament, al seu vagó, de tornada.

-Va vostè, realment, a tirar-los a tots? -em preguntà Stalin, amb un to de veu forçadament humil-. Són bons xicots...

-Sí -li contestí-, però aqueixos "bons xicots" acabaran per estrangular la revolució, que no pot esperar que els surta el queixal de l'enteniment. Tot el que jo pretenc és que Tsaritsin s'incorpore a la república dels soviets.

Unes hores després tenia davant de mi Voroxilov. Al quarter general de Tsaritsin regnava gran excitació. S'havia corregut el rumor que arribaria jo proveït d'una gran escorta i que portava amb mi dues dotzenes de generals tsaristes, per a substituir amb ells als capitosts dels partisans. A aquests capitosts que, dit siga de passada, em presentaren rebatejats de generals, uns de regiment, d'altres de brigada i d'altres de divisió. Preguntí a Voroxilov en quina actitud estava respecte a les ordres procedents del front i del comandament suprem. Fou sincer, i em digué que Tsaritsin no es creia obligat a executar més ordres que aquelles que estimava justes. Açò era ja massa. Li feu saber que si no s'obligava, d'una manera taxativa i sense condicions, a executar les ordres i accions de guerra que se li encomanaren, l'enviaria immediatament a Moscou amb una escorta perquè un consell de guerra jutgés la seua conducta. No necessití destituir ningú, perquè tot el món m'assegurà, formalment, que se sotmetria. La majoria dels comunistes incorporats a l'exèrcit de Tsaritsin em secundaren, però no per por, sinó per convicció. Revistí tots els destacaments de tropa i procurí estar afectuós amb els partisans, entre els que hi havia molts excel·lents soldats, necessitats únicament d'algú que els sabés manar. Tals foren els resultats amb els que torní a Moscou. En tota la tramitació d'aquest assumpte no em deixí portar per un indicatiu de parcialitat ni d'animadversió personal envers ningú. Em crec autoritzat per a dir que en la

meua actuació política les consideracions personals no han exercit mai cap paper. Però en aquella lluita gegantina que estàvem sostenint era massa el que havíem de guanyar o perdre, perquè tingués contemplacions. I moltes vegades, quasi a cada pas, sense adonar-me, havia d'aixafar a aquest o aquell el cor dels seus prejudicis personals, de les seues amistats o del seu amor propi. Stalin anava darrere, reunint atentament tots els cors dolorits, perquè disposava del temps i de l'interès necessaris per a tal empresa. Des d'aquelles jornades, els cabdills de Tsaritsin foren altres instruments de més en les seues mans. Tan prompte com Lenin es posà malalt, Stalin aconseguí, per mediació dels seus camarades, que Tsaritsin canviés de nom, passant a anomenar-se Stalingrad. La massa de la població no té ni la més remota idea del que el nou nom significa. I si avui Voroxilov forma part del buró polític, serà segurament (no veig una altra raó que ho explique) perquè l'any 1918, l'obliguí a sotmetre's al poder central, sota pena de enviar-lo a Moscou escortat.

El dia 4 d'octubre de 1918 comunicuí a Sverdlov i a Lenin el següent, pel fil directe, des de Tambov:

“Insistisc categòricament en la necessitat de destituir Stalin. El front de Tsaritsin segueix insegur, tanmateix la seua superioritat de forces. A ell [a Voroxilov] el deixe de general en cap del Desè Exèrcit [era el de Tsaritsin sota la condició que se sotmeta a les ordres de l'alt comandament del front sud. Fins avui, els de Tsaritsin no han enviat a Koslov un sol comunicat respecte a les seues operacions. Els he donat ordre que comuniquen dues vegades al dia els moviments de les seues tropes i els resultats del servei d'espionatge. Si demà no tinc notícies, lliuraré Voroxilov a un consell de guerra i ho faré saber així en l'ordre del dia que done a les tropes. Hem d'aprofitar per a l'atac el poc de temps que queda fins als temporals de pluges de tardor que tanquen tots els camins, el mateix a cavall que a peu. Per a negociacions diplomàtiques no disposem ara de temps.”

Stalin fou destituït. Lenin sabia àmpliament que jo no em deixava guiar més que per consideracions objectives. Clar està que, fins i tot comprenent-ho així, es preocupava també de minorar en la mesura que es puga el conflicte i amortir les desavinences. El dia 23 d'octubre, em dirigia a Balaxov les línies següents:

“Avui ha arribat Stalin amb la notícia de tres grans victòries, assolides per les nostres tropes prop de Tsaritsin [aquelles “victòries” no tenien, en realitat, més que una importància merament episòdica]. He convençut Voroxilov i Minin, als qui té per col·laboradors molt valuosos i insubstituïbles, que no se'n vagen, sinó que se sotmeten a les ordres del comandament central; l'únic motiu que tenen de descontent és, segons el que ell m'ha dit, que no els envien, o que tarden a arribar, els cartutxos i granades, la qual cosa pot (diu) ésser la ruïna d'aquell exèrcit caucàsic, compost per dos-cents mil homes i en excel·lent disposició. [Aquest exèrcit partisà s'enfonsà al primer atac i resultà ésser completament inepte per a la lluita].”

“Stalin desitjaria poder treballar al front sud [...] perquè confia que sobre el treball podrà demostrar l'exactitud de les seues opinions [...] En comunicar a vostè totes aquestes declaracions d'Stalin, li pregue que hi medite i em conteste, primer, si està disposat a tenir una entrevista personal amb ell, per a la qual cosa s'encarregaria de cercar-lo; i segon, si vostè creu possible eliminar, davall determinades condicions concretes, els antics fregaments i organitzar la tasca en comú, cosa que ell desitja vivament. Pel que a mi respecta, entenc que cal trobar aplicació a tots els elements i arribar a una col·laboració amb Stalin. Lenin.”

Em mostrí disposat per complet a acceptar aquesta fórmula, i Stalin fou designat per a ocupar un lloc en el consell revolucionari de guerra del front sud. Però de la transacció no en

resultà res. En Tsaritsin les coses seguien estroncades, com abans. El dia 14 de desembre telegrafiaí a Lenin des de Kursk:

“És impossible continuar mantenint Voroxilov al seu lloc, quan per ell s’han malmés tots els intents per a arribar a una avinença. Urgeix enviar a Tsaritsin un nou consell revolucionari de guerra amb un nou general al capdavant. Voroxilov ha estat enviat a Ucraïna.”

Aquesta proposició fou acceptada sense resistència. Tampoc, però, en Ucraïna marxaven les coses millor. L’anarquia que hi regnava dificultava molt les operacions militars ordenades. L’oposició desenrotllada per Voroxilov, a l’esquena de les quals maniobrava com sempre Stalin, impossibilitava tot treball.

El dia 10 de gener, comuniqué des de l’estació de Griazi amb Sverdlov, president llavors del Comitè Executiu Central, per a dir-li:

“Declare categòricament que el grup de Tsaritsin, causant de la ruïna total d’aquell exèrcit, no pot continuar essent tolerat en Ucraïna [...] El grup d’Stalin, Voroxilov i la resta equival a l’anihilació de tots els nostres esforços. Trotski.”

Lenin i Sverdlov, que seguien a distància els manejos dels de Tsaritsin, s’esforçaren encara en arribar a una solució amistosa. Malauradament, no serve entre els meus papers el seu telegrama. Amb data 11 de gener, contestí a Lenin:

“Indubtablement cal arribar a una transacció, però sempre que no siga simulada. La veritat és que tots els de Tsaritsin han anat a concentrar-se a Kharkov [...] Considere el tracte de favor que Stalin dóna a aquesta gent i tendències com un tumor força perillós, pitjor que qualsevol traïció dels especialistes militars [...] Trotski.”

“Una transacció, però sempre que no siga simulada.” Lenin havia de repetir-me aquesta frase quasi a la lletra, i referida al mateix Stalin, als quatre anys. Anàvem celebrar el 12è Congrés del partit. Lenin preparava un atac que havia d’anihilar el grup stalinista. Inicià l’escomesa al terreny de la qüestió nacional. Com jo suggerís una transacció, Lenin em digué:

-Ja veurà vostè com Stalin simula acceptar la transacció, per a després faltari-hi.

Al març de 1919, en una lletra dirigida al comitè central, repliqué en els termes següents a Zinoviev, que anava flirtejant equívocament amb l’oposició militar:

“A mi no m’interessa analitzar mitjançant investigacions de psicologia individual a quin grup de l’oposició militar pertany Voroxilov; m’interessa tan sols fer constar que l’única cosa de la que puc acusar-me a causa d’ell és d’haver perdut ja massa temps, dos o tres mesos, en negociacions, amonestacions i tota mena de combinacions personals, per a arribar a un resultat, quan l’interès de la causa exigia una resolució ràpida i ferma. Perquè del que es tractava, en rigor, respecte al Desè Exèrcit, no era tant de convèncer Voroxilov com d’assolir ràpidament un resultat militar.”

El dia 30 de maig li demanen a Lenin des de Kharkov, urgentment, que es forme un grup especial dins d’aquell exèrcit, davall el comandament de Voroxilov. Lenin em transmet la petició pel fil directe a l’estació de Kantemirovka. Amb data 1er de juny, li conteste:

“La proposta d’alguns ucraïnesos de posar el Segon, el Tretzè i el Vuitè Exèrcit sota el comandament de Voroxilov, és completament inacceptable. Per a operar contra Denikin, no és una unitat concentrada a la conca del Donez que ens hi manca sinó un conjunt [...] La idea d’una dictadura guerrera i d’aprovisionament exercida per Voroxilov en Ucraïna, és el fruit de les tendències autonomistes de la conca del Donez, dirigides contra Kiev (és a dir, contra el govern ucraïnès) i contra el front sud [...] No en tinc cap dubte que la realització d’aquest pla contribuiria a augmentar el caos i assestaria un colp de mort a la direcció de les operacions. Pregue que s’exigisca a Voroxilov i a Mexlauk que complisquen completament la comesa que tenen... Trotski.”

L’1 de juny, Lenin telegrafiava a Voroxilov:

“Cal suspendre, de totes passades, els mítings i canalitzar totes les energies als objectius de la guerra; convé que s’abstinguen vostès de tota mena de projectes i especulacions sobre formació de grups autònoms i de tota temptativa per a reconstruir d’una manera encoberta el front ucraïnès... Lenin.”

Lenin, que estava convençut ja, per experiència, de com era de difícil fer passar per la pedra tots aquells que laboraven a favor de la indisciplina i el separatisme, convocà aquell mateix dia una sessió del buró polític i féu que s’hi aprovés el següent acord, comunicat immediatament a Voroxilov i la resta de persones interessades:

“Reunit el buró polític del comitè central amb data 1er de juny, acorda, coincidint en un tot amb Trotski, refusar resoludament el pla que proposen els ucraïnesos respecte a la formació d’una unitat autònoma en la conca del Donez. Exigim que Voroxilov i Mexlauk complisquen amb els seus deures immediats [...] En qualsevol altre cas, Trotski els manarà a cridar a Izium, on adoptarà les mesures que crega oportunes. Per encàrrec del buró del comitè central, Lenin.”

L’endemà, el comitè central deliberà sobre la gesta realitzada pel general en cap Voroxilov, que, en apoderar-se per la força de la major part del material de guerra pres a l’enemic, el posà, per decisió personal, a disposició del seu propi exèrcit. Heus aquí l’acord pres pel comitè central:

“El camarada Rakovski queda encarregat d’informar telegràficament d’això al camarada Trotski, que es troba en Izium, pregant-li que adopte les més enèrgiques mesures perquè aqueix material siga lliurat sense demora al Consell Revolucionari de Guerra de la República.”

Aquell mateix dia, Lenin comunicà amb mi pel fil directe per a dir-me:

“Dibenko i Voroxilov fan desaparèixer el material de guerra. Complet caos. A la conca del Donez no se li presta cap socors seriós. Lenin.”

És a dir, que en Ucraïna es repetia la mateixa història de Tsaritsin.

Res té d’estrany que la meua actuació militar em valgués molts enemics. Jo no estava per contemplacions, empentava amb el colze i apartava tots els que destorbaven per a l’avanç militar i, apressat per les presses, aixafava les durícies als tafaners, sense que em quedés temps per a demanar-los perdó. Hi ha gent que no oblida aquestes coses. Els descontents i els humiliats se n’anaven a plorar les seues penes a Stalin o a Zinoviev, que també se sentien ofesos per mi. Quan sobrevenia qualsevol revés al front, Lenin es veia assetjat pels

descontents. Stalin era, ja aleshores, l'encarregat de dirigir aquestes maquinacions darrere del teló. Plovien queixes sobre la maldestra política seguida en els assumptes de guerra, sobre la protecció dispensada per mi als especialistes, sobre el règim de crueltats a què sotmetia els comunistes, etc., etc. Aquells generals postergats i aquells mariscals rojos frustrats, enviaven informe rere informe sobre com de ruïnosa eren els plans estratègics de l'alt comandament, sobre la política de sabotatge seguida per aquest i moltes coses més per l'estil.

Lenin estava massa absorbit pels problemes de direcció, per a poder fer viatges als fronts i aprofundir en la tasca diària del departament de guerra. Jo em passava al front la major part del temps, i això facilitava la tasca als intrigants i delators. Era natural que els seus clamors insistents despertaren de tant en tant un cert desassossec en Lenin. Sempre que venia a Moscou, trobava diversos dubtes i preguntes en ell. Però ens bastava mitja hora de conversa, per a restablir la comprensió mútua i l'absoluta solidaritat. Als dies dels nostres fracassos al front oriental, quan Koltxak s'apropava al Volga, Lenin, durant la sessió del Consell de Comissaris del Poble, a la que jo havia anat directament des del tren, em passà aquesta esquila:

“No li sembla a vostè, potser, que hauríem de prescindir de tots els especialistes, sense excepció, i posar a Lasxevitx de general en cap al capdavant de tots els exèrcits?”

Lasxevitx era un vell bolxevic, que en la guerra “alemanya” havia assolit el grau de sotsoficial. Li contestí en el mateix, tros de paper:

“Deixem-nos de ximpleries!”

Lenin, en llegir allò, em mirà amb els seus ulls astuts, de baix a dalt, amb un gest especial i força expressiu, com si volgués dir-me: què durament em tracta vostè! En realitat, Lenin agradava d'aquestes contestacions brusques que no deixen lloc a dubte. En acabar la sessió, ens reunírem. Lenin em demanà notícies del front.

-Em preguntava vostè si no convindria que separàrem tots els antics oficials. Sap vostè quants serveixen ara en el nostre exèrcit?

-No, no ho sé.

-Quants, aproximadament, calcula vostè?

-No en tinc ni idea.

-Doncs no baixaran de trenta mil. Per cada traïdor hi haurà cent persones segures i per cada trànsfuga dos o tres caiguts al camp de batalla. Per qui vol vostè que els substituïm?

Als pocs dies, Lenin pronunciava un discurs sobre els problemes que plantejava la reconstrucció socialista de l'estat, en el que digué, entre d'altres coses, el següent:

“Quan fa poc de temps el camarada Trotski em digué, concisament, que el nombre d'oficials que servien en el departament de guerra ascendia a diverses dotzenes de milers, compreguí, d'una manera concreta, on rau el secret de posar al servei de la nostra causa l'enemic [...] i com és necessari construir el comunisme utilitzant les pròpies rajoles que el capitalisme tenia preparades contra nosaltres.”

Al congrés del partit, que se celebrà per aquells mateixos dies, aproximadament, Lenin, estant jo absent (jo estava al front de guerra), féu una calorosa defensa de la meua política de guerra contra les crítiques de l'oposició. Aqueixa és la raó que fins avui no s'hagen fet públiques les actes de la sessió militar del Vuitè Congrés del partit.

Un dia, se'm presentà al front sud Mentxinski, a qui coneixia d'antic. En l'època de la reacció, pertanyia al grup de la ultraesquerra o els "endavantistes", com els anomenaven per la revista *Endavant* que publicaven. D'aquest grup, formaven part Bogdanov, Lunatxarski i d'altres. Mentxinski, propendia més bé cap al sindicalisme francès. Els endavantistes havien fundat a Bolonya, cap a l'any 1910, una escola marxista per a deu o quinze obrers sortits clandestinament de Rússia. En aquesta escola diguí, durant unes dues setmanes, un curs de premsa i dirigí diverses discussions sobre problemes de tàctica de partit. Fou allí on vaig coneguí Mentxinski que acabava d'arribar de París. La impressió que em produí queda fidelment reflectida si dic que no me'n produí cap. Aquell home em semblà l'ombra d'un altre home no realitzat o l'esbós d'un retrat que no s'havia arribat a pintar. Es donen casos d'aquests. Només alguna que una altra vegada el somriure adulador i el joc d'ulls testimonien que aquell home estava devorat pel desig de sortir de la seua pròpia insignificança. No sé com es comportaria durant la revolució, ni si es comportà d'alguna manera. Quan els revolucionaris s'apoderaren del poder, l'enviaren molt de pressa al Ministeri d'Hisenda, on no demostrà cap activitat, o si la demostrà, fou per a revelar amb ella la seua incapacitat. Més tard, se'l portà al seu costat Dzerzinski. Dzerzinski era un home de voluntat, de passions i d'una gran energia moral, la figura del qual cobria la Comissió Extraordinària. Mentxinski, assegut en un tranquil racó amb els seus papers, passava desapercbut per a tothom. Fins que Dzerzinski renyí amb el seu substitut Untxlixt (la desavinença ocorregué ja en l'última època), i, en no trobar a mà persona més apropiada, proposà que es nomenés Mentxinski per a ocupar el seu lloc. Tothom arronsà les espatlles en escoltar el nom.

-A qui, si no? -digué Dzerzinski, justificant-se-. No hi ha un altre!

Però Stalin, que agrada de protegir sempre persones que només puguen viure políticament de la misericòrdia de l'administració, aprovà la candidatura de Mentxinski. Aquest fou, des d'aleshores, l'ordinari fidel d'Stalin en la GPU, i en morir el seu cap, no sols ascendí a la presidència de l'organització de policia, sinó que passà a formar part del comitè central. Per on es veu que, projectada sobre la pantalla burocràtica, l'ombra d'un home no realitzat pot passar a vegades per un home de veritat.

Fa deu anys, Mentxinski s'esforçava encara per compassar els seus moviments als meus. Se'm presentà al tren a informar-me de la marxa dels assumptes en determinats sectors del front. Quan finí la part oficial de la seua visita, es quedà vacil·lant, aixafant ja sobre un peu, ja sobre l'altre, mostrant aqueix somriure cortès que provoca preocupació i dubte alhora. Per fi, es posà a parlar per a preguntar-me si sabia que Stalin estava travant contra mi una vasta intriga.

-Què? -l'interrompí sense entendre, perquè semblants idees o conjectures, estaven llavors molt lluny del meu pensament.

-Sí, pretén persuadir Lenin i d'altres que vostè està agrupant en tom seu una sèrie de gent per a utilitzar-la d'una manera especial contra Lenin.

-Vostè no està bé del cap, Mentxinski! Li pregue que se'n vaja vostè a dormir, a veure si allunya aqueixes quimeres, perquè no vull continuar parlant-ne.

I l'home es retirà amb el cap cot i tossint. Presumisc que aquell mateix dia es posaria a cercar un altre eix al voltant del qual pogués girar més a gust.

Però a les poques hores d'estar treballant, sentí que m'envaïa un cert desassossec. Aquelles paraules insinuants i fosques havien deixat en mi un rastre d'inquietud, com si menjant hagués engolit un vidre. Comencí a recordar certes coses, a confrontar-les i analitzar-les. Stalin començava a cobrar als meus ulls un aspecte nou. Recorde que, passats alguns anys, Krestinski, parlant d'ell: em digué "És un home roí, d'ulls grocs."

Aquesta *grogor moral* d'Stalin es revelà per primera vegada a la meua consciència després de rebre la visita de Mentxinski. Poc després, aní a Moscou i, seguint el meu costum, visití Lenin primer. Parlàrem del front. A Lenin li agradava extraordinàriament que li contaren detalls de la vida diària. Uns quants fets, uns quants trets concrets, el portaven de la mà dretament al moll de l'assumpte. No podia tolerar que es passés per damunt la vida vivent. Saltant per alt alguns punts, em feia preguntes; jo li contestava i em meravellava de veure com aprofundia de bé en les coses. De tant en tant, ens tiràvem a riure els dos, perquè Lenin quasi sempre estava de bon humor i jo no em tinc tampoc per home adust. Per a acabar, li contí la visita que m'havia fet Mentxinski al front sud.

-És que pot contenir-se en açò ni el més lleu granet de veritat?

De seguida viu que Lenin s'immutava i que la sang li afluïa a la cara.

-Això són necieses –em contestà, però ja amb to insegur.

-L'única cosa que a mi m'interessa saber –li diguí- és si vostè ha tingut ni per un sol moment una idea tan monstruosa com aqueixa que estic fent agitació contra vostè.

-Necieses! -contestà Lenin, aquesta vegada amb un to de fermesa que immediatament em tranquil·litzà.

Aquell dia, ens separàrem amb gran cordialitat, com si un nuvolet sense importància s'hagués dissipat sobre els nostres caps. Però jo comprenguí que a les paraules de Mentxinski no els mancava fonament. Si Lenin negava d'una manera insegura era, evidentment, perquè volia evitar conflictes, disputes i duels personals. A mi açò em semblava també molt natural. Però era indubtable que Stalin estava semblant una roïna llavor. Fins molt més tard no sabí que aqueixa sembra era la seua ocupació sistemàtica i quasi única. Aquest home no ha realitzat mai un treball seriós.

"La principal qualitat que distingeix a Stalin [em digué un dia Bukharin], és la pesera; la segona, una enveja sense límits contra tots els que saben o poden més que ell. Fins i tot contra Lenin ha fet tasca de sapa..."

DISSENSIONS SOBRE L'ESTRATÈGIA DE GUERRA

No es tracta de relatar en aquestes pàgines la història de l'Exèrcit Roig, ni la de les seues accions de guerra. Aquests dos temes, que ja es troben inseparablement units a la història de la revolució i que surten dels límits traçats a una autobiografia, seran matèria d'un altre llibre. Però no puc passar per alt ací les divergències de criteri que sorgiren sobre la política estratègica, en el transcurs de la guerra civil. De la marxa de les operacions guerreres depenia la sort de la revolució. El comitè central del partit no tenia més remei que interessar-se, cada vegada més de ple, pels assumptes de la guerra, que li plantejaven qüestions de caràcter estratègic. Els llocs més importants del comandament estaven ocupats per especialistes militars formats en l'antic règim, que no tenien la comprensió necessària per als aspectes socials i polítics de la qüestió. Al seu torn, els polítics revolucionaris més experts, que eren els que integraven el comitè central del partit, no posseïen coneixements militars. Per consegüent, els plans estratègics de gran escala eren, generalment, fruit d'una col·laboració entre els dos grups, i açò donava origen, com en semblants casos sol succeir, a disparitats de criteri i disputes.

En quatre casos principals sorgiren diferències importants sobre els assumptes estratègics de què havia d'ocupar-se el comitè central; és a dir, que els principals conflictes foren tants com fronts de guerra importants existien. Em limitaré a informar breument d'aquests conflictes perquè el lector s'informe d'allò més substancial en allò tocant els problemes que plantejava la direcció de la guerra, i per a sortir a l'encontre, incidentalment, de les invencions que més tard es propalaran sobre aquest assumpte contra mi.

El primer conflicte greu que es plantejà al si del comitè central sorgí a l'estiu de 1919, provocat per la situació del front oriental. El general en cap d'aquest front continuava essent Vazetis, de qui parlí en el capítol dedicat a Sviask. Jo m'esforçava per afermar Vazetis en la confiança en si mateix, en els seus drets i en la seua autoritat, confiança sense la qual no es pot exercir cap alt comandament. Vazetis tenia l'opinió que, després d'assolir els primers triomfs considerables sobre Koltxak, no havíem d'avançar massa cap a orient, més enllà dels Urals. El seu pla era que el front oriental es mantingués, durant l'hivern, pegat a les muntanyes. Açò permetria retirar-hi unes quantes divisions i enviar-les al sud, on Denikin estava essent un perill cada vegada més greu. Jo fiu meu aquest pla. Però els nostres projectes trobaren una obstinada resistència per part de l'encarregat del comandament del front oriental, Kamenev, antic comandant del quarter general, i dels membres del Consell de Guerra Smilga i Latxevitx, els dos vells bolxevics. Aquests entenien que Koltxak estava tan trencat, que per a continuar la seua persecució no calia disposar de moltes forces, que el principal era no deixar-li respir, perquè així podríem donar-li temps a refer-se, i potser ens veuríem obligats a reprendre les operacions del front oriental a la primavera. Com es veu, tot el problema raïa a saber apreciar encertadament la situació de l'exèrcit de Koltxak i del territori que quedava a la seua reraguarda. Jo entenia, ja aleshores, que el front sud era el més important i el que més perillava. Els fets confirmarien plenament aquesta opinió. Quant a l'apreciació de l'exèrcit de Koltxak, tenia raó el comandament del front oriental. El comitè central resolgué contra l'alt comandament i, per consegüent, contra mi, que recolzava el pla de Vazetis, deixant-se guiar per a això de la consideració que aquella equació estratègica tancava diverses incògnites, entre les quals es comptava, com a factor força important, l'autoritat, massa nova encara, de l'encarregat de l'alt comandament. La resolució del comitè central resultà ésser encertada. El front oriental cedí al sud una part de les seues forces, sense deixar d'avançar victoriosament sobre Sibèria, estalonant Koltxak. Aquest conflicte determinà un canvi en el comandament. Vazetis fou substituït per Kamenev.

Per ella mateixa, aquesta diferència tenia un caràcter purament objectiu, que no podia afectar, ni gens ni mica, les meues relacions amb Lenin. Però la intriga se les arreglava per a anar teixint les seues xarxes sobre els nusos d'aquestes divergències purament episòdiques de criteri. El dia 4 de juny de 1919, Stalin intentà espantar Lenin, des del sud, mitjançant fer-li veure com era de ruïnós el mode com es portava la guerra.

“La qüestió [escrivia] està a saber si el comitè central s'atrevirà a treure les necessàries conseqüències. Tindrà el comitè central el caràcter i la perseverança necessaris?”

El sentit d'aquestes paraules és molt clar. El seu to demostra que Stalin ja havia formulat aquesta qüestió nombroses vegades davant Lenin, rebent sempre la repulsa d'aquest. En aquell moment, jo no en sabia encara res concret. Però sospitava una intriga viscosa darrere. I com no tenia temps ni humor per a desemascarar-la, optí per tallar el nus i presentí la meua dimissió davant el comitè central. Aquest em contestà, amb data 5 de juliol, notificant-me l'acord següent:

“El departament d'organització i el buró polític del comitè central, després d'analitzar la declaració del camarada Trotski i de deliberar detingudament sobre ella, arriba a la conclusió unànime que és absolutament impossible acceptar la dimissió del camarada Trotski, donant tramitació a la seua sol·licitud. El departament d'organització i el buró polític prometen fer tot quant estiga de la seua part perquè la tasca que el camarada Trotski s'ha imposat voluntàriament al front sud, la tasca més difícil, més arriscada i la més important del moment, es desenvolupe del mode més còmode per a ell i amb els resultats més fecunds per a la república. En la seua qualitat de comissari del poble en la cartera de guerra i de president del Consell Revolucionari de Guerra, així com en les seues funcions de membre del Consell Revolucionari de Guerra del Front Sud, el camarada Trotski té perfecta llibertat per a actuar d'acord amb el comandament del front que ell mateix ha escollit i que aquest comitè central ha confirmat. El departament d'organització i el buró polític del comitè central deixen per complet a l'arbitri del camarada Trotski introduir, pels mitjans que considere necessaris, els canvis i rectificacions oportuns en els assumptes de la guerra, i procuraran, cas que així es desitge, accelerar en la mesura que es puga la convocatòria del congrés del partit. Lenin, Kamenev, Krestinski, Kalinin, Serebriakov, Stalin, Stasova.”

Com es veu, aquest acord porta també la signatura d'Stalin. L'home que intrigava entre bastidors i acusava Lenin de falta de valentia i de perseverança, no sabia, pel que es veu, donar la cara davant el comitè central.

L'escenari principal en què es desenvolupava la guerra civil era, com queda dit, el front sud. Les forces de l'enemic estaven formades per dos contingents autònoms: els cosacs, principalment els del Kuban, d'una banda, i, d'una altra, l'exèrcit voluntari dels blancs, que es concentrava ací amb elements reclutats al país sencer. Els cosacs s'esforçaven per defensar les seues fronteres contra els avanços dels obrers i els camperols. L'exèrcit de voluntaris posava el seu objectiu en la presa de Moscou. Aquestes dues línies tàctiques només marxaren unides mentre els voluntaris formaren un front comú amb els del Kuban en el Caucas Nord. Treure els cosacs del seu territori era, per a Denikin, empresa difícil, per no dir que irrealitzable. El nostre alt comandament atacà el problema del front sud com si es tractés d'un problema abstracte d'estratègia, sense tenir en compte per a res els factors socials de l'assumpte. Kuban era la base principal sobre què operaven els voluntaris. Tenint açò en compte, l'alt comandament decidí que, marxant des del Volga, es donés el colp decisiu sobre aquest punt de suport de les tropes enemigues. Si Denikin s'atrevia a avançar amb el cap del seu exèrcit sobre Moscou, cauríem sobre la seua reraguarda i anihilaríem la base d'operacions

de Kuban. Amb açò, quedaria surant en el buit i no tindríem més que allargar la mà i atrapar-lo. Tal era, en termes generals, l'esquema estratègic traçat. I contra aquest esquema no hi haguera hagut res que objectar, a no tractar-se d'una guerra civil. En portar-ho a la pràctica sobre les realitats del front sud, resultà ésser un pla purament acadèmic, l'execució del qual afavorí notablement l'enemic. Com Denikin no aconseguia fer que els cosacs es posaren en camí per a emprendre un avanç sobre el nord, en atacar per la reraguarda els llocs en què niaven, allò que férem fou coadjuvar als plans d'aquest general. Ara, ja els cosacs no podien defensar-se exclusivament en el seu propi territori. Havíem aconseguit empalmar la seua sort a la de l'exèrcit voluntari.

Malgrat que les operacions s'havien preparat amb la major gelosia, reunint-se per a això forces considerables i abundants mitjans materials, res aconseguírem. Els cosacs formaven una forta muralla que protegia la reraguarda de Denikin. Era gent que coneixia el terreny pam a pam i s'hi aferrava amb les ungles i les dents. El nostre atac va assolí que s'aixequés en peu de guerra tota la població cosaca. Amb açò perdérem temps i forces i llençàrem a la falda de l'exèrcit blanc tots els cosacs capaços d'empunyar les armes. Mentre que açò ocorria, Denikin envaïa Ucraïna, cobria les baixes de les seues files, avançava cap al nord, s'apoderava de Kursk i Orel i amenaçava de prendre Tula. La pèrdua d'aquesta ciutat hauria significat per a nosaltres una catàstrofe, perquè equivalia a la pèrdua de les més importants fàbriques d'armes i de municions.

El pla proposat per mi des del primer moment era l'invers. El seu objectiu consistia a donar un primer colp que aïllés les tropes voluntàries dels cosacs i després, deixant a aquests sols, concentrar les nostres forces principals contra l'exèrcit blanc. En aquest pla, la direcció de l'atac no partia del Volga sobre Kuban, sinó de Voronej sobre Kharkov i la conca del Donez. La població camperola i obrera d'aquesta regió, que és la que separa el Caucas Nord d'Ucraïna, estava tota ella al costat de l'Exèrcit Roig. Movent-se en aquesta direcció, el nostre exèrcit podia avançar com un ganivet tallant sagí. Els cosacs romandrien al seu lloc, atents a defensar les seues fronteres contra l'invasor. No teníem per a què tocar-los. El problema dels cosacs era un problema a banda, que tenia més de polític que de militar. I, sobretot, era d'elemental estratègia desglossar aquesta qüestió de la dedicada a exterminar l'exèrcit de voluntaris de Denikin. A la fi, el meu pla hagué d'ésser acceptat però quan les tropes de l'enemic estaven ja apropant-se a Tula, la rendició de la qual hauria estat molt més perillosa que la pèrdua de Moscou. Havíem perdut uns quants mesos, sacrificat moltes víctimes inútils i viscut unes setmanes prou angoixoses.

Advertiré de passada que aquelles divergències estratègiques de criteri sobre el front sud estaven directament relacionades amb el problema d'una precisa apreciació o menyspreu de la classe camperola. Tot el meu pla estava basat en les mútues relacions entre els obrers i camperols d'una banda i, d'una altra banda, els cosacs, i en aquest sentit i amb aquesta fonamentació l'haguí de desenrotllar enfront del pla purament abstracte i acadèmic de l'alt comandament, que havia trobat suport en la majoria del comitè central. Si jo hagués aplicat a açò ni una mil·lèsima part de les energies que es malgastaren a demostrar la meua posició de "desdeny" envers la classe camperola, hauria pogut deduir d'aquell conflicte una acusació igual, és a dir, igualment nècia, no sols contra Zinoviev, Stalin i d'altres, sinó contra el mateix Lenin.

El tercer conflicte estratègic es plantejà a propòsit de la campanya de Iudenitx contra Petrograd. Ja n'he parlat en un altre capítol i no hi ha per a què repetir-se. Només m'importa recordar que Lenin, aleshores, impressionat per la situació extremadament difícil del front

sud, on estava el perill principal, i davall l'efecte de les notícies que li enviaven de Petrograd sobre l'armament i recursos imponents de què disposava l'exèrcit de Iudenitx, arribà a la conclusió que calia acurtar el front, abandonant Petrograd en mans de l'enemic. Fou, segurament, l'única vegada en què Stalin i Zinoviev prengueren partit contra ell al meu favor. Passats alguns dies. Lenin abandonà per si mateix el pla anteriorment concebut i que era, evidentment, erroni.

L'últim conflicte, i el més important de tots, indubtablement, fou el que provocà a l'estiu de 1920 la sort del front polonès.

Bonar Law, aleshores president del consell de ministres anglès, cità a la Cambra dels Comuns la meua lletra dirigida als comunistes francesos com a prova que, a la tardor de 1920, els soviets havien abrigat la intenció de llançar-se sobre Polònia i destruir-la. Una afirmació semblant apareix al llibre de l'antic ministre polonès de la guerra, Sikorski, però ací citant el discurs pronunciat per mi davant el congrés internacional al gener de 1920. Tot açò no és més que un pur disbarat, dels peus al cap. Clar està que jo no tenia cap motiu per a manifestar les meues simpaties pel polonès Pilsudski, per aqueix general polonès que representa l'opressió i la submissió, amagades sota frases patriòtiques i de grans gestos heroics. No calia esforçar-se molt per a col·leccionar una sèrie de declaracions en què jo apareixia dient que, cas que Pilsudski ens obligués a declarar la guerra a Polònia, procurariem no quedar-nos a meitat de camí. La situació imposava la necessitat de formular declaracions d'aquesta mena. Però, treure'n la conseqüència que nosaltres desitjàvem la guerra contra Polònia o l'estàvem preparant, és faltar obertament als fets i al bon seny. Res més lluny de la veritat. Tots els nostres esforços s'encaminaven a evitar aquesta guerra. Per a aconseguir-ho, no hi hagué un sol ressort que no tocàrem. Sikorski reconeix que portàvem amb extraordinària "habilitat" la propaganda pacifista. No entén, o no vol entendre, que el secret d'aquesta habilitat no era cap secret: era senzillament que estàvem disposats a mantenir la pau per tots els mitjans, encara que fos a costa de grans concessions. I potser fos jo el primer a esforçar-me per evitar aquella guerra, perquè havia previst amb prou lucidesa com de cara podia costar-nos, després de tres anys d'incessant guerra civil. Fou el govern polonès (i açò es desprèn també clarament del llibre de Sikorski) qui féu esclatar la guerra, a posta i fraudulentament, tanmateix el nostre interès infatigable per evitar-la; interès que convertia a la nostra política exterior en una mescla de paciència i de perseverança pedagògica. Estàvem sincerament interessats a sostenir la pau. Fou Pilsudski qui ens imposà la guerra. I si poguérem llançar-nos-hi fou perquè les masses del nostre poble havien seguit, dia rere dia, aquell duel diplomàtic i tenien motius més que suficients per a estar indestructiblement convençudes que se'ns obligava a guerrear contra la nostra voluntat; així fou, en efecte.

El país féu un altre esforç més, vertaderament heroic. La presa de Kiev pels polonesos, que no tenia cap fonament militar, ens prestà un gran servei, perquè assolí que el país es commogués davant aquella agressió. Torní a recórrer els exèrcits i les ciutats mobilitzant homes i material. Recobràrem la plaça de Kiev, i començà tota una sèrie de triomfs per a les nostres armes. Els polonesos retrocedien amb una rapidesa que jo no podia sospitar, perquè era impossible preveure el grau de lleugeresa sobre el qual estava fonamentada aquella campanya de Pilsudski. També, però, en el nostre camp, passades les primeres victòries d'alguna consideració, s'exagerà lamentablement les possibilitats que se'ns oferien. Començà a apuntar, i acabà per consolidar-se, la tendència de convertir aquella guerra, que havíem acceptat com una guerra defensiva, en una campanya ofensiva de caràcter revolucionari. Clar està que, en principi, jo no tenia res a oposar-hi. La qüestió raïa a saber si disposàvem de prou forces per a realitzar-la. L'esperit dels obrers i els camperols polonesos

era una incògnita. Alguns dels nostres camarades de Polònia, com a J. Marchlewski, antic col·laborador de Rosa Luxemburg, ja difunt, apreciava la situació molt fredament. Les opinions d'aquest camarada eren per a mi un important element de judici, que contribuïa a acreïxer la meua aspiració a sortir com més aviat millor d'aquella guerra. Però la meua veu no era l'única. Hi havia qui confiava calorosament que els obrers polonesos feren esclatar la revolució. Fos com fos, la veritat és que Lenin concebé el pla ferm de portar l'assumpte fins al final, és a dir, entrar a Varsòvia, per a, des d'allí, encoratjar les masses obreres del país, derrocar el govern Pilsudski i apoderar-nos del poder. La decisió del govern, que estava encara pendent d'examen i deliberació, agafà, sense dificultat, en la imaginació de l'alt comandament i en els caps del front oriental. En presentar-me jo a Moscou, arribada la meua hora, em trobí que al centre estava ja fermament arrelada la tendència de menar la guerra "fins al final". M'hi oposí resoludament. Els polonesos sol·licitaven ja la pau. Jo era del parer que els nostres triomfs havien arribat al seu apogeu i que si continuàvem avançant sense fer un càlcul serè de les nostres forces, podríem exposar-nos a una greu derrota. Era evident que, després de l'esforç gegantí que suposava haver cobert 650 quilòmetres en cinc setmanes, el Quart Exèrcit no podia continuar avançant més que per la força de la inèrcia. Tot depenia dels nervis, i els nervis són cordes molt fràgils. Un atac un poc robust bastaria per a commoure el nostre front i convertir aquell avanç meravellós, inaudit i sense exemple (fins el mateix Foch ho reconegué així), en una retirada catastròfica. Mogut per totes aquestes consideracions, proposí que es concertés immediatament, ràpidament, la pau, abans que les nostres tropes estigueren totalment esgotades. No trobí més suport, si mal no recorde, que el de Rikov. Als altres, els havia convençut Lenin en la meua absència. Es prengué, doncs, l'acord d'atacar.

Com havien canviat els papers, des d'aquells temps de Brest-Litovsk! Llavors era jo el que proposava que no ens afanyàrem a concertar la pau, fins i tot a risc de perdre part dels nostres territoris, per a donar temps al proletariat alemany a enfocar la situació i tercerejar-hi, si ho creia convenient. Ara era Lenin qui proposava que els nostres exèrcits continuaren avançant, per a, d'aquesta manera, permetre al proletariat polonès que s'adonés de la situació i s'aixequés en armes. La guerra contra Polònia no féu més que confirmar, en un altre sentit, allò que ja havia demostrat la campanya de Brest-Litovsk: que els successos de la guerra i els moviments revolucionaris de les masses cal mesurar-los amb escales distintes. Allò que per a un exèrcit, en operacions són dies i setmanes, per a una massa en moviment són mesos i anys. Qualsevol error que pugua cometre hom, si no se sap calcular degudament la diferència entre aquests dos ritmes, pot fer que els engranatges de la guerra trenquen els engranatges de la revolució, en compte de posar-los en moviment. Era el que ens havia succeït en la breu campanya de Brest-Litovsk i el que tornà a succeir-nos ara en la guerra contra Polònia. Passant de llarg per davant de les victòries aconseguïdes, acabàrem de bocaterrosa davant una terrible derrota.

Cal advertir que una de les causes que contribuïren a donar un volum tan espantós a la catàstrofe fou la conducta del comandament del grup sud de l'exèrcit dels soviets, que maniobrava en la direcció de Lemberg. La figura política més destacada en el Soviet Revolucionari de Guerra d'aquest grup era Stalin. Stalin volia a tota costa que les seues tropes entraren en Lemberg alhora que les d'Smilga i Tukhatxevski a Varsòvia. Hi ha gent per a totes les ambicions. Quan es començà a advertir el perill que corria l'exèrcit de Tukhatxevski, l'alt comandament del front sud cursà ordres que variés ràpidament de direcció per a atacar el flanc de les tropes poloneses concentrades prop de Varsòvia; però el comandament del front sud-oest, encoratjat per Stalin, continuà dirigint l'avanç sobre occident; ¿doncs què, que no era més important entrar en Lemberg que ajudar "altres" a prendre Varsòvia? S'hagueren de repetir, insistentment, les ordres i les amenaces, fins assolir

que el comandament del sud-oest canviés la direcció. Aquells dies de retard havien de portar conseqüències fatals per al nostre exèrcit.

Les nostres tropes es replegaren quatre-cents quilòmetres o més sobre la reraguarda. Ningú volia resignar-se a creure-ho, després de les brillants victòries dels dies anteriors. De tornada del front de Wrangel, em trobí a Moscou amb un gran ambient a favor d'una segona guerra contra Polònia. Rikov s'havia passat ara a l'altre bàndol. "Ja que hem començat [em digué] no queda altre remei que finir." El comandament del front occidental animava, dient que hi havia prou reserves, que l'artilleria havia estat renovada, i així successivament. El desig era el pare de la idea.

-Què és el que pot oferir-nos -repliqué jo- el front occidental? Quadres moralment desfets, en els que s'ha abocat una nova massa humana de refresc. Amb un exèrcit com aqueix no es pot entaular una guerra. Tropes així són bones, si de cas, per a batre's a la defensiva, retrocedint i procurant alçar un altre exèrcit sobre la reraguarda, però és absurd pensar que un exèrcit semblant vaja a dreçar-se de sobte per a arrencar una victòria en un camí que està regat amb les seues pròpies runes.

Advertí que la repetició de l'error ens costaria pèrdues deu vegades majors i que jo no em sotmetria a l'acord que semblava que anava a prendre's, sinó que apel·laria al partit. Lenin continuava sostenint, en termes formals, la prossecució de la campanya, però ja no en un to tan enèrgic com la primera vegada. El meu convenciment indestructible de què calia concertar la pau, per costosa que ens resultés, semblava haver-li produït una certa impressió. Com a compàs d'espera, proposà que s'esperés, abans de prendre una decisió, a què jo visités el front occidental i veiés pels meus propis ulls quin era l'estat en què es trobaven les tropes després de la retirada. Açò volia dir (i jo ho sabia) que, en el fons, Lenin s'adheria a la meua opinió.

Les autoritats supremes del front s'inclinaven a favor d'una segona guerra. Però l'esperit que hi regnant no era molt de fiar; no era, en realitat, més que un reflex d'opinions de Moscou. Com més descendia en l'escala militar, de l'exèrcit a la divisió, de la divisió als regiments i d'aquests a les companyies, més clara es revelava la impossibilitat d'emprendre una guerra ofensiva. Comunicuí a Lenin el fruit de les meues observacions, en una lletra autògrafa de què no serví còpia, i continuí viatge. Els dos o tres dies que passí al front em bastaren per a contrastar el convenciment amb què m'havia posat en camí. Torní a Moscou, i el buró polític, després d'escoltar-me, prengué l'acord gairebé unànime que es concertés sense tardança la pau.

L'error de càlculs estratègics que es cometé en la guerra de Polònia tingué importants conseqüències històriques. Sense saber com, Pilsudski, el polonès, sortí de la guerra amb el prestigi reforçat. El nostre revés assestà un colp cruel al desenvolupament de la revolució polonesa. Les fronteres assenyalades pel tractat de Riga posaren terra per mig entre Rússia i Alemanya, la qual cosa havia de tenir conseqüències d'abast extraordinari per a la vida dels dos països... Lenin sàvia millor que ningú, per descomptat, tota la importància que tenia l'error "varsovià" i no volgué girar més la vista sobre ell, ni de paraula ni mentalment.

Avui, els epígons pinten Lenin, a les seues obres, com els pintors d'icones de Susdal acostumen representar els sants i Crist: on volen traçar una imatge ideal, en resulta una caricatura. Per molt que els pintors de sants s'esforcen a remuntar-se sobre la seua pròpia mediocritat, acaben abocant sobre la fusta (perquè no poden fer altra cosa) l'esperit de què

disposen, i el que ens ofereixen, al capdavant, és el seu propi retrat, un tant embellit. I com l'autoritat dels epígons descansa, purament i exclusiva, en l'anatema fulminant contra els que posen en dubte la seua infal·libilitat, resulta que el Lenin que ens trobem a les seues obres no és aquell estrateg revolucionari que sabia orientar-se d'una manera genial a la vista de cada situació, sinó una espècie d'aparell automàtic que, prement-li un botó, llençava solucions infal·libles per a tots els problemes. Fui el primer que aplicà a Lenin la paraula geni, quan els altres no s'atrevien encara a pronunciar-la. Sí, Lenin era un geni, un perfecte geni humà, la qual cosa no vol dir que fos una màquina calculadora que funcionés d'una manera infal·lible. Allò que ocorria era que els errors que ell cometia eren molts menys dels que qualsevol altre hagués comès, posat al seu lloc. Però també Lenin s'equivocava a vegades, i els seus errors, quan els tenia, eren errors grans, gegantins, com tot en ell.

SOBRE LA NOVA POLÍTICA ECONÒMICA I LES MEUES RELACIONS AMB LENIN

Anem apropant-nos a l'última etapa de la meua col·laboració amb Lenin. Aquest període té també importància doncs que s'hi troben ja determinats elements de la victòria assolida després de Lenin pels epígons.

Després de morir Lenin, es creà una complicada i molt ramificada institució historicoliterària encaminada a falsejar la història de les nostres relacions. El mètode principal de què es val, consisteix a destacar del passat purament i exclusiva aquells moments en què existís alguna diferència entre nosaltres, per a després, valent-se de manifestacions polèmiques aïllades, o de pures invencions, que és el més freqüent, compondre la imatge d'una pugna ininterrompuda entre dos "principis". Comparada amb aquestes investigacions històriques dels epígons, la història de l'Església escrita pels apòlogistes medievals és un model de ciència i objectivitat. Fins a un cert punt, jo mateix els facilitava la tasca, parlant sense pudor de les divergències que em separaven de Lenin, en el moment de produir-se, i arribant fins i tot a apel·lar al partit, en els casos en què era necessari. No ho feien així els actuals epígons; aquests, les diferències de criteri dels quals amb Lenin eren força més freqüents que no les meues, s'atordien, arribat el cas, en el silenci, si no feien com Stalin, que adoptava cara d'ofès i s'anava a amagar, durant diversos dies, en un llogaret pròxim a Moscou. En la immensa majoria dels casos, les conclusions a què arribàvem Lenin i jo, cadascú per la seua banda, coincidien en allò de substancial. Generalment, no necessitàvem més que mitges paraules per a entendre'ns l'un a l'altre. Si jo temia que un acord que anava a prendre's en el buró polític o al Consell de Comissaris del Poble no era encertat, li passava a Lenin una esquila. Lenin me la tornava amb la següent acotació. "D'acord. Faça vostè una proposició." A vegades, era ell qui em preguntava pel mateix sistema si estava conforme amb el que proposava, dient-me que, en cas afirmatiu, prenguéss la paraula per a recolzar-lo. Allò normal era que sovint canviés impressions amb mi per telèfon sobre la marxa d'un assumpte, i si aquest era urgent, em pregava, amb gran insistència, que no deixés d'acudir "de cap manera" a la sessió.

Quan ens alçàvem els dos a defensar un mateix punt de vista (que era quasi sempre, en qüestions de principi) aquells als qui la solució no satisfieia, i s'hi comptaven no poques vegades els caps d'avui, segellaven de seguida els seus llavis. I succeïa, amb força

freqüència, que Stalin, Zinoviev o Kamenev, després d'haver mostrat desacord radical amb mi, es bateren en retirada silenciosament a penes veien que Lenin se solidaritzava amb la meua posició. Siga quin siga el judici que es tinga respecte a aquesta cortesia amb què els “deixebles” renunciaven a mantenir les seues idees pròpies, per a sotmetre's submisament a les de Lenin, és evident que la tal submissió no garantia, ni de bon tros, que ells, per si sols, saberen arribar, sense Lenin, a conclusions leninistes. En la realitat, les nostres diferències no tingueren mai el relleu que cobren en aquest llibre. Aquelles diferències constituïen sempre una excepció, cosa per la qual resultaven molt més cridaneres. A més, en morir Lenin, aquestes disparitats, engrandides telescòpicament, arribaren a adquirir el caràcter de factors polítics independents i que res tenien a veure amb les relacions que mantinguérem Lenin i jo.

En el capítol corresponent ja exposí detalladament les meues diferències amb Lenin a propòsit de la pau de Brest-Litovsk. Ací em detindrè un poc en una altra disparitat de criteri sorgida entre nosaltres a finals de l'any 1920 i començaments del 1921, en vigílies de l'adopció de la transició a la Nova Política Econòmica, i que mantingué separats els nostres camps per espai d'uns dos mesos. És indubtable que l'anomenada “discussió” sobre els sindicats entelà per algun temps les nostres relacions. Érem, els dos, massa revolucionaris i polítics per a poder ni voler separar en absolut allò polític d'allò personal. Aquestes discussions oferiren a Stalin i Zinoviev la possibilitat legal, per dir-ho així, de treure a la plaça pública la campanya que atiaven entre bastidors. Utilitzant tots els recursos disponibles s'esforçaren per traure-li el major profit possible a aquella conjuntura. Allò fou una mena d'assaig per a la croada que, arribat el moment, llençarien contra el “trotskisme”. Aquest efecte, reflex del nostre conflicte, era precisament el que més inquietava Lenin, que posà quant estava de la seua part per tal d'evitar-lo.

El contingut polític d'aquella discussió apareix avui fins a tal punt envoltat en fem, que no envege l'historiador de demà que haja d'aprofundir-hi per a arribar al fons. Retroactivament, i ja després de morir Lenin, els epígons descobriren en la meua posició d'aleshores un “menyspreu envers el camperolat” i fins i tot una certa hostilitat contra la NEP. Aquestes afirmacions havien de servir, en rigor, de base per a tota la campanya posterior. En realitat, la discussió, en iniciar-se, presentà un caràcter completament invers. Per a demostrar-ho, no tinc altre remei que remuntar-me un poc a fets passats.

A la tardor de 1919 el nombre de locomotores fora de servei ascendia al 60%, i tot el món donava per suposat que el percentatge seria de 75 a la primavera del 1920. En aquestes condicions, no hi havia possibilitat de mantenir un tràfic ferroviari, perquè amb un 25% de locomotores en condicions mitjanes només es podia atendre les necessitats dels mateixos ferrocarrils, que s'alimentaven amb combustible de fusta, enormement voluminós. L'enginyer Lomonossov, que fou qui regí de fet durant aquests mesos el departament de transports, exposà al govern, sobre un gràfic, aquella epidèmia de locomotores. I assenyalant el punt matemàtic, en el transcurs de l'any 1920, digué:

-En arribar ací, sobrevindrà la mort.

-I què creu vostè que ha de fer-se? -li preguntà Lenin.

-Jo no crec en els miracles –li contestà l'enginyer-, ni els mateixos bolxevics els poden fer.

Ens miràrem. L'estat d'ànim que hi regnava era d'una gran depressió, perquè cap de nosaltres entenia de transports, ni coneixia la tècnica a què responien aquells càlculs tan pessimistes.

-No obstant això, veurem si fem un miracle -digué Lenin secament i carrisquant les dents.

Durant els mesos següents, la situació no féu més que empitjorar. Encara que hi havia causes més que sobrades per a açò, és molt probable que certs enginyers s'esforçaren tot el possible per a veure d'adaptar la situació real dels nostres transports al gràfic de Lomonosov.

Passí els mesos d'hivern de 1919 al 1920 als Urals, dirigint els treballs econòmics. Estant allí, Lenin em demanà per telègraf que em fes càrrec de la direcció dels transports i veiés la manera d'alçar-los, mitjançant mesures extraordinàries. El telegrama em sorprengué en ruta, i contestí afirmativament.

Torní dels Urals equipat amb importants provisions d'experiència econòmica, que totes elles menaven a una conclusió: calia anar pensant en abandonar el comunisme de guerra. Aquells treballs pràctics em revelaren amb tota claredat que els mètodes del comunisme de guerra, tal com ens foren imposats per la situació del país durant la guerra civil, estaven esgotats, i que per a alçar l'economia del nostre poble no hi havia altre remei, costés el que costés, que tornar a introduir l'element de l'interès personal, restablint fins a un cert punt el mercat interior. Inspirant-me en aquesta necessitat, presentí al comitè central un projecte de supressió del règim de taxes, que havia d'ésser substituït per un sistema d'impostos sobre els cereals, introduint, en relació amb açò, l'intercanvi de mercaderies.

“...La política actual en matèria de requisicions anivelladores d'acord amb la norma del que és necessari per a subsistir, en allò tocant a les fiances mútues en els lliuraments forçosos i a la distribució també anivelladora dels productes industrials, porta a la ruïna

l'agricultura i a la descomposició del proletariat industrial, amenaçant d'arruïnar totalment la vida econòmica del país.”

Tals foren els termes de la declaració escrita que cursí, al febrer de l'any 1920, al comitè central.

“Les existències de queviures [prosegueix aquesta declaració] amenacen d'extingir-se sense que el sistema de requisicions pugui sortir a l'encontre d'aquest perill. Per a combatre aquestes tendències de decadència econòmica, s'ofereixen els mètodes següents: 1er, substituir el règim de requisició del sobrant per un impost percentual fix (una espècie d'impost progressiu sobre els fruits naturals), procurant que les grans extensions de cultiu i la seua explotació intensiva resulten, fins i tot amb això, avantatjoses; 2on, implantació d'un criteri proporcional entre el subministrament de productes industrials als camperols i la quantitat de fruits lliurada per ells, fent el còmput no sols per consells i aldees, sinó també per hisendes aïllades.”

Com s'hi veu, les meues propostes no podien ésser més prudentes. Però tinga hom en compte que les primeres bases acceptades en passar un any, en instaurar la nova política econòmica, no anaven tampoc més enllà.

A principis de l'any 1920, Lenin es declarà resoludament contrari a les meues propostes, que foren rebutjades en el comitè central per onze vots contra quatre. Els fets s'encarregaren de demostrar que la decisió del comitè central no fou encertada. Jo no volguí portar l'assumpte fins al congrés del partit, perquè sabia que aquest era decidit partidari del comunisme de guerra. La vida econòmica del país estigué forcejant un altre any més amb la mort en un atzucac. Açò fou el que originà les meues diferències d'apreciació amb Lenin. Rebutjada la transició al règim del mercat lliure, demaní, que s'aplicaren ordenadament i sistemàtica els “mètodes de guerra”, per a veure d'assolir algun resultat real en la nostra economia. Dins dels quadres d'un sistema de comunisme de guerra que mantenia nacionalitzats, com a mínim en principi, tots els recursos del país, per a distribuir-los d'acord amb les necessitats de l'estat, a mi em semblava que no quedava marge perquè actuaren autònomament els sindicats. Si la indústria descansava sobre el subministrament als obrers per l'estat de tot allò que necessitaven, era lògic que els sindicats se sotmeteren també a aquella xarxa de l'estat en què estaven agafades la indústria i la distribució. Tal era la substància del problema plantejat en allò tocant la *estatització* dels sindicats, que a mi em semblava desprendre's lògicament, i en aquest sentit defensava jo la mesura, del règim de comunisme imperant.

Atenint-me a les bases del comunisme de guerra aprovades pel Novè Congrés del partit, em posí a treballar en la reorganització dels transports. El Sindicat Ferroviari es trobava íntimament lligat a l'organització administrativa del departament. Els mètodes de disciplina estrictament militar es feren extensius a tot el règim dels transports. Associí l'administració dels transports a l'administració militar, que era la més forta i disciplinada de l'època. Açò tenia importants avantatges, més encara en la mesura que la guerra contra Polònia feia que els transports militars tingueren mediatitzats en gran part els ferrocarrils. En sortir del departament de guerra, que tant contribuïa a què els ferrocarrils estigueren desorganitzats, em traslladava tots els dies al Comissariat de Transports, on feia els majors esforços per alliberar-los d'una catàstrofe definitiva i refer-los en la mesura del possible.

L'any que treballí al capdavant dels transports fou per a mi, personalment, una gran escola. En aquest departament venien a trobar expressió concentrada tots els problemes de

principi plantejats per l'organització socialista de l'economia. Una quantitat fabulosa de locomotores i de material dels més diversos models tenia obstruïdes les vies i els tallers. La nova reglamentació del règim de transports, que havia estat fins a la revolució, en part a càrrec de l'estat i en part d'empreses particulars, fou preparada minuciosament. Les locomotores s'agruparen per sèries, es procedí a reparar-les d'acord amb un pla sistemàtic, i als tallers se'ls assignaren funcions fixes i precises, ajustades a la seua capacitat de rendiment. Calculàvem que trigaríem quatre anys i mig en restaurar els transports, tornant-los a l'estat anterior a la guerra. Era indiscutible que les mesures adoptades per nosaltres rendien el seu fruit. A la primavera i estiu de 1920, els transports començaren a recobrar el moviment. Lenin no perdia oportunitat d'assenyalar al país el renaixement dels nostres ferrocarrils. I si la guerra, que ens havia declarat Pilsudski principalment confiat en el desastre dels nostres transports, no donà a Polònia el resultat abellit fou, precisament, perquè la corba dels ferrocarrils començava ja a moure's resolutament en un sentit ascensional. Per tal d'assolir aquests resultats, ens calgué fer ús de mesures administratives extraordinàries, que ens semblaren inevitables i justificades, no sols per la difícil situació en què es trobaven els transports, sinó pel règim de comunisme de guerra en què vivíem.

Però a poc a poc, la massa obrera, que havia passat ja per tres anys de guerra civil, anava resistint-se, cada vegada més obertament, a sotmetre's als mètodes del comandament militar. Lenin, amb el seu instint polític infal·lible, pressentí que s'apropava el moment crític. I mentre que jo, partint de consideracions purament econòmiques i operant sobre la base del comunisme de guerra, m'esforçava a treure als sindicats el major rendiment possible, Lenin, inspirant-se en raons polítiques, tendia ja a anar atenuant la pressió militar. En vigílies del Desè Congrés del partit, els nostres rumbos eren encara antagònics. Al si del partit esclatà la discussió. Però aquesta voltava sobre un tema molt distint. Allò que el partit discutia era el ritme a què calia marxar per a nacionalitzar els sindicats; però allò que demandava imperiosament la realitat era el pa de cada dia, el combustible i les matèries primeres per a la indústria. I mentre el partit es debatia febrilment entorn dels "mètodes del comunisme", anava apropant-se a passos engegants la catàstrofe de l'economia del nostre país. En aquesta discussió tercerejaren, com a suprema admonició, les sublevacions de Kronstadt i de la província de Tambov. Lenin, constret per les circumstàncies, formulà les primeres tesis, molt prudentes, que havien de presidir la transició a la Nova Economia Política. Jo m'hi adherí sense vacil·lar. En realitat, aquelles tesis no eren més que la reiteració del que jo havia formulat feia un any. Ara, ja no tenia cap raó d'esser la disputa promoguda en torn de les organitzacions sindicals. Al congrés, Lenin no intervingué per a res en aquesta discussió, i deixà que Zinoviev es divertís un poc amb la baina del cartutx ja disparat. En aquells debats, prediguí que la proposició referent als sindicats aprovada per la majoria no arribaria ni tan sols al pròxim congrés, perquè la nova orientació econòmica demandava una radical revisió de l'estratègia sindical. I en efecte, no havien passat molts mesos quan Lenin es posà a fixar les noves tesis sobre el paper i funcions dels sindicats dins del marc de la NEP. Jo m'adherí completament a la seua proposició. La solidaritat entre nosaltres estava restablerta. No obstant això, Lenin temia que aquella discussió, que durà dos mesos, deixés un rastre en el partit, i que a la seua ombra es formaren grups al partit que podrien enverinar les coses i dificultar els treballs. En el que a mi tocava, durant el congrés ja havia abandonat totes les deliberacions amb aquells que compartien el meu parer en allò tocant els sindicats. Unes setmanes més tard, Lenin es pogué convèncer que jo estava igualment de preocupat que ell per liquidar els grups transitoris que en aquella discussió s'havien format i que no hi havia per què mantenir, perquè no es recolzaven en cap base de principi. Lenin respirà tranquil. I aprofitant no sé què cínica acusació que en contra meua havia llençat Molotov, a qui, acabaven d'elegir per a un lloc en el comitè central, li parà els peus per aquell excés neci de

gelosia, i hi agregà que “la lleialtat del camarada Trotski en les qüestions interiors del partit estava per damunt de qualsevol dubte”. Aquesta afirmació la repetí diverses vegades. Jo sabia que aquelles paraules de reconvençió no anaven dirigides només contra el que les havia provocades incidentalment, sinó també contra d’altres persones. Stalin i Zinoviev havien pretès, aprofitant-se de la conjuntura, atiar aquella discussió i mantenir-la artificialment.

Stalin acabava d’ésser elegit secretari general en el Desè Congrés, per iniciativa de Zinoviev i contra el parer de Lenin. El congrés l’elegí en la creença que estava davant una candidatura presentada pel comitè central en conjunt. D’altra banda, ningú donava gran importància a l’elecció. Era evident que, davall les ordres de Lenin, el càrrec de secretari general, creat en aquell congrés, no podia tenir més que un caràcter tècnic sense el menor relleu polític. I, no obstant això, Lenin tenia els seus temors. “Aquest cuiner (deia d’Stalin) no guisarà més que plats picants.” Heus aquí per què volia subratllar tan obstinadament en una de les primeres sessions del comitè central arran del congrés, la “lleialtat de Trotski”, per a sortir-li, així, al pas a la intriga que s’estava desenvolupant.

Aquelles paraules de Lenin no tenien un valor purament incidental. Durant la guerra civil, testimonià en una ocasió (i no amb paraules, sinó amb fets) la confiança moral que tenia en mi, en termes tals, que no es podien esperar ni exigir més rotundes. Fou en ocasió de la campanya d’hostilitat militar que atiaa contra mi Stalin solapadament. En aquells temps de guerra, es concentraven en les meues mans poders que pràcticament tenien caràcter d’il·limitats. En el meu tren es reunia constantment un tribunal revolucionari; els fronts i el territori de la reraguarda estaven a les meues ordres, i hi hagué moments en què tot el territori de la república que no estava ocupat pels blancs, tenia caràcter de territori militar o de zona fortificada. Tots els que queien entre les rodes del carro de la guerra tenien parents i amics que feien quant podien per salvar del tràngol els seus parents. Per tots els canals arribaven a Moscou peticions, queixes, protestes, que anaven quasi sempre a parar a la presidència del comitè executiu central. Els primers episodis d’aquest gènere sorgiren en relació amb els successos de Sviask. Ja he dit més amunt que fiu comparèixer davant el consell de guerra el coronel del 4t Regiment Letó, per haver amenaçat de retirar les seues forces de la posició que ocupaven. El consell el condemnà a cinc anys de presó. Passats alguns mesos, començaren a ploure peticions perquè se’l llibertés. La principal pressió s’exercia sobre Sverdlov. Aquest portà les peticions al buró polític. Jo exposí breument les circumstàncies de guerra en què el coronel del regiment m’havia amenaçat amb “conseqüències perilloses per a la revolució”. Mentre jo parlava, la cara de Lenin anava posant-se blanca. I tot just que haguí acabat, quan, amb aquell to càlid de veu que denotava en ell la màxima emoció, exclamà: “Que seguisca, que seguisca a la presó!” Sverdlov es quedà mirant Lenin, em mirà a mi i digué: “Pense el mateix.”

El segon episodi, molt més important, està relacionat amb l’afusellament del coronel i el comissari que havien retirat, sota la seua responsabilitat personal, el regiment de la seua posició, apoderant-se per les armes del vaixell fondejat al riu perquè els portés a Niznij-Novgorod. Aquest regiment havia estat reclutat en Smolesnk, on els treballs militars estaven a càrrec d’adversaris de la meua política de guerra, adversaris que més tard havien de convertir-se en defensors calorosos d’aqueixa política. Però en aquells moments aixecaren gran clamor. A instància meua es nomenà una secció dins del comitè central, que, després d’examinar la conducta de les autoritats militars, reconegué unànimement que la seua conducta havia estat completament encertada; és a dir, imposada d’una manera inflexible per la situació del moment. No obstant això, no cessaren els rumors equívocs que corrien. Per moments, semblava que la font d’aquests rumors no queia molt lluny del buró polític. Però jo

tenia més que fer que ocupar-me en investigar els orígens d'aquestes espècies i en estar desembrollant aquelles intrigues. Només una vegada em permetí dir en una sessió del buró polític que a no ser per aquelles mesures draconianes preses per mi en Sviask, no estariem reunits allí en aquell moment. "Exacte!", exclamà Lenin, i amb aquella rapidesa del llamp que el caracteritzava, es posà a escriure unes línies amb tinta roja en el part inferior d'un plec en blanc, encapçalat amb el segell del Consell de Comissaris del Poble. Com que Lenin portava la presidència de la sessió, aquesta s'hagué d'interrompre per uns moments. Com als dos minuts, em lliurà el plec, en el que apareixien estampades les línies següents:

URSS
El President del Consell de Comissaris
del Poble
Moscou, Kremlin
Juliol 1919

Camarades!

Conec el caràcter sever de les mesures adoptades pel camarada Trotski, i estic tan convençut, tan profundament i perfectament convençut de l'encert, conveniència i necessitat de les ordres ací dictades per ell en interès de la causa, que les subscric completament.

V. Ulianov-Lenin

-No tinc cap inconvenient a donar-li a vostè totes les ratificacions, signades en blanc com aquesta, que desitge -em digué Lenin.

És a dir, que en aquell ambient difícilíssim de la guerra civil, que imposava la necessitat de decretar constantment ordres sumàries i irrevocables, Lenin es prestava a ratificar en blanc, per endavant, totes les ordres que jo pogués dictar en el futur. I tinga hom en compte que es tractava d'ordres de les quals depenia moltes vegades la vida o la mort de persones. Cal concebre confiança major d'un home envers un altre? Lenin no podia ni tan sols forjar-se la idea d'estendre un document tan extraordinari més que per una raó: perquè coneixia o sospitava millor que jo les fonts de totes aquelles intrigues i volia desarmar els intrigants amb un colp definitiu. Però, per a fer aqueix pas, havia d'estar molt penetrat, irrefutablement convençut, que jo no era capaç de cometre cap acte deslleial ni de prostituir amb abusos personals els meus poders. I a aquest convenciment era que donava contundent expressió amb aquelles breus línies. Serà en va que els epígons cerquen als seus arxius un document semblant. L'única cosa que Stalin podria trobar-hi, si cerqués, seria el "testament" de Lenin, que tan atentament oculta als ulls del partit perquè no en va s'hi traça la seua silueta com la d'un home deslleial, capaç d'usar abusivament del seu poder. Per a formar-se una clara i perfecta idea de quines eren les relacions de Lenin amb mi i quina la seua actitud envers Stalin, basta comparar aquests dos documents: el crèdit il·limitat de confiança moral que a mi m'obre i la filiació moral que traça del cap d'avui.

MALALTIA DE LENIN

Prenguí les meues primeres vacances a la primavera de 1920, abans que se celebrés el Segon Congrés de la Internacional Comunista, i passí prop de dos mesos al camp, no lluny de Moscou. Dedicuí el temps a guarir-me (ja començava a prendre un poc seriosament la meua salut), a preparar amb la major atenció el manifest que havia de suplir durant uns quants anys el programa de la internacional, i a caçar. La necessitat que tenia de descans era molt gran, després d'aquells anys d'intens treball. Però em mancava la tècnica del descans. Els passejos no eren per a mi, ni ho són encara avui, una distracció. El que té d'atractiu la caça és que produeix sobre la consciència els efectes d'un sinapisme sobre el lloc malalt...

Un diumenge, al començament del mes de maig de 1922, me n'aní a pescar amb xarxa a un antic llit del riu Moskova. Plovia, i com la gespa estava mullada, rellisquí per un declivi, caiguí i, en caure, em distenguí els tendons d'una de les cames. No tenia res de particular, però haguí d'enllitar-me diversos dies. Al tercer dia d'estar enllitat, es presentà a veure'm Bukharin.

-També està vostè enllitat? -em preguntà, amb gest d'espant.

-Perquè, qui és l'altre?

-Íl·litx està prou mal; ha tingut un atac i no pot caminar ni parlar. Els metges no saben què dir.

Lenin sempre estava preocupadíssim amb la salut dels altres i citava ben sovint aquelles paraules d'un emigrat: els vells moriran i els joves decauran.

-Quants són els que a Rússia saben quelcom d'Europa i del moviment obrer del món? Mentre siguem nosaltres sols a sostenir la revolució [repetia Lenin], l'experiència internacional que avui tenen els dirigents del partit serà insubstituïble.

A Lenin tothom el tenia per un home sa i fort i la seua salut semblava un dels pilars incommovibles de la revolució. La seua activitat era infatigable, sempre vigilant, i el seu caràcter sempre serè i alegre. Però, de tant en tant, jo hi advertia algun símptoma que m'inquietava. Durant les sessions de Primer Congrés de la Internacional Comunista, em xocà el seu aspecte cansat, la seua veu desigual i el seu somriure de malalt. No em cansava de dir-li que es gastava massa en assumptes d'importància secundària. Ell reconeixia que era veritat, però no sabia evitar-ho. A vegades, es queixava (sempre d'una manera incidental i un poc tímidament) de dolors al cap. Però amb dues o tres setmanes de descans, tornava a sentir-se sa i bo. Semblava com si per a Lenin no existís el desgast.

A les acaballes de l'any 1921, començà a sentir-se malament. El dia 7 de desembre passà una esquila als vocals del buró polític en què deia:

“He d'anar-me avui. Tot i haver disminuït la ració de treball i augmentat la de descans, en aquests darrers dies m'han molestat endimoniadament els insomnis. Tem que no podré parlar ni en la conferència del partit ni al congrés dels soviets.”

Ara, passava la major part del temps en un llogaret, prop de Moscou. Però des d'allí seguia atentament la marxa dels assumptes. Estàvem ocupats amb els preparatius per a la conferència de Ginebra. El dia 23 de gener (1922), Lenin escrivia als vocals del buró polític:

“Acabe de rebre dues lletres de Txitxerin (datades el 20 i el 22). M’hi pregunta si, a canvi d’algunes compensacions decoroses, no podríem accedir a introduir certs canvis en la nostra organització política, consistents, principalment, a donar entrada als soviets als elements parasitaris. Açò per tal de complaure els ianquis. Aquesta sola pregunta de Txitxerin demostra, al meu parer, que urgeix enviar-lo a un sanatori. Al meu parer, qualsevol concessió o dilació per la nostra banda, seria extraordinàriament perillosa per a totes les negociacions que es pogueren entaular.”

En les breus línies d’aquesta esquela, en la que la duresa política exempta de tot mirament s’uneix al seu astut esperit bonàs, transpira la vida i l’alè de Lenin.

Però el seu estat de salut continuava empitjorant. Al març, augmentaren els dolors de cap. No obstant això, els metges no pogueren descobrir cap lesió orgànica i prescrigueren repòs absolut. Lenin s’instal·là a viure en el llogaret al que havia anat de temporada. Allí fou on el sorprengué, a principis de maig, el primer atac.

Resultà que Lenin portava ja dos dies malalt. Per què no se m’havia informat immediatament? No obstant això, en aquell moment, açò no em féu concebre la menor sospita.

-No volguérem intranquil·litzar-lo a vostè -em digué Bukharin-; ens semblà que havíem d’esperar a veure quin curs prenia la malaltia.

Bukharin, en dir-me allò, no podia ésser més sincer, perquè no feia més que repetir el que els “majors” li havien suggerit. El pobre em guardava encara aquella submissió que ell sabia guardar; és a dir, una submissió que tenia un cinquanta per cent d’histèrica i un cinquanta per cent d’infantil. Em contà el que sabia sobre la malaltia de Lenin i finí al relat llançant-se sobre el llit per a abraçar-me i dir-me, entre llàgrimes i sospirs:

-No es pose vostè malalt, per favor!... Hi ha dos homes en la mort dels quals no puc pensar sense espant: Ílitx i vostè.

Procurí consolar-lo amb frases d’afecte i restablir un poc l’equilibri dels seus nervis. La seua presència no feia més que destorbar-me en la concentració d’idees i preocupacions que despertava en mi aquella notícia. El colp era terrible. Era com si de sobte la revolució mateixa hagués deixat d’alenar.

“Les primeres notícies sobre la malaltia de Lenin [diu en els seus apunts N. I. Sedova] circulaven en veu baixa. Semblava com si ningú hagués pensat que Lenin podia caure malalt. Eren molts els que sabien com estava de preocupat sempre amb la salut dels altres, però a ell el crèiem assegurat contra tota mena de malalties. Quasi a tots els revolucionaris de la vella revolució els flaquejava el cor, de les grans emocions patides. A tots (es lamentaven els metges) els funciona malament el motor. No hi ha més que dos cors (li digué un dia el professor Guetier a Lev Davidovítx): el de Vladimir Ílitx i el de vostè. Amb cors com aqueixos es viu cent anys. Les auscultacions fetes pels metges estrangers confirmaren aquest diagnòstic; de tots els cors que auscultaren a Moscou no hi havia més que dos que funcionaren decididament bé, i eren els de Lenin i Trotski. Aquella brusca crisi, totalment inesperada per a la gent, que es produïa en la salut de Lenin, sorprengué les masses com si la

crisi es produís en la mateixa revolució. És que Lenin podia posar-se malalt i morir com un altre qualsevol? Era difícil resignar-se a pensar que Lenin pogués veure's privat de la possibilitat de moure's i de parlar. Tothom creia fermament que se sobreposaria a la crisi i s'aixecaria del llit sa i bo."

I tal era també la creença que imperava en el partit.

Transcorregué molt de temps, fins que, tendint la vista sobre el passat, torní a adonar-me'n, amb esbalaïment, que havien deixat passar tres dies sense donar-me notícia de la malaltia de Lenin. Tot just quan passà allò no m'havia sorprès; però evident que no es tractava d'una casualitat. Els que de tant de temps arrere es preparaven per a donar-me la batalla, i sobretot Stalin, volgueren guanyar temps. Aquella malaltia era de les que poden menar a un desenllaç tràgic de la nit al dia. D'un moment a un altre, podien cobrar un caire agut totes les qüestions de la direcció de la política. Als meus adversaris els convenia disposar almenys d'un dia per a preparar les seues coses. Es posaren a xiuxiuejar pels racons, cercant entre ells els millors camins i mètodes per a l'atac. És de suposar que fos en aquells dies quan es formà el "trio" (Stalin-Zinoviev-Kamenev) que m'havia de donar la batalla. Però Lenin sortí del tràngol; el seu organisme, regit per aquella voluntat indomable, féu un esforç gegantí. El cervell, que estava ja a punt de morir asfixiat per manca de reg sanguini i que havia perdut la facultat d'articular sons, es tornà a reanimar.

A finals de maig, me n'aní a un llac situat a unes vuitanta verstes de Moscou, a pescar. En aquella comarca, a la vora del llac, hi havia un sanatori infantil, que portava el nom de Lenin. Els xiquets m'acompanyaren per la vora, informant-se de la salut de Vladimir Ílitx, i em lliuraren una lletra i un manoll de flors silvestres perquè li les enviés en nom seu. Lenin no podia escriure encara i dictà unes línies al seu secretari:

"Vladimir Ílitx m'encarrega d'escriure-li, dient-li que li sembla molt bé la seua idea d'enviar als xiquets del sanatori de Podsolnexnaia un regal en nom seu, que vostè els pot lliurar. Li prega també que done les gràcies als xiquets per la seua lletra cordial i per les flors, i que els diga que lamenta molt no poder accedir a la seua invitació, perquè no dubta que al seu costat es reposaria totalment."

En les mes de juliol, Lenin estava de nou en peu, i si bé fins a octubre no es reintegrà oficialment al treball, seguia de prop tots els assumptes i s'interessava per ells. Durant aquests mesos de convalescència, una de les coses que més li preocuparen fou el procés que se seguia contra els socialrevolucionaris. Aquests havien assassinat Volordarski i a Uriitski, ferit de prou gravetat Lenin i atemptat dues vegades contra el meu tren. Era cosa de prendre allò seriosament. Tot i que no fos des del punt de vista idealista dels nostres enemics, també nosaltres sabíem apreciar el "valor de la personalitat en la història". No podíem tancar els ulls ni arronsar els muscles davant el perill que amenaçava la revolució, si permetíem que l'enemic fos derrocant a trets, un rere l'altre, tots els nostres cabdills.

Alguns dels nostres amics humanitaris, d'aqueixos que no senten fred ni calor davant les coses, no es cansaven de repetir-nos que, si bé comprenien que les represàlies, en general, eren inevitables, afusellar un enemic *pres* era sortir dels límits justos de la legítima defensa. Volien que mostràrem "benevolència" en aquell assumpte. Clara Zetkin i d'altres comunistes europeus (que en aquell moment encara s'atrevien a dir-nos a Lenin i a mi, a la cara, allò que pensaven) insistien que perdonàrem la vida als acusats i que ens limitàrem a imposar-los penes de presó. Aquesta solució era, aparentment, la més senzilla. Però el problema de les represàlies personals cobra, en una època de revolució, un caràcter força especial, contra el

que reboten impotents tots els humanitaris tòpics. La lluita gira tota ella al voltant del poder, i és una lluita implacable a vida o mort. No en una altra cosa consisteix la revolució. ¿Sota aquestes circumstàncies, quin valor ni quina eficàcia pot tenir la pena de presó, amb homes que confien a apoderar-se del poder a la setmana següent, per a des d'allí enviar quan els arribe el torn a presidi o exterminar els que avui empunyen el timó? Ja se sap que des del punt de vista del que podríem anomenar el valor absolut de la personalitat humana, la revolució és tan “condemnable” com la guerra i com tota la història humana en general. Però aquest concepte de la personalitat és, al seu torn, el fruit d'un procés de revolucions que dista encara molt d'haver arribat al final. Per tal que el concepte de la personalitat adquirisca un sentit real i el desdenyós concepte de la “massa” deixi d'ésser una antítesi que s'alça davant la idea filosòfica privilegiada de la “personalitat”, cal que la mateixa massa conquerisca per si mateixa una etapa històricament més elevada, per mitjà de la palanca de la revolució, o, millor dit, d'una sèrie de revolucions. No sé, ni (per dir-ho sincerament) m'interessa saber, si aquest punt de vista serà bo o roí, segons el parer de la filosofia normativa. Del que sí que tinc l'absoluta convicció és que la humanitat no coneix fins avui un altre camí.

Aquestes consideracions no intenten, ni de bon tros, “justificar” el terror revolucionari. Semblant temptativa equivaldria a donar la raó als acusadors. Vegem, però, qui són aquests acusadors. Són els que han encès i usufruït la gran guerra mundial? Els nous rics, que ofrenen a la glòria del “soldat desconegut” l'aroma dels seus cigars havans de sobretaula? Els pacifistes que lluitaren contra la guerra mentre la guerra era un concepte i que estan disposats, pel que es veu, a repetir en quant se'ls ho mane la seua repugnant mascarada? Els Lloyd George, els Wilson, els Poincaré, que, per a castigar el crim dels Hohenzoller (i el seu propi) es cregueren autoritzats a deixar morir de fam els xiquets d'Alemanya? Els conservadors d'Anglaterra o els republicans de França, que atiaven la guerra civil a Rússia des de fora, posats a bon segur i còmodament arrepatats, per a cotitzar en grans guanys la sang d'aquells que combatien?... I així podríem continuar preguntant fins a l'infinit. Allò que a mi m'interessa no és arribar a una justificació filosòfica, sinó oferir una explicació política. La revolució ho és perquè col·loca tots els antagonismes que informen un procés històric davant aquesta alternativa: la vida o la mort. ¿O és que es hom pensarà que aqueixos subjectes que a cada mig segle van remoyent sobre serralades senceres de cadàvers una qüestió com la de la nacionalitat d'Alsàcia-Lorena seran capaços de transformar el seu règim social per mitjà de discursos de ventrillòquia parlamentària? Fins avui, ningú ens ha demostrat com podia assolir-s'hi. Nosaltres poguérem fer saltar les resistències del penyal secular per l'acer i la dinamita. I quan l'enemic disparava sobre nosaltres, que era generalment amb canons forjats als països de la democràcia i la civilització, haguérem de contestar amb les mateixes armes. No importa que Bernard Shaw moguéss la barba amb gest de reprotxe contra els uns i els altres. Qui feia cas dels seus sublims arguments?

Però a l'estiu de 1922, la qüestió de les represàlies prengué un caire molt més agut, perquè ara es tractava dels cabdills d'un partit que a la seua hora havien lluitat al nostre costat en la campanya revolucionària contra el tsarisme, i que després de triomfar la Revolució d'Octubre, giraren contra nosaltres les armes del terrorisme. Pels trànsfugues que es passaren a les nostres files de les d'ells, sabérem que els principals actes terroristes no havien estat organitzats, com en un principi pensàrem, per individus aïllats, sinó pel partit sencer, encara que aquest no s'atrevis a assumir-ne la responsabilitat. Era inevitable la sentència de mort, i el tribunal no tingué altre remei que decretar-la, però la seua execució hauria desencadenat immediatament, com a resposta, una onada de terrorisme. Limitar-nos a infligir penes de presó, per greus que elles fossen, hauria equivalgut a donar ales als terroristes, que estaven més segurs que ningú que el poder no duraria molt de temps a mans dels soviets. No quedava

un altre camí que condicionar l'execució de la sentència al fet que el partit prosseguís o no la campanya d'atemptats. O dit altrament: servir en ostatges els cabdills del partit terrorista.

La primera entrevista que tinguí amb Lenin després del seu restabliment, coincidí precisament amb els dies en què s'estava veient la causa contra els socialrevolucionaris. La meua fórmula el tranquil·litzà, i de seguida s'hi adherí, dient:

-Té vostè raó, no hi ha altra solució que aqueixa.

La curació donava a Lenin, visiblement, grans ànims. I, no obstant això, s'hi percebia un cert desassossec interior.

-Imagine vostè -em digué, sense poder contenir-se- com de terrible que hauria estat perdre la facultat de parlar i d'escriure; hauria hagut de començar a aprendre de nou, com els xiquets.

I diposità sobre mi la seua mirada ràpida i inquisitiva.

A l'octubre, es reintegrà oficialment al treball, tornà a posar-se al capdavant del buró polític i del Consell de Comissaris del Poble, i al novembre començà a pronunciar una sèrie de discursos en tom al programa, que visiblement li costaven prou cars i que deixaven una tara desfavorable en el seu procés circulatori.

Lenin advertí que, a l'empara de la seua malaltia, s'havien anat teixint, darrere de les seues esquenes i de les meues, els filets, molt tènues encara i a penes perceptibles, d'una conjura. Als epígons no els havia semblat oportú, encara, volar ni cremar els ponts. Però havien anat serrant calladament moltes fustes i preparant les mines amb dinamita. Aprofitaven totes les ocasions per a pronunciar-se contra les meues propostes o iniciatives, com si estigueren assajant la seua emancipació i preparant el colp final. I quan més aprofundia en els treballs, més s'inquietava Lenin, advertint els canvis produïts en aquells deu mesos, si bé procurava no treure'ls massa obertament a plena llum, per a no empitjorar les relacions més del que ja ho estaven. Però era evident que s'estava preparant per a donar una repulsa contundent al "trio". I aquests preparatius començà a posar-los en pràctica davant diverses qüestions concretes.

Entre la dotzena d'assumptes que jo estava dirigint pel partit, és a dir, en certa mesura d'incògnit i sense caràcter oficial, s'hi comptava la propaganda antireligiosa, en la que Lenin estava molt interessat. Em pregà nombroses vegades, i amb gran insistència, que em fes càrrec d'aquest assumpte. Durant la convalescència, s'assabentà per no sé quin conducte que Stalin s'aprofitava també d'aquesta campanya per a maniobrar contra mi, col·locant als llocs creats per a organitzar la propaganda persones noves, i procurant sostreure en la mesura que podia a les meues iniciatives l'organització. Lenin, des del llogaret que residia, envià al buró polític una lletra en què, sense que a primera vista hagués cap raó que ho justificués, feia una citació del meu llibre contra Kautsky i s'expressava en termes de gran alabança envers l'autor, encara que sense esmentar el seu nom ni el títol de l'obra. Confesse que, al principi, no comprenguí que Lenin hagués de fer aquesta volta, acollint-se al llibre per a condemnar indirectament les maniobres d'Stalin contra mi. Per a dirigir la propaganda antireligiosa, havien ficat pel mig, quasi en funció de substitut meu, Iaroslavski. Quan Lenin, després de reintegrar-se al treball, ho sabé, exclamà molt indignat, dirigint-se aparentment a Molotov (la

cosa ocorria en una sessió del buró polític), encara que en realitat el tret es dirigia contra Stalin:

-A Iaroslavski? Però és que no coneixen vostès Iaroslavski? Home, açò és per a fer riure a qualsevol! Com diables volen vostès que aquest home dirigisca aqueixa campanya? Etc.

La violència que Lenin posava en aquelles paraules podria semblar excessiva a qualsevol que no estigués en antecedents. Però no es tractava exclusivament de Iaroslavski, a qui Lenin no podia veure; es tractava de la direcció del partit. Episodis d'aquests els hi havia a dotzenes.

En realitat, pot dir-se que Stalin, des que entrà en contacte immediat amb ell, que fou principalment després del moviment d'octubre, es mantingué sempre en una tendència prou aguada, encara que pudorosa hipòcritament, d'oposició contra Lenin. Donades les seues ambicions, grans i farcides d'enveja, Stalin havia de sentir per força i a cada pas, la seua insignificança moral i intel·lectual. Era evident que feia esforços per apropar-se a mi. Jo triguí en adonar-me que pugnava per entrar amb mi en relacions quasi familiars. Em repel·lia, per aquelles qualitats que més tard, iniciada ja la franca decadència, havien d'ésser la seua força: la mesquinesa de les seues mires, l'empirisme, la tosquetat psicològica i aquell especial cinisme de petit burgès a qui el marxisme ha alliberat de molts prejudicis, però sense assolir substituir-los per un sistema ideològic ben digerit i compenetrat amb la psicologia personal. Jutjant per observacions aïllades, que en aquell moment em semblaren casuals i sense importància, però que en realitat la tenien, compreguí que Stalin esperava trobar en mi un suport contra la pressió, per a ell insuportable, que Lenin exercia. Davant cada una d'aquelles temptatives, jo instintivament feia un pas enrere i el deixava de banda. Tal vegada estiga ací l'arrel d'aquella hostilitat freda, al principi covarda i solapada, que Stalin anà concebent contra mi. Gradualment, d'acord amb un pla sistemàtic, anava reunint en torn seu les persones afins a ell com a tipus psicològics, als simples, els que vivien a la bona de Déu, sense intuïcions ni sospites, i tots els ofesos i humiliats. I, per cert, que cap de les tres categories d'homes escassejava.

És indubtable que per a Lenin era més còmode, en molts dels assumptes corrents, encomanar-se a Stalin, Zinoviev o Kamenev, que dirigir-se a mi. Lenin, atent sempre a no malgastar el temps propi ni l'aliè, procurava constantment reduir al mínim el desgast de forces necessari per a vèncer els fregaments interns. Jo tenia les meues opinions, els meus mètodes de treball, la meua manera personal d'executar els acords presos. Lenin ho sabia de sobra i ho respectava. Precisament per açò havia de saber de sobra que jo no era el més adequat per a assumir certs encàrrecs. Quan necessitava ajudes purament mecàniques per a portar a terme els seus plans, procurava encomanar-se a altres. Açò, en certs moments, sobretot en aquells en què jo em trobava distanciat de Lenin per alguna divergència, podia despertar en els seus auxiliars la impressió que tenia més confiança en ells que no en mi. Així s'explica que Lenin, designés Rikov i Tsiurupa com a substituïts seus en la presidència del Consell de Comissaris del Poble, i en defecte d'ells, a Kamenev. A mi, aquesta designació em semblava encertada. Lenin necessitava auxiliars pràctics i submisos. Aquell no era un càrrec per a mi, i havia d'estar-li agraït que no m'hagués posat en el tràngol d'ocupar-lo. Mai se m'acudí interpretar-ho com un acte de desconfiança, sinó al contrari, com una prova, res ofensiva ni de bon tros, de l'estimació en què tenia el meu caràcter i les nostres mútues relacions.

Algun temps després, tinguí ocasions sobrades de convèncer-me'n més clarament. Durant tot el temps que passà entre el primer atac i el segon, Lenin només pogué treballar desenrotllant la meitat de les forces habituals en ell. Se li estaven presentant a cada moment molèsties que, encara que no eren importants per si mateixes, ho eren com a símptomes que el sistema circulatori no funcionava bé. En una sessió del buró polític, en alçar-se per a allargar-li a no sé qui una esquela (d'aquelles que estava enviant constantment, per a guanyar temps en els treballs), notí que vacil·lava un poc. Ho advertí perquè viu que se li trasmudava el rostre. Era un dels molts avisos que l'enviarien els centres vitals. Ell, per la seua banda, no es feia tampoc cap il·lusió. Estava meditant constantment com marxarien les coses sense ell, quan ell no hi estigués. Fou aleshores quan concebé aquell document que havia d'adquirir més tard tanta fama sota el nom de *Testament de Lenin*. Durant aquell període (unes setmanes abans de sobrevenir el segon atac), tingué una llarga conversa amb mi sobre el curs ulterior dels meus treballs. Aquesta conversa, en funció de la seua importància política, la comuniqué a una sèrie de persones (Rakovski, J. L. Smirnov, Sosnovski, Preobrazenski, i algunes altres). Així s'explicarà que se m'haja quedat gravada fidelment en la memòria.

Heus aquí com passaren les coses:

El comitè central de la Lliga d'Obrers de la Cultura envià una comissió a visitar-nos a Lenin i a mi amb el prec que jo em fes càrrec, complementàriament, del departament d'instrucció pública, al mode com durant un any havia regentat el Comissariat de Transports. Lenin volgué conèixer la meua opinió. Li contestí que les dificultats amb què ensopegava la tasca d'instrucció pública procedien, com totes, de l'aparell administratiu.

-Sí -digué Lenin interrompent-me-, la burocràcia està prenent ací unes proporcions espantoses; jo em quedí vertaderament espantat, quan em reintegrí al treball, veient els vols que açò prenia [...] Però precisament per això no devia vostè, al meu entendre, ocupar-se de més departaments que del de guerra.

I amb una gran passió, insistència i palesa excitació, Lenin m'exposà el seu pla. Em digué que les energies que ell podria consagrar a la direcció dels treballs, eren limitades.

-Quant a les persones cridades a suplir-me, vostè les coneix. Kamenev, que és sens dubte un polític hàbil, no té dots administratives. Tsiurupa està malalt. Rikov potser tindrà talent administratiu, però no li queda altre remei que tornar al Consell Suprem d'Economia. Cal que designar-lo a vostè per a substituir-me. Donada la situació amb què ens trobem, cal procedir a un nou i radical agrupament de persones.

Novament cridí l'atenció sobre l'"aparell administratiu", que fins i tot per a desenrotllar la meua tasca al Comissariat de Guerra em posava obstacles, cada vegada majors.

-Doncs bé, rebente vostè mateix l'aparell -em replicà vivament Lenin, volent amb aquestes paraules al·ludir a una frase que jo havia usat anteriorment una vegada.

Li contestí que no em referia només a la burocràcia de l'estat, sinó també a la del partit, i que el nus de totes les dificultats estava en la fusió dels dos aparells i en l'ajuda mútua que es prestaven els grups influents, compenetrats entorn de la jerarquia dels secretaris del partit. Lenin m'escoltava amb gran atenció i assentia a les meues paraules amb aquella espècie de nota profunda que solia treure quan estava plenament convençut que el seu

interlocutor el comprenia sense la menor ombra de dubte i es decidia a abandonar totes les formes convencionals de la conversa, per a limitar-se a parlar, concisament i oberta, del que li semblava més important i més el preocupava. Després de reflexionar breus instants, Lenin em preguntà, sense embuts:

-De manera que allò que vostè proposa és donar la batalla, no sols a la burocràcia de l'estat, sinó també a la del comitè central?

Em posí a riure, de pura sorpresa. L'organisme burocràtic del comitè era precisament el centre de tot l'aparell stalinista.

-Potser tindrà vostè raó.

-Doncs bé -prosseguí Lenin, visiblement satisfet de què anomenàrem les coses pel seu nom, entrant de ple al moll de l'assumpte- li propose a vostè que formem un bloc contra la burocràcia en general i contra la del comitè central en particular.

-Res més honrós que associar-se amb una bona persona per a una obra bona -li contestí.

Convinguérem que tornàriem a veure'ns al poc temps. Lenin em proposà que medités sobre l'aspecte d'organització de l'assumpte. La seua intenció era crear una espècie de comissió per a la repressió del burocratisme, que s'incorporaria al comitè central, i a la qual pertanyeriem els dos. En realitat, aquesta comissió tindria per comesa servir de palanca per a desconjuntar la fracció d'Stalin, que era la verdadera espina dorsal d'aquell règim burocràtic al mateix temps que creava dins del partit les condicions necessàries perquè jo pogués ocupar el lloc de substitut de Lenin i, segons el seu propòsit, el de successor seu en la presidència del Consell de Comissaris del Poble.

Només tenint en compte tot açò, cobra sentit i raó d'ésser aqueixa declaració seua a què s'ha donat el nom de *Testament*. Lenin hi esmenta nominalment sis persones, la fisonomia respectiva de les quals traça, sospesant molt atentament les paraules. La finalitat indiscutible que es proposava el *Testament* era facilitar-me a mi la tasca de direcció. Lenin pretén, naturalment, assolir el seu propòsit evitant en la mesura del possible els fregaments personals. Parla de tothom amb la major prudència. Als judicis que tanquen un fons condemnatori procura rodejar-los d'una certa ombra de suavitat. Completant aquesta tàctica, corregeix també amb algunes excepcions la designació resolta que fa de qui ha d'ocupar el primer lloc. Però en arribar a la silueta que traça d'Stalin, el document canvia de to, i el to cobra caràcter palesament hostil en la postil·la posada més tard pel seu autor al *Testament*.

Parlant de Zinoviev i de Kamenev, diu, com el que no vol la cosa, de passada, que la seua capitulació de l'any 1917 no tenia res de "casual"; és a dir, que ho portaven en la massa de la sang. És evident (insinua) que homes com aquests no eren capaços d'acabillar una revolució, però aconsella que no se'ls retrega el seu passat. De Bukharin diu que, si bé no és un marxista, sinó un escolàstic, és un home força agradable. De Piatakov, que era molt capaç al terreny administratiu, però com a polític una nul·litat; que potser aquests dos últims, Bukharin i Piatakov, podrien aprendre encara quelcom; que el més capaç de tots era Trotski, si bé tenia un defecte: excés de confiança en si mateix. Que Stalin era home groller, deslleial, que propendia a l'abús dels poders confiats a ell pel partit. I que calia remoure'l, per a evitar

una escissió. Tal és el sentit que inspira tot el *Testament*, venint a completar i explicar la proposta que Lenin em fes l'última vegada que conversàrem.

Lenin no arribà a saber amb certesa qui era Stalin fins després d'octubre. El tenia en una certa estima per la seua duresa de caràcter i el seu sentit pràctic, fet en tres quartes parts d'astúcia. Però, a cada pas que feia, ensopegava sempre amb la seua gran ignorància, amb la seua increïble estretor d'horitzó polític i amb una tosquedat moral i una falta d'escrúpols vertaderament extraordinàries. Stalin escalà el lloc de secretari general contra la voluntat de Lenin, que només el tolerà allí mentre ell pogué dirigir personalment el partit. En quant es reintegrà al treball, després del primer atac, amb la salut trencada, Lenin no deixà d'ocupar-se un sol moment del problema de la direcció del partit, en tot el seu abast. D'aquesta preocupació nasqué la conversa amb mi, com més tard el *Testament*. Les últimes línies d'aquest document foren escrites el dia 4 de gener. Des d'aquella data encara transcorregueren dos mesos, en els quals s'aclarí totalment la situació. Ara, Lenin ja no s'acontentava de preparar la destitució d'Stalin del càrrec de secretari general, sinó que es disposava a fer que fos desqualificat pel partit. En totes les qüestions que es plantejaven: en la del monopoli del comerç exterior, en la qüestió de les nacionalitats, en la del règim del partit, en la de la inspecció dels obrers i camperols i en punt a la comissió de vigilància, tota la seua preocupació, sistemàticament i tenaç palesada, era canalitzar les coses de tal manera que en el 12è Congrés que s'havia de celebrar pogués assestar un colp de mort al burocratisme, al règim de berganteria, al funcionarisme, al despotisme, a l'arbitrarietat i a la grolleria, en la persona d'Stalin.

Lenin hauria pogut portar a terme la renovació de persones que es proposava dins del partit? En aquells moments, indubtablement que sí. Hi havia precedents en abundància, i entre ells, un prou pròxim i molt eloqüent. Durant, la convalescència de Lenin, absent aquest al camp i absent jo també de Moscou, el comitè central, al novembre de 1922, prengué, per unanimitat, un acord que assestav a al monopoli del comerç exterior una punyalada a traïció. Lenin i jo, cadascú per la seua banda i sense previ conveni, alçàrem el crit contra allò; després, ens posàrem d'acord per lletra i prenguérem, conjuminant-nos, les nostres mesures. A les poques setmanes, el comitè central derogava l'acord, amb la mateixa unanimitat amb què l'havia adoptat. El dia 21 de desembre, Lenin, m'escrigué una lletra celebrant el triomf en els termes següents:

“Camarada Trotski: pel que es veu, hem assolit prendre la posició sense disparar un sol tret, per mitjà d'una simple maniobra. Sóc del parer que no hem de detenir-nos-hi, sinó continuar atacant...”

És segur que la nostra campanya combinada contra el comitè central hauria acabat en una franca victòria al començament de l'any 1923. I no em cap el menor dubte que, si en vigílies del 12è Congrés del partit, jo hagués trencat pel meu compte el foc contra el burocratisme stalinista, acollint-me a la idea en què s'inspirava el “bloc” concertat amb Lenin hauria assolit una victòria completa sense necessitat que aquest intervingués. Allò que no assegure és que hagués assolit sostenir indefinidament aquesta victòria. Per a poder dir, amb certesa, fins a quan jo hauria assolit mantenir la meua posició triomfant, hauria hom de tenir en compte una sèrie de processos objectius que es desenrotllaren al país, entre la classe obrera i al si del mateix partit. Aquest és ja un tema a banda, i de prou consideració. L'any de 1927, Krupskaja digué un dia que, de viure Lenin,, Stalin el tindria reclòs ja, segurament, en una presó. Crec que no s'equivocava. No es tracta exclusivament de la persona d'Stalin, sinó de les forces i circumstàncies de què Stalin, fins i tot sense saber-ho, n'és l'expressió. Però en

els anys 1922 i 1923, encara era possible conquerir el post de comandament donant obertament la batalla a la fracció, que començava a formar-se ràpidament, dels funcionaris socialnacionalistes, els usurpadors del partit, els explotadors de la Revolució d'Octubre i els epígons del bolxevisme. L'obstacle principal que s'alçava davant aquesta batalla era l'estat de Lenin. Confiàvem que tornaria a sortir de l'atac, com havia sortit del primer, i que participaria personal en les tasques del 12è Congrés, com ell mateix donava per suposat quan se celebrà l'anterior. Els metges ens donaven esperances, encara que cada vegada amb menor fermesa. La idea d'un "bloc" entre ell i jo per a donar la batuda a l'aparell i a la burocràcia, era només coneguda, en aquell moment, per Lenin i per mi, encara que els altres vocals del buró polític sospitaven quelcom. Les lletres de Lenin a propòsit de la qüestió nacional i el *Testament* romanien en el major secret. La meua campanya s'hauria interpretat, o com a mínim s'hauria pogut interpretar, com una batalla personal renyida per mi per a conquerir el lloc de Lenin al capdavant del partit i de l'estat. I jo no era capaç de pensar en açò sense sentir espant. Semblava que això havia de produir una desmoralització tal als nostres rengles, que, fins i tot donat cas que triomfés, pagaria el triomf massa car. En tot els plans i càlculs que pogueren fer-se, lliscava sempre un factor decisiu, que era una incògnita: el mateix Lenin i el seu estat de salut. Estaria ell, per a llavors, en condicions d'exposar personalment la seua opinió? Arribaria a temps de fer-ho? ¿Seria el partit capaç de comprendre que, en donar aquesta batalla, Lenin i Trotski lluitaven per l'esdevenidor de la revolució, i que no era Trotski personalment que es debatia per ocupar la vacant de Lenin? Donada la posició especial que aquest ocupava dins del partit, la incertesa regnant sobre el seu estat esdevenia una incertesa sobre la situació del partit en general. L'estat d'interinitat s'anava allargant. I la demora treballava a favor dels epígons, ja que Stalin, com a secretari general que era, es veia convertit, de fet, durant l'"interregne", en el vertader cap.

Arribaren els primers dies de març de 1923. Lenin seguia enllitat, en el gran edifici del Senat. S'apropava el segon atac, precedit per una sèrie de petits símptomes premonitoris. Jo haguí d'enllitar-me durant unes quantes setmanes amb un atac de ciàtica. Teníem el domicili en l'antiga *Casa dels Cavallers*, separada de les habitacions de Lenin pel gegantí pati del Kremlin. Ni ell ni jo podíem acudir al telèfon. A més, a Lenin li havien interdit els metges terminantment les converses telefòniques. Dues secretàries seues, Fotieva i Glasser, ens servien d'enllaç. Em digueren, per encàrrec de Vladimir Íltx, que aquest estava extraordinàriament disgustat amb la campanya que venia fent Stalin per a preparar el congrés del partit i, sobretot, amb les maquinacions que ordia a Geòrgia per a formar les fraccions del mode que millor li convingués. "Vladimir Íltx prepara una bomba contra Stalin, per al congrés del partit." Tals foren, literalment, les paraules de Fotieva. Això de la "bomba" procedia del mateix Lenin. "Vladimir Íltx vol que prenga vostè pel seu compte això de Geòrgia; sabent que vostè s'encarrega d'això, es quedarà tranquil." El dia 5 de març Lenin dictà les següents línies, dirigides a mi:

"Estimat camarada Trotski: voldria pregar-li a vostè molt encaridament que s'encarregués de defensar en el comitè central del partit la causa de Geòrgia. L'assumpte està encomanat de moment a cura d'Stalin i Dzerzinski, de la imparcialitat dels quals no puc refiar-me. Ben al contrari. Si vostè volgués fer-se càrrec de la defensa, em quedaria tranquil. Si per qualsevol raó no pogués accedir-hi, li pregue que em torne tots els materials, i en aquest cas interpretaré la devolució en sentit negatiu. El saluda cordialment com a camarada, Lenin."

Per què s'haurà embrollat tant aquest assumpte?, em preguntí. Resultà que Stalin havia tornat a defraudar la confiança que Lenin hi havia dipositat. Per a afermar la seua influència sobre Geòrgia, no tingué inconvenient (a esqueses de Lenin i de tot el comitè central, auxiliat per Ordxonikidze i sense que Dzerzinski ho veiés tampoc amb mals ulls) en

fer la traveta als millors elements del partit, cobrint-se il·legítimament amb l'autoritat del comitè central, que no tenia. S'aprofità de la circumstància que Lenin, enllitat, no podia parlar amb els companys, per a informar-lo mentiderament. Però Lenin encarregà a les seues secretàries que li reuniren tots els materials i elements de judici que hagués sobre l'assumpte i resolgué intervenir-hi personalment. És difícil saber què l'indignaria més, si la deslleialtat personal d'Stalin o la tosca política burocràtica seguida per aquest en el problema de les nacionalitats. Potser foren les dos coses igualment. Es preparà per a la lluita, però temia no poder intervenir personalment al congrés, i açò el tenia enormement preocupat.

-Per què no parla vostè de l'assumpte amb Zinoviev i Kamenev? -li suggeriren les secretàries.

Però ell refusà de mal humor la suggestió. Preveia clarament que Zinoviev i Kamenev, en quant ell abandonés la direcció dels assumptes, es conjurarien amb Stalin contra mi, traint-lo, per consegüent, a ell mateix.

-Saben vostès quina posició ha pres Trotski en l'assumpte de Geòrgia? -preguntà Lenin a les seues secretàries.

-Trotski intervingué en el ple, i ho féu coincidint completament amb el pensament de vostè –hi contestà Glasser, que havia exercit en el ple les funcions de secretària.

-Està vostè segura? -tornà a preguntar Lenin.

-Ho estic; Trotski acusà Ordxonikidze, Voroxilov i Kalinin que plantejaven falsament la qüestió de les nacionalitats.

-Assabente-se'n vostè bé! -li digué Lenin.

L'endemà, Glasser, em lliurà en el transcurs de la sessió del comitè central, que se celebrava en el meu domicili, una esquela en què resumia concisament el meu discurs del dia anterior, acabant amb aquestes paraules: "Diga'm si l'he entès a vostè bé."

-Per a què vol vostè saber-ho? -li preguntí.

-M'ho pregunta Vladimir Íltx –em contestà. "Està bé", li diguí per escrit.

Stalin observava un tant inquiet aquell intercanvi d'esqueles... Després que Vladimir Íltx llegí el que havíem escrit en el paper –em contà més tard Glasser-, es posà molt content i digué: "ah, ara la cosa canvia d'aspecte!", i m'encarregà que li lliurés a vostè tots aquests materials manuscrits que estaven destinats a servir per a la seua "bomba" en el 12è Congrés. Ara, ja veia clares les intencions de Lenin: volia exposar davant el partit sencer, sobre l'exemple de la política d'Stalin, i d'una manera despietada, els perills que comportava aquella degeneració burocràtica de la dictadura.

-Kamenev surt demà per a una conferència del partit a Geòrgia- li diguí a Fotieva, l'altra secretària. M'agradaria fer-li conèixer les notes de Lenin per a convèncer-lo que seguís a Geòrgia una línia de conducta encertada. Pregunte-li vostè a Íltx.

Un quart d'hora després, Fotieva tornava, panteixant, dient:

-De cap manera!

-I per què?

-Vladimir Ílitx diu que Kamenev s'ho contarà immediatament a Stalin i que aquest simularà arribar a una avinença, per a després faltar-hi.

-Però tan allà han arribat les coses, que Ílitx ja no creu possible arribar a una avinença profitosa amb el mateix Stalin?

-No, Ílitx no es refia d'Stalin, i es proposa atacar-lo obertament davant de tot el partit. Té preparada una bomba.

Com una hora després d'aquesta conversa, Fotieva tornà a on jo estava, amb una lletra de Lenin dirigida a Mdivani, un vell revolucionari, i a d'altres adversaris de la política d'Stalin a Geòrgia. Lenin els hi deia:

“Estic pendent amb vertader interès del vostre assumpte. Em té profundament indignat la grolleria d'Ordxonikidze i la tolerància que estan mostrant Stalin i Dzerzinski. Prepare materials i un discurs per a intervenir en la vostra defensa.”

D'aquesta lletra dirigia una còpia a mi i una altra a Kamenev. Açò m'estranyà.

-És que Vladimir Ílitx s'ho ha pensat millor? -preguntí a la secretària.

-Sí, el seu estat de salut empitjora per moments. No es pot fer cas dels informes tranquil·litzadors que donen els metges. Ja li costa esforç de parlar. Això de Geòrgia el té preocupadíssim, i tem que la malaltia l'impossibilita per a prendre cartes en l'assumpte. En donar-me la lletra, em digué: “Convé, per a no perdre temps, actuar resoludament, anticipant-se”.

-Llavors, això vol dir que puc parlar ja amb Kamenev?

-Sens dubte.

-Vaja vostè a cridar-lo de la meua part.

Kamenev trigà cosa d'una hora a presentar-se. Venia en un estat de completa perplexitat. El pla del trio Stalin-Zinoviev-Kamenev feia ja temps que estava ultimat. El vèrtex d'aquest triangle es dirigia contra mi. Tota la missió que es proposaven aquells conspiradors era preparar una base ferma d'organització contra Trotski i coronar al trio com a successor legítim de Lenin. La breu lletra d'aquest venia a clavar-se en el pla com una aguada quilla. Kamenev no sabia com havia de conduir-se, i m'ho confessà amb prou sinceritat. Li doní a llegir les notes de Lenin. Era suficientment expert com a polític per a comprendre de seguida que allò que a Lenin li interessava no era, purament i exclusiva, l'assumpte de Geòrgia, sinó la posició d'Stalin en el partit. Kamenev em féu algunes declaracions complementàries. Em digué que acabava d'estar amb Nadexda Constantinovna Krupskaja, cridat per ella, i que, amb una gran preocupació, li havia contactat que Vladimir Ílitx acabava de dictar taquigràficament una lletra per a Stalin, en què trencava tota mena de

relacions amb ell. La causa immediata d'aquest pas tenia un caràcter semipersonal. Stalin feia grans esforços per mantenir Lenin aïllat de tota font d'informació, comportant-se prou cínicament, a aquest respecte, amb Nadexda Constantinovna.

-Però vostè -agregà Krupskaia- coneix Ílitx i sap que mai hauria procedit a trencar les relacions personals amb Stalin, si al mateix temps no cregués necessari anul·lar-lo políticament.

Kamenev estava molt excitat i força pàl·lid. El sòl vacil·lava sota els seus peus. No sabia sobre quin peu aixafar ni en quina direcció s'havia de moure. És possible que temés simplement que jo fos a prendre represàlies contra la seua persona. Procurí explicar-li la situació, tal com jo la veia.

-Hi ha homes -li diguí- que són capaços de llançar-se a un perill real per a escapar-ne d'un altre purament imaginari. Prenga vostè nota d'això, i faça-ho saber així als altres: res més lluny del meu ànim que la intenció d'entaular una batalla al congrés del partit per capmena de canvis d'organització. Jo sóc partidari de l'*statu quo*. Si Lenin recobra la salut a temps, cosa que malauradament no és d'esperar, procuraré tornar a canviar impressions amb ell sobre aquest assumpte. Sóc contrari que es destituïska Stalin, que s'expulsi Ordxonikidze i que se separe Dzerzinski del Comissariat de Transports. D'altra banda, estic substancialment d'acord amb Lenin. Crec que cal modificar radicalment la política seguida en allò tocant les nacionalitats, cessar en les persecucions contra els adversaris d'Stalin a Geòrgia i acabar amb la pressió administrativa que s'exerceix sobre el partit; crec, a més a més, que hem d'orientar-nos d'una manera decidida cap a la industrialització del país i procurar que entre els dirigents hi haja una col·laboració honrada. La proposició presentada per Stalin pel que fa al problema nacional no és acceptable. El brutal i cínic asserviment per part dels representants de la "nació dominadora" exerceix en ella el mateix paper que la protesta i la resistència dels pobles petits, febles i endarrerits. He procurat donar a la meua proposta la forma d'una sèrie d'esmenes fetes a la proposició d'Stalin, per tal que, així, es facilite el canvi de rumb. Però cal que es corregisca radicalment l'orientació. Així mateix és necessari que Stalin dirigisca immediatament una lletra a Krupskaia, demanant-li excuses per la seua conducta grollera, i que aquesta conducta canvie realment. No cal que s'expose massa. Ací les intrigues sobren, i el quec cal és una honrada col·laboració. I quant a vostè -diguí, referint-me a Kamenev-, hauria de variar també radicalment de rumb en la Conferència de Tiflis, per a compenetrar-se amb els partidaris que té a Geòrgia la política nacional de Lenin.

Kamenev respirà tranquil. Acceptà tot el que li proposí. L'única cosa que temia era que Stalin es resistís, que es mostrés (tals foren les seues paraules) "groller i encapritxat".

-No ho crec, puix que, tal com estan les coses, no li queda a penes una altra sortida.

Tard ja de la nit, Kamenev vingué a comunicar-me que havia visitat Stalin en el llogaret en què aquest es trobava, i que acceptava totes les condicions. Em digué que Krupskaia havia rebut ja una lletra seua disculpant-se, si bé no pogué mostrar-li-la a Lenin, que es trobava pitjor. Semblà, no obstant això, que la veu de Kamenev tenia ja un altre to que abans, en acomiadar-se. Fins passat algun temps, no compreguí que el canvi de to responia precisament a l'empitjorament de Lenin. Tot just en arribar a Tiflis, rebé un telegrama xifrat d'Stalin, en què aquest li comunicava que Lenin havia tingut un nou atac i que no podia parlar ni escriure. En la Conferència de Geòrgia, Kamenev prengué partit a favor de la

política del primer contra la del segon. Ara que ja estava ungit per un perjuri personal, el trio era un fet.

L'atac de Lenin no estava destinat només contra la persona d'Stalin, sinó que es feia també extensiu al seu estat major, sobretot als còmplices i auxiliars Dzerszinski i Ordxonikidze. Els seus noms apareixen repetidament en la correspondència sostinguda per Lenin sobre la qüestió de Geòrgia.

Dzerszinski era home d'una gran passió explosiva. La seua energia es mantenia en tensió per mitjà de constants descàrregues elèctriques. Per insignificant que fos la qüestió que es discutia, muntava de seguida en fúria, les aletes primes del seu nas començaven a tremolar, els ulls desprenien foc i la veu prenia un to agut, trencant-se a cada pas. Malgrat aquesta alta tensió nerviosa, Dzerszinski no coneixia l'apatia ni els estats de depressió. Es trobava, per dir-ho així, en estat de mobilització contínua. Una vegada, Lenin el comparà a un fogós cavall de pura sang. En tots els assumptes en què havia d'intervenir, se li torbava de seguida la vista i es posava a defensar amb gran passió, intransigència i fanatisme els seus col·laboradors contra qualssevol crítica, sense que a ell personalment li afectés res: Dzerszinski només vivia per a la causa.

No era home d'idees pròpies. Ni es tenia tampoc, com a mínim mentre visqué Lenin, per un polític. Diverses vegades, i en les més diferents ocasions, em digué: "Jo potser no siga un mal revolucionari, però no tinc res de cabdill, d'estadista, ni de polític." En aquestes paraules hi havia un poc més que modèstia; aquesta valoració de si mateix, era exacta substancialment. Es passà molts anys lluitant al costat de Rosa Luxemburg i fent seu, no sols el combat que aquesta menava contra el patriotisme polonès, sinó també el que sostenia contra el bolxevisme. L'any 1917 es passà al partit bolxevic. Lenin, molt satisfet, em digué: "No queda en ell rastre del passat." Durant dos o tres anys, sentí una afecció especial per mi. Últimament s'havia anat a formar a les files d'Stalin. En allò tocant la tasca econòmica, el seu fort era el temperament: imprecava, donava impuls a les coses, arrossegava els altres. Però no tenia un pla meditat respecte al desenvolupament que s'havia d'imprimir a l'economia. Compartia tots els errors d'Stalin i els defensava amb aquella passió que el caracteritzava. Aquest home morí quasi de peu, quan acabava a penes de descendir de la tribuna des de la que havia intervingut iracund contra l'oposició.

Lenin entenia que al segon aliat d'Stalin, Ordxonikidze, era necessari expulsar-lo del partit, com a sanció contra els seus actes de despotisme burocràtic en el Caucas. Jo m'hi oposí. Lenin em contestà per un secretari: "Almenys, per dos anys." Com de lluny estava Lenin, en aquell moment, de pensar que aquest mateix Ordxonikidze a qui volia expulsar del partit havia d'arribar, passat el temps, a presidir la comissió de vigilància projectada per Lenin per a donar la batalla als excessos burocràtics d'Stalin i mantenir alerta la consciència del partit!

A banda dels fins polítics generals que es proposava, la campanya iniciada per Lenin tenia per missió crear les condicions més favorables per a la meua tasca directiva, ja fos en col·laboració amb ell, si arribava a reposar-se, o en la seua substitució, si no assolia resistir la malaltia. Però aquella batalla, que no pogué menar-se fins al final, ni tan sols fins a la meitat, donà resultats contraris als que es proposava. Lenin, en realitat, a penes tingué temps més que a reptar Stalin i els seus aliats per al combat, sense que això transcendís al partit, perquè no sortí de les persones més directament interessades. El primer avís serví perquè la fracció d'Stalin (que en aquell moment es reduïa al conegut trio) tanqués els rengles. L'estat

d'interinitat seguia vigent. Stalin continuava timonejant la nau burocràtica. La selecció artificial de persones seguia el seu curs veloç. Com més feble se sentia el trio intel·lectualment, com més em temia (i em temia, perquè volia derrocar-me), més havia de prémer els caragols del règim imperant dins del partit i de l'estat. Prou de temps després, l'any 1925, Bukharin em contestà, en una conversa privada, replicant a la crítica que jo feia del règim que se seguia en el partit:

-No hi democràcia entre nosaltres perquè tenim por de vostè.

-Procuren vostès sobreposar-se a aqueixa por -li aconsellí- i veurem si aconseguim treballar d'acord profitosament.

Però aquell consell no serví de res.

L'any 1923 presencià una campanya intensiva, tot i que encara pudorosa, per a estrangular i desfer el partit bolxevic. Lenin forcejava amb l'espantosa malaltia. El trio forcejava amb el partit. A l'atmosfera surava una tensió aclaparadora, que en arribar la tardor havia de descarregar-se en una tempestat de discussions contra l'oposició. Començava la segona etapa de la revolució: la campanya contra el "trotskisme". En realitat, era la campanya contra l'herència de Lenin.

EL COMLOT DELS EPÍGONS

Estàvem en les primeres setmanes de l'any 1923. S'apropava el 12è Congrés del partit. No hi havia a penes esperances que Lenin pogués participar-hi. Açò plantejava, amb caràcter urgent, la qüestió de qui havia de pronunciar davant l'assemblea l'informe sobre la situació política. En tractar-s'hi en la sessió del buró polític, Stalin digué: "Trotski, naturalment." Immediatament aquesta opinió fou sostinguda per Kalinin, Rikov i Kamenev, tot i que aquest ho feia visiblement de mala gana. Jo m'hi oposí. Al partit no podia produir-li bona impressió que cap de nosaltres intentés substituir Lenin. Per una vegada, no tindriem altre remei que prescindir del discurs polític d'orientació, limitant-nos a exposar allò estrictament necessari a propòsit d'alguns punts concrets de l'ordre del dia. A més, advertí que entre nosaltres hi havien diferències en la manera d'apreciar els problemes econòmics.

-Quines són aqueixes diferències? -em replicà Stalin, i Kalinin hi afegí:

-En gairebé tots els assumptes, el buró polític accepta les proposicions de vostè.

Zinoviev estava de vacances al Caucas. La qüestió es quedà sobre el tapet. Per descomptat, accedí a exposar davant el congrés la situació de la indústria.

Stalin, que sabia la tempestat que sobre el seu cap desencadenaria Lenin, procurava fer-me la cort per tots els mitjans. Digué i repetí que el discurs polític havia d'estar a càrrec de la persona més popular i influent del comitè central després de Lenin, que era Trotski; que el partit ho esperava així i que no se sabia explicar que no fos així. I el cas és que els seus

esforços per aparèixer felinament amable amb mi me'l feien més insuportable que quan obertament donava brida solta a la seua hostilitat, perquè els motius d'aquelles carantoines ressaltaven amb massa evidència.

Zinoviev tornà del Caucas. A les meues esquenes se celebraven constants deliberacions de fracció, en què participaven en aquell moment encara poques persones. Zinoviev palesà dels seus desitjos d'encarregar-se del discurs polític. Kamenev preguntà als "vells bolxevics" de major intimitat, la majoria dels quals havien viscut allunyats del partit per espai de deu a quinze anys:

-Que potser tolerarem, realment, que Trotski s'erigisca en cap exclusiu del partit i de l'estat?

D'amagat pels racons, començaven a furgar en el passat i a portar a la memòria les antigues diferències que m'havien mantingut separat de Lenin. Era l'especialitat de Zinoviev. Mentre, l'estat de Lenin s'havia agreujat bruscament; per aquesta banda no amenaçava, doncs, cap "perill". El trio adoptà la decisió que el discurs polític estigués a càrrec de Zinoviev. En formular hom la proposta davant el buró polític, després de ben madurada entre bastidors, jo no contradiguí. Tot allò tenia un marcat caràcter d'interinitat. Diferències paleses de criteri no les hi havia, i no s'hi veia tampoc que el "trio" seguís una línia política definida. Al principi, s'havien aprovat sense debat les meues tesis sobre la indústria. Més tard, quan copsaren que ja no s'havia de témer que Lenin es reintegrés al treball, els del trio, temerosos que el congrés del partit fos a preparar-se massa pacíficament, feren un viratge brusc. Ara, s'esforçaven a aprofitar totes les ocasions per a enfrontar-me amb els dirigents del partit. En els últims moments, quan ja el congrés estava a punt de reunir-se, Kamenev presentà una esmena a la meua proposició, ja aprovada, que feia referència a la classe camperola. No hi ha per a què detenir-se a analitzar ací aquella esmena, que no tenia cap contingut teòric ni polític, sinó un caràcter de pura provocació. La seua finalitat era servir de punt de suport per a les acusacions que havien de llançar-se'm (malgrat de moment no sortiren bastidors) pel meu "menyspreu" envers els camperols. Tres anys després, quan ja havia trencat amb Stalin, Kamenev em contà, amb aqueix cinisme bonàs que el caracteritza, com s'havia guisat aquella acusació, que, naturalment, cap dels seus autors prenia seriosament.

Voler operar en política amb criteris morals abstractes és una empresa condemnada per endavant al fracàs. En política no hi ha més moral que la que es desprèn de la política mateixa, com una de les seues funcions. Però, només la política que es posa al servei d'una gran missió històrica és capaç d'atenir-se per als seus actes a mètodes morals que no admeten tatxa. En descendir el nivell dels problemes polítics, descendeix també, inevitablement, el seu nivell moral. És sabut que Figaro es negava a establir cap gènere de diferència entre la política i la intriga. I això que visqué abans de l'era del parlamentarisme! Quan aqueixos predicadors moralistes de la democràcia burgesa volen trobar en la dictadura revolucionària, com a tal, la font de costums polítics degenerats, no li queda a hom altre remei que arronsar piadosament les espatlles. Seria molt instructiu poder filmar i projectar una pel·lícula del parlamentarisme modern, encara que només compregués els episodis d'un any; sempre que l'aparell de filmació no es col·loqués, precisament, a la vora del setial del president del parlament, en el moment d'ésser aprovada una proposició patriòtica, sinó en altres llocs força distints: als despatxos dels banquers i els industrials, als racons de les redaccions periodístiques, a la vora dels prínceps de l'Església; als salons de les dames de la política, als ministeris, etc., permetent també que l'òptica de la càmera cinematogràfica fes una ullada ara

sí i després també a la correspondència secreta dels cabdills dels partits... Allò que sí pot dir-se, perquè és cert, és que a una dictadura revolucionària se l'ha de mesurar amb un arrasador més exigent, en allò tocant els costums polítics, que no als hàbits parlamentaris. Les armes i els mètodes de la dictadura reclamen, encara que només siga pel seu agusat tall, una asèpsia molt més acurada. Una sabatilla bruta no té gran importància. Però una navalla d'afaitar bruta és molt perillosa. Els mètodes seguits pel "trio" significaven ja, per si mateixos, un descens en el nivell polític.

La dificultat de major importància amb què es trobaven els conspiradors era haver de donar-me la batalla obertament, a la faç de les masses. Zinoviev i Kamenev eren coneguts per la classe obrera, que agradava d'escoltar-los parlar. Al si del partit, no gaudien de cap autoritat moral. Encara estava massa fresca en el record la conducta seguida per ells l'any 1917. A Stalin a penes el coneixia ningú, fora del grupat de vells bolxevics que el rodejava. Alguns dels meus amics em deien:

-Veurà vostè com no s'atreveixen a manifestar-se contra vostè a plena llum! En la consciència del poble, el nom de vostè es troba inseparablement unit al de Lenin. És molt difícil esborrar d'una manotada els records de la Revolució d'Octubre, de l'Exèrcit Roig i de la guerra civil!

Jo no compartia aquesta opinió. L'autoritat personal té en política, sobretot en política revolucionària, una importància molt gran, imponent potser, però mai decisiva. Són processos molt més profunds, processos de masses, els que decideixen en última instància la sort de les autoritats personals. Quan la revolució seguia una línia ascensional, les calúmnies llençades contra els cabdills del bolxevisme no feren més que enfortir el prestigi dels bolxevics. Ara que la revolució estava en descens, la campanya de difamació seguida contra les mateixes persones, podia ésser una arma de triomf en mans de la reacció termidoriana.

La marxa objectiva de les coses, dins del país i en la palestra mundial, era favorable als meus adversaris. I, no obstant això, la seua no fou empresa fàcil. Els llibres comunistes, la premsa, els agitadors, vivien amb la mirada posada en l'ahir, que ressaltaven units els noms de Lenin i Trotski. Calgué fer un viratge de 180 graus, no d'una colp, naturalment, sinó en diverses etapes. Perquè veja hom com de brusc havia d'ésser el viratge, reproduiré ací algunes mostres, que donen idea del to en què s'expressava la premsa del partit respecte als cabdills de la revolució.

El dia 14 d'octubre de 1922, quan Lenin es reintegrà al treball després del primer atac, heus aquí què escrivia Radek per a *Pravda*:

"Si del camarada Lenin podem dir que és el cervell de la revolució, que impera pel mecanisme de transmissió de la voluntat, el camarada Trotski és la voluntat fèrria, domada pel cervell. Els discursos de Trotski són com la veu de la campana que crida al treball. Hi ressalta amb una gran claredat tota la seua importància i raó d'ésser, la raó d'ésser de la nostra tasca en els anys pròxims"... I així successivament. Cal reconèixer que la forta tendència personal de Radek a l'expansió és quelcom proverbial: és un home que sap fer les coses així i que sap fer-les també d'altres modes. Però allò que importa és el fet que aqueixes paraules es publicaren en l'òrgan central del partit, quan encara vivia Lenin, sense que ningú les trobés dissonants.

L'any 1923, quan la conspiració del “trio” ja començava a ésser franca i palesa. Lunatxarski fou un dels primers que començaren a encensar l'autoritat de Zinoviev. Però vegem de quina manera.

“Cert [escrivia, traçant la seua silueta] que Lenin i Trotski són les figures més populars (amb popularitat feta d'admiració o d'odi) de la nostra època, potser en tot el globus terraquí. Al seu costat, Zinoviev, es queda un poc en segon pla; però Lenin i Trotski ja venien essent considerats en les nostres files feia tant de temps com persones de dots tan extraordinaris; eren tan indiscutibles com a cabdills, que a ningú podia causar sorpresa l'enorme personalitat que adquiriren amb la revolució.”

Si porte ací aquests panegírics emfàtics, de gust tan dubtós, és purament i exclusiva perquè els necessite com a elements de judici, per a traçar un panorama complet; a mode, si hom vol, de les declaracions dels testimonis en un judici oral.

Amb vertadera repugnància ja, em veig obligat a citar un tercer testimoni: a Iaroslavski, les adulacions del qual són, sens dubte, més ofensives encara del que puguen ésser-ho les seues calúmnies. Aquest subjecte té al present gran predicament dins del partit, i pel seu mesquí format espiritual es pot mesurar tot l'abisme de decadència a què hi han arribat les coses. Iaroslavski pogué escalar l'altura que avui ocupa mitjançant les difamacions abocades contra mi. Aquest falsificador oficial de la història del partit es dedica a pintar el passat com una cadena ininterrompuda de duels entre Lenin i jo. I no diguem pel que fa a la classe camperola, que jo, segons ells, m'afartí de “menystenir”, d’“ignorar”, de la existència de la qual ni tan sols en “tenia noció!” I aquell que ho diu és el mateix que al mes de febrer de l'any 1923, és a dir, en un moment en què havia de conèixer perfectament les meues relacions amb Lenin i la meua actitud envers el problema camperol, parlava del meu passat, en un llarg article dedicat a les primeres manifestacions de la meua activitat literària (1902), en els termes següents:

“El brillant talent literari i publicista del camarada Trotski li conquerí en el món sencer el títol de “rei dels polemistes”, com l'anomenà en una ocasió l'autor anglès Bernard Shaw. Qui haja seguit les seues publicacions en el transcurs d'un quart de segle, s'havia de convèncer que aquest talent s'havia de palesar molt especialment...”, etc.

“Segurament que molts coneixen el retrat cèlebre de Trotski en la seua joventut [etc.]. Davall d'aquell espaiós front, bullia ja en aquell moment un riu desbordat d'imatges, de pensaments, de sentiments, que desviaven Trotski de tant en tant de la gran calçada històrica, que l'obligaven unes vegades a fer una gran volta, i d'altres vagades, per contra, a endinsar-se sense por entre allò que semblava impenetrable. Però en totes aquestes recerques per trobar el camí encertat, veiem davant de nosaltres un home lliurat en cos i ànima a la revolució, amb tots els dots del tribú, amb una paraula contundent i flexible com l'acer, que es clava en l'adversari...”, etc.

“Els siberians [segueix desbocant-se Iaroslavski, unes línies més avall] llegien amb entusiasme aquells brillants articles, i els esperaven amb impaciència. Només uns pocs sabien qui era l'autor, i els que coneixien Trotski estaven molt lluny de pensar, en aquella època, que arribaria a ésser un dels cabdills més prestigiosos de l'exèrcit més revolucionari i de la revolució més avançada del món.”

Vegem ara què hi ha de veritat en la meua “ignorància” del problema camperol. Ací, Iaroslavski s'embrolla encara més. Resulta que la meua carrera d'escriptor començà precisament amb un treball consagrat a l'aldea. Escoltem-lo:

“Aïllat en aquella aldea siberiana, Trotski no parà fins que penetrà en tots els detalls de la vida pobletana. A la primera cosa que consagrà la seua atenció fou a l’organització administrativa de l’aldea a Sibèria.

“En una sèrie de correspondències enviades al periòdic, traça una pintura brillant d’aquesta organització... [i més endavant] Al seu voltant Trotski no veia més que l’aldea. Patia amb les seues misèries. L’oprimia aquella tenebra i aquella absència de tot dret.”

Iaroslavski acabava demanant que els meus articles sobre l’aldea passaren a les antologies. I açò ocorria al febrer de 1923, és a dir, en el mateix mes en què s’inventava la versió de la meua indiferència davant els problemes del camp. El que ocorria era que l’autor d’aqueix article es trobava, aleshores, a Sibèria i no podia, per aquest motiu, estar iniciat en el nou rumb que prenia el “leninisme”.

L’última mostra que exhibiré procedeix del mateix Stalin. Ja quan se celebrà el primer aniversari de la Revolució d’Octubre, publicà un article que no tenia més finalitat que atacar-me veladament. Per a explicar-s’ho, cal recordar que durant el període de preparació de la Revolució d’Octubre, Lenin hagué d’amagar-se a Finlàndia, que Kamenev, Zinoviev, Rikov i Kalinin s’oposaven a l’aixecament armat, i que de Stalin no hi havia ésser vivent que pogués donar la menor notícia. El resultat de tot açò fou que el partit associà al moviment d’octubre molt principalment al meu nom. Doncs bé; en el primer aniversari, Stalin procurava dissipar aquesta idea, contraposant la direcció col·lectiva del comitè central a la meua. No obstant això, per a donar un cert aire de justificació a les seues paraules, es veia obligat a escriure el que segueix:

“Tota la tasca pràctica de preparació del moviment estigué directament a càrrec del president del soviets de Petrograd, Trotski. I pot hom afirmar amb absoluta seguretat que si la guarnició es passà tan ràpidament al costat dels soviets i els treballs del Comitè Revolucionari de Guerra s’organitzaren tan encertadament, el partit ho deu, molt en primer terme, al camarada Trotski.”

Que Stalin escrigués en tals termes s’hi devia, purament i exclusiva, a què aleshores fins i tot a ell se li feia impossible escriure altrament. Havien de passar diversos anys de furiosa batuda perquè Stalin pogués atrevir-se a dir en veu alta: “ni en el partit ni en la Revolució d’Octubre tingué ni en pogué tenir el camarada Trotski cap paper important...” Quan algú li féu notar la contradicció, s’hi limità a contestar amb una tosca grolleria.

El “trio” no podia enfrontar-se amb mi en res. Per això la seua tàctica era enfrontar-me amb Lenin. Però per a açò calia que Lenin es veiés privat de tota possibilitat d’enfrontar-se, al seu torn, amb el “trio”. En d’altres paraules, la campanya preparada pel “trio”, per a arribar a un final victoriós, necessitava que Lenin estigués desnonat o embalsamat ja al mausoleu. Tampoc, però, açò bastava. Calia que jo m’allunyés del front de combat mentre durava la campanya. També açò ho assoliren, a la tardor de 1923.

Jo no faig ací filosofia de la història, sinó que em limite a relatar la meua vida sobre el fons dels esdeveniments, amb què estigué relacionada. Però deixar de fer notar incidentalment amb quina gelosia allò fortuït es posa sempre al servei d’allò racional. Parlant en termes generals, allò que ocorre és que el fons racional de tot el procés històric es reflecteix i descompon en una sèrie de fets casuals. Usant termes de biologia, podríem dir que les lleis racionals de la història es van realitzant a través d’una selecció natural de casualitats.

Basant-s'hi s'exerceix l'activitat conscient de l'home, que consisteix a sotmetre els esdeveniments casuals a una selecció artificial. Però ací he d'interrompre per un moment el relat per a dir quelcom sobre el meu amic Ivan Vassilievitx Zaitsev, natural de l'aldea de Kalosxino, situada a la vora del riu Dubna. La comarca s'anomena Zabolotie, i és, com indica ja el seu nom, rica en caça als pantans. El riu Dubna forma ací una ampla pradera pantanosa, de prop de quaranta quilòmetres de llarg, amb pantans, llacs i illes separades per canals i encerclades de joncs. A la primavera, es concentren en aquesta comarca bandades d'ànecs, de grues, d'ànecs de totes les espècies, de diverses varietats de becades i tota aqueixa sort de bestioles que poblen les superfícies pantanoses. Com a uns dos quilòmetres de distància, a la muntanya baixa, entre tossals de molsa i mates de nabineres d'aiguamoll, es fan l'amor els galls salvatges. Ivan Vassilievitx fa lliscar pel canal endins, entre les vores pantanoses, l'estret bot, que tripula amb un curt timó. El canal procedeix de fa molts anys, dos-cents o tres-cents, i tots els anys cal dragar-lo perquè el fang no el cegue. Sortírem de Kalosxino a mitjanit, per a arribar a la cabanya abans que sortís el sol. A cada pas que fèiem, els peus s'enfonsaven al sòl torbós i enfangat. Al principi, em feia por, però ja la primera vegada que hi aní em digué Ivan Vassilievitx:

-Avança sense por, que al llac ja s'han ofegat alguns, però ací, als pantans, encara no s'ha ofegat ningú.

El bot és tan lleuger i sotsobrant, que el millor, sobretot quan bufa l'aire, és anar tombat d'esquena sense moure's. Els boters es posen generalment de genolls, pel que puga ocórrer. Només Ivan Vassilievitx va dempeus, tot com és d'alt, malgrat que coixeja d'una cama. Ivan Vassilievitx és el rei dels ànecs d'aquesta comarca. Ja son pare, el seu avi i el seu besavi, es dedicaren a la caça. Res tindria de particular que un avantpassat seu subministrés els ànecs, les oques i els cignes per a la cuina d'Ivan el Terrible. Els galls salvatges, els faisans silvestres i les becades no li interessien gran cosa.

-Això no és de la meua competència –acostuma de dir, concisament.

En canvi, té apamat tot allò que als ànecs es refereix: coneix les seues plomes, el to de la seua veu, la seua ànima d'ànec. De peu en el bot, s'acatxa a cada poc a agafar una ploma que flota a la superfície de l'aigua, l'examina i declara:

-Anem a encaminar-nos a Gusxtxino, perquè anit hi dormiren els ànecs...

-Per què ho saps?

-No veus com les plomes suren sobre l'aigua? Són plomes fresques, caigudes de l'ocell anit, perquè no estan a penes mullades, i els ànecs no han pogut dirigir-se més que a Gusxtxino, com t'ho dic.

I mentre que els altres caçadors retornen amb una o dues parelles, nosaltres tornem amb deu, i a vegades fins amb quinze peces. Per a ell el treball i per a mi l'honor, com amb tanta freqüència succeeix en la vida. Arribats a la cabanya, feta de joncs, Ivan Vassilievitx es porta la mà sarmentosa als llavis i es posa a refilar com una femella d'ànec, i tan bé, tan dolçament ho fa, que l'ànec més caut i foguejat no sap resistir a la temptació i ve a fer una volta entorn de la cabanya, girant en l'aire, o es deixa caure pesadament sobre l'aigua a cinc passos de distància: la veritat és que li fa a un vergonya disparar així. Zaisev ho observa tot, ho sap tot, ho tafaneja tot.

-Prepara't -em murmura- que l'ànec se't ve a les mans.

Jo només abaste a veure allà lluny, damunt del bosc, una taca que aleteja, però Ivan Vassilievitx, el gran mestre de la confraria dels ànecs, ja ha tingut temps d'esbrinar quina varietat d'ànec és aquell. I en efecte, l'ocell ve dret a mi. Si hom falla el tret, Ivan Vassilievitx llença un gemec a penes perceptible, molt cortès. I, no obstant això, hom voldria que se'l tragués la terra abans d'escoltar a les seues esquenes aquell lament.

Fins a la guerra, Zaisev havia treballat en una fàbrica de filats. Actualment, continua passant els hiverns a Moscou, treballant de fogoner o en una fàbrica d'electricitat. En els primers anys després de la revolució, quan tot el país estava ple de lluites i cremaven els boscos i els terrenys torbosos, i els camps es veien calbs, els ànecs no volaven. Zaisev maleïa del nou règim; però l'any 1920 tornaren els ànecs a transmigrar en grans bandades, i ja Ivan Vassilievitx reconeix plenament la sobirania dels soviets.

A dos quilòmetres d'ací funcionà durant un any una petita fàbrica de metxes de propietat de l'estat. La dirigia l'antic fogoner del meu tren militar. La dona i la filla de Zaisev portaven a casa tots els mesos trenta rubles cada una, que guanyaven a la fàbrica.. Allò era una riquesa fabulosa. Però aviat la fàbrica saturà de metxes tota la comarca i hagué de tancar les portes. Els ànecs tornaren a ésser base del suport de tota la família. El dia 1er de Maig, Ivan Vassilievitx es veié instal·lat a l'escenari d'un gran teatre de Moscou, entre els hostes d'honor. Allí estava, assegut en primera fila, amb el peu balandrim-balandram recollit, un tant perplex, però sempre digne, escoltant el meu discurs. L'havia portat Muralov, amb qui solíem compartir les alegries i les penalitats de la caça. Ivan Vassilievitx es tornà a Kalosxino, molt content del meu discurs i contant-se'l a tot el món a l'aldea, perquè ho havia entès tot perfectament. Açò estrenyé encara més els lligams amistosos que als tres ens unien. Convé advertir que els caçadors vells, sobretot els de les proximitats de Moscou, són gent poc de fiar, perquè no en va han estat en contacte durant molts anys amb els grans senyors: són mestres en adulacions, mentides i jactàncies. Ivan Vassilievitx no és d'aquests. És un home senzill, dotat de gran talent d'observació i de dignitat personal. I és que, en els fons de la seua ànima, no és un mercader, sinó un artista de la seua professió.

També Lenin se n'anava, algunes vegades, a caçar amb Zaisev, i Ivan Vassilievitx ensenyava a tothom el lloc on, en el graner de fusta, se solia tendir Lenin entre la palla. Lenin era molt aficionat a la caça, encara que només sortia molt de tard en tard. I caçant, malgrat l'enorme paciència que tenia per a les grans coses, s'acalorava extraordinàriament. Així com els estratègs genials són generalment mals jugadors d'escacs, els genis polítics, que tenen gran pols i mirada precisa per als seus blancs, solen ésser caçadors mediocres. Encara recorde quan em contà, amb to de desesperació, com quelcom que no es podia reparar ja mai i que la consciència l'acusava, que, fent una batuda a la guineu, havia errat el tret a vint-i-cinc passos de la bèstia. Jo el comprenguí perfectament, i sentí el cor envaït de simpatia i de pietat.

No tinguí mai ocasió d'anar de caça amb ell, malgrat que arribàrem a concertar-nos moltes vegades, fixant el dia com a cosa decidida. En els primers anys després de la revolució, no podia hom ni pensar-hi. Lenin sortia alguna que una altra vegada al camp, però jo no podia abandonar ni per un instant el tren, el quarter general o l'automòbil, i passí tots aquells anys sense agafar una sola vegada la carrabina. En els últims temps, després de sufocada la guerra civil, sempre sorgia quelcom imprevist a interposar-se en els nostres plans. Després, vingué la seua malaltia. Poc abans d'enllitar-se, ens havíem concertat per a reunir-

nos a caçar al riu Tsostxa a la província de Tver. Però l'auto en què anava Lenin es quedà aturat enmig del camp, i jo no podia esperar més. Després de reposar-se del primer atac, renyí una batalla perquè li permeteren sortir de caça. Per fi, cediren els metges, a condició que no es fatigués massa. En una reunió que se celebrava, si mal no recorde, per a assumptes agronòmics, Lenin anà a asseure's a la vora de Muralov i li preguntà:

-Crec que surt vostè de caça moltes vegades amb Trotski?

-Sí, alguna que una altra vegada.

-I què, cacen vostès molt?

-A vegades, no es dóna malament.

-No volen vostès emportar-me?

-Pot vostè? -li preguntà, prudentment, Muralov.

-Sí que puc; m'han donat permís... De manera que em porten vostès, no?

-Amb molt de gust, per descomptat, Vladimir Íltx, com no havíem d'emportar-nos-el?

-Llavors, ja els telefonaré; quedem en això.

-L'esperem a vostè.

Però Íltx no telefonà. Fou la malaltia que cridà a la seua porta. I després la mort.

He hagut de fer tota aquesta volta per a contar com i per què en aquell diumenge del mes d'octubre de 1923 em trobava en Zabolotie, als pantans, entre els joncs. La nit havia estat freda i la passí assegut en sabatilles dins de la tenda. Però, al matí següent, el sol calfava de ferm i aviat la boira es dissipà sobre els pantans. En la vora, en una de les altures, m'esperava l'automòbil. Davidov, el xofer, que havia fet al meu costat tota la guerra civil, cremava, com sempre, d'impaciència per saber quantes peces hauríem cobrat. Des del bot fins al cotxe no hi hauria més de cent passos. Però a penes aixafí al sòl, calçat com anava amb sabatilles de feltre, se m'entollaren els peus d'aigua. Abans que pogués arribar a salts a l'automòbil, tenia els peus completament gelats. M'asseguí a la vora del xofer, em descalcí i em calfí les cames al motor. Però el refredament s'apoderà de mi i haguí d'enllitar-me. Després de la grip, sobrevingué una febre perniciosa. Els metges em prohibiren abandonar el llit, haguí de romandre enllitat tot el que quedava de tardor i durant l'hivern. És a dir, que mentre es desenrotllava tota la discussió entorn del "trotskisme", durant l'any 1923, jo havia d'estar-me lligat al llit. Pot hom preveure les revolucions i les guerres. En canvi, no és tan fàcil de preveure les conseqüències que poden derivar-se d'una excursió de caça als ànecs, a la tardor.

Lenin jeia malalt en Gorki, jo al Kremlin. Els epígons ampliaren el radi de la conspiració. En la primera època havien actuat astutament, sota la màscara de l'adulació, però procurant mesclar en les alabances una dosi cada vegada major de verí. Fins al més impacient de tots els conjurats, que era Zinoviev, amagava les calúmnies en bells girs oratoris. "De tots

és coneguda l'autoritat del camarada Trotski [digué Zinoviev el dia 15 de desembre (1923), en una assemblea del partit, celebrada en Petrograd] como ho són també els seus mèrits. Entre nosaltres, açò no cal proclamar-ho, perquè tots els coneguem. Però no per això les faltes deixen d'ésser faltes. Jo, sempre que n'he comès algunes, he estat amonestat durament pel partit..." I d'ací endavant, sempre en el mateix to de covard acusació, que fou durant algun temps el diapasó dels conjurats. La seua veu no cobrà un to de franquesa fins que no tempejaren totes les possibilitats i compregueren que tenien les posicions conquerides

Nasqué tota una indústria, consistent en la fabricació de prestigis artificialment improvisats, en la invenció de biografies fantàstiques, en una campanya de propaganda de cabdillisme: serveis tots executats per encàrrec. Una branca d'aqueixa indústria es consagrà, especialment, a la qüestió de les presidències d'honor. Des d'octubre, seguia com a pràctica usual la d'elegir Lenin i Trotski per a la presidència d'honor de les infinites assemblees que se celebraven. L'aparellament d'aquests dos noms passà a formar part del llenguatge usual, dels articles de periòdic, de les poesies, de les cançons populars. No hi havia altre remei que desarticular aquella parella de noms, encara que fos per la força, per a poder enfrontar-los l'un a l'altre. Al primer, s'introduí la norma d'elegir tots els vocals del buró polític per a les presidències d'honor. Després, els foren posant ja per ordre alfabètic. Més tard, l'ordre alfabètic es trastornà per a establir una nova jerarquia de cabdillatge, passant a primer lloc el nom de Zinoviev. L'exemple vingué de Petrograd. Al poc, començaren a compondre's presidències d'honor de les que s'havia eliminat el meu nom. En arribar aquesta supressió a coneixement de l'assemblea, ressonaven protestes sorolloses. Moltes vegades, el president es veia obligat a disculpar la mutilació dient que es tractava d'un oblit. Els periòdics no en deien, naturalment, res. De seguida començà a ressaltar al capdavant el nom d'Stalin. En els casos en què el president no assolía imposar el que se li ordenava, s'encarregava de corregir-lo la notícia que es publicava en els periòdics. Una persona feia carrera o perdia la que tingués, segons que el seu nom figurés o no al quadro d'honor de la presidència. I aquesta tasca, obstinada i sistemàtica més que cap altra, pretenia justificar-se parlant de la necessitat de combatre el "culte al cabdillisme". En la conferència de Moscou de l'any 1924, Preobrazenski llençà als epígons aquestes paraules: "Sí, també nosaltres som contraris al "culte al cabdillisme", però ens oposem que se substituísca el culte a un cabdill pel culte a altres de menor quantia."

"Aquells foren dies terribles [conta la meua muller en el seu diari]; dies en què L. D. hagué de lluitar durament contra els vocals del buró polític. Era ell sol, i malalt, a lluitar contra tots. A causa de la seua malaltia, les sessions se celebraven en el nostre domicili. Asseguda a l'alcova del costat, l'escoltava parlar. Parlava amb tot el seu ésser, i semblava, per la passió i la "sang" amb què parlava, com si amb cada un d'aquells discursos donés una part de les seues forces. I després, venien les rèpliques fredes i inerts dels altres. Ja estava tot convingut per endavant, per a què excitar-se? En acabar aquelles sessions, a L. D. li pujava bruscament la temperatura, i havia de sortir del despatx amerat de suor fins als ossos, a canviar-se de roba i enllitar-se. Calia posar a eixugar la roba interior i el vestit, que estava com si sortís d'un riu. Les sessions se celebraven amb gran freqüència a l'habitació de L. D., on estava aquella estora vella i descolorida amb la que jo somiava totes les nits com si fos una pantera vivent; les sessions celebrades durant el dia, esdevenien a la nit terribles malsons. Així fou la primera etapa de la lluita, fins que el combat sortí a la llum pública..."

Els secrets d'aquesta etapa es descobriren més tard, pels mateixos que havien portat la conspiració, en sobrevenir la ruptura de Zinoviev i Kamenev amb Stalin. Era, una conspiració en tota regla. S'organitzà un buró polític secret de "set caps", integrat per tots els vocals del buró oficial menys jo. Per a substituir-me a mi, hagueren de recórrer a Kubytxev, actual

president del Consell Suprem d'Economia. Tots els assumptes eren despatxats per endavant per aquesta central secreta, els components de la qual havien concertat un segur mutu, per a cas de perill. S'havien obligat entre si a no entaular polèmiques uns amb altres, i a valdre's de totes les ocasions per a actuar tots junts contra mi. En les organitzacions locals es muntaren també centres secrets, sotmesos al de Moscou per la més estricta disciplina. La correspondència es mantenia per mitjà d'una xifra especial. Era una organització clandestina i fermament articulada que s'alçava dins del partit i que en un principi només es dirigia contra una persona. La selecció dels elements que havien d'ocupar càrrecs de responsabilitat en el partit o en l'estat, es feia atenint-se amb gelosia a un criteri normatiu: contra Trotski. Durant l'“interregne” obert per la malaltia de Lenin i que s'anava allargant, aquesta tasca es menà d'una manera infatigable, encara que per procediments cautelosos i velats, per a deixar els ponts minats però en peu, en el cas que Lenin recobrés la salut. Els conspiradors s'entien mitjançant senyals. Als candidats que aspiraven a un càrrec se'ls exigia que endevinaren allò que s'esperava d'ells. Aquell que ho “endevinava”, feia carrera, i així sorgí aqueix procediment especial de guanyar ascensos i escalar cimes a què més tard havia d'anomenar-se, prou sincerament, “antitrotskisme”. Calgué que morís Lenin perquè tingués mans lliures aquesta conspiració, i aleshores sortí descaradament a plena llum. El procés de selecció de persones descendí un graó més. Ara, ja ningú podia ocupar el lloc de director de fàbrica, de secretari de cèl·lula sindical, de president del comitè executiu d'una aldea, de tenidor de llibres, de mecanògraf, sense fer professió de fe antitrotskista.

Els afiliats al partit que s'atrevien a alçar la veu contra aquesta conjura, no trigaven a caure, víctimes de pèrfids atacs, que, naturalment, es disfressaven sota d'altres pretextos, no poques vegades inventats. En canvi, aquells elements moralment vacil·lants als qui en el primer quinquenni dels soviets s'havia mantingut allunyats del partit sense miraments, començaren a conquerir posicions, sense que per a això hagueren de fer més mèrits que mostrar la seua hostilitat envers Trotski. La campanya prosseguí des de finals de l'any 1923 en tots els altres partits afiliats a la Internacional Comunista: uns dirigents eren substituïts i els altres ascendien, només que es declararen partidaris de Trotski o adversos a ell. S'hi féu una selecció artificial, que no era precisament dels millors, sinó dels més adaptables. Tot tendia a substituir els homes capaços i independents per les mediocritats que devien a l'administració tot el que eren. I com la més perfecta expressió d'aquella mediocritat administrativa, s'aixecà a l'horitzó l'estrella d'Stalin.

LA MORT DE LENIN I EL DESPLAÇAMENT DEL PODER

Moltes vegades m'han preguntat, i fins i tot avui hi ha qui em pregunta: “Però com deixà vostè que se li anés de les mans el poder?” I generalment, sembla com si darrere d'aquesta pregunta es dibuixés la representació simplista d'un objecte material que se li rellisca a hom de les mans; com si perdre el poder fos quelcom així com perdre el rellotge o un carnet de notes. Quan un revolucionari que ha dirigit la conquesta del poder comença, arribat un cert moment, a perdre'l per via “pacífica” o violentament, això vol dir, en realitat, que comença a iniciar-se la decadència de les idees i els sentiments que animaren en una primera fase els elements dirigents de la revolució, o que descendeix de nivell l'impuls revolucionari de les masses, o ambdues coses alhora. Els quadres dirigents del partit, sortits de la clandestinitat, estaven dominats per les tendències revolucionàries que els cabdills del

primer període de la revolució saberen formular clarament i concreta, i que encertaren, perquè n'eren capaços, a realitzar en la pràctica plenament i victoriosa. Aquesta capacitat fou, precisament, la que els elevà als llocs de direcció del partit, a través del partit de la classe obrera, i a través d'aquesta de tot el país. Açò és el que explica que el poder anés a concentrar-se a mans de determinades persones. Però les idees que havien presidit el primer període revolucionari anaren perdent, insensiblement, la força sobre la consciència d'aquell sector dirigent al càrrec del qual corria directament l'exercici del poder sobre el país. En el mateix país anaren desenvolupant-se fenòmens i processos a què en conjunt pot nomenar hom "reacció". Aquests processos afectaven també, més o menys de ple, la classe obrera, incloent-hi al sector organitzat dins del partit. Entre els dirigents que ocupaven els llocs en l'organització començaren a despuntar aspiracions especials, a les que s'esforçaven per subordinar en tot el que podien l'obra de la revolució. Entre els cabdills que representaven el rumb històric de la classe i que sabien veure més enllà de l'organització administrativa i l'aparell burocràtic, pesant, gegantí, tan heterogeni de composició que el comunista mitjà resultava fàcilment absorbit, començà a formar-se una escissió. Al principi, aquesta escissió tenia caràcter més bé psicològic que no polític. El passat estava encara massa fresc en les consciències. Les aspiracions que presidiren el moviment d'octubre no s'havien evaporat encara del record. L'autoritat personal dels cabdills del primer període era molt gran. No obstant això, davall la corfa de les formes tradicionals, anava formant-se una nova psicologia. Les perspectives internacionals empal·lidien i s'esfumaven. La tasca quotidiana engolia els homes. Els nous mètodes, creats per a servir als fins antics, engendraven fins nous, sobretot una nova psicologia. Per a molts, l'etapa actual, cridada a ésser punt de pas, anava cobrant el valor d'una estació de terme. S'anava formant un nou tipus d'home.

Els revolucionaris estan fets, al capdavant, de la mateixa fusta dels altres homes. Per força, però, han de posseir alguna qualitat personal rellevant que permeta a les circumstàncies històriques destacar-los sobre el fons comú i articular-los en grup a banda. El tracte constant, la tasca teòrica, la lluita sota una bandera comuna, la disciplina col·lectiva, l'enduriment davall el foc dels perills, van formant gradualment el tipus revolucionari. Així, pot assegurar-se que hi ha un tipus psicològic de bolxevic, perfectament diferent del tipus menxevic. I un ull molt expert podria arribar fins i tot, amb un marge petit d'error, a distingir a simple vista un bolxevic d'un menxevic.

Però açò no vol dir que tot en els bolxevics fos bolxevic. No a tots, ni tan sols als més, els és donat compenetrar-se fins a tal punt amb una ideologia, que la porten a flor de pell i en la massa de la sang, que en sotmeten tots els aspectes de la seua consciència i en consonen el món sencer dels seus sentiments. En la massa obrera, l'instint de classe, que en els moments crítics cobra claredat suprema, s'encarrega de suplir aquesta compenetració ideològica. Però en el partit i en l'estat hi ha una capa extensa de revolucionaris que, encara que procedeixen majoritàriament de la massa, ja fa molt de temps que s'hi han desglossat i als qui la posició que ocupen col·loca en una certa actitud antagònica envers la massa. En ells l'instint de classe ja s'ha esfumat. No tenen tampoc, però, la fermesa teòrica ni l'amplitud d'horitzó necessaris per a comprendre en la seua totalitat un procés històric. En la seua psicologia queden una sèrie de bretxes i punts vulnerables pels que, en canviar les circumstàncies, poden penetrar a gust influències estranyes i hostils. En l'època de la propaganda clandestina, de l'aixecament, de la guerra civil, aquests elements eren simples soldats que formaven als rengles del partit. En la seua consciència no ressonava més que una corda i aquesta corda donava el to que el diapasó del partit marcava. Però, quan la tensió començà a cedir i els nòmades de la revolució anaren tirant arrels en el nou sòl, començaren a despertar en ells i a desenrotllar-se aqueixes qualitats, simpaties i aficions petit burgeses de l'empleadet tot cofoi.

Manifestacions escapades sense voler de la boca de Kalinin, de Voroxilov, d' Stalin, de Rikov, li feien a un alçar el cap, de tant en tant, amb gest d'inquietud. D'on sortia allò? (es preguntava hom). Quina aixeta destil·lava aquelles gotes? Moltes vegades, en arribar a una sessió, em trobava amb un grup de persones que estaven conversant amigablement i que en entrar jo tallaven brusquement. Aquelles converses no versaven sobre res contrari a mi, sobre res que contradigués els principis del partit. Però eren temes en què transpiraven l'aquietament d'una consciència, la satisfacció i la trivialitat. En aquella gent anava naixent la necessitat de confiar-se mútuament els seus sentiments, propensió en què no deixava d'entrar per bona part aqueixa tendència de xafarderia i murmuració de les donotes de la burgesia. Al principi, no s'averkonyien només davant de Lenin i de mi; s'averkonyien davant si mateixos. Si, per exemple, Stalin sortia amb una de les seues gràcies de mal gust, Lenin, sense alçar el cap, ficat pels papers, feia una ullada ràpida als que estaven asseguts a la taula, com per a convèncer-se de si encara quedava algun a qui es fes insuportables aquelles coses. En situacions semblants ens bastava una mirada fugaç, o un canvi de to en la veu, per a cerciorar-nos que coincidíem en l'apreciació psicològica.

Si jo no participava en les diversions que anaven fent-se habituals en la nova classe governant, no era per motius morals, sinó perquè no volia exposar-me a la tortura del més terrible dels avorriments. Aquells dinars, aquelles visites assídues als ballets, aquelles vetllades que es passaven bevent i murmurant dels absents, com era de rigor, no tenien per a mi el menor atractiu. Els nous caps comprenien que jo no podia adaptar-me al seu règim de vida. No feien tampoc grans esforços per a convertir-me. Per això, les converses s'interrompien en presentar-me jo, i els que feien rogle se separaven un poc averkonyits i amb un sentiment pudorós d'hostilitat envers mi. Diga hom, si vol, que açò significava que el poder començava a fugir de les meus mans.

Vull limitar-me ací a l'aspecte psicològic de l'assumpte, i faig a una banda la base social a què tot allò responia, o siga el canvi iniciat en l'anatomia de la societat revolucionària. Aquests canvis són sempre i en última instància els que decideixen. No obstant això, allò que primer s'hi veu són els efectes psicològics en què es reflecteixen. El procés intern es desenrotllava amb relativa lentitud, la qual cosa facilitava als que estaven al capdavant de les organitzacions el procés molecular de transformació, ocultant a la vista de les masses l'antagonisme entre les dues posicions irreconciliables. Cal afegir-hi que el nou esperit visqué durant molt de temps pudorosament sota les fórmules tradicionals, com ho fa encara, en part, avui. Açò feia difícil saber, naturalment, fins on havia arribat ja el procés de la metamorfosi. La conspiració termidoriana de les acaballes del segle XVIII (preparada pel curs anterior de la revolució), es verificà d'un colp i assumí la forma d'un desenllaç sagnant. El nostre Termidor presentava, al contrari, un caràcter astut. A la guillotina substituïa, de moment almenys, la intriga. La falsificació sistemàtica del passat, organitzada d'acord amb el mètode de la cinta sense fi, era una arma nova a l'arsenal de tots els recursos oficials de què disposava el partit. La malaltia de Lenin i la possibilitat que, tard o d'hora, retornés al seu lloc, donaven una gran perplexitat a aquella situació interina, que durà més de dos anys. Si la línia de la revolució, en aquell moment, hagués estat ascensional, aquell parèntesi hauria afavorit més que no perjudicat l'oposició. Però al terreny internacional, la revolució anava de desfeta en desfeta, i el compàs d'espera no féu més que afavorir el reformisme nacional i fortificà, automàticament, la burocràcia stalinista contra mi i els meus amics.

D'aquesta mateixa arrel psicològica brollà també la batuda, vertaderament mesquina, ignorant i estúpida, que es desencadenà contra la teoria de la revolució permanent. Li sembla

a un estar escoltant aquells buròcrates tan cofois murmurar, plàcidament asseguts a la vora d'una botella de vi o de tornada del ballet:

-Aqueix pobre diable no pensa més que en la revolució permanent!...

De la mateixa mentalitat procedien les imputacions que constantment em feien: que si era un home poc sociable, un individualista, un aristòcrata, i què sé jo quantes coses més.

-No tot serà revolució, cal pensar també un poc en un mateix!

Aquest estat d'ànim tenia una franca traducció: "A baix la revolució permanent!" En aquesta gent, la resistència contra els postulats teòrics del marxisme i les exigències polítiques de la revolució anava cobrant, a poc a poc, la forma d'una campanya contra el "trotskisme". En els plecs d'aquest pavelló s'envoltava el petit burgès que començava a aguar el cap en el bolxevic. Heus aquí com "em fugí el poder de les mans"; i coneixent les causes, fàcilment es comprendrà la forma en què això ocorregué.

Ja he dit més amunt com Lenin, enllitat i poc abans de morir, preparava un colp contra Stalin i els seus dos aliats, Dzerzinski i Ordxonikidze. Lenin havia tingut a Dzerzinski en molta estima. Les relacions començaren a refredar-se quan aquest s'adonà que Lenin no el considerava prou capaç per a ocupar un lloc dirigent en la tasca econòmica. Açò fou allò que el mogué a passar-se a les files d'Stalin. Però Lenin no podia deixar d'atacar-lo també a ell, com una de les bases de sustentació del cap. A Ordxonikidze tenia el propòsit d'expulsar-lo del partit, perquè s'havia comportat com un general governador en plaça assetjada. La lletra en què Lenin ofería als bolxevics de Geòrgia tot el seu suport contra Stalin, Dzerzinski i Ordxonikidze, anava dirigida a Mdivani. Els destins d'aquestes quatre persones revelen millor que res el canvi que havia d'introduir en el partit la fracció d'Stalin. Dzerzinski passà a ocupar, després de morir Lenin, la presidència del Consell Suprem d'Economia, que es troba al capdavant de tota la indústria de l'estat. Ordxonikidze, el que s'havia vist a punt d'ésser expulsat del partit, anà a presidir la Comissió Central de Vigilància. Stalin, no sols continuà essent, contra el parer de Lenin, secretari general, sinó que obtingué de l'organització poders inaudits. Per fi, Budu Mdivani, amb el que Lenin havia fet causa comuna contra els stalinistes, es troba reclòs a la presó de Tobolsk. "Canvis" semblants es realitzaren en tota la direcció del partit, de cap a peus. I no sols açò, sinó que la campanya es féu extensiva sense excepció, a tots els partits afiliats a la internacional. L'època dels epígons queda separada de l'època de Lenin, a banda de l'immens abisme espiritual, per una subversió completa en l'organització.

Stalin és l'instrument principal d'aquest procés de subversió. No es pot negar que té sentit pràctic, perseverança i tenacitat per a aconseguir el que es proposa. Però la seua mentalitat política no pot ésser més limitada, ni més baix i primitiu el seu nivell teòric. El seu llibre sobre *Els fonaments del leninisme*, compost picant d'ací i d'allà, en el que intenta rendir tribut també ell a les tradicions teòriques del partit, està infestat d'errors de principiant. Com no coneix idiomes estrangers, no té altre remei que informar-se de segona mà de la vida política d'altres nacions. La seua mentalitat és la d'un empíric tossut, mancat de tota imaginació, de talent creador. Els principals elements dirigents del partit (entre els altres a penes si se'l coneixia) tenien la impressió que era un home a qui només es podien encomanar funcions de segon o tercer rang. El fet que al present estiga al capdavant de l'organització no el caracteritza tant a ell com el període transitori de decadència política que travessen els soviets. Helvetius ja deia que "tota època té els seus grans homes, i si no els té... els inventa".

L'estalinisme és, abans que res i sobretot, sinònim de la tasca automàtica d'un aparell administratiu impersonal per desmuntar la revolució.

Lenin morí el 21 de gener de 1924. La mort no féu més que alliberar-lo dels seus patiments físics i morals. Aquell desemparament en què es trobava, i sobretot la pèrdua de la parla, havent conservada clara i lúcida la consciència, havia de produir-li un indigneble sentiment d'inferioritat. Ja no tolerava al seu costat els metges; l'indignaven el seu to de protecció, els seus acudits banals, la seua falsa manera de fer concebre esperances. Quan encara disposava de la parla solia fer-los preguntes que aparentment eren superficials i sense importància, però que, en realitat, tendien a sondejar-los i, sense que s'adonaren, els sorprenia en contradiccions, els obligava a completar les seues explicacions, i per a arribar a conclusions més segures tirava ell mateix mà dels llibres de medicina. Al que aspirava, en allò tocant la seua salut com en tot, era a veure clar, qualsevulla que fos la veritat. L'únic metge a qui consentia al seu costat era Fedor Alexandrovitx Guetier. Guetier, que era un metge excel·lent, i emancipat com a home de totes aqueixes fórmules convencionals de la cortesia, sentia envers Lenin i la seua muller un afecte vertaderament commovedor. En una època en què el malalt havia prohibit l'entrada a la seua alcova a tots els metges, Guetier seguia visitant-lo com si tal cosa. Fedor Alexandrovitx fou també, durant la revolució, íntim amic i metge de capçalera de la meua família. Per ell teníem notícies constants de l'estat de Vladimir Íltx, notícies consciencioses i sinceres, que venien a completar i a corregir els informes dels parts oficials.

Diverses vegades preguntí a Guetier si la intel·ligència de Lenin servaria la seua lucidesa, cas que guarís. Guetier em contestà, si fa o no fa, el següent: La fatiga s'accentuarà, no tornarà a tenir l'antiga puresa de visió per al treball, però el virtuós continuarà essent virtuós." En el temps que passà entre el primer i el segon atac, aquest pronòstic es confirmà plenament. En acabar les sessions del buró polític, Lenin produïa la impressió d'un home terriblement fatigat. Tots els músculs de la cara se li paralitzaven, la brillantor de la mirada s'apagava, i fins aquell poderós front es quedava un poc marcit, i els múscles li queien pesadament; l'expressió del seu rostre i de tota la seua figura només pot expressar-se amb una paraula: exhauriment. En aquells moments descoratjadors, Lenin semblava irremissiblement condemnat a mort. Però en quant passava una nit bé, recobrava tota la seua força mental. Els articles que escrigué en el parèntesi entre el primer atac i el segon tenen el valor dels seus millors treballs. La font continuava brollant aigua tan pura com els primers dies, encara que el seu cabal era cada vegada més minvat. Guetier ens permeté concebre esperances fins i tot després de reproduir-se l'atac. Però cada vegada apreciava amb més pessimisme la situació. La malaltia anava arrossegant-se astutamente. Sense còlera, encara que sense pietat tampoc, les forces cegues de la naturalesa anaren reduint a la impotència, inflexiblement, el malalt genial. Lenin no podia ni havia de sobreviure, si era per a quedar invàlid. Però no ens resignàvem a perdre totes les esperances en el seu guariment.

Mentre, el meu malestar anava adquirint un caràcter difícil.

"Constrets pels metges [escriu la meua muller] haguérem de traslladar L. D. a una aldea, on Guetier visitava sovint el malalt, del qual cuidava amb un sincer i tendre afecte. No li interessava res la política, però compartia afectuosament les nostres preocupacions, sense saber com exterioritzar el seu sentiment de simpatia envers nosaltres. La campanya que s'havia desencadenat contra nosaltres el sorprengué, perquè no en tenia la menor noció. No la comprenia, i esperava, dolorit, a veure on anaven a parar les coses. Estant en Arkangelskoie em digué, amb una certa excitació, que havíem de traslladar L. D. a Sukhum. Al capdavall, després de moltes vacil·lacions, ens resolguérem a fer-ho. El viatge, que ja era per si mateix

prou llarg (per Bakú, Tiflis i Batum), se'ns féu més difícil encara del que era d'ordinari, per les tempestats de neu. No obstant això, el viatge semblava exercir sobre L. D. una acció conciliadora. Com més ens anàvem allunyant de Moscou, més lliures ens sentíem de l'atmosfera opriment en què havíem passat els últims mesos. No obstant això, jo tenia la sensació d'anar acompanyant un malalt greu. Sobre nosaltres pesava una gran incertesa. Quin gir prendria la vida en Sukhum? Qui hi ens esperarien: gent amiga o enemics jurats?"

El 21 de gener ens sorprengué a l'estació de Tiflis, camí de Sukhum. Estava assegut amb la meua muller en el departament del meu vagó en què tenia l'habitació de treball amb una temperatura prou alta, com sempre durant tota aquella època. Trucaren a la porta i entrà Sermux, el meu fidel col·laborador, que m'acompanyava en el viatge. En quant el viu davant, amb la cara pàl·lida, mirant-me amb aquells ulls fixos, compreguí que en el paper que m'allargava s'anunciava una catàstrofe. Era un telegrama desxifrat d'Stalin, que em comunicava que Lenin havia mort. Allarguí el paper a la meua muller, que ja ho havia comprès tot...

Les autoritats de Tiflis reberen aviat un telegrama semblant. La notícia de la mort de Lenin anava estenent-se per tot arreu. Fiu que em posaren en comunicació directa amb el Kremlin. A les meues preguntes, em contestaren: "Funerals tindrà lloc dissabte; de totes les maneres vostè no havia d'arribar a temps, i li aconsellem que continue tractament." No hi havia, doncs, opció. Després resultà que les funerals no se celebraren fins al diumenge i que hauria tingut temps a arribar a Moscou per a assistir-hi. Per inversemblant que açò sembla, em mentiren en dir-me la data dels funerals. Suposaren, i des del seu punt de vista no s'enganyaren, que no se m'acudiria rectificar les seues indicacions, i ja més tard es veuria el mode de trobar una excusa. Recorde hom que en caure malalt Lenin per primera vegada, trigaren tres dies a comunicar-m'ho. Era el seu mètode. La fórmula tendia a "guanyar temps".

Els camarades de Tiflis volien que digués quelcom immediatament sobre la mort de Lenin. Però jo sentia la necessitat urgent de quedar-me a soles. La meua mà no encertava a agafar la ploma. Les poques paraules del telegrama de Moscou em brunzien al cap. Però els reunits esperaven la meua resposta. Tenien raó. Es detingué el tren una mitja hora i escriguí les línies de comiat: "Lenin ja no existeix. Ja ens hem quedat sense Lenin..." Aquelles quartilles escrites a mà foren transmeses immediatament a Moscou pel fil directe.

"Arribem completament desfets [escriu la meua muller]. No coneixíem Sukhum. Les mimoses (n'hi ha de moltes) estaven florides. Magnífiques palmeres. Camèlies. Era el mes de gener i a Moscou queien unes gelades espantoses. La gent del país ens rebé molt cordialment. En el menjador del sanatori de repòs penjaven dos retrats: u, orlat de crespó negre; de Vladimir Ílitx. Un altre de L. D. Volguérem despenjar el segon, però no ens atrevírem, perquè temíem que açò es pogués interpretar com una ostentació."

En Sukhum passí dies i dies estès al balcó, amb la cara girada al mar. Tanmateix estar al gener, el sol brillava, clar i ardent, al firmament. Entre el balcó i la superfície brillant del mar es dreçaven les palmeres. La constant sensació de la febre es barrejava amb el pensament de la mort de Lenin, que no deixava de tenallar-me ni un instant. Anava rememorant mentalment totes les etapes de la meua vida: les meues trobades amb Lenin, les nostres diferències i polèmiques, la reconciliació, la tasca comuna; hi havia alguns episodis que s'alçaven en el record, retallats per una esbalaïdora claredat. A poc a poc, anava cobrant tot contorns fermes i ben delineats. Ara, m'adonava més clarament de qui eren aquells "deixebles" que seguien fidelment el mestre en els petits detalls, però no en allò que tenia de vertaderament gran. Amb l'aire del mar que entrava en els meus pulmons, tot el meu ésser

respirava la certesa absoluta de què en aquella campanya contra els epígons, el dret històric estava de la meua banda...

24 de gener de 1924. Sobre, les palmeres, sobre el mar, flota, davall la volta blava del cel, un silenci lluminós. De sobte, una descàrrega tancada esgarra el silenci. I després una altra i una altra. El ressò venia d'allí baix, del costat del mar. Era la salutació de Sukhum al cabdill a qui en aquella hora estaven enterrant a Moscou. Pensí en ell i també pensí en aquella que l'havia acompanyat per la vida des de feia tants anys, veient el món tot a través d'ell. I pensí com de sola, ara que enterrava el seu camarada de vida, havia de sentir-se entre aquells milions de gents que ploraven al mort, però no com el plorava ella, sinó molt altrament. Pobre Nadexda Constantinovna Krupaskaia! Sentia la necessitat de fer-li arribar des d'ací una paraula de salutació, de simpatia, d'amistat, però no em decidí a escriure-li. Davant la gravetat del succés, totes les paraules semblaven vanes, i em feia por que es pogueren interpretar com una fórmula convencional. Imagine hom el meu sentiment de gratitud quan als pocs dies rebí, inesperadament, una lletra de Nadexda Constantinovna. La lletra deia així:

“Benvolgut Lev Davidovix:

“Li escric a vostè per a comunicar-li que Vladimir Ílitx es posà a llegir el seu llibre pròximament un mes abans de morir, i el deixà al passatge en què traça vostè la fisonomia de Marx i de Lenin. Em demanà que tornés a llegir-li aquestes pàgines, i, després d'escoltar la lectura atentament, ell mateix volgué prendre a la mà el llibre i tornar-les a repassar.

“Una altra cosa volia dir-li, i és que les relacions que uniren Vladimir Ílitx amb vostè des del dia en què es presentà a Londres, venint de Sibèria, no canviaren en res fins a l'hora de la seua mort.

“Li desitge a vostè, Lev Davidovix, forces i salut. Un forta abraçada de N. Krupaskaia.”

En el llibre que Lenin prengué en les seues mans un mes abans de morir, el comparava jo amb Marx. Sabí comprendre clarament la relació que hi havia entre Marx i Lenin, una relació omplerta per l'amor i la gratitud del deixeble i els valors patètics de la distància. La relació entre mestre i deixeble esdevingué, per la marxa de la història, en la relació entre el precursor teòric i el primer realitzador pràctic. En el meu article, posava en relleu el valor patètic tradicional de la distància. Marx i Lenin, dues figures tan íntimament unides per la història, i alhora tan diferents, són per a mi les dues cimes més altes a què pot arribar el poder espiritual de l'home. I em féu bé saber que el mateix Lenin, poc abans de morir, havia llegit atentament, i potser amb una certa emoció, aquelles línies meues, perquè la figura de Marx era, als seus ulls, la mesura més grandiosa que podia aplicar-se a un home. No era menor l'emoció que sentia en llegir ara la lletra de la seua viuda. Aquesta lletra fa ressaltar els dos punts extrems de les meues relacions amb Lenin: aquell dia del mes d'octubre de 1902, en què, fugit de Sibèria, truquí a la seua porta un matí primerenc, arrancant-lo del seu dur llit londinenc, i aquell altre dia del mes de desembre de 1923 en què Lenin llegí, per dues vegades seguides, les línies en què jo rendia un tribut d'homenatge a la seua vida i a la seua obra. Entre aquests dos punts quedaven enclavades dues dècades de les nostres vides, unides primer per una tasca comuna, després separades per una renyida lluita intestina dins del partit i reconciliades al fi per a una nova tasca comuna sobre un pla històric més alt. El mateix que en Hegel: tesi, antítesi i síntesi. I ara, la seua muller venia a dir-me que, malgrat aquell llarg període d'antítesi, l'actitud de Lenin envers mi havia estat sempre la mateixa de Londres, és a dir, una actitud d'ajuda calorosa i de benevolència cordial. Aquella

breu lletra de la viuda de Lenin, escrita als pocs dies de morir aquest, pesaria més en la balança de la història, encara que només hagués aquesta prova, que tots els infòlios escrits pels falsificadors.

“Amb prou retard a causa de les tempestats de neu, anaven arribant els periòdics, que ens informaven dels discursos i articles necrològics consagrats a Lenin. Els amics de L. D. esperaven que aquest es presentés a Moscou el dia dels funerals, perquè donaven per segur que refaria el camí. A cap se li ocorregué pensar que Stalin l’havia barrat el pas amb el seu telegrama. Recorde de la lletra que ens escrigué a Sukhum el nostre fill. Li commogué extraordinàriament la mort de Lenin, i amb 40 graus sota zero, abrigat amb el seu prim abric, desfilà amb molts altres pel Saló de les Columnes per a donar l’últim adéu al mort, i esperà, esperà i esperà en va la nostra arribada. En la seua lletra es llegia, entre línies, un amarg disgust i un velat reprotxe.”

Fins ací, no faig més que reproduir les notes del diari de la meua muller.

En Sukhum em visità una comissió del comitè central, composta per Tolski, Frunze, Piatakov i Gussiev, per a canviar impressions amb mi sobre les reformes que calia introduir al Comissariat de Guerra. Tot allò era una pura comèdia. El personal del comissariat ja havia estat renovat en el que els convenia o s’estava renovant a tota màquina, sense que jo m’hi assabentés. Però volien servir encara les aparences.

El primer que patí les conseqüències del canvi en el departament de guerra fou Sklianski. En ell es venjà Stalin dels revessos de Tsaritsin, de la derrota del front sud i de la malaurada aventura de l’avanç sobre Lvov. La intriga començava a alçar el seu cap d’escurçó. Per a minar-li el lloc a Sklianski (i a mi també, per a més endavant) havien ficat al comissariat, uns mesos abans, a Unstxlitx, un intrigant ambiciós i incapaç. Sklianski fou separat del càrrec, i per a substituir-lo nomenaren Frunze, que, fins aleshores, havia estat manant les tropes d’Ucraïna. Frunze era una figura prou seriosa. El seu passat de presidiari pesava més en el partit que l’autoritat, massa jove, d’Sklianski. A més, Frunze, havia demostrat, indubtablement, durant la guerra, dots de cabdill militar. Però d’assumptes administratius del ram entenia molt menys, incomparablement, que Sklianski. Frunze s’entusiasmava amb els esquemes abstractes, tenia molt mal ull per a conèixer les persones i es deixava portar fàcilment per influències de tècnics, principalment de segon rang.

Però acabaré de contar el que ocorregué amb Sklianski. El destituïren de la manera més brutal, és a dir, a la manera d’Stalin, sense parlar prèviament amb ell, i el destinaren a l’organització de l’economia. Dzerzinski, molt content de llevar-se del damunt Unstxlitx, que exercia funcions de substitut seu al GPU, i de conquerir per a la indústria el magnífic talent administratiu de Sklianski, posà a aquest al capdavant del trust dels draps. Sklianski arronsà les espatlles i es lliurà en cos i ànima als nous treballs. Als pocs mesos, decidí anar a passar una temporada als Estats Units, per a posar-se al corrent de les coses d’allí i adquirir maquinària. Abans d’anar-hi vingué a veure’m, per a acomiadar-se i aconsellar-se de mi. Durant els anys de la guerra civil havíem treballat els dos en la més íntima compenetració. Les nostres converses havien versat, sempre més sobre companyies i batallons, estatuts militars, cursos sumaris d’instrucció per a oficials rojos, subministraments de coure i alumini a les fàbriques de guerra, uniformes i ranxos, que no sobre els assumptes del partit. Els dos estàvem massa ocupats per a perdre el temps en aqueixes coses. Quan, després de caure malalt Lenin, la intriga tramada pels epígons començà a estendre els seus tentacles cap al Comissariat de Guerra, jo procurava eludir, en la mesura del possible, parlar, sobretot amb els meus col·laboradors militars, dels assumptes partidistes. La situació era massa confusa, la

disparitat de criteris començava a penes a dibuixar-se, i la formació de fraccions en l'exèrcit hauria tingut les pitjors conseqüències. Després, jo havia emmalaltit. Però, quan tornarem a veure'ns l'any 1925, en què ja no estava jo al capdavant del departament de guerra, parlarem de les qüestions plantejades en el partit.

-I diga'm vostè –em preguntà Sklianski-, què representa Stalin?

Sklianski el coneixia àmpliament bé, però volia que jo li tracés la fisonomia de la seua personalitat, i li expliqués els seus èxits. Em quedí pensant un moment.

-Stalin -li diguí- és la més destacada mediocritat que hi ha en el partit-. Aquesta definició se m'havia acudit en aquell moment, i em revelà de sobte tota la seua importància psicològica i el seu aspecte social. Per l'expressió de la cara d'Sklianski, compreguí de seguida que l'havia ajudat a arribar a una conclusió d'una certa importància.

-És sorprenent -em digué- la facilitat amb què en aquest últim període l'àuria mitjanja i la plàcida mediocritat escalen els primers llocs en totes les esferes. I tot açò s'ha posat sota el cabdillatge d'Stalin. Com explicar-ho?

-És la reacció que havia de sobrevenir després de la gran tensió d'energies socials i psicològiques dels primers anys de la revolució. Potser la contrarevolució, si triomfa, produïska també els seus grans homes. Però la primera etapa, el moment termidorià, necessita mediocritats que no sàpien veure més enllà dels seus nassos. La ceguesa política és precisament allò que els dóna la força; els ocorre com a la mula de sènia, que creu anar costa dalt i camí endavant, quan, en realitat, no fa més que pegar voltes a la roda. Comprendrà vostè que un cavall que sàpia per on es camina no és hàbil per a treballs d'aquests.

Aquesta conversa em revelà en tot el seu abast, amb una claredat meridiana, quasi m'atreviria a dir que amb una certesa física, els problemes del nostre Termidor. Convinguí amb Sklianski que al seu retorn d'Amèrica del Nord continuaríem canviant impressions sobre el mateix tema. A les poques setmanes arribà un telegrama anunciant que havia mort ofegat en no sé quin llac nord-americà, durant una excursió amb barca. La vida té una reserva inesgotable d'invencions malignes.

Hom portà a Moscou l'urna amb les cendres d'Sklianski. Ningú dubtava que la col·locarien a la Plaça Roja, en aquell mur del Kremlin, que és el panteó dels revolucionaris. Però la secretaria del comitè central decretà que se li donés terra extramurs. És a dir, que la visita de comiat que m'havia fet no havia passat desapercebuda, sinó que li la carregaren en el compte. L'odi es passà de l'home a les seues cendres. A més, la degradació d'Sklianski entrava en el pla general de la campanya que s'havia declarat contra els dirigents als qui es devia el triomf en la guerra civil. No crec que a Sklianski li preocupés gran cosa, en vida, el lloc on hagueren d'enterrar-lo, però no pot negar-se que aquella decisió del comitè central tenia tot el caràcter d'una perfídia personal i política. Vencent la repugnància, telefoní a Molotov. Però la decisió presa era indestructible. La història s'encarregarà de revisar també aquest assumpte.

A la tardor de 1924 em tornà la febre. Fou en el moment en què es desencadenava una nova discussió. Però aquesta havia estat provocada des de dalt, d'acord amb un pla atentament elaborat. A Leningrad, a Moscou i a les províncies s'havien celebrat prèviament centenars i milers de deliberacions secretes per a preparar allò que s'anomenava la

“discussió”, és a dir, una batuda sistemàtica i completa, que ara no havia de donar-se contra l’oposició, sinó contra mi personalment. Quan s’acabaren els preparatius, que es feren en secret, a un senyal que donà *Pravda*, en tots els racons i als extrems més remots del país, des de totes les tribunes, en les planes i columnes de tots els periòdics, en tots els amagatalls i llogarets, es desencadenà una campanya rabiosa contra el “trotskisme”. A la seua manera, allò era un espectacle imponent. La calúmnia prenia les proporcions d’una erupció volcànica. La massa del partit se sentí commoguda davant l’atac. Jo estava enllitat, presa de la febre, i servava silenci. La premsa i els oradors en els mítings no s’ocupaven més que de fer revelacions sobre el “trotskisme”. Ningú comprenia què significava tot allò. Dia rere dia, se li servien al públic nous episodis arrencats a viva força del passat, cites polèmiques i articles de Lenin, que foren escrits vint anys abans; i aquestes notícies se li servien retorçudes, falsejades, desfigurades, i totes (que era el més important) com si es referiren a fets ocorreguts el dia anterior. Ningú encertava a comprendre el sentit d’aquells atacs. Si allò era veritat, havia d’haver-ho sabut Lenin. Després de tot allò que contaven, no havia ocorregut la Revolució d’Octubre? I després de la conquesta del poder, no havia ocorregut la guerra civil? Aquell home a qui s’acusava no havia col·laborat amb Lenin en la creació de la Internacional Comunista? No estaven penjats en totes les sales els retrats de Trotski junt amb els de Lenin? I així successivament..., però mentre la gent manifestava la seua sorpresa, el volcà de la calúmnia continuava escopint, en fred, la seua lava. I aquesta lava anava dipositant-se mecànicament sobre la consciència i, allò que era encara pitjor, sobre la voluntat.

L’actitud envers Lenin, que era la que complia enfront d’un cabdill revolucionari, fou suplantada pel culte rendit al pontífex màxim d’una jerarquia sacerdotal. Tanmateix la meua protesta, s’erigí a la Plaça Roja aquell mausoleu indigne i humiliant per a un revolucionari. I el pitjor fou que els llibres oficials que s’escrivien sobre Lenin esdevingueren també mausoleus per l’estil. Les idees del mestre foren desconjuntades i picades per a subministrar cites a tots els falsos predicadors. Els epígons s’atrinxeraren darrere del cadàver embalsamat per a donar la batalla al Lenin vivent i a mi. La massa estava atordida, confosa. I les seues imponents proporcions eren les que donaven valor polític a aquella farinetes d’analfabets. Aquesta farinetes l’atordia, l’aclaparava, la desmoralitzava. El partit fou reduït al silenci. S’implantà una dictadura descarada de l’aparell burocràtic sobre el partit. O dit en altres termes: el partit deixà d’existir com a tal. Pels matins em portaven al llit els periòdics. No feia més que passar la vista per damunt dels telegrams, dels títols dels articles i les signatures dels seus autors. Sabia àmpliament bé qui eren aquests; sabia el que pensaven en el seu interior, allò que eren capaços de dir i allò que els estava ordenat que digueren. En la immensa majoria dels casos, eren homes esgotats ja per la revolució. Tampoc faltaven entre ells, però, els fanàtics estrets de front que es deixaven enganyar. Hi havia també els joves intrigants que volien fer carrera i s’afanyaven a donar proves de la seua incondicionalitat. Tots es contradeien els uns als altres i amb si mateixos. Però aquella campanya de difamació no cessava un moment, el seu clamor furibund s’alçava de les columnes de tots els periòdics, i el seu estrèpit ofegava les seues contradiccions i les seues vacuïtats. Aquesta campanya s’havia d’imposar, necessàriament, a força de proporcions.

“La recaiguda de L. D. [escriu la meua muller] coincidí amb la monstruosa campanya desencadenada contra ell i que havíem de patir com una altra cruel malaltia. Les pàgines de *Pravda* semblaven gegantines, inacabables; cada línia del periòdic, cada lletra, era una mentida. L. D. servava silenci. Però com d’amarg se li feia haver de callar! Tot el dia desfilaven per allí amics que anaven a visitar-lo, i alguns el visitaven a la nit. Recorde que un li preguntà si havia llegit el periòdic del dia. L. D. li digué que no llegia periòdics. I era veritat, no feia més que agafar-los, passar-los la vista per damunt i deixar-los a un costat. Li

bastava mirar-los, per a saber què deien. Coneixia força bé els cuiners que adornaven aquells menjars, sense variar mai de recepta. Llegir en aquells temps un periòdic era el mateix, digué un dia, que “posar-se al coll un raspall d’aqueixes de les misteres de gas”. No hauria hagut altre remei que fer-ho, posat en el tràngol d’haver de contestar. Però L. D. continuava servant silenci. La malaltia no cedia, sostinguda pel greu estat de nervis del malalt. S’havia quedat molt prim i pàl·lid. En família, procuràvem parlar el mínim possible d’aquella campanya de difamació, però no encertàvem a parlar tampoc d’una altra cosa. Encara recorde del treball que em costava anar tots els dies al Comissariat d’Instrucció Pública, on tenia el meu lloc de treball. Era com si em donaren de pals. No obstant això, ningú s’atreví ni una sola vegada a fer la menor al·lusió desagradable en la meua presència. Era evident que, malgrat el silenci hostil d’uns quants directius, la majoria dels que hi treballaven simpatitzaven amb nosaltres. En el partit semblava haver-hi dues vides: una vida interior, pudorosa, i aquella de què es feia gala i ostentació, i les dos es contradeien mútuament. Només algun temerari s’atrevia a dir en veu alta el que la immensa majoria de la gent sentia i pensava, però procurant encobrir les seues simpaties darrere d’un mur de “votacions unànimes”.

Fou per aquells dies quan es publicà la lletra que jo havia escrit feia temps a Txeidse contra Lenin. Aquest episodi, ocorregut en les mes d’abril de l’any 1913, havia tingut per origen que el periòdic bolxevic autoritzat que es publicava a Sant Petersburg s’havia apropiat del periòdic obrer que jo publicava a Viena amb el títol *Pravda*. L’assumpte menà a un d’aquells xocs violents en què tant abundava la vida dels emigrats. En aquella ocasió escriguí a Txeidse, que oscil·là durant algun temps entre els bolxevics i els menxevics, una lletra en què donava brida solta a la meua indignació contra el centre bolxevic i contra el mateix Lenin. Potser unes setmanes després jo mateix hauria sotmès la lletra a censura; passats alguns anys, l’hauria mirada com es mira un objecte curiós. No obstant això, aquella lletra estava cridada a tenir un destí especial. El departament de policia la pescà i allí estigué, oblidada als arxius policíacs, fins a la Revolució d’Octubre. D’allí passà, ja en el nou règim, a l’arxiu de l’institut d’història del partit... Lenin tenia notícia exacta de l’existència de la lletra, que per a ell, com per a mi, no tenia ja més valor que el que podia tenir la neu caiguda l’hivern passat. Perquè no s’havien escrit poques lletres com aquella durant els anys de l’emigració! Però arribà el 1924 i els epígons tragueren la lletra dels arxius i se la ficaren pels ulls al partit, que ja en aquell moment estava integrat majoritàriament per homes completament nous. No fou mer atzar escollir per a la publicació d’aquesta lletra els mesos que seguiren la mort de Lenin. No fallava. En primer lloc, Lenin no anava ja a ressuscitar, per a dir a aquells cavallers el que venia al cas. En segon lloc, se sorprenia les masses en un moment en què era viu en elles el dolor per la mort del cabdill. I aquella gent, que no tenien la menor noció del passat ni de les incidències que anys arrere es desenrotllaren en el partit, es trobaven de la nit al dia amb un judici condemnatori de Trotski sobre Lenin. Allò, per força, havia d’atordir-la. Cert que aquell judici havia estat escrit feia dotze anys, però el còmput del temps no existia per als mètodes emprats. L’ús que els epígons feren de la meua lletra a Txeidse es compta entre les grans maniobres fraudulentés que registra la història. La falsificació de documents de què es valien els reaccionaris francesos en l’assumpte Dreyfus no eren res, en comparació amb aquest frau polític d’Stalin i els seus còmplices.

Però, perquè la calúmnia es convertisca en arma de poder, cal que responga a una necessitat històrica. Quelcom ha d’haver canviat en el panorama social o en l’ambient polític (pensava jo) per a que la calúmnia haja adquirit tan gran predicament. Havia hom d’esforçar-se a analitzar el contingut d’aquella campanya de difamació. Allí, en el llit, disposava de prou de temps per a fer-ho. ¿D’on treien aquella acusació que se’m feia que volia “robar als camperols”, que és la fórmula que tots els agraris d’extracció reaccionària, tots els socialistes

cristians i tots els feixistes s'han afartat de llençar contra els socialistes, i no diguem contra els comunistes? D'on provenia aquella batuda furiosa contra la idea de la revolució permanent, que no era meua, sinó de Marx? D'on aquelles jactàncies nacionalistes, que parlaven a totes hores de la possibilitat de construir un socialisme propi, al marge de l'ajuda internacional? Quines capes socials eren les que necessitaven alimentar-se amb aquelles trivialitats reaccionàries? I, finalment, d'on naixia i què perseguia aquest descens del nivell teòric, aquest embajament polític? Estès en el llit, em posí a fullejar en els meus antics articles, i els meus ulls anaren a parar a aquestes línies, escrites l'any 1909, en el moment d'apogeu de la reacció stolypiniana:

“Quan la corba del procés històric presenta tendència ascensional, la idea social es fa més aguda, més audaç, més intel·ligent. Abasta els fets i els embasta al vol amb el fil de la generalització [...] Però tan aviat com la corba política es posa a descendir, la neciesa s'apodera de la idea social. El preciós talent de generalització desapareix sense deixar rastre. La neciesa es fa cada vegada més atrevida i es burla, carrisquejant les dents, de tota temptativa seriosa de generalització, comprèn que té el terreny per a si i comença a exercir el poder a la seua manera.” Un dels instruments més importants de què se serveix és la calúmnia.

I em diguí a mi mateix: estem travessant per un període de reacció. Les classes s'estan desplaçant políticament. La consciència de classe està patint un profund canvi. Després del primer impuls i la tensió ascensional, ve la retirada. Fins on anirà? Per descomptat, es detindrà abans d'arribar al punt de partida. Però ningú pot assenyalar, per endavant, els límits en què ha de contenir-se. Dependrà de la pugna entre les forces internes que es desencadenen. El primer és adonar-se de la realitat de les coses. Els profunds processos moleculars de la reacció pugnen per trencar l'embolcall i sortir a la llum. La seua aspiració és emancipar la consciència social de les idees, les paraules i les figures vivents del moviment d'octubre, o com a mínim, atenuar la relació de dependència que la uneixen a elles. Tal és el sentit i raó d'ésser del que està ocorrent. No caiguem en vans subjectivismes. No ens vullguem enutjar amb la història ni sentir-nos ofesos perquè aquesta discórrega per sendes més complicades i tortuoses. Comprendre la veritat del que ocorre és tenir ja mitja batalla guanyada.

EL DARRER PERÍODE DE LA LLUITA DINS DEL PARTIT

En 1925 fui rellevat del càrrec de comissari de guerra. Aquest acord era el fruit d'una acurada preparació madurada durant la lluita que el precedí. Allò que més temien els epígons, fora de les tradicions revolucionàries d'octubre, eren les tradicions de la guerra civil, i les meues concomitàncies amb l'exèrcit. Abandoní el càrrec sense lluita, i fins amb un cert sospir de satisfacció, per a desarmar els adversaris de totes les armes de calúmnia que per a ells podien ésser els meus plans militars. Els epígons, per a justificar el seu procedir, començaren a atribuir-me plans militars fantàstics, i a poc a poc, portats de la fantasia, acabaren ells mateixos per creure en la veritat de les seues afirmacions. El meu interès pràctic s'havia desplaçat ja, des de l'any 1921, a un altre terreny. La guerra estava liquidada i els contingents militars foren reduïts de cinc milions tres-cents mil homes, que havien arribat a estar en armes, a sis-cents mil. La milícia discorria ara per llits burocràtics. En canvi, passaren a

primer pla, dins de les preocupacions del país, els problemes de l'economia, als que, una vegada liquidada la guerra, consagrarí molt més temps i atenció que no a les qüestions militars.

Al maig de 1925 fui nomenat president del Comitè de Concessions, cap de les explotacions electrotècniques, i president de la direcció científicotècnica de la indústria. Cap nexa unia aquests tres càrrecs entre si. L'elecció per a ocupar els tres havia recaigut sobre mi sense que jo m'assabentés, per una intriga, en la que especials consideracions es tingueren en compte: es tractava d'aïllar-me del partit, d'aclaparar-me de treball quotidià, de tenir-me ben vigilat, etc. Tanmateix estar-ne convençut, fui un esforç consciencios per posar-me al corrent dels nous treballs que se m'encomanaven. Una vegada que em fui càrrec dels tres llocs, aliens els tres completament a la meua formació, no tinguí temps lliure per a res. Els que més m'interessaven eren els instituts científicotècnics, que havien cobrat gran desenvolupament en els soviets, gràcies al règim de centralització de la indústria. Em dediqué a visitar tots els laboratoris que poguí, a assistir amb la major atenció als experiments, a escoltar les explicacions dels millors especialistes, i, en les hores lliures, em posí a estudiar llibres de química i hidrodinàmica, la qual cosa em feia la sensació de compartir a mitges les tasques administratives amb els afanys d'un estudiant. No en va en els meus anys mossos havia estat la meua intenció abraçar la carrera fisicomatemàtica. Els problemes de les ciències naturals i la tecnologia em mantenien apartat quasi en absolut de la política. Com a cap de l'administració electrotècnica, havia de visitar les estacions elèctriques en construcció i fui, entre d'altres, un viatge al Dnièper, on s'estaven executant en gran escala els treballs per a la futura central. Dos barquers em menaren, en una barca de pescadors, fins a l'altra vora del canal, pel vell camí dels cosacs de Saporoga. Allò tenia, per descomptat, un caràcter merament esportiu. Però, l'obra que s'estava construint en el Dnièper despertà en mi un interès molt gran, tant en l'aspecte econòmic com des del punt de vista tècnic. Per tal de fer bé els càlculs de la central elèctrica que es projectava, demaní un informe a diversos tècnics nord-americans, que després fou completat amb un altre que forniren els alemanys. La meua preocupació era posar el nou càrrec a to amb els problemes que ens plantejava l'economia, procurant també temperar-lo a les qüestions fonamentals del socialisme. Lluitant contra l'enfocament nèciami nacional amb què alguns veien les qüestions (per entendre que Rússia tenia la situació d'aïllament i els mitjans de subsistència necessaris per a bastar-se a si mateixa, podent, doncs, ésser "independent"), em posí a establir un sistema de coeficients comparatius entre la nostra economia i l'economia mundial. No hi havia altre remei que procurar orientar-se en el panorama del mercat universal, la situació del qual havia de determinar així mateix les funcions d'importació i exportació en la política de concessions. En el fons, aquest problema dels coeficients comparatius, que neix de reconèixer la superioritat de les forces mundials de producció sobre les fonts de la riquesa nacional, era un colp assestat contra la teoria reaccionària del "socialisme en un sol país". Jo procurava dir conferències i escriure llibres i fullets desenrotllant les experiències que em brindava aquella nova classe de treballs. Els meus adversaris no volgueren (ni podien) acceptar la batalla en aquest terreny. Des del seu punt de vista, la interpretació era aquesta: Trotski s'ha conquerit una nova plataforma de lluita. La direcció administrativa dels assumptes electrotècnics i dels instituts científics, els portava ara quasi tan preocupats com abans el Comissariat de Guerra i l'Exèrcit Roig. L'aparell burocràtic stalinista seguia estalonant-me. I no podia donar pas en els meus treballs sense despertar immediatament una d'aquelles complicades intrigues que es desenrotllaven entre bastidors. Ni podia tampoc treure una conclusió teòrica en els meus estudis, que no acabés nodrint, en aquells cervells ignorants, la mitologia del "trotskisme". Es començà a teixir una xarxa d'obstacles que venien a lligar-me de peus i mans en la gestió dels càrrecs que se m'assignaren. No exagere si dic que una gran part de la tasca i de la iniciativa d'Stalin i del seu còmplice Molotov no tenia més finalitat que sabotejar sistemàticament els

meus treballs. Arribà un moment en què fou gairebé menys que impossible obtenir consignació per als departaments que jo règia. La gent que hi treballava temia per la seua sort, o com a mínim, per la seua carrera.

Havia fracassat la temptativa de reduir-me per aquest mitjà a la inacció política. Però els epígons, no podien quedar-se a meitat de camí. Tenien massa por de la intriga que ells mateixos havien tramat. Les mentides d'ahir pesaven aclaparadorament sobre la seua consciència i reclamaven un doble perjuri. Al capdavant, sol·licití que se'm rellevés de la direcció administrativa dels assumptes electrotècnics i dels instituts tecnicocientífics. Quedava, no obstant això, el comitè de concessions, que era un camp, tot i que petit, prou abonat per a la intriga, ja que la sort que havia de córrer una concessió es decidia al buró polític.

Mentre, al si del partit, anava apropant-se una nova crisi. El conegut "trio", que s'havia enfrontat contra mi com un sol home en la primera època, distava molt de formar una compacta unitat. Tant Zinoviev com Kamenev estaven molt per damunt d'Stalin, igualment en capacitat teòrica que en talent polític. Però els dos no tenien aqueixa menudesa que s'anomena caràcter. L'àmplia perspectiva internacional (àmplia comparada amb la d'Stalin) que adquiriren en l'emigració sota el magisteri de Lenin, lluny de donar-los major força, debilitava la seua posició. El vaixell navegava rumb a "la independència nacional, apta per a bastar-se a si mateixa". Els esforços de Zinoviev i Kamenev per defensar, encara que només fos parcialment, l'orientació internacional, els convertia, als ulls de la burocràcia, en trotskistes de segon rang. Açò els movia a atacar-me amb més fúria, per a fer-se així creditors de continuar gaudint de la confiança dels buròcrates. Però aquests esforços foren en va. Els poders burocràtics comprenien, cada vegada amb major evidència, que Stalin era carn de la seua carn. Aviat Zinoviev i Kamenev es trobaren enfrontats amb ell com a enemics, i quan intentaren portar en apel·lació davant el comitè central el seu plet, es convenceren que Stalin tenia una majoria inatacable.

A Kamenev se'l considerava com el cabdill oficial de Moscou. Els comunistes de Moscou, que havien presenciats com l'any 1923 es destruï l'organització del partit en aquella capital amb ajuda seua, en càstig a la majoria que s'havia palesat favorable a l'oposició servaren ara silenci, despitats. En les primeres temptatives que féu per a resistir contra Stalin, Kamenev no trobà suport en ningú. A Leningrad ocorregué ben bé altrament. L'any 1923, els comunistes d'aquesta capital estaven fora de perill de l'oposició gràcies a l'atopeïda xarxa burocràtica que havia teixit Zinoviev. Però ara, els arribava el torn a ells. El rumb que se seguia cap als "kulaks" i el "socialisme en un sol país" tingué la virtut d'indignar els obrers de Leningrad. La protesta de classe dels treballadors coincidí amb la fronda dels privilegiats desencadenada per Zinoviev. D'aquesta manera, sorgí una nova oposició en què formà en els primers moments Nadexda Konstantinovna Krupskaia. Amb gran sorpresa de tots, i en primer lloc de si mateixos, Zinoviev i Kamenev es veien obligats a repetir, en part, les crítiques de l'oposició, amb la qual cosa assoliren que se'ls adscrigués immediatament a les files dels "trotskistes". Res té d'estrany que per als nostres hagués d'ésser, si més no, paradoxal una aliança amb Zinoviev i Kamenev. Eren molts els de l'oposició que es resistien a establir aquesta aliança, i fins i tot hi havia alguns (clar està que molt pocs) que advocaven per unir-se a Stalin contra els altres dos. Un dels meus millors amics, Mratxkovski, vell revolucionari, que havia estat, durant tota la guerra civil, un dels millors cabdills militars, es pronuncià contra l'una i l'altra aliança, donant la següent fonamentació, que pot quedar com a clàssica: "Stalin faltará a la seua paraula, i Zinoviev fugirà." Però aquestes qüestions no es decideixen mai en última instància per motius psicològics, sinó per raons polítiques. Zinoviev i Kamenev

reconegueren obertament que els “trotskistes” havien tingut raó en la campanya seguida contra ells l’any 1923 i es feren càrrec dels principis que formaven el nostre programa. En tals condicions, no era possible que ens negàrem a pactar un bloc amb ells, sobretot tenint en compte que darrere d’ells estaven diversos milers d’obers revolucionaris de Leningrad.

Jo no havia tornat a parlar amb Kamenev, fora de les sessions oficials, des de feia tres anys, és a dir, des d’aquella nit en què, a punt de partir per a Geòrgia, em prometés recolzar la política de Lenin i la meua, per a després, en saber que Lenin no tenia salvació, passar-se al camp stalinista. La primera vegada que tornàrem a trobar-nos, Kamenev s’afanyà a dir-me:

-No té vostè més que presentar-se en públic, en la mateixa tribuna amb Zinoviev, i el partit reconeixerà immediatament quin és el seu vertader comitè central.

Aquell optimisme burocràtic no va pogué menys que fer-me riure. Pel que es veu, Kamenev no donava importància a tota la tasca de desmoralització del partit que el “trio” havia realitzat per espai de tres anys. Així s’ho feu notar, sense la menor consideració.

La depressió de nivell revolucionari, que havia començat a finals de l’any 1923, o siga després de la derrota de la revolució en Alemanya, cobrava contorns internacionals. A Rússia navegava a veles desplegadas la reacció contra el moviment d’octubre. La burocràcia del partit propendia cada vegada més obertament a la dreta. En aquestes condicions, era pueril pensar que pel sol fet d’unir-nos, el triomf se’ns cauria en les mans com una bacora madura.

-Cal disposar-se a lluitar comptant que la campanya serà llarga -així s’ho diguí dotzenes de vegades als nostres nous aliats. Aquests, en l’arravatament del primer moment, no volgueren fer cas de les meues paraules. I com aquell arravatament no podia durar molt, la seua gelosia d’oposició anava marcint-se per dies i per hores. El meu amic Mratxkovski havia encertat en la seua apreciació de les persones: Zinoviev acabà desertant del nostre camp. Però no es portà amb ell, ni de bon tros, tots els seus correligionaris. La segona conversió de Zinoviev assestà una ferida incurable a la llegenda del “trotskisme”.

A la primavera de l’any 1926 em prenguí un viatge a Berlín, acompanyat de la meua muller. Els metges de Moscou, que no encertaven a explicar-se la pertinaç febre, feia temps que m’aconsellaven, per a no carregar ells sols amb la responsabilitat, que fes un viatge a l’estranger. Jo, per la meua banda, volia sortir també d’aquell compromís; la febre m’havia posat fora de combat en diversos moments crítics de la campanya, com si estigués conjurada amb els meus adversaris. La qüestió del meu viatge a l’estranger fou objecte de deliberació per part del buró polític. Aquest, jutjant, segons digué, per tots els informes rebuts i per la situació política en general, entenia que el viatge podia ésser molt perillós, si bé em reservava a mi, en definitiva, la decisió. A aquest informe acompanyava un dictamen del GPU, declarant-se contrari a què em traslladés a l’estranger. Era indubtable que el buró polític no volia assumir davant el partit la responsabilitat del que pogués ocórrer-me. En el cap policíac d’Stalin no s’havia alçat encara la lluminosa idea d’enviar-me a l’estrangera (a Constantinoble!) expulsat per la força. També és possible la hipòtesi que el buró polític temés que fos a forjar algun pla d’atac amb els grups estrangers d’oposició. No obstant això, després de tractar l’assumpte amb la meua muller, decidírem posar-nos en viatge.

No ens fou difícil arribar a una intel·ligència amb l’ambaixada alemanya, i a mitjan d’abril, la meua muller i jo sortírem vers Berlín amb un passaport diplomàtic estès a nom d’un conseller del comissariat ucraïnès d’instrucció pública dit Kuzmenko. Ens

acompanyaven. Sermux, el meu secretari, l'antic cap del meu tren, i un delegat del GPU. Zinoviev i Kamenev s'acomiadaren de mi amb afecte quasi commovedor. La veritat és que no es quedaven de bona gana a soles amb Stalin.

Jo coneixia prou bé el Berlín imperialista d'abans de la guerra. Aquell Berlín tenia la seua fisonomia pròpia, que, si bé a ningú semblava ni podia semblar agradable, a molts infonia un cert respecte. Com de canviada trobí ara la capital! Aquest Berlín de la postguerra no tenia ja cap fisonomia, o, com a mínim, jo no assolí a descobrir-la. La ciutat s'anava reposant d'una llarga i penosa malaltia, acompanyada de tota una sèrie d'intervencions quirúrgiques. La inflació havia estat liquidada, però el nou marc no era més que el termòmetre de la misèria general. Als carrers, en les botigues, en les cares dels transeünts s'hi llegia l'escassetat i la impaciència, acompanyades de tant en tant pel desig cobdiciós de recobrar el nivell de vida dels vells temps. En aquells anys de guerra, d'humiliació i de pau de Versalles, el sentit alemany d'ordre i de neteja havien hagut de rendir-se davant la misèria. I ara, aquell formiguer humà s'esforçava tenaçment, encara que sense cap goig, en restaurar els seus carrers, passatges, places i dipòsits desfets per la bota de la guerra. En el ritme dels carrers, en els moviments i en els gestos dels que passaven es percebia una ombra tràgica de fatalisme: no fer res; la vida era un etern presidi en què s'havia de començar a cada pas de nou.

Em sotmetí durant unes quantes setmanes a les observacions dels metges, en una clínica privada de Berlín. Per a investigar les causes d'aquella febre misteriosa, els metges em llançaven dels uns als altres com si fos una pilota. Per fi, l'especialista de gola expressà la hipòtesi que la febre provenia de les amígdals, i m'aconsellà que, pel que pogués haver-hi de veritat, me les tallés. Els clínics i terapèutics vacil·laven: eren homes vells que no havien fet la guerra al front. El cirurgià, que tenia darrere de si l'experiència dels hospitals de sang, els contemplava amb un menyspreu esclafador. Per a ell, extirpar les amígdals no tenia més importància que afaitar-se el bigot. No hi hagué altre remei que accedir-hi.

Els ajudants ja es disposaven a lligar-me les mans, però el professor es conformà amb algunes garanties d'ordre moral. En els acudits que feia el cirurgià per a donar-me ànims, entreveia una certa tensió i emoció contingudes. El més desagradable era haver d'estar d'esquena, immòbil, engolint sang. L'operació durà de quaranta a cinquanta minuts. Fou una operació molt feliç, si bé completament inútil, perquè al poc de temps retornà la febre.

El temps que passí a Berlín, o, millor dit, a la clínica de Berlín, no fou temps perdut. Em llencí cobdiciosament sobre la premsa alemanya, de la que havia estat quasi completament aïllat des d'agost de l'any 1914. Tots els dies m'entraven dues dotzenes de periòdics alemanys i alguns estrangers, que tirava a terra després de llegits. Els metges que em visitaven havien d'aixafar, per a arribar al meu llit, sobre una estora de periòdics de totes les tendències. Era, en realitat, la primera vegada que escoltava tota l'escala de sons de la política alemanya sota la república. Confesse que no poguí descobrir-hi res de nou. Una república amb què s'havia trobat el país com a regal de la derrota militar; republicans que ho eren perquè el dictat de Versalles els obligava a ser-ho, uns socialdemòcrates que usufructuaven la revolució de novembre estrangulada per ells, un general Hindenburg elevat a la presidència d'una república democràtica... tot, poc més poc menys, com m'ho havia imaginat. No obstant això, no deixava d'ésser instructiu poder observar de prop tot allò...

El Primer de Maig sortí a passejar en automòbil amb la meua muller pels carrers de la ciutat. Recorreguérem les principals avingudes, presenciàrem les manifestacions, llegírem els

cartells, escoltàrem una sèrie de discursos, i en arribar a l'Alexanderplatz, ens barrejàrem entre la multitud. Jo havia vist moltes manifestacions de Primer de Maig, més imponents que aquella, més grandioses, més decoratives, però feia ja molt de temps que no havia pogut moure'm amb la massa sense cridar l'atenció, sentir-me com una part orgànica d'aquell tot anònim, limitant-me a escoltar i observar. Només una vegada haguí de posar la vista en mi, en dir-me la persona que m'acompanyava: "Ací estan venent retrats de vostè." Per aquells retrats ningú hauria estat capaç d'identificar el conseller Kuzmenko del comissariat ucraïnès d'instrucció pública. Per si de cas aquestes línies arribaren algun dia a coneixement del Comte de Westarp, de Hermann Müller, de Stresemann, del Comte de Reventlow, de Hilferding o d'altres que s'oposaven que se'm permetés entrar en Alemanya, advertiré que no llencí a la multitud ni una sola paraula digna de condemna, que no apeguí un sol cartell agitant ningú i que em limití a ésser un espectador que acabava de passar per una operació quirúrgica.

També acudírem a veure la festa dels arbres florits, que se celebrava en Werder, on es congregava una multitud immensa. Però, malgrat l'ambient primaveral, exaltat pel sol i el vi, en les cares dels que es divertien o feien per divertir-se, es projectava l'ombra grisa dels anys viscuts. A poc atentament que hom observés, s'hi veia que tots aquells éssers eren convalescents que anaven recobrant lentament la salut; l'alegria pesava sobre ells palesament com un dur deure. Passàrem diverses hores perduts entre la multitud, observant, fent conversa, menjant salsitxes en plats de paper i bevent fins i tot cervesa, que no havíem tornat a paladejar des de l'any 1917.

Quan ja tenia fixada data de partida, perquè m'anava reposant ràpidament de l'operació, ocorregué un episodi inesperat, que fins i tot és avui el dia que no he pogut arribar a explicar-me amb tota claredat. Com una setmana abans d'anar jo, aparegueren als corredors de la clínica dos cavallers de paisà, que presentaven aqueixa fatxa característica en què de ben lluny s'hi veu el policia. Aguaití el cap per la finestra i viu plantats al pati a una altra mitja dotzena de cavallers amb la mateixa presència, que, tanmateix el que es diferenciaven uns d'altres, tenien entre si el semblant de l'espècie. Comuniqué a Krestinski, que estava en la meua habitació en aquell moment, el resultat de les meues observacions. Als pocs minuts cridà a la porta un ajudant i em comunicà, espantat, per ordre del professor, que s'estava preparant un atemptat contra mi.

-Supose que no serà per la policia -li preguntí, apuntant vers els nombrosos agents que estaven a la vista.

L'ajudant expressà la conjectura que la policia hauria estat enviada per a prevenir l'ateptat. Als pocs minuts, aparegué un comissari i informà Krestinski que les autoritats de policia havien tingut notícies que es tramava un atemptat contra mi i que, en previsió, havien adoptat providències extraordinàries. Tota la clínica era presa de gran excitació. Les infermeres es contaven unes a altres, i ho contaven també als malalts, que el rus que estava hospitalitzat a la clínica era Trotski i que els seus enemics llençarien, d'un moment a un altre, dues bombes contra l'edifici. Amb tots aquells rumors es produí una atmosfera poc convenient per a un sanatori. En vista d'açò, convinguí amb Krestinski traslladar-me immediatament a l'ambaixada. El carrer en què estava situada la clínica fou acordonat per la policia. Dos automòbils plens de força policíaca donaren escorta al nostre.

La versió oficial que se'm donà del cas fou, si fa o no fa, aquesta: una persona a qui es féu presa per estar en manejos i conspiracions monàrquics, denuncià al jutge encarregat

d'instruir el sumari que els elements blancs de Rússia residents a Berlín estaven planejant un atemptat contra Trotski, el qual es trobava passant uns dies a la capital, i que l'atemptat s'executaria un dia d'aquells. Convé advertir que la diplomàcia alemanya, amb qui m'havia posat d'acord per a fer el viatge, no n'havia donat notícia, intencionadament, a la policia, per temor dels molts elements monàrquics que s'hi albergaven. Açò explica que la policia no concedís molt de crèdit en un principi a la delació del monàrquic pres, si bé volgué confirmar la notícia que jo em trobava hospitalitzat en una clínica de Berlín, i es veié granment sorpresa en descobrir que era veritat. Com els informes se'ls demanaren també als professors de la clínica, em trobí amb dos avisos: el de l'ajudant i el del comissari de policia. No tinc, naturalment, motius per a saber si era veritat que es tramava un atemptat contra mi i que la policia en tingué notícia per un monàrquic pres. Sospite, no obstant això, que la cosa fou molt més senzilla. La meua sospita és que la diplomàcia no sabé guardar el "secret", i que la policia, ofesa per aquella prova de desconfiança, volgué demostrar-nos a Herr Stresemann i a mi que allí no es podien extirpar amígdales sense el seu consentiment. Però, qualsevol que fos la causa, la veritat era que el pànic portava de cap la clínica i no tinguí altre remei que traslladar-me a l'ambaixada, guardat per una escorta imponent per a protegir-me del problemàtic enemic. Als periòdics alemanys arribà més tard un ressò feble i insegur d'aquesta aventura, a la que, pel que es veu, ningú s'atrevia a donar crèdit.

Els dies que passí a Berlín coincidiren amb dos grans esdeveniments europeus: la vaga general anglesa i el colp d'estat del general Pilsudski a Polònia. Aquests dos esdeveniments serviren per a aprofundir encara més les diferències de criteri que em separaven dels epígons i traçaren per endavant els camins turbulents que havia de seguir la campanya que manteníem. No estarà, doncs, de més, que diguem ací quelcom sobre ells.

Stalin, Bukharin, i amb ells, en la primera època, Zinoviev, consideraven l'aliança diplomàtica pactada entre els dirigents de les organitzacions sindicals soviètiques i el consell directiu de les *trade-unions* angleses com a rematada i coronació de la seua política. Portat per la seua limitació petit burgesa d'horitzó polític, Stalin es figurava que Purcell i altres elements destacats de les *trade-unions* estarien disposats i serien capaços, arribat un moment difícil per a la república dels soviets, de sostenir la causa d'aquests contra la burgesia anglesa. Per la seua banda, els cabdills de les *trade-unions* entenien, no sense raó, que, donada la crisi que estava travessant el capitalisme anglès i el creixent descontent de les masses, era avantatjós per a ells tenir reforç d'esquerra en aquella aliança pactada amb els directius dels sindicats soviètics, que no els imposava cap obligació. Les dues parts procuraven atentament no tocar el vertader moll de l'assumpte, perquè temien com la mort anomenar les coses pel seu nom. Ocorre amb força freqüència que una política, quan és falsa, s'estavella contra els grans esdeveniments. La vaga general anglesa de maig de 1926 fou un esdeveniment d'importància, no sols per a la vida d'Anglaterra, sinó per a les vicissituds interiors del nostre partit.

La sort correguda pel poble anglès després de la guerra mereixia especial atenció. El profund canvi experimentat en la seua situació, dins del panorama mundial, no podia deixar d'influir en el joc interior de les forces socials, dins del país. Era clar com la llum del dia que si Europa, i amb ella Anglaterra, aconseguia recobrar, tard o d'hora, l'equilibri social perdut, Anglaterra havia de travessar, per tal d'assolir aquest objectiu, per una sèrie de xocs i commocions d'una certa consideració. Jo tenia per molt versemblant que qualsevol conflicte que es presentés en la indústria anglesa del carbó, menaria a la vaga general. D'aquesta premissa passava a inferir que, entre les velles organitzacions de la classe obrera i els nous problemes històrics que se li plantejaven, havia de sorgir una desavinença inevitable. Sobre

aquest tema escriguí, estant al Caucas, en l'hivern i la primavera de 1925, un llibre que circula amb el títol del *Cap a on va Anglaterra?* En realitat, aquest llibre s'encaminava a combatre les idees oficials que professava sobre la qüestió del buró polític, les seues esperances respecte al rumb esquerrà del consell directiu *trade-unionista*, i a la creença que el comunisme s'aniria infiltrant, a poc a poc i insensiblement, a les files del partit laborista i de les *trade-unions*. Per a evitar complicacions inútils, i també amb objecte de veure el que feien els meus adversaris, creguí oportú lliurar l'original d'aquest llibre al buró polític perquè el revisés. Com no es tractava més que d'un pronòstic, i no d'una crítica de fets realitzats, els vocals del buró polític no tingueren valor per a manifestar-se. El llibre passà intacte per la censura i fou publicat tal com jo l'havia escrit. Poc després de la seua publicació, fou traduït a l'anglès. Els cabdills oficials del socialisme britànic, desdenyaren les doctrines contingudes en aquell llibre, per semblar fantasies d'un estranger desconeixedor de la realitat anglesa, que somiava de trasplantar al seu territori la vaga general "rusa". Judicis d'aquests es podrien citar a dotzenes, i fins per centenars, començant pel mateix MacDonald, a qui ningú podria disputar la primacia en un concurs de superficialitat política. Ni jo mateix podia aspirar a què els meus pronòstics tingueren tan ràpida realització. I si la vaga general que esclatà a Anglaterra demostra la precisió dels càlculs marxistes contra les crítiques primitives del reformisme anglès, l'actitud del consell directiu de les *trade-unions* durant el moviment pogué bastar perquè Stalin es guarís de totes les il·lusions i esperances que havia dipositat en Purcell. En aquella habitació de la clínica, em dedicuí a reunir amb atenció concentrada tots els informes que arribaven sobre el curs de la vaga general, i molt especialment els que retien compte de les relacions mútues entre les masses i els seus dirigents. El més indignant de tot era el caràcter que presentaven els articles publicats en *Pravda* de Moscou. La seua principal preocupació era encobrir la fallida i guardar les aparences. Per a això, no hi havia altre remei que desfigurar cínicament els fets. Si hi ha alguna prova patent de la decadència intel·lectual a què pot arribar una política revolucionària, és que es veja en el tràngol d'enganyar les masses.

De tornada a Moscou, demaní que es trenqués immediatament el pacte d'aliança amb el consell directiu de les *trade-unions*. Zinoviev, després de les inevitables vacil·lacions, s'hi adherí. Radev s'hi oposà. Stalin s'aferrava amb totes les seues forces al bloc, que ja no era més que una apareença de tal. Els *trade-unionistes* anglesos esperaren que finís aquella dura crisi interior per a llevar-se de damunt, amb un moviment prou descortès del peu, els seus generosos però necis aliats russos.

No eren menys importants els successos ocorreguts a Polònia. Cercant una sortida al compromís en què estava ficada, la petita burgesia abraçà el camí de l'aixecament armat i alçà sobre el pavès el general Pilsudski. El cabdill del partit comunista polonès, Warski, somià que allò que s'estava desenrotllant als seus ulls era "la dictadura democràtica dels camperols i obrers" i demanà que el partit comunista secundés els plans del general. Jo coneixia Warski des de feia molt de temps. Vivint Rosa Luxemburg, pogué ésser un element aprofitable per a la revolució. Però ara, confiat a les seues pròpies forces, no era més que un lloc vacant. L'any 1924, després de moltes vacil·lacions, Warski declarà que havia arribat per fi a convèncer-se de com era de danyós el "trotskisme", o siga el desdeny envers la classe camperola, per a la causa de la dictadura democràtica. En premi d'aquesta obediència, el col·locaren el capdavant del partit. L'home es passà una porció de temps esperant amb gran impaciència que se li presentés una ocasió per a demostrar que aquells tardans entorxats eren merescuts. Arribat el mes de maig de 1926, no perdé ni un moment, puix que tan brillant ocasió se li oferia, per a passejar pel fang la seua bandera i la del partit. La seua gesta es quedà, naturalment, sense sanció: la burocràcia d'Stalin el posà fora de perill de les ires dels

obers polonesos. La lluita entaulada a Rússia, dins del partit, prengué, l'any 1926, caràcters cada vegada més aguts. A la tardor, l'oposició patí un palesa desfeta en totes les cèl·lules i organitzacions. La burocràcia la baté durament en retirada. A la campanya intel·lectual venia a substituir la mecànica administrativa: ordre telefònica d'enviar la burocràcia del partit a les reunions de les cèl·lules obreres, concentració dels automòbils dels buròcrates davant dels locals en què les reunions se celebren, xiulits de les sirenes, xiulades i protestes clamoroses, magníficament organitzades en quant apareixia a la tribuna algun representant de l'oposició. La fracció governant s'imposava pel terror, mitjançant la seua mecànica de poder, a força d'amenaçes i represàlies. Abans que la massa del partit hagués tingut temps a esbrinar, comprendre o dir quelcom, se l'atemoria amb la perspectiva d'una escissió o d'una catàstrofe. L'oposició no tingué altre remei que emprendre la retirada. El dia 16 d'octubre signàrem una declaració en la qual, després de dir que teníem per certes les nostres opinions, i que ens reservàvem el dret a lluitar per a imposar-les dins dels quadres del partit, ens comprometíem a abstenir-nos de tots els actes que pogueren comportar el perill d'una escissió. Aquella declaració no estava destinada a la burocràcia, sinó a les masses del partit. Hi donàvem expressió a la nostra voluntat de continuar dins del partit i seguir servint-lo. Els stalinistes violaren el pacte l'endemà de signat, però a nosaltres ens serví per a guanyar temps. L'hivern de 1926 a 1927 fou un alto en la campanya, que ens permeté aprofundir teòricament en una sèrie de qüestions.

Al començament de l'any 1927, Zinoviev estava ja disposat a capitular, si no d'un colp sí en diverses etapes. Però sobrevingueren els esdeveniments catastròfics de Xina, en què el crim comès per la política d'Stalin era tan evident, que la capitulació de Zinoviev i de quants el seguien s'hagué de suspendre per algun temps.

L'orientació que imprimiren els epígons al moviment xinès venia a aixafar totes les tradicions del bolxevisme. El partit comunista xinès es veié obligat, contra la seua voluntat, a formar a les files burgeses del Kuomintang i a sotmetre's a la seua disciplina militar. Li fou prohibida la creació de soviets. S'aconsellà als comunistes que contingueren la revolució camperola i no armaren els obrers sense el permís de la burgesia. Molt de temps abans que Chiang Kai-shek metrallés els obrers de Xangai i posés el poder en mans d'una colla militar, nosaltres havíem advertit que el camí que se seguia no podia menar a un altre desenllaç. Jo m'havia cansat de demanar, des de 1925, que els comunistes sortiren del Kuomintang. La política d'Stalin i de Bukharin no sols preparà i facilità la repressió de la revolució xinesa, sinó que posà a la política contrarevolucionària de Chiang Kai-shek, mitjançant una sèrie de represàlies, fora de perill de les nostres crítiques. Encara al mes d'abril de 1927, en una assemblea del partit celebrada al Saló de les Columnes, Stalin s'atreví a defensar la política de coalició amb aquell subjecte i a demanar que se li obrís un crèdit de confiança. Cinc o sis dies després, Chiang Kai-shek ofegava en sang els obrers de Xangai i el partit comunista.

Pel partit travessà una onada d'indignació. L'oposició tornava a aixecar el cap. Faltant a totes les normes d'una conspiració (perquè, en els temps que corrien, havíem de conspirar per a poder defensar a Moscou els obrers de Xangai contra les ires de Chiang Kai-shek), la gent de l'oposició venia a dotzenes a veure'm al local en què estava instal·lat el comitè central de concessions. Hi havia molts camarades joves que creien que aquella desfeta tan evident de la política d'Stalin no tenia altre remei que portar al triomf a l'oposició. Als dies que seguiren al colp d'estat de Chiang Kai-shek haguí de tirar molts pitxers d'aigua freda pels febrils caps dels meus amics joves i d'alguns que ja no ho eren. Fiu tota mena d'esforços per demostrar-los que l'oposició no podia incorporar-se sobre la derrota de la revolució xinesa, que la confirmació dels nostres pronòstics ens valdria, potser, mil, cinc mil, deu mil afiliats

nous, però que per a milions de gentes l'important i allò decisiu no eren els pronòstics, sinó el fet que el proletariat xinès hagués sortit derrotat. Que després de la desfeta de la revolució alemany l'any 1923, després de la derrota amb què s'havia liquidat la vaga general anglesa del 1926, aquest nou revés experimentat en Xina no faria més que confirmar a les masses en el seu desengany envers la revolució internacional. I que precisament aquest desengany era la font psicològica d'on brollava la política stalinista del reformisme nacional.

Aviat es demostrà que, considerats com a fracció, havíem adquirit, en efecte, major força; és a dir, que estàvem ideològicament més units i que érem més. Però l'espasa de Chiang Kai-shek havia tallat el cordó umbilical que encara ens mantenia units al poder. Al seu aliat rus Stalin, que ja no tenia res a perdre, no li quedava altre remei que completar la repressió del moviment obrer de Xangai ofegant en les organitzacions el nostre moviment d'oposició. El nucli de l'oposició el formaven un grup de vells revolucionaris. Però ara ja no estàvem sols. Al nostre voltant s'agrupaven centenars i milers de revolucionaris de la nova generació als qui la Revolució d'Octubre havia infantat a la vida política, que havien fet tota la guerra civil, que es mantenien sincerament rendits a l'autoritat del comitè central de Lenin. Aquesta nova generació no havia començat a pensar pel seu compte, a exercir les seues facultats crítiques, a polsar els nous girs de la situació amb un criteri marxista fins a l'any 1923, i ara hagué d'aprendre (aprenentatge força més difícil) a carregar amb la responsabilitat que suposa tota iniciativa revolucionària. Actualment, milers de revolucionaris d'aquests joves tenen ocasió d'aprofundir, a la presó o en el desterrament a què els ha enviat el règim d'Stalin, la seua experiència política mitjançant l'estudi dels problemes teòrics.

Per al grup que formava la medul·la de l'oposició, aquest desenllaç no podia ésser cap sorpresa. Nosaltres sabíem perfectament, que no trasplantaríem les nostres idees a la generació jove a força de pactes ni de transigències, sinó en lluita a camp obert i sense espantar-nos de cap de les conseqüències pràctiques que això pogués ocasionar. Sabíem que anàvem a una derrota, però amb aquesta derrota preparàvem el nostre triomf ideològic en un demà remot.

L'aplicació de la violència física ha exercit sempre i continua exercint un gran paper en la història de la humanitat. Unes vegades, aquesta violència és un element de progrés, altres vegades, de reacció, segons la classe que l'aplique i els fins a què es dirigeisca. Allò que de cap manera pot assegurar-se és que per mitjà de la violència es resolguen tots els problemes i es remoguen tots els obstacles. Voler contenir per la força de les armes les tendències de progrés de la història, és possible. Però d'açò a barrar-les per sempre el pas, hi ha un gran tram. Per això el revolucionari, quan es tracte de lluitar per grans principis, no pot deixar-se guiar més que per una norma: *fais ce que dois, advienne que pourra*.

El partit, conforme s'anava apropant el 15è Congrés, anunciat per a fins de 1927, pressentia que anava a veure's col·locat davant una cruïlla històrica. Un profund desassossec travessava els seus rengles. Malgrat l'enorme terror desencadenat, en el partit despertava el desig d'escoltar la veu de l'oposició. Per a això, s'havia que valdre dels recursos clandestins. En uns quants llocs de Moscou i Leningrad se celebraven reunions secretes d'obriers, obreres i estudiants, en què es congregaven de vint a cent, i a vegades dues-centes persones, a escoltar la veu d'un representant de les nostres files. Jo solia assistir a dues o tres, i de vegades fins a quatre reunions d'aquestes, en un dia. Generalment, se celebraven en cases d'obriers. Imagine hom dues habitacions petites abarrotades de gent i l'orador dirigint la paraula des de la porta per la qual les dues habitacions es comunicaven. A vegades, els concurrents s'asseien per terra, encara que el més freqüent era que estigueren drets, per

manca de lloc. De tant en tant, es presentava un delegat de la comissió de vigilància i intimava els reunits a què es dissolgueren. En tals casos, el que es feia era invitar-lo a què participés en la discussió. I si molestava, se l'expulsava al carrer. En total, i calculant entre Leningrad i Moscou, serien unes vint mil persones les que acudirien a aquestes reunions. El corrent creixia. S'organitzà hàbilment una gran assemblea a la sala de conferències de l'Escola Tècnica, que anà omplint-se des de dins. Assoliren entrar a la sala unes dos mil persones. Una compacta multitud hagué de romandre al carrer. Totes les temptatives que féu la direcció de l'escola per a destorbar el nostre propòsit foren estèrils. Kamenev i jo parlàrem per espai d'unues dues hores. En vista d'açò, el comitè central dirigí una proclama als obrers dient que s'havien de dissoldre per la força les reunions de l'oposició. Aquesta proclama no era més que una careta davall la qual s'organitzava atentament una campanya d'assalts de les tropes de xoc del GPU contra nosaltres. Stalin volia un desenllaç sagnant. Férem circular ordres que de moment se suspengueren totes les reunions d'alguna consideració. Però açò ocorregué ja després de la manifestació del dia 7 de novembre.

Al mes d'octubre de 1927 es reuní a Leningrad el comitè executiu central. Per a celebrar-lo s'organitzà una gran manifestació. Per un engranatge casual de les circumstàncies, aquella manifestació prengué un caire completament inesperat. Zinoviev, jo i alguns altres elements de l'oposició havíem sortit a passejar en automòbil per la capital, a fi d'observar la magnitud i l'ambient que regnava a la manifestació. Ja de retirada, passàrem per davant del Palau de Tàurida, on havien alçat, sobre uns camions, les tribunes perquè parlaren els membres del comitè central. El cotxe en què anàvem trobà barrat el pas. No ens donà a penes temps a pensar com sortiríem d'aquell compromís, quan el comandant s'apropà a l'"auto", i innocentment ens escortà fins a la tribuna. Sense donar-nos temps a emmudir els escrúpols que ens assaltaven, veiérem que dues files de soldats de la milícia obrien pas a l'últim camió, buit encara. A penes la gent s'assabentà que estàvem nosaltres a la tribuna de l'extrem, la manifestació canvià de caràcter, en un moment. La multitud desfilà indiferent per davant de la primera tribuna, sense escoltar els discursos de salutació que l'hi dirigien i es precipità a on estàvem nosaltres. El nostre camió es veié assetjat a l'instant per un mar de caps. Els obrers i els soldats de l'Exèrcit Roig es plantaven davant de nosaltres, mirant cap a dalt, dirigint-nos paraules de salutació, fins que es veien arrossegats pels que venien darrere. El destacament de la milícia que havien enviat per a restablir l'ordre es veié envoltat també en l'entusiasme col·lectiu i no pogué fer res. En vista d'açò, enviaren a uns cinquanta agents de l'aparell burocràtic. Aquests intentaren xiular, però els seus xiulits aïllats es perdien entre els clamors generals d'aplaudiment. La situació es feia cada vegada més insostenible per als organitzadors oficials de la manifestació. Al final, el president del comitè executiu central panruso, seguit d'altres prestigiosos membres del comitè, abandonà la primera tribuna, quasi deserta de públic, i enfilà amb els altres al nostre camió, que ocupava l'últim lloc i estava destinat a hostes menys "distingits". Però tampoc aquest colp d'audàcia bastà per a salvar la situació. La massa no es cansava de cridar noms, i aquests noms no eren precisament els dels herois oficials del dia.

L'optimisme s'apoderà de seguida de Zinoviev; ell esperava que la manifestació es traduís en conseqüències magnes i immediates. Jo no compartia la seua apreciació impulsiva sobre la situació. Les masses obreres de Leningrad es limitaven a mostrar el seu descontent amb el règim i ho feien mitjançant una manifestació platònica de simpatia vers els cabdills de l'oposició; però açò no volia dir, ni de bon tros, que fossen capaços d'impedir a la burocràcia que liquidés els seus comptes amb nosaltres. En aquest respecte, no em feia cap il·lusió. D'altra banda, era evident que aquell incident de la manifestació havia de convèncer el clan

governant de la necessitat d'acabar com més aviat millor amb l'oposició, per a posar les masses davant un fet consumat.

L'última fita en el camí fou la manifestació organitzada a Moscou per a celebrar el desè aniversari de la Revolució d'Octubre. Per tot arreu apareixien, com a organitzadors dels actes que se celebraven com a autors dels articles jubilaires i com a oradors, homes que en les jornades d'octubre havien lluitat a l'altra banda de les barricades o romàs ocults en la falda de la família, esperant a veure quin gir prenién les coses, sense atrevir-se a abraçar el partit de la revolució fins que aquesta triomfà. Aquells articles que venien en els periòdics i aquells discursos transmesos per la ràdio, en què tots aquests aventurers i intrigants m'acusaven a mi de trair la Revolució d'Octubre, em causaven més riulla que indignació. Quan hom comprèn la dinàmica de la història i sap que hi ha una mà, misteriosa per a ell, que tira del fil a l'adversari, s'arriba a no fer cas de les més repugnants vulgaritats i infàmies que s'acumulen contra ell.

L'oposició acordà participar a la manifestació portant cartells propis. Els lemes inscrits en aquests cartells no es dirigien contra el partit, ni de bon tros. Eren lemes com aquests: "Volem que es trenque el foc contra la dreta: contra el kulak, el nou ric i el buròcrata"; "Volem que es complisca el testament de Lenin"; "A baix l'oportunisme i l'escissió, i visca la unitat del partit leninista!" Aquests lemes són avui, oficialment, els de la fracció stalinista en la seua croada contra les dretes. El dia 7 de novembre de 1927, aquests cartells els foren arrabassats de les mans a l'oposició, i els destacaments especials que ho feien, després d'esgarrar-los, apallissaven els qui els portaven. La cèlebre manifestació de Leningrad no havia passat desapercebuda per als cabdills oficials. Aquesta els agafava millor preparats. En la massa regnava un cert desassossec. La gent participà a la manifestació en un estat de gran inquietud. Sobre els caps d'aquella gegantina, confusa i excitada multitud s'alçaven dos grups actius: el de l'oposició i el de la burocràcia. Era notori que els que s'adcrivien a l'administració com a voluntaris en la batuda contra el "trotskisme" no eren elements revolucionaris, sinó gents, moltes d'elles, de les que rodaven pel rierol, i alguns fins i tot feixistes. Com a admonició, pel que es veié, un soldat de les milícies disparà contra el meu automòbil. Algú guiaria la seua mà. Un empleat borrarxo de la brigada de bombers saltà a l'estrep del meu auto i, després de proferir contra mi els insults més repugnants, trencà un vidre d'una punyada. Tots els que tenien ulls en la cara pogueren veure, aquell 7 de novembre de 1927, un assaig del Termidor rus als carrers de Moscou.

La manifestació de Leningrad seguí un curs semblant. Zinoviev i Radek, que havien sortit de Moscou per a assistir-hi, es veieren escamesos per un destacament especial que, amb pretext de protegir-los de les iredes de la multitud, els tingué segrestats en un local mentre durà la manifestació. Heus aquí el que m'escrigué Zinoviev a Moscou, aquell mateix dia:

"Totes les notícies que jo tinc semblen indicar que aquestes infàmies no assoliran més que afavorir la nostra causa. Estem inquiets sense saber què ha passat aquí. Les nostres comunicacions (és a dir, les discussions clandestines amb els obrers) marxen bé. Un gran moviment al nostre favor. No sortírem encara d'ací."

Aquesta fou l'última flamarada que donà en Zinoviev l'energia oposicional. L'endemà, estava ja a Moscou navegant dretament rumb a la capitulació.

El dia 16 de novembre es suicidà Ioffe; la seua mort sobrevingué en el més àlgid de la campanya que s'estava menant avant. Ioffe estava força malalt. Del Japó, on estigué d'ambaixador, hagueren de portar-lo a Rússia en condicions deplorables de salut. Costà gran

treball assolir que sortís a l'estranger. El poc de temps que hi residí l'alleujà considerablement, però no fou prou. El nomenaren vicepresident del comitè central de concessions, que jo presidia. Tot el treball pesava sobre ell. Li dolia moltíssim la crisi del partit. El que més li commovia era la deslleialtat. Per varies vegades volgué llançar-se també ell decididament a la batalla. Jo el contenia, per consideració a la seua salut trencada. L'indignava en gran manera la campanya que s'estava sostenint contra la revolució permanent. No encertava a sobreposar-se a la vil batuda contra tots els que havien previst, des de molt de temps enrere, el curs i caràcter de la revolució, batuda menada avant per part d'aquells què no feien ni havien fet una altra cosa que fruir els seus fruits. Ioffe em referí una conversa que havia tingut amb Lenin, l'any 1919, si mal no recorde, sobre el tema de la revolució permanent. "Sí; Trotski tenia raó". Tals foren, segons em digué, les paraules de Lenin. Ioffe, volia fer pública ara aquesta conversa. Procurí convèncer-lo per tots els mitjans que no ho fes. Preveia tota l'allau de vileses que anava a precipitar-se sobre ell. Era home molt tenaç, d'una fermesa especial, suau en la forma, però en el fons inflexible. Arran de cada una d'aquelles explosions d'incultura agressiva i de traïció política, venia a veure'm indignat, amb les seues galtes pàl·lides, de malalt, i em deia:

-No, no hi ha altre remei que publicar-la.

Però jo tornava a convèncer-lo que aquell testimoni seu, un més, no faria canviar el curs de les coses, que no hi havia altre remei que anar formant pacientment les noves generacions del partit i preparar-se per a un llarg camí.

L'estat de salut de Ioffe, que no s'havia guarit a l'estranger, empitjorava de dia en dia. En arribar la tardor, no li quedà altre remei que abandonar el treball i enllitar-se. Els seus amics volgueren enviar-lo de nou a l'estranger, però aquesta vegada el comitè central es negà resoludament a donar el permís. Els stalinistes es disposaven a expedir als de l'oposició amb rumb molt distint. La meua expulsió del comitè central, a la que seguí poc després la del partit, produí a Ioffe més efecte que a ningú. A la indignació política i personal, venia a unir-se la clara consciència del seu estat d'impotència física. Ioffe, que veia les coses amb una gran claredat, comprengué que no es tractava de la sort d'un home, sinó de la sort de la revolució. El seu estat de salut no li permetia llançar-se a la lluita. No lluitant, la vida no tenia per a ell sentit. I com era un home ferm, tragué i posà en pràctica la conseqüència lògica d'aquell dilema.

En aquell moment, jo no vivia ja al *Kremlin*, sinó al domicili del meu amic Beloborodov, que seguia al capdavant del Comissariat de l'Interior, encara que els agents del GPU l'estalonaven. Beloborodov estava passant una temporada a la seua terra natal dels Urals, esforçant-se per arribar directament a les masses obreres i cercar-hi un suport en la campanya que menava contra l'aparell. Telefoní al domicili de Ioffe, per a assabentar-me de l'estat de la seua salut. Ell mateix em contestà, perquè tenia el telèfon a la vora del llit. La seua veu (no me n'adoní fins més tard) tenia un to estrany, de tensió i inquietud. Em pregà que em passés per sa casa. Quelcom sorgí mentre m'impedí de complir sense tardança aquell prec. Aquells eren dies turbulents, i pel domicili de Beloborodov estaven desfilant constantment camarades que venien a tractar de qüestions inajornables. Al cap d'una o dues hores, em trucà al telèfon una veu desconeguda per a dir-me:

-Adolf Abramovitx s'ha engegat un tret. Damunt de la taula ha deixat una lletra per a vostè.

A casa de Beloborodov hi havia sempre alguns militars afiliats a l'oposició muntant guàrdia, que m'acompanyaven quan sortia direcció a la ciutat. Ens traslladàrem molt de pressa a casa de Ioffe. Trucàrem al timbre, colpejàrem la porta, i al final, després de preguntar-nos el nom, ens obriren, però no sense que passés un estona; quelcom misteriós hi ocorria. Sobre els coixins coberts de sang es retallava el rostre serè d'Adolf Abramovix, il·luminat per una gran bondat interior. B., vocal del GPU, regirava la seua taula de treball. No hi havia manera de trobar cap lletra damunt de la taula. Demaní que me la lliuraren immediatament. B. grunyí que allí no hi havia cap lletra ni cosa que valgués. El seu tarannà i to de veu no deixaven lloc a dubte: mentia. Passats alguns minuts, començaren a concentrar-se a casa del mort els amics, que acudien de tota la ciutat. Els agents oficials del Comissariat d'Assumptes Estrangers i de les institucions del partit se sentien sols entre aquella multitud de gents de l'oposició. Tota la nit hi desfilaren milers de persones. La notícia que havia estat raptada la lletra s'estengué per tota la ciutat. Els periodistes estrangers transmeteren la notícia en els seus telegrames. No hi havia possibilitat de continuar segrestant aquell document. Al final, li lliuraren a Rakovski una còpia fotogràfica de la lletra. ¿Per què aquella lletra que Ioffe havia deixat escrita per a mi, amb la meua adreça i ficada en un sobre tancat, li la lliuraven a Rakovski i no en el seu original, sinó per mitjà d'una còpia fotogràfica? No m'ho explicava. La lletra de Ioffe era imatge fidel del meu amic, una imatge presa mitja hora abans de morir. Ioffe sabia bé quina era la meua actitud de cordialitat amb ell, estava unit a mi per un lligam de confiança moral molt profunda i m'autoritzava per a suprimir en la lletra tot allò que pogués semblar-me superflu o inadequat per a la publicitat. Després de veure que li era impossible ocultar la lletra als ulls del món, l'enemic, cínicament, procurà explotar en profit seua aquelles línies que precisament no estaven destinades a ésser conegudes del públic.

Ioffe volgué posar fins i tot la seua mort al servei de la causa a què havia consagrat la seua vida sencera. I amb la mà amb què mitja hora després havia de portar-se el revòlver al pols, escrigué el seu darrer testimoni i els seus últims consells a un amic. Heus aquí el que sobre mi deia Ioffe, en la seua lletra de comiat:

“Amb vostè, benvolgut Lev Davidovix, m'uneixen diverses dècades de col·laboració al servei d'una obra comuna, i m'atrevisc a dir també que d'amistat personal. Açò em dóna dret a dir-li, en acomiadar-me de vostè, les que em semblen les seues faltes. Jo no he dubtat mai que el camí que vostè traçava era precís, i vostè sap ben bé que fa més de vint anys, des dels temps de la “revolució permanent”, que estic amb vostè. Però sempre he pensat que a vostè li faltaven aquella inflexibilitat i aquella intransigència de Lenin. Aquell caràcter de l'home que està disposat a seguir pel camí que s'ha traçat per saber que és l'únic, encara que siga sol, en la seguretat que, tard o d'hora, tindrà al seu costat la majoria i que els altres reconeixeran que estava en la veritat. Vostè *ha tingut sempre raó políticament*, des de l'any 1905, i nombroses vegades li diguí a vostè que havia escoltat Lenin, per les meues pròpies oïdes, reconèixer que l'any 1905 no era ell, sinó vostè, qui tenia raó. A l'hora de la mort no es menteix, per això vull repetir-s'ho a vostè una vegada més, en aquesta ocasió [...] Però vostè ha renunciat amb força freqüència a la raó que li assistia, per a sotmetre's a pactes i compromisos a què donava massa importància. I això és un error. Repetisc que, políticament, sempre ha tingut vostè raó i *ara més que mai*. Ja arribarà el dia en què el partit ho compregua, i també la història ho ha de reconèixer, inqüestionablement, així. No tema vostè, doncs, perquè algú s'aparte del seu costat, ni tampoc perquè molts no acudisquen a fer causa comuna amb vostè tan ràpidament com tots desitjaríem. La raó està de la seua banda, ho repetisc, però la garantia de la victòria de la seua causa és la intransigència més absoluta, la rectitud més severa, la repudiació més completa de tot compromís, que són les condicions en què residí sempre el secret dels triomfs d'Ílitx. Açò s'ho he volgut dir a vostè moltes vegades, però no m'he atrevit a fer-ho fins ara, com a comiat.”

Els funerals de Ioffe foren organitzat per a un dia i hora de treball que feien impossible l'assistència del proletariat de Moscou. No obstant això, hi assistiren més de deu mil persones, i el funeral esdevingué una potent manifestació contra el règim d'Stalin.

Mentre, la fracció stalinista anava preparant el congrés del partit i esforçant-se per col·locar-lo davant el fet consumat d'una escissió. Les anomenades "eleccions" per a les assemblees locals que havien d'enviar els delegats al congrés s'havien celebrat ja abans d'obrir-se oficialment la "discussió", infestada de mentides, mentre les columnes de sibilants militarment organitzades segons els mètodes feixistes feien fracassar les reunions. Seria difícil imaginar-se res més infame que la preparació del 15è Congrés del partit. Per a Zinoviev i el seu grup no era difícil endevinar que aquest congrés havia de finir, políticament, amb la campanya de repressió iniciada als carrers de Moscou i de Leningrad en el desè aniversari de la Revolució d'Octubre. L'única preocupació de Zinoviev i dels seus amics, ara, era capitular a temps. No podien deixar de comprendre, naturalment, que els buròcrates stalinistes no veien en ells, en els del segon rang de l'oposició, el vertader enemic, sinó que la medul·la de l'oposició estava, per a ells, en el grup de persones concentrades al meu voltant. Per això havien de confiar que, en trencar ostensiblement amb mi davant la faç del 15è Congrés, assolirien, si no la benevolència, almenys el perdó de l'altra part. No es pararen a pensar que aquella doble traïció seria la seua mort política. I si bé, de moment, la decepció afeblí el nostre grup, assestant-li una punyalada a traïció, els desertors no sortiren guanyant res, perquè s'enfonsaren, políticament, per a sempre.

El 15è Congrés expulsà del partit a l'oposició en conjunt. Els expulsats foren posats a disposició del GPU.

DEPORTAT

Sobre la nostra deportació a l'Àsia Central, em limitaré a reproduir, íntegrament, la narració de la meua muller.

"El dia 16 de gener de 1927, des de les primeres hores del matí, ens posàrem a recollir i empaquetar les coses. Tinc temperatura, i entre la febre i la feblesa se'm va el cap en aquest caos dels objectes que acaben de portar del *Kremlin* i dels altres que cal empaquetar per a emportar-nos-els. Allò era una algaravia de mobles, calaixos, robes i llibres. Hi afegisca hom, a més, la successió constant de visites, d'amics, que venien a acomiadar-se. El nostre metge i amic F. A. Guetier ens aconsella candorosament que ajornem el viatge a causa del meu refredament. No té la menor idea de la causa a què aquest viatge respon i del que significaria ajornar-lo. Confiem que em reposaré un poc al tren, perquè en les condicions dels "últims dies" era completament impossible reposar-se a casa. Hi desfilen una sèrie de cares noves, moltes de les quals era la primera vegada que les veia. Abraçades, encaixades de mans, manifestacions de simpatia, vots perquè ens fos bé. Vénen a augmentar aquell caos els enviaments de flors, llibres, dolços, coses calentes, etcètera. Va expirant l'últim dia de batuda, de tensió, d'excitació. Ja s'han portat a l'estació totes les nostres coses. Els amics s'han traslladat també a l'estació per a acomiadar-nos. La família està tota reunida al menjador, preparada per al viatge. Esperem els agents del GPU. Mirem al rellotge... Són les nou, les nou

i mitja..., no apareix ningú. Les deu, l' hora de sortida del tren. Què ocorre? És que han canviat de pla? Sona el telèfon. De la GPU comuniquen que el viatge queda ajornat. No ens donen raons.

-Per molt de temps? -pregunta L. D.

-Per dos dies -li contesten-, fins despús-demà.

A la mitja hora, comencen a arribar els amics de l'estació. Primer els joves, després Rakovski i altres. Ens diuen que a l'estació s'havia format una manifestació gegantina. La gent ens esperava cridant: Visca Trotski! Però Trotski no hi apareixia. On estava? Davant del departament que se'ns havia destinat, s'amuntonava una multitud excitada. Uns quants joves pujaren al sostre del vagó un retrat gran de L. D., que fou saludat amb vives estentoris. El tren gemegà, féu una arrancada, una altra, una sacsada, i de sobte es quedà aturat. Els manifestants corrien davant de la màquina i s'aferraven als cotxes, fins que assoliren detenir el tren, sempre victorejant Trotski. Entre la multitud començà a córrer el rumor que els agents del GPU tenien amagat el viatger al vagó i que l'impedié aguar per a saludar la multitud. A l'estació regnava una excitació indescriptible. Es produïren xocs amb la milícia i els agents del GPU, que causaren ferits en els dos bàndols; es practicaren diverses detencions. Era ja passada hora i mitja de la de sortida, i el tren no assolía arrencar. Al cap d'un estona, tornaren a portar-nos l'equipatge de l'estació. Contínuament estaven telefonant els amics per a preguntar-nos si estàvem a casa i informar-nos d'allò que passava a l'estació. No poguérem gitar-nos fins molt després de les dotze. Rendits per les emocions del dia anterior, ens quedàrem dormits fins a prop de migdia. Ningú trucava a la porta. Tot estava tranquil. La muller del nostre fill major se n'anà al treball; encara quedaven dos dies. Però acabàvem de desdejunar-nos quan trucaren. Primer es presentà F. V. Beloborodova i després M. M. Ioffe. Tornaren a trucar i la casa se'ns omplí d'agents del GPU, d'uniforme i de paisà. Comunicaren a L. D. l'ordre de detenció i d'immediata conducció amb una escorta a Alma-Ata. I els dos dies de què ens parlà ahir el GPU? Una mentida més! Aquesta astúcia de guerra tenia com a finalitat evitar que es repetiren les manifestacions de comiat. El timbre del telèfon sona incessantment. Però un agent apostat a la seua vora ens impedeix, amb un gest bonàs, atendre a les trucades. Per una casualitat, aconseguírem comunicar amb Beloborodov, i li retérem compte que teníem la casa ocupada pel GPU, i que pretenien traure'ns-hi per la força. Més tard, sabérem que havien encarregat Bukharin de "dirigir políticament" el transport de L. D. En allò es veia la mà d'Stalin i les seues maquinacions [...] Els agents estaven visiblement emocionats. L. D. es negà a partir voluntàriament i aprofità l'ocasió per a posar en clar la realitat de la situació. El buró polític aspirava donar a la deportació, almenys al dels elements més destacats de l'oposició, l'aparença d'un pacte voluntari. Així se'ls havia fet creure als obrers. Tenia, doncs, la seua importància poder destruir aquesta llegenda i presentar les coses en la seua vertadera faç, donant-les a més una forma que fes impossible silenciar-les o falsejar-les. Açò fou el que decidí L. D. a obligar l'adversari a què li apliqué la força. Ens ficàrem amb les dues visites en un habitació i tancàrem per dins. Les negociacions amb els agents s'entaularen a través d'una porta tancada. No sabien què fer, vacil·laven, tot era un continu fer conferències telefòniques amb els seus superiors i rebre instruccions, fins que, al capdavant, declararen que tirarien a baix la porta, perquè no tenien altre remei que executar les ordres rebudes. Mentre, L. D. dictava les instruccions a què hauria d'atenir-se en el futur l'oposició. No obrírem. Descarregaren un maçada a la porta i un tros d'ella saltà fet estelles. Aguarà una mànega d'uniforme.

-Dispare vostè contra mi, camarada Trotski, dispare vostè! -cridava, tot excitat, Kitxkin, un antic oficial que havia acompanyat L. D. moltes vegades en els seus viatges al front.

-No diga vostè ximpleries, Kitxkin -li contestà serenament L. D.-, que ningú pretén disparar contra vostè, perquè sabem que no fa més que complir les ordres que li donen!

Obriren la porta i entraren a l'habitació, tots excitats i confusos. En veure que L. D. estava en sabatilles, els agents li cercaren les botes i li les calçaren. Després, anaren a cercar l'abric i la gorra de pell i els hi posaren també. L. D. es negava a fer un pas. En vista d'açò, l'agafaren a plec de braç i se se'l portaren. Jo em llençí damunt, a corre-cuita, l'abric de pells, i em calcí les sobrebotes. Baixàrem a la carrera. En sortir escoltí darrere de mi un portada. Darrere de la porta s'escoltava soroll. Cridí a crits als agents que portaven a L. D. per les escales avall i els maní que deixaren sortir els xics. El major havia d'acompanyar-nos a la deportació. S'obre la porta i surten els xics, i amb ells, Beloborodova, Ioffe i les dues amigues que havien anat a visitar-nos. Tots es colaren per la porta entreoberta. Sergioska tirà mà als seus trucs d'esportista. En baixar per l'escala, Liova anà trucant totes les portes i cridant:

-Que es porten el camarada Trotski!

Per les portes i pel buit de l'escala s'aguaiten una sèrie de cares espantades. En aquesta casa no viuen més que alts funcionaris soviètics. L'automòbil va abarrodat. Les comes de Sergioska no troben lloc on acomodar-se. Beloborodova ens acompanya. Creuem els carrers de Moscou. Sergioska va descobert. Amb les presses, no li ha donat temps a agafar la gorra; tot el món està sense esclops i sense guants. No portem una sola maleta; ni tan sols un maletí de mà. L'auto no es dirigeix a l'estació de Kazan, sinó que pren una direcció distinta, camí de l'estació de Iaroslavia, com compreguem aviat. Sergioska, intenta saltar de l'automòbil per a anar a donar avís a la nostra nora que se'ns emporten. Però els agents l'agafen fortament de la mà i es giren vers L. D., preguntant-li que el persuadisca a no sortir del cotxe. Arribem a l'estació, que està completament deserta. Els agents treuen L. D. de l'automòbil al braç, com abans l'havien tret de casa. Liova crida els pocs obrers ferroviaris que hi ha per allí:

Camarades, mireu com es porten el camarada Trotski!

Un agent, del GPU, que en altres temps acompanyà diverses vegades L. D. anant de caça, agafa Liova pel coll, cridant:

“Calla, mocós! Mira aquesta mena de pistola” Li diu amb insolència.

Sergioska li contesta amb una bufetada d'esportista.

Estem ja al departament del vagó. A les finestretes i a les portes munten guàrdia diversos sentinelles. Els altres departaments del vagó van plens d'agents del GPU. On ens porten? No ho sabem. Anem sense cap equipament. La locomotora es posa en marxa, arrossegant el nostre vagó, a què es redueix tot el tren. Són les dos de la vesprada. Esbrinem que ens porten, fent un volta, a una petita estació, on engegaran el nostre cotxe al tren correu que fa el recorregut de Moscou, sortint de l'estació de Kazan, fins a Taxkent. Cap a les cinc ens acomiadem de Sergioska i de Beloborodova, que es tornen a Moscou al tren descendent.

Seguim viatge. Jo anava tremolant de fred. L. D. anava de bon humor, quasi alegre. La situació s'havia aclarit. L'atmosfera era tranquil·la. L'escorta es comportava amb polidesa i cortesia. Ens comunicaren que l'equipatge arribaria en el pròxim tren i que ens encaçaria en Frunze (l'última estació del ferrocarril), és a dir, al novè dia de viatge. Anàvem sense roba i sense llibres. Sermux i Posnanski havien classificat atentament i amorosa els llibres, separant atentament els destinats al viatge i els que havien de servir-nos per als primers dies després d'arribar al punt de destí. Sermux, que coneix bé els hàbits i els gustos de L. D., havia empaquetat gelosament els materials d'escriure. Aquest col·laborador acompanyà L. D. com a taquígraf i secretari en molts dels seus viatges, durant els anys de la revolució. En els viatges, L. D. treballava amb energia redoblada, aprofitant la circumstància de veure's lliure de visites i telefonades, assistit principalment, primer per Glasmann i més tard per Sermux. De sobte,

ens vèiem llençats a un llarg viatge sense un llibre, sense un llapis, sense un full de paper. Sergioska ens havia cercat, abans de sortir de Moscou, el llibre de Semenov-Tiantxanski, una obra científica sobre el Turquestan. Volíem informar-nos pel camí sobre la nostra futura residència, de la que no sabíem a penes res. Però el llibre de Semenov-Tiantxanski s'havia quedat amb els altres a Moscou, ficat a la maleta. I allí anàvem, asseguts en el departament, amb una mà damunt d'una altra, com si férem un viatge amb tramvia. A la nit, ens gitàrem a descansar als bancs, amb el cap recolzat en el braç. A la porta del departament, que quedava entreoberta, muntava guàrdia sense llevar-hi ull un sentinella.

Què ens esperava? Quina faç presentaria el nostre viatge? I la deportació? Amb quines condicions de vida ens anàvem a trobar-hi? Els començaments no prometien gens de bo. Però, malgrat tot, no perdiem la serenitat. El cotxe s'engrundsava lleugerament. Anàvem estesos als bancs. La porta entreoberta ens recordava constantment que anàvem allí en qualitat de presoners. Estàvem fatigats de totes les emocions i sorpreses del viatge, de la incertesa i la tensió d'esperit dels últims dies; ara, descansàvem. Regnava un gran silenci. Els sentinelles no parlaven. Jo em sentia malament. L. D. feia tot el possible per alleujar-me el malestar, però no disposava més que del seu bon humor que, a poc a poc, anava encomanant. Acabàrem no adonant-nos de l'ambient que ens rodejava i gaudírem del descans. Liova anava en el departament del costat. A Moscou s'havia consagrat completament als treballs de l'oposició. Ara partia amb nosaltres al desterrament, per a ajudar-nos en tot allò que poguéss, sense haver tingut ni tan sols temps per a acomiadar-se de la seua dona. A partir d'aquest moment, era l'únic mitjà de què disposàvem per a comunicar-nos amb el món exterior. Al cotxe regnava una foscor quasi completa, perquè els ciris d'estearina que enllumenaven damunt de la porta no feien més que un dèbil resplendor. Ens anàvem endinsant per l'Orient.

Com més ens allunyàvem de Moscou, més atenta es mostrava amb nosaltres l'escorta. En Sàmara baixà a comprar-nos roba interior per a la muda, sabó, raspalls de dents i alguns altres objectes que necessitàvem. A les estacions ens servien de menjar a nosaltres i als sentinelles. L. D., que ha de seguir un règim rigorós d'alimentació, menjava ara de tot el que ens donaven, i ens infonia ànims a mi i a Liova. Jo observava aquella gana amb sorpresa i amb por. Els objectes d'ús domèstic que ens havien comprat en Sàmara foren batejats cadascú amb el seu nom. Hi havia, per exemple, un mocador de butxaca que es deia Mentxinski, i uns calcetins a què havíem posat per nom Iagoda (que així es deia el substitut de Mentxinski). Amb açò, aquells objectes cobraven un caràcter alegre. El tren es detenia llargament a cada pas per les tempestats de neu. Però dia rere dia, ens anàvem endinsant, a poc a poc, en Àsia.

Abans de partir, L. D. havia demanat que deixaren anar amb ell dos dels seus antics col·laboradors. Però no ho autoritzaren. En vista d'açò, Sermux i Posnanski decidiren posar-se en viatge pel seu compte i s'embarcaren en el mateix tren en què havíem d'anar nosaltres. S'havien acomodats en un altre vagó; havien estat testimonis de la manifestació, però no abandonaren el seu lloc, perquè creien que nosaltres anàvem al tren. Al cap d'algun temps, descobriren que no hi estàvem, baixaren en Arys i esperaren al tren pròxim. Ens hi trobàrem amb ells. És a dir, l'únic que els veié fou Liova, que gaudia d'una certa llibertat de moviments; però tots experimentàrem, en saber-ho, una gran alegria. Reproduisc a continuació un apunt pres pel meu xic arran d'allò: "Al matí, aní a la sala d'espera, amb l'esperança de trobar-m'hi als camarades de la sort dels quals havíem vingut parlant, preocupats, durant tot el trajecte. I, en efecte, allí estaven els dos, a la fonda, asseguts en una taula, jugant als escacs. Seria difícil pintar l'alegria que em produí veure'ls. Els feu senyal que no s'aproparen, perquè a penes presentar-me jo començà a maniobrar a la fonda, com de costum, el GPU torní corrent al tren a retre compte del descobriment. Alegria general. Ni el mateix L. D. els podia prendre a mal allò, tot i que havien faltat a les seues instruccions, quedant-se a esperar-los ací, en compte de seguir viatge. Açò els exposava a perills inútils. Després de canviar impressions amb L. D., escriguí una esquela, amb el propòsit de lliurar-li-la en fosquejar. Els hi donava les instruccions següents: Posnanski ha de continuar viatge sol fins a Taxkent i esperar-hi fins que l'avisem. Sermux continuarà viatge directe fins a Alma-

Ata, sense posar-se en contacte amb nosaltres. Aconseguí citar a Posnanski i tenir una entrevista amb ell en un racó ocult darrere de l'estació, que no estava enllumenat per cap fanal. Es presentà al lloc convingut, però no ens veiérem de seguida; quan aconseguírem trobar-nos, estàvem els dos excitadíssims i ens posàrem a parlar a tota velocitat, interrompent-nos l'un a l'altre. Els agents (li vaig diguí) trencaren la porta i el tragueren al braç. Però ell no comprenia. Qui trencà la porta i per què i a qui tragueren a plec de braç? Però no hi havia temps per a parlar amb més claredat, perquè podien descobrir-nos. De manera que l'entrevista resultà estèril...”

Després de la revelació que ens féu Liova en Arys, seguírem viatge, ja amb la consciència que anava en el mateix tren que nosaltres un amic lleial. Açò ens donava ànims. Al desè dia, ens encaçà l'equipatge. La primera cosa que férem fou treure-hi el llibre de Semenov-Tiantxanski. Ens posàrem a llegir amb gran interès la descripció que feia d'Alma-Ata, la seua naturalesa, la seua gent, els seus paisatges, i ens assabentàrem, que era el més important, que hi havia caça en abundància. L. D. tragué, molt content, els utensilis d'escriure que li havia preparat Sermux. Arribàrem a Frunze (Pixpek) de bon matí. Era l'última estació de ferrocarril. Feia molt de fred. La neu, blanca, neta, apetitosa, sobre la qual es vessaven els rajos del sol, cegava els ulls. Ens portaren abrics de pell, dels que usen els camperols, i botes de feltre. Tot i que els vestits m'aclaparaven, encara tinguí fred pel camí. L'autobús es desplaçava lentament sobre la calçada cruixent, coberta de neu; l'aire de gel li mossegava a un la cara. Als trenta quilòmetres de camí, ens detinguérem. Estava fosc i semblava que havíem fet alto en l'estepa nevada. Dos soldats de l'escorta (ens acompanyaven de dotze a quinze homes) s'aproparen a nosaltres, a comunicar-nos, amb una certa timidesa, que allí no hi havia grans “comoditats” per a passar la nit. Ens baixàrem pesadament de l'autobús i, a les palpentes a la nit, trobàrem la porta baixa de l'edifici en què estava l'estafeta de correus, on ens despreguàrem, molt contents, dels pesants embolcalls. El local estava fred, sense calefacció. Els finestrons practicats a les parets, tapiats completament pel gel, per a desgràcia nostra. Ens calfàrem amb te i menjàrem alguna cosa. Conversàrem amb l'hostalera de l'estafeta, que era una dona cosaca. L. D. s'informà de la vida en aquella comarca i li féu algunes preguntes, de passada, sobre la caça que hi havia. Tot presentava un aire de misteri. I el pitjor era la incertesa de com acabaria aquella aventura. Ens posàrem a preparar el mode de dormir. L'escorta anà a cercar alberg pel veïnat. Liova s'instal·là sobre un banc. L. D. i jo férem llit a la taula gran, estesos sobre els abrics de pells dels pobletans. En veure'ns gitats en aquell habitació fosca i freda, gairebé tocant al sostre, no poguí deixar de posar-me a riure, exclamant:

-Aquesta alcova no s'assembla en res a les del Kremlin!

L. D. i Liova em feren cor. A l'alba seguírem viatge. Ens quedava encara la part més dura del camí, que era la que remuntava les muntanyes del Kurdai. Gelava d'una manera terrible. La pesada vestidura era una càrrega aclaparadora: semblava com si portàrem damunt un mur. En el següent alt, conversàrem amb el xofer i un agent del GPU que havia sortit a la nostra trobada des d'Alma-Ata. A poc a poc, anaven obrint-se davant nosaltres els horitzons d'aquella vida desconeguda i estranya. El camí era difícil per a l'automòbil. La calçada estava devastada per les neus. Però el xofer guiava destrament, perquè coneixia bé tots els secrets del camí, i de tant en tant entrava en calor amb un glop de vodka. Conforme anava fosquejant, es feia més intensa la gelada. Encoratjat per la consciència que en aquell desert de neu tot depenia d'ell, el xofer donava brida solta a les seues murmuracions, criticant desembarassadament les autoritats i el règim... L'agent de l'autoritat d'Alma-Ata, que anava assegut al seu costat, procurava contestar-li amb bones paraules, desitjós de sortir amb bé d'aquell tràngol. Cap a les tres del matí, enmig de la més completa foscor, el cotxe féu alto. Havíem arribat. Però a on? Segons esbrinàrem després, a la calçada de Gogol, davant de l'hotel *Dxety*s que procedia realment dels temps del novel·lista. Ens donaren dues habitacions. L'habitació immediata a la nostra fou requisada per l'escorta i pels agents locals del GPU. En revisar Liova els equipatges, es trobà que, dues maletes amb roba i llibres havien caigut pel

camí, entre la neu. Havíem tornat a quedar-nos sense el llibre de Semenov-Tiantxanski. S'havien perdut també els mapes i llibres de L. D. sobre Xina i l'Índia, així com els utensilis d'escriure. Quinze parells d'ulls no havien bastat a evitar que caigueren les maletes...

Liova es llençà al carrer al matí següent a assabentar-se de les coses. Féu diverses voltes inspeccionant la vila i s'informà, en primer terme, de l'estat del correu i el telègraf, que, a partir d'aquell moment, havien d'ésser el centre de la nostra vida. Trobà també una farmàcia. Regirà infatigablement fins a reunir els objectes més necessaris, com ara plomes, llapis, pa, sagí. En els primers dies, ni L. D. ni jo sortíem de l'habitació; més tard, l'abandonàvem per a fer una volta a boqueta de nit. Era el nostre xic el que ens servia d'enllaç amb el món exterior. El menjar ens el portaven de la fonda més pròxima. Liova es passava dies sencers sense aparèixer. Esperàvem sempre el seu retorn amb gran impaciència. Al final, es presentava portant-nos periòdics i donant-nos qualsevol classe de detalls interessants sobre els usos i costums de la vila. Estàvem inquiets sense saber on podria estar amagat Sermux. Per fi, al quart dia, escoltàrem en el corredor la seua veu, aquella veu per a nosaltres tan grata. Ens posàrem a escoltar darrere de la porta, amb gran emoció, les paraules i els passos del nostre amic. La seua aparició obria davant nosaltres noves perspectives. Aconseguí que li donaren un habitació a la vora de la nostra. Sortí al corredor, el viu, i em saludà amb un gest mut. No ens atrevíem encara a entrar en conversa, però estàvem molt contents de tenir-lo prop. L'endemà, pogué lliscar furtivament en la nostra habitació, li comunicàrem en poques paraules tot allò que havia passat i ens posàrem a concertar mesures per a l'esdevenidor comú. Però aquest esdevenidor havia d'ésser molt breu. L'endemà, cap a les deu de la nit, sobrevingué el desenllaç. L'hotel romania silenciós. Jo estava amb L. D. a l'habitació, amb la porta que donava al fred corredor oberta, perquè l'estufa de ferro acomiadava una calor insuportable. Liova s'havia ficat a la seua habitació. Escoltàrem uns passos suaus, cautelosos, blans, com de botes de feltre, en el corredor i ens posàrem els tres a escoltar (perquè també Liova es posà a l'aguait, segons després esbrinàrem, endevinant de seguida allò que passava). Ací estan!: tal fou la idea que creuà com un llamp per la nostra ment. Escoltàrem com entraven, sense cridar, a l'habitació de Sermux i com li deien:

-Done's vostè pressa! I la seua veu que contestava:

-Almenys, em permetran vostès que em pose les botes?

L'havien sorprès, sens dubte, en sabatilles. Es tornaren a escoltar els passos cautelosos i retornà el silenci profund d'abans. Poc després, el porter tancà la porta de l'habitació de Sermux. A aquest, no tornàrem a veure'l. El tingueren reclòs unes quantes setmanes en els calabossos del GPU d'Alma-Ata, barrejat amb criminals de delictes comuns i passant fam o poc menys, fins que el reexpediren a Moscou amb vint-i-cinc copecs per dia perquè es mantingués. Una quantitat que no li hauria abastat ni per a pa. Més tard, sabérem que a Posnanski l'havien detingut en Taxkent, enviant-lo també a Moscou. Passats uns tres mesos, tinguérem notícies d'ells, ja des del desterrament. Per una felicitat casualitat, es trobaren en el mateix vagó, al tren en què els portaven conduïts cap a Orient; anaven asseguts cara a cara. Després d'haver passat una temporada separats, tornaven a reunir-se, per a separar-se de nou als pocs dies, perquè anaven destinats a dos llocs distints.

L. D. es quedà, doncs, sense col·laboradors ni auxiliars per als seus treballs. Els seus adversaris es venjaven així cruelment de la lleialtat amb què els dos havien servit al seu costat la revolució. A Glasmann, aquell home modest a qui tant volíem, l'havien obligat ja, a força d'acaçar-lo, a suïcidar-se en 1924. A Sermux i Posnanski els deportaren. A Butov, aquell silenciós treballador Butov, l'empresonaren, i com volgueren obligar-lo a prestar fals testimoni el forçaren a defensar-se per la vaga de la fam, vaga que acabà amb la seua mort a l'hospital de la presó. Amb açò, quedava anihilat el "secretariat", a què els enemics de L. D. perseguïen amb un odi fanàtic com a la font de tot mal. L'adversari creia haver desarmat completament i per sempre L. D. en aquell llunyà racó d'Alma-Ata. Voroxilov se'n jactava

públicament dient: “Si es mor allí, el món trigarà a assabentar-se.” Però L. D. no estava desarmat. Entre els tres formàvem un petit falansteri. Sobre el nostre xic pesava, principalment, la tasca de sostenir les comunicacions amb el món exterior. Era el que dirigia la nostra correspondència. L. D. l’anomenava algunes vegades “ministre d’assumptes estrangers” i d’altres “ministre de comunicacions”. La correspondència adquirí aviat un volum considerable i continuava pesant, en la seua part principal, sobre Liova. Així mateix corria del seu càrrec muntar el servei de vigilància. A més, reunia el material que necessitava L. D. per als seus treballs. Regirava en els antics fons de les biblioteques, aconseguia periòdics estrangers, en treia extractes. Ell era l’encarregat d’entaular tota mena de negociacions amb les autoritats locals, d’organitzar les caceres, de cuidar del gos de caça i de l’escopeta, i encara li quedava temps per a dedicar-se a estudiar gelosament geografia econòmica i idiomes estrangers. A les poques setmanes d’arribar a Alma-Ata, L. D havia reprès tots els seus treballs científics i polítics. Poc de temps després, Liova descobrí també una mecanògrafa. El GPU la deixà treballar amb nosaltres, amb l’obligació, segurament, d’informar-los de tot el que li donàrem a escriure. Seria divertidíssim, probablement, escoltar el que aquesta pobra xica, tan poc experta en la lluita contra el trotskisme, pogués contar-los.

La neu, a Alma-Ata, és molt bella, blanca, neta, seca; com que hi ha molt poc de tràfic, serva la seua frescor durant tot l’hivern. A la primavera, vénen a substituir-la les roges roselles, que floreixen en multitud gegantina, formant llençols imponents de diversos quilòmetres, d’un roig resplendent. A l’estiu, les pomes, les famoses pomes d’Alma-Ata, grans i roges. La vila no tenia conducció d’aigües, de llum, de carrers pavimentats. Al centre, al llarg de la plaça, tota bruta, asseguts davant de les botigues, prenien el sol els quirguisos, cercant al seu cos insectes. La malària feia grans estralls. De tant en tant, es presentaven també casos de pesta. A l’estiu, hi havia molts gossos rabiosos. Els periòdics també retien compte, prou sovint, de casos de lepra. Tanmateix tot açò, no passàrem malament l’estiu. Llogàrem a un hortolà una cabanya que donava a les muntanyes cobertes de neu, els últims contraforts del Tian-Txan. Observàvem atentament, dia rere dia, en unió del propietari i de la seua família, com anava madurant la fruita i col·laboràvem intensament en la recol·lecció. L’horta se’ns presentà en diverses fases. Primer, coberta de flors blanques. Després, amb les branques dels arbres doblegant-se pesadament i recolzades en puntals. Després, la fruita estesa com una estora de colors davall dels arbres, sobre una capa de palla, i les branques lliures de la càrrega, que tornaven a dreçar-se. L’horta, en aquells dies, olia a pomes i peres madures, i per damunt dels nostres caps giraven, bronzint, les abelles i les vespes. Férem fruita en conserva.

Durant els mesos de juny i juliol, treballàrem intensament a l’horta, davall els pomars, i en la cabanya, davall del sostre de jonc; la màquina d’escriure teclejava infatigable, produint un soroll que era prou desacostumat en aquells paratges. L. D. dictava el seu treball de crítica al programa de la Internacional Comunista, corregia les quartilles i una vegada corregides, manava tornar a copiar-les. Rebíem una correspondència voluminosa, deu a quinze lletres al dia, amb tot mena de tesis, crítiques, polèmiques intestines, novetats de Moscou; arribaven també una porció de telegrams de caràcter polític i preguntant per la nostra salut. Els grans problemes mundials s’hi barrejaven amb els petits assumptes de caràcter local, que, vistos des d’ací, no deixaven de presentar certes proporcions grandioses. Les lletres de Sosnovski tractaven sempre d’assumptes quotidians i es distingien pel seu enginy i agudesa. Les magnífiques lletres de Rakovski eren copiades i enviades als amics. Aquella habitacioneta de sostre baix estava plena de taules cobertes d’originals, de carteres amb papers, de periòdics, d’extractes i retalls. Liova es passava dies sencers sense sortir de la seua habitació, que queia al costat de l’estable, escrivint a màquina, corregint allò que havia escrit la mecanògrafa, posant adreces als sobres, preparant el correu, rebent les lletres que arribaven i cercant les cites que necessitava son pare. Ens portava el correu de la vila un propi, mig tolit, a cavall. A boqueta de nit, L. D., molts dies, agafava l’escopeta i se n’anava amb el gos a la muntanya, acompanyat unes vegades per mi i altres per Liova. Tornàvem amb les guatlles, els coloms,

les gallines salvatges o els faisans que havíem cobrat. Tot anava bé, fins que no tornava a presentar-se el conegut atac periòdic de la malària.

Així passàrem un any sencer a Alma-Ata, la ciutat dels terratrèmols i les inundacions, al peu dels últims contraforts del Tian-Txan, junt a la frontera xinesa, a 250 quilòmetres del ferrocarril i a 4.000 quilòmetres de Moscou, rodejats de lletres, llibres i naturalesa.

Malgrat que no fèiem un sol pas sense ensopegar amb un amic secret (encara és massa aviat per a parlar-ne), vivíem completament aïllats, exteriorment, de la gent que ens rodejava, perquè no hi havia ningú que intentés apropar-se a nosaltres que no fos castigat, a vegades durament...”

Completaré la narració de la meua muller amb alguns extractes de la meua correspondència d'aleshores.

El dia 28 de febrer, immediatament d'arribar, escriguí a alguns amics, també deportats.

“En arribar a Alma-Ata, ens trobàrem que tots els habitatges estaven requisats per al govern de Kazakhstan, que s'anava a traslladar a aquesta vila en un dia proper. Haguí de dirigir diversos telegrams als sobirans senyors de Moscou perquè, després de tres setmanes d'hotel, ens assignaren una casa. Calgué comprar, almenys, els mobles més indispensables, restaurar la llar, completament desfeta i lliurar-se a una sèrie de treballs de reconstrucció encara que no atenint-nos, precisament, al programa de l'economia centralitzada. Aquests

treballs pesaren completament sobre Natalia Ivanovna i Liova, però fins avui no estan acabats, perquè la llar no es decideix a escalfar-se...

“Jo m’ocupe molt a estudiar Àsia: geografia, economia, història. Em falten els periòdics estrangers. Ja he escrit a unes quantes bandes demanant que me’ls envien, encara que no siguen completament nous. El correu es rep amb grans retards, i, al que sembla, molt irregularment...”

“El paper que exerceix a l’Índia el partit comunista no pot ésser més fosc. Els periòdics han donat notícies de l’aparició de “partits obrers i camperols” en unes quantes províncies. Ja, el sol nom desperta legítima inquietud, perquè així s’anomenà, també, al seu temps el Kuomintang. Tant de bo que la història no es repetisca!

“L’antagonisme entre Anglaterra i Amèrica del Nord s’ha oberta pas al final. Sembla que fins i tot Stalin i Bukharin comencen a adonar-se del que ocorre. No obstant això, els nostres periòdics simplifiquen la cosa massa, exposant la situació com si les diferències angloamericanes, ara aguditzades, foren a desencadenar immediatament la guerra. És indubtable que en aquest procés històric han de sobrevenir encara diversos viratges. La guerra seria un joc massa perillós per a les dues parts. Encara faran diverses temptatives per a arribar a una pacífica avinença. Però en general, és evident que el curs que porta l’assumpte avança a passos engellant vers un desenllaç sagnant.

“Durant el viatge, he llegit per primera vegada *Herr Vogt*, de Marx. Per a refutar una dotzena d’afirmacions calumnioses de Carles Vogt, Marx escriu un llibre de dues-centes pàgines d’ajustada lletra impresa, hi reuneix documents i testimonis, analitza les proves per la via directa i la indirecta [...] Si nosaltres haguérem de posar-nos a refutar amb semblants proporcions les calúmnies dels stalinistes, necessitaríem editar una enciclopèdia de milers de toms...”

A l’abril compartí, per lletra, amb alguns “iniciats” les alegries i les penalitats de la caça:

“Ens posàrem en camí, acompanyats del meu fill, en direcció del riu Ili, fermament decidits a treure-li el major suc possible a la temporada de primavera. Aquesta vegada, portàvem amb nosaltres tendes de campanya, feltres, pells i tot allò de necessari per a no haver de pernoctar en els *iurts* [...] Però tornà a nevar i caigueren grans gelades. Aquells dies foren dies terribles de prova. A les nits, el fred assolí vuit i deu graus sota zero. Tot i això, estiguérem nou dies seguits sense entrar en una cabanya. Com anàvem molt abrigats per dins i per fora, a penes passàvem fred. Però les botes clarejaven completament gelades, i per a poder calçar-les havíem de calfar-les a la foguera. En els primers dies, caçàrem als pantans, i després al llac. Jo m’arrangí una petita tenda sobre un munt de terra, en la que passava de dotze a catorze hores del dia; Liova tenia el lloc entre els arbres, en ple jonqueral.

“Com que el temps era roí i el vol dels ocells variava molt, la caça no fou molt abundant. Només poguérem cobrar uns quaranta ànecs i algunes oques. I, no obstant això, el viatge em produí una gran satisfacció, consistent, principalment, en aquella conversió transitòria a la barbàrie: era magnífic allò de adormir al cel ras, de menjar a l’aire lliure carn de corder preparada en un poal, allò de no rentar-se ni despullar-se, ni haver, doncs, de vestir-se, de caure del cavall al riu (l’única vegada en què haguí de rentar-me sota l’ardent sol de migdia), haver de passar quasi les vint-i-quatre hores sobre una estreta taula entre l’aigua i el jonc; emocions totes que no té hom ocasions freqüents d’experimentar. Torní de l’expedició sense el menor refredament. L’endemà d’estar a casa, agafí un refredat, i haguí d’enllitar-me durant vuit dies...”

“Rakovski s’encarrega d’enviar periòdics estrangers des de Moscou i Astrakhan. Avui he rebut lletra d’ell. Està treballant sobre el tema del sain-tsimonisme per a l’Institut Marx-Engels. A més, s’ocupa a escriure les seues memòries. Per poc que es conega la vida de Rakovski, es comprendrà com d’interessant ha d’ésser el llibre, quan arribe a escriure’l”.

El dia 24 de maig escriguí a Preobrazenski, que ja començava a flaquejar:

“He rebut les seues tesis i no n’he escrit a ningú una paraula. Despús-ahir rebí el telegrama següent de Kalpatxovo: “Rebutjar resoludament propostes i crítiques Preobrazenski. Conteste de seguida. Smilga, Alski, Netxaiev.” Ahir rebí aquest telegrama des d’Ust-Kulom: “Tenim per falses les propostes Preobrazenski. Beloborodov, Valentinov.” de Rakovski es rebé ahir una lletra en què no parla de vostè en termes molt falaguers i expressa la seua actitud envers el “rumb esquerrà” d’Stalin amb la fórmula anglesa que diu: “Veure-les venir.” Ahir rebí també lletra de Boloborodov i Valentinov. Els dos estan força intranquils per no sé quin escrit enviat per Radek a Moscou ple de pessimisme. Vostè està completament fora de si. Si reproduïx vostè fidelment la lletra de Radek, estic completament d’acord amb ells. Li aconselle completa intransigència amb els impressionistes.

“Des que torní de la caça, és a dir, des de finals de març, no m’he mogut de casa; estic constantment amb un llibre o amb la ploma a la mà, des de les set o les vuit del matí fins a les deu de la nit. Em propose fer un alto de diversos dies, i com ara no hi ha caça, aniré a pescar al riu Ili amb Natalia Ivanovna i Sergioska (que està ara ací). Ja l’informarem a vostè oportunament.

Té vostè una idea clara d’allò que ha passat a les eleccions franceses? Jo no acabe de comprendre-ho bé. *Pravda* ni tan sols s’ha cuidat de fornir dades del votants absoluts comparativament amb les eleccions anteriors, de manera que no pot hom saber si els sufragis comunistes han augmentat o disminuït. Veuré si puc estudiar aquest assumpte als periòdics estrangers i li escriuré a vostè.”

El dia 26 de maig, escriguí a Mikhail Okudxava, un vell bolxevic de Geòrgia:

“En tots aquells problemes que se li plantegen al nou rumb stalinista, Stalin s’esforça indiscutiblement en apropar-se a la nostra posició. Però en política no sols importa el *què*, sinó que importa també el *qui* i *com*. Les grans batalles que han de decidir la sort de la revolució encara no s’han entaulat...

“Nosaltres hem pensat sempre, i així ho hem dit nombroses vegades, que podia ocórrer que el procés de decadència política de la fracció governant no s’ajustés completament a una línia descendent i ininterrompuda. Aquest procés de lliscament no es realitza en el buit, sinó en una societat de classe, amb una sèrie de fregaments interns prou considerables. La gran massa del partit no és uniforme, sinó que constitueix més bé, en la seua gran majoria, una matèria política en brut. Sota la pressió dels impulsos de classe de dreta i esquerra, són inevitables en ella els processos diferencials. L’aguda crisi produïda dins de la història del partit en aquest darrer període, les conseqüències del qual estem pagant nosaltres, no és més que el preludi del desenvolupament que han de prendre en el futur els successos. I així com el preludi d’una òpera avança, en ajustada síntesi, els temes musicals de l’obra sencera, la nostra “obertura política” ha esbossat les melodies que l’esdevenidor s’encarregarà de desenrotllar en tota la seua extensió; és a dir, donant entrada a les trompetes, als contrabaixos, als timbals i a tots els altres instruments de la música de classe. Els esdeveniments, tal com s’han desenvolupat, s’han encarregat de demostrar irrefutablement que nosaltres no sols teníem raó contra aqueixos porucs i que canvien de bandera, com Zinoviev, Kamenev, Piatakov, etc., sinó també contra els cars amics de l’“esquerra”, aqueixos caps embrollats dels ultraesquerrans, que propendeixen a confondre l’obertura amb l’òpera; és

a dir, que pensen que els processos fonamentals per que estan travessant el partit i l'estat, s'han tancat ja i que el Termidor, del que no en tingueren ni idea fins que ens escoltaren parlar-ne a nosaltres, és un fet consumat [...] No deixar-se portar pels nervis, no consumir-se estèrilment ni un ni els altres, aprendre, esperar, observar sense perdre detall, i no consentir que el nostre rumb polític s'altere per cap molèstia i depressió personal: aquesta, i no una altra, ha d'ésser la nostra conducta.”

El dia 9 de juny morí a Moscou la meua filla Nina, que era, a més, una rendida correligionària. Tenia vint-i-sis anys quan morí. Al seu marit l'havien empresonat poc abans de deportar-me a mi. Ella continuà treballant per a l'oposició, fins que hagué d'enllitar-se presa de la tisi galopant, que acabà amb la seua vida en unes quantes setmanes. Una lletra que m'escrigué trigà setanta-tres dies a arribar a les meues mans, quan ja havia mort.

Rakovski m'envià el 16 de juny el telegrama següent:

“Rebudes ahir les teues notícies sobre greu malaltia Nina. He telegrafiat a Moscou a Alexandra Georguievna [la seua muller]. Avui llig als periòdics que la vida revolucionària de Nina ha finit. Estic en ben bé amb tu, benvolgut amic. És terrible haver de viure separats per una distància tan insuperable. T'abrace moltes vegades cordialíssimament. Christian.”

Catorze dies després arribà una lletra seua:

“El meu benvolgut amic: sent profundament i doloridament per Ninoska, per tu, per tots vosaltres. Ja fa molt de temps que carregues amb la pesada creu del marxista revolucionari, però ara experimentes, per primera vegada, el dolor indicible del pare. Estic amb tu de tot cor i afligit d'estar tan lluny...”

“Segurament que Sergioska t'ha contat les absurdes mesures que s'han pres contra els teus amics, després de l'estúpida conducta que amb tu es seguí a Moscou. Arribí a ta casa a la mitja hora d'haver-t'hi tret. En la recepció trobí un grup d'amics, dones la majoria d'ells, entre els que es trobava Muralov.

-Qui és ací el ciutadà Rakovski? -preguntà estentòriament una veu.

-Jo sóc, què es desitja de mi?

-Seguisca'm vostè!

Em portaren per un corredor a un habitació petita. Davant de la porta m'ordenaren:

-Mans enlaire!

I després d'escorcollar-me, em feren pres. No em soltaren fins a prop de les cinc. A Muralov el sotmeteren als mateixos mètodes i el tingueren pres fins tard de la nit [...] Aquesta gent ha perdut el cap! –em diguí a mi mateix, i no fou còlera allò que sentí, sinó vergonya pels nostres camarades.”

El dia 14 de juliol escriguí a Rakovski:

“Benvolgut Christian Georguievitx: fa una eternitat que no vos escric, a tu ni als altres amics, limitant-me a enviar diferents papers. A la nostra tornada d'Ili, on m'agafà la notícia que Nina estava molt greu; ens traslladarem de seguida a una casa que havíem llogat per a l'estiu. Als pocs dies, arribà la notícia de la mort de Nina [...] Ja comprendràs el que açò

significava per a nosaltres [...] però no hi havia temps a perdre, perquè havíem de preparar els documents per al 6è Congrés de la Internacional Comunista. En aquelles circumstàncies, no era cosa fàcil. I, no obstant això, la necessitat de realitzar aquell treball, costés el que costés, ens alleujà com un sinapisme i ens ajudà a suportar les primeres setmanes, que foren terribles.

“Esperàvem ací a Sinuska (la nostra filla major), per al mes de juliol. Però no tinguérem altre remei, sentint-ho molt, que renunciar a la seua visita. Guetier insistí urgentment en la necessitat d’enviar-la a un sanatori. Feia ja temps que estava malalta del pulmó, i la campanya que hagué de sostenir atenent la seua germana durant els tres últims mesos, quan aquesta estava ja desnonada pels metges, acabà de minar completament la seua salut...

“Però parlem dels treballs referents al congrés. He decidit començar per la crítica del projecte del programa, portant-hi totes les qüestions que ens separen de la direcció oficial. El resultat d’aquests treballs ha estat un llibre d’onze plecets impresos. En general, no he fet més que resumir el fruit dels nostres treballs col·lectius de l’últim quinquenni, des que Lenin s’apartà de la direcció del partit i el poder caigué a mans dels brivalls epígons, els quals, després de viure algun temps sobre els interessos del capital acumulat, quan ja aquests no els bastà, començaren a ficar mà també al capital.

“L’apel·lació al congrés ha favorit unes quantes dotzenes de lletres i telegrames. El recompte de vots no ha acabat encara. Però sabem que de cada cent vots aproximadament no s’han pronunciat per les tesis de Preobrazenski més que uns tres...

“És força probable que el bloc pactat per Stalin i Bukharin amb Rikov pugua sostenir encara en aquest congrés les aparences de la unitat, per a, així, fer l’últim esforç desesperat per tirar damunt de nosaltres la “definitiva” llosa sepulcral. Però aquest nou esforç i la seua inevitable esterilitat és, precisament, allò que pot accelerar el procés de desintegració dins del bloc; perquè l’endemà de tancar-se el congrés, sorgirà de nou, i més sense pudor que mai, la pregunta de sempre: I ara, què? Ja veurem quina contestació li donen. Després de desapropiar la situació revolucionària alemanya l’any 1923, tinguérem com a compensació, en els anys 1924 i 1925, una violenta conversió ultraesquerrana. El rumb ultraesquerrà de Zinoviev pujà, impulsat per un rent exemplar: la campanya contra els partidaris de la industrialització, l’aventura de Raditx, La Follette, la internacional camperola, el Kuomintang, i la resta. Quan el rumb ultraesquerrà fracassà pertot arreu experimentà un alça, sempre amb el mateix rent, el rumb de dreta. No està fora del possible la repetició sobre una escala més extensa del mateix fenomen; és a dir, d’una nova política *ultraesquerrana, recolzada sobre les mateixes circumstàncies d’oportunitat*. No obstant això, les forces econòmiques latents, podran donar al trast novament i d’una manera brusca amb aquesta orientació d’ultraesquerra, imprimint-li un viratge resolutament dretà.”

Al mes d’agost escriguí a una sèrie de camarades en els termes següents:

“Segurament haureu notat que la nostra premsa no informa del ressò que els successos ocorreguts al si del nostre partit ha despertat als periòdics europeus i nord-americans. Bastava açò per a sospitar, amb certes aparences de veritat, que aqueix ressò no responia als desitjos del “nou rumb”. Però avui, ja puc dir-vos que no són només sospites, sinó un testimoni clar de la mateixa premsa. El camarada Andreitxin m’envia una pàgina arrencada del número de febrer de la revista nord-americana *The Nation*. Després de descriure concisament els successos últimament produïts ací, el periòdic, que és l’òrgan més prestigiós de l’esquerra democràtica, escriu:

“Tot el que queda dit ens porta a formular, per damunt de totes, aquesta pregunta: qui representa a Rússia l’aplicació del programa bolxevic, i qui la indubtable reacció en contra? El lector nord-americà ha cregut sempre que Lenin i Trotski sostenien la mateixa

causa, i a idèntiques conclusions havien arribat també la premsa conservadora i els estadistes. Així, per exemple, Times, de Nova York, en el número d'Any Nou, expressava com el seu motiu de major alegria, que Trotski hagués estat expulsat feliçment del partit comunista, declarant sense embuts que "l'oposició eliminada era partidària d'eternitzar aquelles idees i estats de coses que havien apartat Rússia de la civilització occidental". En idèntic sentit s'han expressat la majoria dels grans diaris europeus. Sir Austen Chamberlain digué, durant la Conferència de Ginebra, si els informes dels periòdics no menteixen, que Anglaterra no podia entaular cap gènere de negociacions amb Rússia per la pura i senzilla raó que "a Trotski encara no se l'havia tret del mig". De moment, haurà d'accontentar-se que se l'haja expulsat [...] Per descomptat, tots els representants de la reacció a Europa estan d'acord en què l'enemic comunista perillós no és precisament Stalin, sinó Trotski."

"És força eloqüent!"

Heus aquí ara algunes dades estadístiques, tretes dels apunts de Liova. Des d'abril fins a octubre de 1928, expedírem des d'Alma-Ata unes vuit-centes lletres polítiques, algunes d'elles amb treballs prou extensos, i al voltant de cinc-cents cinquanta telegrams. Les lletres rebudes ascendiren a mil, en números redons, incloent-hi les grans i les petites, i els telegrams a set-cents, la majoria d'ells col·lectius. Aquesta correspondència es produí, principalment, entre els deportats, però aquests s'encarregaven de fer-la circular també pel país. En els períodes més favorables rebíem com a màxim la meitat de les lletres que se'ns dirigien. A més a més, rebérem des de Moscou unes vuit o nou vegades, per mitjà de propis, enviaments secrets; és a dir, material i lletres clandestines, i altres tantes vegades férem nosaltres enviaments semblants amb destinació a la capital. Aquests enviaments ens informaven de tot, i ens permetien adoptar una actitud davant els successos més importants, encara que amb un retard considerable moltes vegades.

La meua salut empitjorà en arribar la tardor. Aviat el rumor de la meua malaltia corregué per Moscou. Els obrers, en les seues reunions, començaren a interpel·lar el govern. Però els gasetillers oficials buidaren el pap i pintaren la meua salut de color de rosa.

El dia 20 de setembre, la meua muller envià a Uglanov, llavors secretari de l'organització de Moscou, el telegrama següent:

"En un discurs pronunciat en el ple del comitè de Moscou, parla vostè de la *suposada* malaltia del meu marit, L. D. Trotski. En veure vostè la inquietud i protestes d'innombrables camarades, exclamà amb to d'indignació: Cal veure a quins recursos recorre! De manera que, segons les seues paraules, els que es valen de recursos indignes no són aquells que deporten i posen a mercè de les malalties els col·laboradors de Lenin, sinó els que en protesten. ¿Per quina raó i amb quin dret es creu vostè autoritzat a comunicar al partit, als treballadors i al món sencer que les notícies que circulen sobre la malaltia de L. D. són falses? Amb això, no fa vostè més que enganyar el partit. A l'arxiu del comitè central es custodien els dictàmens dels nostres millors metges sobre l'estat de salut de L. D. Més d'una vegada s'hagueren de reunir els metges en consell a instàncies de Vladimir Ílitx, a qui tenia enormement preocupat l'estat de salut de L. D. Els metges reunits en junta han dictaminat, fins i tot després de morir Vladimir Ílitx que L. D. pateix de colitis i de poagre, causada aquesta per la mala circulació de la sang. Potser tindrà vostè notícia que al mes de maig de 1926 L. D. hagué de sotmetre's a Berlín, sense cap resultat, a una operació per a guarir-se de la febre que pateix des de fa diversos anys. La colitis i el poagre són malalties incurables, i si no ho foren, Alma-Ata no seria el punt més indicat per a tractar-les. Aquestes malalties s'agregen amb el temps. L'única cosa que pot contenir l'avanç de la malaltia és un règim convenient de vida i un bon guariment. A Alma-Ata no és possible atendre a cap de les dues coses. Sobre el règim i el guariment que s'imposen pot informar-lo vostè el comissari

d'higiene, Semasko, que ha intervingut nombroses vegades en les juntes de metges reunides per tal d'examinar la salut de L. D. a requeriments de Vladimir Ílitx. A més, L. D. ha tingut ací diversos atacs de malària, que influeixen en el poagre i en la colitis i produeixen forts dolors periòdics de cap. Hi ha setmanes i mesos sencers en què l'estada ací es fa més suportable, però després vénen setmanes i mesos de grans penalitats. Tal és la realitat. Vostès han deportat L. D. per "contrarevolucionari", emparant-se en l'article 56. Procedirien vostès lògicament si declararen que no els interessava gens ni mica la seua salut. Amb açò, no farien més que procedir d'una manera conseqüent. Amb aqueixa conseqüència atuídora que, si no se l'hi posa hom remei, acabarà per enviar a la sepultura, no sols els millors revolucionaris, sinó també el partit i a la mateixa revolució. Però, per por segurament a la classe obrera, els falta a vostès valor per a arribar a aqueixa conseqüència. I en compte de dir que la malaltia que pateix Trotski és favorable per a la causa de vostès, ja que tard o d'hora l'impossibilitarà per a pensar i escriure, el que fan és negar redonament l'existència de la malaltia. És la mateixa tàctica que segueixen en els seus discursos Kalinin, Molotov i d'altres. El fet de veure's *obligats* a retre compte a les masses d'aquest assumpte i intenten vostès sortir del pas d'una manera tan indigna, demostra que la classe obrera no creu les mentides polítiques que li diuen sobre Trotski. Tampoc creurà la que fan circular sobre la seua salut. N. I. Sedova-Trotski."

L'EXILI

Al mes d'octubre de 1928, la nostra situació canvià bruscament. Tallaren sobtadament les comunicacions amb els correligionaris, els amics i fins i tot amb els parents de Moscou, i de sobte, deixàrem de rebre lletres i telegrams. A l'estació telegràfica de Moscou s'anaven acumulant, com sabérem pels nostres recursos, centenars de telegrams, la majoria dels quals se m'havien dirigit, amb motiu de l'aniversari de la Revolució d'Octubre. El cèrcol s'anava estrenyent cada vegada més al nostre voltant.

Durant l'any 1928 l'oposició, malgrat la persecució furiosa de què era objecte, no feia més que augmentar visiblement, sobretot en els grans centres industrials. Açò féu que s'extremaren les represàlies, i es procedí abans que res a tallar d'arrel la correspondència que se sostenia entre els deportats. Compenguérem que no hi pararien les coses, i no ens equivocàrem.

El dia 16 de desembre, un agent del GPU, vingut expressament des de Moscou, em lliurà l'ultimàtum formulat per la policia, en què se m'exigia que abandonés la direcció de la campanya que l'oposició sostenia, si no volia exposar-me a mesures que "m'aïllaren totalment de la vida, política". En aquest ultimàtum no s'hi al·ludia de cap manera a un desterrament, i jo pensí que es tractaria de mesures d'ordre interior. Contestí a l'ultimàtum amb una lletra dirigida al comitè central del partit i a la presidència de la Internacional Comunista. Crec oportú reproduir ací el contingut essencial d'aquesta lletra.

"Avui, 16 de desembre, s'ha presentat davant mi Volinski amb poders del GPU, i m'ha transmès de paraula, en nom d'aquest organisme, l'ultimàtum següent:

La tasca dels seus correligionaris dins del país [tals foren quasi literalment les seues paraules] ha presentat, en els darrers temps, marcat caràcter contrarevolucionari. Les

condicions de vida que el rodegen a vostè en Alma-Ata li permeten continuar dirigint aquests treballs, en vista de tot això el GPU ha decidit exigir-li que diga, en termes categòrics, si està disposat a suspendre tota la seua actuació, perquè en qualsevol altre cas es veuria obligat a introduir en la seua vida un canvi que l'aïllés completament de les activitats polítiques. Per a això, caldria canviar el lloc de la seua residència.

Contestí a l'agent del GPU que no podia donar-li contestació més que per escrit, i això en el cas que també ell em formulés per escrit l'ultimàtum del GPU. La meua negativa a donar-li una contestació verbal naixia de la convicció, basada en l'experiència del passat, que les meues paraules serien desfigurades malignament per a desorientar les masses obreres de Rússia i del món sencer.

Però, independentment del que puga fer en aquest assumpte el GPU, que no exerceix ací en realitat cap paper sinó que es limita a executar tècnicament un antic acord, conegut per mi fa ja molt de temps, de la reduïda fracció stalinista, estime necessari informar al comitè central del partit comunista, de la Unió Soviètica i al comitè executiu de la Internacional Comunista, del següent:

Aqueixa exigència que se'm fa a què renunciï a tota actuació política equival a dir-me que renunciï a lluitar pels interessos del proletariat internacional, a la defensa del qual he consagrat sense interrupció trenta-dos anys, que tant s'hi val dir la meua vida sencera, des que tingui ús de raó. La pretensió de presentar la meua tasca política com a "contrarevolucionària" procedeix d'aquells als qui jo acuse davant el proletariat internacional d'estar aixafant les teories fonamentals de Marx i de Lenin, de calcigar els interessos històrics de la revolució internacional, d'haver-hi trencat amb les tradicions i l'obra d'octubre i d'estar preparant inconscientment, però no per això amb menor perill, la reacció termidoriana.

Renunciar a tota actuació política equivaldria a depositar les armes en la lluita contra la ceguesa dels actuals caps del partit comunista, que amb la seua oportunista incapacitat per a dirigir una política proletària en gran escala, estan acumulant obstacles polítics cada vegada majors, que vénen a unir-se a les dificultats objectives amb què ensopega per a la reconstrucció socialista del país la república dels soviets.

Equivaldria a renunciar a continuar lluitant contra el règim avui imperant en el partit, que no fa més que reflectir la pressió cada dia major que exerceixen les classes enemigues sobre l'avantguarda del proletariat.

Equivaldria a resignar-se passivament davant la política econòmica de l'oportunisme que està minant i desarrelant els pilars de la dictadura del proletariat, que s'interposa davant el seu desenvolupament material i cultural, inferint, a més a més, cops molt durs contra l'aliança dels obrers i els treballadors del camp, que és la base del poder dels soviets.

L'ala leninista del partit pateix una granissada d'atacs des de l'any 1923, en què fracassà, d'una manera escandalosa, la revolució alemanya. La fúria d'aquests atacs augmenta amb cada nova derrota del proletariat rus i internacional com a conseqüència de la direcció oportunista que a la nostra política s'imprimeix.

La intel·ligència teòrica i l'experiència política demostren les dues alhora que els períodes de decadència històrica, de retrocés, és a dir, de reacció, poden sobrevenir, no sols en les revolucions burgeses, sinó també en les proletàries. Portem ja sis anys, en la Unió dels Soviets, vivint davall el signe d'una reacció cada vegada més aguda contra el moviment d'octubre, en la qual batega, per consegüent, el Termidor. I on aquesta reacció cobra un volum més visible i perfecte, dins del partit, és en la batuda furiosa que es dona contra l'ala esquerra i en els esforços que es fan per a deixar-la fora de combat en totes les organitzacions.

En les temptatives més recents que ha vingut fent la fracció d' Stalin per a defensar-se contra les forces palesament termidorianes, no ha fet més que alimentar-se de les despulles espirituals de l'oposició. La fracció governant no té cap talent original. La campanya contra l'esquerra la priva de qualsevol equilibri. La política pràctica que segueix no té eix, és falsa, contradictòria, trasbalsada. La sorollosa croada contra el perill dretà no és, en les seues tres quartes parts, més que una campanya aparent, principalment encaminada a dissimular davant les masses la guerra d'extermini (aquesta sí que ho és) que s'està menant contra els leninistes. La burgesia del món sencer i els menxevics de tots els països han declarat, a l'uníson, que aquesta era una guerra santa. Fa ja molt de temps que aquests jutges han sancionat "el dret històric" que assisteix a Stalin.

Sense aquesta política, cega, poruga i mesquina, d'adaptació a la burocràcia i a la petita burgesia, la situació dels treballadors en el dotzè any de la dictadura proletària seria incomparablement més pròspera; la situació militar incomparablement més forta i segura, la Internacional Comunista ocuparia altres posicions i no hauria de retrocedir, pas a pas, com ho fa, davant la socialdemocràcia venal i traïdora.

La irremeiable impotència a què es veu reduïda l'administració, sota les seues aparences externes de poder, està en no saber allò que fa. I allò que fa, en realitat, és complir el mandat de les classes enemigues. No pot recaure maledicció històrica major sobre el cap d'un grup governant, que, nascut de la revolució, no fa més que minar-la.

La gran força històrica de l'oposició, tanmateix tota la seua aparent feblesa externa i momentània, està a saber polsar el procés històric universal, en no perdre de vista la dinàmica de les forces de classe, a saber preveure i preparar conscientment el dia de demà. Renunciar a la nostra activitat política equivaldria a renunciar a aquesta preparació del dia de demà.

En amenaçar-me de canviar les meues condicions de vida i aïllar-me de tota activitat política, sembla com si no se m'hagués enviat ja a una comarca situada a 4.000 quilòmetres de Moscou i a 250 quilòmetres del ferrocarril, i a una distància aproximadament igual de la frontera en què comencen les províncies estepàries de l'occident de Xina; a una comarca en què regnen la malària, la lepra i la pesta. Com si la fracció d' Stalin, per mitjà del seu òrgan immediat, que és el GPU, no hagués ja fet quant estava al seu abast per a aïllar-me, no ja de la vida política, sinó de tota vida en general. Els periòdics de Moscou tarden de deu dies a un mes a arribar ací, quan no més. Les lletres arriben a les meues mans, amb rares excepcions, després de passar dos o tres mesos en els calaixos del GPU i en els de la secretaria del comitè central.

Dos dels meus col·laboradors més íntims, que ho venien essent des dels temps de la guerra civil, els camarades Sermux i Posnanski, que s'havien decidit voluntàriament a acompanyar-me a la deportació foren detinguts immediatament d'arribar, ficats en un calabós amb els criminals de delictes comuns i deportats després als racons més remots del nord. Una lletra que em dirigí la meua filla, malalta de mort, a qui s'expulsà del partit i es privà de treball, trigà setanta-tres dies en arribar a les meues mans, des de l'hospital de Moscou, i quan la rebí ja no poguí contestar-la, perquè la meua filla havia mort. Una altra lletra escrita des de Moscou, en què se m'informava de la greu malaltia de la meua segona filla, expulsada també del partit i privada de treball, em fou lliurada fa pròximament un mes, als quaranta-tres dies d'haver estat tramesa. La majoria dels telegrams que se'ns dirigeixen preguntant per la nostra salut no arriben al punt de destí. I en iguals o pitjors condicions es té avui a milers d'impecables leninistes, que han contret amb la Revolució d'Octubre i el proletariat internacional mèrits immensament superiors als d'aquells que ens envien a la presó i la deportació. La reduïda fracció d' Stalin (a qui Lenin anomenà en el seu *Testament* "groller i deslleial", quan encara aquestes qualitats no havien donat de si ni una centèsima part del que són avui) trama represàlies cada vegada més greus contra l'oposició, i, al mateix temps, mitjançant els agents del GPU, intenta constantment tirar-nos al damunt tota mena de

“relacions” amb els enemics de la dictadura proletària. Dins del seu medi social, els caps actuals no es cansen de dir: “Açò és necessari per a les masses.” I a vegades, l’expressió és encara més cínica: “Açò és per als ximpls.” Al meu íntim col·laborador Georguie Vassilievitx Butov, que fou durant tota la guerra civil secretari del Consell Revolucionari de Guerra de la República, se’l detingué i sotmeté a condicions inaudites, intentant arrancar d’aquell home pur i humil, d’aquell impecable camarada, una confirmació d’acusacions fetes sabent que eren falses, desfigurades, fraudulentos, pel procediment de les amalgames termidorianes. Butov contestà a aquelles exigències amb una heroica vaga de fam que sostingué per espai de prop de cinquanta dies i que, al setembre del corrent any, acabà amb la seua vida a la presó. Contra els millors elements bolxevics que han romàs fidels a les tradicions d’octubre, s’empra la violència, el fuet, el turment físic i moral. Tals són, en termes generals, les condicions que segons el parer del GPU, no oposen, pel que es veu, “cap obstacle” a la tasca política de l’oposició en general ni a la meua en particular.

La mísera amenaça de canviar aquestes condicions, sotmetent-nos a un aïllament encara major, sembla com si la fracció stalinista hagués pres l’acord de canviar-nos la deportació per la presó. Aquest acord no té, ja ho deixe dit, res de sorprenent per a nosaltres. És un acord previst ja l’any 1924, i que ha desenrotllat a poc a poc, gradualment, per a anar preparant insensiblement el partit, oprimint i defraudat, als mètodes de Stalin, la grollera deslleialtat del qual presenta avui tot el caràcter d’una traïció burocràtica i verinosa.

En la “declaració” que formulàrem davant el 6è Congrés escriguérem i literalment (como si endevinàrem aquest ultimàtum que avui se’m comunica): “*Només una burocràcia corrompuda fins al moll podia exigir d’un revolucionari semblant renúncia [a continuar actuant políticament al servei del partit i de la revolució internacional], i només uns renegats menyspreables podrien acceptar-la.*”

No tinc res a llevar-hi ni a afegir-hi.

A cadascú allò que és seu. La fracció d’Stalin està resolta a continuar escoltant les suggestions de les forces de classe enemigues del proletariat. Nosaltres sabem quin és el nostre deure, i el complirem fins al final.

Alma-Ata, 16 de desembre de 1928.

L. Trotski.”

Des que cursí aquesta lletra passà un mes sencer sense que es produís cap canvi en la nostra situació. Les nostres comunicacions amb el món exterior, incloent-hi les que teníem muntades amb Moscou clandestinament, seguiren tallades. Al mes de gener només rebérem els periòdics de Moscou. Com més s’insistia en ells en la campanya entaulada contra la dreta, més ens preparàvem a esperar el colp que es tramava contra l’esquerra. Ja coneixíem els mètodes de la política d’Stalin.

L’enviat del GPU de Moscou, Volinski, romangué aqueix temps a Alma-Ata, esperant instruccions. El dia 20 de gener es presentà, acompanyat de diversos agents armats, que prengueren totes les entrades i sortides de la casa i em lliurà el següent extracte tret del llibre d’actes del GPU, sessió de 18 de gener de 1929:

“*Després de deliberar sobre la situació del ciutadà Lev Davidovitx Trotski, incurs en l’article 58/10 de la Llei Penal, per acusar-se’l de sostenir campanyes contrarevolucionàries consistents en l’organització d’un partit clandestí hostil als soviets, l’actuació del qual ha consistit durant tot aquest temps en provocar un aixecament antisoviètic i preparar un moviment armat contra el poder dels soviets,*

Decretem que el ciutadà Lev Davidovitz Trotski siga expulsat del territori de la Unió dels Soviets.”

Quan més tard m'exigiren rebut d'aquella comunicació, el redactí en els termes següents:

“El decret, criminal en el fons i il·legal en la forma, del GPU, m'ha estat notificat amb data 20 de gener de 1929.”

I dic que el decret és criminal perquè m'acusa, sabent que falta a la veritat, d'haver estat preparant un moviment armat contra els soviets. Però, a més aquesta fórmula de què es valia Stalin per a cohonstar la meua deportació venia a soscavar de la manera més perversa el mateix poder soviètic. Perquè, si fos veritat que l'oposició acabada pels elements de la Revolució d'Octubre, pels constructors de la República dels Soviets i de l'Exèrcit Roig, preparava l'enfonsament per les armes del poder soviètic açò bastaria per si sol per a posar al descobert la situació catastròfica del país. Però, per fortuna, la fórmula trobada pel GPU és una descarada invenció. La política seguida per l'oposició no prepara, ni ha preparat mai, cap moviment armat. Tots els que hi som part estem plenament convençuts de la profunda vitalitat i de la gran capacitat d'adaptació de règim soviètic. El camí que ens hem traçat és el de les reformes interiors.

Quan demaní que em digueren quan i on se m'havia desterrat, se'm contestà que açò m'ho diria, abans d'abandonar el territori de la Rússia europea, un agent del GPU, que venia a la nostra trobada. Tot l'endemà el passarem empaquetant febrilment les nostres coses, que eren quasi exclusivament llibres i originals. Advertiré de passada que els agents del GPU no em mostraven cap gènere d'hostilitat, sinó ben al contrari. A l'alba del dia 22 m'asseguí amb la meua muller, el meu fill i l'escorta en l'autobús, que ens portà per un camí llis i cobert de neu fins al port, pel que havíem de remuntar les muntanyes del Kurdai. Al port ens trobàrem amb una tempestat de neu i el vent ens barrava el pas. El potent tractor que havia de traure'ns del tràngol, s'enfonsava fins al coll a la neu, amb els set automòbils que havia d'arrossegar. Durant la tempestat es quedaren gelats al port set homes i un bon grapat de cavalls. Haguérem de transbordar a uns quants trineus i empràrem més de set hores a recórrer uns trenta quilòmetres. Al llarg del camí devastat es veien emergir de la neu molts trineus amb les llances cap amunt, amb carregaments per al ferrocarril de Sibèria al Turquestan, que estava en construcció, molts carros-tancs de petroli. Els homes i els cavalls havien sortit fugint de la nevada que s'apropava, a refugiar-se als poblats de kirguisos més pròxims.

Després de passar el port, tornàrem a pujar a un automòbil i en Pixpek prenguérem el tren. Els periòdics de Moscou que ens sortien a l'encontre anaven preparant a l'opinió oficial per a rebre la notícia de la deportació a l'estranger dels cabdills de l'oposició. Al districte d'Aktiubinsk ens comuniquen que el punt de destí per a la meua deportació és Constantinoble. Demane que em deixen veure dues persones de la meua família: al meu fill petit i la meua nora, que estan a Moscou. Els porten a l'estació de Riask i els sotmeten al mateix règim que a nosaltres. El nou enviat del GPU, Bulanov, intenta convèncer-me dels grans avantatges de Constantinoble, que jo refuse resoludament. Bulanov conferència pel fil directe amb Moscou. A Moscou ho han previst tot; l'única cosa que no han previst és que jo puga negar-me a passar voluntàriament la frontera. El tren, a què han fet variar de direcció, es posa pesadament en moviment i va a detenir-se en una via morta, junt amb una petita estació solitària, on mor entre dues travesses. Així passen diversos dies, un rere l'altre. Els munts de llandes buides de conserva entorn del tren van en augment. Els corbs i les graules vénen en

bandades a regirar-hi, cercant botí. Soledat. Desolació. Per ací no hi ha llebres: la tardor passada hi hagué una epidèmia que les exterminà. Però, en canvi, es veu el rastre fresc d'un rabosot, que arriba fins molt a prop del tren. La màquina surt tots els dies amb un cotxe camí d'una estació gran a cercar el menjar i els periòdics. En el nostre cotxe s'ha desencadenat una epidèmia de grip. No fem més que llegir a Anatole France i la *Història de Rússia*, de Kliutxevski. Llig també a Panait Istrati; és la primera vegada que em trobe amb aquest autor. El fred descendeix fins a 38 graus Réaumur, i la locomotora ha de posar-se a passejar pels carrils per a no gelar-se. Per l'èter vénen les ones de les estacions radiotelegràfiques preguntant on estem. Però nosaltres no ens assabentem d'aquestes cridades; distraiem les hores jugant als escacs. I encara que ens assabentàrem, no podríem contestar, perquè ens han portat ací de nit i ni nosaltres mateixos sabem on estem.

Així passen dotze dies i dotze nits. Pels periòdics, ens informàrem que han fet una altra batuda de detencions, en la que caigueren diversos centenars d'homes, d'ells uns cent cinquanta del "centre trotskista". En els periòdics venien els noms següents: Kavtaradse, antic president del Soviet de Comissaris del Poble, de Geòrgia; Mdvani, antic representant comercial dels soviets a París; Voronski, el millor crític literari rus, i alguns altres més. Tots ells vells militants del partit, organitzadors del moviment d'octubre.

El dia 8 de febrer ens comunica Bulanov que, malgrat totes les instàncies de Moscou, el govern alemany es nega resolutament a visar-me el passaport, en vista de tot això li han donat ordre definitiva d'acompanyar-me a Constantinoble.

-Però, conste –li diguí- que m'hi opose i que ho declararé així a la frontera turca.

-Amb això no assolirà vostè res, doncs que, de totes passades, el traslladarem a vostè a Turquia.

-Ah, ¿de manera que s'han posat vostès d'acord amb la policia turca per a fer-me passar per la força la frontera?

Un gest evasiu, com dient: nosaltres no fem més que executar ordres.

Després de dotze dies de parada, el tren torna a posar-se en moviment. El petit tren creix conforme augmenta l'escorta. Des de Pixpek no ens havia estat possible baixar del vagó en tot el trajecte. Ara, anem a tota velocitat camí del sud. Només ens detenim a carregar aigua i combustible, i sempre en petites estacions. Són totes precaucions adoptades sota la impressió de la manifestació organitzada a Moscou per a acomiadar-me, quan em tragueren a la força, al gener de 1928. Durant el viatge, els periòdics ens porten un ressò de la nova i furiosa campanya desencadenada contra els trotskistes. No és difícil llegir entre línies la lluita sostinguda entre els dirigents entorn de la meua expulsió. Però la fracció stalinista té pressa. Té les seues raons per a accelerar el pas. Per a això, però, hagué de vèncer certs obstacles polítics i fins i tot físics. El vapor Kalinin, que tenien preparat per a treure'm d'Odessa, estava agafat entre els gels. Tots els esforços que féu el trencaglaç per a llibertar-lo foren inútils. Moscou no es retira del telègraf, apressant. A tota velocitat, preparen per a fer-se a la mar el vapor Ílitx. El tren en què anàvem arribà a Odessa a la nit del dia 10 de febrer. Per la finestreta desfilaren davant els meus ulls tots aquells llocs amb què estava tan familiaritzat, perquè en aquella ciutat havia passat set anys, estudiant a l'institut. Col·locaren el vagó a la vora del vapor. Estava caient una bona gelada. I tot i ésser ja molt tard a la nit, el moll estava acordonat per agents i tropes del GPU. Ací ens haguérem d'acomiar del nostre fill i de la nora, que havien compartit la nostra presó en les dues últimes setmanes. Quan albirarem el vapor per la finestreta del vagó, ens recordàrem d'un altre que ens menà també, com aquest, a un punt de destí que nosaltres no havíem escollit. Recordàrem aquell dia del mes de març de l'any 1917, junt amb Hàlifax, quan els mariners de guerra anglesos em tragueren a plec de braç, davant de tot el passatge, del vaixell noruec *Christianiafiord*. La meua família constava aleshores del mateix nombre de membres, amb la diferència que tots eren dotze anys més joves.

L'Ílitx salpà del port d'Odessa, sense càrrega i sense passatge, cap a l'una del matí. Fins unes seixanta milles mar endins, ens anà obrint pas un trencaglaç. De la tempestat que havia descarregat ací ja no ens agafà més que l'última cuada. El dia 12 de febrer entràvem en el Bòsfor. A l'oficial de la policia turca que pujà a bord a inspeccionar el passatge (que es reduïa, fora dels agents del GPU, a la meua família i a mi) li lliurí la següent declaració escrita, perquè la cursés al president de la república turca, Mustafà Kemal:

“Molt estimat senyor meu: des de les portes de Constantinoble, tinc l'honor de posar en el seu coneixement que no he vingut fins ací per la meua voluntat i que, si passe la frontera turca, és perquè se m'obliga a fer-ho per la força. Servisca's vostè, senyor president, acceptar els sentiments a què em força aquesta situació. L. Trotski. 12 de febrer de 1929.”

Aquesta declaració no produí cap efecte. El vapor enfilà el port. Després d'un viatge de vint-i-dos dies amb un recorregut de 6.000 quilòmetres, arribàrem a Constantinoble.

EL PLANETA SENSE VISAT

Estem a Constantinoble. Al principi, visquérem a l'edifici del consolat; després, ens instal·làrem en un apartament particular. Reproduïsc algunes línies de la meua muller, corresponents a aquesta època:

“A penes paga la pena parar-se a parlar d'aquests petits aventurers als qui es confià l'encàrrec de traslladar-nos a Constantinoble. Mentidetes i petites coaccions. Referiré tan sols un episodi. Anant encara al tren, camí d'Odessa, com Bulanov, el representant del GPU, començà a fer una sèrie de consideracions sense sentit sobre la nostra seguretat personal a l'estranger, L. D. l'interrompé per a dir-li:

-Deixen vostès a Sermux i Posnanski, els meus col·laboradors, venir amb mi; seria l'única mesura un poc eficaç que podrien prendre.

Bulanov transmeté aquestes paraules immediatament a Moscou. En una de les estacions següents tornà a presentar-se, comunicant-nos, amb aire de solemnitat, la contestació rebuda: el GPU, és a dir, el buró polític, accedia al que sol·licita.

-No el crec –respongué L. D. rient-se.

-Llavors -exclamà Bulanov, molt ofès- diga vostè que sóc un canalla!

-No ha estat la meua intenció ofendre'l a vostè -contestà L. D.- ni tinc per què; no he volgut dir que m'enganye vostè, sinó Stalin.

Quan arribàrem a Constantinoble, L. D. demanà notícies sobre Sermux i Posnanski. Als pocs dies, el representant consular ens transmetia la contestació telegràfica de Moscou, dient que no se'ls deixaria sortir de Rússia. Doncs així ens ocorregué amb tot.”

Tot just arribats a Constantinoble, la premsa s'encarregà de bolcar sobre nosaltres un torrent de rumors, invencions i conjectures que no acabaven mai. La premsa, que no tolera que hi haja el menor buit en les seues informacions, no escatima res per a omplir-los. Perquè la llavor no es perda, la naturalesa s'encarrega d'escampar-la pròdigament als quatre vents. La premsa procedeix d'una manera semblant. Agafa tots els rumors que troba al pas i els repeteix, augmentats per tres i cinc. I perquè es confirme una versió veraç, hi ha centenars i milers de notícies que moren en flor. A vegades, passen uns quants anys que la confirmació arriba. I es donaven també casos en què el moment de la veritat no arriba mai.

Allò que més sorprèn a hom, és veure, en qualsevol assumpte en què es trobe vivament interessada l'opinió pública, quins extrems assoleix la humana fal·làcia. Ho dic sense indici d'indignació moral, en el to amb què parla el naturalista quan addueix un fet. La necessitat, i alhora el costum, de mentir, reflecteixen les contradiccions del medi social en què vivim. Podria hom afirmar, sense por d'equivocar-se, que els periòdics no diuen la veritat més que en casos excepcionals. I amb açò no vull, ni de bon tros, ofendre els periodistes,

éssers que no es distingeixen gran cosa dels altres mortals. Són, senzillament, el seu portaveu i auricular.

Zola escrigué de la premsa financera francesa que podia dividir-se en dos grups: la venal i la titulada “incorruptible”, és a dir, aquella que només es venia en casos especials i per molts diners. Quelcom semblat es podria dir sobre la fal·làcia dels periòdics en general. La premsa groga menteix constantment, sense inconvenients ni miraments de cap mena. En canvi, periòdics del tipus del *Times* o *Le Temps* diuen veritat en els assumptes trivials i indiferents per a, així, conquerir el dret d’enganyar l’opinió en els assumptes grans amb la necessària autoritat.

Aqueix *Times* precisament fou el que, al poc de temps d’arribar jo a Turquia, informà que Trotski anava destinat a Constantinoble, d’acord amb Stalin, per a, des d’allí, preparar la conquesta militar dels països del Llunyà Orient. De manera que el duel de sis anys que jo havia sostingut contra els epígons, no era, segons açò, més que una comèdia vil en què ens havíem repartit els papers. Però, hi ha algú que ho crega?, es preguntaran els optimistes. Sí que n’hi ha. Molts. És possible que Churchill no done crèdit al seu periòdic. Però Clynes, en canvi, el creurà amb els ulls tancats; almenys, a mitges. En això consisteix precisament la mecànica de la democràcia capitalista, o, per millor dir-ho, un dels seus ressorts més importants. Però tanquem aquesta digressió. Ja tindrem ocasió de tornar sobre míster Clynes.

Poc després d’estar a Constantinoble, llegí en un periòdic de Berlín el discurs pronunciat pel president del Reichstag per a commemorar el desè aniversari de la constitució de Weimar. El discurs acabava amb les paraules següents: “I res tindria de particular que arribàrem fins i tot a brindar al Sr. Trotski un asil de llibertat al nostre país.” (Vius aplaudiments en la majoria.)

Les paraules de Herr Löbe m’agafaren completament desprevingut, perquè tot allò que havia passat anteriorment semblava indicar que el govern alemany es negava d’una manera resolta a deixar-me entrar al seu territori. Així, com a mínim, m’ho havien afirmat categòricament els agents dels soviets. El dia 15 de febrer cridí a la meua presència el delegat del GPU que m’havia menat a Constantinoble, i li diguí:

-He de suposar, pensant lògicament, que se m’informà d’una manera falsa. El discurs de Löbe fou pronunciat el dia 6 de febrer. D’Odessa no sortírem, rumb a Turquia, fins a la nit del 10. Aquell discurs havia d’ésser conegut ja a Moscou, a la força. Li pregue que telegrafie immediatament sol·licitant que, aquesta vegada de veritat i remetent-se al discurs, demanen a Berlín el visat per a mi. És el camí més airós que se li ofereix a Stalin per a liquidar la intriga de què palesament m’ha fet víctima en dir que se’m negava el permís per a entrar a Alemanya.

Als dos dies, el representant del GPU acudí amb la resposta següent:

-De Moscou contesten al meu telegrama insistint en el fet que el govern alemany es negà resolutament a donar el visat ja en els primers dies de febrer i que no té objecte reiterar la petició, perquè el discurs de Löbe no té caràcter oficial ni compromet a res. I que si vol convèncer-se’n, sol·licite vostè personalment el visat.

Jo no podia donar crèdit a aquesta versió. Semblava que el president del Reichstag havia de conèixer millor que els agents del GPU les intencions del seu partit i del seu govern.

Aquell mateix dia telegrafiaí a Löbe dient-li que, en vista de les seues paraules, em dirigia al cònsol d'Alemanya sol·licitant el visat del meu passaport. La premsa democràtica i la socialdemòcrata feien ressaltar, no sense una certa fruició, el fet que un defensor de la dictadura revolucionària es veiés obligat a cercar asil en un país democràtic. I fins i tot hi hagué alguns que expressaren l'esperança que aquella lliçó m'ensenyés a respectar un poc més, d'ara en avant, les institucions de la democràcia. A mi no em quedava més que esperar a veure quin gir prenia en la realitat aquella lliçó.

És indubtable que el dret democràtic d'asil no consisteix en el fet que un govern brinde hospitalitat tan sols als seus parcials, perquè açò ho ha fet també, sense tenir res de demòcrata, Abdul Hamid. Tampoc consisteix, em sembla, que la democràcia admeta al seu si els expulsats, previ el permís del govern que els expulsa. El dret d'asil consisteix (teòricament) en què el govern preste acollida i refugi fins i tot als seus enemics, davall la sola condició que respecten les lleis del país. Era evident que jo només podia entrar a Alemanya com a enemic irreconciliable del govern socialdemòcrata. Al representant de la premsa socialdemòcrata a Constantinoble, que vingué a demanar-me una entrevista, li fiu, a aquest propòsit, les declaracions necessàries, que reproduiré ací tal com les transcriguí arran de fer-les:

“I ja que he demanat autorització per a entrar a Alemanya, el govern de la qual està integrat en gran part per socialdemòcrates, m'interessa, abans que res, dir sense embuts quina és la meua posició respecte a la socialdemocràcia. En aquest punt, res ha canviat. La meua actitud davant la socialdemocràcia continua essent la de sempre. Més encara: es pot afirmar que la campanya que vinc sostenint contra la fracció centrista d'Stalin no és, en realitat, més que un reflex de la meua campanya contra la socialdemocràcia en general. Ni a vostès ni a mi ens convenen, en aquest punt, vaguetats ni equívocs.

“Alguns periòdics socialdemòcrates s'entossudeixen a trobar contradicció entre el meu mode d'enjudiciar la socialdemocràcia i el fet que sol·licite entrar a Alemanya. No hi ha tal contradicció. Nosaltres no “repudiem” la democràcia, com ho fan, per exemple (de paraula), els anarquistes. És innegable que la democràcia burgesa té els seus mèrits, comparada amb les formes de govern que l'han precedida. Però no és un règim etern. Tard o d'hora, ha de deixar el lloc al socialisme. I el pont per a arribar al règim socialista és la dictadura del proletariat.

“En tots els països capitalistes veiem els comunistes intervenir en les lluites parlamentàries. Doncs bé: que ens aprofitem del dret d'asil no es diferencia en res, substancialment, del fet que haguem d'aprofitar-nos del dret de sufragi, de la llibertat de paraula i de reunió, etc.”

Aquesta entrevista no arribà, que jo sàpia, a veure la llum pública. I no té res d'estrany que es quedés inèdita. No obstant això, en la premsa socialdemòcrata s'aixecaren algunes veus sostenint que es devia concedir-me l'asil sol·licitat. Un advocat socialdemòcrata, el Dr. K. Rosenfeld, prengué a càrrec seu, per iniciativa pròpia, sense que jo li demanés res, les gestions necessàries perquè se m'autoritzés a entrar al seu país. Indubtablement, degué ensopegar des del primer moment amb certes resistències, perquè als pocs dies em preguntava per telègraf a quines restriccions estaria disposat a sotmetre'm durant el temps que romangués en Alemanya. Heus aquí la meua contestació:

“Tinc la intenció de viure completament aïllat fora de Berlín, no actuar mai en assemblees públiques i limitar-me als meus treballs de publicista, dins del que consenten les lleis alemanyes.”

Com es veu, ja no es tractava del dret *democràtic* d'asil, sinó del dret a viure a Alemanya subjecte a un *estat d'excepció*. És a dir, que la lliçó de democràcia que volien brindar-me els adversaris quedava un tant mutilada. Però no s'havien de parar ací les coses. Als pocs dies, nova pregunta telegràfica: Què si estaria disposat a entrar en Alemanya exclusivament per a posar-me en guariment? La meua contestació per telègraf:

“Pregue, almenys, se'm concedisca possibilitat de passar a Alemanya la temporada que necessite urgentment per al meu guariment.”

Ara, el *dret d'asil* quedava ja reduït a un míser *dret de tractament mèdic*. A aquest efecte, cití una sèrie de metges alemanys eminents que m'havien tractat durant els deu anys anteriors i dels auxilis dels quals estava ara, més que mai, necessitat.

Allà per Pasqües, els periòdics alemanys començaren a donar una nota nova: que si la gent del govern s'inclinava a creure que Trotski no estava tan greu que necessités imprescindiblement dels auxilis dels metges i balnearis alemanys. El 31 de març telegrafí al Dr. Rosenfeld en els termes següents:

“Segons les notícies dels periòdics, no estic encara tan desnonat que necessite acudir a Alemanya. I pregunte, és que Löbe volgué brindar-me el *dret d'asil o el dret al cementeri*? No tinc inconvenient a sotmetre'm a l'examen de la comissió de metges que es nomene. Em compromet a sortir d'Alemanya tot just finit el guariment.”

A poc a poc, en el termini d'unes quantes setmanes, el principi democràtic havia vingut a reduir-se a una tercera part del seu contingut original. El dret d'asil esdevingué, primer, un dret de residència sota un estat d'excepció, després, en un dret al tractament mèdic i, per fi, en un dret a la sepultura. Pel que es veu, per a gaudir dels avantatges de la democràcia en tota la seua esplendor, havia d'esperar a ésser cadàver.

No obtinguí contestació a aquest telegrama. Passats alguns dies, torní a telegrafiar a Berlín:

“Interprete silenci com una forma poc lleial de negativa.”

Amb açò, aconseguí que el dia 12 d'abril, o siga als dos mesos d'entaular les negociacions, se'm notifiqués que el govern alemany havia resolt negativament la meua sol·licitud. Ja no em quedava més que telegrafiar a Löbe, president del Reichstag, com ho feu, en els termes següents:

“Lamente molt que se'm denegue la possibilitat d'estudiar pràcticament els avantatges del dret democràtic d'asil. Trotski.”

Tal és la breument i substancial història del meu primer intent per a assolir un visat “democràtic” a Europa.

Clar està que, perquè m'hagueren concedit el dret d'asil, no anava a commoure's gens ni mica la teoria marxista de l'estat de classe. El règim de la democràcia no respon a principis sobirans, sinó a les necessitats reals de la classe governant, i aquest règim comprèn, entre altres, per la força de la seua lògica interna, el dret d'asil. Pel fet que es brinde acollida a un revolucionari socialista no queda desvirtuat gens ni mica el caràcter burgès de la democràcia.

Però actualment no hi ha cap necessitat d'insistir en l'argumentació, perquè ja hem vist que en aquesta Alemanya governada per socialdemòcrates el dret d'asil no regeix.

El dia 16 de desembre m'havia invitat Stalin, per mediació del GPU, que renunciés a tota activitat política. És la mateixa condició que formularen, com a cosa evident, els periòdics alemanys, en el debat que s'obrí en la premsa entorn del dret d'asil. Açò vol dir que el govern de Müller i Stresemann tenia per perilloses i nefandes les mateixes idees perseguides per Stalin i Thaelmann i els seus sequaços. Stalin per la via diplomàtica i Thaelmann per mitjà d'una campanya d'agitació, pressionaren el govern alemany perquè no em deixés entrar al seu territori, i en fer-ho així, cal suposar que obraven en interès de la revolució proletària. Però és el cas que, mentre, per l'altre flanc, estrenyien Chamberlain, el comte de Westarp i altres personatges per l'estil perquè se'm negués el visat... en interès de l'ordre capitalista. I heus aquí com Hermann Müller pogué, per una vegada, deixar satisfets per igual els seus socis de la dreta i els seus aliats de l'esquerra. El govern socialdemòcrata fou en aquest cas el gran element d'enllaç per a mantenir la unitat del front internacional contra el marxisme revolucionari. Qui vullga formar-se una idea d'aquest front únic no té més que llegir les primeres línies del *Manifest Comunista* de Marx i Engels:

“Un espectre (l'espectre del Comunisme) plana damunt d'Europa. Totes les potències de la vella Europa, el Papa i el Tsar, Metternich i Guizot, radicals francesos i policies alemanys, s'han coalitzat en una guerra santa contra aquest espectre.”

Encara que avui els noms siguen altres, el contingut no ha canviat gran cosa. El canvi de menys importància és, per descomptat, el dels gendarmes alemanys en socialdemòcrates. En el fons, aquests cavallers defensen exactament el mateix que defensaven els gendarmes dels Hohenzoller.

En la varietat de raons que al·legà la democràcia per a negar-me el visat, n'hi ha per a tots els gustos. El govern noruec es deixà guiar exclusivament (mai li ho sabré agrair prou) per consideracions atentes a la meua seguretat personal. Mai pensí que tenia en Oslo, i ocupant llocs tan elevats, uns amics tan afectuosos. No cal dir que el govern noruec és un entusiasta del dret d'asil, exactament igual que l'alemany, el francès, l'anglès i tots els altres governs del món. Ja sabem que el dret d'asil és un principi sacrosant i incommovible. Encara que, en Oslo, l'expulsat que vullga acollir-s'hi ha de presentar prèviament un certificat que no van a assassinar-lo. Una vegada complit aquest tràmit, se li brinda hospitalitat... sempre, naturalment, que no hi haja d'altres obstacles que s'hi oposen.

Als debats entaulats en Storting sobre el visat del meu passaport devem un document polític incomparable. La seua lectura m'ha indemnitzat, almenys a mitges, de la negativa oposada als amics de Noruega que sol·licitaren autorització perquè se'm permetés l'entrada al seu país.

El president del consell de ministres de Noruega, com era de rigor, canvià impressions sobre el visat del meu passaport amb el cap de la policia secreta, la competència del qual en matèria de principis democràtics (hi estic d'acord sense el menor inconvenient) és indiscutible. Segons la referència que donà el mateix primer ministre, el cap de la policia secreta fou del parer que era més prudent deixar els enemics de Trotski el camp lliure perquè liquidaren els seus comptes amb ell fora de les fronteres de Noruega. No fou dit així exactament però el sentit era ben bé aqueix. Per la seua banda, el ministre de justícia féu saber al parlament que organitzar la protecció de Trotski suposaria una càrrega gran per al

pressupost de Noruega. El principi de l'economia de l'erari, que és també un dels principis democràtics indiscutibles, estava aquesta vegada en pugna irreductible amb el dret d'asil. De totes les maneres, el resultat era aquest: qui menys pot confiar a obtenir asil és qui més el necessita.

Fou molt més enginyosa la conducta del govern francès, el qual es limità a dir que l'ordre de la meua expulsió, decretada en temps per M. Malvy, estava en vigor encara doncs no havia estat derogada. En el camí de la democràcia s'alçava aquest obstacle, perfectament insuperable. No obstant això, ja més amunt he tingut ocasió de contar com el govern francès no tingué en compte, quan li convingué, l'ordre d'expulsió de Malvy, vigent encara pel que es veu, per a posar a la meua disposició els seus oficials, ni, tanmateix aquell anatema, tingueren tampoc cap escrúpol per a visitar-me diversos diputats, els ambaixadors i un president del consell de França. Segons sembla, aquests successos i l'ordre de M. Malvy ocorrien en dos mons perfectament estranys. La situació, al present, era aquesta: França m'obriria, indubtablement, les seues portes, si als seus arxius policíacs no es custodiés aqueixa ordre d'expulsió, decretada a requeriment de la diplomàcia tsarista. I ja se sap que una ordre de policia és quelcom així com l'estrella polar: no hi ha manera d'arrencar-la ni de fer-la canviar de lloc.

Però, en fi, siguen quins siguen els motius, la veritat és que també de França havia estat desterrat el famós dret d'asil. Quin era, llavors, el país a què havia hagut d'anar a cercar... asil, aquest dret tan maltractat? Potser Anglaterra?

El dia 5 de juny de 1929, els laboristes independents, que compten entre els seus membres a MacDonal, m'invitaren, per iniciativa pròpia i amb caràcter perfectament oficial, a què em traslladés a Anglaterra per a dir una conferència a l'escola del partit. La invitació, signada pel secretari general del partit, deia així:

“No hi ha cap raó per a suposar que, en haver format ací un govern obrer, sorgisca cap dificultat respecte al seu viatge per al fi indicat.”

I no obstant això, en sorgí. No sols se'm prohibí dir la conferència als correligionaris de MacDonal, sinó també utilitzar els auxilis dels metges anglesos. Se'm denegà, senzillament, el visat. Clynes defensà la negativa davant la cambra, explicant el sentit filosòfic de la democràcia amb una honradesa de la que hauria pogut fer gala un ministre de Carles II. El dret d'asil, segons Mr. Clynes, no consisteix en el dret del súbdit expulsat a reclamar asil, sinó en el dret sobirà de l'estat a denegar-lo. Aquesta declaració de Clynes no deixa d'ésser interessant, perquè llença per terra d'un manotada els fonaments d'això que anomenen “democràcia”. Interpretat en aqueix sentit, no hi ha cap dubte que la Rússia tsarista emparà sempre el dret d'asil. Quan el xa de Pèrsia, en no haver aconseguit penjar tots els revolucionaris, traslladà les fronteres de la seua estimada pàtria, Nicolau II no sols li dispensà acollida, sinó que l'instal·là molt confortablement a Odessa. I no obstant això, a cap dels revolucionaris irlandesos se li passà pel cap cercar asil en la Rússia dels tsars, la constitució de la qual estava basada en un tot sobre el principi que propugna Clynes, a saber: que els súbdits han d'accontentar-se amb el que l'estat els dóna o lleva. Recentment, i coincidint també en un tot amb aquesta teoria, Mussolini ha brindat el dret d'asil al padisxà de l'Afganistan.

Míster Clynes, que és un home devot, havia de saber, almenys, que la democràcia ha heretat el dret d'asil, en certa manera, de l'església cristiana, la qual el prengué al seu torn,

amb moltes altres coses, del paganisme. Els delinqüents perseguits no tenien més que refugiar-se a l'interior d'un temple (a vegades, els bastava de tocar el picaporta) i quedaven lliures de tota persecució. És a dir, que l'església reconeixia el dret d'asil com això, com un dret del perseguit a cercar asil al seu si, i no com una potestat arbitrària concedida al sacerdot pagà o a l'ídol cristià. Jo sempre havia pensat que els devots laboristes, que saben tan poc de socialisme, coneixerien bé, almenys, les tradicions eclesiàstiques. Però ara veig que estava equivocat.

Allò que no m'explique és per què Clynes es deté als llandars d'aqueixa seua teoria del dret polític. Llàstima! El dret d'asil no és, en rigor, més que una de les rodes en l'engranatge de la democràcia. No es diferencia de la llibertat de paraula, de la llibertat de reunió, etc., ni pels seus orígens històrics ni per la seua naturalesa jurídica. Míster Clynes aviat arribarà (així ho esperem) a la conclusió que la llibertat de paraula no és tampoc un dret que tinga el ciutadà a expressar tals o quals pensaments, sinó el dret de l'estat a prohibir als seus súbdits que tinguin pensaments. En allò que fa al dret de vaga, ja la legislació anglesa s'ha avançat a treure el corol·lari pràctic d'aquell teorema.

Clynes tingué la mala estrella de necessitar defensar en veu alta els seus procediments, perquè no faltaren en la fracció laborista del parlament diputats que formularen al senyor ministre preguntes, encara que molt corteses, prou enutjoses. En la mateixa desagradable situació es veié el president del consell de ministres de Noruega. En canvi, el govern alemany estigué lliure de tan desagradable tràngol. En tot el Reichstag, no hi hagué un sol diputat que s'interessés gens ni mica pel dret d'asil. Circumstància molt sorprenent, si es recorda que el president de la cambra, entre els aplaudiments de la majoria, m'havia brindat espontàniament la possibilitat de concedir-me l'asil al seu territori quan encara no l'havia sol·licitat.

La revolució russa no proclamà cap dels principis abstractes de la democràcia, ni tan sols el dret d'asil. És sabut que la república dels soviets abraça obertament el règim de dictadura del proletariat. Però açò no impedí a Vandervelde i a d'altres socialdemòcrates passar la frontera soviètica i fins i tot actuar a Moscou com a defensors dels qui havien atemptat contra la vida dels cabdills de la revolució.

També ens visitaren els actuals ministres anglesos. No encerte a recordar tots els que anaren ni tinc tampoc a mà mitjans per a informar-me, però sí que recorde que entre ells es trobaven Mr. Snowden i Mrs. Snowden. Açò ocorria, si no m'equivoque, l'any 1920. I els soviets no els reberen simplement com a turistes, que és el que haurien d'haver fet, sinó com a invitats. Se'ls reservà una llotja en el Gran Teatre de Moscou. En relació amb açò, recorde un petit episodi que breument relataré. Jo acabava d'arribar del front, preocupat amb pensaments que distaven prou dels nostres visitants anglesos, els noms dels quals ni tan sols coneixia, perquè a penes havia agafat un periòdic; les meues preocupacions eren molt altres. La comissió encarregada de rebre Snowden, Mrs. Snowden i els seus acompanyants, entre els quals em sembla recordar que figuraven Bertrand Russel i Williams, estava presidida per Lozovski. Aquest em manà a dir per telèfon que la comissió exigia la meua presència al teatre, on aleshores es trobaven els visitants anglesos. Intentí excusar-me. Però Lozovski insistí, dient-me que la comissió tenia plens poders del buró polític i que jo havia de donar als altres un exemple de disciplina. No tinguí altre remei que anar-hi, encara que molt de mala gana. A la llotja, hi hauria com uns deu anglesos. El teatre estava de gom a gom de públic. Al front havíem assolit per aquells dies grans victòries, i el teatre sencer aplaudí i aclamà estrepitosament els nostres triomfs. Els anglesos em rodejaren i aplaudiren també. Entre els que aplaudien, estava Mr. Snowden. Avui, segurament que s'avergonyeix un poc d'aquells

aplaudiments. Però és un poc difícil esborrar-los de la realitat. També jo esborraria de bon grat, si pogués, aquell episodi, perquè la meua “confraternització” amb els laboristes fou un poc més que una simple equivocació; fou un error polític. Em lleví del damunt els anglesos tan prompte com poguí i me n’aní a veure Lenin, a qui trobí excitadíssim:

-És cert -em pregunta- que ha fet vostè acte de presència a la llotja amb aqueixos cavallers? (encara que no fou precisament la paraula “cavallers” la que emprà).

Jo haguí d’apel·lar a Lozovski, a la comissió del comitè central, a la disciplina i, sobretot, al fet que no tenia la menor idea de qui eren aquells senyors. Lenin s’indignà en gran manera amb la comissió en general i amb Lozovski en particular. Jo, per la meua banda, triguí molt de temps a perdonar-me aquella insigne malaptesa.

Un dels actuals ministres anglesos estigué en Moscou, si mal no recorde, nombroses vegades; en tot cas, passà una temporada de descans en la república dels soviets, vivint al Caucas, on em visità. Em referisc a Mr. Lansbury. L’última vegada que el viu fou en Kislovodsk. Em pregà que m’apropés, encara que només fos per un quart d’hora, a la *Casa de Descans*, on s’allotjaven diversos membres del nostre partit i uns quants estrangers. Hi trobí diverses dotzenes d’homes a una taula gran. Estaven celebrant una espècie de modest banquet. Ocupava la presidència l’homenatjat, que era Mr. Lansbury. En entrar jo, l’homenatjat pronuncià un petit discurs, i després, es posà a cantar en el meu honor el *For he’s a jolly good fellow*. Tals foren els sentiments que m’expressà Mr. Lansbury en el Caucas. Tampoc a ell li desagradaria avui poder-ho oblidar...

En cursar la sol·licitud demanant el visat del passaport, posí dos telegrams a Snowden i Lansbury, recordant-los que ells havien gaudit de l’hospitalitat russa i de la meua personal. Suppose que aquests telegrams no els impressionarien gran cosa. En política, els records tenen quasi tan poca importància com els principis democràtics.

A principis de maig de 1929, estant ja en Prinkipo, tinguí el gust de rebre la visita de Mr. Sydney Webb i Mrs. Beatrice Webb. Parlarem de les probabilitats que el partit laborista arribés a formar govern. Jo observí incidentalment que, cas de pujar al poder MacDonald, sol·licitaria immediatament el visat per a Anglaterra. Mr. Webb es manifestà en el sentit que probablement el govern, si es formava, no seria prou fort ni prou lliure tampoc, alhora que dependria dels liberals. Jo responguí que un partit que es trobava sense prou força per a assumir les responsabilitats dels seus actes, no tenia dret a fer-se càrrec del poder.. D’altra banda, no era necessari que sotmetérem a una nova revisió la nostra divergència irreductible d’opinions. Webb acceptà una cartera en el govern i jo sol·licití el visat. MacDonald me’l negà, però no perquè els liberals l’impediren practicar els seus principis de democratism. Al contrari: el govern dels laboristes es negà a donar el visat... malgrat les protestes dels liberals. Mr. Webb no havia previst aquesta variació del tema. Clar està que quan parlaren amb mi no tenia encara el títol de baró de Passfield.

A algunes d’aquestes persones de les que he parlat les conec personalment. De les altres, puc jutjar per analogia. Crec que tinc prou elements de judici per a formar-me una idea exacta de com són. Són totes gent que han escalat els llocs que ocupen gràcies a l’increment automàtic de les organitzacions obreres, sobretot després de la guerra, i a l’esgotament polític del liberalisme. Han perdut fins als últims vestigis d’aquell idealisme simplista que alguns d’ells abraçaven fa uns vint-i-cinc o trenta anys. A canvi, han adquirit la rutina política i la manca d’escrúpols en l’elecció dels mitjans. Però el seu horitzó mental és el mateix de

sempre: poruc, mesquí, i els seus mètodes dialèctics immensament més endarrerits que els mètodes de producció de les mines angleses de carbó, que ja és dir. Allò que més els preocupa és que els palatins i grans capitalistes no els prenguen seriosament. I no és estrany, perquè, col·locats al capdavant del poder, per força han de sentir d'una manera immediata la seua menudesa. No posseeixen els dots de les antigues colles governants, en què la tradició i els hàbits de comandament es transmetien de generació en generació i servien, amb força freqüència, per a suplir la raó i el talent que faltaven. Però no posseeixen tampoc l'única cosa que podia fer d'ells una potència vertadera: la fe en les masses i la capacitat per a sostenir-se sobre els seus propis peus. Temen les masses que els pujaren al poder, com temen els clubs conservadors, l'esplendor dels quals ofusca la seua pobra imaginació. Per a justificar el seu adveniment al poder no tenen altre remei que demostrar a les antigues classes governants que no són uns *parvenus* revolucionaris qualssevulla. Déu ens lliure! No, res d'això: són persones perfectament mereixedores de la confiança que s'hi diposita: rendidament fidels al rei, a l'església, a la Cambra dels Lords i als títols de la noblesa; és a dir, que no sols adoren la sacrosanta propietat privada, sinó totes les escombraries i despulles de l'Edat Mitjana. Sol·licita un revolucionari el visat per a entrar al país? Magnífica ocasió per a demostrar una vegada més la respectabilitat a què són creditors! Jo, per la meua banda, m'alegre molt d'haver-los oferit aqueixa ocasió. Ja arribarà l'hora de posar-ho tot al compte. En la política, com en el món de la matèria, res es perd ni res es destrueix...

No cal tenir una gran imaginació per a representar-se l'entrevista celebrada per Mr. Clynes amb el seu subordinat, el cap de la policia política. En aquesta entrevista, Clynes adoptaria l'aptitud de l'examinand que tem que el jutge examinador el trobe poc format, poc moderat i conservador. Segur que el cap de policia no necessitaria esforçar-se molt per a suggerir-li a Mr. Clynes aquella resolució que l'endemà havia de rebre amb unànime aplaudiment la premsa conservadora. El pitjor fou que aquesta premsa no es limità a aplaudir, sinó que aplaudí amb un sarcasme cruel, sense encobrir el menyspreu que li mereixien homes com aquells que així s'arrossegaven per a arrencar el seu aplaudiment. No hi haurà ningú que afirme que el *Daily Express*, per exemple, siga una de les institucions més intel·ligents del món. I, no obstant això, no pot negar-se que sabé trobar les paraules més verinoses per a exaltar el govern laborista per la gelosia amb què havia procurat protegir el "pobre MacDonald" de la presència d'un silenciós sentinella revolucionari.

I aquesta gent és la que posarà la primera pedra d'un ordre social nou? No hi ha tal; són, purament i simple, les penúltimes reserves de l'ordre antic. I dic les penúltimes, perquè les últimes les ofereixen sempre les repressions materials.

Confesse que l'apel·lació a les democràcies europees, en aquest plet del dret d'asil, m'ha donat, de passada, moltes estones d'alegria. A vegades, semblava estar assistint a la representació d'una espècie de comèdia "paneuropea", en un acte, titulada *Els principis de la democràcia*. Una comèdia que podria haver escrit Bernard Shaw si a aqueix líquid "fabià" que corre per les seues venes s'hi afegís una bona dosi de la sang de Jonathan Swift. Però, qualsevol que el seu autor fos, no pot negar-se que la comèdia, el subtítol de la qual podria ésser: *Europa sense visat*, tenia molt d'instructiu. I no parlem d'Amèrica del Nord! Els Estats Units no tenen només el privilegi d'ésser el país més fort, sinó també el més poruc del món. No fa molt que Hoover explicava la seua passió per la pesca fent ressaltar el caràcter democràtic d'aquest esport. Si això és així (i jo ho dubte), la pesca és una de les poques relíquies de la democràcia que queden als Estats Units. El dret d'asil ja fa molt de temps que els ianquis el tenen derogat també dels seus codis. De manera que el títol es pot ampliar:

Europa i Amèrica sense visat. I com aquests dos continents regeixen la resta del món, la conclusió és indiscutible: *El planeta sense visat.*

Per tot arreu escolte dir que el meu vici més imperdonable és la falta de fe en la democràcia. Què sé jo quants articles i fins i tot llibres s'han escrit sobre aquest tema! Però el cas és que quan a mi se m'acut demanar que em donen una lliçó pràctica de democràcia tot el món s'excusa. Ni un sol país en tot el planeta que es preste a estampar el visat en el meu passaport! ¿I essent açò així, se'm vol fer creure que aqueix altre plet, immensament més important i més cruent, que és el plet entre els posseïdors i els desposseïts, podrà resoldre's aplicant amb rigor exquisida els hàbits i les formes de la democràcia?

Però em veig venir una pregunta: és que la dictadura revolucionària ha donat els fruits que se n'esperaven? A aquesta pregunta, que hom escolta constantment, no es pot donar una resposta més que analitzant els resultats de la Revolució d'Octubre i enfocant les perspectives que davant ella s'obren. Una autobiografia no és, com es comprèn, el lloc més adequat per a portar a terme aquest examen. Procuraré fer-lo en un llibre consagrat especialment al problema, en el que ja treballava durant la meua deportació a l'Àsia Central. Entenc, no obstant això, que no puc abandonar el relat de la meua vida sense dir, encara que només siga en unes poques línies, per què seguisc incondicionalment en el camí en què sempre estiguí.

El panorama que s'ha desenvolupat davant els ulls de la meua generació (la que ara està entrant en els anys madurs o declinant cap a la vellesa) es pot descriure esquemàticament com segueix: en el transcurs d'algunes dècades (acaballes del segle XIX i començaments del XX) la població europea estigué sotmesa a la disciplina inexorable de la indústria. Tots els aspectes de l'educació social es supeditaren al principi de la productivitat en el treball. Açò comportà magnès conseqüències i semblava obrir davant l'home una sèrie de noves possibilitats. En realitat, allò que féu fou desencadenar la guerra. Clar és que la guerra convencé la humanitat que no estava, ni de bon tros, degenerada, com tant clamés gemegosa l'anèmica filosofia, sinó al contrari, pletòrica de vida, de forces, d'ànims i d'esperit emprenedor. I la guerra serví també per a palesar a la humanitat, amb una potència mai coneguda, el seu enorme poder tècnic. Era quelcom així com si un home, posat davant d'un espill, assagés a donar-se un tall al coll amb la navalla d'afaitar, per a estar segur que la seua gola estava sana i forta.

En finir la guerra de 1914 a 1918, es proclamà que, a partir d'aquell moment, era deure moral sagrat dirigir totes les energies a guarir aquelles mateixes ferides que per espai de quatre anys s'havia estat predicant que era un sagrat deure moral produir. El treball i l'estalvi no sols es veuen restaurats en els seus antics drets, sinó tenallats per la fèrria tenalla de la racionalització. Les titulades "reparacions" van a càrrec de les mateixes classes, els mateixos partits i fins i tot les mateixes persones al càrrec de les quals també estigué la devastació. I on, com a Alemanya, s'implantà un canvi de règim polític, porten la batuta en el moviment de reconstrucció personatges que en la campanya de destrucció figuraven en segon o tercer rang. A açò es redueix tot el canvi, en puritat.

Diria hom que la guerra ha segat tota una generació únicament per a que en la memòria dels pobles es produísca un lapse i la nova generació no compregua d'una manera massa clara que allò que fa, en realitat, encara que siga en una fase històricament superior i amb conseqüències que seran, doncs, molt més amenaçadores.

A Rússia, la classe obrera, guiada pels bolxevics, ha escomès l'intent de transformar la vida per a veure si és possible evitar que es repetisquen periòdicament aqueixos atacs de bogeria de la humanitat i, alhora, per a tirar els fonaments d'una cultura superior. No fou un altre el sentit de la Revolució d'Octubre. És indubtable que la missió que es proposà no està encara complida, perquè es tracta d'un problema que, per raó natural, només pot veure's resolt en el transcurs de prous anys. I diríem més: diríem que cal considerar la Revolució Russa com el punt de partida de la nova història humana en la seua totalitat.

En acabar la Guerra dels Trenta Anys, és possible que el moviment alemany de la Reforma tingués tot l'aspecte d'un rebombori desencadenat per homes escapats del manicomi. I en certa manera, així era, perquè Europa acabava de sortir dels claustres de l'Edat Mitjana. I, no obstant això, ¿com concebre l'existència d'aquesta Alemanya moderna, d'Anglaterra, dels Estats Units i de tota la humanitat actual, sense aquell moviment de la Reforma, amb les víctimes innumerables que devorà? Si està justificat que hi haja víctimes (i no sabem de qui s'hauria d'obtenir, realment, el permís), mai ho està tant com quan les víctimes serveixen per a imprimir un avanç a la humanitat.

I el mateix cal dir de la Revolució Francesa. Aquell reaccionari i pedant Taine s'imaginava haver descobert una gran cosa quan deia que, a la volta d'alguns anys després d'haver decapitat Lluís XVI, el poble francès viuria més pobre i menys feliç que sota l'antic règim. Successos com el de la gran Revolució Francesa no es poden mesurar per l'arrasador d'"alguns anys". Sense la Gran Revolució seria inconcebible la França d'avui, i el mateix Taine hauria acabat els seus dies d'escriba d'algun gran senyor del vell règim, en compte de dedicar-se a injuriar la revolució a què deu la seua carrera.

Doncs bé: a la Revolució d'Octubre cal jutjar-la a una distància històrica encara major. Només gent nècia o de mala fe pot acusar-la que en dotze anys no haja portat la pau i el benestar per a tots. Contemplada amb el criteri de la Reforma o de la Revolució Francesa, que representen, en una distància d'uns tres segles, dues etapes en el camí de la societat burgesa, no pot hom deixar d'estar admirat que en un poble tan endarrerit i solitari com Rússia s'haja pogut assegurar a la massa del poble, dotze anys després de la sacsada, un nivell de vida que, almenys, no és inferior al que tenia en vigílies de la guerra. Ja açò, per si sol, és un miracle. Però, clar està que el sentit i la raó d'ésser de la Revolució Russa no és ací on cal cercar-los. Estem davant l'intent d'un nou ordre social. És possible que aquest intent canvie i es transforme, potser fins i tot fonamentalment. És segur que haurà d'adoptar un caràcter totalment distint sobre la base de la nova tècnica. Però, passaran unes quantes dotzenes d'anys, passaran uns quants segles, i l'ordre social que regisca remuntarà la mirada a la Revolució d'Octubre al igual que fa avui el règim burgès amb la Revolució Francesa i la Reforma. I açò és tan clar, tan evident, tan indiscutible, que fins i tot els professors d'història ho comprendran; clar està que passats uns quants anys.

Bé, i de la sort que en tot açò ha tingut la seua persona, què em diu vostè? Ja em sembla estar escoltant aquesta pregunta, en la que la ironia s'hi barreja amb la curiositat. No puc contestar-hi amb molt més del que ja deixe dit en les pàgines del present llibre. Jo no sé que és això de mesurar un procés històric amb l'arrasador de les vicissituds individuals d'una persona. El meu sistema és el contrari: no sols valore objectivament el destí personal que m'ha tocat en sort, sinó que, fins i tot subjectivament, no encerte a viure'l si no és unit d'una manera inseparable als camins que segueix l'evolució social.

Quantes vegades, des de la meua expulsió, he hagut de llegir als periòdics parlar i discórrer sobre la meua “tragèdia” personal! Ací no hi ha tragèdia personal de cap mena. Hi ha, senzillament, un canvi d’etapes en la revolució. Un periòdic nord-americà publicà un article meu, acompanyant-lo de l’enginyosa observació que l’autor, malgrat tots els revessos soferts, no havia perdut, com l’article demostrava, l’equilibri de la raó. No pot hom deixar de riure davant aqueixa pobra gent per a qui, pel que es veu, la claredat de judici té relació amb un càrrec en el govern i l’equilibri de la raó depèn dels vaivens del dia. Jo no he conegut mai, ni conec, semblant relació de causalitat. A les presons, amb un llibre davant o una ploma a la mà, he viscut hores de goig tan radiants com les que he pogut gaudir en aquells mítings grandiosos de la revolució. I quant a la mecànica del poder, sempre em semblà que tenia més de càrrega inevitable que de satisfacció espiritual. Però, millor serà que sobre açò escoltem paraules molt discretes, dites ja per altres:

El dia 26 de gener de 1917, Rosa Luxemburg escrivia a una amiga, des de la presó:

“Això de lliurar-se, completament a les misèries de cada dia que passa, és cosa per a mi inconcebible i intolerable. Fixa’t, per exemple, amb què freda serenitat es remunta un Goethe per damunt de les coses. I no obstant això, no cregues que no passà per amargues experiències: pensa tan sols en la gran Revolució Francesa, que, vista de prop, segurament tindria tot l’aspecte d’una mascarada sagnantment i perfectament estèril, i en la cadena ininterrompuda de guerres que van des de 1793 a 1815 [...] Jo no et demane que faces poesies com Goethe, però el seu mode d’abraçar la vida (aquell universalisme d’interessos, aquella harmonia interior) està a l’abast de qualsevol, encara que només siga en tant que aspiració. I si em dius, potser, que Goethe podia fer-ho perquè no era un lluitador polític, et replicaré que precisament un lluitador és qui més ha d’esforçar-se a mirar les coses des de dalt, si no vol anar de cara a terra a cada pas contra totes les menudeses i misèries [...] sempre que, naturalment, s’hi tracte d’un lluitador de veritat...”

Magnífiques paraules! Les llegí per primera vegada no fa molts dies i elles m’han fet cobrar nou afecte i devoció envers la figura de Rosa Luxemburg.

En allò que fa a doctrines, caràcter i ideologia, Proudhon, aqueixa espècie de Robinson Crusoe del socialisme, m’és estrany. Però Proudhon era, per naturalesa, un lluitador; era, intel·lectualment, generós; sentia un gran desdeny envers l’opinió pública oficial i en ell cremava aqueixa flama inextingible de l’afany apressant i universal de saber. Açò li permetia estar per damunt dels vaivens de la vida personal i per damunt de la realitat circumdant.

El dia 26 d’abril de 1852, Proudhon escrivia a un amic des de la presó:

“El moviment, indubtablement, no és normal ni segueix una línia recta; però la tendència es manté constant. Tot allò que els governs facen, primer uns i després altres, en profit de la revolució, és cosa que ja no es pot desarrelar; en canvi, allò que contra ella s’intenta, s’evapora com un núvol. Jo gaudisc d’aquest espectacle, cadascun dels quadros del qual sé interpretar; assistisc a aquesta evolució de la vida a l’univers como si des de l’alt descendís sobre mi la seua explicació; el que a altres destrueix, a mi m’exalta, m’enardeix i em conforta; ¿com, doncs, pot vostè pretendre que em lamente de la meua sort, que em queixe dels homes i els maleïisca? La sort? Me’n ric! I en allò tocant els homes, són massa necis i estan massa asservits, perquè jo puga retraure’ls res.”

A pesar del regust de patetisme eclesiàstic que hi ha en elles, també aquestes són paraules molt ben dites, i jo les subscric.

Advertiment final a l'edició abreuçada de *La meua vida* (1933)

4 desembre de 1933

Lev Trotski

Aquest llibre fou escrit fa ara uns quatre anys. Després ha passat molta aigua sota els ponts. És indispensable consagrar almenys algunes línies al darrer període d'aquesta vida. Quatre anys i mig de la meua tercera emigració, fins a la meua recent instal·lació a França, passaren a Turquia, a l'illa de Prinkipo. Foren anys de treball teòric i literari, principalment sobre la històrica de la revolució russa. El lligam amb els amics del país natal estava, evidentment, trencat, però no fins al punt que volien i esperaven els líders de la fracció dirigent. Per tal d'assolir aïllar-me completament en Turquia, aquests líders no s'han parat davant cap obstacle. Blumkin, que, en 1918, matà a l'ambaixador d'Alemanya i que esdevingué després un dels militants del meu secretariat militar, em visità clandestinament en Constantinoble amb l'objectiu d'organitzar l'enviament regular a l'URSS del Butlletí de l'Oposició russa que jo editava. A la seua tornada a Moscou cometé la imprudència, o tingué la mala sort, de confiar en un personatge que el traí. Blumkin fou executat. No fou l'única víctima.

El 11 de gener de 1933, envií des de Turquia una lletra al comitè central, lletra de què reprenc ací algunes línies:

“Crec indispensable fer-vos saber com i perquè La meua filla es suicidà. A finals de 1930, vareu permetre, després de la meua demanda, a ma filla tuberculosa, Zinaïda Volkova, que vingués amb mi un temps a Turquia per a guarir-se. No sospitava aleshores que aquest liberalisme pogués amagar una doble intenció. En gener de 1931, ma filla arribà ací amb lesions als dos pulmons. Després de sojornar deu mesos en Turquia, aconseguírem (malgrat la constant oposició dels representants dels soviets a l'estranger) obtenir per a ella l'autorització per tal que pogués viatjar a Alemanya per a guarir-se. La malalta recobrà la salut i havia de retornar a l'URSS amb el seu petit fill, a l'URSS havien quedat la seua filla i el seu marit, havent estat aquest darrer deportat per Stalin com a bolxevic-leninista.

“El 20 de febrer de 1932, promulgareu un decret segons el qual no únicament jo, la meua muller i el nostre fill sinó, també, ma filla, Zinaïda Volkova, perdérem els drets de ciutadania de l'URSS. A l'estranger, on deixareu partir la meua filla amb un passaport soviètic, aquesta únicament seguia una cura de salut. No participava, ni podia fer-ho per raons de salut, en la lluita política. Privar-la dels seus drets de ciutadania fou un acte gratuït i absurd de venjança contra mi. Però per a ella aquest acte significava una ruptura amb la seua filla, el seu marit, tots els amics, tota la seua vida habitual. El seu estat psíquic, ja esgarrat (en primer lloc per la mort de la seua germana petita, després per la seua pròpia malaltia), fou sotmès a un nou colp, molt més penós per no esperat i per no haver estat provocat per ella de cap manera. Els metges psiquiatres declararen unànimement que únicament un retorn urgent a les condicions normals, a la família, al treball, podia salvar-la. Per precisament aquesta possibilitat de salvació és la que li negà el vostre decret de febrer de 1932. El colp fou massa fort per a la malalta. El 5 de gener de 1933 s'ofegà amb gas. Tenia trenta-dos anys.

“En 1928, la meua filla petita, Nina (el marit de la qual estava empresonat, aïllat, per Stalin i encara cinc anys després ho segueix estant) s’enllità en un hospital, tot just al moment de la meua deportació a Alma-Ata. Li diagnosticaren una tisi galopant. Una lletra completament personal que em dirigí, sense cap relació amb la política, la retinguéreu seixanta-tres dies de forma que la meua resposta no li arribà en vida. Morí als vint-i-sis anys... Em limite a aquest comunicat sense extreure’n deduccions. Per a les deduccions, arribarà el temps.”

Tanmateix els avantatges de Turquia com a lloc de deportació, l’aïllament, en un sentit ampli, no assolí els seus objectius. Els russos amics, deportats i empresonats, foren reemplaçats per amics estrangers, no menys fidels. De diversos països, arribaren a Prinkipo joves camarades disposats a passar amb la nostra família diversos mesos, en alguns casos fins i tot més d’un any. Entre d’ells hi ha francesos, alemanys, txecoslovacs, anglesos, americans, xinesos, hindús. Les noves relacions i amistats personals que alleujaren la nostra existència en la petita illa, foren l’expressió particular d’un nou reagrupament polític en el moviment obrer.

L’oposició russa d’esquerra agafà, gradualment, un caràcter internacional. Han sorgit desenes de seccions nacionals i de publicacions. Una àmplia literatura s’ha creat en totes les llengües de la humanitat civilitzada. En el moment en què escric aquestes línies, el moviment d’oposició d’esquerra ha trencat definitivament amb la Internacional Comunista i engegat la tasca de preparar una nova Internacional, la Quarta...

Ací, un escèptic m’interromprà inevitablement:

-Quants anys ha pertangut vostè a la II Internacional?

-Des de 1897 a 1914, setzè anys, doncs.

-I després?

-Després, ruptura amb la II Internacional tot just començar la guerra i al voltant de cinc anys de lluita per una nova Internacional que fou fundada el 1919.

-Llavors, vostè ha pertangut a la III Internacional durant catorzè anys?

-Si fa o no fa.

-I ara es disposa vostè a construir una IV? Que no li sembla això un moviment giratori d’un esquirol dins la gàbia?

-No, no se li sembla. Tot el desenvolupament de la humanitat es fa segons una línia no directa sinó complexa doncs que la via no està traçada amb compàs i regla sinó per la lluita de les forces vives que exerceixen força des de diferents bandes. L’òrbita històrica de la classe obrera no n’és una excepció. Per cada gran èxit, el proletariat, l’única classe progressiva de la humanitat contemporània, paga amb noves derrotes, desil·lusions i retirades. La II Internacional complí, al seu temps, una gran tasca educadora. Però finí perduda per culpa del límits del nacionalisme i del reformisme. Quan el capitalisme passà de l’època de pujada a la de l’estagnació, a les reformes els manca el sòl. Per altra banda, les fronteres nacionals esdevingueren massa estretes per a l’evolució econòmica: el socialpatriotisme agafà un caràcter pregonament reaccionari. La II Internacional fou reemplaçada per la III. La

Revolució d'Octubre fou el seu bateig històric. La revolució, però, també és un procés profundament contradictori, les etapes del qual estan condicionades per circumstàncies de temps i lloc. De la revolució sorgí una nova capa dirigent que defensa i, alhora, desnaturalitza el sistema social creat per la revolució, en prendre mesures del més miop, limitat i conservador burocratisme. Gràcies a la autoritat de la Revolució d'Octubre, la burocràcia soviètica asserveix la Internacional Comunista, la despersonalitza i converteix en impotent. Durant aquests darrers anys no ha aportat al proletariat altra cosa que un ofegador regim policíac, errors mortals i greus derrotes. Com a resultat, ha contribuït a una renaixença temporal del partits socialdemòcrates condemnats per la història. En lluitar contra ells de paraula però cedir-los el terreny de fet, ha obert les portes a una reacció inaudita en la història. La victòria dels feixisme alemany està condicionada per la capitulacions combinades de la II i III Internacional.

Semblants crims no poden ésser perdonats. Els partits que són culpables de la major catàstrofe política estan condemnats al rebuig. Des de l'actual terrible reacció, el proletariat, tard o d'hora, tornarà a endinsar-se en la via revolucionària. Però agruparà les seues falanges sota un nova bandera. Aquest és el sentit històric de la preparació d'una Quarta Internacional. Que els senyors escèptics se'n burlen i insulten! La història no es feta pels escèptics. En qualsevol cas, aquest llibre no ha estat escrit per als escèptics.

